

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'AN'DA KURTULUŞ ÖĞRETİSİ

Tezi Hazırlayan
Musa AKPINAR

Tezi Yöneten
Prof. Dr. Ahmet COŞKUN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Doktora Tezi

Mart 2008
KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'AN'DA KURTULUŞ ÖĞRETİSİ

Tezi Hazırlayan
Musa AKPINAR

Tezi Yöneten
Prof. Dr. Ahmet COŞKUN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Doktora Tezi

Mart 2008
KAYSERİ

Prof. Dr. Ahmet COŞKUN danışmanlığında **Musa AKPINAR** tarafından hazırlanan “**Kur’an’da Kurtuluş Öğretisi**” adlı çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı’nda **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

28.10.2008

JÜRİ:

DANIŞMAN : Prof. Dr. Ahmet COŞKUN.....
 ÜYE : Prof. Dr. Celal KIRCA.....
 ÜYE : Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN.....
 ÜYE : Prof. Dr. M. Zeki DUMAN.....
 ÜYE : Prof. Dr. M. Kemal ATİK.....

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun 16.05.2008...tarih ve ...11..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

16.05.2008

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

ÖNSÖZ

Kurtuluş konusu, öldükten sonra dirilmeye, dünyada yaptıklarından başka bir alemde hesaba çekilmeye ve bunun sonucunda da ödül veya cezayla karşılaşmaya inanan bütün insanları ilgilendiren önemli bir konudur. Kurtuluş düşüncesi ve inancı, hemen hemen bütün dinlerde bulunmaktadır ve bir anlamda dinlerin varlık nedenidir. Dinler, kendi öğretilerini benimseyip gereğini yerine getirenlerin mutlaka kurtuluşu elde edeceğini iddia etmektedir. Örneğin İslam Dini, kurtuluşu elde etmeye vesile olacak inanç ve davranışlara uymaya davet etmektedir. İsteddiği ilkelere ve kurallara uyanlara cennette sonsuz bir yaşam ve orada her türlü nimetlere sahip olma ve ebedi mutluluğa kavuşma vaat etmektedir. Bugün dünyada en çok mensubu bulunan dinlerden biri olan Hristiyanlık ise kendisini kurtuluş dini olarak tanıtmakta ve misyonerlik faaliyetlerinde kurtuluş öğretisini öne çıkarmaktadır. Yalnızca İslamiyet ve Hristiyanlıkta değil, bütün dinlerin tebliğ ve misyonerlik faaliyetlerinde en fazla öne çıkan konu, kurtuluş öğretisidir. Çünkü insan, ister zengin ister fakir, ister büyük bir makam sahibi ister işsiz, ister sağlıklı ister hasta vb. hangi konumda olursa olsun her insanın farklı sıkıntıları olmakta, kayda değer bir sıkıntı olmasa bile mutluluklar geçici olmakta ve insan hiçbir sıkıntının olmadığı, mutluluğun geçici değil sonsuz olduğu bir yer özlemi içerisinde bulunmaktadır. Bu açıdan inanan bir kimse için cennete gitmek, orada çok değerli ödüllere ve sonsuz mutluluğa kavuşmaktan daha önemli bir konu düşünülemez.

Öldükten sonra yeniden diriltilip yeni bir yaşama kavuşma inancı ve bu inanca bağlı olarak kurtuluş düşüncesi, hemen hemen bütün dinlerde var olan bir husustur. Vahiy kaynaklı kabul edilen dinlerde ise bu inanç, diğerlerinden daha açık ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kur'an, bu açıdan çok zengin bir anlatıma sahiptir. Hemen her sayfada kurtuluşa erenlerin gideceği cennetten veya kurtuluşu kaybedenlerin gideceği cehennemden söz edilmektedir. Kur'an, herhangi bir şeyin benimsenmesini veya eyleme dönüştürülmesini istediğinde, cenneti ve oradaki nimetleri hatırlatarak teşvik etmektedir. Bunun karşısı olarak, herhangi bir şeyin yanlış olduğunu ve ondan uzak durulması gerektiğini bildirirken de cehennem ve oradaki işkencelerle korkutmaktadır. Kur'an'a inanan müslümanın hedefi, Kur'an'ın ileri sürdüğü kurtuluş ilke ve kurallarını yerine getirerek cehennemden uzaklaşıp cennete kavuşmaktır.

Kur'an'ın amacı, bütün insanları hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ve sonsuz

III

kurtuluşa ulaştırmaktır. Kur'an, insanların bu amaca ulaşabilmeleri için öncelikle doğru inanca sahip olmalarını istemektedir. Kafirleri ve müşrikleri, kurtuluştan dışında tutmaktadır. Doğru inanca ulaşmayı, inkar ve şirkten uzak durmayı da yeterli görmemekte, doğru inancın gereği olan salih amelleri; ibadetleri, ahlaki ve toplumsal kuralları uygulamayı da şart koşturmaktadır. Bunlardaki eksikleri ve kusurlarının affedilmesi için ölmeden önce tevbe yolunu göstermektedir. Bir insanın inanç, ibadet ve ahlak açısından bütünüyle mükemmel ve eksiksiz olması mümkün olmadığı için de Kur'an, insanlardan hiç eksiksiz olmalarını değil, yapabileceklerinin en iyisini yapmalarını ve mükemmele yaklaşmalarını istemektedir.

Kur'an, insanlara yol göstermek için vahyedilmiştir. Bu yüzden de kendisini “hüden linna / insanlar için kılavuz” olarak tanımlar. İnsanların kurtuluşa ermeleri için gereken her şeyi ayrıntılı olarak değil, ana hatlarıyla açıklar. Biz de bu çalışmamızda Kur'an'ın insanlara sunduğu kurtuluş reçetesini araştırıp, insanların istifadesine sunmayı amaçladık. Çalışmamızda çoğunlukla Kur'an'a başvurup, ayetlerle konuları açıklamaya ve Kur'an dışı kaynaklara fazla müracaat etmemeye çalıştık. Önyargılardan uzak durmaya ve bilginlerin görüşleri konusunda şartlanmışlık içerisinde olmamaya gayret ettik.

Bu çalışmamda bana yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Coşkun'a, tez izleme komitesinde bulunan hocalarım Prof. Dr. Celal Kırcı ve Prof. Dr. Abdulvahap Taştan'a, önerileriyle olumlu katkılarda bulunan hocalarım M. Zeki Duman ve M. Kemal Atik'e ve çalışmam süresince yardımı ve katkısı olan herkese teşekkür ederim.

Musa AKPINAR

KUR'AN'DA KURTULUŞ ÖĞRETİSİ**Musa AKPINAR****ÖZET**

Kurtuluş, insanın dünyada doğru inanç ve doğru eylemler göstererek ahirette cennete gidip sonsuz mutluluğu elde etmesidir.

Birinci bölümde kurtuluşla ilgili kavramları, insanın herhangi bir dini inanca ve kurtuluş düşüncesine sahip olmasındaki iç ve dış etkenleri inceledik. İnsanların herhangi bir dine veya öğretiye inanmasında, yaratılıştan gelen özellikleri ile aile ve arkadaş çevresinden telkin veya taklit yoluyla elde ettiği inançlar etkili olmaktadır. Her grup kendi inancından memnun olup diğerlerini kurtuluşa erememekle ve cennete gidememekle itham etmektedir. Müslümanlar da bu ifadenin benzerini söylüyorlar. Fakat cennete girmek ne müslümanların ne de kitap ehlinin arzusuna göredir. “Bu, ne sizin arzularınıza ne de kitap ehlinin arzularına göredir. Kim bir kötülük yaparsa onun karşılığını görür. O, kendisi için Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamaz. Erkek veya kadın, her kim inanarak iyi işler yaparsa işte onlar cennete girerler ve en küçük bir haksızlığa uğratılmazlar.” (Nisa, 4/123-124).

İkinci bölümde kurtuluşa ulaşmada etkili olan unsurlar, Kur’an’da farklı ayetlerde bildirilen şartlar tasnif edilerek inanç esasları, ibadetler ve ahlaki esaslar şeklinde üç grup halinde incelenmektedir. Kurtuluşa ermek için yalnızca iman yeterli değildir, salih amel de gerekir. İnanıp iyi işler yapanlar, kurtuluşa erip cennete girecekler. Herkes, bu dünyada yapmış olduğu zerre kadar iyiliği de kötülüğü de ahirette görür. “O gün insanlar, yaptıkları kendilerine gösterilsin diye bölük bölük gelirler. Artık, kim zerre ağırlığınca bir iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yapmışsa onu görür.” (Zilzal, 99/6-8). Ahiretteki değerlendirme sonucunda olumlu tarafları ağır gelenler kurtuluşa erip sonsuz mutluluk yurdu olan cennete, olumsuz tarafları ağır gelenler ise kurtuluştan kaybedip sonsuz işkence yeri olan cehenneme giderler.

Anahtar Kelimeler: Kurtuluş, iman, amel, cennet, cehennem.

THE DOCTRINE OF SALVATION IN THE QUR'AN

Musa AKPINAR

ABSTRACT

Salvation is the gaining of endless happiness of the human being in the paradise by performing true faith and true behavior in the world.

In the first chapter we searched the concepts related with salvation inner or outer effects of human who have any religious belief or thoughts of salvation. For human beings to believe a religion or doctrine they are affected by speculations they have from birth beliefs they gain from their parents or from surroundings. Each group is happy with their beliefs and consider others not reached to salvation and others can not enter the paradise. Muslims also say similar things. But entering paradise neither depends on Muslims nor on people of the Scripture: "But, enter to the Paradise, it will not be in accordance with Muslim's desires, nor the desires of the people of the Scripture. He who does wrong will have the recompense thereof, and will not find against God any protecting friend or helper. And whosoever does good works, whether male or female, and is a believer, such will enter the paradise, and they will not be wronged so much as the spot on a datestone." (4/123-124).

In the second chapter the elements which affect salvation are classified in different verses in the Qur'an in three parts such as basics of belief, worships, moral principles. To reach salvation on the belief isn't enough, you need good deeds. Those who believe and fulfil good deeds will go to the paradise. Everybody will be judged according to his smallest good deeds or his slightest misdoings in the next world: "That day mankind will proceed in scattered groups that they may be shown their deeds. Then, whoever does an atom's weight of good will see it. And whoever does an atom's weight of evil will see it also." (99/6-8). At the end of the evaluation in the next world those whose good deeds more than misdoings will reach salvation and enter paradise which is considered the place of endless happiness; and those whose misdoings are more than their good deeds will go to hell which is considered the place of torture for people who lost salvation.

Key Words: Salvation, belief, deed, paradise, hell.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	.1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	.3
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	10
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KURTULUŞ ÖĞRETİSİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. KURTULUŞLA İLGİLİ KUR’AN’DAKİ KAVRAMLAR.....	..14
1.1.1. KURTULUŞUN GERÇEKLEŞECEĞİNİ İFADE EDEN KAVRAMLAR.....	14
1.1.1.1. Felah.....	..15
1.1.1.2. Ecir	..21
1.1.1.3. Fevz.....	..24
1.1.1.4. Necat	..26
1.1.1.5. Ceza.....	..28
1.1.1.6. Hubb.....	..31
1.1.1.7. Hidayet.....	..34
1.1.2. KURTULUŞUN GERÇEKLEŞMEYECEĞİNİ İFADE EDEN KAVRAMLAR.....	40
1.1.2.1. Hüsran	..41
1.1.2.2. Helak	..44
1.1.2.3. Hubut.....	..45
1.1.2.4. Gazap.....	..48
1.1.2.5. Lanet.....	..50
1.1.2.6. Dalalet	..53
1.2. KURTULUŞ DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ.....	..56
1.2.1. KURTULUŞ DÜŞÜNCESİNİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ.....	..57

VII

1.2.1.1. İnsanın Fıtratı	57
1.2.1.2. İnsanın Hürriyeti	65
1.2.1.3. İnsanın Sorumluluğu	73
1.2.1.4. İnsanın Hidayeti Ve Dalaleti	77
1.2.2. KURTULUŞ DÜŞÜNCESİNİN TOPLUMSAL TEMELLERİ.....	83
1.3. DİN DEĞİŞTİRME OLAYLARININ KURTULUŞ ÖĞRETİSİ İLE İLİŞKİSİ.	88
1.4. FELSEFEDE KURTULUŞ ÖĞRETİSİ	96
1.5. DİNLERDE KURTULUŞ ÖĞRETİSİ	108
1.5.1. Hinduizmde Kurtuluş Öğretisi	110
1.5.2. Budizmde Kurtuluş Öğretisi	116
1.5.3. Zerdüştlükte Kurtuluş Öğretisi.....	123
1.5.4. Yahudilikte Kurtuluş Öğretisi	129
1.5.5. Hristiyanlıkta Kurtuluş Öğretisi.....	143

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA KURTULUŞ ÖĞRETİSİ

2.1. KURTULUŞ ÖĞRETİSİNİN İNANÇ, İBADET VE AHLAK İLE İLİŞKİSİ	160
2.1.1. KURTULUŞ-İNANÇ İLİŞKİSİ	160
2.1.2. KUR'AN'A GÖRE KURTULUŞA ERMEYE VESİLE OLACAK İNANÇ ESASLARI.....	162
2.1.2.1. Allah'a İman.....	163
2.1.2.2. Ahirete İman.....	170
2.1.2.3. Meleklerle İman.....	177
2.1.2.4. Peygamberlere İman.....	180
2.1.2.5. Kitaplara İman.....	191
2.1.3. KURTULUŞ-İBADET İLİŞKİSİ	210
2.1.4. KUR'AN'A GÖRE KURTULUŞA ERMEYE VESİLE OLACAK İBADETLER	216
2.1.4.1. Namaz.....	217
2.1.4.2. Oruç.....	224
2.1.4.3. Hac.....	228
2.1.4.4. Zekat.....	232

VIII

2.1.5. KURTULUŞ-AHLAK İLİŞKİSİ	246
2.1.6. KUR'AN'A GÖRE KURTULUŞA ERMEYE VESİLE OLACAK AHLAK ESASLARI.....	248
2.1.6.1. Çalışmak.....	251
2.1.6.2. Emanetlere Ve Antlaşmalara Bağlı Kalmak	260
2.1.6.3. İşlerde İstişareye Başvurmak	265
2.1.6.4. Adaletli Olmak	267
2.1.6.5. Namuslu Olmak	274
2.1.6.6. Boş Sözlerden Ve Boş İşlerden Uzak Durmak	279
2.1.6.7. Başkalarının Canına Ve Malına Kasdetmemek	282
2.1.6.8. Anneye Ve Babaya Güzel Davranmak	288
2.1.6.9. Akrabayı Gözetip Yardım Etmek	293
2.1.6.10. Tutumlu Olmak	299
2.1.6.11. Sabretmek.....	304
2.1.6.12. Nefsini Arındırmak	309
2.1.6.13. Doğru Olmak.....	315
2.1.6.14. Alçak Gönüllü Olmak	321
2.1.6.15. Affetmek	325
2.2. DEĞER AÇISINDAN KUR'AN'DA KİMLİK VE KİŞİLİK	333
2.3. KUR'AN'IN FARKLI DİNÎ KİMLİKLERE SAHİP KİŞİLERİN KURTULUŞUNA BAKIŞI	342
2.4. KURTULUŞA ERİLDİĞİNDE ELDE EDİLECEK ÖDÜLLER	374
2.5. KURTULUŞA ERİLMEDİĞİNDE KARŞILAŞILACAK CEZALAR.....	386
SONUÇ	405
KAYNAKÇA.....	412
Özgeçmiş.....	426

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhi's Selam
b.	: İbn (Oğlu)
bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜ	: Erciyes Üniversitesi
h.	: Hicri
İsam	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
KB	: Kùltür Bakanlığı
md.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

İnsanlığın başlangıcından günümüze kadar bütün insanlar hem yaşadıkları bu dünyada hem de ahiret inancına bağlı olarak öldükten sonraki yaşamlarında kurtuluşa ulaşım ebedi mutluluğu kazanmayı amaç edinmişlerdir. Hz. Adem ve eşi, şeytanın aldatmasıyla Allah'ın yasakladığı ağaca yaklaşınca bulundukları cennetten kovulmuşlardır. Bu sonuç Adem ile eşini ebedi hüsrana götüreceği için Allah'a yalvararak affedilmelerini ve kurtuluşa erdirilmelerini istemelerine sebep olmuştur. Artık insan ile şeytan arasında kıyamet gününe kadar sürecek mücadele başlamıştır. Allah, insanları cennetten kovmakla kendi hallerine bırakmamış, onlara kurtuluş yollarını da göstermiştir: “Dedik ki: Hepiniz oradan inin. Eğer benden size bir kılavuz gelirse ve kim benim gönderdiğim kılavuzuma uyarsa onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir. İnkâr edip de ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar ateş halkıdır ve o ateşin içinde ebedi kalıcıdır.”¹ İnsanlara gönderilen kılavuz, yaratılıştan verilen akıl olmak üzere ilahi vahiy ve vahyi tebliğ eden peygamberlerdir. Bundan dolayı gönderilen her peygamber, insanları ebedi kurtuluşa ulaşmaya çağırmıştır. Kur'an'daki peygamber kıssalarını incelediğimizde bütün peygamberlerin çağrılarının sonuçta cehennemden kurtulup cenneti kazanmaya yönelik olduğunu görürüz. Bu açıdan bakıldığında zaman Her peygamberin mücadelesi, bir anlamda dünyada doğru inanç ve salih amellerle ahirette kurtuluşu kazanmaya davet mücadelesidir. Her peygamber, insanları batıldan uzaklaşım hakka erişmeye ve sonsuz mutluluğu elde etmeye davet etmiştir. Hepsinin mücadelesinin temel noktaları ortaktır: İnsanları, şirkten ve inkardan vazgeçip tevhide ve gerçek imana çağırmışlardır. Zulmün ortadan kaldırılıp adaletin gerçekleşmesi için çaba harcamışlardır. Peygamberlerin çağrısı, insanların hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmalarına yöneliktir. Çünkü bu dünyada insanlara iyilik, güzellik ve mutluluk olarak yansıyan inanç ve eylemler, onların ahirette kurtuluşa erip cennet nimetlerine kavuşmalarına da katkı sağlar. Peygamberler kurtuluş için gereken inanç esasları, ibadetler ve ahlaki prensipleri muhataplarına açıklamıştır. Şuara Suresinde Nuh, Hud,

¹ Bakara, 2/38-39.

Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerin kıssaları anlatılmakta ve hepsi de aynı çağrıyla başlamaktadır. Bütün peygamberler, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya, kötülüklerden uzak durmaya ve vahyedilen konularda kendilerine itaate, böylece dünyada kurtuluşu kazanıp ahirette cennet nimetlerine kavuşmaya çağırmışlardır: “Nuh toplumu da gönderilen elçileri yalanladı. Hani, kardeşleri Nuh onlara demişti ki: Sakınmıyor musunuz? Kuşkusuz ki ben, sizin için güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’tan sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnızca alemlerin Rabbine aittir. Artık Allah’tan sakının ve bana itaat edin.”¹ Hz. Muhammed (a.s.), insanları batıldan hakka, hüsrandan kurtuluşa çağırmıştır. Hatta bu uğurda neredeyse kendisini helak edecek kadar çaba göstermiştir: “Onlar inanmıyorlar diye, belki de sen kendini helak edeceksin.”² Onun çağrısı, tamamen hüsrandan uzaklaşıp kurtuluşu elde etmeye yöneliktir. Zaten araştırdığımız konu da, ona vahyedilen Kur’an’da kurtuluş öğretisinin nasıl açıklandığıdır. Hz. Muhammed’in insanları hem dünyada huzurlu, mutlu ve başarılı olmaya hem de ahirette kurtuluşa erip sonsuz mutluluğa kavuşmaya çağrısı, bir ayette şöyle ifade edilmektedir: “Ey inananlar! Sizi acı verici bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah’a ve elçisine inanırsınız, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz bu sizin için daha iyidir. Ki Allah günahlarınızı size bağışlasın, sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerinde güzel konutlara girdirsin. Büyük kazanç işte budur. Seveceğiniz başka bir şey de Allah’tan bir yardım ve yakın bir fetihtir. İnananları müjdele!”³

Gerçekten inanan bütün insanların birinci hedefi, dünyadayken inandığı dinin kurtuluşu elde etmek için belirlediği inanç, ibadet ve ahlak esaslarına uyarak kurtuluşu kazanmaktır. Her din, kurtuluşun ne olduğu ve nasıl kazanılacağı yönünde birbirinden farklı, kendine özgü şartlar belirlemiştir. Dinleri birbirinden ayıran ve farklı kılan da insanlara sundukları kurtuluş öğretileridir. Öğretiden maksat, kurtuluşun gerçekleşmesi için gerekli görülen ilkeler ve kurallardır. İslam dininin temel kaynağı olan Kur’an, kimlerin hangi ilkelere ve kurallara uyarak kurtuluşa ulaşacağını, kimlerin hangi olumsuzluklara sahip olarak kurtuluşu kaybedeceğini ifade etmiştir. Kurtuluş dediğimiz olay, dünyadayken doğru inanç, doğru ibadet ve doğru ahlaki davranışlara sahip olup

¹ Şuara, 26/105-110, 123-127, 141-145, 160-164, 176-180.

² Şuara, 26/3; Enam, 6/35.

³ Saf, 61/10-13.

öldükten sonraki ahiret yaşamında sonsuz mutluluk yurdu olan cennete ve oradaki nimetlere ulaşmaktır. Dünyadayken, kurtuluşun elde edilebilmesi için gereken şartları yerine getiremeyenler ise sonsuz işkence ve azap yeri olan cehenneme giderek orada cezalandırılacaklardır.

Kur'an'da, kurtuluşun elde edileceğini doğrudan veya dolaylı olarak ifade eden pek çok kavram vardır. Türkçeye kurtuluş diye de çevirebileceğimiz “felah” kelimesi bu konudaki temel kavramdır. Necat, fevz, ecr, rıza vb. kavramlar da bağlamına göre farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte bazen doğrudan bazen dolaylı olarak ahirette kurtuluşa ermeyi de ifade etmektedir. Buna karşılık Türkçeye zarar, kayıp diye çevirebileceğimiz “hüsran” kelimesi de kurtuluşun kazanılamadığını ve cehenneme gidileceğini gösteren temel kavramdır. Helak, gazap, lanet, dalalet vb. kavramlar da bağlamına göre farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte kurtuluşa ulaşamadığını da göstermektedir. Bu kavramlar, hem dünyada mutlu olmayı veya mutsuz olmayı hem de ahirette sonsuz mutluluğa ulaşmayı veya sonsuz azaba uğramayı ifade edebilmektedir. Araştırmamız açısından dikkate alınacak olan yönleri, ahirette kurtuluşa ermeyi ifade eden kullanımlarıdır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'an'da, ahirette kurtuluşa ulaşmayı doğrudan ifade eden felah, necat, fevz vb. kavramlar bulunmaktadır. Bunların yanında dolaylı da olsa kurtuluşa ulaşmayı veya kurtuluşu kazanmaya vesile olmayı bildiren ceza, hubb, rahmet, gufran, rıza, sevap, hidayet vb. başka kavramlar da vardır. Kur'an'da, kurtuluşun kazanıldığını ifade eden temel kavram, “felah” kavramıdır. Arapçada “flh” kökünden türeyen felah, arzu edilen şeyleri elde etmek, istenmeyen şeylerden kurtulmak, mutluluk içinde bulunmak, başarı gibi anlamlar taşır. Terim olarak ise kişinin dinî ve ahlakî yükümlülüklerini yerine getirmesinin sonucunda dünyada elde edeceği başarı ve mutlulukla, ahirette ulaşacağı ebedi kurtuluş ve mutluluğu ifade eder. Felahtan türetilen ve “felaha ulaşan, ebedi mutluluğu elde eden” anlamına gelen “müflih” kelimesi Kur'an'da çoğul şekliyle “müflihun” bir övgü ifadesi olarak müminler için kullanılmaktadır. Kur'an terminolojisinde genellikle, ahiret hayatında cehennemden kurtulup cennete girmeyi ve cennet nimetleriyle ödüllendirilmeyi ifade etmektedir.

Araştırmanın konusu, öldükten sonra dirilip ebedi yaşama kavuştuğumuzda sonsuz mutluluk yurdu olan cennete ve oradaki nimetlere nasıl ulaşacağımızdır. Kur'an'a göre, ahiretteki konumumuz bu dünyadaki inançlarımıza ve eylemlerimize bağlı olarak şekillenecektir. Bu yüzden de Kur'an, kurtuluşu kazanabilmek için ilkeler ve kurallar belirlemiştir. Bu ilkelerin başında, "Allah'a ve ahiret gününe iman" gibi inanç ilkeleri gelmektedir. Namaz, oruç, hac, zekat gibi belli zamanı ve belli biçimleri olan ibadetler de kurtuluşa ulaşmaya vesile olan eylemlerdendir. Bunlara ilaveten, doğruluk, adalet, emanetlere bağlılık gibi davranışlar da kurtuluşa erişebilmek için uyulması gereken ahlakî kurallardır. Kur'an'ın kurtuluşa nasıl ulaşılacağına yaklaşımını araştırıp öğrenmek ve uygulamak, bir müslüman için dünyanın en önemli konusudur diyebiliriz. Çünkü insan, ahiret yaşamına kıyasla bir hiç mesabesinde olan bu dünya yaşamındaki inanç ve eylemleriyle, sonsuz yaşamındaki mutluluğunu veya mutsuzluğunu kendisi kazanacaktır. İslam dinine bağlı bir kişi, Kur'an'ın bu konuyu nasıl açıkladığını araştırıp öğrenmezse, kendi inancı açısından kurtuluşu elde edeceğini umarken kurtuluşu kaybetmeye neden olabilecek inanç ve eylemler içerisinde olup hüsrana uğrayabilir.

Allah, insanı yaratmış ona doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırt etme yeteneği vermiş, ona dilediğini seçme özgürlüğü bahşetmiş ve özgür iradesiyle seçip yaptıklarından da onu sorumlu tutmuştur. İnsan, kendisi için Allah tarafından önceden belirlenmiş bir kadere göre hareket etmemekte, kaderini özgür iradesiyle kendisi çizmektedir. İnsanın doğru yola ulaşip hidayet bulması da yanlışlığı seçip sapıklığa düşmesi de kendi iradesiyle ve özgür seçimiyle gerçekleşmektedir. Bundan dolayı da dünyada kendisine verilen bütün nimetlerden ve yaptıklarından ahirette hesaba çekilecek ve yargılananın sonucuna göre cennete veya cehenneme gidecektir. Dünyada yaptığı en küçük iyi veya kötü bir iş boşa gitmeyecek, derece olarak karşılığını görecektir.

Kurtuluş düşüncesinin ve inancının oluşmasında iç ve dış etkenler bulunmaktadır. İç etkenler insanın doğuştan sahip olduğu, Yaratıcı tarafından yaratılıştan verilen, doğru kullanıldığında doğru ile yanlış, iyi ile kötünün birbirlerinden ayırt edilmesini sağlayan doğal yeteneklerdir. Allah, insanı bu özelliklerle donatarak yaratmıştır. İçsel etkenlerden kasıt, insanın yaratılıştan sahip olduğu "fıtrat dini" diye adlandırabilecek doğal din anlayışıdır. İnsanı ve diğer mahlukatı var eden Yüce Yaratıcı, insanı başıboş bırakmamış doğru yolu bulması için ona peygamber gibi insan elçiler gelmese bile, aklını doğruyu bulma amacıyla kullandığı zaman, kendi başına da temel doğruları

bulabileceği yetenekler vermiştir. İnsan hiçbir tebliğciyle karşılaşmasa, hiçbir inanç telkinine muhatap olmasa bile kendisinden başlayarak görüp hissettiği şeyleri düşünüp bunların nasıl oluştuğunu, kim tarafından yapıldığını ve düzenlendiğini anlamaya çalışsa bütün evrenin sahibi ve düzenleyicisi bir Yüce Varlık düşüncesine kolaylıkla ulaşabilir.

Kur'an'a göre esas olan fıtrat dinidir: “Öyleyse yüzünü bir hanif olarak dine, Allah'ın fıtratına çevir. Ki O, insanları bunun üzerinde yaratmıştır. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. Dosdoğru din işte budur. Ama insanların çoğu bilmez.”¹ ayeti, Allah'ın, insanlarda Allah'ı bilme yeteneği ile ilgili olarak yarattığı, ortaya çıkardığı ve kökleştirdiği şeylere bir işarettir. Allah'ın fıtratı, iman bilgisi hakkında insanda yerleştirdiği güçtür. Fıtrat kelime olarak “yaratılış” terim olarak ise “Allah'ın insana yaratılışta verdiği özellikler ve Allah'ı tanıma yeteneği” anlamındadır.² İnsana, yaratılışta din duygusunun ve Allah'ı tanıma yeteneğinin verildiği, başka bir ayette şöyle ifade edilmektedir: “Hani, Rabbin Adem oğullarından, bellerinden soylarını almış ve onları kendi kendilerine tanık yapmıştı: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ Onlar ise: ‘Evet Rabbimizsin, biz tanıklık ettik.’ demişlerdi. Kıyamet günü: ‘Kuşkusuz ki biz bundan habersizdik.’ dersiniz diye. Yahut: ‘Önceden babalarımız ortak koşmuştu, biz de onların ardından gelen bir soyduk. Batıl için çalışanların yaptıkları yüzünden bizi yok mu edeceksin?’ dersiniz diye. Belki dönerler diye ayetleri işte böyle ayrıntılı olarak açıklıyoruz.”³ M. Kemal Atik, bu ayette fıtrat ahbine işaret edildiğini ifade etmiştir: “Allah Teâlâ insanları yarattığı zaman, onlara akıl ve his vererek, bunların yardımıyla bütün varlığın bir halıkı, bir yaratıcısı bulunduğunu, O'na inanmanın, tapmanın, iman ve irfanın, fazilet ve vakarın kaynağı olduğunu bilip anlamalarını istemiştir. Böylece Allah Teâlâ ile kendisini tanıyacak kulun arasında bir ahid meydana gelmiştir. Ayrıca Allah Teâlâ, kullarının akıl ve idraklerini, Allah'ın emirlerini kolayca kabul edebilecek bir fıtrat ve bir kabiliyet üzere yaratmıştır. Buna fıtrat ahdi denir ki (A'raf, 7/172) ayetinde bu ahde işaret edilmiştir. Bunun manası imanı korumaya özen gösteriniz demektir. Böylece insan Allah'tan başka ilah tanımayacağına dair Allah'a ahd, söz vermiş, Allah da kendisinden ahd almıştır. Bu ahdin içinde şeytana tabi olmamak da vardır. Nitekim: ‘Ey Adem oğulları! ‘Şeytana ibadet etmeyin’ diye, size ahd vermedim

¹ Rum, 30/30.

² Ragıb el-İsfahani; el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an, Kahraman Yay., İstanbul 1986, “ftr” md.

³ Araf, 7/172-174.

mi?” (Yasin, 36/60) ayeti buna işaret etmektedir. İnsanlık akıl ve idrakini yaratılış gayesi dışında kullanmaya, bunun sonucu olarak da verdiği ahdi bozmaya başlayınca Allah Teâlâ, reddi mümkün olmayan delillerle peygamber göndererek onları irşad etmek istemiş, verdikleri ahde sadık kalmaları gereğini yerine getirmelerini hatırlatmıştır. Aksi halde Allah’a karşı ihanetin en tipik örneği olan ikiyüzlü bir inanış sergilenmiş olur. Zaten akıl ve idrakin yaratılış gayesi dışında kullanılması, varlıklarını yitirmesi ve yok olması anlamına gelir.”¹ M. Zeki Duman, ayette bildirilen söz almayı sembolik bir ifade olarak değerlendirmiştir: “Bizce de ayette sembolik bir ifade ile anlatılan bu akit, bir karakter olarak insanın spermine / genine yerleştirilen fitrî yaratılışla ilgili bir olgudur, sözlü ya da yazılı bir akit değildir. Her insanda, Allah’ın özel bir nuru ve hidayeti olan bu olgunun vücuda gelişini, insanın yaratılışına veya tabiattaki olgu ve olaylara kıyasla anlamak mümkündür...”² Allah’ın önce bütün ruhları yaratıp sonra insanı yaratacağı zaman ruhu bir bedene koyduğuna dair Kur’an’da açık bir ayet yoktur. Fakat her insanı yaratırken, onu düzenleyip ona ruhundan üfürdüğüne işaret eden ayet vardır: “O, yarattığı her şeyi güzel yaptı ve insanı yaratmaya çamurdan başladı. Sonra onun soyunu bir özden, basit bir sudan yarattı. Sonra onu düzenledi ve ona kendi ruhundan üfledi. Size kulak, gözler ve gönüller verdi. Ne kadar az şükrediyorsunuz!”³ İşte bu ve benzer ayetler fitrata; insanın yaratılıştan sahip olduğu yaratıcısını ve iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış ayırt etme yeteneğine ve yaratılıştaki kendisine verilen din duygusuna işaret etmektedir. İnsanın doğruyu ve yanlış, iyiyi ve kötüyü kendisi seçen özgür bir varlık mı olduğu yoksa Allah’ın kendisi için belirlediği kaderi mi uyguladığı, buna bağlı olarak insanın doğru yolu bulmasının veya sapıklığa düşmesinin Allah’ın dilemesiyle mi yoksa insanın özgür iradesiyle mi olduğu konusu da kurtuluş öğretisinde önemli bir konudur. Bütün bunların yorumuna göre, insanın gerçek anlamda özgür bir iradeye sahip olup yaptıklarından sorumlu olduğu ve yaptıklarının sonucu olarak ödül veya ceza göreceği anlayışı ya da tam tersi bir anlayış ortaya çıkabilmektedir.

Kurtuluş düşüncesi ve inancına sahip olmada içsel etkenler önemli olduğu gibi dışsal etkenler de önemlidir. Dışsal etkenlerden kasıt anne, baba, yakınlar, arkadaşlar, dinî uygulamalar, dinî simgeler vb. çevresel etkenlerdir. İnsan, çevresindeki kişilerin

¹ M. Kemal Atik; “Ahd” md., İslamî Kavramlar, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay., Ankara 1997, s. 19-20.

² M. Zeki Duman; Beyânu’l-Hak (Kur’an-ı Kerim’in Nüzul Sırasına göre Tefsiri), Fecr Yayınevi, Ankara 2006, 1/289.

³ Secde, 31/7-9.

bilhassa büyüklerinin telkiniyle veya onları taklitle dinî bir inanca ve kurtuluş düşüncesine sahip olmaktadır. Çevresinde gördüğü cami, havra, kilise, tapınaklar vb. dinî simgeler de kişide herhangi bir inancın oluşmasında dış etkenlerden olabilmektedir. Herhangi bir dine, dinî mezhebe veya dinî gruba mensubiyet açısından, sadece kendi çevremizdeki değil dünyadaki bütün insanlara bakıp incelediğimiz zaman, bu konuda çevresel etkenlerin çok büyük bir etkiye sahip olduğunu görürüz. Kur'an, insanları aklını kullanıp doğruyu bulmakla sorumlu tutmakla birlikte çevresel etkenlerin herhangi bir dine mensubiyette etkili olduğuna da dikkat çekmiştir: "İbrahim, babasına ve toplumuna: 'Siz neye tapıyorsunuz?' demişti. Dediler ki: 'Putlara tapıyoruz. Onlara tapmaya devam edeceğiz.' Dedi ki: 'Yalvardığınızda, onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size yarar sağlıyorlar mı yahutta zarar veriyorlar mı?' Dediler ki: 'Doğrusu biz babalarımızı böyle yapar bulduk.'"¹ Kur'an, Sebe kraliçesinden bahsederken onun inkarcı bir toplumdaki etkisine dikkat çekmiştir: "Onu, Allah'tan başka taptığı şeyler, doğruya ulaşmaktan alıkoymuştu. Kuşkusuz ki o, inkarcı bir toplumdandı."² Kur'an, görünen, bilinen çevrenin yanısıra cin ve şeytan gibi görünmez varlıkların da insanın doğru veya yanlış yolu seçmesinde etkisi olduğunu bildirir.³

İnsanlar, çeşitli nedenlerle mensup olduğu dinini bırakıp başka bir dine girebilmektedir. Bu nedenlerden biri ve araştırmamız açısından önemli olanı, insanın kendi önceki dinini yanlış bulup o dine mensubiyetle ve gereklerini yapmakla kurtuluşa ulaşamayacağı, kurtuluşun yalnızca yeni girdiği dinde olduğu kanaatine varmasıdır. Böyle araştırmaya dayalı, doğruyu bulma düşüncesiyle din değiştirenler, akıllarını ve vicdanlarını kullanıp araştırmalarının sonucunda herhangi bir dini benimsedikleri için yeni dinlerine sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Taklitle veya herhangi bir dünyevi çıkar için din değiştirenlerde ise aynı bağlılık görülmemektedir. İnsanlar, kurtuluş arayışlarında bilinen dinlerin dışında Satanizm, Yehova Şahitleri, Bahailik gibi gruplara yönelip onlara da girebilmektedir. Bu durum, insanın ruh ve zihin yönüyle kurtuluş düşüncesine sahip bir varlık olarak düzenlenmiş olduğunu gösterir.

Hemen her dinde, farklı açıklamaları olsa da bir kurtuluş inancı ve bu kurtuluşa nasıl ulaşılacağıyla ilgili ilkeler ve kuralları bulunmaktadır. Dünyada çok tanınan ve binlerce

¹ Şuara, 26/70-74.

² Neml, 27/43.

³ Enam, 6/128; İbrahim, 14/22; Nahl, 16/98; Meryem, 19/83-84; Hac, 22/3-4; Yasin, 36/59-61.

mensubu bulunan Hinduzim, Budizm ve Zerdüştlük gibi İbrahimî geleneğin dışındaki dinler ile Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi ilahî dinler, inananlarına bir kurtuluş öğretisi ve buna bağlı olarak cennet ve cehennem inancı sunmuşlardır. Hinduizm ve Budizm’de kurtuluşu kazanamayan insanların yeniden doğuşla cezalandırıldığı, kurtuluşu elde edenlerin yeniden doğuş çarkından kurtularak ebedî mutluluğa ulaşacağı ifade edilmektedir. Bunun için insanların inanması gereken ilkeler ve uyması gereken kurallar mevcuttur. Zerdüştlük, Yahudilik ve Müslümanlıkta kurtuluşu elde etmenin yolu, doğru inanç ve doğru eylemlerdir. Yahudilik, kurtuluşu yalnızca yahudilere mahsus kılmamakta, Nuh’un yasalarına uyan herkesin de yahudi olmadan kurtuluşu kazanabileceğini söylemektedir. Hristiyanlıkta genel kabul gören, bilhassa Protestan gruplarca benimsenen görüşe göre kurtuluşu elde etmenin en önemli yolu doğru inançtır, kurtuluştaki iyi eylemlerin etkisi yoktur. Hristiyanlık, kendi kurtuluş öğretisine uymayan hiç kimsenin kurtuluşa eremeyeceğini iddia etmektedir. Yalnızca dinî topluluklar değil, düşünen herkes bir kurtuluş öğretisi ortaya koymaya çalışmıştır. Filozoflar da hem bu dünyadaki yaşamla hem de ölüm sonrası yaşamla ilgili kurtuluş teorileri oluşturmuşlardır. Kurtuluş konusu felsefede, daha çok iyilik ve mutluluk konuları çerçevesinde ele alınmıştır. Her filozof, her felsefi ekol, diğerlerinden az veya çok farklılıklar göstermektedir. Filozoflar veya herhangi bir dine mensup diğer insanlar toptan aynı inancı benimseyip, aynı konuda birbirinin tıpatıp aynı görüş ve yargılar ortaya koymuş değildirler. Her din ve ekolün mensuplarının kendi içlerinde farklı değerlendirme ve yargılarda bulunması doğaldır. Bu durumun her zaman göz önünde bulundurulması, konuları değerlendirmede yararlı olacaktır.

Dinler, inananlarına kurtuluş öğretisi sunarken birtakım inançlara, kendilerinin istedikleri biçimde sahip olunmasını şart koşmaktadır. Yine, bu inançların gerektirdiği ibadet, ahlak ve toplumsal yasalar biçimindeki eylemleri de yerine getirilmesi gereken zorunlu bir görev olarak istemektedir. İnanç ve amel, hemen her dinde bulunan ve birbirinden ayrılmaz temel unsurlardır. Kur’an, kurtuluştaki temel inanç olarak Allah’a ve ahirete imanı şart koşmuştur. Bu iki iman esası insanların, kendilerine bir peygamber veya peygamberin mesajını ulaştıran bir tebliğci gelsin veya gelmesin her halükarda, Allah’ın yaratılıştaki verdiği özelliklerin ve özellikle aklın doğru kullanılmasıyla ulaşılacak inanç esaslarıdır. Fakat meleklerle, peygamberlere ve kutsal kitaba iman ancak tebliğle ulaşılacak iman esaslarıdır. Eğer insana tebliğde bulunulmazsa Allah’a ve ahirete imana ulaşmakla sorumlu iken meleklerle, peygamberlere ve kitaplara

imanla sorumlu olmaz. Kur'an, kurtuluşa ulaşabilmek için iman yanında belirli vakti ve biçimi olan ibadetlerin yapılmasını da istemiştir. Bunlar namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetlerdir. Aslında Allah rızası için yapılan her güzel ve doğru davranış ibadet kapsamı içinde değerlendirilebilir. Çünkü ibadet, geniş anlamıyla Allah'a kulluk demektir ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapılan her davranış da ibadettir. Ancak bizim, "Kurtuluş İbadet İlişkisi" bölümünde ele alacağımız ibadetler namaz, oruç, hac, zekat gibi belirli vakti ve uygulama biçimi olan ibadetlerdir. İçinde ahlaki unsurlar bulunmayan bir din bulunamaz. Kur'an'da da birçok ahlaki esas belirtilmiş ve kurtuluşa ulaşabilmek için bunların yerine getirilmesi istenmiştir. Çalışmak, güvenilirlik, yardımseverlik, doğruluk, adalet vb. ahlaki davranışlar, doğru uygulandığında hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğun elde edilmesine vesile olmaktadır. Bu yüzden ahlaki davranışların kurtuluşa ulaşmada olumlu katkısı gözardı edilemez. Görüldüğü gibi kurtuluş öğretisinin başta Allah ve ahiret inançları olmak üzere inanç esaslarıyla, namaz, oruç gibi ibadetlerle ve doğruluk, güvenilirlik, adalet, sabır, çalışmak, affetmek gibi ahlak kurallarıyla yakın ilgisi bulunmaktadır. Kişi, ancak doğru inanç, doğru ibadet ve güzel ahlak sahibi olmakla kurtuluşa erebilir. Doğru bulduğu inancın gereklerini yapmadan kuru bir inançla; dinin gerektirdiği kişilik özelliklerini göstermeden sadece sahip olduğu dinsel kimlikle kurtuluşa kazanamaz.

Kur'an'ın belirlediği inanç, ibadet ve ahlakî esasları yerine getirenler, bu dünyada huzur ve mutluluğa kavuşurlar. Ahirette ise içinde her türlü nimetin bulunduğu, hiçbir sıkıntının olmadığı, huzur ve mutluluğun doruğa ulaştığı ve hepsinden önemlisi bütün bu güzelliklerin ebedi devam edeceği sonsuz mutluluk yurdu olan cennete girerler ve oradaki mükemmel ödülleri elde ederek kurtuluşa ulaşırlar. Asla yok olmayacak bir mutluluğu kazanırlar. Aksi durumda olanlar ise hem bu dünyada mutsuz olurlar hem de ahirette içinde azap çekecekleri, her türlü işkenceye maruz kalacakları, asla huzur ve mutluluk göremeyecekleri ve hepsinden korkuncu bu azapların hiç bitmeyeceği cehennemde acı verici cezalarla karşılaşır ve sonsuz azabın içerisinde acı çekmeye devam ederler. Kur'an, kurtuluşa ulaşacak olanlara cenneti, kurtuluş elde edemeyip hüsrana uğrayanlara ise cehennemi vadetmektedir. Cennet ve cehennemin nasıl bir yer olduğu, oradaki ödüllerin ve cezaların neler olduğu da çalışmamız içerisinde ele alınacaktır.

Kur'an'ın belirlediği inanç, ibadet ve ahlaki ilkelere uyanların kurtuluşa ulaşacağı, uymayanların ise kurtuluşu kaybedeceği kesin iken, bazılarına uyup bazılarına uymayanların durumu tartışma konusudur. Yine, terim anlamındaki İslam dinini yani Hz. Muhammed'i peygamber, Kur'an'ı da kutsal kitap olarak kabul etmeyen, bunlara inanmayan ancak aklını, mantığını ve vicdanını kullanarak bazı doğru inançlara ve ahlakî davranışlara sahip olan, kötülüklerden uzak duran başka dinlere mensup kişilerin Hz. Muhammed'i ve Kur'an'ı kabul etmeden kurtuluşa ulaşip ulaşamayacakları da tartışma konusudur. İslam dini ve onun temel kaynağı Kur'an akıl, mantık ve vicdana uygun olduğu için bunların biçimsel olarak kendilerine değil ama getirdiği mesajın özüne uyanlar da gerçek anlamda müslüman sayılabilirler, dolayısıyla ahiretteki sonsuz kurtuluşa ulaşabilirler mi? Görünüşte başka dine mensup olsalar bile onları içerik, öz açısından müslüman sayabilir miyiz? Müslümanlığın ne olduğu konusunda çeşitli kriterler varsa, bu kriterlere uyan kimseler hangi dinsel kimliğe sahip olursa olsun, kriterlere uydukları için gerçek müslüman, kriterlere uymayanlar ise görünüşte müslüman kimliğine sahip olsa bile kriterlere uymadığı için İslam dışı mı kabul edilecek? Dünyadayken temel kurtuluş esasları olan Allah'a ve ahirete iman ile salih amel şartını yerine getiren herkes, hangi dinsel kimliğe sahip olursa olsun kurtuluşa erebilecek mi? Herkese yaptıklarının karşılığı elbette verilecektir ve herkes yaptığı zerre kadar iyiliği de kötülüğü de görecektir. Hiç kimsenin yaptığı en küçük bir iyilik boşa gitmeyecek, en küçük bir kötülük de karşılıksız kalmayacaktır. Buna inanan insanlar, derecelerini yükseltmek için iyilikleri artırıp kötülükleri azaltmaya ve sürekli iyilik yönünde ilerlemeye çalışırlar. Allah'ın rahmeti ve cenneti çok geniştir herkesi içine alır. Bu açıdan, kurtuluşun temel ilke ve kurallarına uyan herkesi Allah'ın geniş rahmetinin kapsamında değerlendirmek gerekir. Allah'ın kendisine verdiği nimetleri doğruyu bulma amacıyla ve iyi niyetle kullanan her insan, kendisine düşen görevi yerine getirdiği ve yapacak başka bir şeyi de olmadığı için sonuçta kurtuluşa ulaşır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, hem müslümanları hem de bütün insanları ilgilendiren ebedi kurtuluş konusunda Kur'an'ın ne dediğini ve ne demek istediğini, kurtuluşa ulaşmak için belirlediği ilkeleri ve kuralları tespit edip ortaya koymaktır. Bunu yaparken de Kur'an'ın insanlara sunduğu kurtuluş anlayışını, olabildiğince önyargılardan uzak bir

yaklaşım ile bizzat Kur'an ayetleriyle ortaya koymaya çalışmaktır. Farklı dinler, farklı mezhepler ve farklı gruplar kurtuluşu yalnızca kendilerine hasredip, kendileri dışında kalanları cehennemlik ilan etmişlerdir. "Her grup kendi yanındakinden memnundur."¹ ayetleri de insanların bu psikolojik yönüne işaret etmektedir. Kur'an'ın ilkelerine göre bütünlük içerisinde değerlendirme yapmak, bunu yaparken de subjektif inançlar ve boş temennilerden uzaklaşmak, Kur'an'ın kurtuluş öğretisini tespit etmek açısından önemlidir.

Kur'an kurtuluşu yalnızca bir gruba, bir mezhebe hatta bir dine mi ait kılmakta yoksa belli inanç ve davranışları öne çıkarıp kurtuluş öğretisini prensipler üzerine mi kurmaktadır? Yani herhangi bir dinsel topluluğa mensubiyet ve dinsel kimlik kurtuluşa ulaşmak için yeterli midir? Yoksa bütün insanlığı kucaklayacak temel prensipler ve kişilik özellikleri de var mıdır? Kurtuluşa ermek için kimlik mi yoksa kişilik mi yahut her ikisi de mi gerekli ve etkili faktörlerdir. Araştırmamızda bu sorulara da cevap aranacaktır. Bütün insanlara huzur ve mutluluk getirecek, dünyada sevgi ve barışın tesisine katkı sağlayacak ilke ve kuralların tespitine çalışılacaktır.

Kur'an, insanlara dünya ve ahiret kurtuluşunu elde etmenin yollarını göstermiştir. Kur'an, kurtuluşu genel olarak, Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapma temel ilkeleri çerçevesinde açıklamıştır. Doğru inanç ve doğru davranışların nasıl olacağını belirtmiştir. Kendisinin açıkladığı şekilde inanıp, salih amel işleyenlere verilecek ödülleri ve böyle yapmayanlara verilecek cezaları da ortaya koymuştur. Kurtuluş düşüncesinin inanç, ibadet ve ahlakla ilişkisi vardır. İnsanlar doğru inanca ulaştıklarında o inancın gerekleri olan eylemleri yerine getirmeden kurtuluşa erebilirler mi? Yahut inancın gereklerinden bazısını yapıp bazısını yapmadığı zaman durumu ne olacaktır? Kurtuluşa erildiğinde elde edilecek olan ödüller nelerdir? Kurtuluş kaybedildiği zaman bizi nasıl bir sonuç beklemekte, hangi cezalarla karşılaşacağız? Bu ve benzeri soruların cevaplarını Kur'an'dan araştırıp bulmaya çalışacağız.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Her din mensubu, kurtuluşa yalnızca kendilerinin ulaşacaklarını iddia etmiştir. Kurtuluş öğretisinin tespitini de doğal olarak kendi kutsal kitaplarına dayandırmıştır. Çalışmamız,

¹ Müminun, 23/53; Rum, 30/32.

“Kur’an’da Kurtuluş Öğretisi” olduğu için öncelikle Kur’an ayetleri ışığında tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır. Konunun kavram açısından değerlendirilmesi ve temellendirilmesi için kurtuluşa ermeyi doğrudan ifade eden veya kurtuluşa ermeye vesile olan inanç ve eylemleri ifade eden kavramların sözlük ve terim anlamları, temel kaynaklardan tespit edilmeye çalışılacaktır. Kavramların sözlük ve terim anlamları tespit edilirken filolojik yöntem kullanılacaktır. Kavramların dilbilimsel tahlili, ayrıntıya girmeden genel hatlarıyla ele alınacak. İnsanların kurtuluş düşüncesine sahip olmasında, yöntem açısından önemli bir farkın olup olmadığını ortaya koymak amacıyla kurtuluş düşüncesine sahip olmadaki temel etkenler tespit edilecektir. Karşılaştırma veya tenkite dalmadan konular tespit edilip tasvir edilecektir. İslam dışındaki dinlerdeki kurtuluş inancını ortaya koyarken, incelenen dinin kutsal kitaplarından tespit ve değerlendirmelerde bulunulacak, kaynaklarda verilen bilgiler çerçevesinde tarafsız olarak tasvir edilmeye çalışılacaktır. Dipnotlar verilirken önce yararlanılan veya alıntı yapılan ilk kaynak, daha sonra da konu açısından önem sırasına göre yararlanılan veya konuyla ilgisi olan diğer kaynaklar verilecektir. Aynı yöntem ayetler dipnotta belirtirken de kullanılacak; meali yazılan ayetin sure ve ayet numarası belirtilip, konuyu bütünlük içerisinde değerlendirmeye yardımcı olması için aynı veya yakın anlam taşıyan diğer ayetler de hemen arkasından belirtilecektir.

Çalışmamızda esas olan Kur’an olduğu için lügatlerdeki sözlük ve terim anlamları belirtildikten sonra incelenilen kavramlarla ilgili Kur’an ayetleri verilecektir. Ayetlerin konuyu yalnızca doğrudan ifade edenleri değil, dolaylı olarak ifade edenleri de gözden geçirilip her konuda bir ayet meali verilmeye ve diğerlerine dipnotlarda işaret edilecektir. Kur’an’da farklı ayetlerde bildirilen şartlar tasnif edilerek inanç esasları, ibadetler ve ahlaki esaslar şeklinde üç grup halinde incelenecektir. Kurtuluşa ulaşmada etkili olan unsurlardan bazısına uyup bazısına uymayanların durumu tartışılıp değerlendirilecektir. Terim anlamındaki İslam dini, dışındaki diğer dinlere mensup, farklı dinî kimliklere sahip olan kişilerin durumları Kur’an açısından ele alınacaktır. Kurtuluşa ulaşanlara verilecek ödüller ile ulaşamayanlara verilecek cezalar ortaya konacaktır. Bu konular incelenirken öncelikle Kur’an ayetleri ve tefsirlere başvurulacaktır. İncelenen konu açısından birbirine karşıt gibi görünen ayetler varsa, yalnızca bir görüşe işaret eden ayetlere değil, karşıt görüşe işaret eden ayetlere de değinilecektir. Bir tek ayete dayalı olarak hüküm vermekten kaçınılacak, Kur’an bütünlüğü içerisinde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ama bir ayetin Kur’an

bütünlüğü içerisinde müstakil bir yeri varsa, o ayete dayalı olarak da yargıda bulunulacaktır. Çalışmamızda ağırlıklı olarak tasvir yöntemi kullanılacaktır, konu açısından gerekli görüldüğü yerlerde tenkit ve karşılaştırma yöntemlerine de yer verilecektir.

Kur'an'da kurtuluş öğretisini tespit etmeye çalışırken, Kur'an'ın amacını, yöntemini göz önünde bulundurarak Kur'an bütünlüğü içerisinde ele almaya çalışacağız. İster Kur'an'la ilgili olsun ister diğer kaynaklarla ilgili olsun yoruma ve içtihata dayanan yargılarda farklı görüşlerin olması doğaldır. Bu durum metinlerin kendisinden kaynaklanabildiği gibi araştırmacının kendisinden de kaynaklanabilir. Herhangi bir konuyu incelerken sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için izlenecek yöntem, o konudaki lehte aleyhte bütün durumları imkanlar ölçüsünde birlikte ve konu bütünlüğü içerisinde ele almaktır. Bunu yaparken araştırmacının önyargısız ve iyi niyetle doğruyu bulma amacında olması en önemli husustur. Kur'an'da herhangi bir konuyu incelerken izlenecek yöntem de o konudaki bütün ayetleri birlikte ve Kur'an bütünlüğü içerisinde değerlendirmeyi gerektirir. Ama değerlendirmede bulunan insanın kavrama yeteneği, altyapısı, kültürü, eğilimleri gibi iç ve dış etkenlerin, araştırmanın sonucunda etkili olacağı da unutulmamalıdır. Aynı konuyu inceleyen insanlardan biri bir sonuca, bir başkası farklı bir sonuca ulaşabilir. Bu, her zaman rastlanabilecek doğal bir durumdur. Bu açıdan, Kur'an'da herhangi bir konuyla ilgili ne denilmek istendiğini tespit ve tasvir de bile farklı sonuçlara ulaşılabilir. Yorum ve değerlendirmelere dayanan ve yargı gerektiren durumlarda farklı sonuçlara ulaşılması insan doğasının ve yapısının bir gereği olarak kabul edilmelidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURTULUŞ ÖĞRETİSİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. KURTULUŞLA İLGİLİ KUR'AN'DAKİ KAVRAMLAR

Kur'an'da, dünyada ve ahirette kurtuluşun gerçekleşeceğini yahut gerçekleşmeyeceğini doğrudan ve dolaylı olarak bildiren farklı kavramlar vardır. Dünyada yahut ahirette mutluluğu, sıkıntılardan uzak olmayı, nimetlere kavuşmayı, kazancı, başarıyı, umduğunu elde etmeyi vb. ifade eden kavramlar kurtuluşun gerçekleşeceğini, bunların tersini ifade eden kavramlar ise kurtuluşun gerçekleşmeyeceğini bildiren kavramlardır. Genel anlamda söyleyecek olursak iyilik, güzellik, beğeni, ödül bildiren sözcükler kurtuluşu kazanmayı ifade eden; kötülük, çirkinlik, nefret, ceza bildiren sözcükler ise kurtuluşu kaybetmeyi ifade eden kavramlar olarak değerlendirilebilir. Bunlardan temel olanları açıklanıp diğerlerine işaretle yetinilecektir.

1.1.1. KURTULUŞUN GERÇEKLEŞECEĞİNİ İFADE EDEN KAVRAMLAR

Kişinin başarıya ulaştığını, ödül kazandığını, Allah'ın kendisinden razı olduğunu, cennete gireceğini vb. ifade eden kavramların hepsi de kurtuluşun gerçekleşeceğini bildirmektedir. Bu kavramlardan bazıları, olumsuzluk ekiyle kullanıldığında kurtuluşa erememeyi de ifade etmektedir. Fakat biz, kavramın olumlu ve yalın (ek almamış halindeki) anlamını esas alarak sınıflandırma yaptık. Bir sözcük, birden çok anlam taşıyabilir ve buna bağlı olarak farklı biçimlerde kullanılabilir. Çalışmamız açısından önemli olan, ahirette kurtuluşa erilip cennet nimetlerine kavuşulacağını bildiren anlamlarıdır. Kurtuluşun gerçekleşeceğini doğrudan ve kesin olarak bildiren veya işaret yoluyla gösteren kavramlardan bazılarını sözlük anlamları ve Kur'an ayetleri çerçevesinde açıklayacağız. Ayetlere çokça yer verilmesinin nedeni, olayı Kur'an çerçevesinde ve Kur'an bütünlüğü içerisinde ortaya koymak içindir.

1.1.1.1. Felah

Kur'an'da kurtuluşu ifade etmek için farklı kelime ve kavramlar kullanılmıştır. Kurtuluşu ifade eden temel kavram “felah” kavramıdır. “flh” kökünden türeyen felah, “başarı, kurtuluş, nimet ve hayır üzere baki olmak, mahrum olmadan sürekli hayır üzerinde kalmak” demektir. Ebu Dahdah'ın sözünde, “Allah, seni hayır ve felahla müjdeledi” denmiştir. Burada felah, beka ve başarı anlamındadır. İfal babından eflaha, “kurtuluşa ermek” anlamındadır. Yüce Allah, “İnananlar, kurtuluşa ermiştir.” (Müminun, 23/1) buyurmuştur. Kurtuluşa ermiştir, “kurtuluşa döndürülmüştür” demektir. Ezheri'ye göre, cennet halkına, ebedi kalmayı başardıkları için “müflihun / başaranlar” denilmiştir. Dehrin felahı / Zamanın kurtuluşu, onun sürekli devam etmesi, yok olmamasıdır. “Bunu, zamanın felahınca / zaman devam ettiği sürece yapmayacağım” denilir. Bir şair: “Dünyada felah yoktur.” demiştir. Burada felah, beka / yok olmama anlamındadır. Gün boyu yeme ve içme gereksinimini karşıladığı için sahura da felah denilmiştir. “Resulullah ile birlikte namaz kıldık, hatta namazı uzun tuttuğu için felahın yani sahurun geçip gitmesinden korktuk” diye rivayet edilmiştir. Felah, kendisiyle mutlu olunacak şeyi elde etmektir. Felahda, halin iyi olması anlamı da vardır. “Eflaha'r racülü” adam kazandı, elde etti, yendi anlamlarında kullanılır. “İşte onlar, müflihlerdir.” (Bakara, 2/5) ayeti hakkında Ebu İshak, “hayır elde eden herkes için ‘müflih (kurtuluşa eren, kazanan)’ denilir” demiştir. Leys, “Üstün gelen kimse bugün felah bulmuştur.” (Taha, 20/64) ayeti hakkında “yenen kimse mülkü kazanmıştır” demiştir. Cahiliye dönemindeki boşama sözlerinden biri de “isteflihî biemrik (beni senin işinle başarılı eyle, yani boşanmanın gerçekleşmesine yardımcı olarak kurtuluşa erdir)” biçimindedir. İbn Mesud: “Adam hanımına bu sözü söylediği zaman hanımı da bunu kabul ederse bu, bir bain talak olur.” demiştir. Müflihler, başaranlardır. Ezandaki “hayye ale'l felah / haydin felaha” hayrın bekasına gelin, demektir. Başarıya ve sürekli var olmaya, hiçbir zaman yok olmamaya gelin, anlamına da gelir. İbn Esir, “cennette sürekli kalmanın sebebine ve cenneti kazanmaya geliniz” anlamındadır, demiştir. Bu da cemaatle namazdır. Atlarla ilgili bir rivayette şöyle denilmiştir: “Kim, atı Allah yolunda bir hazırlık olarak bağlarsa, o atın tokluğu, açlığı, susuzluğunun gitmesi, susuzluğu, dışkıları, idrarları kıyamet günü o kişinin tartılarında bir felahtır yani kazançtır.” Felah, “yarmak, kesmek” anlamındadır. “Demir, demirle felaha erdirilir” denmiştir. Bu ifade, demir demirle kesilir anlamındadır. “Başını felh etti” başını yardı, demektir. “Yeri, tarım için felh ettim” yeri yardım, sürdürm demektir.

Fellah, saban sürerek yeri yaran kişidir, çiftçidir. Bu ad ona yeryüzünü yarıdığı, toprağı sürdüğü ve mesleğı çiftçilik olduğu için verilmiştir.¹ Firuzabadi, felah ve müştakları konusunda şu anlamları bildirmiştir: “Felah başarı, kurtuluş, hayırda baki olmak, sahur, yarmak, tuzak kurmak, aldatmak ve alışverişte fiyat artırmak. Fellah denizci, yeri yarıp süren çiftçi ve hilekar adam. Teflih alay etmek ve aldatmak. Fuluh ayaklardaki yarıklar. Eflaha mutlu oldu.”² Felahla ilgili olarak lügatlerde verilen bu bilgilerden felahın temel anlamının kurtuluşa ermek, kazanmak, başarmak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Felah kavramının ıstılah manası şöyle açıklanmıştır: “Felah, kazanmak ve istenilene ulaşmak demektir. Bu da dünyaya ve ahirete ait olan olmak üzere iki kısımdır. Dünyaya ait olan, dünya hayatının kendisiyle iyi, güzel olacağı mutlulukları kazanmaktır. O mutluluklar da beka / dünyada hayatta kalmak, zenginlik ve onurdur. Ahirete ait olan felah ise dört şeydir: Fenası olmayan beka / Yok olması bulunmayan bir varlık, yoksulluk bulunmayan bir zenginlik, zillet bulunmayan bir izzet ve cahillik bulunmayan bir bilgi. Bundan dolayı, ‘ahiret yaşamından başka yaşam yoktur’ denilmiştir.”³ Felah bir terim olarak kişinin dini ve ahlaki yükümlülüklerini yerine getirmesinin sonucunda dünyada elde edeceği başarı ve mutlulukla ahirette ulaşacağı ebedi kurtuluş ve saadeti ifade eder. İnsanın böyle bir sonuca ulaşabilmesinin, karşısına çıkan bütün engelleri aşması şartına bağlı olduğu dikkate alınırsa felahın sözlük anlamı ile terim anlamı arasındaki bağlantı anlaşılır.⁴ Çalışmamızda zaman zaman dünyadaki başarı ve mutluluğa değinmekle birlikte, esas konumuz ahirette ebedi kurtuluş ve mutluluğa ulaşmaktır. Elbette ahirette kurtuluşa ulaşmak da dünyada sahip olunan doğru inanç ve yapılan iyi eylemlerle gerçekleşecektir. Bu doğru inanç ve eylemler insana dünyada da başarı ve mutluluk verir. Ama esas ulaşılmak istenen ahiretteki sonsuz mutluluktur.

Kur’an’da 40 kez “flh” kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.⁵ Bu kavramın kullanıldığı ayetlerde genellikle kimlerin, hangi inanç ve davranışları gösterdiklerinde kurtuluşa ulaşacakları veya olumsuzluk ekiyle kimlerin kurtuluşa ulaşamayacakları ifade edilmiştir. Kavramlar açıklanırken, ayetlere dayalı olarak kurtuluşu kazananlar ve kaybedenlerle ilgili birçok özellik tespit edilmektedir. Bir kişi, bu özelliklerden yalnızca

¹ İbn Manzur; Lisanü’l Arap, Daru’l-Fikr, Beyrut 1990, “flh” md.; Ragıb ; el-Müfredat, “flh” md.

² Ebu’t-Tahir Mecdüddin Firuzabadi; Kamusu’l Muhit, Daru’l-Fikr, Beyrut 1986, “flh” md.,

³ Ragıb ; Müfredat, “flh” md.

⁴ TDV İslâm Ansiklopedisi, “flh” md., İstanbul 1995, 12/300.

⁵ Muhammed Fuad Abdulbaki; el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim, Daru’l-Hadis, Kahire 1996, “flh” md.

bir tanesine sahip olmakla kurtuluşu kazanır veya olumsuz bir özelliğe sahip olmakla kurtuluşu kaybeder biçiminde anlaşılması yanlıştır. Belirtilen olumlu özelliklerden birine sahip olan kimse aslında olumlu özelliklerin pek çoğuna da sahip olabilir. Örneğin, Allah’a inanan bir kimse, ahiret gününe, meleklerle, peygamberlere, kitaplara da inanabilir, vakte bağlı ibadetlerini de yapabilir, birçok ahlak kurallarına da uyabilir. Ki toplumda karşılaşılan durum genellikle böyledir. Herhangi bir olumsuz davranışa sahip kimseler için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Kurtuluşu kaybetmeye vesile olabilecek olumsuz bir özelliğe sahip bir kimse, yalnızca bir tek olumsuz özelliğinden dolayı kurtuluşu kaybeder biçiminde bir hüküm kesinlikle verilemez. Her insanın doğru ve iyi yönleri de olur, yanlış ve kötü yönleri de olur. Bu yüzden bir tek ayete veya yalnızca bir özelliğe dayalı hüküm verildiği zannedilmemelidir. Bütün kavramlardaki özellikler, bütünlük içerisinde değerlendirilerek bir sonuca varılacaktır. Kavramlar işlenirken ayrıntılı değerlendirmelerde bulunulmayıp sadece tespit yapılmaktadır. Felah kavramı, kurtuluşa ermeyi ifade eden temel kavram olduğu için kurtuluşa erecekleri ve kurtuluşa eremeyecekleri sınıflandırırken her sınıfla ilgili bir ayet meali verilmiştir. Sınıflandırma yapılırken bir tek maddede gösterilebilecek özellikler, konunun bütün yönleriyle ortaya konulması için küçük bir farklılıktan dolayı bile ayrı bir madde olarak ifade edilmiştir.

Kur’an’da, felah kavramı kullanılarak şu kimselerin kurtuluşa erecekleri bildirilmiştir: Gayba inanan, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verilen rızıktan infak eden, hem Hz. Muhammed’e indirilene hem de önceki peygamberlere indirilene inanan, ahirete kesin olarak iman eden ve Rablerinden bir hidayet üzere olan müttaki kimseler: “Elif, lâm, mîm. O, kendisinde hiçbir kuşku olmayan kitaptır, müttakiler için yol göstericidir. O müttakiler gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler. Onlar hem sana indirilene hem de senden önce indirilenlere inanırlar. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar, Rablerinden bir hidayet üzeredir ve onlar, kurtuluşa erenlerdir.”¹ Namazı kılan, zekatı veren ve ahirete de kesin olarak inanan muhsinler: “Elif, lâm, mîm. Şunlar, bilgelik dolu kitabın ayetleridir. Muhsinler için bir kılavuz ve bir rahmettir. Onlar namazı kılarlar, zekatı verirler ve ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar, Rablerinden bir hidayet üzerindedirler ve onlar, kurtuluşa

¹ Bakara, 2/1-5.

erenlerdir.”¹ Namazlarında huşu içinde olan, boş şeylerden yüz çeviren, zekatlarını veren, namuslarını koruyan, emanetlere ve antlaşmalara riayet eden mümin kimseler: “İnananlar, kesinlikle kurtuluşa erdiler. Onlar, namazlarında huşu içindedirler. Onlar, boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar, zekatı verirler. Onlar, namuslarını korurlar. Ancak eşleri yahut sağ ellerinin sahip oldukları cariyeler bunun dışındadır. Bundan dolayı da onlar kınanmazlar. Artık kim bundan ötesini isterse, işte onlar sınırı aşanlardır. Onlar, emanetlerini ve antlaşmalarını gözetirler. Onlar, namazlarını korurlar. İşte onlar, mirasçı olanlardır. Onlar, Firdevs’e mirasçı olurlar. Onlar, orada sürekli kalıcıdırlar.”² Akla mantığa uygun iş yapan, gereksiz biçimselliğe değil öze önem veren kimseler: “...Evlere arkalarından gelmeniz iyilik değildir. Fakat iyilik, kişinin kötülükten sakınmasıdır. Evlere kapılarından gelin ve Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”³ Allah’a karşı gelmekten sakınanlar: “De ki: Pisin çokluğu senin hoşuna gitse bile, pis ile temiz bir değildir. Ey sağlam akıl sahipleri, Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁴ Düşmanla karşılaştığında savaştan kaçmayıp kararlı olan ve Allah’ı çok zikredenler: “Ey inananlar! Bir toplulukla karşılaştığınız zaman kararlı olun ve Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.”⁵ Allah’ın lütfundan arayıp Allah’ı çok zikredenler: “Namaz kılındığı zaman yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan arayın. Allah’ı çok zikredin ki, kurtuluşa eresiniz.”⁶ Allah’ın nimetlerini zikredenler: “Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığıyla size Rabbinizden bir öğüt gelmesine mi şaştınız? Allah’ın sizi Nuh toplumunun ardından halifeler yaptığını ve yaratılıştaki gücünüzü artırdığını anımsayın. Allah’ın nimetlerini zikredin ki kurtuluşa eresiniz.”⁷ Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını verenler: “Öyleyse akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Allah’ın yüzünü isteyenler için bu daha iyidir. İşte onlar, kurtuluşa erenlerdir.”⁸ Nefsinin cimriliğinden korunanlar: “Onlardan önce yurda ve imana yerleşmiş olanlar, kendilerine göç edenleri severler ve onlara verilenden dolayı göğüslerinde bir istek duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa bile onları kendilerine yeğlerler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁹ Rûku

¹ Lokman, 31/1-5.

² Müminun, 23/1-11.

³ Bakara, 2/189.

⁴ Maide, 5/100.

⁵ Enfal, 8/45.

⁶ Cuma, 62/10.

⁷ Araf, 7/69.

⁸ Rum, 30/38.

⁹ Haşr, 59/9.

eden, secde eden ve yalnızca Allah’a kulluk edip iyilik yapanlar: “Ey inananlar! Rûku edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve iyilik yapın ki kurtuluşa eresiniz.”¹ İyiye çağırıp kötülükten alıkoyanlar: “Sizden iyiye çağırın, iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan bir topluluk olsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”² Allah’a ulaşmaya vesile arayıp, O’nun yolunda cihad edenler: “Ey inananlar! Allah’tan sakının, O’na ulaşmaya vesile arayın ve O’nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.”³ Sabredip savaşa hazırlanan, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar: “Ey inananlar! Sabredin, sabırda birbirinizle yarışın, savaşa hazırlık yapın ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁴ Mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler: “Geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular ve kalpleri mühürlendi. Bundan dolayı onlar anlamazlar. Ama elçi ve onunla birlikte inananlar, mallarıyla ve canlarıyla cihad ettiler. İyilikler, onlar içindir ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.”⁵ Allah’ı ve elçisini her şeyden üstün tutanlar, Allah’ın kalplerine imanı yazdığı ve kendisinden bir ruh ile desteklediği kimseler; Allah’tan taraf olanlar: “Allah’a ve ahiret gününe inanan bir toplumu babaları, oğulları, kardeşleri yahut aşiretleri bile olsalar Allah’a ve elçisine karşı çıkanlara sevgi besliyor olarak bulamazsın. Allah, işte onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir. Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere içlerinde sürekli kalıcı olarak girdirecektir. Allah onlardan hoşnut olmuş, onlar da Allah’tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar Allah’ın grubudur. İyi bilin ki kurtuluşa erenler, kesinlikle Allah’ın grubudur.”⁶ Aralarında hüküm vermesi için Allah’a ve elçisine çağırıldıkları zaman itaat edip güzelce icabet edenler: “Aralarında hüküm vermesi için Allah’a ve elçisine çağırıldıkları zaman, inananların sözü yalnızca: ‘İştittik, itat ettik.’ demeleridir. İşte onlar, kurtuluşa erenlerdir.”⁷ Elçiye inanan, saygı gösteren, yardım eden ve elçiyle indirilen ışığa uyanlar: “Onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları elçiye, ümmi peygambere uyarlar. O elçi onlara iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar. Onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram yapar. Onların ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri kaldırır. Ona inanan, ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla indirilen ışığa uyanlara gelince, kurtuluşa erenler işte onlardır.”⁸

¹ Hac, 22/77.

² Al-i İmran, 3/104.

³ Maide, 5/35.

⁴ Al-i İmran, 3/200.

⁵ Tevbe, 9/87-88.

⁶ Mücadele, 58/22.

⁷ Nur, 24/51.

⁸ Araf, 7/157.

Tevbe edenler: “...Ey inananlar! Hepiniz Allah’a tevbe edin ki kurtuluşa eresiniz.”¹ Nefsini arındıranlar: “Nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona kötülüğünü ve takvasını bildirene and olsun ki onu arındırıp yücelten kurtuluşa ermiştir. Onu alçaltıp örtense kaybetmiştir.”² Arınıp namaz kılan ve Rabbinin adını zikredenler: “Kesinlikle kurtuluşa ermiştir arınan, Rabbinin adını zikredip namaz kılan.”³ Sarhoşluk verici maddeler, kumar, dikili taşlar ve fal oklarından uzak duranlar: “Ey inananlar! Sarhoş edici maddeler, kumar, tapılmak için dikilen taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”⁴ Doğru dine ulaşmışken doğruyu bırakıp yanlış dönenler ve baştan beri yanlış içerisinde bulunanlar kurtuluşa eremezler. Ama ulaştıkları doğru din üzerinde sebat edenler kurtuluşa ererler: “Onlar, eğer sizi ele geçirirlerse sizi taşıyarak öldürürler yahut da sizi kendi dinlerine döndürürler. O zaman da asla kurtuluşa eremezsiniz.”⁵ Bu ayetlerde belirtilen hususlar, kişinin kendi özgür iradesiyle seçip benimseyeceği inanç ve eylemlerdir, kişinin kendi kazanımlarıdır. Bunlar, kurtuluşu kazanmaya vesile olacak inanç ve eylemlerdir. Ama sonsuz olan kurtuluş ve bu sayede elde edilecek ödüller, bunların karşılığı değildir, Allah’ın lütfudur. Bu lütfu da ancak bu inanç ve eylemleri gerçekleştirenler kavuşurlar. İnanç ve eylemlerin değerlendirildiği günde olumlu değerleri ağır gelen kimseler: “O gün, tartı gerçektir. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁶ Bu ayet kurtuluşu elde etmeye vesile olacak bir nedeni değil, dünyadaki inanç ve eylemlerin ahirette değerlendirilmesinin sonucunu göstermektedir. Çünkü hesap günü amellerin değerlendirilmesinde kişinin hiçbir etkisi ve yetkisi, başarısı veya başarısızlığı söz konusu değildir.

Kur’an’da kimlerin kurtuluşa eremeyecekleri de belirtilmiştir: Allah ile birlikte başka bir tanrıya dua edenler ve inkarcılar: “Kim, Allah ile birlikte hakkında hiçbir kanıt olmadığı bir tanrıya dua ederse, elbette onun hesabı Rabbinin yanındadır. Kuşkusuz ki inkarcılar kurtuluşa eremezler.”⁷ Allah hakkında yalan uyduran, O’nun ayetlerini yalanlayan zalimler: “Allah hakkında yalan uyduran yahut O’nun ayetlerini

¹ Nur, 24/31.

² Şems, 91/7-10.

³ A’la, 87/14-15.

⁴ Maide, 5/90.

⁵ Kehf, 18/20.

⁶ Araf, 7/8; Müminun, 23/102; Karia, 101 /6-11.

⁷ Müminun, 23/117; Kasas, 28/82.

yalanlayandan daha zalim kim vardır? Kuşkusuz ki zalimler kurtuluşa eremezler.”¹ Suçlular: “Allah hakkında yalan uyduran yahut O’nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim vardır? Kuşkusuz ki suçlular kurtuluşa eremezler.”² Allah’a ve kendilerine iyilik yapan kimselere nankörlük edenler: “Evinde kaldığı kadın, Yusuf’un nefsinden murad almak istedi. Kapıları kilitledi ve: ‘Haydi gel!’ dedi. Yusuf: ‘Allah’a sığınırım. Kuşkusuz ki o, benim efendimdir, bana güzel baktı. Kuşkusuz ki zalimler kurtuluşa eremezler.’ dedi.”³ Büyücülük yapanlar: “Musa dedi ki: Gerçek size geldiğinde onun hakkında mı konuşuyorsunuz? Bu bir büyü müdür? Büyücüler kurtuluşa eremezler.”⁴ Kat kat faiz yiyenler, tefecilik yapanlar: “Ey inananlar! Faizi kat kat artırılmış olarak yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. İnkarcılar için hazırlanmış olan ateşten sakının.”⁵

Hz.Muhammed’den rivayet edilen hadislerde de felah sözcüğü kullanılmıştır: “İnanıp teslim olan ve İslam’a ulaştırılan kimse kesinlikle felaha / kurtuluşa ermiştir.”⁶ “İşlerini bir kadına tevdi eden, kadını başlarına yönetici yapan bir toplum felah bulamayacaktır / kurtuluşa eremeyecektir.”⁷ Bu rivayetlerin birincisinde felah, ahirette kurtuluşa ermeyi ifade etmek için kullanılmıştır. İkincisinde ise daha çok dünyada başarılı olamama anlamı öne çıkmaktadır ama hem dünyada hem de ahirette kurtuluşa erememe anlamında yorumlanabilir. Kurtuluşa ermeyi veya kurtuluşu kaybetmeyi insanların ayetlerde bildirilen bir tek özelliklerine bağlı olarak açıklayamayız. Ayetlerde verilen özelliklerin tamamını göz önüne alıp Kur’an bütünlüğü içerisinde bir değerlendirmede bulunabiliriz. Bu açıdan yapılan sınıflandırmaları kesin bir yargı olarak değil, sonuç bölümünde yapılacak değerlendirme için bir tespit ve ön hazırlık olarak görmek gerekir.

1.1.1.2. Ecir

Kur’an’da felah kavramının dışında daha başka kavramlarla da kurtuluşun gerçekleşeceği bildirilmiştir. Kurtuluşa ulaşılacağını bu kavramlardan bazıları doğrudan

¹ Enam, 6/21, 135; Yunus, 10/69; Nahl, 16/116; Kasas, 28/37.

² Yunus, 10/17.

³ Yusuf, 12/23.

⁴ Yunus, 10/77; Taha, 20/69.

⁵ Al-i İmran, 3/130.

⁶ Ebu’l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc; Sahîhu Müslim, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Zekat 125; Ahmed b. Hanbel; Müsnedü Ahmed b. Hanbel, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 2/168, 173.

⁷ Muhammed b. İsmail el-Buhari; Sahîhu’l-Buhari, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Fiten 17, Megâzi 82.

bazıları da dolaylı olarak ifade etmektedir. Bunlardan biri de ecir kavramıdır. “Ecir veya ücret, dünyayla yahut ahiretle ilgili olan işin karşılığında geri dönen, elde edilen şeydir. Anlaşma ve anlaşma yerine geçen şeyler için söylenir. Ancak, yalnızca yararlı şeyler için söylenir, zararlı şeyler için ecir ve ücret söylenmez.”¹ Ecir, “bir işe verilen karşılık, herhangi bir işde çalıştırılan kimseye verilen şey, ücret, mükafat, sevap, sadaka verip sevap beklemek, mehir, kira” anlamlarına gelmektedir. Ancak İslam literatüründe ecir daha çok manevi ve uhrevi, ücret ise dünyayla ilgili konularda kullanılmıştır.² Karşılık, ödül gibi anlamlara gelen ecir, terim olarak ister dünya ile ilgili, ister ahiretle ilgili olsun herhangi bir işin sonucundan elde edilen şeydir. Konumuzu ilgilendiren yönü, ahiretle ilgili kullanımıdır, yani kişinin doğru, iyi ve güzel işlerinin karşılığı olarak ahirette kazanacağı ecirdir. Ahirette ecri hak edenler kurtuluşa erecektir. Kur’an’da her iki yönde de kullanımları vardır: “İbrahim’e İshak’ı ve Yakub’u armağan ettik. Peygamberliği ve kitabı onun soyu içerisinde var ettik. Ona ecrini dünyada verdik. Kuşkusuz ki o, ahirette de iyilerdendir.”³ “İşte bunların karşılığı Rablerinden bir bağışlanma ve içlerinde sürekli kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. Çalışanların ecri ne güzeldir!”⁴ “İşte böylece Yusuf’u yeryüzünde güç, kuvvet sahibi yaptık. O ülkenin dilediği yerinde yerleşebiliyordu. Biz rahmetimizi dilediğimiz kimseye ulaştırırız. Güzel davrananların ecrini zayi etmeyiz. Ahiretin ecri ise inanıp kötülüklerden korunanlar için daha hayırlıdır.”⁵

Ecir kelimesi böyle manevi ağırlıklı ödül anlamında kullanıldığı gibi doğrudan, dünyada yapılan herhangi bir işe karşılık maddi bedel anlamlarında da kullanılmıştır: “O sırada iki kadından biri haya üzere yürüyerek ona geldi. ‘Babam bizim için hayvanları sulamanın ecrini / ücretini sana ödemek için seni çağırıyor’ dedi.”⁶ “Büyücüler Firavun’a geldiler ‘eğer yenenler biz olursak elbette bize bir ecir vardır’ dediler.”⁷ Peygamberlerin, hak davetçilerinin ve yararlı işler yapanların hepsinin de hem dünyevi hem de uhrevi ecri Allah’a aittir. Hemen her peygamberin tekrar ettiği bir sözde ecir, aynı sözün birinci kısmında dünyevi karşılık, ikinci kısmında ise ahiretteki karşılık anlamında kullanılmıştır: “Buna karşılık sizden bir ecir / ücret istemiyorum, benim

¹ Ragıb; Müfredat, “ecr” md.

² İbn Manzur; Lisanü’l Arap, “ecr” md.; Firuzabadi; Kamusu’l Muhit, “ecr” md.

³ Ankebut, 29/27.

⁴ Al-i İmran, 3/136.

⁵ Yusuf, 12/56-57.

⁶ Kasas, 28/25-27.

⁷ Araf, 7/113; Kehf, 18/77; Şuara, 26/41.

ecrim yalnızca alemlerin Rabbine aittir.”¹ Şu ayetlerde ise ecir kelimesinin çoğulu “ücur” kullanılmış ve ehl-i sünnet müfessirlerince evlenen erkeğin hanımına vermesi gereken mehir anlamında, Şia müfessirlerince ise muta nikahında kadına verilecek ücret anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.² “O kadınlardan yararlanmanıza karşılık onlara ecirlerini / mehirlerini / ücretlerini verin.”³ İlgili bütün ayetleri incelediğimiz zaman, Nisa Suresi 25. ayetinde geçen “ücurahünne” ifadesindeki ücretin, “kadınlara evlilikte verilecek mehir” anlamında olduğu daha açıktır.

Kur’an’da 108 kez “ecr” kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.⁴ Bu kavramın kullanıldığı ayetlere göre ahiretteki ecir kazanıp sonsuz mutluluğa ve kurtuluşa ulaşacak olanlar, şu kimselerdir: İnanıp iyi işler yapanlar: “Allah, inanıp iyi işler yapanlara bir bağışlama ve büyük bir ecir söz vermiştir. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise kızgın ateşin halkıdır.”⁵ Ecir kazanıp kurtuluşa erecek olan diğer kişiler de şunlardır: Allah’a ve elçilerine inanıp sakınanlar.⁶ Allah’a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanlar.⁷ Allah’a ve elçilerine inananlar.⁸ Allah’a saygı göstererek Allah’a ve bütün kutsal kitaplara inananlar ve Allah’ın ayetlerini satmayan kitap ehli kimseler.⁹ Allah’a ve elçisine itaat edenler.”¹⁰ İyilik için çalışanlar.¹¹ Bollukta ve darlıkta Allah rızası için harcayan, öfkelerine hakim olan, insanları affeden, yanlış bir şey yaptıklarında Allah’tan bağışlanma dileyenler ve yaptıkları yanlışlıkta bile bile ısrar etmeyenler.¹² Zor durumda bile Allah’ın ve elçinin çağrısına uyanlar ve güzel davranıp kötülükten sakınanlar.¹³ Kitaba sarılıp namazı kılanlar ve ıslaha çalışanlar.¹⁴ Muhsinler / Güzel davranıp iyi işler yapanlar.¹⁵ Doğruyu getirenler ve tasdik edenler.¹⁶ Sabredip iyi işler yapanlar.¹⁷ Güzel ahlaklı, ibadetlerini yerin getiren müminler.¹ Allah’ı zikredenler.²

¹ Şuara, 26/109, 127, 145, 164, 180; Enam, 6/90; Yunus, 10/72; Hud, 11/29, 51; Furkan, 25/57.

² Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-Kurtubi; el-Camiu li Ahkami’l Kur’an, Daru’l-Fikr, Beyrut 1987, 5/129-135.

³ Nisa, 4/24-25; Maide, 5/5; Ahzab, 33/50; Mümtetine, 60/10.

⁴ M. F. Abdülbaki; el-Mu’cemü’l-Müfehres, “ecr” md.

⁵ Maide, 5/9-10, 69; Bakara, 2/62, 277; Al-i İmran, 3/57; Nisa, 4/173; İsrâ, 17/9; Kehf, 18/2, 30.

⁶ Al-i İmran, 3/179; Yusuf, 12/57, 90; Zümer, 39/33-35, 73-74; Muhammed, 47/36; Hucurat, 49/3.

⁷ Bakara, 2/62; Maide, 5/69; Nisa, 4/146, 162,

⁸ Hadid, 57/19, 27; Nisa, 4/152, 162.

⁹ Al-i İmran, 3/199; Nisa, 4/162; Kasas 28/51-54.

¹⁰ Ahzab, 33/30-31; Fetih, 48/16; Nisa, 4/67.

¹¹ Nisa, 4/114.

¹² Al-i İmran, 3/133-136, 179; Şura, 42/40.

¹³ Al-i İmran, 3/169-172.

¹⁴ Araf, 7/170; Nisa, 4/162; Fatır, 35/29-30.

¹⁵ Tevbe, 9/119-120; Bakara, 2/112; Nisa, 4/40; Hud, 11/114-115; Yusuf, 12/56, 90; Kehf, 18/30.

¹⁶ Zümer, 39/33-35.

¹⁷ Hud, 11/11, 114-115; Nahl, 16/96-97; Kasas, 28/54; Zümer., 39/10.

Allah’a verdiği sözü tutanlar.³ Allah yolunda hicret edenler.⁴ Allah yolunda savaşanlar.⁵ Zikre uyan ve gizlide Allah’tan korkanlar.⁶ İnanıp Allah yolunda infak edenler, zekat verenler.⁷ Tevbe edip dini yalnız Allah’a ait yapanlar.⁸ Böyle doğru inanç ve salih amel sahibi olan ve bunların karşılığı olarak ecir elde edenler, ahirette kurtuluşa erip cennete giderler.

1.1.1.3. Fevz

Fevz, kurtuluşun meydana gelmesiyle birlikte hayrı kazanmaktır. “Hayırla birlikte kazanmak ve kötülükten kurtulmak” anlamındadır. Fevz, hem ‘kurtulmak’ hem de ‘helak olmak’ şeklinde karşıt anlamları içermektedir. Bu yüzden çöle de fevz kökünden türeyen “mefaze” adı verilmiştir. Çöl, helake neden olduğu gibi bazen da kurtuluşa neden olur. Adam helak olduğu / öldüğü zaman “feveze’r racülü / adam öldü” denilmiştir. Feveze’nin “heleke / ölmek” anlamına geldiği doğru ise bu, ölen kişinin dünya sıkıntılarından kurtulduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ölüm, bir yönden helak ise de başka bir yönden kurtuluştur. Bundan dolayı “ölüm, kendisi için hayırlı olmayan hiçbir kimse yoktur” denilmiştir. Bu, dünya haline kıyaslandığı zaman böyledir. Ahirete kıyas edildiği zaman ise, kişinin ahirette ulaşacağı nimetler çok büyük kurtuluştur.⁹ Fevz kelimesinde, “başarı, kazanç, kurtuluş” anlamları öne çıkmaktadır. Konumuz açısından fevz, “doğru inanç ve davranışlar göstererek ahirette cennet nimetlerine ve ebedi mutluluğa kavuşmak” anlamındadır. Kur’an’da isim ve fiil şekillerinde kullanılan fevz kelimesi, genellikle başarılı olmayı, ahirette ebedi kurtuluşa ve mutluluğa ulaşmayı bildirmektedir: “Her can ölümü tadacaktır. Sizin ödüllerinizi kıyamet günü size tastamam verilecektir. Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete girdirilmişse o kesinlikle fevz bulmuştur / kurtulmuştur. Dünya hayatı aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.”¹⁰ “İnanan erkeklerle inanan kadınların nurlarının önlerinden ve sağlarından koştuğunu gördüğün gün ‘bugün size müjde olarak içlerinde

¹ Ahzab, 33/35.

² Ahzab, 33/41-44.

³ Fetih, 48/10.

⁴ Nahl, 16/41-42; Nisa, 4/100,

⁵ Nisa, 4/74, 95,

⁶ Yasin, 36/11; Mülk, 67/12.

⁷ Hadid, 57/7-11, 18; Nisa, 4/162; Fatır, 35/29-30; Müzzemmil, 73/20; Bakara, 2/262.

⁸ Nisa, 4/145-146.

⁹ Ragıb; Müfredat, “fvz” md.; İbn Manzur; Lisanü’l Arap, “fvz” md.

¹⁰ Al-i İmran, 3/185.

sonsuz kadar kalacağınız altlarından ırmaklar akan cennetler vardır' denilir. İşte büyük fevz / kazanç budur.”¹

Kur'an'da 29 kez “fvz” kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.² Bu kavramın kullanıldığı ayetlere göre sonsuz kurtuluş ve ebedi mutluluk olan bu fevze ulaşacaklar şu kimselerdir: İnanıp yararlı işler yapanlar: “İnanıp iyi işler yapanları, Rableri rahmetine girdirir. Apaçık fevz işte budur.”³ İnanan erkekler ve inanan kadınlar: “Allah, inanan erkeklere ve inanan kadınlara altlarından ırmaklar akan, içlerinde sürekli kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde güzel konutlar söz vermiştir. Allah'ın hoşnutluğu ise daha büyüktür. Büyük fevz işte budur.”⁴ Müttakiler / Doğru inanca sahip olarak kötülüklerden sakınan, sorumluluk bilinci içerisinde Allah'a saygılı olan dürüst, erdemli kişiler: “Kuşkusuz ki müttakiler, güvenli bir makamdadır. Bahçeler ve pınarlar içerisinde. İpek ve atlastan giysiler giyerek karşılıklı otururlar. İşte böyle! Onları iri gözlü, beyaz tenli kadınlarla eşleştirdik. Orada, güvende olarak her meyveyi isterler. Orada, ilk ölümden başka ölüm tatmazlar. Allah onları kızgın ateş azabından da korudu. Bu, Rabbinden bir lütuftur. Büyük fevz işte budur.”⁵ Sadıklar / Özü sözü doğru kimseler: “Allah dedi ki: ‘İşte bu, doğrulara doğruluklarının yarar verdiği gündür. Onlara içlerinde sürekli, sonsuz kadar kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan hoşnut olmuş, onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır. Büyük fevz işte budur.’”⁶ Fevz kavramı kullanılarak kurtuluşu elde edeceği bildirilen diğer kimseler ise şunlardır: Allah'a ve O'nun elçisine itaat edenler.⁷ İnanıp hicret edenler.⁸ İnanıp sakınan Allah'ın dostları.⁹ Allah'ın ihlaslı kulları.¹⁰ Mallarıyla canlarıyla cihad edenler.¹¹ Muhacir ve ensardan ilkler, öne geçenler.¹² Hesap günü, kötülüklerden Allah'ın koruduğu kimseler.¹³ Büyük günün azabından uzaklaştırılanlar.¹⁴ Cennet halkı

¹ Hadid, 57/12; Casiye, 45/30.

² M. F. Abdülbaki; el-Mu'cemü'l-Müfehres, “fvz” md.

³ Casiye, 45/30; Müminun, 23/109-111; Saf, 61/11-12; Tegabün, 64/9; Buruc, 85/11.

⁴ Tevbe, 9/72; Hadid, 57/12.

⁵ Duhan, 44/51-57; Nur, 24/52; Zümer, 39/61; Nebe, 78/31.

⁶ Maide, 5/119.

⁷ Nisa, 4/13-14; Nur, 24/52; Ahzab, 33/71.

⁸ Tevbe, 9/20.

⁹ Yunus, 10/62-64; Fetih, 48/5.

¹⁰ Saffat, 37/40-61.

¹¹ Tevbe, 9/20, 88-89, 111; Saf, 61/11-12.

¹² Tevbe, 9/100.

¹³ Mümin, 40/7-9.

¹⁴ Enam, 6/15-16.

olanlar, fevzi elde edenlerdir.¹ Son üç maddede bildirilenler, kişinin dünyada yapmış olduğu iyiliklerin sonucunu ahirette ödül olarak göreceğini bildirmektedir. Bunlar, kişinin kendi iradesine bağlı ve kendi başarısı olan eylemler değildir. Dünyadaki eylemlerine karşılık Allah'ın, onları kurtuluşa kavuşturmasıdır. Belirtilen inançları ve eylemleri gösteren kimseler, fevzi hak edip ahirette kurtuluşa ererler.

1.1.1.4. Necat

Necat kelimesinin asıl anlamı, herhangi bir şeyden ayrılmak demektir. Bundan dolayı yüksekliği sebebiyle çevresindeki şeylerden ayrılan yüksek yere de “necvet, necat” denilir. Asıl anlamı bu olmakla birlikte sözlükte “kurtulmak, hızlı olmak, dalı kesmek, deriyi yüzmek, birine sözü gizlice söylemek, karından pislik yahut gaz çıkmak” gibi anlamlara gelmektedir.² Kurtuluş anlamında kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Kur'an'da bağlamına göre, dünyada her türlü sıkıntıdan ve rahatsızlık veren şeylerden kurtuluşu ifade etmek için de kullanılmaktadır, ahirette cehennem azabından kurtulup cennet nimetlerine kavuşmayı ifade etmek için de kullanılmaktadır. Konumuz açısından önem taşıyan yönü, ahirette kurtuluşu ifade eden kullanımlarıdır.

Kur'an'da 84 kez “ncv” kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.³ Bunlar, hem ahirette cehennemden kurtuluşu ifade etmek için, hem de Allah'ın dünya sıkıntılarından kurtarmasını ifade etmek için kullanılmaktadır: “De ki: ‘Eğer bizi bundan kurtarırsa kesinlikle şükredenlerden olacağız’ diye boyun bükerek ve gizlice kendisine yalvardığınız zaman karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarıyor?’ De ki: ‘Ondan da her sıkıntıdan da sizi Allah kurtarıyor. Sonra siz O’na ortak koşuyorsunuz.’”⁴ Zulmedenler dünyada azaba uğratılırken, kötülükten alıkoyanlar kurtarılmışlardır: “Kendilerine verilen öğüdü unuttuklarında kötülükten alıkoyanları kurtardık. Zulmedenleri ise doğru yoldan saptıkları için acı verici bir azapla yakaladık.”⁵ Peygamberlerin öğütlerine uymayan toplumların cezalandırılmasından söz edilirken hem peygamberlerin hem de onlara inananların, toplumlarının başlarına gelen azaptan uzak tutulup kurtarıldıkları bildirilmiştir: “Sonra biz, elçilerimizi ve inananları işte

¹ Haşr, 59/20.

² Ragıb; Müfredat, “ncv” md.; İbn Manzur; Lisanü'l Arap, “ncv” md.

³ M. F. Abdülbaki; el-Mu'cemü'l-Müfehres, “ncv” md.

⁴ Enam, 6/63-64; Yunus, 10/22-23.

⁵ Araf, 7/165.

böyle kurtarırsınız. Üzerimize bir borç olarak inananları kurtarırsınız.”¹ Kur’an’ın birçok ayetinde İsrail oğullarına verilen nimetlerden, onlara yapılan lütuflardan ve Allah’ın onları dünyadaki sıkıntılarından kurtarmasından söz edilir.² Bu ayetler dünyadaki sıkıntılardan kurtuluşu bildirmektedir.

Ahirette kurtuluşu ifade eden ve “neca” fiilinin kullanıldığı ayetler de vardır. Konumuz açısından önemli olan da ahirette ulaşılabilecek kurtuluştur. Ahiretteki kurtuluş o kadar önemlidir ki suçlular, orada azaptan kurtulmak için en çok sevdiği, en değerli varlıklarını bile fide verip kurtulmak isteyecekler: “Onlara gösterilirler. Suçlu kimse o günün azabından kurtulmak için oğullarını, hanımını, kardeşini, kendisini barındıran sülalesini ve yeryüzünde bulunan herkesi fide verip kendisini kurtarmayı ister.”³ Kur’an’da, “necat” kavramı kullanılarak şu kimselerin kurtuluşa ereceği bildirilmiştir: İnanıp iyi işler yapanlar. “İnanan kimse dedi ki: Ey halkım! Bana uyun sizi doğruluk yoluna ulaştırayım. Ey halkım! Doğrusu şu dünya hayatı geçici bir yararlanmadan ibarettir, ahiret ise sürekli kalınacak yurttur. Kim bir kötülük yaparsa ancak onun dengiyle cezalandırılır. Erkek veya kadın her kim de inanarak iyi bir iş yaparsa işte onlar cennete girerler, orada hesapsız olarak rızıklandırılırlar. Ey halkım! Ben sizi necata / kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz.”⁴ Allah’a ve O’nun elçisine inanıp mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler: “Ey inananlar! Sizi acı verici bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah’a ve O’nun elçisine inanırsınız, mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha iyidir. Böyle yapın ki Allah sizin günahlarınızı bağışlasın, sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerinde hoş meskenlere girdirsin. Seveceğiniz daha başka şeyler de var; Allah’tan bir yardım ve yakın bir fetih. İnananları müjdele.”⁵ Müttakiler: “Allah’a karşı yalan söyleyenleri, kıyamet günü yüzleri simsiyah olarak görürsün. Büyüklenenler için cehennemde yaşayacak bir yer yok mudur? Müttakileri, Allah onların kendi başarıları sebebiyle kurtarır. Onlara hiçbir kötülük dokunmaz ve onlar üzülmezler.”⁶

¹ Yunus, 10/103; Hud, 11/58, 66, 94.

² Taha, 20/80; Bakara, 2/49-50; Araf, 7/141; İbrahim, 14/6; Şuara, 26/65; Duhan, 44/30.

³ Mearic, 70/11-14.

⁴ Mümin, 40/38-41; Tahrir, 66/11.

⁵ Saff, 61/10-13.

⁶ Zümer, 39/60-61; Meryem, 19/68-72.

1.1.1.5. Ceza

Sözlükte, “Zenginlik, hiçbir şeye ihtiyaç duymamak, yeterli olmak, karşılığını vermek” gibi anlamlara gelen ceza, kendisinde yeterli karşılık olan şeydir. İyiliğe iyilik, kötülüğe kötülük. Yani ister iyilik olsun, ister kötülük olsun tam karşılığını vermektir.¹ Ceza, Kur’an’da hem iyiliğe karşılık ödül, hem de kötülüğe karşılık eziyet anlamlarında ve hem dünya, hem de ahiretle ilgili olarak kullanılmaktadır. İnsanları iyiliğe teşvik etmek ve kötülüklerden sakındırmak için hem dünya hem de ahiretle ilgili özendirici ve caydırıcı karşılıklar sunulmuştur, bunların hepsi de ceza kavramının içine girmektedir. Buna göre cennet ve nimetleri de ceza, cehennem ve işkenceleri de cezadır. Türkçe’de ise suça karşılık verilen eziyet anlamı esas alınmıştır.

Ceza kelimesi isim ve fiil şekilleriyle birçok ayette geçmektedir, bunlardan bazıları ödül, bazıları azap anlamındadır. Ödül anlamında olanların bazıları şöyledir: “Allah, onları sabretmelerine karşılık cennet ve ipekle cezalandırdı / ödüllendirdi.”² “Sabretmelerine karşılık bugün onları cezalandırdım. Onlar kurtuluşa ulaşanlardır.”³ “İyiliğin cezası iyilikten başka bir şey midir?”⁴ Bu üç ayette ceza, ödül anlamıyla kullanılmıştır. Şu üç ayette ise suçun karşılığını vermek, azap etmek anlamında kullanılmıştır: “Azgınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık / suçlarının karşılığını verdik.”⁵ “İnkar etmelerine karşılık onları böyle cezalandırdık. İnkâr edenlerden başkasını cezalandırır mıyız?”⁶ “Siz, kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkar mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezillikten başka bir şey değildir. Onlar kıyamet günü de azabın en şiddetlisine döndürülürler.”⁷ Ödül ve azap biçiminde kullanımlarının bir ayette yer aldığı da olmaktadır: “Göklerdekilere ve yerdekilere Allah’ındır. Bu, Allah’ın kötülük yapanları yaptıklarından dolayı cezalandırması / azap etmesi, güzel iş yapanları da en güzeliyle cezalandırması / ödüllendirmesi içindir.”⁸ Görüldüğü gibi ceza kelimesi, bu ayette hem kötülük hem de iyiliğin karşılığı olarak kullanılmıştır. Peygamberlerin öğüt ve uyarılarına aldırış etmeyen toplumların, yaptıkları kötülüklerin karşılığını dünyada görmeleri haber verilirken de ceza kelimesi kullanılmıştır: “O, içinde acı verici bir azap

¹ Ragıb; Müfredat, “czy” md.; Firuzabadi; Kamusu’l Muhit, “czy” md.

² İnsan, 76/12.

³ Müminun, 23/111.

⁴ Rahman, 55/60; Şura, 42/40.

⁵ Enam, 6/146.

⁶ Sebe, 34/17.

⁷ Bakara, 2/85.

⁸ Necm, 53/31.

bulunan bir rüzgardır. Her şeyi Rabbinin emriyle yerle bir eder. Sonunda konutlarından başka bir şey görünmez hale geldiler. Suçlular topluluğunu işte böyle cezalandırırız.”¹ Dünyada işlenen somut suçların karşılığı olarak da ceza kelimesi kullanılmıştır. “Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının yaptıklarına karşılık Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin. Allah çok üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir.”² Daha birçok ayette hem iyiliğin hem kötülüğün karşılığı, hem dünyada hem de ahirette bir karşılık olarak ceza kelimesi kullanılmıştır.³

Kur'an'da 118 kez “czy” kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.⁴ İyiliğin karşılığı ödül anlamındaki cezaya şu kimseler kavuşacaktır ve Allah, bunların cezalarını / ödülleri mutlaka verecektir: İnanıp iyi işler yapanlar: “Allah'ın gerçek bir sözü olarak hepinizin dönüşü O'nadır. O, yaratmaya başlar sonra inanıp iyi işler yapanlara adaletle ceza vermek için onu tekrar eder. İnkâr edenlere ise, inkâr etmelerine karşılık kaynar sudan bir içecek ve acı verici bir azap vardır.”⁵ Rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru olanlar: “Kuşkusuz ki: ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip, sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İşte onlar, cennet halkıdır. Yaptıklarına karşılık ceza olarak onun içinde sürekli kalacaklar.”⁶ Arınıp temizlenenler: “Kim de iyi işler yapmış bir inanan olarak O'na gelirse, onlar için de yüksek dereceler vardır. O dereceler, altından ırmaklar akan, içlerinde sürekli kalacakları Adn cennetleridir. Arınanların cezası işte budur.”⁷ İyiliğin karşılığı ödül anlamında cezaya kavuşacak olan diğer kimseler ise şunlardır: Allah'a saygılı olup kötülüklerden sakınan erdemli insanlar.⁸ İyilikte öne geçenler ve yaptıkları güzel işlerden dolayı manevi anlamda Allah'a yaklaştırılmış kimseler.⁹ Muhsinler.¹⁰ İnanıp kötülüklere sabredenler.¹¹ Hiçbir şey kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymayanlar.¹² Sadıklar / Özü sözü doğru olanlar.¹³ Verdikleri sözü yerine getirip yoksulları doyuran iyi kimseler.¹⁴ Sadaka

¹ Ahkaf, 46/24-25.

² Maide, 5/38.

³ Bakara, 2/85, 191; Al-i İmran, 3/87, 136, 144-145; Nisa, 4/93, 123; Maide, 5/29, 33, 38, 85; Enam, 6/84.

⁴ M. F. Abdülbaki; el-Mu'cemü'l-Müfrehes, “czy” md.

⁵ Yunus, 10/4; Nahl, 16/97; Kehf, 18/88, Furkan, 25/70-76; Ankebut, 29/7; Rum, 30/45; Secde, 32/15-17.

⁶ Ahkaf, 46/13-14.

⁷ Taha, 20/75-76.

⁸ Al-i İmran, 3/132-136; Nahl, 16/30-32; Furkan, 25/15; Zümer, 39/33-35; Nebe, 78/31-36.

⁹ Vakıa, 56/10-24.

¹⁰ Maide, 5/82-85; Enam, 6/84; Tevbe, 9/120-121; Yusuf, 12/22; Kasas, 28/14; Saffat, 37/80, 105, 110.

¹¹ Müminun, 23/109-111; Nahl, 16/96-97.

¹² Nur, 24/37-38.

¹³ Ahzab, 33/23-24.

¹⁴ İnsan, 76/7-12; Müminun, 23/111.

verenler.¹ Şükredenler.²

Yanlış inanç ve kötü eylemlerin karşılığı olarak dünyada veya ahirette azaba uğratılma anlamında ceza, şu kimseler için kullanılmıştır: Tanrılık iddia edenler: “Onlardan kim: ‘Kuşkusuz ki ben, Allah’tan başka bir tanrıyım.’ derse işte onu cehennemle cezalandırırız. Zalimleri işte böyle cezalandırırız.”³ Allah’tan başka tanrı edinen iftiracılar: “Allah hakkında yalan uydurandan yahut kendisine bir şey vahyedilmediği halde: ‘Bana vahyedildi.’ diyenden ve: ‘Allah’ın indirdiği gibi ben de indireceğim.’ diyenden daha zalim kim vardır? O zalimler ölüm dalgaları içindeyken melekler ellerini uzatıp: ‘Canlarınızı çıkarın, Allah hakkında gerçek dışı şeyler söylemeniz ve O’nun ayetlerine karşı büyüklük taslamanızdan ötürü alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız.’ derken bir görsen!”⁴ Herhangi bir mümini kasten öldürenler: “Kim bir mümini tasarlayarak, bile bile öldürürse onun cezası içinde sürekli kalıcı olarak cehennemdir. Allah ona öfkelenmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”⁵ Suçun karşılığı olarak azap edilme anlamında ceza ile karşılaşacak olan diğer kimseler ise şunlardır: Allah’ın düşmanları.⁶ Allah’a iftira ederek Allah adına haram hükmü verenler.⁷ Allah’ın ayetlerini yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayan suçlular.⁸ Aşırı gidip Rabbinin ayetlerine inanmayanlar ve O’nun zikrinden yüz çevirenler.⁹ Kur’an’ı dinlemeyip dinlenilmesine engel olan inkarcılar.¹⁰ Allah’ın adları hakkında eğrilğe sapanlar.¹¹ Allah’ın ayetlerini ve ahiret gününü yalanlayanlar.¹² Haddi aşırıp azgınlık yapanlar.¹³ Allah’a ve elçisine isyan edip yeryüzünde bozgunculuk için çalışanlar.¹⁴ Allah’ın elçisine muhalefet edip cihad etmede gevşeklik gösterenler.¹⁵ Peygamberlerin uyarısına uymayan suçlular.¹⁶ Günah kazananlar.¹⁷ Kötülük yapanlar.¹⁸ Şeytan ve

¹ Yusuf, 12/88.

² Al-i İmran, 3/144-145; Kamer, 54/35.

³ Enbiya, 21/29.

⁴ Enam, 6/93,138-139; Araf, 7/152.

⁵ Nisa, 4/93.

⁶ Fussilet, 41/27-28.

⁷ Enam, 6/138-139.

⁸ Araf, 7/40,146-147; Yunus, 10/13; Sebe 34/32-33; Saffat, 37/34-39; Ahkaf, 46/20.

⁹ Taha, 20/124-127.

¹⁰ Fussilet, 41/26-28.

¹¹ Araf, 7/180.

¹² Araf, 7/147; Tur 52/11-16.

¹³ Enam, 6/146; Nebe 78/22-26.

¹⁴ Maide, 5/33.

¹⁵ Tevbe, 9/81-82,93-95.

¹⁶ Ahkaf, 46/21-25.

¹⁷ Enam, 6/120.

¹⁸ Nisa, 4/122-123; Enam, 6/160; Neml, 27/90; Yunus, 10/27; Kasas, 28/84; Mümin, 40/40; Necm, 53/31.

şeytana uyanlar.¹ Zalimler / Haksızlık yapanlar.² Allah'ın ayetlerinden yüz çevirip inkar edenler.³ Hırsızlık yapanlar.⁴ İhramlıyken avlananlar.⁵ Verdikleri sözü tutmayıp kitabın bir kısmına inanan bir kısmını da inkar edenler.⁶

Görüldüğü gibi ayetlerde, ceza kelimesi iyi olsun kötü olsun herhangi bir şeyin karşılığı anlamında kullanılmıştır. Eğer iyi bir şeyin karşılığı ise ödül, kötü bir şeyin karşılığı ise işkence, azap anlamında olduğu açıkça görülmektedir. Karşıt anlamlarından dolayı ceza kelimesi, hem kurtuluşun gerçekleşeceğini hem de gerçekleşmeyeceğini ifade eden kavramlar arasında sayılabilir. Fakat biz, olumlu karşılık / ödül anlamını öne alarak kurtuluşun gerçekleşeceğini ifade eden kavramlar arasında zikrettik. Tersine olsa yahut her iki grup içerisinde de yer alsa bile hatalı bir sınıflandırma olmaz.

1.1.1.6. Hubb

Hubb, sözlükte, “sevgi, aşk, hoşlanma” anlamında kullanılmaktadır. Habbün ve habbetün sözcüğü buğday, arpa ve bu ikisi gibi bilinen şeyler için söylenir. Hibbün ve hıbbetün ise kokulu bitkilerin tohumları için söylenir. Hibbün, sevgisi aşırı derecede olan, çok fazla sevilen kimsedir. Habebün, dişlerin taneye benzetilerek düzgün dizilişidir. Habab, yine bir benzetmeyle sudaki köpüklerdir. Kalbin habbesi ise, biçimde taneye benzetilmiştir. “Habebtü fılanen / Falanı sevdim” ibaresi, aslında “kalbinin habbesine isabet ettirdim” anlamında söylenir. Aynı kökten türeyen mehabbet, iyi olarak gördüğün yahut iyi olduğunu sandığın bir şeyi istemektir. Mehabbet irade ile tefsir edilirse de böyle değildir. Çünkü mehabbet iradeden daha üstündür. Her mehabbet iradedir fakat her irade mehabbet değildir. Allah'ın kula mehabbeti, ona nimet vermesidir. Kulun O'na mehabbeti ise O'nun katında yakınlık istemesidir.⁷ Hoşnut oldu, anlamındaki radiye ve bu kökten türeyen sözcükler, hubb sözcüğü ile benzer anlamlara geldiği için ayrıca yer verilmeyip hubb kavramı içinde değerlendirilecektir. Rıza kavramı, hem Allah'ın kuldan razı olması hem de kulun Allah'tan razı olması

¹ İsrâ 17/61-63.

² Al-i İmran, 3/86-87; Maide, 5/29; Araf, 7/41; Yunus, 10/52; Haşr, 59/17.

³ Bakara, 2/191; Al-i İmran, 3/86-87; Enam, 6/157; Tevbe, 9/26; İsrâ, 17/98; Kehf, 18/106.

⁴ Maide, 5/38.

⁵ Maide, 5/95.

⁶ Bakara, 2/84-86.

⁷ Ragıb; Müfredat, “hbb” md.; İbn Manzur; Lisanü'l Arap, “hbb” md.; Firuzabadi; Kamusu'l Muhit, “hbb” md.,

biçiminde kullanılmıştır. “Kulun Allah’tan razı olması, Allah’ın hükmünün cereyan ettiği şeylere hoşnutsuzluk göstermemesidir. Allah’ın kuldan razı olması ise, kulun O’nun emrini yerine getirdiğini ve yasağından uzaklaştığını görmesidir.”¹ Elbette Allah, emirlerini yerine getirip yasaklarından uzaklaşan kullarından razı olur. Allah’ın bir kulundan razı olması da o kulun kurtuluşa ulaştığının göstergesidir.

Kur’an’da 101 kez “hbb” kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.² Allah’ın kulu sevmesi ona nimet vermesi ve onu ödüllendirmesi anlamına da gelir. Buna göre Allah’ın sevdiği kul dünyada ve ahirette nimete kavuşmuş yani kurtuluşu elde etmiş demektir. Bu durumda Allah’ın hangi kullarını sevdiği önemlidir. Kur’an’ın bildirdiğine göre Allah, şu kimseleri sevmektedir: Müttakiler: “Evet, kim verdiği sözü yerine getirir ve sakınırsa kuşkusuz ki Allah müttakileri sever.”³ Adaletli olanlar: “Onlar yalana kulak verirlen, haram yerler. Eğer sana gelirlerse ister onların arasında hüküm ver ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hüküm ver. Kuşkusuz ki Allah adaletli olanları sever.”⁴ Kur’an’ın, Allah’ın sevdiğini haber verdiği diğer kimseler ise şunlardır: Muhsinler.⁵ Tevbe edenler.⁶ Maddi ve manevi yönden temizlenenler.⁷ Sabredenler / Sıkıntıdan kurtulmak için var gücüyle çaba harcayan ama yenemediği zorluklar ve sıkıntılar karşısında Allah’a isyan etmeden karşılaştıkları sıkıntılara katlananlar.⁸ Tevekkül edenler / Kendi yapabileceğini yapıp işin sonucu konusunda Allah’ı vekil edininp O’na güvenenler.⁹ Allah yolunda savaşanlar.¹⁰ Allah’ın elçisine uyanlar.¹¹ İnananlara karşı alçak gönüllü, inkarcılara karşı ise onurlu olanlar ve Allah yolunda cihad edenler.¹²

Hubb kavramı, Kur’an’da olumsuzluk ekiyle Allah’ın sevmemesi anlamında da kullanılmıştır. Allah’ın sevmemesi de kulun ödül elde edememesi, ahirette kurtuluşa erememesi anlamına gelmektedir. Kur’an’ın bildirdiğine göre Allah, şu kimseleri

¹ Ragıb; Müfredat, “rdy” md.

² M. F. Abdülbaki; el-Mu’cemü’l-Müfehres, “hbb” md.

³ Al-i İmran, 3/76; Tevbe, 9/4, 7.

⁴ Maide, 5/42; Hucurat, 49/9; Mümtehine, 60/8.

⁵ Bakara, 2/195; Al-i İmran, 3/134, 148; Maide, 5/13, 93.

⁶ Bakara, 2/222.

⁷ Tevbe, 9/108; Bakara, 2/222.

⁸ Al-i İmran, 3/146.

⁹ Al-i İmran, 3/159.

¹⁰ Saf, 61/4.

¹¹ Al-i İmran, 3/31-32.

¹² Maide, 5/54.

sevmemektedir. Aşırı gidip sınırı aşanlar: “Sizinle savaşımlarla Allah yolunda savaşın ama sınırı aşmayın. Kuşkusuz ki Allah, sınırı aşanları sevmez.”¹ İnkarcılar / Bildiği veya aklını kullanıp bulması gereken gerçeği, bile bile reddedenler: “De ki: ‘Allah’a ve elçiye itaat edin.’ Eğer yüz çevirirlerse, kuşkusuz ki Allah inkarcıları sevmez.”² Zalimler: “İnkâr edenlere dünyada ve ahirette şiddetli bir azapla azap edeceğim. Onların hiç yardımcısı da yoktur. İnanıp iyi işler yapanlara ise, Allah ödülleri tam olarak verecektir. Allah, zalimleri sevmez.”³ Allah’ın sevmediği diğer kimseler ise şunlardır: Bozgunculuk yapanlar.⁴ Nankörlük yapan günahkarlar.⁵ Övünüp böbürleneler.⁶ Hainlik yapanlar.⁷ Açıkta kötü söz söyleyenler.⁸ Savurganlık yapanlar.⁹

Allah, insanlara pek çok şeyi bizzat kendisi sevdirmiş ve çekici hale getirmiştir: Sevdiren şeylerin başında iman gelmektedir: “Bilin ki, Allah’ın elçisi sizin içinizdedir. Eğer elçi birçok işte size uysaydı elbette sıkıntıya düşerdiniz. Ama Allah size imanı sevdirdi, onu kalplerinizde süsledi. O, size inkarı, yoldan çıkmayı ve isyanı çirkin gösterdi. Doğru yolda olanlar, işte onlardır.”¹⁰ Dünya nimetlerine sahip olmak ve onlardan yararlanmak isteği ve sevgisi de insanlara çekici hale getirilmiş ve sevdirmiş: “Kadınlara, oğullara, yığın yığın altın ve gümüşe, salma atlara, hayvanlara ve ekinlere aşırı sevgi beslemek insanlara süslü gösterildi. Bunlar, dünya yaşamının geçici yararlarıdır. Barınağın en güzeli Allah katındadır.”¹¹ Bu sayılan şeyleri de insanlara süslü gösteren gerçekte Allah olmasına rağmen edilgen fiil kipiyle “süslü gösterildi” denmiştir. Bu ifadede bunlara karşı aşırı sevgi beslemenin doğru olmadığı, dengeli bir sevgi beslemek gerektiği anlaşılabılır. En büyük sevgi Allah sevgisi olmalıdır, hiçbir şeyin sevgisi O’nun sevgisinin üzerine çıkmamalıdır: “Allah’tan başkasını O’na eşler edinip Allah’ı sever gibi onları seven insanlar vardır. İnananların Allah’a sevgisi ise daha güçlüdür. Zulmedenler azabı gördüklerinde bütün gücün Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabının şiddetli olduğunu keşke düşünseler.”¹² Bir

¹ Bakara, 2/190; Maide, 5/87; Araf, 7/55.

² Al-i İmran, 3/32; Rum, 30/45.

³ Al-i İmran, 3/56-57, 140; Şura, 42/40.

⁴ Bakara, 2/204-205; Maide, 5/64; Kasas, 28/77.

⁵ Bakara, 2/276; Hac, 22/38.

⁶ Nisa, 4/36; Nahl, 16/23; Kasas, 28/76; Lokman, 31/18; Hadid, 57/23.

⁷ Nisa, 4/107; Enfal, 8/58.

⁸ Nisa, 4/148.

⁹ Enam, 6/141; Araf, 7/31.

¹⁰ Hucurat, 49/7.

¹¹ Al-i İmran, 3/14.

¹² Bakara, 2/165; Tevbe, 9/24.

şeyin sonucunun iyi veya kötü olacağını Allah'tan başkası bilmez. İnsanın sevdiği bir şey kendisi için kötülük, sevmediği bir şey de iyilik olabilir.¹ Bundan dolayı kişi, önemli herhangi bir şey yapmayı düşündüğünde iyice araştırıp, uzmanlarına danışıp karar vermeli, karar verince de Allah'tan güzel sonuç ortaya çıkarmasını istemelidir.

1.1.1.7. Hidayet

Sözlükte, “doğruluk, yol gösterme, kılavuzluk etme, gündüz, yol, gidişat, öne geçmek” anlamlarına gelmektedir.² Ragıp el-İsfehani, hidayet kavramını geniş olarak ele almıştır, özetle şöyle açıklamaktadır: “Hidayet, iyilik ve yumuşaklıkla yol göstermektir. Yabani hayvanların önde gidip diğerlerine kılavuzluk edenlerine ‘hevadiü’l vahşi’ denilir. Yol göstermek hedâ, vermek ise ifal babından ehdâ biçiminde kullanılmıştır. Allah’ın insana hidayet vermesi dört biçimde olur. Birincisi: Allah’ın her mükellefe akıl, kavrayış ve taşıyabileceği kadar zorunlu bilgilerden vermesi biçimindeki hidayet. İkincisi: Peygamberlerin dili ve Kur’an indirmek gibi yöntemlerle insanlara çağrıda bulunmak biçimindeki hidayet. Üçüncüsü: Yalnızca, hidayete ulaşanların elde ettikleri tevfiğ / başarı biçimindeki hidayet. Dördüncüsü: Ahirette cennete girdirme biçimindeki hidayet. Bu dört hidayet, sırasıyla dizilmiştir. Birinciye elde edemeyen ikinciye de elde edemez. Hatta bu kimsenin, ikinciyle mükellef olması da doğru değildir. İkinciye elde edemeyen üçüncü ve dördüncüyü de elde edemez. Dördüncüyü elde eden önceki üçünü de elde etmiştir. Üçüncüyü elde eden önceki ikisini de elde etmiştir. Bunun tersi de şöyledir; birinciye elde eden ikinci ve üçüncüyü elde edemeyebilir. İnsan, çağrıda bulunmak ve yol göstermek dışında hiçbir kimseye hidayet veremez. Allah’ın zalimler ve inkarcılardan engellediği hidayet, üçüncü ve dördüncü hidayetlerdir. O hidayetler ise, yalnızca hidayete erenlere ait kıldığı başarı ile ahiretteki sevap ve cennete girdirmektir. Allah’ın peygambere ve diğer insanlara vermeyip, onların güç yetiremeyeceklerini söylediği hidayet, çağrıda bulunmak ve yol göstermek dışındaki akıl ve başarı vermek ve cennete girdirmek gibi hidayetlerdir.”³ Cürcani ise hidayeti: “İstenilene ulaştıracak şeyi göstermektir, istenilene ulaştıracak yola girmektir.” biçiminde tanımlamıştır.⁴

Kur’an’a göre, eğer Allah dileseydi herkese hidayet verirdi, herkesi doğru yola

¹ Bakara, 2/216.

² Firuzabadi; Kamusu’l Muhit, “hdy” md.; İbn Manzur; Lisānu’l Arap, “hdy” md.

³ Ragıb; Müfredat, “hdy” md.

⁴ Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcani; Kitābü’t Ta’rifat, İstanbul 1358 h. s. 256.

ulaştırırdı, hiçbir kimse yanlış yolda olmazdı: “Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, yerde bir delik yahut gökte bir merdiven aramaya güç yetirebiliyorsan haydi onlara bir ayet / kanıt getir. Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı. Öyleyse sakın cahillerden olma.”¹ Pek çok ayette hidayeti Allah’ın verdiği ifade edilmiştir: “Onları hidayete ulaştırmak senin görevin değildir. Fakat Allah, dilediğine hidayet verir. İyilik olarak her ne harcarsanız kendiniz içindir. Siz, yalnızca Allah’ın yüzünü isteyerek harcıyorsunuz. İyilik olarak her ne harcarsanız o, size tam olarak verilir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”² Allah’ın saptırdığına, hiç kimsenin hidayet veremeyeceği bildirilmiştir: “Allah, kuluna yetmez mi? Seni O’ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah kimi saptırırsa artık ona hidayet verecek yoktur. Allah, kime hidayet verirse artık onu da saptıracak yoktur. Allah üstün ve öç sahibi değil midir?”³ Allah’ın, hidayeti dilediğine vereceği haber verilmiştir: “Biz, gönderdiğimiz her elçiye onlara açıkça anlatsın diye yalnızca kendi toplumunun diliyle gönderdik. Sonra Allah dilediğini saptırır, dilediğine de hidayet verir. O üstündür, bilgedir.”⁴

Allah’tan başka varlıkların hidayet vermesi konusunda, hem hidayet vereceklerini hem de hidayet veremeyeceklerini bildiren ayetler bulunmaktadır. Bu ayetleri, “Allah’ın izni olmadan kendi güçleriyle hidayet veremezler ama Allah’ın izni ve dilemesiyle hidayet verebilirler” biçiminde açıklayabiliriz. Bazı ayetlere göre peygamber dahi hidayet veremez: “Kuşkusuz ki sen, sevdiğine hidayet veremezsin. Ama Allah, dilediğine hidayet verir. Hidayete erecekleri en iyi bilen O’dur.”⁵ Bazı ayetlere göre ise hem peygamberler hem de diğer öğütçüler hidayet verebilirler: “Kitapta İbrahim’i de an. Kuşkusuz ki o, dosdoğru bir peygamberdi. Hani, babasına demişti ki: ‘Ey babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana hiç bir yarar sağlamayan şeylere niçin tapıyorsun? Ey babacığım! Kuşkusuz ki bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi. Haydi bana uy, seni dosdoğru bir yola hidayet edeyim.’”⁶ “İbrahim’e İshak’ı ve fazladan bir bağış olarak da Yakub’u armağan ettik. Hepsini de iyi kimseler yaptık. Onları, buyruğumuzla hidayet veren önderler yaptık. İyilikler yapmayı, namazı kılmayı ve zekat vermeyi onlara

¹ Enam, 6/35, 149; Rad, 13/31; Nahl, 16/9.

² Bakara, 2/272; Al-i İmran, 3/8; Nisa, 4/26; Enam, 6/84, 88, 125, 161; Araf, 7/155, 187; Tevbe, 9/115.

³ Zümer, 39/36-37; Nisa, 4/88; Araf, 7/186; Rad, 13/33; Nahl, 16/37; Kehf, 18/17; Rum, 30/29.

⁴ İbrahim, 14/4; Bakara, 2/142, 213, 272; Enam, 6/88; Yunus, 10/25; Nahl, 16/93; Nur, 24/35, 46.

⁵ Kasas, 28/56; Bakara, 2/272; Yunus, 10/43; Neml, 27/81; Rum, 30/53; Zuhuruf, 43/40.

⁶ Meryem, 19/41-43.

vahyettik. Onlar, yalnızca bize tapan kimselerdi.”¹ Kur’an, Hz. Musa’nın toplumundan olup hidayet veren kimselerden haber vermektedir: “Musa’nın toplumundan hidayet veren ve onunla adaleti uygulayan bir topluluk vardır.”² Kur’an’ın kendisi de bir hidayettir ve hidayet verir. Kur’an’ın hidayet vermesi, cansız olan Kur’an’ın bizzat kendisinin değil de onu gönderen Allah’ın hidayet vermesi olarak değerlendirilebilir: “Kuşkusuz ki bu Kur’an, en doğruya hidayet eder ve iyi işler yapan inananlara kendileri için büyük bir ödül olduğunu müjdeler.”³ Hz. Musa’nın kitabı da dolayısıyla bütün peygamberlerin kitapları da hidayet verir, inanıp uygulayanları doğru yola ulaştırır: “Belki onlar hidayete ererler diye Musa’ya kitabı verdik.”⁴ Allah, peygamberler, kutsal kitaplar ve bilginler hidayet verir ama ortak koşulanlar hidayet veremez: “De ki: Ortak koştuklarınızdan hidayet veren var mıdır?” De ki: ‘Allah gerçeği gösterir. Gerçeği gösteren mi uyulmaya daha layıktır? Yoksa yol gösterilmedikçe kendisi doğru yolu bulamayan mı? Öyleyse neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz?’”⁵ Şeytan ise alevli ateşin azabına hidayet eder, kendisine kulak verip dinleyen ve istediklerini yapanlar cehennemde alevli ateşin azabıyla cezalandırılırlar: “İnsanlardan, hiçbir bilgiye sahip olmadan Allah hakkında tartışan ve her inatçı şeytana uyanlar vardır. Şeytan hakkında: ‘Kim onu dost edinirse, o onu saptırır ve onu alevli ateşin azabına hidayet eder.’ diye yazılmıştır.”⁶ Kabe de hidayet vericidir: “Kuşkusuz ki alemlere bereket kaynağı ve hidayet verici olarak insanlar için kurulan ilk ev Mekke’dekidir.”⁷

Kur’an’da 316 kez “hdy” kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.⁸ Hidayet kavramının kullanıldığı ayetlere göre Allah, şu inanç ve eylemlere sahip kimselere hidayet vermiştir: İnanıp iyi işler yapanlar: “Kuşkusuz ki inanıp iyi işler yapanlara, Rableri inançlarından dolayı hidayet verir. Nimet cennetlerinde onların altlarından ırmaklar akar.”⁹ Kur’an’a göre, Allah’ın hidayet verdiği ve böylece hidayete ermiş olan diğer kimseler ise şunlardır: Allah’ın kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği kimseler.¹⁰

¹ Enbiya, 21/72-74; Şura, 42/52; Naziat, 79/15-19; Rad, 13/7.

² Araf, 7/159, 181; Secde, 32/23-24; Mümin, 40/38.

³ İsrâ, 17/9; Neml, 27/92; Secde, 32/3; Zümer, 39/23; Cin, 72/2. Bakara, 2/2, 97, 120, 159, 185.

⁴ Müminun, 23/49; Maide, 5/44, 46; Enam, 6/91, 154; Araf, 7/154; İsrâ, 17/2, Kasas, 28/37, 43, 49.

⁵ Yunus, 10/35.

⁶ Hac, 22/3-4.

⁷ Al-i İmran, 3/96.

⁸ M. F. Abdülbaki; el-Mu’cemü’l-Müfehres, “hdy” md.

⁹ Yunus, 10/9.

¹⁰ Enam, 6/82-90; İbrahim, 14/11-12; Meryem, 19/58; Enbiya, 21/72-73; Saffat, 37/118; Tegabün, 64/6.

Allah'ın seçtikleri.¹ Allah'ın hidayet ettikleri.² Peygamberler.³ İnanıp Allah'a bağlananlar.⁴ İnanıp imanlarına zulüm karıştırmayanlar.⁵ Allah'ın rızasına uyanlar.⁶ Allah'a yönelenler.⁷ Tağuta kulluk etmekten kaçınıp Allah'a yönelenler ve sözü dinleyip en güzeline uyanlar.⁸ Allah'ın buyruklarını yerine getirenler.⁹ Allah yolunda cihad edenler.¹⁰ Allah yolunda öldürülenler.¹¹ Tevbe edenler.¹² Sabredenler.¹³

Kur'an, Allah'ın hidayet verdiği ve böylece kurtuluşa ulaşan kimselerden bahsettiği gibi, Allah'ın hidayet vermediği kişilerden da bahsetmiştir. Kur'an'a göre Allah, şu kimselere hidayet vermeyecektir: Kafirler / İnkarcılar: "Ey elçi! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun gönderdiğini ulaştırmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Kuşkusuz ki Allah, kafir topluma hidayet vermez."¹⁴ Bu ayetteki inkar genel bir ifadedir ve her türlü inkarı içine alır. Nelerin inkar edilmesinin hidayete engel olup kurtuluşu kaybetmeye yol açtığı Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde açıklanmıştır. Zalimlere hidayet verilmez: "İnandıktan, elçinin hak olduğuna tanıklık ettikten ve kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra inkar eden bir topluluğa Allah nasıl hidayet eder? Allah, zalim topluma hidayet vermez."¹⁵ Bu ayete göre, kendilerine elçi gelmeden veya elçinin mesajı apaçık belgeler halinde ulaşmadan inkar edenler mazur sayılabilir. Çünkü bunlara hidayet basamaklarının yalnızca birincisi verilmiştir. Diğerleri verilmediği için onlarla ilgili bir sorumlulukları yoktur. Bunların sorumluluğu aklını kullanıp aklının yettiği kadarıyla doğruyu ve iyiyi bulup gereğini yapmaktır. Hidayete ulaşamamış olan diğer kimseler ise şunlardır: Allah'ı ve resulünü inkar eden

¹ Meryem, 19/58; Nahl, 16/120-121; Taha, 20/121-122.

² İsrâ, 17/97-98; Kehf, 18/17; Araf, 7/178.

³ Yasin, 36/20-21.

⁴ Nisa, 4/175; Bakara, 2/213; Al-i İmran, 3/101; Nisa, 4/175; Enam, 6/82; Yunus, 10/9.

⁵ Enam, 6/82.

⁶ Maide, 5/16.

⁷ Rad, 13/27; Şura, 42/13.

⁸ Zümer, 39/17-18.

⁹ Nisa, 4/66-68.

¹⁰ Ankebut, 29/69.

¹¹ Muhammed, 47/4-5.

¹² Taha, 20/121-122.

¹³ Bakara, 2/155-157.

¹⁴ Maide, 5/67; Bakara, 2/264; Al-i İmran, 3/86; Nisa, 4/137, 168-169; Tevbe, 9/37; Nahl, 16/106-107.

¹⁵ Al-i İmran, 3/86; Bakara, 2/258; Nisa, 4/168-169; Maide, 5/51; Enam, 6/144; Tevbe, 9/19; Saf, 61/7.

fasıklar.¹ İnkarcı yalancılar.² Aşırı gidenler ve yalancılar.³ Allah’a kavuşmayı ve ahiret gününü yalanlayanlar.⁴ Allah’ın ayetlerine inanmayanlar.⁵ Hainler.⁶

Kişinin, Allah’ın kendisine verdiği akli ve diğer yetenekleri kullanarak kendi çabasıyla doğru yolu bulması biçiminde tanımlayabileceğimiz “ihtida” kavramıyla ilgili olarak da pek çok ayet vardır. Bu konudaki ayetleri şöyle sınıflandırabiliriz: Hidayete eren kendi yararına hidayete erer: “Kim hidayete ererse ancak kendi yararına hidayete erer. Kim de saparsa ancak kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkar, başkasının günahını yüklenmez. Biz, bir elçi göndermedikçe azap edecek değiliz.”⁷ Taklit, hidayete ermede doğru bir yöntem olamaz. Doğru olan ve övülen, insanın aklını kullanarak, araştırarak kendi kararını vermesidir. Babasından, dedesinden görüp işittiklerini akletmeden, değerlendirme yapmadan peşin olarak doğru kabul etmesi çok yanlış bir yöntemdir: “Onlara: ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ denildiği zaman: ‘Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız.’ dediler. Babaları bir şey akletmeyen ve hidayete eremeyen kimseler olsalar da mı?”⁸ Allah’ın hidayet ettiği kimseler doğru yolu bulur, hidayet etmedikleri ise doğru yolu bulamaz: “Göğüslerindeki kini söküp attık. Onların altlarından ırmaklar akar. Dediler ki: ‘Övgü bizi buna ulaştıran Allah’a aittir. Eğer Allah bize hidayet etmeseydi, biz doğru yola ulaşamazdık. Rabbimizin elçileri kesinlikle gerçeği getirmişlerdir.’ Onlara: ‘Yaptıklarınıza karşılık mirasçı yapıldığınız cennet işte budur.’ diye seslenildi.”⁹ Allah’a teslim olanlar, hidayeti bulmuşlardır: “Eğer seninle tartışırlarsa de ki: ‘Bana uyanlarla birlikte ben yüzümü Allah’a teslim ettim.’ Kitap verilenlere ve ümmilere: ‘Siz de teslim oldunuz mu?’ de. Eğer teslim olmuşlarsa hidayeti bulmuşlardır. Eğer yüz çevirirlerse sana düşen yalnızca tebliğdir. Allah, kulları görür.”¹⁰ Allah’ın vahyi, hidayeti bulmaya sebeptir: “De ki: Eğer sapmışsam, kendi zararına sapıyorum. Eğer hidayeti bulmuşsam bu, Rabbimin bana vahyettiği sayesinde. Kuşkusuz ki O işitendir, yakındır.”¹¹ Allah’a, peygamberlere ve

¹ Tevbe, 9/80; Bakara, 2/26-27; Maide, 5/108; Saf 61/5; Münafikun, 63/6.

² Zümer, 39/3.

³ Mümin, 40/28.

⁴ Yunus, 10/45.

⁵ Nahl, 16/104.

⁶ Yusuf, 12/52.

⁷ İsra, 17/15; Yunus, 10/108; Neml, 27/92; Zümer, 39/41.

⁸ Bakara, 2/170; Maide, 5/104; Zuhruf, 43/22.

⁹ Araf, 7/43.

¹⁰ Al-i İmran, 3/20.

¹¹ Sebe, 34/50.

peygamberlere indirilenlere inananlar, hidayeti bulmuştur.¹ Allah’a ve Peygambere itaat edenler, hidayeti bulurlar.² Allah’ın ayetlerinden yüz çevirenler ise hidayeti bulamazlar: “Rabbinin ayetleriyle uyarılıp da onlardan yüz çeviren ve ellerinin yapıp gönderdiklerini unuttandan daha zalim kim vardır? Biz, onu anlamasınlar diye kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk. Onları doğru yola çağırırsan bile hiçbir zaman hidayete ulaşamazlar.”³ Hidayete erene, sapan kimse zarar veremez: “Ey inananlar! Siz kendinize bakın. Siz hidayette olduğunuz zaman sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O, yaptıklarınızı size bildirecektir.”⁴ İnanıp iyi iş yapan sonra da hidayete eren kimseleri, Allah bağışlar.⁵ Kur’an’da hidayet vermek Allah’ın dilemesine bağlandığı gibi hidayete ermek kişinin kendi iradesine bağlı olarak da ifade edilmektedir.⁶ Eğer kişi kendi özgür iradesini kullanarak kendisi idayete ermişse, Allah’ın hidayet vermesi mecazidir. Eğer hidayeti veren Allah ise, o takdirde de kişinin kendi iradesiyle hidayete ermesi mecazidir.

İnsanın kendi iradesiyle mi yoksa Allah’ın lütfu ile mi hidayeti elde ettiği konusu tartışmalıdır. Kur’an’da her iki görüşe de delil olabilecek ayetler bulunmaktadır. Yukarda aktardığımız ayetlerde bu durum açıkça görülmektedir. Hidayeti verenin Allah olduğunu bildiren bir ayette şöyle denmektedir: “Allah kime hidayet verirse artık o, hidayete ermiştir. Kimi de saptırırsa, işte onlar da hüsrana uğrayanlardır.”⁷ Bu ayet tek başına değerlendirildiğinde, hüsrana uğrayıp kurtuluşu kaybetmenin insanın kendi irade ve eylemlerine bağlı olmayıp yalnızca Allah’ın dilemesine ve takdirine bağlı olduğunu gösterir. Eğer böyle olursa kişinin kurtuluşu kazanması veya kaybetmesi gerçek anlamda olmayıp mecazi anlamda olur. Ödül ve ceza da aynı şekilde mecazi anlamda olur. Ama Kur’an bütünlüğü içerisinde meseleye baktığımızda kişinin inanç yönünden sapıklığa düşmesi ve hüsrana uğraması tamamen kendi düşünce ve eylemlerinin sonucudur. Bu konu, araştırmamız açısından temel bir sorun olarak ele alınmamıştır. Ama eğer hidayete erme, tamamen Allah’ın dilemesine bağlı ise ve insanın özgür iradesi ve seçimine göre değilse, gerçek anlamda insanın sorumluluğundan bahsedilemez. Böyle bir durumda insanın sorumluluğu, ancak sembolik olur. Bu soruna

¹ Bakara, 2/136-137.

² Nur, 24/54; Araf, 7/158.

³ Kehf, 18/57.

⁴ Maide, 5/105.

⁵ Taha, 20/82, 135; Necm, 53/30.

⁶ İsrâ, 17/15; Yunus, 10/108; Nahl, 16/125; Meryem 19/76; Taha, 20/82, 135; Neml, 27/92; Kasas, 28/56.

⁷ Araf, 7/178.

“İnsanın Hidayeti ve Dalaleti Sorunu” konusunda değinilecektir. Burada şu kadarını söylemek gerekir ki, Kur’an bütünlüğü içerisinde değerlendirdiğimizde Allah, hidayeti insanlara bir lütuf olarak vermemiş, bazı şartları yerine getiren, hür iradelerini kullanıp çalışan kişilere vermiştir. Bu durum, hidayete ulaşmanın önceden belirlenmiş bir yazgıya bağlı olmayıp Allah’ın verdiği aklı ve diğer yetenekleri kullanmaya bağlı olduğunu gösterir. Allah, insana doğru ve yanlış her iki yolu da gösterip istediğini seçmede hür bırakmıştır: “Kuşkusuz ki biz, ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olur isterse nankör.”¹ İnsan, eğer özgür iradesiyle doğruyu seçer ve onu uygularsa Allah ona hidayet verir, eğer yanlış seçer ve onu uygularsa Allah ona sapıklık verir. Buna göre hidayete erme veya sapıklığa düşme insanın kendi düşünce ve eylemlerinin sonucudur. Allah’ın hidayet vermesi veya saptırması, hiçbir ölçütü olmadan tamamen keyfi bir uygulama değildir. İnsanların kendi inanç ve eylemlerine göre Allah’ın yön vermesi, yönedikleri yolu insanlara kolaylaştırmasıdır.

Kur’an’da, kurtuluşa ermeyi ifade eden belli başlı kavramlar bunlardır. Bunların dışında da kurtuluşa erildiğini doğrudan veya dolaylı olarak anlatan, kurtuluşa vesile olacak şeyleri gösteren kavramlar da bulunmaktadır. Kişiyi sevap verileceğini ve lütufta bulunulacağını, kişinin sevinç ve güven içerisinde olacağını, korku ve üzüntüden uzak olacağını, Allah’ın kişiden hoşnut olacağını, rahmetini, mağfiretini ve affını bildiren her ifade ve kavram, aynı zamanda kurtuluşa erip cennete girileceğine de işaret ediyor demektir. Bu kavramlardan bazıları neden bildirirken bazıları ise sonuç bildirmektedir. Örneğin rahmet, mağfiret; Allah’ın merhamet etmesi ve bağışlaması kurtuluşa ulaşmaya vesile olan kavramlardır. Allah’ın ödüllendirmesi ve esenlikte olmayı bildiren kavramlar ise kurtuluşa ulaşıldığını yani sonuç bildiriler.

1.1.2. KURTULUŞUN GERÇEKLEŞMEYECEĞİNİ İFADE EDEN KAVRAMLAR

Kur’an’da, kurtuluşun gerçekleşeceğini ifade eden kavramların yanında gerçekleşmeyeceğini bildiren kavramlar da vardır. Bunların çoğu kurtuluşu ifade eden kavramların karşıt anlamlıdır. Bu kavramların bazıları kurtuluşun kaybedileceğini doğrudan ifade ederken bazıları da dolaylı olarak ifade etmektedir, kurtuluşu kaybetmeye

¹ İnsan, 76/3; Fussilet, 41/17; Beled, 90/10-20.

sebepe olacak şeyleri bildirmektedir. İnsanın hüsranda olması, helak olması, sapıklık içinde bulunması, yaptıklarının boşa gitmesi, Allah'ın kendisine gazap etmesi ve lanetlemesi gibi ifadeler, o insanın kurtuluşu kaybedeceğinin göstergeleridir. Bu insanlar, dünyada ortaya koydukları inanç ve eylemler sonucunda kendi suçlarının karşılığı olarak kurtuluşu kaybedip hüsrana uğramışlardır. Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri, doğru ve yararlı biçimde değerlendirememişlerdir. Bunun sonucunda da ahirette cehenneme gidip orada çeşitli cezalarla karşılık göreceklerdir.

1.1.2.1. Hüsrân

Hüsrân, sözlükte, “sapıklık, yok olmak, aldanmak, zarar etmek, eksiklik, vefasızlık, alçaklık, kötülük ve yararsız olmak” gibi anlamlara gelmektedir. Hüsrân, sermayenin eksilmesidir. Bu, insana nisbet edilip “falan zarar etti” denilir. Fiile nisbet edilip “onun ticareti zarar etti” de denilir. Bu, hem dünyadaki mal, makam gibi harici kazançlar için kullanılır, ki en çok kullanımı böyledir. Hem de sağlık, esenlik, akıl, iman ve sevap gibi nefsi kazançlar için kullanılır.¹ Hüsrân, sözlük anlamı olarak hem dünya hem de ahiretteki kayıplar için kullanılmaktaysa da çalışmamız açısından önemli olan, ahiret yaşamında cenneti ve cennet nimetlerini kaybetmek anlamındaki kullanımıdır. Bu anlamda, kimlerin hüsrana uğrayıp kurtuluşu kaybedeceği çeşitli ayetlerde bildirilmiştir.

Kur'an'da, 65 kez “hsr” kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.² Bu kavramın kullanıldığı ayetlere göre şu kimseler kurtuluşu kaybedip hüsrana uğrayacaktır: İnkarcılar: “Azabımızı gördüklerinde: ‘Yalnız Allah’a inandık ve O’na ortak koştuğumuz şeyleri inkar ettik.’ dediler. Ama azabımızı gördüklerinde inanmaları kendilerine yarar sağlamadı. Allah’ın, kulları hakkında uygulanan yasası budur. İnkarcılar orada hüsrana uğradılar.”³ Bu ayet, hangi gerçek olursa olsun her gerçeği inkar edenleri içine almakla birlikte daha çok Allah’ı, ahiret gününü, vahyi ve peygamberliği inkar edenler için kullanılmaktadır. Allah hakkında yanlış zanda bulunanlar, yaptıklarını Allah’ın bilmediğini sananlar da hüsrana uğrayacaktır: “Siz ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin, ne de derilerinizin size karşı tanıklık etmesinden gizlenmiyordunuz. Ama yaptıklarınızdan çoğunu Allah’ın bilmeyeceğini sanmıştınız.

¹ Ragıb; Müfredat, “hsr” md.; İbn Manzur, Lisanü’l Arap, “hsr” md.; Firuzabadi; Kamusu’l Muhit, “hsr” md.,

² M. F. Abdülbaki; el-Mu’cemü’l- Müfehres, “hsr” md.

³ Mümin, 40/84-85; Enfal, 8/36-37; Tevbe, 9/68-69; Nahl, 16/104-109; Ankebut, 29/52; Fatır, 35/39.

İşte Rabbiniz hakkında düşündüğünüz bu zannınız sizi aşağı düşürdü, bu yüzden hüsrana uğrayanlardan oldunuz. Şimdi dayanabilirlerse, ateş onlar için bir sığınaktır. Eğer özür dilerlerse artık özürleri kabul edilmeyecektir. Biz, onlar için arkadaşlar hazırladık. O arkadaşlar önlerindeki ve arkalarındaki onlara süslü gösterdiler. Kendilerinden önce gelip geçen cin ve insan toplulukları hakkındaki söz onlar üzerine de gerçekleşti. Kuşkusuz ki onlar hüsrana uğrayanlardır.”¹ Allah’a bir harf üzere / şartlı olarak kulluk edenler: “İnsanlardan, Allah’a bir harf üzere kulluk edenler vardır. Eğer kendisine bir iyilik gelirse ondan mutlu olur. Eğer kendisine bir kötülük dokunursa yüzü üzerine döner. O, dünyayı da ahireti de kaybetmiştir. Apaçık hüsrana işte budur.”² İkiyüzlüler, batıla dalanlar: “Allah ikiyüzlü erkeklere, ikiyüzlü kadınlara ve inkarcılara içinde sürekli kalacakları cehennem ateşini söz vermiştir. O ateş, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir. Onlar için kalıcı bir azap vardır. Siz de sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü, mal ve çocuk yönünden daha çok idiler. Onlar kendi paylarından yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından yararlandıkları gibi siz de kendi paylarınızdan yararlandınız. Onların boş şeylere daldıkları gibi siz de daldınız. Onlar, yaptıkları dünyada ve ahirette boşa gidenlerdir. İşte onlar, hüsrana uğrayanlardır.”³ Kıyamet günü, kendilerini ve ailelerini kayba uğratanlar: “De ki: ‘Ben, dinimi yalnız Allah’a özgüleyerek, içtenlikle O’na tapıyorum. Siz, O’nun dışında dilediğimize tapın.’ De ki: ‘Kuşkusuz ki hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü hem kendilerini hem de ailelerini hüsrana uğratanlardır. İyi bilin ki apaçık hüsrana işte budur.’”⁴ Bu kimseler, Allah’tan başkasına tapıp ailelerini de kendi inançlarına yönlendiren kimselerdir. Bunlar kendi suçlarının karşılığı olarak hüsrana uğramışlardır. Aileleri ise Allah’ın verdiği aklı kullanıp doğruya ulaşmaya çalışmak yerine taklitle aile reislerini izledikleri için -yine kendi suçlarının karşılığı olarak- hüsrana uğramışlardır.

Kur’an’a göre yukarda belirtilenler dışında, kurtuluşu kaybedip hüsrana uğrayanlar şunlardır: İslamdan başka din arayanlar.⁵ Allah’ın ayetlerine inanmayanlar, inandıktan sonra Allah’ı inkar edenler, dünya yaşamını ahirete üstün tutanlar.⁶ Ahireti düşünmeyip yalnızca dünya süsünü isteyenler.⁷ Allah’a kavuşmayı, ahireti yalanlayanlar.¹ Allah’ı

¹ Fussilet, 41/22-25.

² Hac, 22/11.

³ Tevbe, 9/68-69.

⁴ Zümer, 39/15.

⁵ Al-i İmran, 3/85.

⁶ Nahl, 16/104-109; Ankebut, 29/52.

⁷ Hud, 11/15-22.

bırakıp kullarını veliler edinenler, Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkar edenler.² Ortak koşanlar.³ Allah hakkında yalan uyduran, O'nun yolundan alıkoyan ve O'nun yolunu eğriltmek isteyenler.⁴ İmanı inkar edenler.⁵ Allah'ın ayetlerini inkar edenler.⁶ Allah'ın indirdiği kitaba inanmayıp inkar edenler.⁷ İnkâr edenlere itaat edenler.⁸ Peygamberleri yalanlayanlar.⁹ Peygamberlere tuzak kuranlar.¹⁰ Allah'a verdikleri sözü bozan, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan fasık kimseler.¹¹ Allah'ın tuzağından güvende olanlar.¹² Zulümlerinden dolayı Allah'ın saptırdığı kimseler de kıyamet günü kendilerini ve ailelerini kayba uğratanlardır.¹³ Allah'ı bırakıp şeytanı dost edinenler.¹⁴ Allah'ın gazap ettiği toplumu dost edinenler ve şeytanın taraftarları.¹⁵ Malları ve çocuklarının kendilerine Allah'ı anmayı unutturduğu kimseler.¹⁶ Akılsızlık edip bilgisizce çocuklarını öldürenler.¹⁷ Haksız yere adam öldürenler.¹⁸ Nefislerine zulmedip de bağışlanma istekleri kabul edilmeyenler.¹⁹ Batıl için çalışanlar.²⁰ Allah'ın saptırdığı kimseler.²¹ Tartıları hafif gelenler.²² Bu son madde, insanın sorumluluğu veya kendisine bağlı herhangi bir eylemi anlatmamakta, onun dünyada yaptıklarının ahirette değerlendirilip karara bağlanmasını haber vermektedir. Kendi özgür iradelerine bağlı olarak yukarda belirtilen yanlış inanç ve eylemleri seçenler, ahirette hüsrana uğrayıp kurtuluşu kaybedeceklerdir.

¹ Enam, 6/31; Yunus, 10/45; Hud, 11/19-22; Ahkaf, 46/17-18; Neml, 27/4-5; Kehf, 18/105-106.

² Kehf, 18/100-106.

³ Zümer, 39/65; Nisa, 4/48, 116.

⁴ Hud, 11/18-22; Enfal, 8/36-37.

⁵ Maide, 5/5.

⁶ Zümer, 39/63; Yunus, 10/95; Kehf, 18/105-106.

⁷ Bakara, 2/121; Hud, 11/17.

⁸ Al-i İmran, 3/149.

⁹ Araf, 7/92; Kehf 18/103-106.

¹⁰ Enbiya, 21/68-70.

¹¹ Bakara, 2/27.

¹² Araf, 7/99.

¹³ Şura, 42/45.

¹⁴ Nisa, 4/119; Mücadele, 58/19; Kehf, 18/102-106.

¹⁵ Mücadele, 58/14-19.

¹⁶ Münafikun, 63/9; Kehf 18/101-106.

¹⁷ Enam, 6/140.

¹⁸ Maide, 5/30; Nisa, 4/93.

¹⁹ Araf, 7/149, 92; Hud 11/47.

²⁰ Mümin, 40/78; Casiye, 45/27; Ankebut, 29/52.

²¹ Araf, 7/178.

²² Araf, 7/8-9; Müminun, 23/103; Karia, 101/6-11.

1.1.2.2. Helak

Helak sözlükte, “yok olmak, ölmek, tükenmek, bozulmak” anlamındadır. Helak üç türdür: 1. Var olan bir şeyin yok olması, elden çıkması. Senin elinden çıkan şey, başkasının yanında olabilir ama senin için helaktır. 2. Bir şeyin değişim ve bozulma yoluyla yok olması. 3. Ölmek. Azaba, korkuya ve yoksulluğa da helak denilmektedir.¹ Helak, Kur’an’da, genellikle işlediği suçlardan dolayı dünyada cezalandırılıp yok edilenlerin cezasını bildirmek için kullanılmaktadır. Tabi ki dünyada Allah tarafından helak edilecek kadar suç işleyenler, ahirette de kurtuluşa eremeyeceklerdir. Çünkü, helak genellikle gelen peygambere karşı çıkma ve getirdiği mesajı reddetmenin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Peygamberlerin getirdiği mesajlar, dünyada huzur ve mutluluğa, ahirette ise cehennemden kurtulup cennete ulaştıracağı için, bu mesajlara uymayıp karşı çıkanlar kurtuluşu da kaybedip cehenneme giderler.

Kur’an’da 68 kez “hlk” kökünden türeyen kelimeler kullanılmaktadır.² Helak ile ilgili ayetleri gruplandırımda, şu kimselerin helak edilip kurtuluşu kaybettikleri görülmektedir: İnkâr edenler: “Onlara ayetlerimiz apaçık olarak okunduğu zaman inkâr edenler inananlar için dediler ki: ‘İki bölükten hangisi konumca daha iyi, meclisce daha güzeldir?’ Onlardan önce, varlık ve görünüş bakımından daha güzel nice kuşakları helak ettik.”³ Tanrılık iddia edenler, haksız yere büyüklük taslayanlar: “Firavun dedi ki: ‘Ey ileri gelenler! Ben, sizin için benden başka bir tanrı bilmedim. Ey Haman! Haydi, benim için çamurun üzerine bir ateş yak, bana bir kule yap! Belki ben, Musa’nın tanrısına ulaşırım. Kuşkusuz ki ben, onun yalancılardan olduğunu sanıyorum.’ O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve kendilerinin bize döndürülmeyeceklerini sandılar. Biz de onu ve askerlerini yakalayıp hepsini denizin içine attık. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna haydi bak! Onları, ateşe çağıran önderler yaptık. Kıyamet günü de onlara yardım edilmez. Bu dünyada onların ardına bir lanet taktık. Kıyamet günü ise onlar, çirkinleştirilen kimselerdendir. İlk kuşakları helak ettikten sonra belki düşünüp öğüt alırlar diye Musa’ya, insanlar için gözle görülen belgeler, kılavuz ve rahmet olarak kitabı verdik.”⁴ Suçlular: “Kuşkusuz ki suçlular bir sapıklık ve alevli ateş içindedirler. O gün yüzleri üzere ateşin içine sürüklenirler. ‘Şiddetli ateşin dokunuşunu tadın!’

¹ Ragıb; Müfredat, “hlk” md.; İbn Manzur; Lisanü’l Arap, “hlk” md.

² M. F. Abdülhakî; el-Mu’cemü’l- Müfehres, “hlk” md.

³ Meryem, 19/73-74; Enfal, 8/50-54; Yunus, 10/13; Müminun, 23/45-48.

⁴ Kasas, 28/38-43; Duhan, 44/31-37.

Kuşkusuz ki biz, her şeyi bir ölçüyle yarattık. Bizim buyruğumuz yalnızca bir tektir, bir göz açıp yumma gibidir. Doğrusu sizin benzerlerinizi de helak ettik. Düşünüp öğüt alan var mı?”¹ Suçlular ifadesi de inkar edenler ifadesinde olduğu gibi genel bir anlatımdır. Hangi işlerin suç olduğu ve hangi inanç veya eylemleri gerçekleştirenlerin suçlu sayıldığı bildirilmemiştir. Suçları ve suçluları Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde öğreniyoruz. Tek tek suçları sayıp dökmeden genel bir ifadeyle “Allah’ın yasakladığı ve dünyevi veya uhrevi bir ceza öngördüğü her inanç ve eylemi işlemek suçtur” diyebiliriz. Helak edilen diğer kimseler ise şunlardır: Allah’ın ayetlerini yalanlayanlar, inkar edenler.² Günahkarlar, Rablerinin ayetlerinden yüz çevirip kendilerine gelen gerçeği yalanlayanlar.³ Allah’a döndürülmeyeceğini sananlar, ahirete inanmayanlar.⁴ Ortak koşanlar.⁵ Fasıklar / Doğru yoldan çıkmış kimseler.⁶ Müsrifler / Savurganlık yapanlar ve aşırı gidenler.⁷ Peygamberlere inanmayıp onlara karşı çıkanlar.⁸ Allah, insanlara yol göstermek için kendi içlerinden elçiler seçmiş ve onlara gerekli bilgileri vahyederek tebliğle görevlendirmiştir. Fakat insanların bazıları inanmış bazıları da inanmamıştır. İnanmayanlar, inanmamakla yetinmeyerek peygambere ve ona inananlara karşı çıkmışlar, kötülükler etmişlerdir. Bunun sonucunda da Allah tarafından helak edilmişlerdir. Dünyada cezalandırılmaları onlardan ahiret azabını kaldırmaz. Peygamberlerin davetine uymayarak inkar eden ve kötülüklere dalan kimseler, aynı zamanda ahirette kurtuluşa da ulaşamayacak kimselerdir.

1.1.2.3. Hubut

Habita fiilinin masdarı olan “hubut” sözlükte, “yaranın yahut kırbacın bedendeki izleri, yediği ottan dolayı hayvanın karnındaki ağrı, hayvanın karnının şişmesi, vurmak, tersine çevrilmek, batıl olmak, öldürülenin kanının boşa gitmesi, Allah’ın bir şeyi geçersiz hale getirmesi, başarısızlığa uğramak, sonuç vermemek, boşa çıkmak, ters gitmek, işe yaramamak” anlamlarına gelmektedir.⁹ Ragıb el-Isfehani’ye göre, yapılan işin habtı /

¹ Kamer, 54/47-51; Duhan, 44/37; Mürselat, 77/16-19.

² Enfal, 8/54; Kehf, 18/56-59; Ahkaf, 46/26-27.

³ Enam, 6/4-6; Enfal, 8/54; İsra, 17/17; Kehf, 18/57-59; Secde, 32/22.

⁴ Duhan, 44/34-37; Kasas, 28/38-43.

⁵ Ahkaf, 46/21-28; Nisa, 4/48, 116.

⁶ Ahkaf, 46/35; İsra, 17/16-17; Secde, 32/20.

⁷ Enbiya, 21/9.

⁸ Hac, 22/42-45.

⁹ İbn Manzur; Lisanü’l Arap, “hbt” md.; Firuzabadi; Kamusu’l Muhit, “hbt” md..

boşa gitmesi, çeşitli şekillerde olabilir. “Birincisi: Yapılan işlerin dünyalık olması. Bu işler, kıyamette hiçbir yarar sağlamaz. İkincisi: Yapılan işlerin ahiretle ilgili olması. Fakat yapan kişi, o işlerle Allah’ın rızasını gözetmemiştir. Üçüncüsü: Yapılan işlerin iyi işler olması. Fakat bu iyi işlere karşılık, onlara denk gelecek kötü işlerinde bulunması. Tartının hafif gelmesiyle ilgili olarak işaret edilen de işte bunlardır. Bu sözcük aslında, hayvanın çok ve gereksiz şeyler yemekten ötürü karnının şişmesini, yediği şeylerden yararlanamamasını, olumlu sonuç ortaya çıkmamasını ifade etmektedir. Hubut, habt, habet ve habit biçimlerinde telaffuz edilmektedir.”¹ Araştırmamız açısından önem taşıyan yönü ise kişinin dünyada yaptığı iyi işlerin, ahirette kurtuluşa ermek için gereken doğru iman şartını yerine getirmemesi nedeniyle kurtuluşu sağlayamamasıdır.

Kur’an’da 16 kez “hbt” kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.² Bu kavramın kullanıldığı ayetlere göre şu kimselerin yaptıkları boşa gitmiştir ve çeşitli nedenlerle, kurtuluşu sağlayacak ödüle dönüşmemiştir: İnanmayanların yaptıkları boşa gitmiştir: “Size karşı cimrilik ederler. Korku geldiği zaman onları, üzerlerine ölümden dolayı baygınlık çökmüş gibi gözleri dönerek sana bakıyor görürsün. Korku gittiği zaman ise iyiliğe karşı cimrilik ederek sivri dillerle sizi incitirler. İşte onlar inanmadılar, Allah da bu yüzden yaptıklarını boşa çıkardı. Bu, Allah’a çok kolaydır.”³ Bu ayetteki inanamayanlar ifadesi, bu kişilerin neye inanmadıkları için yaptıkları işlerin boşa gittiğini açıkça belirtmemektedir. Ama Kur’an bütünlüğü içerisinde Allah’a, ahiret gününe ve diğer inanç esaslarına inanmayanlar diye açıklayabiliriz. Allah’ın ayetlerini inkar edenler, haksız yere peygamberleri ve adaleti emreden insanları öldürenlerin yaptıkları boşa gitmiştir: “Allah’ın ayetlerini inkar edenleri, haksız yere peygamberleri öldürenleri ve adaleti emreden insanları öldürenleri acı verici bir azapla müjdele. İşte onlar, yaptıkları dünyada da ahirette de boşa giden kimselerdir. Onların hiç yardımcısı da yoktur.”⁴ Ahirete inanmadıkları için dünya yaşamını ve süsünü isteyenlerin yaptıkları boşa gitmiştir: “Kim dünya yaşamını ve onun süsünü isterse, onlara orada yaptıklarının karşılığını tam olarak veririz. Onlar orada hiçbir eksikliğe uğratılmazlar. İşte onlar için ahirette ateşten başka bir şey yoktur. Dünyada yapıp ürettikleri boşa gitmiştir. Yaptıkları şeyler de geçersizdir.”⁵ Gerçeğin karşıtı olan batıla, aslı olmayan boş işlere dalanların

¹ Ragıb; Müfredat, “hbt” md.

² M. F. Abdulbaki; el-Mu’cemü’l-Müfehres, “hbt” md.

³ Ahzab, 33/19.

⁴ Al-i İmran, 3/21-22; Kehf, 18/105.

⁵ Hud, 11/15-16.

yaptıkları boşa gitmiştir: “Siz de sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü, mal ve çocuk yönünden daha çok idiler. Onlar kendi paylarından yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından yararlandıkları gibi siz de kendi paylarınızdan yararlandınız. Onların batıla daldıkları gibi siz de daldınız. Onlar, yaptıkları dünyada ve ahirette boşa gidenlerdir. İşte onlar, kaybedenlerdir.”¹ İmanı inkar edenlerin yaptıkları boşa gitmiştir: “Bugün, size temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir. İnanmış namuslu kadınlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden namuslu kadınlar zina etmeksizin ve gizli dost tutmaksızın dürüst olarak mehirlerini verdiğiniz zaman size helaldir. Kim imanı inkar ederse, onun yaptığı kesinlikle boşa gitmiştir. O, ahirette de kaybedenlerdendir.”² Bu ayetteki “ımanı inkar etmek” ifadesi, “Allah’ın bu ve diğer ayetlerinde bildirdiklerine inanmayı reddederse” veya “bu ayette belirtilen hükmü kabul etmez inkar ederse” ya da “Allah’ın inanılmasını istediği inanç esaslarını inkar ederse” vb. anlamlara gelebilir. Böyle davrananların yaptıkları işlerin boşa gitmesi, hiç yararını görmeyeceği anlamında değil, kurtuluşa ulaştıracak derecede ödüle dönüşmez anlamındadır. Kişi kurtuluşa ulaşamasa bile, dünyada yaptığı iyi ve kötü bütün amellerinin karşılığını derece olarak görür. Yaptıkları iyi işler, ahirette boşa gidip kendilerini kurtuluşa erdiremeyecek olan diğer kimseler ise şunlardır: Allah’ın ayetlerini ve ahirete kavuşmayı yalanlayanlar.³ Ortak koşanlar.⁴ Diniden dönüp inkarcı olarak ölenler.⁵ İnkâr edip Allah’ın yolundan alıkoyanlar, doğru yol kendilerine apaçık belli olduktan sonra geri dönüp gidenler, peygambere karşı gelenler.⁶ Allah’ın indirdiğinden hoşlanmayanlar.⁷ Allah’ı kızdıracak şeylere uyup O’nun rızasından hoşlanmayanlar.⁸ Peygambere, birbirlerine bağırdıkları gibi bağırانlar; konum bakımından saygı gösterilmesi gerekenlere saygısızlık edenler.⁹ Kalplerinde hastalık bulunanlar, ikiyüzlüler.¹⁰

¹ Tevbe, 9/69.

² Maide, 5/5; Muhammed, 47/32.

³ Araf, 7/147; Kehf, 18/105.

⁴ Enam, 6/88; Tevbe, 9/17; Zümer, 39/65.

⁵ Bakara, 2/217; Muhammed, 47/8-9.

⁶ Muhammed, 47/32.

⁷ Muhammed, 47/8-9.

⁸ Muhammed, 47/25-28.

⁹ Hucurat, 49/2.

¹⁰ Maide, 5/52-53; Ahzab, 33/19.

Kur'an'da fiil olarak “habita, habitat” biçiminde kullanılan bu sözcük yapılan iyi, güzel işlerin bazı nedenlerden dolayı boşa gitmesini ve olumlu bir sonuç ortaya çıkarmamasını belirtmektedir. İyi niyetle yararlı işler ortaya koyanların yaptıkları her iş, ahirette onların cennete ulaşmasını sağlayamasa bile derece olarak onlara mutlaka yararı olur. Diyelim ki, imanı olmadığı için cehenneme gidecek iki inkarcıdan biri insanlara çok kötülükler yapmış, diğeri ise insanlara yararlı pek çok iyi iş yapmış, hiç kimseye de en küçük bir kötülüğü dokunmamıştır. Şimdi bu ikisinin cehennemde aynı oranda cezaya çarptırılması, mutlak adalet sahibi Allah inancıyla bağdaşır mı? Bu yüzden yapılan iyi işlerin çeşitli nedenlerle boşa gitmesini, cennete ulaştıracak oranda olumlu katkı sağlamaz biçiminde anlamak daha doğru görünmektedir. Sonuç olarak, dünyada yapılanların ahirette boşa gitmesi, orada hiçbir yarar sağlamayacağı anlamında değildir. Kişi, cenneti ve cennet nimetlerini kazanmaya vesile olacak temel inanç ve eylemleri yerine getirmediği için dünyada yapılan bazı iyiliklerin, bu iyilik sahiplerini cennete ulaştıracak özelliklerde olmadığını ifade etmektedir. Ama bu işler, kişiye derece bakımından kesinlikle yarar sağlar. Çünkü Kur'an'ın açıkça bildirdiğine göre ahirette hem cennette hem de cehennemde dereceler vardır.¹ Herkesin yaptığı en küçük iyilik de kötülük de mutlaka değerlendirilecektir.² Herkes yaptığı zerre kadar iyiliğin de kötülüğün de karşılığını, cennette veya cehennemde derece olarak görecektir.

1.1.2.4. Gazap

Gazap sözlükte, rızanın karşıt anlamı olarak, “kızmak, öfkelenmek, yüz çevirmek, cezalandırmak” anlamlarına gelmektedir. Bu kökten türeyen sözcükler farklı anlamlarda kullanılmaktadır³ Ragıp el-İsfehani'ye göre gazap: “Kalbin kanının intikam isteğiyle harekete geçmesidir. Allah, gazapla nitelendirildiği zaman bununla, Allah'ın intikam alması kastedilmektedir.”⁴ Tabi ki Allah'ın intikam almasını, kendisine karşı bir suç işlenen veya kötülük yapılan kimsenin vaktinde karşılık veremeyip eline fırsat geçince karşı bir ceza vermesiyle aynı değerlendiremeyiz. Allah'ın intikam alması, kendisine çeşitli nimetler ve imkanlar verdiği insana belirlediği imtihan süresi dolduktan sonra hak ettiği karşılığı vermesi anlamındadır. Allah, emir ve yasaklarını gözardı eden,

¹ Enam, 6/83, 132; Al-i İmran, 3/163; Enfal, 8/4; Tevbe, 9/20; İsra, 17/21; Mümin, 40/15; Ahkaf, 46/19.

² Zilzal, 99/6-8; Enam, 6/160; Tevbe, 9/95; Yunus, 10/27; Enbiya, 21/47; Lokman, 31/16; Mümin, 40/40.

³ İbn Manzur; Lisanü'l Arap, “gdb” md.; Firuzabadi; Kamusu'l Muhit, “gdb” md.

⁴ Ragıp; Müfredat, “gdb” md.

verdiği nimetleri yerli yerince ve kendi rızasına uygun kullanmayan kimselere gazap eder. Allah'ın birine gazap etmesi ve gazabının devam etmesi ise, o kişinin kurtuluşa eremeyeceği anlamına gelir. Kur'an, insanların anlayabilmesi için Allah'ın fiillerini de insanların kendi aralarındaki davranışlarına benzeterek anlatmıştır. Nasıl bir insan, birine kızdığı zaman kızılan kimse, kızan katındaki değerini kaybeder veya azaltırsa Allah'ın kızdığı kimse de Allah katındaki değerini kaybeder. Bu da o kişinin kurtuluşu kaybetmesine neden olabilir.

Kur'an'da 24 kez “gdb” kökünden türeyen kelimeler kullanılmaktadır.¹ Bu kavramın kullanıldığı ayetlere göre, Allah şu kimselere gazap edecektir: İnandktan sonra inkar eden ve gönüllü olarak inkarı benimseyenler: “Kalbi imanla dolmuş olduğu halde baskıyla zorlanan dışında her kim inkara göğüs açarak inandıktan sonra Allah'ı inkar ederse, işte onlara Allah'tan bir gazap vardır. Onlar için büyük bir azap da vardır. Bu, onların dünya yaşamını ahirete üstün tutmalarından ve Allah'ın inkarcı topluma yol göstermeyeceğinden dolayı böyledir. Onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Gerçeğin bilincinde olmayanlar da işte onlardır. Kuşkusuz ki, onlar ahirette de kaybedeceklerdir.”² Allah'ın kendi bağışından kullarından dilediğine indirmesini kıskanarak inkar edenler: “Allah'ın, kullarından dilediğine bağışından indirmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini inkar etmekle kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkarcılar için alçaltıcı bir azap vardır.”³ Allah hakkında kötü düşüncede bulunan ikiyüzlüler, ortak koşanlar: “Allah, kendisi hakkında kötü zanda bulunan ikiyüzlü erkeklere ve ikiyüzlü kadınlara, ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara azap etsin. Kötülük çemberi onların üzerinedir. Allah onlara gazap etti, lanet etti ve onlar için cehennemi hazırladı. Orası ne kötü bir dönüş yeridir!”⁴ Herhangi bir mümini kasten, bile bile öldürenler: “Kim bir inananı kasten, bile bile öldürürse onun cezası içinde sürekli kalıcı olarak cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”⁵ İnkar edenlere toplu olarak rastladıklarında, Allah tarafından mazur görölmelerine neden olacak geçerli bir mazeretleri olmaksızın savaştan kaçanlar: “Ey inananlar! Savaş için ilerlerken inkar edenlerle karşılaştığınızda onlara arkalarınızı dönmeyin. O gün her kim

¹ M. F. Abdalbaki; el-Mu'cemü'l-Müfehres, “gdb” md.

² Nahl, 16/106-109.

³ Bakara, 2/90.

⁴ Fetih, 48/6.

⁵ Nisa, 4/93.

savaşmak için bir tarafa çekilmek yahut bir birliğe katılmak dışında onlara arkasını dönerse, kesinlikle Allah'tan bir gazaba uğramıştır. Onun barınağı cehennemdir. Orası ne kötü bir dönüş yeridir!”¹ Allah'ın verdiği rızık konusunda taşkınlık edenler: “Size verdiğimiz rızık temizlerinden yiyeceksiniz ama bunda azgınlık yapmayın. Yoksa gazabım üzerinize iner. Kimin de üzerine gazabım inerse o kesinlikle uçuruma yuvarlanmıştır.”² Dünyada yaptıkları yanlışlıklar nedeniyle gazaba uğrayan ve bunun sonucunda ahirette kurtuluşa ulaşamayacak olan diğer kimseler ise şunlardır: Allah'ın ayetlerini inkar edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler, isyan edip sınırı aşanlar.³ Peygamberin çağrısına karşı çıkıp Allah'a ortak koşmaya devam edenler.⁴ Buzağıyı tanrı edinenler / Allah'tan başka tanrı edinenler, Allah'a karşı saygısızlık edip O'nun hakkında yalan uyduranlar, O'na ortak koşanlar.⁵ Allah'ın yolundan alıkoyanlar, bile bile yalan yere yemin edenler.⁶ Peygambere verdikleri sözden dönüp doğru yoldan sapanlar.⁷ Suç işleyip Allah adına yalan yere tanıklık edenler.⁸ Allah hakkında çekişenler.⁹ Dünyada, bilinçli olarak bu suçları işleyenler ve bu yanlışlıkları yapanlar, kendi suçlarının karşılığı olarak kurtuluşu kaybedip ahirette hüsrana uğrayacaklardır.

1.1.2.5. Lanet

Lanet sözlükte, “Hayırdan uzaklaştırmak, kızgınlıktan dolayı kovmak, sövme, yerme, beddua, azap” anlamlarına gelmektedir. Allah tarafından lanet ahirette bir ceza, dünyada ise rahmetinin ve yardımının kesilmesidir. İnsandan lanet ise başkası aleyhine duadır.¹⁰ Kur'an'da ise “Allah'ın bağış ve ödülünden yoksun bırakılmayı” bildirmektedir. Allah'ın lanetine uğrayıp O'nun bağış ve ödülünden yoksun bırakılan kimse, elbette ahirette kurtuluşa eremez. Bu yüzden Allah'ın lanetine uğramak kurtuluşa ermeye engel olan etkenlerdendir.

¹ Enfal, 8/15-16.

² Taha 20/81.

³ Bakara, 2/61; Al-i İmran, 3/112.

⁴ Araf, 7/65-72, Taha, 20/86.

⁵ Araf, 7/152

⁶ Mücadele, 58/14-20; Mümtetine, 60/13.

⁷ Taha, 20/86.

⁸ Nur, 24/6-9.

⁹ Şura, 42/16.

¹⁰ Ragıb; Müfredat, “la'n” md.; İbn Manzur; Lisanü'l Arap, “la'n” md.

Kur'an'da 41 kez "la'n" kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır.¹ Bu kavramın kullanıldığı ayetlere göre şu kimseler lanete uğrayıp kurtuluşu kaybetmişlerdir: İnkâr edenler ve akıllarını kullanmadan lider edindikleri kişileri taklit edenler: "Kuşkusuz ki Allah inkarcıları lanetledi ve onlar için alevli bir ateş hazırladı. Orada sonsuza kadar, sürekli kalacaklar. Ne bir koruyucu ne de bir yardımcı bulamazlar. Yüzleri ateşin içinde çevrildiği gün: 'Yazık bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, keşke elçiye itaat etseydik.' derler. Dediler ki: 'Rabbimiz! Kuşkusuz ki biz, efendilerimize / liderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik, onlar da bizi yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onlara büyük bir lanetle lanet et.'"² Kötülüğü emreden, iyilikten alıkoyan, cimrilik yapan ve Allah'ı unutan, ikiyüzlü, inkarcı kimseler: "İkiyüzlü erkekler ve ikiyüzlü kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emrederler, iyilikten alıkoşurlar ve cimrilik yaparlar. Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu. Kuşkusuz ki ikiyüzlüler, yoldan çıkmış kimselerdir. Allah, ikiyüzlü erkeklere, ikiyüzlü kadınlara ve inkarcılara içinde sürekli kalacakları cehennem ateşini söz vermiştir. O ateş, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir. Onlar için kalıcı bir azap vardır."³ Haksız yere büyüklük taslayanlar, ahirete inanmayanlar: "Fıravun ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve kendilerinin bize döndürülmeyeceklerini sandılar. Biz de onu ve askerlerini yakalayıp hepsini denizin içine attık. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna haydi bak! Onları, ateşe çağıran önderler yaptık. Kıyamet günü de onlara yardım edilmez. Bu dünyada onların ardına bir lanet taktık. Kıyamet günü ise onlar, çirkinleştirilen kimselerdendir."⁴ Herhangi bir mümini kasten, bile bile öldürenler: "Kim bir inananı kasten, bile bile öldürürse onun cezası içinde sürekli kalıcı olarak cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."⁵ Namuslu kadınlara zina suçlamasında bulunanlar, iftira edenler: "Kuşkusuz ki hiçbir şeyden habersiz, namuslu, inanmış kadınlara zina suçlamasında bulunanlar, dünyada da ahirette de lanetlenmişlerdir. Onlar için büyük bir azap vardır. O gün dilleri, elleri ve ayakları, yaptıklarına karşılık aleyhlerine tanıklık eder. O gün Allah, onlara gerçek karşılıklarını tam olarak verir ve onlar Allah'ın apaçık gerçek

¹ M. F. Abdalbaki; el-Mu'cemü'l-Müfehres, "la'n" md.

² Ahzab, 33/64-68; Bakara, 2/88-90, 161-162; Nisa, 4/46; Maide, 5/12-13, 60-62, 78; Tevbe, 9/67-68.

³ Tevbe, 9/67-68; Fetih 48/6; Ahzab, 33/60-61.

⁴ Kasas, 28/39-42.

⁵ Nisa, 4/92.

olduğunu bilirler.”¹ Lanete uğrayıp kurtuluşu kaybedecek olan diğer kimseler ise şunlardır: Yalancılar.² Zalimler.³ Allah’ın indirdiği kitaba inanmayanlar.⁴ Allah’ı ve elçisini incitenler.⁵ Allah’ın ayetlerini inkar edenler, elçilerine baş kaldıranlar, inatçı zorba kimselere uyanlar.⁶ Açık delilleri ve doğruyu gizleyenler, inkarcılar olarak ölenler.⁷ İsyan edip dine saldıranlar, inkar edenler.⁸ Cibte ve tağuta (Allah’ın yolundan uzaklaştıranlara) inanıp inkarcıların yanında yer alanlar, inananları yanlış yolda görenler.⁹ Allah’a verdikleri sözü bozanlar, sözlerin anlamlarını kaydıranlar, kendilerine verilen öğütten pay almayanlar ve hainlik yapanlar.¹⁰ Allah’a verdikleri sözü bozanlar, akrabalık bağlarını koparanlar, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar.¹¹ Allah’ın buyruğuna uymayıp isyan eden şeytan da lanetlenmiştir.¹² Allah hakkında uygunsuz, kötü söz söyleyenler.¹³ Peygamberlere karşı çıkan inkarcılar.¹⁴ Günahta, düşmanlıkta ve haram yemede yarışanlar.¹⁵ İşbaşına geldiklerinde yeryüzünde bozgunculuk yapanlar.¹⁶ Allah’ı tanık tutup yalan söyleyenler, zina iftirasında bulunanlar.¹⁷ Allah’ın lanetine uğramaya neden olan sayılan bu suçların hepsi de dünyada da sıkıntılar ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkaran çok büyük suçlardır. Bu suçları işleyenler, ölmeden önce tevbe edip durumlarını düzeltmezlerse ahirette de kurtuluşu kaybedip cehenneme gidebilirler. Lanete uğramayı gerektirecek yalnızca bir suça bağlı olarak yargıda bulunmak, hatalı sonuçlara neden olabilir. Lanete uğramayı gerektiren bütün suçları gözönüne aldığımızda, bunları işleyen kişilerin genel değerlendirmelerinde de olumsuz özelliklerinin olumlu özelliklerinden daha çok olduğu gözlenmektedir. Bu yüzden ister kurtuluşa ermeye vesile olacak işleri, ister kurtuluşu kaybetmeye vesile olacak işleri değerlendirirken yalnızca bir tek suça bağlı olarak kişinin kurtuluşa ereceğine veya hüsrana uğrayacağına hükmedilemez. Bütün iyi ve kötü işleri birlikte değerlendirilir.

¹ Nur, 24/23-25.

² Al-i İmran, 3/61.

³ Araf, 7/44; Hud, 11/18; Mümin, 40/52.

⁴ Nisa, 4/47.

⁵ Ahzab, 33/57.

⁶ Hud, 11/59-60, 96-99.

⁷ Bakara, 2/159-162.

⁸ Nisa, 4/46; Maide, 5/78.

⁹ Nisa, 4/51-52.

¹⁰ Maide, 5/13.

¹¹ Rad, 13/25; Maide, 5/13.

¹² Hicr, 15/28-35; Nisa, 4/117-118; Sad, 38/71-78.

¹³ Maide, 5/64; Fetih 48/6.

¹⁴ Bakara, 2/87-88; Hud, 11/59-60, 96-99; Kasas, 28/39-42.

¹⁵ Maide, 5/60-62.

¹⁶ Muhammed, 47/22-23.

¹⁷ Nur, 24/6-9.

1.1.2.6. Dalalet

Dalalet sözlükte, “Yoldan sapmak, haktan uzaklaşmak, hata etmek, gizlenip kaybolmak, unutmak, elden çıkıp gitmek, zayi olmak, mahvolmak, batıl olmak, şaşkınlık, kendisinde hiçbir hayır olmayan felaket” anlamlarına gelmektedir.¹ “Doğru yoldan sapmak demektir, hidayetin zıddıdır. İster bile bile ister unutarak olsun, ister az ister çok olsun doğru yoldan sapmanın hepsine de dalalet denir. Kuşkusuz ki razı olunan doğru yol, gerçekten çok zordur. Kasten veya sehven, az veya çok doğru yolu terketmek, dalal / sapıklık olduğuna göre, kendisinden herhangi bir hata çıkan kimse için de dalal sözünün kullanılması doğru olur. Bundan dolayı her iki dalal arasında büyük bir fark olsa da dalal sözcüğü, hem peygamberlere hem de kafirlere nisbet edilmiştir. Her ikisi için de kullanılmıştır. ‘Seni dalalette bulup doğru yola ulaştırmadı mı?’ (Duha, 93/7)”² Kurtuluşu kaybetmeye neden olacak dalalet, bilinçli olarak doğru inanç ve eylemlerden uzaklaşıp doğruyu inkara ve yanlışla saptır. Bilinçli olarak inkara ve yanlış yola sapanlar ise yanlışlarını fark edip doğruya dönmedikçe kurtuluşa eremezler.

Kur’an’da 191 kez “dli” kökünden türeyen kelimeler kullanılmaktadır.³ Bu kavramın kullanıldığı ayetlere göre şu kimseler dalaletle düşüp kurtuluşu kaybetmişlerdir: Allah’a ortak koşanlar: “Kuşkusuz ki Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Ama bunun dışındakileri dilediğine bağışlar. Kim Allah’a ortak koşarsa, doğrusu o uzak bir sapıklıkla sapmıştır.”⁴ Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkar edenler: “Ey inananlar! Allah’a, elçisine, elçisine indirdiği kitaba ve daha önceden indirdiği kitaba inanın. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkar ederse o, uzak bir sapıklığa sapmıştır. Kuşkusuz ki inanıp sonra inkar edenleri, sonra inanıp sonra yeniden inkar edenleri sonra da inkarı artıranları Allah bağışlayacak değildir, onlara bir yol gösterecek de değildir.”⁵ Hiçbir delile, araştırmaya dayanmadan körü körüne atalarını izleyenler, taklitçiler: “Sonra onların dönüşleri kızgın ateşedir. Kuşkusuz ki onlar, babalarını sapık kimseler olarak buldular. Kendileri de onların izleri üzerine koşturuluyorlar. Onlardan önce geçen kimselerin çoğu da sapmıştı. Onların

¹ İbn Manzur; Lisanü’l Arap, “dli” md., Firuzabadi; Kamusu’l Muhit, “dli” md.,

² Ragıb; Müfredat, “dli” md. Dalalet kelimesinin sözlük ve terim anlamlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ramazan Altıntaş; Kur’an’da Hidayet ve Dalalet, Pınar Yay., İstanbul 1995, s. 271-283.

³ M. F. Abdülkâfi; el-Mu’cemü’l-Müfehres, “dli” md.

⁴ Nisa, 4/116; Enam, 6/74-82; Araf, 7/148-149; İbrahim, 14/30; Taha, 20/80-98; Zümer, 39/8.

⁵ Nisa, 4/136-137, 167; İbrahim 14/18; İsrâ, 17/45-48; Kehf, 18/102-106; Furkan, 25/32-34; Sebe, 34/8.

içinde de uyarıcılar göndermiştik. Haydi, uyarılanların sonunun nasıl olduğuna bak!”¹ Bilgisizce boş arzularına uyanlar: “Size ne oluyor ki, üzerine Allah’ın adının anıldığı şeylerden yemiyorsunuz? Oysa ki Allah, zorunlu bırakıldığınız şeyler dışında size haram kıldıklarını size ayrıntılı olarak açıkladı. Kuşkusuz ki birçokları bilgisizce boş arzularıyla saptırıyorlar. Kuşkusuz ki Rabbin, sınırı aşanları en iyi bilendir.”² Suçlular: “Kuşkusuz ki suçlular bir sapıklık ve alevli ateş içindedirler.”³ Kur’an’a göre, dalaletle düşüp kurtuluşu kaybeden diğer kimseler ise şunlardır: İmanı inkarla değiştirenler, inkarı imana tercih edenler.⁴ İnandıktan sonra inkar edenler.⁵ Öldükten sonra dirilmeyi; ahiret gününü inkar edenler.⁶ Allah’ın rahmetinden umut kesenler.⁷ Allah’ın verdiği nimetleri gerçekleri bulma yolunda kullanmayan gafiller.⁸ Allah’a ve elçisine karşı gelenler.⁹ Allah’ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip çıkar sağlayanlar.¹⁰ Allah’tan başkasına kulluk edenler, yanlış yolda olanların isteklerine uyup onların yolundan gidenler.¹¹ Allah’ın yolundan alıkoyanlar.¹² Kalpleri Allah’ın öğütüne karşı katılaştıranlar.¹³ Dinlerinde haksız yere aşırı gidenler.¹⁴ Peygambere iftira edenler.¹⁵ Sapıklığı satın alanlar.¹⁶ Allah’ın ayetlerini yalanlayanlar, iman edenleri alaya alanlar, böylece kötülükleri kendilerine galip gelenler ve tartıları hafif gelenler.¹⁷ İnandık deyip inkara devam eden, günahı, düşmanlıkta ve haram yemede yarışanlar.¹⁸ Dünyada kör olanlar; gözleri olduğu halde gerçekleri göremeyenler.¹⁹ Peygamberle alay edenler, arzularını tanrı edinenler.²⁰ Allah katından olanı inkar edenler.²¹ Ölümlere dua edenler, onlardan isteklerde bulunanlar, Allah’tan başkasına dua edenler.²² Dünya yaşamını

¹ Saffat, 37/68-73.

² Enam, 6/119; Furkan, 25/43-44; 28/48-50.

³ Kamer, 54/47.

⁴ Bakara, 2/108.

⁵ Al-i İmran, 3/90-91; İbrahim, 14/18.

⁶ Vakıa, 56/41-56; İsra, 17/45-48.

⁷ Hicr, 15/55-56; Yusuf, 12/87, 110.

⁸ Araf, 7/179.

⁹ Ahzab, 33/36; Furkan, 25/7-9, 41-44; Kamer, 54/24.

¹⁰ Bakara, 2/174-175.

¹¹ Enam, 6/56.

¹² Nisa, 4/167; Lokman, 31/6; Zümer, 39/8.

¹³ Zümer, 39/22.

¹⁴ Maide, 5/77-81.

¹⁵ Furkan, 25/7-9; İsra, 17/45-48.

¹⁶ Nisa, 4/44.

¹⁷ Müminun, 23/101-111.

¹⁸ Maide, 5/59-62.

¹⁹ İsra, 17/72; Hac, 22/46.

²⁰ Furkan, 25/41-44.

²¹ Fussilet, 41/52.

²² Ahkaf, 46/4-6; Hac, 22/12-13.

ahirete tercih edenler.¹ Zalimler.² Kıyamete inanmayıp onun hakkında tartışanlar.³ Allah'ın davetçisine uymayanlar.⁴ İman etmeyip iman edenlerle alay edenler.⁵ Allah'ı bırakıp şeytanları veli edinenler.⁶ Çocuklarını öldürenler, Allah'ın kendilerine verdiği rızkı Allah hakkında yalan uydurarak haram kılanlar.⁷

Yukarda bildirilenler, kendileri sapıklık içinde olan kimselerdir. Böyle kendileri sapmış olan kimselerin yanında, Allah'ın saptırdığı kimselerden de söz edilmektedir. Allah'ın saptırması da hidayet vermesinde olduğu gibi tartışmalı bir konudur. “İnsanın Hidayeti ve Dalaleti” konusunda bu konuya değinilecektir. Burada Allah'ın saptırdıklarının kimler olduğunu tespit edip belirtmekle yetiniyoruz. Kur'an'a göre Allah, şu kimseleri saptırır: Allah'ın, sapıklığını dilediği kimseler: “Biz, gönderdiğimiz her elçiye onlara açıkça anlatsın diye yalnızca kendi toplumunun diliyle gönderdik. Sonra Allah dilediğini saptırır, dilediğine de yol gösterir. O üstündür, bilgedir.”⁸ Fasıklar / Doğru yoldan çıkmış kimseler: “Allah, bir sivrisineği de onun üstünde bir şeyi de örnek vermekten çekinmez. İnananlar, onun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr edenler ise: ‘Allah, bununla örnek olarak neyi diledi?’ derler. Allah, o örnekle bir çoğunu saptırır, bir çoğuna da onunla yol gösterir. Allah, onunla yoldan çıkmış olanlardan başkasını saptırmaz.”⁹ Zalimler: “Allah, sağlam söze inananları dünya yaşamında da ahirette de sağlamlaştırır. Allah, zalimleri saptırır. Allah dilediğini yapar.”¹⁰ Aşırı gidenler ve kuşkucular: “Daha önce Yusuf da size apaçık belgeler getirmişti ama onun size getirdiklerinden kuşku içinde olmuştunuz. Sonunda Yusuf ölünce demiştiniz ki: ‘Allah ondan sonra asla bir elçi göndermeyecek.’ Allah sınırı aşan, kuşkucu kimseleri işte böyle saptırır.”¹¹ İnkarcılar: “Sonra onlara denildi: ‘Ortak koştuklarınız nerede? Allah'ın dışındakiler?’ Dediler ki: ‘Bizden sapıp uzaklaştılar. Doğrusu biz, daha önce hiçbir şeye yalvarmıyormuşuz.’ Allah, inkarcıları işte böyle saptırır.”¹²

¹ İbrahim, 14/3.

² Meryem, 19/38; Lokman, 31/11.

³ Şura, 42/18.

⁴ Ahkaf, 46/31-32; Kamer, 54/24.

⁵ Bakara, 2/13-16.

⁶ Araf, 7/30.

⁷ Enam, 6/140.

⁸ İbrahim, 14/4; Nahl, 16/37, 93; Kehf, 18/17; Fatır, 35/8; Zümer, 39/23, 36; Müddessir, 74/31.

⁹ Bakara, 2/26.

¹⁰ İbrahim, 14/27.

¹¹ Mümin, 40/34.

¹² Mümin, 40/73-74.

Kur'an'da, kurtuluşun gerçekleşmeyeceğini bildiren kavramlar bunlardan ibaret değildir. Bunlardan başka hızy, ikap, azap, ricz, zillet, nedamet, hüznün, havf, seyyie, cürm, cünah, ism, zenb, vebal, vizr, veyl, batıl vb. kavramlar da vardır. Bunların dışında da kurtuluşa ulaşamayıp kurtuluşun kaybedileceğini doğrudan veya dolaylı olarak anlatan, kurtuluşun kaybedilmesine neden olacak şeyleri gösteren kavramlar bulunmaktadır. Kişiyi ceza verileceğini ve işkence edileceğini, kişinin sıkıntı ve azap içerisinde olacağını, korku ve üzüntüye uğratılacağını, Allah'ın kişiyi öfkesini ve hoşnutsuzluğunu bildiren her ifade ve kavram, aynı zamanda kurtuluşun kazanılamayıp cehenneme girileceğini de ifade ediyor demektir. Çünkü bu kavramlarda üzüntü, keder, korku, sıkıntı, işkence, ceza vb. olumsuz anlamlar vardır ama sevinç ve mutluluk yoktur. Bu kavramlardan bazıları neden bildirirken bazıları ise sonuç bildirmektedir. Örneğin seyyie, günah vb. kavramlar kurtuluşun kaybedilmesine neden iken, hızy, ikap vb. kavramlar kurtuluşun kaybedildiğini gösteren bir sonuçtur.

1.2. KURTULUŞ DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ

İnsanlar, genel anlamda ebedîlik arzusu içindedir. Dünyada çektikleri sıkıntılardan dolayı bunların ödül olarak karşılıklarını görecekleri ve hiçbir sıkıntının olmadığı bir dünya istemektedirler. Tattıkları mutlulukların geçici olmasından dolayı geçici olmayan, bitmek tükenmek bilmeyen, sonsuz olan bir mutluluğu ve kurtuluşu arzu etmektedirler. İnsanın böyle bir kurtuluş düşüncesine sahip olmasında çeşitli etkenler vardır. Bu etkenleri genel bir sınıflandırmayla psikolojik ve toplumsal temeller veya iç ve dış etkenler olarak ikiye ayırabiliriz. Psikolojik temellerden kastımız, insanlara yaratılıştan verilen yeteneklerin, aklın ve vicdanın doğruyu bulma amacıyla kullanılması sonucu oluşan düşünce ve inançlardır. Toplumsal temellerden kastımız ise başta aile olmak üzere akraba ve arkadaş çevresinin tesirleri ile dini simgeler ve uygulamalar sonucu oluşan düşünce ve inançlardır. İnsanların yaratılışında özüne yerleştirilen içsel özellikler, böyle bir kurtuluş isteğinde etkili olduğu gibi ailelerinden ve çevrelerinden taklit veya telkin yoluyla elde ettikleri kazanımlar ve toplumsal olaylar da etkili olmaktadır.

1.2.1. KURTULUŞ DÜŞÜNCESİNİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

Kurtuluş inancına sahip insanların, bu inanca nasıl sahip oldukları önemli bir konudur. Elbette ki her düşünce ve inancın oluşmasında birçok etkenin rolü vardır. Bu etkenlerin başında, kurtuluş düşüncesinin psikolojik temelleri dediğimiz içsel etkenler gelmektedir. İçsel etkenler genel anlamda, insanın yaratılıştan sahip olduğu, başka insanların etkisi olmasa da kişinin kendi başına ulaşabileceği inanç, ahlak gibi durumları ortaya çıkarabilecek akıl, düşünme ve doğruyu yanlış biribirinden ayırt etme yetenekleridir. İçsel etkenlerin başında insanın fıtratı; yaratılıştan sahip olduğu ve kullandıkça gelişen yetenekleri gelmektedir. Bu yetenekler, sorumlu bütün insanlarda potansiyel olarak bulunmaktadır ve bunların bulunmadığı insanlarda sorumluluk da yoktur. Çünkü bütün insanlar yalnızca Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerden sorumludurlar. Hiç kimse, kendisine verilmeyen veya verilenleri kullandığında ulaşamayacağı şeylerden sorumlu tutulamaz. Bu konu içerisinde insanın seçme ve seçtiğini yapma konusunda özgür olup olmadığı, insanın inanç ve eylemlerindeki sorumluluğu ve insanın hidayete ermesinde veya dalaletе düşmesinde kendi özgür iradesinin rolünün ne olduğu gibi sorunlar değerlendirilecektir.

1.2.1.1. İnsanın Fıtratı

Fıtrat kelimesi “yarmak, yaratmak” anlamındaki “ftr” kökünden gelmektedir. Fıtrat kelimesinin asıl anlamı “bir şeyi uzunlamasına yarmak” demektir. Fıtrat, Yüca Allah'ın bir şeyi var etmesi ve onu herhangi bir fiili yapmak için aday durumu üzerine ortaya çıkarmasıdır. “Sen yüzünü hanif olarak dine; Allah'ın insanları üzerine yaratmış olduğu fıtratına çevir. Allah'ın fıtratında hiçbir değişiklik yoktur. İşte dosdoğru din budur. Ama insanların çoğu bilmez.” (Rum, 30/30) ayeti, Allah'ın, insanlarda Allah'ı bilme yeteneği ile ilgili olarak yarattığı, ortaya çıkardığı ve kökleştirdiği şeylere bir işarettir. Allah'ın fıtratı, iman bilgisi hakkında insanda yerleştirdiği güçtür. Fıtrat kelime olarak “yaratılış” terim olarak ise “Allah'ın insana yaratılıştan verdiği özellikler ve Allah'ı tanıma yeteneği” anlamındadır.¹ Allah'ın fıtratından maksat, “sıbgatellāh / Allah'ın boyası” sözünde olduğu gibi Allah'ın dinidir. Çocuk, annesi ve babası onu hristiyan yahut

¹ Ragıb; Müfredat, “ftr” md.

yahudi yapıncaya kadar fitrat üzeredir. Denilmiştir ki Allah'ın fitratı, kullarını kendilerinin bir Rabbi ve müdebbiri olduğunu bilmeleri üzere yaratmasıdır.¹

“ftr” kökünden türeyen sözcükler, Kur'an'da fiil ve isim biçimleriyle kullanılmaktadır. Allah için kullanıldığında yaratmak anlamı esas alınmıştır. “Kuşkusuz ki ben, doğruya yönelen biri olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ben ortak koşanlardan değilim.”² Asıl anlamı olan yarmak, yarılmak, yarık anlamlarında da kullanılmaktadır: “Gökler, neredeyse üstlerinden yarılacaklar. Melekler Rablerini överek yüceltirler ve yeryüzündeki kimseler için bağışlanma dilerler. İyi bilin ki Allah bağışlayandır, acıyandır.”³ Konumuz açısından önem taşıyan ve insana yaratılışta verilen özellikler anlamındaki fitrat kelimesi Kur'an'da yalnızca bir ayette geçmektedir. “Öyleyse yüzünü bir hanif olarak dine, Allah'ın fitratına çevir. Ki O, insanları bunun üzerinde yaratmıştır. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. Dosdoğru din işte budur. Ama insanların çoğu bilmez.”⁴ “Bu ayette fitrat, ‘Allah'ın insanları üzerinde yarattığı varlık yapısı, karakter ve değişmez prensipler’ anlamında kullanılmıştır. Bu ayete göre fitrat prensiplerinde değişme olmaz. Hz. Peygamber'in beyanına göre, insanın fitratı temiz ve yücedir. Bozulmalar, insanın dünyaya gelişinden sonra yine insan eliyle vücuda getirilmektedir.”⁵ Fitrat kelimesinin İslamî terminolojideki diğer bir anlamı da âdet ve sünnettir. Bütün peygamberlerin ve ilâhî dinlerin doğru ve güzel bulup benimsedikleri ve müslümanların yapmaları gerekli olan dinî âdet ve uygulamalara da fitrat denir.⁶ “Fitrat, beşerî varlığın Allah'ın yaratma fiili sonucunda ortaya çıkan başlangıçtaki saf ve aslî halini ifade eden ahlak ve psikoloji ile ilgili bir terimdir. Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde fitrat kelimesinin, insan kişiliğinin çevre etkilerinden bağımsız olarak var olan özünü ve bütün insanlar için ortak ve genel olan oluşum ve gelişim kapasitesini belirtmek üzere kullanıldığı görülür. Tek tek her bir insanın geliştirdiği kişilik özellikleri bu ortak fitrattan beslenir. İslamî Öğretiye göre insanın ilk yaratılış durumu, temiz ve günahsız, gelişme ve olgunlaşmaya hazır ve elverişli, insan olmanın ve insanca yaşamanın gerektirdiği bütün imkan ve özellikleri bünyesinde taşıyan bir potansiyel tamlığa sahiptir. İnsan fitratında Allah'ın varlığını ve birliğini

¹ Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad el-Ferra; Meani'l Kur'an, Daru's Sürur, Beyrut ts. 2/324.

² Enam, 6/79.

³ Şura, 42/5; Mülk, 67/3; İnfitar, 82/1.

⁴ Rum, 30/30.

⁵ Yaşar Nuri Öztürk; Kur'an'ın Temel Kavramları, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1998, s. 130.

⁶ Hayreddin Karaman; Mustafa Çağrı; İbrahim Kafi Dönmez ve Diğerleri; Kur'an Yolu, DİB Yay., Ankara 2007, 4/314.

tanımaya doğru tabî bir eğilim vardır...”¹ Fıtratla ilgili farklı görüşler vardır. Bunlar içerisinde en makul olanı ve giderek en çok ilgi göreni, fıtratın, ilk yaratılış sırasında Allah’ın insan tabiatına bahşettiği yaratanını tanıma eğilimi, ruh temizliği vb. olumlu yetenek ve yatkınlıkları ifade ettiği şeklindeki anlayıştır... İnsanlar genellikle bedeni bakımdan olduğu gibi ruhi ve zihni bakımdan da hissetmeye, algılamaya, doğru biçimde düşünmeye ve inanmaya elverişli olarak dünyaya gelirler.²

Din duygusunun doğuştan mı olduğu yoksa sonradan çeşitli faktörlerin etkisiyle mi ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler vardır.³ Müfessirler, genellikle din duygusunun doğuştan olduğu kanaatindedirler. Ayetler açısından değerlendirme yaptığımızda bu durum açıkça görülmektedir. Bu açıdan din duygusunun doğuştan olduğu, dış etkenlerin etkisiyle biçimlendiği; geliştiği yahut köreldiği görüşü daha isabetlidir. Elmalılı Hamdi Yazır’a göre dinin iki kaynağı vardır: “Biri fıtrat, biri kesb. Fıtrat sırf ilâhidir. Bir sevki haktır. Allah’ın emrini yerine getirerek Allah’a ermek için, hep Hakk’a doğru bir insiyak ifade eder. Kesb, enfüsi ve afaki muhtelif şerait içinde hissin teheyücleri, zihnin tefekkürleriyle alakadar olduğundan fıtratın istikametine muhalif hevalara, zararlara, haksızlıklara, isyan ve şirke sürükleyebilir. Bundan koruyacak olan ise dindir... Din fıtratı değiştirmek için değil, fıtrattaki umumi selameti inkişaf ettirmek içindir.”⁴

Kurtubi, fıtrat konusunda fıkıh ve nazar ehlinden farklı bir yorum aktarmıştır: “Fıkıh ve nazar ehlinden bir grup demiştir ki: Fıtrat, çocuğun Rabbini bilmek konusunda üzerinde yaratıldığı hilkattır / yaratılış özelliğidir. Resulullah, sanki şöyle demiştir: ‘Her doğan, marifet noktasına ulaştığı zaman kendisiyle Rabbini bileceği bir hilkat üzerine doğar.’ O, bununla yaratılışı ile Rabbini bilme noktasına ulaşamayan hayvanların hilkatinden farklı bir hilkatini kastediyor... Bu görüşün sahipleri: ‘Fıtrat; hilkat, yaratmak, fâtır da yaratıcıdır.’ dediler ve çocuğun küfür, iman, marifet yahut inkar üzere yaratıldığına karşı çıktılar. Dediler ki: ‘Çocuk, çoğunlukla yaratılışı, tabiatı ve bünyesi itibarıyla kusurlardan uzaktır. Onunla birlikte ne iman, ne küfür, ne inkar ne de marifet yoktur. Sonra seçip ayırt edebildikleri zaman, ergenlik döneminden sonra küfür ve imana inanırlar... Eğer çocuklar ta işlerinin başında küfür ve iman fıtratı ile yaratılmış

¹ Hayreddin Karaman; ve Diğerleri; Kur’an Yolu, DİB Yay., 4/313.

² TDV İslâm Ansiklopedisi, “Fıtrat” md., 13/47.

³ Bu konudaki farklı görüşler için bkz.: Hüseyin Peker; Din Psikolojisi, Samsun 2000, s. 109-112.

⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır; Hak Dini Kur’an Dili, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, (Matbaai Ebuzziya), İstanbul 1935, 5/3824-3825.

olsalardı, hiçbir zaman ondan ayrılamazlardı. Ama biz, onları inanıyorlar sonra da inkar ediyorlar olarak da buluyoruz. Çocuğun doğumu anında küfre ya da imana akıl erdirmesini kabul etmek aklen imkansızdır. Çünkü Allah, onları hiçbir şey anlayamayacakları bir halde çıkarmıştır. Yüce Allah şöyle demiştir: ‘Allah, sizi annelerinizin karınlarından siz hiçbir şey bilmiyor olarak çıkardı.’ (Nahl, 16/78). Hiçbir şey bilmeyen kimseden küfür, iman, marifet yahut inkarın çıkması imkansızdır.”¹ Ayette bildirilen fitrat, çocukların iman veya küfre sahip olarak yaratıldığını değil, insanların yaratılışında doğru inancı ve doğru eylemleri bulma yeteneğinin bulunduğunu bildiriyor. Bu yetenek de gerçeğe ulaşma amacıyla ve iyi niyetle doğru bir biçimde kullanılırsa mutlaka olumlu bir sonuç verecek yapıdadır. İyi ile kötüyü birbirinden ayırt etme yeteneğinin dünya işlerinde kullanımına bakarsak nefsin, hevanın ve bunların etkisi altında kalmış insanların tesiriyle hareket edilmediği takdirde genellikle doğruyu bulduğunu söyleyebiliriz. Eğer bu yetenek, doğru kullanıldığında bile çeşitli nedenlerle olumlu sonuca ulaştırmıyorsa, o takdirde kişinin doğruya ulaşmamasından dolayı herhangi bir sorumluluk yüklenemez. Çünkü kişi, kendisine verilen nimeti iyi niyetle ve doğru bir biçimde kullanmıştır; kendisine düşen görev ve sorumluluğu yerine getirmiştir ve bundan başka da yapacak hiçbir şeyi yoktur.

Süleyman Ateş, ayetteki “fitrat” kavramıyla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: “Allah, insanları, kendisini tanıyıp O’na kulluk etme yeteneğinde yaratmıştır. Dış etkenlerden uzak olan insan aklı, düşününce kainatın bir tek yaratıcısı olduğunu anlar. İslam filozofu İbn Tufeyl, insandaki Allah’ı birleme ve O’na tapma istidadını, Hayy ibn Yakzan adlı felsefî romanında dile getirmiştir. Madem ki Allah insanları böyle tevhid ikrarı üzere yaratmıştır. Öyle ise Allah’ın yarattığı bu doğal inancı değiştirmek, Allah’a ortak koşmak doğru değildir. İnsanların çoğu bilmese de doğru din, Allah’ın birliğine inanma olan tevhid dinidir. Doğru anlamına gelen hanif, Kur’an’da çoğunlukla tevhîd ve Allah’a şirk koşmama anlamında kullanılmıştır. İnsanın yaratılışında yalnız Allah’a tapma eğilimi vardır. Yaratılışından gelen bu eğilimi değiştirmek, O’ndan başka varlıklara tapmak, Allah’a ortaklar tanımak doğru değildir. Çünkü bu, doğal eğilimi, yani fitrî dini değiştirmek olur.”² Süleyman Ateş, aynı konuya Bakara Suresi 138. ve Araf Suresi 172-173. ayetlerin tefsirinde de geniş olarak değinmiştir, özetle şöyle demektedir: “Allah’ın boyasını / yaratılıştaki verdiği özellikleri izleyin. Boyası, Allah’tan

¹ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami’l Kur’an, 14/27-28.

² Süleyman Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990, 7/20-21.

daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz.”¹ İşte fitrî iman, Allah'a teslim olup peygamberler arasında bir ayırım yapmadan hepsine inanmaktır. Bu şekilde inanan kimse, Allah'ın fitrî boyasıyla boyanmıştır. Baksana bütün tabiat, Allah'ın bu doğal boyasıyla boyalıdır. Onun doğal boyası dururken yapma boyalarla boyanmağa ne gerek var? Bu yapma boya insana güzellik değil çirkinlik verir. Gerçeğe aykırı inançları ruha doldurmak, insan kafasını bunaltır, ruhu kirletir. Bu ayette Allah'ın boyasıyla, ezelden beri insan ruhuna konan doğuştan gelen tevhid inancı kastedilmektedir.”²

“Hani, Rabbin Adem oğullarından, bellerinden soylarını almış ve onları kendi kendilerine tanık yapmıştı: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ Onlar ise: ‘Evet Rabbimizsin, biz tanıklık ettik.’ demişlerdi. Kıyamet günü: ‘Kuşkusuz ki biz bundan habersizdik.’ dersiniz diye. Yahut: ‘Önceden babalarımız ortak koşmuştu, biz de onların ardından gelen bir soyduk. Batıl için çalışanların yaptıkları yüzünden bizi yok mu edeceksin?’ dersiniz diye.”³ Bu ayetlerde Yüce Allah, Âdem oğullarının bellerinden zürriyetlerini aldığını, yani insanları babalarının bellerindeki tohumlardan yarattığını, onların içlerine Allah'ı bilip tanıma yeteneği, duygusu koyduğunu belirtmektedir. İnsanlara Allah'ı bilme duygusu vermiştir ki kıyamet gününde dünyadaki inkarları için Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın: ‘Biz bilmiyorduk, haberimiz yoktu.’ demesinler. Ya da atalarından ne görmüşlerse onu yaptıklarını, ataları şirk koştukları için kendileri de şirk koştuklarını, içlerinde Allah'ı tanıma sezgisi olmadıktan sonra O'nu nasıl tanıyacaklarını ileri sürmesinler. Müfessirler, ayetin ruhu ile hiç ilgisi olmayan bir yığın açıklamalar yapmışlardır: Bir kısmına göre bu ayet, dünyaya gelmezden önce insanlar, ruhlar âleminde Allah'ın kendilerinin Rabbi olduğuna şahitlik ettiklerini bildirmektedir. İşte bu tefsirden Elest Bezmi veya Elestu Devri denen bir terim doğmuştur. Buna göre Allah, bedenlerden önce ruhları yaratmıştır. Ruhlar, bu bedenlere girmeden kendilerine özgü bir âlemde bulunmaktadır. İşte bu âlemde iken Allah onlara: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demiş. Onlar da: ‘Evet, sen bizim Rabbimizsin’ demişler. Ayet, ruhlar âlemindeki bu tanıklık durumunu hikaye etmektedir. Gerçekte müfessirler, kendi kafalarındaki düşüncüyü ayette okumuşlardır. Zira ayette ruhlar âlemine işaret yoktur.⁴ İnsan bir bütündür. Ruh ve bedeni birlikte yaratılır. Ruhlar âlemi, bedenlerden önce

¹ Bakara, 2/138

² Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 1/246-247.

³ Araf, 7/172-173.

⁴ Bedenler yaratılmadan önce ruhlardan söz alınmasıyla ilgili rivayetler için bkz.: Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî; Camiü'l Beyan an Te'vili Âyi'l- Kur'an, Daru'l Fikr, Beyrut 1988, 9/110-118, Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesir; Tefsiru'l Kur'ani'l Azim, Çağrı Yay., İstanbul 1986, 2/261-264.

değildir, bedenlerden ayrılan ruhların bulunduğu bir âlemdir. İnsanın ruhu, bedeninden önce bağımsız bir varlık halinde değildir. Bedeni ile birlikte yaratılır. Ayette bedenlerden önce ruhlar âleminin bulunduğunu ve Allah'ın, oradaki insan ruhlarına, kendisinin onların Rabbi olduğuna dair şâhitlik ettirdiğini gösteren bir ifade yoktur. Ayet, insan nesillerinin, atalarının bellerinden alındığını, bundan sonra insanların içine Allah'ı tanıma duygusunun verildiğini, insanın yaratılışından gelen bu duygu ve sezgi ile Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ve itiraf ettiğini anlatmaktadır. Her insanda Allah inancı vardır. Bu inanç insanın içinden gelir. Sonradan kazanılmış değil, yaratılışından kaynaklanır. 'Her çocuk, İslam (yani Allah'ı tanıma ve O'na teslim olma) yaratılışı üzerine doğar' hadisi¹ de bu inancın, insanda yaratılıştan var olduğunu gösterir.”²

Celal Kırca, Araf Suresi 172. ayetiyle ilgili yorumları aktardıktan sonra kendi değerlendirmesini şöyle ifade etmiştir: “Ayette geçen zuhur, beller demektir. Bundan kasıt ise, insan menisinin üretildiği yerdir. Buna göre daha sperm halinde iken insanda Allah'ı tanıma kabiliyeti vardır. Bu kabiliyet onun nüvesinde mevcuttur. Bu da genetik şifreyi ifade eder. Yani her insanda Allah'ı tanıyacak bir duygu mevcuttur. Buna psikolojide din duygusu adı verilmektedir. Ayet, Zemahşeri'nin yorumu ile söyleyecek olursak, temsil yoluyla bu din duygusunu açıklamaktadır.”³ Allah, yarattığı her varlığa yaratışının başlangıcında özelliklerini yerleştirmiş, onunla ilgili yasaları koymuştur. Her canlıya ve onların tohumlarına baktığımız zaman bunu kolaylıkla görebiliriz. Her bitkinin ve hayvanın tohumunda o bitkinin ve hayvanın bütün özellikleri yerleştirilmiştir. Fıtrat da herkese yaratılışının başlangıcında verilmiş bir keyfiyettir.⁴ Allah, insanın tohumuna da yaratıcısını tanıma, doğruyu ve yanlış ayırt etme yeteneğini potansiyel olarak koymuştur. Bu yetenekler, her nimette olduğu gibi kullanıldığı zaman işlev görür ve yarar sağlar. Bunun zıddı olarak, kullanılmayan hiçbir nimet işlev görmez ve yarar sağlamaz. İnsan olumsuz dış etkilerden uzak olarak Allah'ın yaratışta verdiği yeteneklerini kullandığı zaman kesinlikle yaratanını tanır ve evrensel doğru ve yanlışları bilir. İşte Rum Suresi 30. ayetinde belirtilen “dosdoğru din” insanın kendisine yaratılıştan verilen özelliklerle ulaştığı dindir. Her bireyde bulunan bu fıtrat özelliklerini birey tek başına kendisi kullanarak gerçeğe ulaşabileceği gibi diğer bireylerin olumlu katkılarıyla da daha mükemmel bir konuma gelebilir. Fıtrat, olumsuz dış etkilerden dolayı da

¹ Buhari, Cenaiz 92, Kader 3; Muvatta, Cenaiz 52; Ebu Davud, Sünnet 17.

² Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 3/412-413.

³ Celal Kırca; “Kalûbelâ” md., İslamî Kavramlar, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay., Ankara 1997, s. 421.

⁴ Sadık Kılıç; Fıtratın Dirilişi, Nehir Yay., İstanbul 1991, s. 17.

işlevini tam olarak yerine getiremeyebilir. İnsanı dış etkilere bağımsız, tek başına hareket eden bir varlık olarak düşünemeyiz. İnsan nasıl bilimde, teknikte, toplumsal yasalarda geçmiş insanların ve çevresinde yaşayanların deneyimlerinden yararlanıyorsa din konusunda da başkalarının deneyimlerinden yararlanır, her şeyi kendisi yeni baştan keşfedip ortaya koyamaz. İnsanın fıtratı yaratılıştan getirdiği özelliklerle sınırlı kalmamakta, mutlaka dış etkenlerden de etkilenmektedir. Bu etkileşimler olumlu yönde olursa insan daha ileriye gitmekte, olumsuz olursa geriye gitmektedir. Eğitimin amacı da doğuştan gelen yetenekleri ve özellikleri etkin hale getirip olumlu katkılarla daha ileriye götürmektir.

İşte insanın yaratılışında tohumuna yerleştirilen ve ona potansiyel olarak verilen özelliklerden biri de ebedî kurtuluşu, sonsuz mutluluğu elde etme düşüncesidir. İnsanın ilk günahı da ebediliğe erme düşüncesinden kaynaklanmıştır. Şeytan, insana Allah'ın yasakladığı ağaçtan yediğinde sonsuzluğa kavuşacağını ve asla yok olmayacak bir mülke sahip olacağını söyleyerek kandırmış ve ona Allah'ın yasağını çiğnetmiştir: “Önceden Adem'den söz almıştık ama o unuttu. Biz, onda bir kararlılık bulmadık. Hani, meleklerle: ‘Adem’e secde edin!’ demiştik. Hemen secde ettiler ancak İblis diretti. Dedik ki: ‘Ey Adem! Kuşkusuz ki bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın ikinizi cennetten çıkarmasın, sonra sıkıntıya düşersin. Kuşkusuz ki sen burada acıkmazsın, çıplak kalmazsın. Sen burada susuzluk çekmezsin, kuşluk vakti sıcaktan da etkilenmezsin.’ Şeytan ona fısıldayıp dedi ki: ‘Ey Adem! Sana sonsuzluk ağacını ve yok olmayacak bir mülkü göstereyim mi?’ İkisi de ondan yediler. Böylece bedenleri kendilerine göründü / cinselliklerinin farkına vardılar. Bahçenin yaprağından üzerlerini örtmeye başladılar. Adem, Rabbine karşı geldi ve azdı. Sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabul etti ve yol gösterdi.”¹

İnsan, yaratılışında kendisine verilen özellikleri ve yetenekleri kullandığı zaman, dıştan hiç kimsenin katkısı olmadan da kendi kendisini var etmediğinin bilincine ulaşır ve kendisini bir var eden olduğunu anlar. Kendisine ait gibi görünen birçok şeyde; annesini ve babasını, doğum yerini ve zamanını, cinsiyetini, rengini, boyunu, fiziksel yapısını, organlarını vb. seçmede ve düzenlemede kendisinin en küçük bir etkisinin ve yetkisinin olmadığını farkına varır. Çevresindeki dış şartlardan pek çoğunu, evrendeki düzeni ve işleyişi kendisinin belirlemediğini, yaşamasına uygun hazır bir dünya bulduğunu görür.

¹ Taha, 20/115-122.

Bütün bunların kendiliğinden olamayacağını, bunları yapıp düzenleyen, işleyiş yasalarını koyan, her şeye gücü yeten yüce bir varlığın olduğuna inanır. Dünyadaki yaşamın sınırlı olduğunu, burada mutlak adaletin gerçekleşmediğini görerek bitip tükenme olmayan, mutlak adaletin gerçekleştiği sonsuz bir yaşam ve o yaşamda kurtuluşa ermeyi arzular. Yaratılıştan gelen bu özellikleriyle düşünüp yaratanını tanır ve O'nun hoşnutluğunu kazanarak sonsuz kurtuluşu kazanmayı hedefler. Fıtratına uygun davranan bütün insanlarda ebedî kurtuluş ve mutluluk isteği ile bunları gerçekleştirmek için gerekli eylemleri yapma eğilimi vardır.

Kişide ahiret ve kurtuluş inancının oluşmasında “güçsüzlük ve çaresizlik, yüce bir varlığa bağlanma ihtiyacı, akıl yürütme ve zihinsel tatmin, korku ve umut, suçluluk ve günahkarlık duygusu, ölümsüzlük arzusu” gibi iç etkenlerin olumlu veya olumsuz katkıları olmaktadır.¹ İnsan, karşılaştığı zorluklardan ve sıkıntılardan bütün çabasına rağmen kendi başına kurtulamayınca, başvurduğu insanlardan hiçbir çare bulamayınca her şeye gücü yeten, yüce bir varlığa bağlanma ve ona sığınma ihtiyacı duyar: “Sizi karada ve denizde yürüten O’dur. Hatta siz gemilerin içindeydiniz. Gemiler onları hoş bir rüzgarla alıp götürüyor, onlar da o rüzgardan dolayı seviniyorlardı. Gemilere çok şiddetli bir rüzgar geldi. Dalga da her yerden onlara geldi. Kuşatıldıklarını sandılar, dini yalnız Allah’a ait yaparak içtenlikle: ‘Eğer bizi bundan kurtarırsan, kesinlikle şükredenlerden oluruz.’ diye yalvardılar. Ama Allah onları kurtarınca, hemen yeryüzünde haksız yere azgınlık yapıyorlar. Ey insanlar! Dünya yaşamının geçici yararı için yaptığınız azgınlığınız kendi zararınızdır. Sonra dönüşünüz bizedir, yaptıklarınızı size haber veririm.”² İnsan, kendisine karşı yapılan haksızlıklarda her türlü çareye başvurmasına rağmen olumlu sonuca ulaşamayınca yani hakkını bu dünyada alamayınca, her hak sahibine hakkının verileceği, kimsenin yaptığığın yanına kâr kalmayacağı, haksızlık yapanların yaptıkları haksızlıkların cezasını çekeceği, haksızlığa uğrayanların da haksızlığa karşı mücadelelerinin karşılığı olarak ödüllendirileceği bir mutluluk yurdu düşünmektedir. Buna bağlı olarak da ahiret inancı ve kurtuluş anlayışı oluşmaktadır.

¹ Sayılan etkenlerin açıklamaları için bkz.: Peker; Din Psikolojisi, s. 68-76.

² Yunus, 10/22-23; Ankebut, 29/65; Lokman, 31/31-32.

1.2.1.2. İnsanın Hürriyeti

İnsanın inanç ve eylemlerinde hür mü yoksa kendisi için Tanrı'nın önceden belirlediği yazgıya göre mi hareket ettiği eskiden beri tartışılan ve hâlâ da tartışılmaya devam eden bir sorundur. Kurtuluş düşüncesiyle ilgisi, eğer insan hür değilse tamamen yazgıya göre hareket etmekteyse ve kendisi için Tanrı'nın önceden belirlediği sonuçtan başkasıyla karşılaşma imkanı yoksa bir kurtuluş aramasının ve bu yolda çalışmasının anlamı olmayacaktır. Çünkü böyle bir durumda insanın çalışıp kazanmasını yahut çalışmayıp başarısız olmasını gerektirecek bir durum yoktur. Seçeneklerin, seçme hakkının, bilinçli bir seçimin ve seçileni yapma gücünün olmadığı yerde hürriyetten ve ödül veya cezayı gerektirecek bir sorumluluktan söz edilemez. Sorumluluk ve bunun sonunda ödül veya ceza, mutlaka hürriyeti ve doğruyu yanlış biribirinden ayırt etme yeteneğini gerektirir. Hür olmayan bir varlığa sorumluluk yüklemenin anlamı yoktur, yüklense bile bu gerçek bir sorumluluk olmayıp simgesel anlamda olur. Bir insanın sorumlu olabilmesi için iyiye ve kötüye, doğruya ve yanlış a eşit uzaklıkta olup bunları bilinçli bir şekilde hür iradeyle seçmesi gerekir. Seçen kimse doğruyu yanlış, iyiyi kötüyü ayırt edecek yeteneğe ve anlayışa sahip olmalıdır. Yoksa rastgele bir seçimde bulunmak önemli değildir. Delilere de, bir kaç yaşındaki bebeklere de iki seçenek sunulup “Hangisini seçiyorsun?” denilse onlar da iki veya daha çok seçenekten birini seçebilir ama bu seçim sorumluluk doğurmaz. İşte bundan dolayı seçen kimsenin doğruyu ve yanlış ayırt etme yeteneğinde olması, iyiden ve kötüden anlaması, baskı altında olmaması gibi durumlar da insanın hürriyeti ve sorumluluğunda önemlidir. Baskı altında olan kimsenin zorlamayla Allah'ı inkar etmesi bile Kur'an'da suç sayılmamıştır: “Kalbi imanla yatışmış olduğu halde baskıyla zorlanan dışında her kim inkara göğüs açarak inandıktan sonra Allah'ı inkar ederse, işte onlara Allah'tan bir öfke vardır. Onlar için büyük bir azap da vardır.”¹

İslam bilginleri, Kur'an'daki insanın hürriyetiyle ilgili ifadelerden farklı sonuçlar çıkarmışlardır. Bunun sonucunda da Mutezile, Cebriye ve Ehli Sünnet gibi birbirinden farklı, hatta bazen birbirine zıt görüşlere sahip mezhepler oluşmuştur. Kur'an'da hem cebri / insanın özgürlüğünün olmayıp her şeyin önceden Allah tarafından belirlendiğini ve insanın bunun dışına çıkamayacağını bildiren, hem de insanın seçiminde ve eylemlerinde özgür olduğunu bildiren ayetler vardır. Rudi Paret, İslam'da kader

¹ Nahl, 16/106.

konusunun tam anlamıyla çözülememiş olmasını Kur'an'ın bu üslubuna bağlamıştır: “Tabiatıyla, gerek kaderciler, gerekse muarızları kendi görüşleri için Kur'an ifadelerini delil göstermişlerdir. Bunu yaparken başka durumlarda da alışlageldiği üzere, bir takım pasajları kendi bağlamlarından çıkarıp delil olarak kullanmışlardır. Bir bütün olarak Kur'an'ın ne söylediği ise hâlâ muallaktır.”¹ “Dinî nasların ve aklî delillerin gerek kendi içlerinde ve gerekse birbirleri ile çelişir gibi görünmeleri, kaza ve kader konusunda ortaya çıkan ayrılıkların en önemli sebebi durumundadır. Oysa dinin amacı, bu iki kaynağı birbirinden ayırmak değil, tam tersine iki zıtlık arasında orta bir yolun bulunmasını sağlamaya yöneliktir. Bu meselenin halli yolunda atılacak ilk adım, özellikle birbiriyle çelişir gibi görünen ayetlerden yalnız bir ayeti veya ilgili ayetle paralellik arz eden ayetleri kendi görüşüne delil olarak almak değil, bu konuda Kur'an'daki bütün ayetleri bir arada düşünmek ve hiçbir ayeti geçersiz kılacak şekilde dışarda bırakmamak, gerektiğinde de tevil yoluna başvurmaktır.”² M. Saim Yeprem de bu problemin çözümünün zorluğuna işaret etmiştir: “Özellikle ferdî mesuliyeti temellendiren ayetler göz önünde bulundurulduğunda, sadece bu ayetlerle iktifa edilmesi halinde rahatça, Kur'an'ın insanı yaptığı her işten sorumlu tuttuğunu ve bunun için de insanın bir işi yapmak veya yapmamak -fiil ve terk- yahut birden fazla alternatiften birini seçim, tercih ve ihtiyar gibi kabiliyetlerinin bulunduğunu ve bu kabiliyetleri kullanmak için yeterli kudret ve istitaate sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bu görüşü teyit eden onlarca ayeti de zikredebiliriz. Ne var ki Allah'ı tenzih ve tazim sadedindeki ayetlere baktığımızda, her şeyin Allah'ın irade ve kudretinde gerçekleştiğini, Allah'ın ilminin ve kudretinin her şeyi kuşattığını, O'nun dilediği her şeyi yapan olduğunu, Allah dilemedikçe bizim dileyemeyeceğimizi, bizim yaptıklarımız da dahil olmak üzere her şeyi Allah'ın yarattığını ifade eden ve düşündüren ayetleri de görmekteyiz.”³

İnsanın iradesinde hür olmadığı, inanç ve eylemlerinin Allah'ın yazgısına göre gerçekleştiği inancına götürecek ayetlerden bazıları şunlardır: “Allah kimi saptırırsa, O'ndan sonra artık o kimse için bir koruyucu yoktur. Azabı görünce, zalimlerin: ‘Geri dönmeye bir yol var mıdır?’ dediklerini görürsün... Onların Allah'tan başka kendilerine

¹ Rudi Paret; Kur'an Üzerine Makaleler, Çev. Ömer Özsoy, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1995, s. 145.

² Abdulgaffar Aslan; “İbn Rüşd'e Göre İnsan Hürriyeti”, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt:15, sayı: 4, 2002, s. 490.

³ M. Saim Yeprem; “İrade Kader ve Mesuliyet İlişkisi”, Kur'an-ı Kerim'de Mesuliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 392.

yardım edecek dostları da yoktur. Allah'ın saptırdığı kimse için artık hiçbir yol yoktur.”¹ “Onları doğru yola ulaştırmak senin görevin değildir. Fakat Allah, dilediğini doğru yola ulaştırır. İyilik olarak her ne harcarsanız kendiniz içindir. Siz, yalnızca Allah'ın yüzünü isteyerek harcıyorsunuz. İyilik olarak her ne harcarsanız o, size tam olarak verilir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”² “Oysa ki sizi de yaptığınız şeyleri de Allah yaratmıştır.”³ “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Kuşkusuz ki Allah bilendir, bilgedir.”⁴ “Yeryüzünde ve kendi canlarınızda ortaya çıkan her musibet biz onu yaratmadan önce kesinlikle bir kitaptadır. Kuşkusuz ki bu, Allah'a göre çok kolaydır. Bu, elinizden çıkanlara üzülmemeniz ve Allah'ın size verdiğiyle sevinip şımarmamanız içindir. Kuşkusuz ki Allah, kendini beğenip övünen hiçbir kimseyi sevmez.”⁵ “Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde olanı bilir. O, düşen her yaprağı da bilir. Yerin karanlıklarındaki bir tane de, yaş ve kuru her şey de kesinlikle apaçık bir kitaptadır.”⁶ “Allah dilediğini siler, dilediğini sağlamlaştırır. Ana kitap O'nun yanındadır.”⁷ “Kuşkusuz ki inkar edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, onlar inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap da vardır.”⁸ “Onlardan seni dinleyenler vardır. Ama onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk. Her işareti görseler bile ona inanmazlar. Hatta sana geldikleri zaman seninle tartışırlar, inkar edenler: ‘Bu, öncekilerin masallarından başka birşey değildir.’ derler.”⁹ “Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size öğüt vermek istesem bile öğüdüm size yarar sağlamaz. O, sizin Rabbinizdir ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.”¹⁰ İblis de Adem'e secde etmeyip Allah tarafından cennetten kovulunca Allah'ı kendisini azdırmakla itham etmiştir. Allah'ın açık bir biçimde ‘ben seni azdırmadım, sen kendi iradenle azdın’ dememesi de sanki İblis'in sözünü kabulleniyormuş görüntüsü vermesi açısından ilginçtir. Allah, İblis'i Adem'e secdeyle imtihan etmeden önce, imtihan ettiğinde İblis'in secde etmeyip imtihanı kaybedeceğini biliyordu. Buna göre sonucu önceden bilinen bir imtihanın,

¹ Şura, 42/44, 46.

² Bakara, 2/272.

³ Saffat, 37/96.

⁴ İnsan, 76/30; Tekvir 81/29.

⁵ Hadid, 57/22-23.

⁶ Enam, 6/59.

⁷ Rad, 13/39; Zuhuruf, 43/4; Al-i İmran, 3/7.

⁸ Bakara, 2/6-7; Nisa, 4/155; Enam, 6/46; Tevbe, 9/87, 93; Nahl, 16/108; Casiye, 45/23.

⁹ Enam, 6/25; İsra, 17/46; Kehf, 18/57.

¹⁰ Hud, 11/34.

gerçek bir imtihan sayılıp sayılamayacağı konusu da çözülmesi gereken bir sorundur. Çünkü İblis'i azdıran gerçekten Allah'ın kendisi ise irade hürriyetinden ve İblis'in suçundan nasıl söz edilebilir? Tabi ki insanın inanç ve eylemleri için de aynı şeyler geçerlidir. Durum böyle olduğu takdirde gerçek bir sorumluluktan ve insanın kendi kazanımlarına bağlı olarak bir kurtuluştan ve ödül veya cezadan bahsetmek mümkün değildir: "İblis dedi ki: 'Beni azdırmama karşılık onlar için senin doğru yoluna oturacağım. Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından veollarından geleceğim. Onların çoğunu şükreden bulmayacaksın.' Allah dedi ki: 'Yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık. Onlardan kim sana uyarsa, elbette sizin hepinizi cehenneme dolduracağım.'"¹

İnsanın inanç ve eylemlerinde hür ve yaptığı her şeyin hür iradesiyle oluşan kendi kazanımları olduğunu ifade eden ayetler de vardır. Bu ayetlerden bazıları ise şunlardır: "Kim doğru yola ulaşırsa ancak kendisi için doğru yola ulaşır. Kim de saparsa ancak kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkar, başkasının günahını yüklenmez. Biz bir elçi göndermedikçe azap edecek değiliz."² "De ki: 'Gerçek Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen de inkar etsin.' Kuşkusuz ki biz, zalimler için çadırı kendilerini kuşatan bir ateş hazırladık. Eğer yardım isterlerse, onlara erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su ile yardım edilir. O su, ne kötü içecektir! O ateş, ne kötü bir oturma yeridir!"³ "Biz insanı karışık bir nutfeden yarattık. Onu deniyoruz, bundan dolayı onu işiten, gören yaptık. Biz, ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olur isterse nankör. Biz, inkarcılar için zincirler, bukağılar ve alevli bir ateş hazırladık."⁴ "Evet, kim bir kötülük kazanır ve hatası kendisini kuşatırsa işte onlar ateş halkıdır. Onlar, orada sürekli kalıcıdırlar. İnanıp iyi işler yapanlar ise cennet halkıdır. Onlar da orada sürekli kalıcıdırlar."⁵ "Sözlerini bozmaları, Allah'ın ayetlerini inkar etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve: 'Kalplerimiz perdelidir.' demeleri yüzünden, doğrusu Allah kalplerini inkarları yüzünden mühürledi. Bundan dolayı ancak çok azı inanır."⁶ "Allah, hiç kimseyi gücünün üstünde bir şeyle yükümlü tutmaz. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, işlediği kötülük de kendi zararınadır. Rabbimiz! Eğer unutursak yahut yanılırsak bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize

¹ Araf, 7/16-18.

² İsra, 17/15; Yunus, 10/108; Neml, 27/92.

³ Kehf, 18/29.

⁴ İnsan, 76/2-4.

⁵ Bakara, 2/81-82.

⁶ Nisa, 4/155.

de ağır bir yük yükleme. Rabbimiz! Gücümüzün yetmeyeceği şeyleri bize yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize acı, bizim sahibimiz sensin, inkarcı topluma karşı bize yardım et.”¹ “Kuşkusuz ki: ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip, sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İşte onlar, cennet halkıdır. Yaptıklarına karşılık olarak onun içinde sürekli kalacaklar.”² Kur’an’da “şâe / istedi ve erâde / diledi”³ fiillerinin insan için kullanılması, onda irade ve seçme özgürlüğünün olduğunu, dolayısıyla insanın yaptıklarında zorunlu olmayıp özgür olduğunu gösterir. “Kesebe / Kazandı, feale / yaptı, amile / yaptı, sanea / yaptı”⁴ fiillerinin insan için kullanılması da, onda seçtiklerini yapma gücünün bulunduğunu gösterir. Bu kavramlar mecazi değil de hakiki anlamlarıyla alındığı zaman -ki esas olan mecazi değil hakiki anlamdır- insanın özgürlüğüne ve sorumluluğuna delil teşkil eder.

Bazı ayetler ise hem cebri hem de insanın hürriyetini birlikte ifade etmektedir: “Eğer Allah dileseydi, sizi elbette bir tek topluluk yapardı. Ama O, dilediğini saptırır, dilediğine de yol gösterir. Yaptıklarınızdan kesinlikle sorguya çekileceksiniz.”⁵ “Allah dinden Nuh’a öğütlediğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya öğütlediğimizi: ‘Dini doğru tutun, onda ayrılığa düşüp bölük bölük olmayın.’ diye sizin için yasa yaptı. Kendilerini çağırdığın şey, ortak koşanlara büyük geldi. Allah dilediği kimseyi kendisine seçer ve yöneleni de kendisine ulaştırır.”⁶ Bu ayetlerde hem Allah’ın dilediğini saptırıp dilediğine de doğru yolu göstermesinden hem de insana yüklenen sorumluluktan ve insanın sorguya çekilmesinden bahsedilmektedir. Eğer Allah, dilediğini saptırıp dilediğine doğru yolu gösteriyorsa, sapan kimsenin herhangi bir kusurundan veya suçundan söz edilemez. Aynı şekilde doğru yola ulaşan kimsenin de herhangi bir başarısından veya verilecek ödülü kendi çalışmasıyla ve alnının teriyle hak ettiğinden söz edilemez. Ayetlerde belirtilen, “insanın yaptıklarından sorguya çekileceği ve peygamberlere yasalar verilip onlara uyulmasının istendiği” biçimindeki ifadelerden ise insanın özgür iradeye ve özgür seçime sahip olup, seçtiklerini de yapabilecek güçte olduğu anlaşılmaktadır. M. Abdullah Draz, insanın hürriyeti konusunu şöyle bir soruyla incelemeye başlamaktadır: “Ben iyi biliyorum ki, filan fiil bana yasaktır, ben onun ne fiziki tabiatı ne de ahlaki tabiatı konusunda yanılıyorum ve benim iradem araya girmek

¹ Bakara, 2/286; Talak, 65/7; Enam, 6/152; Araf, 7/42; Müminun, 23/62,

² Ahkaf, 46/13-14.

³ Bakara, 2/228, 233; Nisa, 4/20; Enfal, 8/31, 67; Hud, 11/34, 87-88; İsra, 17/19; Kehf, 18/29, 77.

⁴ Bakara, 2/62, 81, 134, 141, 225, 286; Al-i İmran, 3/25, 135; Nisa, 4/66; Maide, 5/14, 63; Hud, 11/16.

⁵ Nahl, 16/93; Enbiya, 21/13, 23; Ankebut, 29/13; Sebe, 34/25; Zuhuruf, 43/19, 44; Tekasür, 106/8.

⁶ Şura, 42/13.

zorunda kaldığı zaman, o oraya yasak olunduğu taraftan yerleşmektedir. Şu halde bu şuurlu ve iki kat niyetli bir fiildir. Ancak, benim iradem onu meydana getirmede yalnız değil idiyse, eğer benim ihtiyarımın faaliyet alanı beyaz bir levha gibi boş değil idiyse, şayet o, bir başkasında değilde bir yönde benim seçimimi belirlemiş olan başka güçler tarafından önceden işgal edilmiş idiyse, şayet bu ahval ve şartlar silsilesine kendini kaptırmış olarak benim iradem sadece kendisi için önceden çizilmiş akıntıyı izlemekten başka birşey yapmamışsa, içerisine benim şahsiyetimin yalnızca belli bir payla katıldığı böylesine bir fiil bana nasıl atfedilebilir?”¹ Filibeli Ahmet Hilmi, Spinoza’nın, “İnsanlar, kendilerinden irade ve tercihi meydana getiren sebepleri ihata edemedikleri için kendilerini tamamiyle hür ve irade sahibi sanırlar.” dediğini nakletmiştir.²

“İnsanın fiillerinde mecbur olduğunu (cebr) ifade eden ayetler; Allah’ın mutlak irade ve kudretini gösterirken; insana irade ve hürriyet tanıyan ayetler ise; Allah’ın bu her şeye şamil, üstün kudreti yanında ve onun sınırları dahilinde, insanın da irade ve kudretinin bulunduğu işaret etmektedir. Yani Kur’an, insana bir hareket serbestisi tanımakta ve neticesinden onu sorumlu tutmaktadır. Bir başka ifadeyle, Kur’an insanın sorumluluğunu ve gücünü inkar etmez ama onu hiçbir zaman Allah’ın hükümlanlık alanından bağımsız olarak da düşünmez. Allah dilediği anda işlere, hadiselerle müdahale edebilir. İşte bu hakikat, Kur’an’ın esas vurgulamak istediği husustur. Allah, dilediği anda, dilediğini yapma gücündedir. Ne var ki O, aleme koymuş olduğu düzene fazla müdahale etmez. Ama insan, kendisinin tam bağımsız bir varlık olduğu zehabına kapılıp, kendini Allah’tan hiçbir an müstağni görmemelidir. Zîra kendisinin hareket alanı da Allah’ın kudret alanı içindedir. Şu ayetler bunu açıkça vurgulamaktadır: “Allah’ın dilemesine bağlamadıkça (Eğer Allah dilerse demedikçe) hiçbir şey için ‘bunu yarın yapacağım’ deme. Bunu unuttuğun takdirde Allah’ı an ve ‘umarım Rabbim beni doğruya bundan daha yakın olan bir yola iletir’ de.” (Kehf, 18/23-24). “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi.” (Yunus, 10/99). Netice olarak şunları söyleyebiliriz: İnsan, ne tam bağımsız, her isteğini yapabilen, ne de her şeyi ile mecbur, hiçbir şey yapabilme gücünde olmayan bir varlıktır. İnsan için tam bir özgürlük düşünülemez. Çünkü gerçek bağımsızlık ancak yaratılıştaki, yani oluş ve varlık bulmadaki bağımsızlıkla olur. Halbuki insan, diğer eşya gibi, varlıklardan sadece

¹ M. Abdullah Draz; Kur’an Ahlâkı, Çev. Emrullah Yüksel; Ünver Günay, İz Yay., İstanbul 2004, s. 136.

² Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi; Allah’ı İnkâr Mümkün mü? Sad. Necip Taylan; Eyüp Onart, Çağrı Yay., İstanbul 1979, s. 91.

birisidir. Sınırları belli güç ve imkanlarla yaratılmıştır. O da diğer mahlukat gibi Allah'ın tasarrufu altındadır. Bununla beraber insanın bizzat kendisi de cebr altında bulunmadığının şuur ve farkındadır. Kendisinin de bir irade ve kudreti vardır. Kısaca Kur'an, insanın irade ve gücüyle birlikte, sorumlu bir varlık olduğunu inkar etmemekle beraber, daima Allah'ın eşsiz irade ve gücüne dikkat çekerek, O'nun bu konudaki tekliğini, O'nun yegâne yaratıcı olduğunu vurgulamaktadır. Yani Kur'an'da, Allah'ın hükümlerinden doğan zorunluluk ile, ancak hürriyetle mümkün olabilecek insanın sorumluluğu açıkça belirtilmiştir ve bunda hiçbir çelişki de yoktur.”¹ “İbn Rüşd'e göre insan hürriyeti” konusunda bir araştırma yapan Abdulgaffar Aslan, insanın hürriyeti konusunun çözülemez bir karakterde olduğunu ifade etmiştir. “Sonuç olarak, insan hürriyeti probleminin günümüzde de aktüalitesinden hiçbir şey kaybetmeden devam etmesi, onun çözülemez karakterde olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İbn Rüşd'ün de problemi bir çözüme bağladığını söylemek mümkün değildir. Ancak insanın irade hürriyetini inkar etmeyip, tabiattaki düzenli ve devamlı kanunların varlığını da kabul eden bir görüşün, modern bilimin benimsediği bir yaklaşım tarzı olduğunu hatırlamak, bize bu konuda ışık tutacaktır.”²

Kur'an'da, hem insanın düşünce ve eylemlerinde zorunlu olduğu, insanın her şeyinin Allah'ın yazgısına göre gerçekleştiği, hem de insanın düşünce ve eylemlerinde hür olduğu yönündeki ayetleri birlikte değerlendirdiğimizde insanın sorumlu tutulduğu, hesaba çekileceği alanlarda hür olduğu, sorumluluk dışı alanlarda ise Allah'ın yazgısının devreye girdiği sonucuna ulaşabiliriz. İnsanlar, kendi araştırmalarının ve konuyu değerlendirmelerinin sonucuna göre bu konuda bir çözüme ulaşabilirler. Ulaşılan çözümler birbirinden farklı hatta birbirine zıt bile olabilir. Herkes kendi çözümünü doğru bulup savunmakla birlikte diğer görüşleri de gözardı etmemelidir. Çünkü bu konuda Kur'an'daki ilgili bütün ayetlere işlerlik kazandıracak bir çözüme ulaşmak son derece zordur. İmam Maturidi'nin çözümü şöyledir: “İnsanlar, işlemekte oldukları fiillerin karşıtlarını yapma imkanına da sahip kılınmışlardır. Kaza ve kader, onları zorlamamış ve onlardan herhangi bir gerçeği çevirip onu imkansız hale getirmemiştir. Onlardan hepsi kendisini seçen, etkileyen, yapan ve terke güç yetiren olarak bilmiştir... İnsanlar herhangi bir şeyi yaparken kaza ve kader akıllarına gelmemekte ve yaptıklarını kaza ve kaderden dolayı yaptıklarını düşünmemektedirler.

¹ Mevlüt Özler; İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti, Nun Yay., İstanbul 1997, s.63-65.

² Aslan; “İbn Rüşd'e Göre İnsan Hürriyeti”, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt:15, sayı: 4, s. 495.

Bundan dolayı kişinin kendi kanaatine, fiiline ait olmayan bir unsura dayanarak bahane ileri sürmesi batıldır. Kişinin yapmakta olduğu bir işle ilgili kendisinde bulunmayan bir şeyi ileri sürerek özür bildirmesi de aynı şekilde batıl ve boş bir şeydir.”¹ İnsan inanıp inanmamakta, doğru söyleyip söylememekte, ibadet edip etmemekte vb. hürdür. Bu konularda dilediğini seçer ve uygular. Bunlardan hesaba çekilir, sonuçta kurtuluşa erip ödüllendirilir veya kurtuluşa eremeyip cezalandırılır. Ama insan annesini babasını seçmekte, doğum tarihini, yerini, cinsiyetini vb. belirlemede ve iradesi dışında başına gelen musibetlerde hür değildir. Bunlar Allah’ın yazgısına göre ortaya çıkmaktadır ve bunlardan dolayı insanın hiçbir sorumluluğu yoktur. Dolayısıyla insan kendi iradesinde olmayan şeylerden sorumlu tutulup sorguya çekilmez, ödül veya cezaya çarptırılmaz. “Zira akıl ve irade olmadan insanın, mes’ul olması mümkün değildir. Her ne kadar irade de seçme ve tercih etme söz konusu olsa da, aynı zaman da serbestce hareket etme ve hür olma anlamları da mevcuttur. Zeka ve bilgi, az çok her canlıda vardır. Fakat özel anlamda irade, insana ait bir kudret ve imtiyazdır. İrade yalnız insanı, hayvanlardan ayıran bir özellik değil, aynı zamanda insanları da birbirinden ayıran bir üstünlüktür. Muvaffak olmak ve yükselmek gayretin bir sonucu ise; gayret de iradenin bir sonucudur... Ancak irade konusunda en önemli husus, küllî irade ile cüz’î iradenin sahası ve sınırları meselesidir. Bunu açık bir biçimde ortaya koymak, ifrat ve tefrite kaçmadan konuyu açıklamak oldukça zordur. Kelam ilminde bu husus tartışma konusu olmuştur. Bununla birlikte, Allah’ın dilemesi yanında kulun da bir dilemesi (iradesi) vardır.”²

İnsanın sorumluluk bilincine sahip bir varlık olması, onun düşünce ve davranışlarında hür olduğunun delili olarak ileri sürülmüştür: “Hürriyet, sorumlulukla ilgili önemli bir kavramdır. İnsanın sorumlu olması için hür olması gerekir. Ancak bu, sınırsız hürriyet değildir. Çünkü sorumlulukta hesap verme gizlenmiştir. Sonunda ceza veya mükafat vardır. Dinî yönden bakarsak sonunda bağışlanma da vardır. Aslında bağışlanma, bizim şartlı hürriyetimizin delilidir. Allah, mutlak hürdür. İradeyi Allah’a bağlamak sorumlulukta yalnızlık duygusunu ortadan kaldırır. Yani kişi sorumluluğunu yerine getirirken Allah’la beraber olduğunu hisseder. Bir başka ifade ile sorumluluk şuuru, hürriyetin delilidir. İsteyerek yapmadığı şeyden ötürü insan sorumlu olmaz. Şuurlu

¹ Ebu Mansur el-Maturidi; Kitabu’t Tevhid, Thk.: Fethullah Huleyf, el-Mektebetü’l İslâmiyye, İstanbul 1979, s. 309.

² Kırca; “İrade” md., İslâmî Kavramlar, s. 387; “Kader” md., a.g.e., s. 410-412.

insanda sorumluluk fikri çok kere hürriyetten önce gelir ve onun hürriyetini artırır. ‘Sorumlu olduğum için hürriyetimi hissediyorum’ demek o iş için gerekli gücü taşıyorum demektir. Sorumluluk harekete geçirici olmaktadır. O işi yapabilirim demek hür olmanın delilidir. Hem hür hem de sorumlu olan insan, bu özelliği ile diğer varlıklardan farklıdır ve şahsiyeti bu terkible ifade edilir.”¹ Sonuç olarak “insan inanç ve eylemlerinde hürdür ve kurtuluşa ermesi veya hüsrana uğraması kendi kazanımlarıdır” diyebiliriz. Allah’ın geçmiş gelecek her şeyi biliyor olması, Allah için zaman kavramının söz konusu olmaması, Allah’ın bilgisinin her şeyi kuşatması bağlamında düşünüldüğünde, insanın inanç ve eylemlerindeki hürriyetini tam olarak kavrayıp çözmek mümkün değildir. Bu konunun çözümündeki zorluğun kaynağı, gelecek her şeyi olmadan önce bilen bir Tanrı anlayışıdır. Bazıları, bu sorunu çözmek için, “Allah’ın cüzi nesneleri ancak vuku bulduklarında bildiğini” iddia etmişlerdir.² İnsanın inanç ve eylemlerinde hür olup olmadığı konusundaki görüşler ne olursa olsun, şu durum apaçık ortadadır: İnsan bir şeye inanmak veya inkar etmek istiyorsa onu zorlayan bir şey yoktur. İnsanı birini öldürmesi, zina etmesi, hırsızlık yapması, kumar oynaması, içki içmesi vb. kötülükleri yapması için zorlayan bir şey de yoktur. Eğer zorlama olursa, kalben benimsemeden dili ile Allah’ı bile inkar etse Nahl Suresi 106. ayete göre zaten sorumluluk da yoktur. İnsan bütün bunlarda kendisinin seçme hakkına sahip olduğunu, istediğini yapma yönünde iradesini ortaya koyabildiğini bilmektedir. Öyleyse insana düşen, hür olduğuna inanarak doğru inanca, doğru eyleme ulaşmaya çalışıp kurtuluşu ve sonsuz mutluluğu elde etmeye yönelmektir.

1.2.1.3. İnsanın Sorumluluğu

İnsanın inanç ve davranışlarındaki hürriyetinin mahiyeti, her şeyi bilen ve müdahale eden bir Allah inancıyla birlikte tam olarak çözüme kavuşturulacak bir yapıda görünmemektedir. Ama insanın sınırlı da olsa hür olduğu ve hürriyeti kapsamına giren konularda sorumlu olduğu düşüncesi aklî deliller ve hayatın gerçekleri açısından daha açıktır. Sorumluluğun hürriyetle çok yakın ilişkisi var ama aralarında şöyle bir fark vardır: İnsanın sorumlu olabilmesi için inanç ve davranışlarında mutlaka hür olması

¹ Aynur Uraler; “Hz. Peygamber’in Hadislerinde İnsanın Sorumluluğunun Boyutları”, Kur’an-ı Kerim’de Mesuliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 160.

² Fahreddin Razi; Kelam’a Giriş (El-Muhassal), Çev. Hüseyin Atay, KB Yay., Ankara 2002, s. 185.

gerekir. Sorumluluk, hür olmayı zorunlu kılar ama hür olmak, sorumluluğu zorunlu kılmaz. Çünkü hür insan her şeyden değil, yalnızca kendisine verilen nimetlerden ve görevlerden sorumlu tutulabilir. İnsan, eğer sorumlu bir varlıksa bu sorumluluğunun ödül veya ceza biçiminde bir sonucunun olması gerekir. Birtakım yükümlülüklerle sorumlu olan insan sorumluluk dönemi bitince kurtuluşa ermeyi ve sonsuz bir mutluluğu elde etmeyi amaçlamaktadır. Eğer şöyle veya böyle inanması yahut şöyle veya böyle davranması sonuçta kendisine bir şey kazandırmayacaksa veya kaybettirmeyecekse, insan kendisini hiçbir kayıt altında görmez ve canının istediğini yapar. Ama ilerde bir beklentisi varsa, ölümden sonra yeni bir yaşama ve orada sonsuz mutluluğa veya mutsuzluğa inanıyorsa sorumluluğunun bilinci içinde davranır ve kurtuluşa ulaşmak için nelerin yapılması gerektiğine inanıyorsa onları en iyi şekilde yapmaya çalışır.

Kur'an'da, insanın sorumlu bir varlık olarak yaratıldığı ve kendisine verilen nimetlerden sorguya çekileceği bildirilmiştir. İnsanın maddi veya manevi herhangi bir makamda bulunması ondan sorumluluğu kaldırmaz. Peygamberler de kendilerine elçi gönderilen kimseler de yaptıklarından sorumludur ve ahirette hesaba çekileceklerdir. İnsanların dünyada yaptıklarından sorumlu olup ahirette hesaba çekileceklerini bildiren ayetlerden bazıları şunlardır: “Hem kendilerine elçi gönderilen kimseleri sorguya çekeceğiz, hem de gönderilen elçileri sorguya çekeceğiz. Onlara elbette bir bilgiyle anlatacağız. Biz onlardan uzak değiliz. O gün, tartı gerçektir. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin tartıları hafif gelirse, onlar da ayetlerimize haksızlık etmelerine karşılık kendilerini ziyana uğratanlardır.”¹ “Sen, sana vahyedilene sınımsız sarıl. Kuşkusuz ki sen, dosdoğru bir yol üzerindesin. Kuşkusuz ki o vahyedilen, hem sana hem de toplumuna bir öğüttür. Siz sorumlu tutulacaksınız.”² “Rabbine and olsun ki, elbette onların hepsine yaptıkları şeylerden soracağız. Öyleyse sana emredilen şeyi açıkça bildir ve ortak koşanlara aldırma.”³ “Hani, peygamberlerden; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan sağlam sözlerini almıştık. Onlardan çok ağır söz almıştık. Bu, Allah'ın doğru kimselere doğruluklarından sorması içindir. O, inkar edenlere de acı verici bir azap hazırladı.”⁴ “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların nitelendirdikleri

¹ Araf, 7/6-9.

² Zuhruf, 43/43-44.

³ Hicr, 15/92-94.

⁴ Ahzab, 33/7-8.

şeylerden çok yücedir. O, yaptığından sorguya çekilmez ama onlar sorguya çekilirler.”¹ “Eğer Allah dileseydi, sizi elbette bir tek topluluk yapardı. Ama O, dilediğini saptırır, dilediğine de yol gösterir. Yaptıklarınızdan kesinlikle sorguya çekileceksiniz.”² “Sonra o gün, nimetten kesinlikle sorguya çekileceksiniz.”³ “Zulmedenleri, eşlerini ve Allah’tan başka taptıklarını toplayın. Onlara kızgın ateşin yolunu gösterin. Onları durdurun, kuşkusuz ki onlar sorguya çekileceklerdir.”⁴ Hiç kimse bir başkasının yaptığından sorumlu tutulamaz, herkes yalnızca kendi yaptıklarından sorumludur: “Onlar, gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları onların, sizin kazandıklarınız da sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulmazsınız.”⁵ “De ki: ‘Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?’ De ki: ‘Allah’tır. Kuşkusuz ki ya biz ya da siz doğru yol üzerindedir yahut apaçık bir sapıklık içindedir.’ De ki: ‘Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu değilsiniz, sizin yaptıklarınızdan da biz sorumlu değiliz.’ De ki: ‘Rabbimiz, bizi bir araya toplayacak sonra da aramızda gerçek ile hüküm verecek. O hüküm verendir, bilendir.’”⁶ Bu ayetler, herkesin kendi yaptıklarından sorumlu olduğunu, bir kimsenin suçundan başka birinin sorumlu tutulamayacağını göstermektedir. Kur’an’daki emir ve yasaklar ile insanların dünyada çeşitli sınavlarla denendiğini bildiren ayetlerin hepsi de onların dünyada yaptıklarından sorumlu olduklarını gösterir. Çünkü emirler, yasaklar ve sınavlar, insanları sorumlu tutmak içindir: “Sizi korku, açlık ve mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme biçiminde bir şeyle elbette sınarsınız. Sabredenleri müjdele.”⁷ Akıl da insanın yaptıklarından sorumlu olması gerektiğine, bu dünyada mutlak adalet gerçekleşmediği için mutlak adaletin gerçekleşeceği başka bir alemin olması ve orada her hak sahibinin hakkını alacağı bir hesaplaşmanın olması gerektiğine hükmeder. Bütün bunlar da, insanın dünyada bilinçli yaptığı her şeyden sorumlu olduğunu, iyiliklerinin karşılığını ödül, kötülüklerinin karşılığını ise ceza olarak göreceğini ortaya koyar.

“İnsanın sorumluluğunu idrak edebilmesi için ilahi bir yönlendirme gerekmektedir; ancak bu, vahiyle olabileceği gibi yine ilahi bir vergi olan akıl ve fıtrat yardımıyla da olabilir. Fetret devri (Peygamberlerin veya peygamber mesajının bulunmadığı dönem ve

¹ Enbiya, 21/22-23.

² Nahl, 16/93.

³ Tekasür, 102/8.

⁴ Saffat, 37/22-24; Bakara, 2/214, 284, Al-i İmran, 3/19, 142, 199, Enam, 6/52, 69.

⁵ Bakara, 2/134, 141.

⁶ Sebe 34/24-26; Enam, 6/164; İsra, 17/15; Ankebut, 29/12-13; Fatır, 35/18; Zümer, 39/7.

⁷ Bakara, 2/155; Al-i İmran, 3/186; Maide, 5/48, 94; Enam, 6/165; Enfal, 8/17; Hud, 11/7.

böyle bir konumda yaşayan insanların bulunduğu zaman dilimi) insanları da belli ölçüde sorumluluk taşır. Sorumluluk açısından hiçbir ferdin diğerinden farkı yoktur. Allah'ın en makbul kulu sorumluluk bilinciyle en çok donanandır. Peygambere yüklenen sorumlulukla kafiye yüklenen sorumluluk farklı olsa da, sorumluluğunu en çok idrak edeninden hiç idrak edemeyenine kadar herkes farklı şeylerle sorumludur. Sorumluluk alanları zamana ve zemine göre daralıp genişleyebilir. İnsanlar salt 'herhangi bir dine mensup olma' özellikleri sayesinde değil, sorumluluklarına ne kadar riayetkar oldukları ile değer kazanırlar. Tek bir din üzerinde buluşmak imkansızdır; önemli olan dünya ve ahirette hem kendisinin hem de insanlığın yararına salih işler yapabilmektir. Sorumluluğa riayetin ödülü eninde sonunda alınacağı gibi, riayetsizliğin cezası da kişi ve toplumların karşısına eninde sonunda çıkmaktadır. Hiç kimse yaptığıının yanına kâr kaldığını sanmamalıdır; çünkü bir toplumun sorumsuzca davranışları yedi kuşak sonraki evlatlarını bile etkileyebilmektedir; realite böyledir. Yüce Allah'ın 'müminleri mutlaka zafere ulaştıracağı' yönündeki vaadinin gerçekleşebilmesi için, müminler de kendi sorumluluklarını yerine getirmelidirler.”¹

“Kur'an, insanı ortaya çıkan ve çıkmakta olan olaylar üzerinde düşünerek nedenlerini araştırıp bulmaya, olayların arka planını görmeye, olaylar arasındaki ilişkiler ağını çözmeye çağırırken, olayların gelişiminden ve ortaya çıkışından bütünüyle insanı sorumlu tutmaktadır. Toplumsal olayların akışında önceden belirlenmişlik durumunu söz konusu etmeyen Kur'an, bir ilke olarak sosyal değişmeyi gerekli koşulların oluşumuna bağlamakta, değişimin gerçekleşmesinde insanı etkin görmekte ve bu noktada sorumluluğun bütünüyle insanda olduğuna özel bir vurgu yapmaktadır. İnsanın davranışlarını belirleme, yönlendirme ve motive etmede onun kendi gerçekliği, iç dünyası ve kültürü öncelik kazanmaktadır. Değişme yönünde bir istek, önce toplumun iç bünyesinden gelecek ve bu yönde adımlar atılacak, sonra da sosyal değişim kendi işleyiş süreci içinde gerçekleşecektir. Yönün belirlenmesi bütünüyle insana bırakıldığı için bu noktada tercih, sorumluluk ve risk de insana ait olmaktadır. Bu nedenle kaçınılmaz bir olgu olan değişmeyi istikrar içinde gerçekleştirebilmek, beklediğimiz sonuçları alabilmek, toplumu bir bunalım, buhran, belirsizlik, çatışma ve kargaşa ortamına itmeden değiştirebilmek için bilgiye ve düşünce temeline dayalı, planı, kurgusu ve yönlendirmesi çok iyi yapılmış kapsamlı değişim projeleri üretilmelidir.

¹ Murat Sülün; “Kur'an'da Mesuliyetin Kavramsal Çerçevesi”, Kur'an-ı Kerim'de Mesuliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 40-41.

Kur'an öğretisi, bütünüyle insanın sorumluluğu kavramı üzerine oturmuştur. Buna göre insan hem kendisinden, hem de ortak bir hayatı paylaştığı toplumundan sorumludur. İnsanlar toplumsal kargaşa, düzensizlik, çöküntü, bozulma ve kokuşmalardan toplumlarını korumak ve kurtarmakla yükümlüdür. Bu ilke Kur'an tarafından ortaya konulmakta ve bu konuyu gündeme getiren Kur'an kıssalarının çoğunda, bireylerin toplumsal bozulmalara karşı koyuşları anlatılmaktadır. Bütün peygamberlerin mücadeleleri de, bu direniş ve karşı çıkışların bir toplamı olarak gözükmektedir. Kur'an, toplumların çeşitli zaman dilimlerinde inişler ve çıkışlar göstermesinde sorumluluğu bütünüyle insana yüklemekte ve toplumların da bir ömür süresi olduğunu söylemektedir. Bu ömrün uzaması veya bitmesi ise, toplumu ayakta tutan temel dinamiklerin işletilmesine / işlevselliğine bağlıdır. Toplumun görevi, zaman içinde kendisini ayakta tutan bu temellerde meydana gelen aşınma ve çürümeleri zamanında onararak, medeniyetlerini zaman ve zemine göre sağlamlaştıracak ve geliştirecek çalışmaları yapmak olacaktır.”¹

Meallerini verdiğimiz ayetler ve aktardığımız değerlendirmeler sonucunda, insanın kendisine verilen bütün nimetlerden; bu nimetleri olumlu ve yararlı bir biçimde kullanmaktan sorumlu olduğunu söyleyebiliriz. Her insanın sorumluluğu aynı değildir. Kendisine peygamber veya peygamber tebliği ulaşan insanla ulaşmayan insanın sorumluluğu bir değildir. Sağlıklı insanla hasta insanın, zenginle fakirin vb. sorumlulukları da eşit değildir. Herkes, yalnızca kendisine verilen nimetlerden sorumlu tutulur ve hiç kimseye yapabileceğinin dışında bir sorumluluk yüklenemez. Sorumluluğunu yerine getirip kendisine verilen nimetleri olumlu ve yararlı bir biçimde kullananlar kurtuluşa ulaşp sonsuz mutluluğa kavuşurken, sorumluluklarını yerine getirmeyenler kurtuluşu kaybedip azaba çarptırılırlar. Herkes, dünyadaki inanç ve amellerine göre ahirette; cennet veya cehennemde bir derece elde eder.

1.2.1.4. İnsanın Hidayeti ve Dalaleti

Hidayet ve dalalet kavramlarını daha önce incelemiştik. Burada hidayet ve dalaletin; kişinin kurtuluşa ereceği doğru yolun veya kurtuluşu kaybedip cezaya müstehak olacağı yanlış yolun, kendi hür seçimine bağlı olarak mı belirlendiği yoksa tamamen Allah'ın

¹ Erdoğan Pazarbaşı; “Mesuliyetin Kur'an-ı Kerim'den Dayanağı”, Kur'an-ı Kerim'de Mesuliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 56-57.

belirlemesiyle mi oluştuğu üzerinde duracağız. “Fert ve cemiyet olarak insanların hem dünya hem de ahiret mutluluğunu ilgilendiren hidayet kavramını Allah’a, mükellef olan insana veya her ikisine izafe edilmesi hususunda alimler arasında çıkan görüş farklılıkları onların kader anlayışlarıyla ilgilidir. Kader probleminin önemli meselelerinden biri Allah’ın ilim, kudret ve irade sıfatlarını sınırlandırmaksa bir diğeri de kötü davranışlarından ötürü cezaya maruz kalacak olan kişinin sorumluluğunu temellendirebilmek için onun irade ve davranış hürriyetine sahip bulunduğunu ispat etmektir. Bu konuda kulun sorumluluğuna önem veren Mutezile ile şia alimleri hidayeti ağırlıklı olarak kula, ilahi kudret ve iradeyi sınırlandırmaktan endişe eden Ehl-i sünnet ise Allah’a nisbet etmeyi tercih etmişlerdir.”¹

Dalalet ve hidayet konusuna Allah’a nisbet edilmesi gereken kemal sıfatları, özellikle ilahi irade ve kudretin şümulü açısından bakış yapan Cebriye’ye göre dalalet, kulun irade ve seçimiyle değil tamamen Allah’ın iradesi ve yaratmasıyla gerçekleşir. Zira Allah kullarından dilediğini hidayete erdirir, dilediğini de saptırır. Birçok ayet ve hadis bu hususu açıkça ifade etmektedir. İnsanlar ya sapık ve kafir veya hidayete erdirilmiş müminler olarak gelirler ve Allah’ın kendileri için belirlediği kaderin dışına çıkamazlar.² Hidayeti genellikle “sonuca ulaştıracak şekilde yol gösterme” diye tanımlayan Mutezile alimlerine göre mükellefin sorumlu tutulabilmesi için onun Allah tarafından gösterilen doğru yolu kendi iradesiyle benimsemesi veya reddetmesi gerekir. Bundan dolayı kişinin hidayete ermesi ilahi bir müdahaleye bağlı olarak gerçekleşmez. Allah, kurtuluşa götüren yolu bütün kullarına peygamberler ve ilahi kitaplar vasıtasıyla açıklayıp göstermiştir. Hidayet konusu Kur’an’da daha çok bu çerçevede yer almış ve ilahi hidayet bu anlamda bütün mükellefleri kapsayıcı bir mahiyet taşıdığına işaret edilmiştir. Bu umumi hidayet dışında Allah’ın bazı kullarına tahsis ettiği hususi bir hidayet daha vardır ki o da gösterilen doğru yolu benimseyen müminler içindir... şi alimlere göre umumi hidayet, Allah’ın doğru yolu gösterip açıklayan ilahi kitaplar, peygamberler ve onların varisleri olan muslihler göndermesidir. Bu hidayet bütün insanlar ve cinler için geçerlidir. Eğer böyle olmayıp da bazı kullara has olsaydı bu cebri gerektirirdi. Hususi hidayet ise umumi hidayetten faydalanmak isteyenlerin salih amel işlemeye muvaffak kılınmalarıdır. Naslarda Allah’ın hidayete erdirmeyi dilediği bildirilen kimseler bunlardır, hidayete erdirmek istemediği kimseler ise umumi

¹ TDV İşlm Ansiklopedisi, “Hidayet” md., 17/476.

² TDV İşlm Ansiklopedisi, “Dalalet” md., 8/429.

hidayetden yüz çevirenlerdir... Eşari alimleri hidayet'in 'doğru yolu gösterip açıklama, müminleri mükafatlandırıp cennete koyma' manalarına geldiği yönündeki görüşe katılmakla birlikte asıl hidayet'in, imanın Allah tarafından müminlerin kalbinde yaratılmasından ibaret olduğunu kabul etmişlerdir. Buna bağlı olarak da hidayeti 'doğru yolu gösterip ona ulaştırma' diye tanımlamışlardır. Eşariyye'ye göre kul ihtida etmeyi dilerse Allah, kalbinde iman etmesini sağlayacak bilgileri ve ardından imanı yaratır. Bu sebeple kulu sonuçta kurtuluşa ulaştıran hidayet müminlere mahsus olup kafirler buna dahil değildir ve bu anlamdaki hidayet sadece Allah'a aittir. Naslarda hidayet'in Hz. Peygambere ve Kur'an'a nisbet edilmesi ona vesile olmaları itibariyle mecazi manadadır. Eğer Allah dileseydi bütün kulların kalbinde bilgi ve iman yaratıp onların ihtida etmesini sağlardı. Ancak bunu yalnız müminler için dilemiş ve yaratmıştır. Allah'ın kullarını hidayete erdirici olmakla övünmesi, nasların O'ndan hidayet istemeyi tavsiye etmesi ve gerçekte bazı insanların ihtida edip bazılarının bunun dışında kalması gibi deliller bunu göstermektedir. Maturidî ise Allah'ın, hidayeti veya dalaleti benimseyecek kullarına dair bilgisi uyarınca bir kısmını hidayete, bir kısmını dalalete sevk etmeyi dilediğini ve herkesi buna uyum sağlayacak şekilde yarattığını söyler. Ona göre bu husus ayetlerde açıklanmıştır. Nitekim Allah'ın hidayete erdirmeyi dilediği kimsenin kalbini İslam'a açacağını açıklaması (Enam, 6/125) bunu göstermektedir. Zira müslüman olduktan sonra kişinin kalbini İslam'a açmasının bir faydası yoktur.¹ İspanyol mühtedi Julio Torralbo Tamara, "Nasıl Müslüman oldunuz?" sorusuna, "Bir tek cevabı var bunun. Hak Sübhanehu ve Teala kalbimi İslam'a açtı. O'nun fazlıdır bu." biçiminde cevap vermiştir.²

"Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola erdirtir, mealindeki ibareleri belki de şöyle açıklamak daha doğru olacaktır. Cenab-ı Hak bir kimsenin severek imanı seçeceğini ve buna bağlı olarak, O'nun emirlerini yerine getirip yasak ettiklerinden kaçınacağını bildiği için onun hakkında imanı diler ve böylece o insan, hidayete erip doğru yola erişmiş olur. Aksine Cenab-ı Hak bir kimsenin de küfrü seçeceğini, kendi heva ve hevesine uyacağını, seçtiği bu küfürde ısrar edeceğini bildiği için onun hakkında küfrü diler, lütuf ve yardımını keser ve böylece o insan da doğru yoldan sapmış olur. Yoksa Cenab-ı Hak'ın bu dilemesi hüküm şeklinde yani 'falan kulum

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, "Hidayet" md., 17/474-475. İtikadi mezheplerin hidayet ve dalalet konusundaki görüşleri için bkz.: Ramazan Altıntaş; Kur'an'da Hidayet ve Dalalet, s. 257-267, 395-400.

² Vehbi Vakkasoğlu; Dünyada İslâm'a Koşanlar, Timaş Yay., İstanbul 1995, s. 81.

mutlaka dalaletle düşsün de doğru yoldan ayrılınsın, falanca kulum da hidayete ersin, doğru yolda daim olsun' şeklinde değildir. Netice olarak diyebiliriz ki, doğru yolu bulmak veya doğru yoldan sapıp uzaklaşmak insanın kendi irade, akıl ve idrakiyle yakından ilgili olduğundan, bir bakıma kendi elindedir. Zira Allah Teala, bütün insanlara doğru yolu göstermiş, bunun için uyarıcı, haber verici ve öğretici peygamberler göndererek kitaplar inzal etmiştir. Yüce Allah haramı helalı, faydalıyı zararlıyı, iyiyi kötüyü, hayır ve şerri hülâsa her şeyi açık ve seçik olarak beyan buyurduktan sonra insanları sorumlu tutmuştur.”¹

Kişinin doğru yolu bulmasına Allah'ın verdiği akılla, gönderdiği elçi ve vahiylerle ve de bütün kevnî ayetlerle olumlu müdahalelerde bulunduğu genellikle kabul edilen bir durumdur. Yalnız, bu katkının bütün insanlara eşit derecede verilmediği apaçık ortadadır. Bu sorun ise “Allah, kimseye gücünün üstünde bir yükümlülük yüklemeyiz.” (Bakara, 2/286) ayetiyle çözümlenebilir. Fakat, Allah'ın bazı imkanları neden bazılarına fazlaca verip de diğerlerine çok az verdiği, bunun bir haksızlık ortaya çıkartıp çıkarmadığı sorunu, insanın geleceğini ve imtihanının sonucunu bilen bir Allah inancıyla kolayca çözümlenebileceğe benzemiyor. İnsanların ahiretteki sonsuz mutluluğu elde etmesinden, kurtuluşa ulaşmasından söz ederken bu durumun da her zaman göz önüne alınması gerekir. Şöyle ki Allah, herhangi bir insanı yaratıp ona özgür irade ve seçme özgürlüğü verdiğinde, onun doğru veya yanlış yolu seçmesinde hiçbir müdahale etmediğinde, o kişinin doğru veya yanlış yolu seçeceğini o kişi bu iki yoldan birini seçmeden hatta o kişi yaratılmadan önce bile kesin olarak bilmektedir. Allah, kişiyi imtihan etmeden önce imtihanın sonucunu; kişinin hangi yolu seçeceğini, kurtuluşa mı yoksa hüsrana mı ulaşacağını, cennete mi yoksa cehenneme mi gideceğini kesin olarak bildiğine göre böyle bir imtihan adil bir imtihan olabilir mi? Allah, aynı kişiyi farklı bir zamanda ve farklı bir inanca sahip iyi bir toplumda yarattığı zaman kişinin hidayete ulaşması veya dalaletle düşmesi aynı şekilde mi sonuçlanacaktı? Somut örnek üzerinde düşünersek biz, müslüman bir anne ve babadan dünyaya gelip müslüman bir toplum içinde yaşamasaydık da yahudi bir anne ve babadan dünyaya gelip yahudi bir toplum içinde yaşasaydık ve katı bir yahudilik eğitimi alsaydık, hidayet ve dalalet açısından sonuç yine aynı mı olurdu? Biz, yine bugünkü gibi müslüman olabilir miydik? Eğer bu sorulara cevabımız, “evet, yine aynı şekilde müslüman

¹ Cihat Tunç; Sistemetik Kelam, EÜ Yay., Kayseri 1994, s. 196-197.

olurduk” ise, bunu ispatlamak mümkün değildir ve insanların herhangi bir dine mensup olmasındaki yõteme baktığımız zaman yaşanan gerçeklerle de bağdaşmaz. Cevabımız, “hayır, müslüman olmazdık, yahudi olurduk” ise, yahudiler de bizim gibi müslüman olmadıkça cennete giremeyecek inancındaysak, Allah’ın bu imkanı niçin Musa’ya / müslüman anne ve babadan dünyaya gelip, müslüman bir çevrede yetişen kişiye verip de Moşe’ye / yahudi anne ve babadan dünyaya gelen kişiye vermediğini nasıl açıklayacağız? Bu bağlamda, Allah’ın insan hayatına ve dünya yaşamına sürekli müdahale ettiğini ve insanın önüne birçok fırsatlar çıkarabildiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Allah, yanlış yolda olan bir kişiye verdiği yeni imkan ve fırsatlarla o kişinin doğruya dönmesini ve kurtuluşu kazanacak bir konuma gelmesini sağlayabilmektedir. Bunun tamtersi de olabilmektedir. İnsanların ahirette kurtuluşu hakkında yargıda bulunurken bu durumların daima hatırlanması, en azından “Allah, hiç kimseye gücünün üzerinde bir yükümlölük yüklemez ve vermediği imkan ve nimetlerden sorumlu tutmaz” ilkesinden hareket edilmesi gerekir.

İnsanların hidayetinde ve dalaletinde Allah’ın verdiği akıl ve seçme özgürlüğünün etkisi olduğu kadar, yine Allah’ın verdiği, kişinin hiçbir etkisinin olmadığı annenin, babanın, cinsiyetin seçimi vb. dış etkenlerin de etkisi vardır. Bu yüzden kişiye düşen, gücünün yettiği kadar, imkanları ölçüsünde doğru inanca ulaşmaya çalışıp yanlışdan uzaklaşmaya gayret etmesi, iyilik ve güzellik yolunda çaba sarfedip, iyiliğe sarılıp kötölükten kaçınmasıdır. Doğru bildiklerini başkalarına anlatıp başkalarının kendisine anlatıklarını dinleyip değerlendirmesi de kişiye düşen önemli görevlerdendir. Hangi dinden ve inançtan olursa olsun hiç kimseyi dışlamamalı, bütün insanları Allah’ın geniş rahmetinin¹ içinde görmelidir. Elbette ki yargı, ödöl ve ceza gerçek anlamda yalnızca Allah’a aittir.² Bu konuda insanların, meleklerin veya başka varlıkların hiçbir yetkileri ve tasarrufları yoktur.

Hidayete ulaşma konusunda şu durumu da belirtmeliyiz: Kişi, Allah’ın kendisine verdiği akıl, düşünme ve yargıda bulunma yeteneklerini iyi niyetle, doğruyu bulma amacıyla kullandığı zaman zorunlu bir sonuç olarak kesinlikle doğruya ulaşmalıdır. Yani böyle bir durumda doğruya ulaşmak alternatifi olmayan tek ve zorunlu bir sonuç olmalıdır. İyi niyetle ve doğruyu bulma amacıyla Allah’ın verdiği yetenekler ve eldeki

¹ Araf, 7/156.

² Fatiha, 1/4.

imkanlar kullanıldığı halde zorunlu olarak doğruya ulaşamıyorsa, ulaşılan sonuç her ne olursa olsun kurtuluşa ulaştıran bir sonuç olarak kabul edilmelidir. Çünkü kişi kendisine verilen imkan ve nimetleri iyi niyetle kullanmıştır ve bundan başka da yapacak bir şeyi yoktur. Hatta böyle kişiler, hiçbir çaba sarfetmeden sadece içinde bulunulan ortamdan kaynaklanan; anne-baba ve çevresindekilerin müslüman olması gibi olumlu şartlar nedeniyle müslüman olan kişilerden daha çok ödüle layık olmalıdır. Çünkü birinciler çalışıp çabalamışlar ve ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır, hazır bir ortam içinde olanlar ise hiçbir çaba sarfetmeden nimete kavuşmuşlardır. Nasıl ki bilenlerle bilmeyenler bir değilse¹ Allah'ın verdiği imkanları kullanıp çalışanlarla kullanmayıp çalışmayanlar da bir değildir. Sonuç olarak kurtuluşa erme veya kurtuluşu kaybetme, insanın kendisine verilen bütün nimetleri iyi niyetle ve doğruyu bulma amacıyla kullanmasına bağlıdır. Bu, ilke olarak böyledir. Değerlendirme ve yargı ise kul, nimetler, cennet, cehennem ve her şey kendisinin olan ve din gününün tek sahibi olan Allah'a aittir. Allah'tan başkasının, bir başkasını yargılama ve cennete veya cehenneme gönderme hakkı ve yetkisi yoktur.

Bu konuyu, herkesi ikna edecek şekilde bir çözüme kavuşturmanın zorluğu ortadadır: “Dalaleti ve hidayeti sadece ilahi irade ve takdire bağlı kabul eden ve bu konuda insanın hiçbir fonksiyonu bulunmadığını öne süren Cebriyye'nin görüşü bir tarafa bırakılacak olursa, Mutezile ve Ehl-i sünnet alimlerinin hemen hemen tamamının insanların dalaleti ve hidayeti isteyerek seçtikleri veya dalalete düşmelerinde ve hidayete ermelerinde irade ve davranışlarının mutlaka etkili olduğu hususunda birleştikleri görülür. Bununla birlikte Allah'ın kullarından dilediğini dalalete sevkedeceğini veya hidayete erdireceğini bildiren naslara zihinleri tatmin edici yorumlar getirmekte bütün mezheplerin zorlandıkları anlaşılmaktadır. Öyle görünüyor ki kulların fiilleriyle, ayrıca kader ve ilahi sıfatlarla bağlantısı bulunan dalalet ve hidayet konusunu itiraz edilemeyecek şekilde çözüme kavuşturmak kolay değildir.”² Bundan dolayı, herkes kendi düşünce ve inançlarına bağlı kalmakla birlikte diğer insanların görüşlerini de değerlendirmelidir. İnsan, kendi görüşünün yanlış ötekilerin görüşlerinin ise doğru olabileceği ihtimalini hiçbir zaman unutmamalıdır. Çünkü düşünceye ve yoruma dayalı konularda mutlak doğruyu tespit etmek çok zor bir olaydır ve “doğru” yargısı izafi bir nitelik taşımaktadır.

¹ Zümer, 39/9.

² TDV İslâm Ansiklopedisi, “Dalalet” md., 8/430.

1.2.2. KURTULUŞ DÜŞÜNCESİNİN TOPLUMSAL TEMELLERİ

Kurtuluş düşüncesinin kaynağı, yalnızca yaratılıştan gelen içsel özellikler değildir. İçsel etkenlerin yanısıra dış etkenler de önemlidir. İnsanın kurtuluş düşüncesine sahip olmasında ailesinin, çevresinin ve içinde yaşadığı toplumun da etkisi vardır. İnsan yalnız başına yaşayan, her şeyi kendisi yeni baştan üretip düzenleyen bir varlık değildir. Kendinden öncekilerin deneyimlerinden yararlanarak hayatını devam ettirir, öncekilerin deneyimlerini değişiklikler ve yeni düzenlemeler yaparak, geliştirerek daha da ileri götürebilir. İnsanın çevresinden öğrenerek sahip olduğu değerlerden biri de din ve dine bağlı olarak da kurtuluş inancıdır. Dinî inanç ve uygulamalar, öncelikle taklit biçiminde ortaya çıkar.¹ Daha sonra araştırmaya ve değerlendirmeye bağlı olarak gelişip olgunlaşır. Çocuğa verilen addan, çevresindeki insanların ve çeşitli varlıkların adlarına, çevresinde görüp işittiği ibadetlere, ibadet yerlerine, dinî simgelere ve törenlere (doğum, sünnet, evlilik, ölüm vb. olaylar nedeniyle yapılan mevlit, hatim, ziyafet gibi etkinlikler) varıncaya kadar pek çok şey çocuğun dinî gelişiminde etkili olabilmektedir. Çocuğun dinî gelişiminde kendisine verilen adın bile etkisi vardır. Çocuğa bir peygamberin, dinî bir önderin veya dinî alanda büyük hizmetler yaptığına ve başarılar kazandığına inanılan bir kimsenin adı konulduğunda çocuk, kendisine adı konulan kimsenin kimliğini ve kişiliğini öğrendikçe ona benzemeye gayret etmekte hatta onunla özdeşleşmeye çalışabilmektedir. Çevresinde gördüğü cami, kilise, sinagog gibi ibadet yerleri veya duyduğu ezan, çan ve boru sesleri gibi ibadete çağrı işaretleri ya da çeşitli ibadetleri yapan insanlar ve ibadetlerin bizzat kendileri çocuğun dinî oluşumuna ve gelişimine olumlu ya da olumsuz etki eden dış etkenlerdendir.

İnsan, daha çocukluğundan itibaren ödül veya ceza anlamında birçok şeyler duyar ve öğrenir. İslam toplumunda, iyi bir şey yapması istendiğinde çocuğa Allah'ın ve peygamberin kendisini seveceği, meleklerin kendisine yardım edip koruyacağı, öldükten sonra da cennete gideceği, oranın çok güzel bir yer olduğu, orada mutlu olacağı ve oranın sonsuz olduğu vb. sözler söylenir. Buna karşılık kötü bir şey yaptığında veya yapmaması istendiğinde Allah'ın kendisini sevmeyeceği, cehenneme atacağı, cehennemin çok kötü bir yer olduğu, orada ateş içinde yanarak işkence çekeceği

¹ Çocuğun dini gelişiminde taklitin etkisi için bkz.: Osman Pazarlı; Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 44-52; Kırca; "Taklid" md., İslami Kavramlar, s. 667-670.

vb. sözler söylenir ve bu tehditlerle korkutulur. İşte böylece insan, çocukluğundan yetişkinliğine kadar ve hatta bütün yaşamı boyunca öldükten sonra sonsuz bir yaşam olduğunu, dünyada yapılan her şeyin karşılığının ödül veya ceza olarak orada görüleceğini, orada kurtuluşa erip sonsuz mutluluğu kazanmanın bu dünyada doğru inançla birlikte yapılan iyi, yararlı eylemlerle mümkün olduğunu veya acı verici, şiddetli bir cezaya çarptırılmanın bu dünyada yanlış inançlara sapıp kötü işler yapmanın sonucu olduğunu vb. duyar. Ailesinden ve çevresinden sürekli duyduğu bu düşünce ve inançlara insanın ilgisiz kalması mümkün değildir. Böylece insanda ölüm sonrası yeni, sonsuz bir yaşam ve bu yaşamda kurtuluşa erip mutlu olma düşüncesi yerleşip inanç haline gelir. Dünyadaki dinleri ve inanç esaslarını incelediğimizde hemen her dinde bir kurtuluş inancı, sonsuz mutluluğu elde etme arzusu ve buna ulaşmak için sahip olunması gereken inançlar ve yapılması gereken eylemler olduğunu görürüz. İnsanın fıtratı konusunda açıkladığımız üzere bunun yaratılıştan gelen yanı olmakla birlikte biçimlenmesinde çevrenin ve toplumun etkisi de olmaktadır.

“Maturidî’ye göre, ‘tevhid dini’ bir ‘fitrî din’dir, dolayısıyla şeriattan daha öncedir. Çünkü her çocuk belli bir tabiat ve mizaç üzere doğar. Aslında, onun bu yaratılış ve tabiatında Allah’ın vahdaniyet ve rububiyetinin şahidi olacak deliller vardır. Dolayısıyla, çocuk Allah’ın varlığını ve birliğini bilmeye müsait yaratılmıştır. Bu, her çocuğun, bu anlamda, bir ‘marifet’ üzere doğduğunu ve aslında Rabbini ‘tesbih’ ve ‘tahmid’ bilgisiyle donatıldığını ifade eder. Çocuk kendi haline bırakılır ve onun aklî faaliyetine müdahale edilmezse o, bu durumu farkederek; yani Allah’ın varlığı ve birliği kanaatine ulaşma yolunda mesafe kateder. Fakat, anne ve babası veya yakın çevresi onu kendi haline bırakmayıp kanaati ve düşünceleri konusunda şüpheye düşürürler ve belki de kendi düşüncesinden uzaklaşmasına sebep olurlar. Neticede, çocuk yakın çevresinin benimsediği ve mensubu bulunduğu şeriata yönelir. Mesala, Müslüman olacakken, belki de Yahudi veya Hristiyan olabilir. Ancak, şunu hemen belirtmek gerekir ki, her çocuk, mutlaka belli bir aile veya toplum içinde doğacağı için, ona bilinçli olarak müdahale edilmese bile, toplumun kendiliğinden vuku bulan etkisinden uzak kalması mümkün değildir. İşte bu yüzden çocuk, doğal olarak, içinde doğup büyüdüğü dinî geleneğin etkisinde kalacak ve zıt yönde bir etkilendirme söz konusu olmadığı sürece, ilk defa gözünü açıp gördüğü bu geleneğin dışına çıkmayacaktır. Bu durum, dinin asıl ve temel olup önceliğinin; şeriatın ise bu esasa götüren bir yol olarak ikinci planda geldiğinin bir

kanıtıdır.”¹ Süleyman Ateş’in yorumuna göre, Allah’a tapma eğilimi ile doğan insanın inancı, çocukluk döneminde kendisine aşılana doğru veya yanlış inanca göre şekillenmektedir: “İnsan Allah’a tapma eğilimi ile doğar. Sonra anne babanın ve çevrenin etkisiyle bu eğilim başka yönlere çevrilir. O zaman insan, Allah’a ortak koşmağa, putlara tapmağa başlar. Oysa tabii eğilim, yalnız Allah’a tapmaktır. Ailenin ve çevrenin etkisi, bu doğal eğilimin yönünü saptırır. Birtakım doğal eğilimlerle dünyaya gelen insan ruhu, beyaz bir sayfa gibidir. Üzerine yazılanı alır. Toprak kendisine ekileni bitirdiği gibi, ruh da kendisine aşılana düşünceleri alır. Çocuğa doğru inanç aşılarsa ruhu onunla yoğrulur. Bozuk inanç aşılarsa onu alır ve onunla yoğrulur. Ona çocukluk çağında istenen inancı aşılama mümkündür.”² İnsanın inancı çocukluk döneminde kendisine aşılana inanca göre şekilleniyorsa, yanlış inanca sahip olan insanlardan daha çok, başlangıçta bu inançları çocuğa aşılama kimsenin sorumlu olması gerekir. İnsan inancı kendi kendine aşılamağına göre, yanlış inançta zincirleme yoluyla ilk yanlış inancı aşılama kimsenin suçu vardır, diğerlerinin suçu yoktur veya çok azdır, denilebilir.

İnsanların dinsel kimlikleri ve bu kimliklere nasıl sahip oldukları araştırıldığında çevresel etkenlerin rolünün çok fazla olduğu görülmektedir. “İnsanların dinî inançları ezici bir çoğunlukla gelenekseldir ve babadan oğula geçer. Kur’an’ın da nitelediği gibi bu onların lisanı hallerinden anlaşılabilir bir olgudur... Sağlam ve dosdoğru olan dine ulaşmak, Rabbani bir hidayet, gönül ve kalbin genişlemesiyle, içsel bir hazırlık ya da hazırlanma ile gerçekleşebilir.”³ Dinsel çoğulculuğu savunanları, çoğulcu düşüncüyü benimsemeye götüren temel sebeplerin başında insanın herhangi bir dine mensubiyetinin daha çok anne, baba ve yakın çevrenin etkisiyle olması, insanın kendi bilinçli seçimine bağlı olmaması gösterilmiştir: “Günümüzde yapılan istatistikler bize göstermektedir ki % 99’a varan bir oranda biz dinimizi sonradan seçmiyor, bilakis onu doğuştan alıyoruz. Yani bizim hangi dini seçtiğimiz bizim kendi irademize değil de nerede ve ne zaman doğduğumuza bağlıdır. Örneğin, bir kimse Müslüman bir anne-babadan Müslüman bir ülkede dünyaya gelmişse o kimse muhtemelen Müslüman olacak ve Tanrı ile de İslami inançlar dahilinde irtibatlı olacaktır. Yine bir kimse

¹ Hanifi Özcan; Maturidî’de Dinî Çoğulculuk, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995, s. 56, 93-98.

² Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 7/21.

³ İzzet Derveze; Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı, Çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., İstanbul 1995, s. 285.

Hristiyan bir anne-babadan Hristiyan bir ülkede dünyaya gelmişse, o da muhtemelen Hristiyan olacak ve Tanrı'yla da Hristiyan inancı dahilinde irtibatlı olacaktır. İşte bu istatistiksel gerçeğin ışığı altında çoğulcu modelin taraftarları şu hususun altını önemle çizmektedirler: Kendimiz seçmediğimiz bir dinsel geleneğin diğerlerinden üstün olduğunu a priori olarak nasıl iddia edebiliriz?"¹

Kurtuluş düşüncesinde, insanın kendisiyle ilgili olsun veya olmasın çevresinde tanık olduğu olayların da etkisi vardır. İnsan toplumda birçok haksızlıklar, dengesizlikler, yanlışlıklar vb. görüyor. Bunların dünyada adaletli olarak çözüme kavuşmadığını da fark ediyor. Uğradığı haksızlıklar karşısında kendi çabasıyla haksızlığı gideremiyor. Böyle durumlarda mutlak adaletin sağlanacağı, herkesin hiçbir haksızlığa uğratılmadan iyiliklerinin ve kötülüklerinin karşılığını göreceği bir yer olması gerektiğine inanıyor. Sonuçta "bu dünyadan sonra hesaplaşmanın olacağı, hesaplaşmanın sonunda iyilerin ebedi yaşamda sonsuz mutluluğa kavuşacağı, kötülerin cezasını çekeceği bir yer olmalıdır" vb. inançlar yerleşiyor. Eğer böyle bir inanç olmazsa, dünyada gördüğümüz birçok şeyi açıklamamız zor olur. Doğuştan özürlü olup ömür boyu özürlü yaşayan bir insanın durumunu, sağlıklı bir insanla karşılaştırdığımızda yahut haksız yere öldürülen, sakatlanan, malı-mülkü elinden alınan vb. insanların bu haksızlıkları yapan insanlardan haklarını alamadığını düşündüğümüzde karşımıza ahiret inancı ve ahirette hesaplaşma düşüncesi çıkar. Ahiret inancının olduğu insanlarda da mutlaka bir kurtuluş düşüncesi vardır.

Kimliğin oluşumu, ilk çocukluk yıllarından itibaren diğer bilişsel ve entellektüel gelişim aşamalarıyla ilişki içinde sürekli ve aşamalı bir şekilde gerçekleşir. Başlangıçta nisbeten yalın olan benlik algıları, zamanla karmaşıklaşır ve farklılaşır. Kimlik duygusunu oluşturan öğelerden bir kısmı (vücut, cinsiyet, görünüş) erken yaşlarda, bir kısmı daha sonraki yaşlarda ortaya çıkar; bazı araştırmalar bunun yaşlılık döneminde de devam ettiğini göstermiştir. Aile içindeki etkileşimler çerçevesinde kendine güven, öz saygı, özdeğerlilik duygusu gibi bazı kimlik boyutları olumlu veya olumsuz bir yönde gelişmeye başlar. Çocuk, ilk referans sistemlerini ve özdeşleşme modellerini ailede ve

¹ Mahmut Aydın; "Paradigmanın Yeni Adı: Dinsel Çoğulculuk", Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları, Der. Mahmut Aydın, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005, s. 35-36. Dinsel çoğulculuğun önde gelen savunucularından John Hick'e göre, "insanlar dinlerini çeşitli kriterlere başvurarak seçmemektedir. Aksine, bir insanın bağlı bulunduğu din, büyük ölçüde, bir yerde doğmuş olmanın sağladığı rastlantıya bağlıdır." Cafer Sadık Yaran; "John Hick'in Din Felsefesinde Dinsel Çoğulculuk", İslam ve Öteki Dinlerin Doğruluk / Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu, Kaknüs Yay., İstanbul 2001, s. 144, 152-153, 156.

yakın çevresinde bulur.¹ Kişisel kimliğin sosyal gelişimi, diğer insanların değerlerini ve çıkarlarını dikkate almakla mümkündür. Dikkate alınan değerler ve çıkarlar ne kadar geniş ise o kadar rasyoneldir. Burada dikkate almak, onlara uymak, onları kabul etmek anlamında değil; onları geçerlilik talebiyle rasyonel olarak gözden geçirmek anlamındadır.² İnsanın dünyada tek başına yaşaması çok zor bir olaydır. Zorunlu şartlar dışında insan toplum içerisinde yaşar. İçinde yaşadığı toplumdaki farklı gruplardan birine de bağlanma ihtiyacı hisseder. Çeşitli siyasi, sosyal veya dinsel gruplar da bireyi kendi tarafına çekebilmek için çalışır. Birey, bu gruplardan birinin veya bir kaçının etkisi altına girebilir. Girdiği andan itibaren de o grubun ilkelerine ve kurallarına uymak zorundadır. Meseleye dini gruplar açısından ve konumuzla ilgili olarak baktığımızda kişi, grubun ileri sürdüğü kurtuluş anlayışının bağlısı ve savunucusu hatta başkalarına tebliğcisi haline gelebilir. İşte, etkileşim içerisinde bulunulan grubun yani sosyal çevrenin kişi üzerindeki etkilerinden biri de kurtuluş inancıdır. Grubun kurtuluşla neyi kastettiği, bu kurtuluşa nasıl ulaşılacağı ve ulaşanlara ne gibi ödüller verileceği gruba yeni katılan üyeyi etkiler ve yeni üye bilinçli olarak veya düşünüp değerlendirme yapmadan taklitle bu kurtuluş inancını benimser. Bireyin yalnızca diğer bireylerle veya bağlı olduğu grupla ilişkileri değil, gruplar arası ilişkiler ve etkileşimler de önemlidir. “Gerçekte, birey hiçbir zaman yalnız olmadığı gibi, bir grup da yalnız değildir. Diğer gruplar tarafından çerçevelenmiş bir durumda bulunur. Grup dinamikleri daima diğer grupların da yer aldığı bir ortamda işler; bir grup daima diğerlerine göre, diğerlerine rağmen, diğerleri vasıtasıyla veya sayesinde diğerleriyle birlikte yani diğerleriyle birlikte varoluş koşulları içerisinde kendini algılar, tanımlar, konumlar, değerlendirir, karar verir, karşılaştırır ve hareket eder. Öyleyse bireyin hangi grup içinde ve hangi gruplarla ilişki içinde olduğu önemlidir.”³

Dinî şuurun oluşumunda da dış etkenlerin, çevresel faktörlerin etkisi vardır. “Dinî şuur, kişinin hangi dine inandığını, niçin inandığını ya da inanmadığını bilmesi ve yaptığı dinî tavır ve davranışlardan haberdar olması demektir. Dinî şuur kişide şu şekilde teşekkül eder: Çocuk dünyaya geldikten sonra ailesi ve toplum, eğitim ve telkinlerle onun zihnine belirli itikatlar ve inançlar aşlamaya başlar. Çocuk kendisine öğretilen dinî inançlardan, çevresindeki kişilerin dinî davranışlarından etkilenir ve inanç dünyası

¹ Nuri Bilgin; İnsan İlişkileri ve Kimlik, Sistem Yay., İstanbul 1996, s. 192.

² Bilgin; İnsan İlişkileri ve Kimlik, s. 166.

³ Bilgin; İnsan İlişkileri ve Kimlik, s. 86.

oluşmaya başlar. Küçük yaştaki bir çocuğun dinî davranışları, yeterli değerlendirmede bulunmadan daha çok taklitle yapılan davranışlardır. Yani bu davranışlarda aklın ve tecrübenin müdahalesi yoktur. Fakat çocuk büyüdükçe aklın ve tecrübenin müdahalesi de başlar. Artık o, öğrendikleriyle, bilgisi ve tecrübesiyle, mantıki analizler yaparak dinî inanç ve davranışlarına aklî kavramlar da ilave eder. Onlar üzerinde yeniden düşünür, onları eleştiriye tabi tutar, bazılarını olduğu gibi kabul eder, bazılarını ise reddeder. Böylece artık kişi, bilerek inanmaya, dinî davranışlarını düşünerek yapmaya başlar ve dinî şuuru teşekkül eder. Yaptığı dinî davranışları körü körüne ve rastgele değil, anlamını ve amacını bilerek yapar. İnanmıyorsa, dinî davranışlarda bulunmuyorsa neden böyle davrandığını bilir. Ancak bütün insanların böyle bir şuur seviyesine ulaştığı söylenemez. Bazı insanlardaki birçok dinî davranışlar, çevrelerindeki kişileri taklit sonucu oluşur ve tekrar edile edile alışkanlık haline gelerek devam eder. Üzerinde düşünülmeden olduğu gibi kabul edilir.”¹ Hatta taklit olayı birçok kişide bütün hayatı boyunca devam eder, bir türlü muhakeme aşamasına gelemmez. Durum böyle olunca, Allah'ın kendisine verdiği akli ve diğer yetenekleri, doğruyu bulma yolunda kullanmadan sırf taklitle doğrunun içerisinde bulunan bir insanı, kurtuluşu kendisi kazanmış sayabilir miyiz? Kurtuluşu kaybettiğini düşündüğümüz herhangi bir insan, taklit yolu ile doğrunun içerisinde bulunan insanın yerinde olsaydı veya yer değiştirselerdi durum tersine olmayacak mıydı? Bundan dolayı, insanların doğru inanca ve eylemlere ulaşmasında veya tersi durumda bulunmasında çevrenin de etkisinin olduğunu inkar etmemek gerekir. Her insan, kendi kurtuluş inancına bağlı olmakla birlikte, bu inancın dışında bulunan insanlarla ilgili olarak kesin yargıda bulunmaktan kaçınmalıdır. Çünkü onlar da kendisinin bir inanca mensup olmasındaki benzer yöntemle inançlarına sahip olmuşlardır. Bundan dolayı, doğruyu bulma amacıyla ve iyi niyetle hareket eden her insanın Allah'ın geniş rahmetine kavuşabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

1.3. DİN DEĞİŞTİRME OLAYLARININ KURTULUŞ ÖĞRETİSİ İLE İLİŞKİSİ

İnsanların bağlı bulundukları dinden ayrılıp başka bir dine girmesi olayları, her dine ve her devirde görülmüş ve görülmektedir. Yeni girilen dinin mensuplarınca bu olay, bir doğruyu bulma, ihtida olayı olarak adlandırılırken, ayrıldığı din mensuplarınca yanlış

¹ Peker; Din Psikolojisi, s. 136.

düşme, sapıtma, hak dinden batıla dönme, irtidat vb. olarak adlandırılmaktadır. Dinini değiştiren kimse, girdiği yeni din mensuplarınca doğruyu bulduğu inancından dolayı övgüyle ve sevgiyle karşılanırken, ayrıldığı din mensuplarınca sapıtmakla suçlanıp yergiyle ve nefretle karşılanmaktadır. Bu durumun her zaman göz önünde bulundurulması akla dayanan, duygusallıktan uzak, önyargısız ve doğru değerlendirmeler yapmak açısından önemlidir. Günümüzde başka dinlere mensup kişilerin, İslam dinine girip müslüman olduklarını kitle iletişim araçları vasıtasıyla duymaktayız. Son zamanlarda ise yoğun misyonerlik faaliyetleri sonucu, ülkemizdeki bazı kişilerin Hristiyanlığa geçtiğini hatta böyle sonradan Hristiyanlığa geçenlerin çok olduğu yerlerde apartman dairelerinde ev kiliseleri kurulduğunu yine kitle iletişim araçlarından öğrenmekteyiz.

Din değiştirme olayları birçok nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Bunların başında, kişinin içinde bulunduğu ortamda çeşitli sıkıntılar içerisinde bulunup bu sıkıntılardan kurtuluş, huzur ve mutluluk arayışdır. Diğer nedenleri ise şöyle sıralayabiliriz: Mensup olduğu dinden tatmin olmama, kendi dininin uygun olmayan yönlerini ve başka dinin daha üstün esaslar içerdiğini öğrenme, başka dine bağlı kişilerin olumlu davranışlarına tanık olma, başka dine bağlı bir kimseyle evlenme, başka dine bağlı bir toplumda yaşamını sürdürüyorsa toplumdan etkilenme ve topluma uyma isteği, bağlı bulunduğu dindeki dindarların veya din adamlarının olumsuz tutumları, dinî telkin ve misyonerlik faaliyetleri, maddi çıkar sağlama ve içinde bulunduğu toplumun inançlarına tepki gibi nedenler öne çıkan nedenlerdir.¹ Asimilasyon da bir ihtida yöntemi idi. Bunun en açık örneği Osmanlılar'ın Balkanlar'da uyguladığı devşirme sistemidir.² Ama bunlardan bir çoğu, kurtuluşu arama ve bulma düşüncesinden kaynaklanmamaktadır, genellikle çıkarıcı veya tepkisel din değiştirme olaylarıdır.³ Sadece araştırmaya dayanan, gerçeği bulmaya yönelik din değiştirme olayları, kurtuluş düşüncesi ile ilgilidir. Din değiştirme olayları ile kastettiğimiz, esas bu tür din değiştirmelerdir. Yoksa çeşitli dünyevi çıkar hesaplarıyla yapılan din değiştirmelerin, görünüşte olsa bile gerçekte kurtuluş öğretisi ile bir ilgisi yoktur. Zaten bunlara gerçek anlamda din değiştirme de denemez. Çünkü böyle davranan insanlar, İslam dininde münafık tabir edilen ikiyüzlü insanlardır. Bunlara hoşnut olacakları çıkarlar sağlanırsa, mensubu gördükleri inançlarını bırakıp

¹ Din değiştirmede etkili olan faktörlerin açıklamaları ve örnekler için bkz.: Peker; Din Psikolojisi, s. 201-224; Pazarlı; Din Psikolojisi, s. 144-147.

² TDV İslâm Ansiklopedisi, "İhtida" md., 21/556.

³ Ali Köse; Neden İslâm'ı Seçiyorlar, İsam Yay., İstanbul 1997, s. 17.

kolayca başka bir inanca geçebilirler. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın istatistiklerine göre 1996'da ihtida eden 646 kişiden 471'i Hristiyanlık'tan gelmektedir ve İslam'a geçiş sebepleri arasında ilk iki sırayı araştırma ve evlenme almaktadır.¹ Evlilik nedeniyle din değiştirmeyi, gerçek anlamda bir ihtida olarak değerlendirmek hatalıdır. Çünkü evlenilen kimse müslüman olmayıp başka bir dinden olsaydı, müslüman olunmayacaktı, evlenilen kimsenin dini ne ise o dine geçilecekti. Evlendiği kimse, kişinin kendi dininden ise zaten din değiştirmeye gerek kalmayacaktı. İki hristiyanın birinin evleneceği müslüman, diğerinin evleneceği budist olsa, iki hristiyan da evlenecekleri kişinin dinine girse, müslümanlar açısından müslüman olan hristiyan hidayete ermiş kabul edilirken budistler açısından budist olan hristiyan hidayete ermiştir. Ama hristiyanlar açısından her iki hristiyan da hidayeti kaybetmiş, sapıtmış ve mürted olmuştur. Her din mensubu, kendi dinlerini bırakıp başka dine giren kimsede samimiyet ve doğruyu arayıp bulma faaliyeti görmemekte, çeşitli çıkar hesaplarıyla kendi dinlerini terk edip başka bir dine girdiklerini ya da böyle bir davranışta bulunan kimsenin aklının başında olmadığını düşünmektedirler. Örneğin, "Hristiyanlar, Hristiyanlığı terk edip başka bir dine giren kişide bir anormalliğin olduğunu düşünmektedirler."² Her din mensubu, tek doğrunun kendileri olduklarına inandıkları için din değiştiren kimsenin akli başında ve doğrudan taraf olan birisi olsa kendi dinlerinden başka bir dine geçmesinin mümkün olmadığına inanmaktadır.

Başka dinden olan insanların niçin İslam dinini seçip müslüman olduklarıyla ilgili şu örnekleri verebiliriz: Maurice Bucaille, Suudi Arabistan Kralı Faysal'ı tedavi ederken, Kral Faysal'ın kendisine Kur'an'ı anlatması nedeniyle merak edip Kur'an'ı incelemiş ve Kur'an'ın tabii ilimlere uygunluğunu görerek müslüman olmuştur. Hatta "Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim" adıyla bir kitap yazmıştır.³ Margaret Marcus (Meryem Cemile), iki yıl süren çok ağır hastalığı sırasında insanı, dünyayı ve bütün hayatın manasını düşünmüş ve araştırma yaparak İslam'a yönelip müslüman olmuştur.⁴ Leopold Weiss (Muhammed Esed), hayatta gördüğü yanlışlıklar hakkında düşünürken masasında daha önce araştırma için açık bıraktığı Kur'an'dan bazı ayetlere gözü takılıp gördüğü yanlışlıkları ve çözümlerini anlatan kitabın Kur'an olduğuna inanarak müslüman

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, "İhtida" md., 21/558.

² Köse; Neden İslâm'ı Seçiyorlar, s. 6.

³ Vakkasoğlu; Dünyada İslâm'a Koşanlar, s. 41-42.

⁴ Aydoğan Arı; Yusuf Karabulut; Neden Müslüman Oldum (İhtida Öyküleri), DİB Yay., Ankara 2006, s. 29-32.

olmuştur.¹ Jim Clinging, yıllarca dinsiz olarak yaşamanın verdiği içindeki boşluktan dolayı bunalıma girmiş, bundan kurtulmak için arayış içerisindeyken İncil'i ve Kur'an'ı okuyup karşılaştırma yaparak Kur'an'ın doğruluğuna inanıp müslüman olmuştur.² Cat Stevens (Yusuf İslam), geçirdiği ağır bir hastalıktan sonra hayatını yeniden gözden geçirip doğunun dinî felsefeleriyle ilgilendiğini, daha sonra Kur'an'la tanıştığını, onun doğruluğunu ve mükemmelliğini gördüğünü, ayrıca İslam'ı her çağa uygulanabilecek bir şekilde bulduğunu, bu yüzden de müslüman olduğunu ifade etmiştir.³

Ekonomik sebepler ihtidalar için genel bir teori haline getirilemezse de kişileri İslam'ı benimseme yolunda etkilemiş olabilir. Ahilik teşkilatı Anadolu'da XVI. Yüzyıla kadar güçlü bir konuma sahipti. Bu teşkilata girebilmenin en önemli şartı ise müslüman olmaktı. Dolayısıyla gayri müslim ticaret erbabı Ahilik teşkilatına girmek için müslüman olmaya ihtiyaç duymuştur. Aslında ekonomik sebeplerle gerçekleştirilecek bir ihtida İslam açısından reddedilemez. Kur'an-ı Kerim zekat verilebilecek kimseler arasında müellefe-i kulûbü de zikretmiştir (Tevbe, 9/60). Bu müesseseyi bizzat Hz. Muhammed işletmiş ve bazı kimselere gönülllerini İslam'a ısındırmak amacıyla mâli destekte bulunmuştur.⁴ Tabi ki yalnızca maddî çıkarlardan dolayı herhangi bir dine girenleri o din açısından da gerçek bir mühtedi sayamayız. Ancak, daha sonra girdiği yeni dini samimiyetle benimser ve gerçekten doğruluğuna inanırsa o zaman gerçek bir mühtedi olur. Kimin hangi amaçla din değiştirdiğini, din değiştiren kimsenin bizzat kendisi açıklamadıkça diğer insanların tam olarak bilmesi mümkün değildir. Bu durumda bu konudaki değerlendirmeler, zan ifade eder ve tahminden öteye gidemez. Gerçek nedeni ise bir Allah, bir de din değiştiren kimsenin kendisi bilir.

İngiliz mühtedilere dair çalışması bulunan Ali Köse'nin ihtida olayını değerlendirmesi özetle şöyledir: "Müslüman olanlar, ev hanımından öğretim üyesine kadar geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Genelde işçi sınıfı ve orta sınıftan İslam'a geçiş söz konusudur. Kadın ve erkeklerin sayısı birbirine yakındır. Mühtediler genelde iyi bir dini eğitimden geçmeyen kesimden gelmektedir. Bununla birlikte % 20'si eski dinlerinde iyi dinî eğitim almıştır. Bir diğer bulgu da % 13'ünün ihtida etmeden önce ateist olduğu ve % 20 civarında bir oranın da Budizm başta olmak üzere bazı doğu dinlerini denedikten

¹ Muhammed Esed; Kur'an Mesajı, Çev. Cahit Koytak; Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 2002, s. IV.

² Arı; Karabulut; Neden Müslüman Oldum, s. 143-144.

³ Arı; Karabulut; Neden Müslüman Oldum, s. 192-200.

⁴ TDV İslâm Ansiklopedisi, "İhtida" md., 21/557; Kırca; "Müellefe-i Kulûb" md., İslamî Kavramlar, s. 535.

sonra İslamiyet'i seçtiğidir. Bundan dolayı birçok Batılı, İslamiyet'i ezoterik anlatımı Doğu dinlerine yakın olan tasavvuf kanalıyla seçmiştir. Batı'da İslamiyet'e giren yahudiler de vardır. İslamiyet'i seçen hristiyanlar, entellektüel anlamda Hristiyanlığın bazı doktrinlerini kabul etmediklerini söylemelerine rağmen daha çok kilisenin bugünkü uygulamalarını tasvip etmediklerini vurgulamaktadır. Esasen İslamiyet'in tercih edilişi, Hristiyanlığı reddetmekten ziyade batı toplumunun dinden uzaklaşan materyalist yapısına karşı duyulan bir tepkinin açığa çıkmasıdır. Nitekim Abdülvahid Yahya (Rene Guenon), modern Batı'nın, iddiaların aksine hristiyan değil anti - hristiyan olduğunu kabul etmektedir, çünkü Batılı temelde geleneğe karşı olduğundan dine de karşıdır. Mühtedilerin İslamiyet'ten önceki hayatları incelendiğinde ortaya çıkan bir gerçek de yaklaşık % 60'ının bir boşanma, anne ve babadan ayrı büyüme yahut önemli bir hastalık geçirme gibi ruhi sarsıntılara sebep olan travmatik bir tecrübe yaşaması ve neticede yaşantısını yeniden değerlendirerek hayatın anlamını sorgulamasıdır. Teslis inancının karmaşıklığı, Hz. İsa'nın insanların günahlarına kefarete olarak ölmesi, kişinin doğuştan günahkar olması, kilisenin tanrı - insan ilişkilerinde aracılıkta bulunması gibi konular mühtedilerin kabullenmekte zorluk çektiği doktrinlerdir. Buna karşılık İslam'ın ortaya koyduğu açık inanç esasları, ahlak sistemi, kardeşlik anlayışı, hayatın her yönünü kapsayan ve dünya - ahiret dengesini kuran yaşantı biçimi mühtedilerin bu dini seçmesinde etkili olmuştur.”¹

Dinlerin kendini tanıtmaya ve yeni inananlar kazanma yolundaki çalışmalarıyla birçok dine ihtida olarak nitelendirilebilecek olaylara rastlanmaktadır. Çin, Hint ve Japon dinleri formaliteci olmadığından bu dinlere girecek kimselere yönelik resmi düzenleme ve törenlere pek yer verilmez. Şintoizm'e girmek veya bu dinden ayrılmak dinî yönden bir önem arzetmez, isteyen Şintoist bir başka dine de üye olabilir. Nitekim birçok Şintoist aynı zamanda Budist'tir. Taoist olanların bir çoğu da Budist ve Konfüçyüsçü'dür. Taoist olmak yahut Konfüçyüsçülüğe girmek için herhangi bir ön hazırlık veya törene gerek yoktur. Hinduizm, dinden ziyade bir kültür birikimi olduğundan Hindu doğmayan bir kimsenin tam anlamıyla Hindu olması güçtür. Hinduizm, başkalarını Hindu yapmak için teorik olarak misyonerliği kabul etmez. Ancak Hinduizm'in ürünleri olan meditasyon gibi disiplinler diğer din mensuplarına, özellikle bugünkü Batılılar'a Hindular tarafından öğretilmektedir. Bu öğretilere ilgi

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, “İhtida” md., 21/558.

duyan kimselerin kendi din, kültür ve geleneklerini tamamen bırakmaları istenmez. Çin, Hint ve Japon dinleri arasında belirli bir iman ikrarı isteyen tek din Budizm'dir. Budizm'e göre gerçek ve fazilet ruhi evrimle elde edilebilir. Fakat Budist olmak için kişi, "tri - ratna" (üç cevher: Buda, Dhamma ve Sangha) denilen bir iman ikrarında bulunmalıdır.¹ İlahi kaynaklı dinlerin her üçünde de ihtida olaylarına rastlanmaktadır. Yahudilik misyoner karakterli ve yayılmacı olmadığı için başka dinlerden Yahudiliğe geçenlerin sayısı çok azdır. Yahudiliğe geçmek isteyenlere bu dine kabul etmek için bazı şartlar ve ön uygulamalar bulunmaktadır. Hristiyanlık ve İslam bütün dünyaya yayılma ve kendisine yeni müntesipler kazandırma çabası içinde olduğu için bu dinlere katılım daha fazla olmakta ve yeni üyeyi dine kabul için her iki dinde; Hristiyanlıkta iman ikrarı ve vaftiz, İslam'da ise kelime-i şehadet gibi farklı ön şartlar bulunmaktadır.²

Bir kişinin anne ve babasından miras aldığı, içinde yaşadığı toplumun mensup olduğu dini bırakıp başka bir dine girmesi kolay bir şey değildir. Din değiştirme olayı samimiyetle gerçekleşse bile kişinin önceki inançlarının etkisinden tamamen sıyrılması kolay olmamakta, önceki inançlar etkisini uzun süre -kişinin hayatı boyunca bile- devam ettirebilmektedir. Hristiyanlıktan İslam'a geçen Patrick, "Halen birçok yönde düşüncelerim Hristiyan düşüncesidir." demiştir.³ Din değiştirme olayının başka bir yönü de dinlerin, kendisini bırakıp başka dine geçenlerle ilgili maddi veya manevi çok şiddetli tehditlerinin olmasıdır. Yahudiliğe göre, mürted olmuş (Yahudiliği bırakıp başka bir dine girmiş) bir şehrin halkının gelecek alemde nasibi yoktur.⁴ Yahudilikte, dinini terk eden veya resmi din otoritelerince din içinde sapıklık gösterdiği iddia edilenlere dünyevi cezalar da verilmiştir. Bu ceza, daha çok "lanetleyip dinden

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, "İhtida" md., 21/554.

² TDV İslâm Ansiklopedisi, "İhtida" md., 21/554-555. Başka dinlerden İslâm dinine geçip müslüman olarak hidayet bulanlar olduğu gibi, başka dinlerden ve bu arada İslâm dininden de Hristiyanlığa geçenler olmuştur. Yayılmacı karakterli her din, kendisine mensup insanların sayısını çeşitli tebliğ yöntemleriyle artırmaya çalışmaktadır. Bu arada kendisine başka dinlerden katılan kimselerin nasıl hidayet bulduklarını anlatan eserler yayınlayarak, bu eserleri de bir tebliğ yöntemi olarak kullanmaktadır. Hristiyanlık da yayılmacı karakterli bir din olup misyonerliğe çok fazla önem verdiği için misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu ülkede yaygın olan dinden Hristiyanlığa geçenlerin öykülerini bir tebliğ yöntemi olarak yayınlamaktadırlar. Bu konuda örnek olarak şu eserlere bakılabilir: Davut Muratoğlu; Neden Hristiyan Oldular? 17 Türk'ün Öyküsü, Müjde Yay., İstanbul 2002; Steven Masood; Işığa Doğru (Müslüman Olan Bir Gencin Arayışı), Çev. Ali Oğuz, Müjde Yay., İstanbul 1998; Jay M. Resuli; Cady H. Allen; Doktor Sait, Çev. Sibel Sel, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1997.

³ Köse; Neden İslâm'ı Seçiyorlar, s. 105.

⁴ İsmail Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü (Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı), Gelenek Yay., İstanbul 2003, s. 272.

uzaklaştırma” biçimindeki “herem” denilen ceza olmuştur.¹ Aslında Yahudilik, Yahudiliği bırakıp başka dine girmeye, kendi açısından mürted olmaya karşıdır. Yoksa Yahudilik, insanların Yahudi olmadan da kurtuluşa ulaşacağını ifade etmektedir. Çağdaş Rabbilerden Arthur Hertzberg, Yahudiliğin halen ihtidaya açık olduğunu belirtir. Ona göre mühtediler, aslında Allah indinde değerlidirler. Onların bu değerli oluşu, Yahudi inancını kabul etmelerinden değil, Yahudi kaderine ortak olmayı kabul etmiş olmalarındandır. İyi insan kendi dininde de kurtuluşa erebilir.² Moses Mendelssohn’a göre ise Tevrat, sadece Yahudi halkının Tevratıdır. Yahudi olmayan diğer halklar, tabii din veya kendi gelenekleri ile kurtuluşa erebilirler; kurtuluş, sadece bir dinle sınırlı değildir. Bunun için, Yahudiliğin dışarıdan mühtediler kazanma gayreti yoktur. Mendelssohn’un Yahudilik anlayışında, diğer halkların Konfüçyüs gibi ahlak öğreticileri takdirle karşılanmaktadır.³ Hristiyanlıkta, bir kimsenin Hristiyanlığı bırakıp başka bir dine girmesi en büyük suç sayılmış ve “Hristiyanlık dışında kurtuluş olmadığı” inancından dolayı da kesinlikle kurtuluşu kaybetmiş olarak kabul edilmiştir. Mürtedlere çeşitli cezalar uygulanmıştır. En meşhuru, Hristiyanlıktan atma anlamına gelen “aforoz” cezasıdır. Bunun yanında, Engizisyon Mahkemelerinde yargılanıp çeşitli şekillerde öldürülenler, hatta ateşte yakılarak öldürülen mürtedler bile olmuştur.⁴ İslam’da da Hristiyanlıktakine benzer bir düşünce hakimdir. Hz. Muhammed (a.s.)’in: “Allah’tan başka ilah olmadığına ve benim Allah’ın Elçisi olduğuma şahitlik eden bir müslümanın kanı / öldürülmesi ancak şu üç şeyden dolayı helal olur: Evlendikten sonra zina etmek, kasten bir cana kıymak, dinini terk etmek / İslam’dan dönmek”⁵ dediği rivayet edilmiş ve “mürtedin öldürüleceği” İslam Hukuku’na bir kural olarak konmuştur. Hatta Hz. Ali’nin mürtedleri yakıtılarak öldürttüğü de rivayet edilmiştir.⁶

Hangi dinde olursa olsun, mürtedlere karşı takınılan tavır, onlara uygulanan dünyevi cezalar ve ahirette uğrayacakları ileri sürülen ceza tehditleri karşısında, herhangi bir insanın uzun yıllar mensup olduğu bir dini bırakıp başka bir dine girmesi çok zor bir

¹ Ali Osman Kurt; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’da Din Değiştirme, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2004, s. 75.

² Baki Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, Pınar Yay., İstanbul 2002, s. 30.

³ Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 32.

⁴ Kurt; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’da Din Değiştirme, s. 139-142.

⁵ Müslim, Kasame 25, 26; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesai; Sünen-i Nesai, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Tahrimü’l Dem, 14; İbn Mace; Sünen-i İbn Mace, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Hudud 1.

⁶ Ebu Davud, Hudud 1; İbn Mace, Hudud 2; Abdülkahir el-Bağdadi; Mezhepler Arasındaki Farklar, Çev. Ethem Ruhi Fırlı, TDV Yay., Ankara 2007, s. 18, 177. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm Dini’nde, dinden dönenlerle ilgili dünyevi ve uhrevi ceza anlayışları ve uygulamalarıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Kurt; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’da Din Değiştirme, s. 71-82, 133-144, 157-169, 185-192.

durumdur. Çünkü böyle bir durumda, insanın ailesinden, arkadaş çevresinden, toplumundan dışlanma ve çeşitli işkencelere maruz kalma ve hatta öldürülme tehlikesi her zaman mevcuttur. Bu yüzden araştırma sonucu bile olsa, kişinin yanlış olduğuna inandığı, kendisinin ve toplumunun mensup olduğu dini bırakıp başka bir dine girmesi, büyük özveri ve zorluklara göğüs germeyi gerektiren bir olaydır. Kişi, başka bir dine girmeden kendi dininin gereklerini yerine getirmez, din açısından çok büyük günah sayılan işleri yaparsa toplum tarafından kınanabilir. Ama din değiştiren insan kadar tepki almaz, hatta din değiştiren insan eskiden çok kötü ahlaka sahipken, yeni dininde çok güzel ahlaka sahip olsa bile durum değişmez. Anlattığımız sıkıntılar, genellikle bireysel din değiştirmelerle ilgilidir, topluluklar halinde din değiştirme olaylarında çevresel tepkiler çok fazla etkili olmayacağı için aynı durum söz konusu değildir. Bu açıdan bireysel din değiştirme olayı, makam ve mal elde etme, evlilik ve çevresine tepki gibi dünyevi bir çıkara veya nedene değil de araştırma sonucu mensup olduğu dinin yanlış olup kurtuluşa ulaştıramayacağı, araştırılan başka bir dinin doğruluğuna ve kurtuluşa ulaştıracağına inanma gibi inanca dayalı bir din değiştirmeyse, insanın başına gelecek çok şeyin olduğu bilinmelidir. Peygamberler tarihi bu tür olayların örnekleriyle doludur. Örnek olarak Hz. Muhammed’e ilk inananların başlarına gelenler ve çektikleri sıkıntılar incelenebilir.

İnsanlar, çeşitli nedenlerle içinde bulundukları dinlerde huzur ve mutluluk bulamayınca mensup oldukları dinlerini bırakıp başka dinlere geçebildikleri gibi bazen de din olarak kabul edilmeyen Satanizm, Ateizm, Yehova Şahitleri, Moonculuk, Bahailik, Kadıyanilik, Dünya Kardeşlik Birliği Mevlana Yüce Vakfı, Zen Budizmi ve Hare Krişna gibi akımlara yönelebilmektedir. Bir dini bırakıp başka bir dine girmedeki etkenlerin pek çoğu bu akımlara girmede de etkili olabilmektedir. Bu akımlar da kendilerine katılıp öğretilerini benimseyenlere bir kurtuluş ve cennet vaat etmektedirler. Örneğin, başlarında Vedia Bülent Önsü Çorak adında bir bayanın bulunduğu “Dünya Kardeşlik Birliği Mevlana Yüce Vakfı” mensupları, Bülent Çorak’ın “Bilgi Kitabı”nı vahiy kaynaklı kutsal kitap kabul etmektedirler. Bu grup, üyelerine bir kurtuluş vaad etmekte, “Bilgi Kitabı”nı el yazısıyla yazıp dağıtanlara, propoğandasını yapanlara 19. galaksiden cennete girecekleri telkin edilmektedir.¹ Bu akımlar, mensuplarınca din

¹ Hulki Cevizoğlu; Uzaylılardan Vahiyler, Ceviz Kabuğu Yay.,Ankara 2003, s. 11-12, 19-24, 65-74. Cevizoğlu, kitabın son bölümüne “Bilgi Kitabı” hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ve ilahiyat fakültelerinin raporları ile “Bilgi Kitabı”ndan bazı bölümleri de eklemiştir, bkz.: a.g.e., s. 93-166.

kabul edilmekte¹ ama diğer dinlere mensup kişiler ve dinler tarihçilerince bir dinde bulunması gereken unsurları ihtiva etmediği gerekçesiyle din kabul edilmemekte, genellikle bilinen bir dinden sapma olarak değerlendirilmektedir. “Bu hareketlerin hepsinin ortak tarafı, mesih-mehdi fikri üzerine düşüncelerini bina etmeleri ve insanların ortak kurtuluşunu mesajlarının odak noktası yapmalarıdır. Bunlar din değil, siyasi ve dünyevi gayelerle ortaya çıkan dinsi hareketler olarak değerlendirilmektedir.”² Bu akımların çoğunun ortaya çıkışı ve bu gruplara girme büyük ölçüde tepkiseldir. Örneğin, geçmişte birçok üzüntü verici olaylarla gündeme gelen Satanizmin ortaya çıkışı, başta Hristiyanlık olmak üzere bütün dinlere bir tepki olarak kabul edilmektedir.³

1.4. FELSEFEDE KURTULUŞ ÖĞRETİSİ

Felsefe deyimi, sevgi anlamına gelen Yunanca philia deyimiyle bilgi anlamına gelen sophia deyiminden meydana gelmiştir ve bilgi sevgisi demektir. Bütün dillere Latince aracılığıyla geçmiştir. Herakleides Pontikos, deyimi ilk kullananın Pythagoras olduğunu söyler. Pythagoras, kendisi için “ben bir philosophos’um” dermiş, bununla da bilginin ve bilgeliğin tutkunu olduğunu anlatmak istemiş. Ne var ki son araştırmalar bu deyimın ilkin Herakleitos tarafından kullanıldığını saptamıştır. Böylece Herakleitos, bugünkü anlamdaki felsefenin babası olduğu gibi onun adının da babası olmuştur.⁴ Grekçe “hikmet sevgisi” demek olan filasofia kelimesi Arapça’ya felsefe şeklinde, filasofos (hikmeti seven) kelimesi ise feylesuf (çoğulu felasife) olarak geçmiştir.⁵ İslam filozoflarına göre felsefe, insanın Tanrı’ya benzemeye çalışmasıdır ve insanı kurtuluşa ulaştıracak olan da felsefedir. Onların, felsefe tanımlarından bazıları şunlardır: “Felsefe, insanın kendini bilmesidir. Felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde Yüce Allah’ın fiillerine benzemesidir. Felsefe, öncesi ilim sevgisi, ortası insanın gücü ölçüsünde varlıkların hakikatini bilmesi, sonu da buna uygun söz ve fiildir. Felsefe, gerçeği bilmek ve

¹ Örneğin, Neyir Özşuca, hem kitabının adını “Bahai Dini” koymuş, hem de Bahailiğin bir din olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bkz.: Neyir Özşuca; Bahai Dini, Ant Matbaası, Ankara 1987, s. 1, 5-22, 35, 70.

² Günay Tümer; Abdurrahman Küçük; Dinler Tarihi, Ocak Yay., Ankara 2002, s. 375; Mehmet Aydın; Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, Din Bilimleri Yay., Konya 2005, s. 81.

³ Ahmet Güç; Satanizm, DİB Yay., Ankara 2004, s. 11, 47-48. Mehmet Oruç; Dinlerarası Diyalog Tuzağı ve Dinde Reform, Arı Sanat Yay., İstanbul 2003, s. 156-157.

⁴ Orhan Hançerlioğlu; Felsefe Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977, 2/147.

⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Felsefe” md., 12/311; Necip Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, s. 26.

gerçeğe uygun davranmaktır. Bu son tanımdaki, bilme ve yapmanın içeriğinde beşeri imkanların elverdiği kadar ‘Tanrı’ya benzemeye çalışma’ fikri vardır. Dolayısıyla birer ilahi nitelik olan ‘bilgi, hikmet, sanat ve iyi’ konularında kim ne ölçüde üstünlük kazanırsa Tanrı’ya o derece yaklaşmış olur. Bu itibarla Kindi’ye göre, ‘insanın gücü ölçüsünde Tanrı’ya benzemesi’ ifadesinin anlamı, ‘tam olarak erdemli olmak’, İhvan-ı Safa’ya göre ise sözlerin yalandan, bilgilerin hatadan, düşünce ve itikadın batıldan, huyların ve davranışların kötülükten korunması ve bu doğrultuda çaba gösterilmesidir.”¹

“Müslüman filozoflara göre, mutluluğun ne olduğunun bilinmesi ve onun elde edilmesiyle, felsefenin bilinmesi ve onun tahsil edilmesi, aynı anlama gelmekte; felsefe, insana yetkinliğini kazandırıp mutluluğa götüren bir ‘yol’ olarak telakki edilmektedir.”² Filozoflar, kurtuluşu genellikle “mutluluk” kavramıyla açıklamaya çalışırlar. Mutluluğun ne olduğu ise, farklı şekillerde izah edilmekle birlikte temelde önemli bir farklılık yoktur.³ “Farabi’ye göre mutluluk, Tanrı’nın ihtişamını, parlaklığını, güzelliğini idrak edebilecek ya da duyabilecek yetkinliğin kazanılmasıdır. Aslında farklı kavramlarla ifade edilse de bu yaklaşım, diğer İslam filozofları için de geçerlidir.”⁴ Bunlara göre mutluluk, insanın bir kaderi, bir lütuf veya rastgele fiillerinin sonucu değil, insanın iradi eylemleriyle çalışması sonucu elde ettiği bir kazançtır.⁵ Mutluluğu elde etmek için bilgi ve eylem gerekir: “İnsanların en mükemmeli, gerçeği en iyi bilen ve ona uygun davrananı; en erdemsizi de gerçek hakkında bilgisi olmayan ve gerçeğe uygun davranmayanıdır.”⁶ İbadetler ve iyi eylemler de mutluluğa katkı sağlar.⁷ Dünya nimetleri; makam, mal, mülk vb. şeyler kendi kendine yeterli olmadığı için mutluluk değildir: “Farabi ve İbn Sina zenginlik, sağlık ve benzeri harici iyilikleri mutluluk olarak görmemektedirler. Zira onlara göre bu türden iyi şeyler, çoğunluğun mutluluk zannettiği şeylerdir. Çünkü bunların hiçbirisi kendi kendine yeterli değildir ve kendinden dolayı değil bir başka şeyden dolayı istenmektedir. Halbuki kendi kendine yeterli olan şey gerçek mutluluktur, diğer şeyler bunu elde etmek için istenir.”⁸ Gerçek mutluluk,

¹ Hasan Hüseyin Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, İz Yay., İstanbul 2001, s. 162-167; TDV İslâm Ansiklopedisi, “Farabi” md., 12/148.

² Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 153; Hasan Küçük; İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistematiik Problemler, Dersaadet Yay., İstanbul 1980, s. 49; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 4/285.

³ Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 53-62; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 4/288.

⁴ Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 87; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 4/287.

⁵ Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 109.

⁶ Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 73, 125-127; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 4/289.

⁷ TDV İslâm Ansiklopedisi, “İbn Sina” md., 20/330.

⁸ Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 83-84, 479-481.

dünyada kazanılır fakat dünyada değil ahirette gerçekleşir. Çünkü gerçek mutluluk ruha özgüdür, beden ise ruh için bir zindandır ve mutlu olmak için ruhun bedenden ayrılması gerekmektedir.¹ Ahiretteki mutluluk, kendi içinde derece farklılıkları olmakla birlikte dünyadaki mutluluktan her bakımdan üstündür. Ahirette, herkes dünyadaki yetkinliğine göre farklı derecelerde bulunurlar.² İhvan-ı Safa, cennetteki nimetleri tamamen ruhsal, Kur'an'daki ahiretle ilgili anlatımları da simgesel kabul etmektedir.³ İbn Sina'ya göre de Kur'an'da iman, ibadet, hukuk ve ahlaka dair esaslar açık bir dille anlatılmakla birlikte ontoloji hakkındaki bazı bilgilerle, Allah ve ahiret hayatıyla ilgili bilgilerin büyük bir kısmı sembollerle, teşbih ve misallerle ifade edilmiştir.⁴

İlk çağlardan beri filozofların pek çoğunda her şeyin sahibi bir Yüce Varlık, bedeninin ölümünden sonra varlığını devam ettiren bir ruh, bu dünya yaşamından sonra başka bir dünyada yaşamın devam etmesi ve bu dünyada yaptıklarının karşılığı olarak orada ödüllendirilmesi veya cezalandırılması vb. biçiminde bir kurtuluş inancı bulunmaktadır. Sokrates (M.Ö. 399), ölüme mahkum edildiği yargılanması sırasındaki ünlü savunmasının pek çok yerinde Tanrı'ya inandığını, Tanrı tarafından görevlendirildiğini ve tanrısal esinle hareket ettiğini ifade etmektedir: “Her türlü ölüm tehlikesi karşısında bütün cesaretiyle duran ben, şimdi kendi fikir ve sanımca, Tanrı tarafından kendimi ve başkalarını denemek için filozofluk ödeviyle gönderildiğim zaman, ölüm veya başka bir şey korkusu ile bu ödevi bırakıp nasıl kaçardım? Böyle bir hareket gerçekten ağır bir suç olurdu.”⁵ “Atinalılar, size saygı ve sevgim vardır, ancak ben, size değil yalnız Tanrı'ya baş eğirim. Ömrüm ve gücüm oldukça da iyi biliniz ki felsefe ile uğraşmaktan, karşıma çıkan herkesi buna teşvik etmekten, felsefeyi öğretmekten vazgeçmeyeceğim. Karşıma çıkana her zaman dediğim gibi yine şöyle diyeceğim: ‘Sen ki dostum, Atinalısın, dünyanın en büyük, kudretiyle, bilgeliğiyle en ünlü şehrinin hemşerisisin. Paraya, şerefe, üne bu kadar önem verdiğin halde bilgeliğe, akla, hiç durmadan yükseltilmesi gereken ruha bu kadar az önem vermekten sıkılmaz mısın?.. Biliniz ki bu, bana Tanrı'nı bir buyruğudur. Şuna inanıyorum ki, şehrimizde şimdiye kadar Tanrı'ya

¹ Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 65; TDV İslâm Ansiklopedisi, “İbn Sina” md., 20/329.

² Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 108.

³ Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 121-123.

⁴ TDV İslâm Ansiklopedisi, “İbn Sina”md., 20/330; Hayrani Altıntaş; İbn Sina Metafiziği, KB Yay., Ankara 2002, s. 141.

⁵ Eflatun; Büyük Klasikler, Çev. Niyazi Berkes, Hürriyet Yay., İstanbul 1973, s. 185-186; Platon; Sokrates'in Savunması, Çev. Cüneyt Çetinkaya, Bordo Siyah Yay., İstanbul 2006, s. 102-103.

benim bu hizmetimden daha büyük bir iyilik edilmemiştir...”¹ “Başkalarını sorguya çekmeyi bana Tanrı emretmiştir. Bu yol bana Tanrı sözleriyle, gözüme gözüken hayallerle, Tanrı iradesinin insanlara görüldüğü her araçla gösterilmiştir.”² “Şimdiye kadar gündelik işlerde bile, kötü veya yanlış bir iş işlemek tehlikesi karşısında içimden gelen tanrısal bir ruh beni alıkoyuyordu. Şimdi ise gördüğünüz gibi, herkese göre belki de kötülüğün en kötüsü ve en sonuncusu başıma geldi. Oysa, sabahleyin evimden ayrılırken de, mahkeme karşısına çıktığımda da, burada söz söyleyeceğim anlarda da Tanrı sesi beni alıkoymadı. Başka hallerde birçok kez söz söylerken beni alıkokken, bugün bu mesele üzerinde söylediğim ve yaptığım şeylerin hiç birinin önüne geçmedi. Bu susmanın anlamı nedir? İşte size bunu söyleyeceğim: bu şüphesiz başıma gelenin iyilik olduğuna, ölümün bir kötülük olduğuna inananlarımızın yanıldıklarına işarettir. Çünkü iyiliğe değil, kötülüğe doğru gitmiş olsaydım, her vakit ki işaret beni alıkoyacaktı.”³

Sokrates’in bütün düşüncesi, bütün çalışmaları ahlaka yönelmiştir. Bu ana konuda çıkış noktası da “erdem ile bilginin özdeş, aynı oldukları” görüşüdür.⁴ Sokrates, kurtuluşu gerçek bilgiyle irtibatlandırır. Gerçek bilginin varlığına inanır ve bu bilginin ahlak duygusu ile yakın alakası bulunduğunu savunur. Filozofa göre, düşünce ile davranış arasında sıkı bir alaka ve tam bir uyum vardır. Faziletin varlığı bu dünyada mükemmel bir nizamın varlığının ifadesidir. Bu dünya nizamı da ancak iyiliği dileyen bir Tanrı’nın varlığı ile izah edilebilir. Ölümsüz olan insan ruhu, gelecekteki hayatta iyi fiillerinden dolayı mükafatlandırılacak, kötü işleri için de ceza görecektir.⁵ Sokrates, ruhun ölümsüzlüğünü ısrarla vurgulamıştır: “Şu ilkedен hareket edeceğiz; her ruh ölümsüzdür. Çünkü daima hareket halinde olan şey ölümsüzdür. Başkasından hareket alan ve kendisi başkasını hareket ettiren şey ise, hareket durunca yaşamaz olur... Kendiliğinden hareket eden şey, ruhun ta kendisi olduğuna göre bundan şu zorunlu netice çıkar; ruhun başlangıcı yoktu sonu da olmayacaktır.”⁶ Sokrates, ruhların devrinden ve ruhun yeni bir bedenle tekrar dünyaya gelmesi anlamındaki reenkarnasyondan da söz etmiştir: “Bir de Adrasteia kanunu var. Buna göre bir Tanrı’nın ardı sıra gitmiş ve asıl gerçeklerden bazılarını görmüş olan her ruh, bir dahaki devrine kadar esen kalır ve daima Tanrı’sının

¹ Eflatun; Büyük Klasikler, s. 187; Platon; Sokrates’in Savunması, s. 104-105.

² Eflatun; Büyük Klasikler, s. 192-193.

³ Eflatun; Büyük Klasikler, s. 202-203; Platon; Sokrates’in Savunması, s. 125-126.

⁴ Macit Gökberk; Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s. 50.

⁵ Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 68.

⁶ Eflatun; Phaidros, Çev. Hamdi Akverdi, MEB Yay., İstanbul 1997, s. 49-51.

ardı sıra gidebilirse, her zaman esenlik içinde olur. Fakat ruh Tanrıların ardı sıra gidemediği için gerçekleri temaşa edemez, bir bahtsızlık eseri olarak da unutmaya ve kötülüğe gömülürse ağırlaşır, bir kere de ağırlaştı mı, kanatlarını kaybedip yeryüzüne düşer. Bu kanuna göre, böyle bir ruhun hiçbir hayvanın ilk neslinde yerleşmemesi buna karşı gerçeklerin en çoğunu görmüş olan bir ruhun ilerde feylesof veya güzelin, Musaların ve aşkın dostu olabilecek bir adamın tohumunda yerleşmesi gerektir... Bütün bu adamlardan hangisi doğrulukla hareket ederse onun hayatı daha iyiye doğru gider, hangisi eğrilik ederse onun hayatı kötüye doğru gider. Hiçbir ruh, geldiği yere on bin yıldan önce dönemez. Zaten ruh, dürüst bir feylesofun veya genç çocukları feylesofça bir aşkla sevmiş bir adamın ruhu olmamışsa, bu zamandan önce yeniden kanatlanamaz. Dediğim ruhlar bin yıllık devirlerin üçüncüsünde bu devirlerin her üçünde de demin sözünü ettiğim şekilde yaşamış olmak şartıyla yeniden kanatlanırlar ve üç bininci yıl sonunda tekrar Tanrılara dönerler. Öbür ruhlara gelince, ilk varlıklarını tamamladıklarında sorguya çekilirler. Hüküm neticesinde kimi cezasını çekmek üzere yeraltı zindanlarına gider, kimi de verilen hükümle hafiflediğinden göğün şu veya bu katına yükselir ve orada yeryüzünde insan şeklinde yaşadığı sırada hak etmiş olduğu bir yaşayış içinde yaşar. Bin yıl tamamlanınca gerek yeraltına gidenler gerekse göğe çıkanlar kura çekmek, aynı zamanda ikinci varlıklarını diledikleri gibi seçmek için geri gelirler. İşte bu sırada bir insan ruhu bir hayvan vücuduna, bir hayvan ruhu vaktiyle bir insan ruhu olmuş olmak şartıyla yeniden bir insan vücuduna geçebilir. Doğrusu, hakikat nedir asla görmemiş olan bir ruhun insan şekline bürünmesi imkansızdır. Çünkü insan olabilmek için duyumların çokluğunu bir düşünce ile bire indiren ve adına idea denilen şeyi anlamak lazımdır. Bu, ruhumuzun vaktiyle bir Tanrı'nın ardı sıra gittiği, şimdiki varlığımızda gerçeklik sıfatını verdiğimiz şeylere yukardan baktığı, gerçekten gerçek olana doğru başını uzattığı zaman görmüş olduklarını anımsamasından ibarettir. Sadece feylesof düşüncesinin kanatlı olduğu işte bunun için doğrudur. Çünkü onun düşüncesi, Tanrıyı Tanrı kılan şeyleri anımsama ile gücünün yettiği kadar takip etmekten geri durmaz. Anımsamadan faydalanmasını iyi bilen, en üstün gizemlere daima en tam şekilde eren insan, ancak böylesi, bir gün gerçekten yetkinleşir. Fakat insanları uğraştıran şeylerden elini eteğini çektiği ve Tanrılık olana bağlandığı için halk ona aklından zoru olduğunu söyler. Halbuki o, bir Tanrının peşinde kendinden geçmiştir, halk bunun farkında değildir... Önceden söylediğim gibi her insan ruhu, tabiatı bakımından gerçek varlıkları temaşa etmiştir; böyle olmasaydı bir insan vücuduna

yerleşemezdi. Fakat bu yeryüzündeki şeyleri görünce daha önce görmüş olduğu gerçekleri yeniden hatırlamak, her ruh için kolay bir şey değildir. Bu, bir zamanlar bu gerçekleri şöyle bir görmüş ruhlar için de yeryüzüne düşünce kötü adamlarla düşüp kalkmak bahtsızlığına uğrayan, bu yüzden kötü hareketlere sürüklenen ve yukarda gördüğü yüce şeyleri unutan kimseler için de kolay değildir. Yalnız pek az ruhta yeter derecede hatırlamak yetisi vardır. Bunlar da bir zamanlar görmüş oldukları şeylerin bir taklitini bu yeryüzünde görünce kendilerinden geçerler, coşarlar. Bu coşkunluğun neden ileri geldiğini anlayamazlar, çünkü onu gereği gibi çözümleyemezler...”¹ Görüldüğü gibi Sokrates, kurtuluş konusunda ruhgöçüne de inanmaktadır. İnsanın bu dünya yaşamındaki bilgi, inanç ve eylemleri bir sonraki yaşamını şekillendirmektedir. Bu yüzden mutluluğu elde edebilmek için insan, her zaman bütün yönlerden iyi olmalıdır. Çünkü bir sonraki yaşamında yükseliş olabildiği gibi önceki kötü yaşamının sonucu olarak düşüş de olabilmektedir.

Ruhun ölümsüzlüğüne inanan filozof ve düşünürleri, kurtuluş düşünceleri ve açıklamaları farklı olabilse de genel anlamda kurtuluş inancı bulunan bilginler sınıfına dahil edebiliriz. Çünkü, beden ölümüyle ölmeyip yaşamaya devam eden ruh için, beden ölümünden sonra da iyi veya kötü bir yaşamın olması gerekir. Ruhun yeni yaşamının nasıl şekilleneceği ilk yaşamındaki durumuna bağlı olacaktır. Bu yeni yaşamın nerede olacağı, ruhsal mı yoksa ruh beden birlikte mi olacağı, ödül veya cezanın ne olacağı vb. açıklamalar farklı hatta birbirine zıt da olabilir. Kurtuluş inancının varlığını kabullenmemiz açısından farklı görüş ve açıklamalar değil, beden ölümünden sonra ruhun yaşadığına ve yeni bir yaşama inanmak yeterlidir.

Sokrates’in öğrencisi Platon (Eflatun) (M.Ö. 347) da, hocası gibi bilim ve erdeme önem vermiş, hatta “filozofların dini, sadece bilim ile erdem olacaktır” demiştir.² Eflatun, zaman zaman orphik inançların³ tesiri altında kalmış ve ruhun ezeliyeti konusunda bu dinlerin tenasüh inancını hareket noktası kabul edip, felsefesini geliştirmiştir. Ona göre beden ruh için bir hapisanedir; bunun için de ruh daima bedenden kurtulmak arzusuyla ebedi bir hasret çekmektedir. Çünkü ruh, önceleri bedenden ayrı olarak ideler aleminde

¹ Eflatun; Phaidros, s. 56-75. Ebu Reyhan el-Biruni, ruhgöçü inancının Hint dinleriyle birlikte Sokrates ve diğer Yunan filozoflarında da bulunduğunu söylemiştir. Günay Tümer; Biruni’ye Göre Dinler ve İslam Dini, DİB Yay., Ankara 1986, s. 155-156.

² Gökberk; Felsefe Tarihi, s. 69.

³ Orphik inanç da tenasüh fikri bulunmaktadır. Orfizm hakkında bilgi için bkz.: S. Hayri Bolay; Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ötüken Neşriyat., İstanbul 1979, s. 190-191.

müstakil bir hayat yaşamıştır. Fakat ruh sonraları ideler aleminden bu dünyaya düşmüştür. Bir mahkumiyet olan bu düşüş yüzünden ruh, bundan sonra bir bedende sıkışıp kalmaya mahkum olmuştur; ancak çeşitli acılar ve sevinçler, ruhun bir gün bedenden kurtulabileceği ümidini uyandırır.¹ Platon, idealar görüşü ve ruhun ölümsüzlüğü düşüncesiyle kurtuluş inancına sahip olan filozoflardandır. “Ona göre, iyi denilen şey mutlak iyinin bizzat kendisi olmayıp belki mutlak iyiye az - çok yaklaşan bir objedir. İdealar (külli mefhumlar) da aynı zamanda ezeli ve ebedi bir nizam vardır. Bu nizamlı aleme Platon, idealar alemi diyor. İdealar aynı zamanda filozofa göre mükemmel olan varlıklar olup objelerin idealleridir. Bunun için bir objeyi bilmek, onun ideasını dolayısıyla idealini bilmek demektir. Platon, insanın bu kavramları (idealar) bu dünyadaki hayatından daha önceki varlığında tanıdığını, ruhun bir vücut kalıbı içine girip, bu dünyaya gelmeden önce bu bilgilere sahip bulunduğunu söyler... Platon’un ruh görüşü de sisteminde idealar nazariyesi kadar önemli yer tutar. Filozofa göre ruh, daha önce yani vücuda bağlı olmadan idealar aleminde yaşamış, ideaları görmüştür. Şayet durum böyleyse biz var olmadan önce ruh mevcut bulundu ise, o zaman onun ölümünden sonra da var olmaya devam edeceği sonucuna varabiliriz. Ayrıca ruhun önceden yaşamış olduğu ideaları hatırlaması da onun ölümsüzlüğünün bir delilidir. Ruh, daima geldiği yer olan idealar alemine dönmeyi arzular. O, ilahi bir kaynaktan çıkmış olduğu için idealarla bir yakınlığa sahiptir. Bu dünyada (gölgeler alemi), bir beden içinde kalmaya mahkum olan ruh, bu beden zindanından kurtulup tekrar saf haline dönebilmek için daima bir hasret ve arzu içindedir. Çünkü ruh, beden kalıbına girince ilahi kaynaktan geldiğini unutarak ihtirasların esiri olabilir. Filozof, ruhun üç çeşit kuvvetinin bulunduğunu söyler. Bunlar: ruhun düşünen yönü yani akıl, irade ve zorlayıcı şiddetli isteklerdir. Akıl, çok zaman iradenin de yardımıyla bu isteklere ve içgüdülere hakim olur.”²

Platon (Eflatun), mutluluğu erdem ile açıklar. Erdemi ise daha sonra çoğu İslam filozofu tarafından da benimsenecek olan ruh anlayışına göre belirler. Buna göre

¹ Hüsameddin Erdem; İlkçağ Felsefesi Tarihi, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 1998, s. 165-166.

² Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 73-76; Gökberk; Felsefe Tarihi, s. 61-64. Erdem; İlkçağ Felsefesi Tarihi, s. 157-160. Phythagoras ve Plotinos da ruhun ölümsüzlüğüne, reenkarnasyona ve Allah’a kavuşarak kurtuluşa ulaşılacağına inanan filozoflardandır. bkz.: Erdem; a.g.e., s. 81, 261-264; Taylan; a.g.e., s. 117. İhvan-ı Safa (İslâm Ansiklopedistleri) da ruh göçüne, beden ölümünden sonra ruhun başka bir bedende yeniden doğuşuna inanmaktadır. bkz.: Taylan; a.g.e., s. 150-152, Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 373. Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 2/303, 8/202, 343. Süleyman Ateş, tefsirinde dünyada olgunlaşmadan bedenden ayrılan ruhların yeniden bedenlenip dünyaya gelebileceklerini söylemektedir, bkz.: a.g.e., 8/318, 9/229, 238, 527, 10/83, 386, 11/245, 309.

insanda “akıl, öfke ve şehvet” olmak üzere üç temel meleke ve her melekeye özgü bir erdem vardır: Aklın erdemi bilgi (hikmet), öfkenin erdemi yiğitlik (şecaat) ve istek gücünün erdemi ise iffettir (itidal). Bu üç erdemin mutabakatı ve insicamından meydana gelen bir temel erdem daha var ki o da filozofun doğruluk da dediği adalettir. İşte Eflatun’a göre mutluluk, ancak adalete uygun davranmakla meydana gelir. Bunun dışında hazlara, mala mülke, şöhret ve benzeri şeylere sahip olmak mutluluk değildir. Oysa aklın erdemine uyan ve adaleti gerçekleştiren bir insan, değişken ve fani yönünün ağırlığından kurtularak değişmeyen ve ölümsüz olan yönünü yetkinleştirerek olabildiğince Tanrı’ya benzeyip mutlu olur. Kısaca, mutluluk doğruluk ve adaletten, mutsuzluk da ölçsüzlük ve adaletsizlikten doğar.¹ Platon’a göre Tanrı değişmez, mükemmel bir varlıktır. Bütün kötülüklerden ve fena duygulardan uzaktır. Dünyada iyi şeylerin sebebini meydana getiren Tanrı, iyiliğin de kendisidir. Tamamen mükemmel olan Tanrı ile idealar nizamının zirvesinde bulunan iyilik idesi bir ve aynıdır. Tanrı, varlığın ve bilginin de temelini teşkil eder. Onun düşüncelerinde dindarlığı ile felsefesi içiçedir. Bilge kimse, iyiliğin tamamen kendisi olan Tanrı’yı kendisine örnek edinmelidir. İnsan, iyi ile kötüyü birbirinden ayırdedebilir. Çünkü onun hür iradesi vardır. Bu sebeple insan daima fazilete ulaşmaya çalışmalıdır. Fazilete ters düşecek davranışları yapanlar, bunun cezasını kendi içlerinde çekeceklerdir. Ahlak konusundaki bu düşüncelerinden hareketle Tanrı’nın iyileri koruyacağını, kötülerin de bu dünyada olmasa bile öteki dünyada mutlaka cezasız bırakılmayacağını savunur.²

Epiktetos (M.S. 130), konuya daha çok insanın iradesi ve mutluluk açısından bakmıştır: “Allah, bütün insanları mesut olmaları için yaratmıştır; bedbaht oluyorlarsa kendi hataları yüzünden oluyorlar.”³ “Arzu ettiğini elde eder etmez mesud olacağını zannediyorsun, aldanıyorsun. Onu elde eder etmez aynı endişeler, aynı kederler, aynı nefretler, aynı korkular, aynı arzular baş gösterecek. Saadet, elde etmekte ve zevk duymakta değil fakat arzu etmemektedir. Zira saadet hür olmaktadır.”⁴ Epiktetos, Allah’a şükretmeyi, O’nu övmeyi, O’na itaati çok önemli görmektedir. Dolayısıyla insanların mutluluğu Allah sevgisi ve O’na itaate bağlıdır: “Yaşadıkça vazifem, halk arasında veya yalnızken her hususta Allah’a şükretmek, O’nu her vesilede methetmek

¹ Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 25-26; Gökberk; Felsefe Tarihi, s. 69; Küçük; İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistemik Problemler, s. 473.

² Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 80.

³ Epiktetos; Düşünceler ve Sohbetler, Çev. Burhan Toprak, MEB Yay., İstanbul 1997, s. 113.

⁴ Epiktetos; Düşünceler ve Sohbetler, s. 124

ve ölünceye kadar takdis etmektir.”¹ Allah’a karşı başta gelen vazifemiz O’na şükretmek ve O’nu övmektir: “Biz o kadar nankörüz ki Allah’ın bize bahşettiği harikalar bile bahse mevzu olsa, bunun için O’na şükretmek şöyle dursun O’nu itham eder ve O’ndan şikayet ederiz. Bununla beraber bir parçacık olsun duygulu ve minnet nedir bilen bir kalbimiz olsa tabiatın herhangi bir şeyi hatta en basit bile ilahi kudreti ve hakkımızdaki lütuflarını duymamıza yetecektir. Eğer biraz duygumuz olsaydı yalnızken veya kalabalık içinde iken bütün hayatımızda Allah’ın bize bahşettiği ve hayatımızın her anında istifade ettiğimiz nimetler için şükretmekten başka bir şey yapmazdık. Evet, çapa çapalarken, tarla sürerken, yerken, gezerken, kalkar ve yatarken, hulusa her hareketimizde haykıracaktır: ‘Allah, ne büyüktür!’ Fakat siz kör ve nankörsünüz. Binaenaleyh ihtiyar, topal, fakir ve alil olmakla beraber bunu biteviye sizin için ben söylemeliyim: ‘Allah, ne büyüktür!’ Bülbül veyahut kuğu kuşu olsaydım, onların yaptıklarını yapacaktım. Halbuki ben bir insanım ve akla sahibim. O halde ne yapmalıyım? Allah’ı öğmeliyim. İşte bütün hayatımda yapacağım şey! Bu hususta bütün insanları da bana katılmağa davet ediyorum.”² Kurtuluşa ermenin yolu, her şeyi yaratan ve her şeyi bilen bir Tanrı olduğuna inanıp ahlaken O’na benzemeye çalışmaktır: “Bellenmesi lazım gelen ilk bilgi, Rabbani inayetiyle her şeyi idare eden bir Allah mevcut olduğu, yalnız hareketlerimizin değil fakat duygularımızın ve fikirlerimizin de ondan saklanamayacağıdır. Bundan sonra onun mahiyetini tahlil etmek icabeder. Mahiyeti iyice malum olduğu için O’na kendini beğendirmek ve itaat etmek isteyenler bütün gayretlerini zaruri olarak O’na benzemeğe sarf etmeli, yani hür, vefalı, hayırsever, merhametli ve efendi olmalıdırlar. Binaenaleyh senin de bütün düşüncelerin, bütün sözlerin, bütün işlerin Allah’ı taklit eden, O’na benzemek isteyen adamın işleri, sözleri ve düşünceleri olmalıdır.”³ İnsanın içinde bulunduğu koşulları, başına gelenleri Allah’ın imtihanı olarak değerlendirmesi ve rıza göstermesi gerekir: “Allah, beni fakirliğe, sefalet ve esirliğe terk ediyor. Bu, bana düşmanlığı yüzünden değildir. Zira sadık bir hizmetçisinden nefret eden bir efendi var mıdır? Yine bu, bir ihmal yüzünden de değildir. Çünkü Allah, en küçük şeyleri dahi ihmal etmez. Fakat Allah beni tecrübe ediyor, benden hayır için iyi bir asker, iyi bir vatandaş çıkıp çıkmayacağını anlamak diliyor ve nihayet tavır ve hareketlerimle insanlar arasında O’nun varlığına şahadet

¹ Epiktetos; Düşünceler ve Sohbetler, s. 118.

² Epiktetos; Düşünceler ve Sohbetler, s. 63.

³ Epiktetos; Düşünceler ve Sohbetler, s. 86.

etmemi istiyor.”¹ İnsan başıboş yaratılmamıştır, onun bir yaratılış amacı vardır ve o bu amaca uygun davrandığı zaman mutluluğu ve kurtuluşu elde eder: “İnsan, aslanları boğamadığı ve harikulade şeyler yapamadığı için bedbaht mıdır? Hayır, o bunun için yaratılmış değildir. Lakin saffeti, iyiliği, vefayı, adaleti kaybettiği vakit ve ruhunda Allah’ın işlediği ilahi hassalar silindiği vakit bedbahttır.”² İnsan, koruyucu ve kurtarıcı olarak yalnızca Allah’a bağlanmalı ve O’nun emirlerini yapmalıdır: “Allah bana hürriyet vermiştir ve ben de O’nun emirlerini tanıyorum. Bu durumda hiç kimse beni esarete götüremez. Zira beni koruyacak kurtarıcıya ve bana lazım olan hakime sahibim.”³

Kindi (M.S. 872)’ye göre, eğer isteklerimizin gerçekleşmesini ve mutlu olmayı arzu ediyorsak Allah korkusuna, ezeli aklın nimetine, salih amellere ve ilme dönmeliyiz.⁴ Tabiiyyun ekolünün kurucusu kabul edilen Ebu Bekir Zekeriya Razi (M.S. 925), bütün inanç ve dinlere karşı büyük bir hoşgörü ile bakar. İslam düşünce tarihinde dinleri birleştirme fikrini ilk defa ileri süren düşünürdür. Din ve peygamberlik hakkındaki temel görüşü şöyledir: “İlahi esrarın bilinmesi ve iyi ile kötünün tanınması için akıl yeterlidir. Akıl herkeste eşittir. Halkı irşad etmek için bazı kimselerin üstün kabul edilmelerine gerek yoktur. Peygamberler, Tanrı hakkındaki haberlerinin dışında birbirleriyle çelişme halindedirler.” Razi, bütün dinleri tenkit eder. Ancak İslamiyetin akla dayanması bakımından üstün olduğunu söylemiştir. Sisteminde ruhun ölmezliğine inanan Razi, bu görüşüyle maddecilerden uzaklaşıyor fakat ruhların bedenden bedene göçünü kabul ettiği için de kelamcılardan ayrılıyordu.⁵ İhvan-ı Safa (İslam Ansiklopedistleri) ise, insanları dünya ve ahiretteki durumları, kurtuluşa erip erememeleri bakımından şöyle tasnif etmektedir: Dünyada zengin ve sıhhatli fakat kanaatkar olanlar. Bunlar ahiret hayatı için faziletli olmağa çalışırlar, her iki dünyada mutludurlar. İkinci grup dünya nimetlerinden bol bol istifade edip zevk ve eğlenceye dalanlar ve ahireti ihmal edenler. Bunlar öbür dünyada bedbaht olacaklardır. Üçüncü zümre bu dünyada sıkıntı çekmelerine rağmen dinin emirlerini yerine getirenlerdir. Bunlar ahirette mesut olacaklardır. Dördüncü zümre ise bütün gayret ve arzularına rağmen emellerine ulaşamayan, diğer yandan da Allah’ın yasaklarını çiğneyenlerdir.

¹ Epiktetos; Düşünceler ve Sohbetler, s. 117.

² Epiktetos; Düşünceler ve Sohbetler, s. 128.

³ Epiktetos; Düşünceler ve Sohbetler, s. 130.

⁴ Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 164.

⁵ Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 142-143; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 4/280.

Bunlar da her iki dünyada bedbaht olacaklardır¹

Farabi (M.S. 950)'ye göre, bedenın kemalini temin eden ruhtur. Ancak, ruhun olgunluğunu da akıl sağlar. İnsan bir akıl varlığıdır. İnsan tabiatının aynası ruh, cılası da nazarı akıldır. Ruh, emir alemindendir, bedenden sonra devam eder, bedenden bedene geçmez. İnsan bir yönden iradesinde hürdür fakat diğer bakımdan da hür değildir. Çünkü her fiil, kendisinden önceki fiiller tarafından tayin edilir, bu da sonunda kadere dayanır.² “Saadet, insan ruhunun vücutta, maddeye arzetyecek bir tekemmül mertebesine ulaşmasıdır. Bu da cisim olmayan şeylerin ve madde olmayan cevherlerin sırasına girmesiyle ve bu durumda daima müebbeden kalmasıyla mümkün olur. Şu kadar ki saadet, mertebeye faal aklın aşağısındadır. Nefsin saadete ulaşması için iradi fiillere ihtiyacı vardır... Saadet hayır için yapılan hayırdır. O, hiçbir zaman hayırdan başka şeyler için istenmez. Gerçi insanın saadet ötesinde ulaşacağı başka bir şey yoktur. Saadete ulaşmaya yardım eden fiiller güzel fiillerdir. Bu fiillerin sadır oldukları davranışlar ve melekeler, faziletleridir. Saadete engel olan fiiller kötülüklerdir ki bunlar çirkin fiillerdir. Bu fiillerin sadır oldukları davranışlarla melekeler, düşüklük, rezillik ve hasisliktir.”³

Farabi'ye göre akıl, bir fiilin hayır veya şer olduğuna hükmedebilir. Bilgi, faziletlerin başında gelir ve ahlaktan üstündür. İnsan iradesi seçme gücüne sahiptir. Kötülük bilgisizlikten gelebileceği gibi, irade ve karara da dayanabilir. İyilik ve saadet insanlar için onların yöneldikleri hedeflerden başka bir şey değildir. Pratik hayatta insan için başkalarına ve kendine olmak üzere iki türlü iyilik vardır. Mutluluk, bunlardan kendine iyilik ile gerçekleşir. Mutluluğa götüren iyi fiiller, seçimle yapılanlardır. Geçici olarak veya baskı altında yapılan iyiliklerle mutluluğa ulaşamaz. Ayrıca iyi fiiller devamlı olmalıdır, alışkanlık haline getirilmeli, hayat boyunca insanda devam etmelidir.⁴ Farabi'ye göre, öldükten sonra mutlu olmak için doğru bilgi ve inancın yanında iyi eylemler de gerekir. “İbadet ve dua haktır ve vaciptir. Allah'ın elçileri olan melekeler, peygamberlere O'ndan tebligat getirirler. İnsan ilim ve amel birliğiyle kemale erebilir. Allah inayet sahibidir, her şeyi kuşatır. Her şey O'nun takdiriyle olur, hayır da şer de

¹ Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 152-153.

² Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 184; Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 381-383. İbn Sina'ya göre ruhun yeni bir bedenle dünyaya gelmesi, imkânsızdır: Bircan; a.g.e., s. 213, 392. Celal Kırca da tenasüh / reenkasasyon inancının İslâm tarafından reddedildiğini ve İslâm'a göre tenasüh diye bir şeyin olamayacağını ifade etmiştir. bkz.: Kırca; “Tenasüh” md., İslâmî Kavramlar, s. 690.

³ Farabi; El - Medintü'l Fazıla, Çev. Nafiz Danışman, MEB Yay., İstanbul 1990, s. 69-70.

⁴ Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 186-187; Bircan; İslâm Felsefesinde Mutluluk, s. 73.

O'ndandır. Öldükten sonra ruhlar için azap veya mutluluk vardır. Bu, insanın dünyadaki amellerine göre olacaktır.¹ Farabi, felsefe öğrencilerine de bazı öğütler de bulunur: Gerçeğe ulaşabilmek için her şeyden önce haz ve şehvet duygusunu yenerek ahlakını düzeltmeli, sağlam bir iradeye sahip olabilmek için zihni melekelerini geliştirip güçlendirmeli, hırs derecesinde bir istekle sürekli çalışmalı, başlıca meşguliyet alanı ilim olmalıdır.² Farabi, bilgiye büyük önem atfederek, insanların ahirette erişecekleri mevki ve mutluluğun bilgi derecesiyle mütenasip olacağını söyler. Bununla ilgili olarak siyaset nazariyesinde devletin aydınlar tarafından idare edilmesi gerektiğini, böylece idare edilenlerin de bilgi yönünden yükseltileceğini belirtir.³

İbn Sina (ö. 1037)'ya göre nefis, bu dünyada gerçeği bulmak için sezgisel ve açık nosyonlar (kavramlar) şeklinde manevi şekilleri idrak etmeli ve onların hakikatinden emin olmalıdır. Aynı şekilde aleme ait hareketler olmaları sebebiyle dünya olaylarının kevni sebeplerini de anlamış olmalıdır. Kainat nizamı ezeli ve tek bir varlıktan en aşağıya kadar bu anlayış içinde değerlendirilmelidir. Nefis, ilahi feyz tabiatının ve özünün idrakinde olarak, bu birliğin ne şekilde bölünmekte olduğunu, gerçekleşen değişikliğe bağlı olarak nasıl çokluk haline geldiğini anlamalıdır. Aynı şekilde, bu dünyadaki çokluk ve değişikliğin ezeli Bir'e bağlı olduğu şuurunda olmalıdır. Bu, nefsin ahiret mutluluğuna erişebilmek için bu dünyada tamamlanması gereken hazırlıktır. Bu hazırlık, nefiste sonsuz bir istek meydana getirmelidir. Esasen nefsin ilk kaynağında ve yaratılışındaki aktif bir kabiliyet, bu hazırlığı gerçekleştirecek karakterdedir. Böylece hazırlanmış bir nefis, bedenden ayrıldığı andan itibaren ebedi mutluluğun zevkine ulaşır.⁴ İbn Sina düşüncesinde, bedenle birlikte bulunduğu sırada eğilimleri ile kirlenmeyen nefisler, kolayca göğe yükselir. Düşünülebilir (makul) süslere sahip olmak isteyen nefis, üstün cevherlerle karşılaşmaktan zevk alır; çünkü neşe, güzellik ve gerçek ihtişam onlara aittir. Böylece akıl alemine dönen nefis, orada külli vücudun nakşını alır. Artık başka bir nakşa ihtiyacı yoktur. Bu dünyada bulunan hiçbir şeyle meşgul olmaz ve bu dünyada sahip olduğu güçten daha üstün bir güce sahip olur.⁵

Görüldüğü gibi filozofların bir çoğunda da gerçeğin bilgisine ulaşma, bedenın yaratılmasından önce var olan ve ölümünden sonra da var olmaya devam edecek olan

¹ Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 188-189.

² TDV İslâm Ansiklopedisi, "Farabi" md., 12/148.

³ Taylan; Anahatlarıyla İslâm Felsefesi, s. 190; TDV İslâm Ansiklopedisi, "Farabi" md., 12/153.

⁴ Altıntaş; İbn Sina Metafizigi, s. 138-139.

⁵ Altıntaş; İbn Sina Metafizigi, s. 140.

ruh düşüncesi, Tanrı ve öldükten sonra dirilme inancı ve bu dünyadaki inanç, ibadet ve ahlaki eylemlerine göre gelecek yaşamda mutluluğa kavuşma veya mutsuzlukla karşılaşma ve dereceler elde etme biçiminde inançlar mevcuttur. Bu inançların sonucu olarak da kurtuluş ve kurtuluşu elde etmek için bilgi, inanç ve eylem olarak nelerin gerektiği konularında filozofların birbirinden farklı görüş ve açıklamaları bulunmaktadır. Ama konumuz açısından önemli olan, hemen her filozofta bir kurtuluş öğretisinin ve düşüncesinin olduğudur.

1.5. DİNLERDE KURTULUŞ ÖĞRETİSİ

Dünyada pek çok din bulunmaktadır. Dinler tarihçileri dinleri, genellikle “ilkel kabile dinleri, millî dinler ve evrensel dinler” biçiminde üçe ayırmışlardır.¹ İslam bilginleri ise “Vahyedilen Dinler - Vahyedilmeden Ortaya Çıkan Dinler” ve “Hak Dinler - Bâtıl Dinler” biçiminde tasnif etmişlerdir.² Her dinin inanırlarına sorulduğu zaman kendi dinini vahiy kaynaklı ilahi din, diğer dinleri beşeri veya en azından aslı ilahi iken sonradan bozularak beşerileşmiş olarak kabul eder. Diğer dinlere hoşgörülü olsa bile kendi dinini en doğru, en geçerli din olarak ortaya koyar. İslam bilginlerince, ilahi din olarak Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam kabul edilmiştir.³ Dolayısıyla böyle bir kabulde bulunanlar, bunların dışındaki dinleri ilahi olmayan yani beşeri dinler olarak değerlendirmişlerdir. Beşeri dinler olarak gösterilen Hinduizm, Budizm ve Zerdüştlük vb. dinlere inanan insanlar açısından bir sınıflandırma yapsak onların da kendi dinlerini ilahi diğer dinleri beşeri kabul edeceği; yargıda bulunan kişiye göre birbirinden farklı sonuçların ortaya çıkacağı açıktır. Sözelimi, Batılıların Hinduizm diye adlandırmalarına karşılık Hindular kendi dinlerini “Sanatana Dharma” (ezeli-ebedi din) diye adlandırmaktadırlar.⁴ Mahatma Gandhi, “Benim dinim, bana göre insanlık dini olan ve bildiğim tüm dinlerin en iyi yönlerini içeren Hinduizmdir. Ben dinimi çoğunlukla Hakikat Dini olarak tarif ederim.” demiştir.⁵ Osman Pazarlı, Gandhi’nin kendi dini dışındaki dinlere de saygılı olduğunu, onları da doğru gördüğünü nakletmiştir: “Uzun tecrübelerden ve tetkiklerden sonra şu neticeye vardım ki: 1. Bütün

¹ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 57.

² Kuzgun; Dinler Tarihi Dersleri, s. 47-48.

³ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 203.

⁴ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 96.

⁵ P. T. Raju; Wing-tsit Chan; Joseph M. Kitagawa ve Diğerleri; Asya Dinleri, Çev. Abdullah Davudoğlu, İnkılab Yay., İstanbul 2002, s. 214.

dinler haktır. 2. Hiç birisi tamamen hatadan salim değildir. 3. Hepsi kendi dinim gibi bana kıymetlidir. Başkalarının imanına kendi imanım kadar hürmetim vardır. Allah birçok dinler yarattı ve bunun müminlerini de yarattı. O halde ben, diğer insanların iman ve itikatlarını nasıl küçük görebilirim? Eğer insanların gerçek dostu isem onların da kendi itikatları içinde rahat bırakılmalarına çalışmalıyım. Feci olan şurasıdır ki bugün din, birçoklarımız için yemeye, içmeye veya yüksek ve alçak kastları ölçmeye yarayan bir vasıta olmuştur. Müsaadenizle söyleyeyim ki bundan daha büyük bir gaflet ve cehalet olamaz. Bir kimsenin yüksekliği onun doğuşundan veya bir makam sahibi olmasından doğmaz. Onun bütün meziyeti davranışlarındadır. Allah, insanları damgalayarak yüksek ve alçak diye yaratmamıştır...”¹

İster vahiy kaynaklı olsun isterse insanların kendilerinin ortaya koydukları beşeri kaynaklı dinler olsun bütün dinlerde farklı farklı ifade edilse de mutlaka bir kurtuluş öğretisi vardır. Kurtuluşun nerede, nasıl ve hangi şartlarda gerçekleşeceği, kurtuluşun nasıl kazanılacağı, kazananlara ne gibi ödülleri verileceği ve kaybedenlere hangi cezaların uygulanacağı her dinin Tanrı, insan, evren inançları ve bunların birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde açıklanmıştır. Hemen her din, kurtuluşa erdirici olarak yalnızca kendisini göstermiş, kendisi dışındaki dinlerin hiçbirinin hatta kendi içerisinde çıkan akımların bile kurtuluşa erdiremeyeceğini iddia etmiştir. “Hinduizmin taraftarları Hinduizmi tek gerçek din ve kurtuluşun tek vasıtası olarak görürler. Buna göre, diğer bütün dini sistemler, Hinduizmin tahrif edilmiş veya yanlış yorumlanmış biçimleridir. S. Radhakrisnan, Hinduizm hakkında, ‘O, sadece Hindistan adı verilen coğrafi bölgeyle sınırlı bir din değil, dünyanın en ücra köşelerine kadar yayılmış bir inanç sistemidir’ derken hem Hinduizmin evrenselliğini, hem de onun doğal din olma özelliğini dile getirmektedir. Şankaracharya’ya göre, hakikat bilgisini sağlayan tek bilgi kaynağı Vedalar’dır. Dolayısıyla bu kutsal metinlerin otoritesini tanımayan bütün felsefi ve dini ekollerin, kişiyi aynı gerçekliğe götüren alternatif yollar olarak görülmelerine imkan yoktur. Çünkü, tek gerçeklik olan Nirguna Brahma’nın mahiyetiyle ilgili, birbirinden farklı ve çelişkili anlayışlar söz konusu olamaz. Bu nedenle, Vedalar’ın otoritesini tanımayan ve bu kutsal metinleri güvenilir bir bilgi kaynağı olarak görmeyen Caynizm ve Budizm gibi dinler, Hindu bilginler tarafından ‘nastika’ (heretik) olarak değerlendirilmişlerdir. Hinduların Sanathana Dharma (Hinduizm) için taşıdıkları

¹ Pazarlı; Din psikolojisi, s. 35-36.

inancın benzeri, Müslüman ve Hristiyan inançlarında da görülür. Müslüman inancına göre, Allah'ın katında makbul tek din İslam'dır. İslam, bütün peygamberlerin tebliğ ettiği fitrat dininin adıdır. Ondan başka din söz konusu değildir... Kilise, insanoğlunun dini tarihinde Yahudiliğe az da olsa yer vermekle birlikte, Hristiyanlığın çıkışından sonra, Yahudilik de dahil olmak üzere hiçbir dini geçerli saymamıştır. Buna bağlı olarak zamanla 'Kilise dışında kurtuluş yoktur' öğretisi Kilisenin resmi öğretisi haline gelmiştir. Kilisenin anlayışına göre, Hristiyanlığın dışında kalan sözde dinler kaba ve ilkeldir. Bu dinler, Eski Ahid peygamberlerinin şiddetle reddettikleri dinlerden farklı değildir. Nasıl ki Yahudilik çevresindeki dinleri ortadan kaldırıp tek din haline gelmişse, Hristiyanlık da bütün dinleri yutacak ve zamanla Hristiyanlık dışında hiçbir din kalmayacaktır... Kilise, kendisi dışında kalanların ebedi olarak cehennem ateşiyle cezalandırılacaklarını ilan etmiştir.”¹ Bazı Yahudiler de, İslam dahil bütün diğer dinlerin İsrail'in dininden alındığını iddia etmişlerdir.² Netice olarak her dinin mensupları kendi dinlerini en doğru ve kurtuluşa ermede en emin yol olarak kabul etmişler, öteki dinleri ise ya tamamen yanlış ya da kendi dinlerinden daha düşük seviyede görmüşlerdir.

1.5.1. Hinduizmde Kurtuluş Öğretisi

Hint alt kıtasında ortaya çıkan inanç sistemleri arasında tarihi bakımından en eski gelenek Hinduizm'dir. Kendi mensuplarınca o “sanatana dharma” (ezeli-ebedi şeriat) veya sadece “dharma” olarak anılır ve daha dünyanın yaratılış aşamasında, insanın burada huzurlu bir hayat yaşayabilmesi için Tanrı tarafından önerilen ve tesis edilen bir yol olarak kabul edilir.³ Hindistan geleneğine ait bazı ortak karakteristik özellikleri yansıtmakla birlikte Hinduizm, belirli bir inanç sistemi olmaktan ziyade, birçok dinsel geleneğe verilen ortak bir addır. Bu nedenle dinler tarihçileri, Hinduizmin başlıbaşına bir akımı mı yoksa Hint kültürel geleneğini mi ifade ettiği konusunda görüş farklılıkları içerisindeyler. Hinduizm dünyanın en eski ve en geniş kutsal literatürüne sahip olan bir gelenektir. M.Ö. 1300-800 yılları arasına ait olan Vedalar ve daha sonraki dönemlerde derlenen Brahmanalar, Upanişadlar, çeşitli destanlar ve kanun kitapları,

¹ Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 9-12.

² Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 50-52.

³ Ali İhsan Yitik; “Hinduizm”, Yaşayan Dünya Dinleri, DİB Yay., Ankara 2007, s. 277.

Hinduizmin kutsal literatürünü oluşturmaktadır.¹ Hinduizmin karakteristik özellikleri arasında kast sistemi, Karma doktrini, Samsara ve Avatara tasavvuru dikkati çeker. Tanrı düşüncesi açısından Hinduizm, ateist gruplardan teistlere ve panteistlere, monoteistlerden politeistlere kadar birçok akımı bünyesinde toplar. Ancak genellikle Hinduların politeist oldukları görülmektedir. Yüzlerce hatta binlerce tanrısal varlığa inanılmakla birlikte, yaratıcı tanrı Brahma, koruyucu tanrı Vişnu ve yıkıcı tanrı Şiva üçlüsü tanrılar panteonunun başını çekmektedir. Tanrı düşüncesi konusundaki çeşitlilik, ritüeller konusunda da görülmektedir. Hindular arasında dünyadan tamamıyla el etek çeken ve mutlak inzivayı yaşam biçimi edinen mistiklerden karma seks ayinleri yapanlara, beslenme diyeti konusunda kendilerine sınırlama getirenlerden bu konuda kendilerini tamamıyla serbest bırakanlara kadar birçok farklı grubun varlığına rastlanır. Ancak genel olarak Hindular, tanrı timsali olan heykel ve suretlere tapınır ve onlara hediyeler sunarlar; rahiplerin yöneticiliğinde kurban töreni düzenlerler, kutsal mekanlara hac seyahatleri tertip ederler ve kutsal sulara vaftiz olurlar. Hinduların çok ayrıntılı ve karmaşık zaman hesaplamaları da dikkat çekicidir.²

Hinduizm, tanrı kavramındaki değişik ifadeleri yadırgamaz. Her insan ve toplum, kendi şahsiyetine ve geleneğine uygun bir şekilde Tanrı'ya yönelebilir. Hinduizme göre her dini gelenek Tanrı'yı kendine göre açıklar. Kimi onu kahredici bir kudret, kimi de kutsal bir sevginin kaynağı olarak görür. Fakat hepsi aynı sonuca ulaşır. Hinduizm, peygamberli dinlerin vahiylerine de Tanrı'nın kendini gösterdiği diğer dini şekillere de karşı çıkmaz.³ Bu ifadelerden Hinduizm'de diğer dinlerin inançlarına karşı hoşgörü olduğu anlaşılrsa da bütün Hinduistler ve özellikle de din bilginleri hep aynı görüşte değildir. Değil diğer dinleri kendi içindeki farklı görüşleri bile sapıklık sayan Hinduist bilginler vardır.⁴ Hindu dini, son derece zengin bir inançlar bütünüdür... Gerçekte, ele alınan olaya göre, hindu dini ya bol mitoloji, gösteriş ve dinsel uygulamalara dayanan “dışa dönük” bir din ya da son derece “içe dönük” bir din olarak görülebilir. İlk görünüş, mezhep çatışmalarını, Bhakti (sevgi ve bağlılık) hareketini ve bazı din

¹ Fuat Aydın; Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, Ataç Yay., İstanbul 2005, s. 20. Hint dini metinleri hakkında geniş bilgi için bkz. Fuat Aydın; a.g.e., s. 18-30; G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 97-99; Young Oon Kim; World Religions, Golden Gate, New York 1976, 2/3-7.

² Gündüz; Din ve İnanç Sözlüğü, s.172; Aydın; Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, s. 301; P. T. Raju; Wing-tsit Chan; Joseph M. Kitagawa ve Diğerleri; Asya Dinleri, s. 23-44.

³ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 100; TDV İslâm Ansiklopedisi, “Hinduizm” md., 18/115.

⁴ Hinduist bilginlerin bu konudaki görüşleri için bkz.: Fuat Aydın; Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, s. 194-201; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 1/185.

araştırmacılarının hindu dininin somut simgesi olarak nitelendirdikleri ineği kutsal saymayı, toplumsal uygulanışı yönünden de şiddete başvurmama ilkesini (ahimsa) içerir. Hindu dinin “içe dönük” görünüşüyse, ruhu geliştirmenin yollarının, yani “kurtuluş”un araştırılmasını, dünyadan el etek çekme eğilimini ve öbür uygarlıklarda yalnızca tanrıbilimcilerin ve filozofların ilgilendikleri sorunlarla yoğun biçimde uğraşmayı kapsar. Hindu dini, daha çok bilginlerin dinidir. Hindu düşüncesinin gerisinde yatan ve bu düşünceleri bütünleyen simgecilik konusunda bilgi edinmeden, hindu dininin anlaşılması olanaksızdır. Son olarak, hindu dininin, toplumu bir bütün olarak biçimlendirdiği söylenebilir.¹ Hinduizm’de çok çeşitli kurtuluş anlayışı bulunmasına karşın bütün mezheplerin ittifak ettiği sonuç, kurtuluşun yeniden doğum döngüsünden kurtulmakla elde edileceğidir. Yeniden doğum döngüsünden nasıl kurtulunacağı konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi karma-marga (amel yolu), kimi jnana-marga (bilgi yolu), kimi de bhakti-marga (aşk yolu) ile kurtuluşa erişileceğini söylemiştir.² Kurtuluşun, insanın kendi çabasıyla mı yoksa dışardan birinin yardımıyla özellikle de Tanrı’nın inayeti sayesinde mi gerçekleşeceği konusunda da farklı düşünceler ortaya çıkmıştır.³

Hinduizm’de, kurtuluşla ilgili en temel kavramlar karma ve yeniden doğuştur. Karma, bir sebep-sonuç kanunudur. Dolayısıyla insan, geçmişte ne yapmışsa gelecekte onu görecektir. İnsanın geçmişi, bugün kendisiyle karşı karşıyadır. Bugünün meyveleri yarın alınacaktır. Buna göre her hareket, eninde sonunda meyvesini verecektir. İyiden iyi, kötünden kötü çıkacaktır.⁴ Karma doktrinine bağlı olarak tenasüh (yeniden doğuş) yani ruhun bir bedenden diğerine geçtiği inancı doğdu. Böylece ölümden sonra devamlı varolma, ruhun bedenden ayrı olduğu fikri gelişmiş oldu. Bu inanışa göre ruh kendi derecesi içinde yüksek veya alçak olarak doğar. İnsan, yaptıklarına göre hayvan, bitki, insan veya tanrı şeklinde doğar. (Buna göre insan, kendi kaderinin mimarıdır.) Bu doğuş, bir sebep-sonuç ilişkisi içinde gerçekleşir. Manevi ve ahlaki karşılık yani yapılanların sonucu, ruhun tenasühü (yeniden doğuşu) ile mümkün olur. Sonraki hayatta mutlu olmak, doğru harekete bağlıdır. Her şahıs, işlerinden sorumludur. Ölümden korkmaya gerek yoktur. Devamlı yeniden doğuşlarla insan, arzularına ulaşır, devamlı

¹ Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 1/177-180.

² Fuat Aydın; Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, s. 120-151; G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 105; Young Oon Kim; World Religions, 2/38-43.

³ Fuat Aydın; Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, s. 92-108; P. T. Raju; Wing-tsit Chan; Joseph M. Kitagawa ve Diğerleri; Asya Dinleri, s. 37-43.

⁴ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 101; Young Oon Kim; World Religions, 2/46-49.

bir tatmin elde eder. O, tanrı Brahma'da yaşar. Bu inanışın Hintliyi kuvvetli bir iyimserliğe ulaştırdığı ileri sürülmektedir.¹

Hinduistlerin, kutsal kitaplarıyla ilgili inançları ise şöyledir: Hint geleneği için, Vedalar insanların ortaya koydukları bir ürün olmayıp ebedidirler. Bunlar sıradan algıyla, çıkarım ya da derin tefekkürle ulaşılan şeyler değildir. Bilgelerin (rişi) yaşadıkları tecrübeleri sırasında algıladıkları bilgilerin kaydedilmiş şekillerinden ibarettirler. Bu tecrübeler yalnızca öznel olan, iç gözlem olguları değildir. İlham edilmiş olan bilgiler, bu bilgilerin kendileri tarafından keşfedilmediğini, onların kendilerine nakledildiğini ilan ederler. Bu bilgiler, beşeri hiçbir çaba olmaksızın vahyedilmiştir. Bilgelerin Vedalarda kaydedilen tecrübeleri, onların bilincini aşan bağımsız bir Gerçekliğin / Varlığın bir tecrübesidir. Bu yüzden de onların yaşadıkları tecrübenin, “bütünüyle başka” olanın doğrudan bir ifşası, Tanrı'nın vahyi olduğu söylenir. Görüldüğü gibi her din mensubu kendi dinini, inançları, ibadetleri, ahlaki ve toplumsal yasaları, kutsal kitapları vb. bütün yönlerden doğru bulmakta ve diğer bütün dinlerden üstün tutmaktadır. Bu durumun göz önünde bulundurulması, farklı dinlere mensup insanlar arasında her zaman, kendi mensup oldukları dinlerin dışındaki dinlere mensup olanlara saygılı, hoşgörülü olunmasını sağlaması açısından önemlidir.

Hinduizmin kutsal metinlerinden Upanişadlar ve Bagavatgita'da kurtuluşa erme ve yeniden doğuşla ilgili pek çok ifade bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kurtuluşa ulaşmaya vesile olan şeyleri, bazıları ise kurtuluşa ulaşıldığını gösteren ifadelerdir: “Kutsal metinlerdeki öğretileri tetkik et ve işlerini daima onlara göre yap; sözlerinde, düşüncelerinde ve işlerinde daima dürüst ol; daima kendini kontrol et ve kendine hakim ol; hiçbir zaman doğruluktan ayrılma; bütün işlerini sevgiyle ve tutkusuz olarak yap; insancıl ve merhametli ol; daima öğren ve öğret. Tanrı'yı ve atalarını asla unutma... Tanrı'yı bilen kişi en yüksek amaca ulaşır. Kalbin derinliklerinde gizli olan, bu saf ve ölümsüz gerçeği bilen kişi, istediği her şeyi elde eder.”² “Ölümsüzlüğün sırrı; kalbin arınması, derin düşünme ve insanın manevi aleme dönük gerçek Ben'inin (Atman) Tanrı (Brahman) ile aynı varlık olduğunu idrak etme yoluyla bulunabilir. Çünkü, ölümsüzlük Tanrı'ya ulaşmaktır.”³ “Güneşleri olmayan, karanlıklarla örtülü dünyalar

¹ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 102; Young Oon Kim; World Religions, 2/49-52; Fuat Aydın; Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, s. 58-75; Aydın; Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, s. 750.

² Upanişadlar “Tanrı'nın Soluğu”, Der. Mehmet Ali Işım, Dergah Yay., İstanbul 1997, s. 83.

³ Upanişadlar, s. 17.

(cehennem) vardır. Hayatta iken gerçek Ben'ini yani Atman'ı tanımayan cahil kişiler, öldükten sonra bu dünyalara giderler.”¹ “Ey ölüm! Cennette korku yoktur, çünkü orada ne sen varsın, ne de yaşlılık düşüncesi herhangi bir kimseyi korkutabilir. İnsan orada açlıktan, susuzluktan ve bütün ızdıraplardan kurtulmuş olarak mutlu yaşar.”² “Hilekar, yalancı ve ikiyüzlü insanlar, asla cennete ulaşmazlar.”³ “Ruhun doğumu ya da ölümü; geçmişte, şimdi ve gelecekte yoktur. O doğmamıştır, sonsuzdur, hep var olmuştur, iltir, hiçbir zaman ölmez. Ölecek olan bir şey varsa o da bedendir... İnsanın eski giysilerini çıkarıp yenilerini giydiği gibi ruh da yaşlanan, kullanılmaz hale gelen bedenini bırakarak yeni maddesel bedenine bürünür... Doğan birinin öleceği kesindir. Ölen birinin doğacağı kesindir. O halde kaçınılmaz görevlerini yerine getirirken şikayet edip mızızlanmamalıdır.”⁴ “Dünya mallarının gösterişine aldanmış olan düşüncesiz insanlara, ebedi aleme giden yol açıklanmamıştır. ‘Yalnız bu dünya gerçektir, buradan ötesi yoktur.’ diye düşünen kimseler, doğum ve ölüm çemberinden geçerek tekrar tekrar benim avuçlarıma içine düşerler.”⁵ “Bir insan tefrik etme melekesinden yoksunsa, zihni kararsız ve kalbi kötülüklerden arınmamışsa; asla amaca ulaşamaz ve bu sebepten tekrar tekrar yeniden doğuş ve ölüm çarkında döner durur. Ancak tefrik etme melekesine sahip, zihni kontrol altında ve kalbi bütün kötülüklerden arınmış olan kişi, amaca ulaşır ve bir daha dünyaya gelmez.”⁶ “İnsan düşünerek bilir, düşünmeden bilemez. O halde düşün. İnanç olmadan düşünülemez, o halde inanç sahibi olmalıdır. İnanca da ibadet olmadan ulaşamaz, o halde ibadet et. Bir insan faaliyet gösterdiği zaman ibadet eder; faal olmayan bir insanın hiçbir şeyi yoktur. Faal ol. Yine insan mutlu olduğu zaman, faal olur; mutluluk olmadan hiçbir şey yapamaz. Mutluluğu bul. Mutluluğun kaynağı sonsuzluktur. Sonlu da mutluluk yoktur. Bunun için sonsuzluğu bul. İnsan, bir şey bulduğu yerde, başka bir şey görmez, işitmez ve bilmezse, sonsuzluk vardır...”

Sonsuzluk, hiçbir şeye bağlı değildir. Sonsuzluk, Tanrı'nın kendisidir.”⁷ “İnsan, ebedi olanı geçici zevklerle değil, ancak ibadet yoluyla bulabilir.”⁸ “Yüksek amaçlar için

¹ Upaniṣadlar, s. 37, 64.

² Upaniṣadlar, s. 21.

³ Upaniṣadlar, s. 53.

⁴ Bagavatgita “Rab'bin Ezgisi”, Çev. Selçuk Caydı, Ruh ve Madde Yay., İstanbul 2002, s. 20; Mohandas K. Gandhi; Bhagavad Gita (Gandhi'ye Göre), Çev. Vecihi Karadoğan; Seda Çiftçi, Kaknüs Yay., İstanbul 2004, s. 49; Upaniṣadlar, s. 30-33.

⁵ Upaniṣadlar, s. 23.

⁶ Upaniṣadlar, s. 26,

⁷ Upaniṣadlar, s. 112-113.

⁸ Upaniṣadlar, s. 24.

özveriyle çalışanlar daha yaşarlarken (ölmeden) iyi ve kötü kaderlerinin tepkilerinden kurtulurlar. Onun için her işinde yogaya (harekete geçme sanatına) özen. Büyük bilgeler ve Tanrı sırrına ermiş kişiler, özveriyle (kendilerini feda edercesine) çalışarak, (kazanç amaçlı çalışmanın) kaderlerinin neden olduğu doğum-ölüm zincirinden kurtulurlar. Onlar, hiçbir dertlerinin olmadığı bir duruma (şuura) erişirler. Aklını kullanarak spiritüel hizmetini sürdürürsen, yanılmanın sık ormanlarını aşacak ve şimdiye dek duyduğun ve duyacağın her şeye karşı kayıtsız kalacaksın. Duygu ve düşüncelerin, Veda'ların süslü dilinden etkilenmeyecek, aklın karışmayacak. Spiritüel şuura iyice bağlanarak ruhsal gelişimini tamamlayacak, tanrısal şuura erişeceksin.”¹ “(Açıklanan) kutsal yazıtlara güvenmeyen cahil ve inançsız kişiler, Tanrısal şuura erişemez, yıkılır giderler. Güvensiz (kuşkucu) ruhlar için ne bu dünyada ne de bundan sonraki dünyada mutluluk yoktur.”² “Kişi; zekasını, şuurunu, inancını Tanrı'nın en yüce katına yöneltirse, Tanrı'ya sığınır, uyanan bilgisiyle her türlü uğursuz şeylerden arınır ve şaşmadan kurtuluş yolunda ilerler.”³ “Maddesel ihtiras ve öfkeden kurtulmuş olanlar, kendi şuurlarını (ruh hallerini) kontrol altında tutabilen, yakın bir gelecekte en yüce anlamda kurtuluşları kesin olan, mükemmel kutsal kişiliklerdir.”⁴ “Veda'ları inceleyip öğrenerek, kurbanlar sunarak, her türlü dünya nimetine sırtını dönerek (örneğin bekâr kalarak), bağışta bulunarak, felsefe ve sonuç veren işlerle uğraşarak edinilen kazanç neyse, yalnızca özveriyle çalışarak (bu yolu izleyerek) kazanılan da fazlasıyla odur. Ve özveriyle çalışanlar, sonunda en yüksekteki sonsuz âleme erişirler. Özveriyle çalışanların kazancı, diğer hepsini gölgede bırakır.”⁵ “Kutsal yazıtların talimatlarını hiçe sayanlar ve kendi günlük geçici heveslerine göre hareket edenler, ne mükemmelliğe, ne mutluluğa, ne de en yüce hedefe ulaşabilirler.”⁶ “Sahte benliğinden, sahte gücünden, sahte kibrinden, zevk ve öfkesinden, maddesel objelere sahip olma isteğinden kurtulan, mülkiyet talebinde bulunmayan, barışçı bir kişi, kuşkusuz mükemmelliğe erişecektir.”⁷

Görüldüğü gibi Hinduizmin kurtuluş öğretisinde inanç, ibadet, ahlaki ve toplumsal

¹ Bagavatgita, s. 23-24. Çevirmen Selçuk Caydı, bu ayetlerin yorumunda şöyle demektedir: “Gerçek anlamda kurtuluş, yalnız kötü kaderden ve günahlardan arınmak değil, iyi kaderden de kurtulmak sayılmaktadır. Çünkü kaderin her türü, yeniden bedenlenmek ve maddesel dünyada yeniden doğmak demektir. Gerçek özgürlük, madde ötesindeki sonsuz yaşam, ölümsüzlüktür. Doğum-ölüm kısır döngüsünden kurtulmak, ölümsüzlük anlamında kullanılmaktadır.” Bagavatgita, s. 136 (40. dipnot).

² Bagavatgita, s. 40.

³ Bagavatgita, s. 43.

⁴ Bagavatgita, s. 45.

⁵ Bagavatgita, s. 63.

⁶ Bagavatgita, s. 103,

⁷ Bagavatgita, s. 116.

uygulamalara bağıllık öne çıkmaktadır. Bunu, aralarındaki farklılıkları unutmadan diğer bütün dinler için de söyleyebiliriz. Nasıl ki kurtuluş konusunda Hinduizm veya başka bir dine inananların kendi içlerinde farklı görüşler, farklı inançlar ortaya çıkmışsa o dinlerdeki herhangi bir konuyu araştırıp değerlendirenler arasında da farklı değerlendirmeler, farklı yargılar ortaya çıkabilir. Hinduizm'deki kurtuluş düşüncesi konusunda ittifak edilen temel nokta, kurtuluşa ulaşmanın yeniden doğuştan kurtulmak anlamına geldiğidir. Doğum, ölüm ve yeniden doğuş çarkından kurtulmak için de doğru inanç ve iyi ameller gerekir.

1.5.2. Budizmde Kurtuluş Öğretisi

Budizm, M.Ö. 6. veya 5. yy'da Gautama Buddha'nın öğretilerine dayalı olarak Hindistan'da kurulmuş olan misyonerliğe dayalı büyük inanç sistemlerinden birisidir. Hindistan'da doğup orada gelişmesine rağmen sonradan anavatanında hemen hemen yok oldu ve daha ziyade uzak doğuda yayıldı... Hinduizm içerisinde reformist bir hareket olarak ortaya çıkan Budizm, Hinduizmin tanrı düşüncesini ve kast sistemini reddeder. Acı ve ıstırapla dolu olan yaşam kısır döngüsünden insanın kendi çabasıyla kurtulabileceğini savunur. Budizm, bir kurtuluş yolu olarak kabul ettiği dört kutsal hakikatın varlığını kabullenmeyi öngörür. Bunlardan ilki hayatın gerçekte ıstıraplarla dolu olduğudur. İkinci gerçek, canlıları reenkarnasyon çemberi içinde koşturan ıstırap kaynağının, zevk ve acıların refakat ettiği yaşama arzu ve isteği, hayat sevgisi olduğudur. Üçüncü gerçek, ıstırapların sona erdirilmesi gerektiğidir. Bunun yolu ise his ve duygularla beslenen yaşama arzusunun söndürülmesinden geçmektedir. Dördüncü gerçek ise ıstırapları dindirmenin yolunun tanınmasıdır. Bu ise doğru inanmak, doğru düşünmek, doğru konuşmak, doğru davranışlarda bulunmak, doğru niyette ve doğru teemmülde bulunmaktır. Bunları iyi kavrayıp uygulayan kişi tenasüh çemberinden kurtulup kurtuluşa, Nirvana'ya ulaşabilir.¹

Budizm'de iman ikrarına “tri-ratra” (üç cevher) denir: “Buda'ya sığınırım, dhamma'ya (doktrin) sığınırım. sangha'ya sığınırım”. Sutta'lardan birinde Buda'nın kim sımsıkı üç cevherlerin faziletlerine güvenirse onun karşıya geçmek üzere nehre girdiğini (sotapanna), yani aydınlanmaya kavuşmaya, Nirvana'ya ulaşmaya namzet olduğunu

¹ Gündüz; Din ve İnanç Sözlüğü, s. 71-72; Young Oon Kim; World Religions, 2/132-139.

söylediği anlatılır. Bu üç esastan birisini kabul etmeyen Budist olamaz.¹ Buda'nın dhamma'yı, yani ulaştığı hayat kanununu ilan ettiğinde verdiği ilk vaazının, kanunun tekerleğini döndürmek şeklinde açıkladığına işaret edilmişti. Bunun için tekerlek Budizmin sembolü olmuştur. Buda, saray hayatı ve çile gibi iki aşırılık arasındaki orta yolu telkin etmiştir. İki aşırılık ızdıraplı iken orta yolda bilgi, kurtuluş ve mutluluk vardır. Bu orta yol, kişiyi elem ve keder denizi olan bu dünyadan, bir kere daha dönmek üzere, kurtararak Nirvana'ya ulaştıracaktır. Kişi, ızdırap ve onun giderilmesi hakkındaki gerçekleri öğrenir, iyi bir Budist olarak yaşarsa Nirvana'ya ulaşır. Nirvana'ya ulaşmak için kötü huylara sahip benliği, arzu ve ihtirası yok etmek, hikmet olgunluğuna kavuşmak gerekir. Kişi ancak Nirvana'ya ulaşarak tenasuhtan / ruh göçünden kurtulabilir. Aslında Budizm, M.Ö. 6. yüzyıldaki katı brahman şekilciliğine, kast taassubuna karşı çıkışı da ifade etmekteydi. Bu sebeple Buda'nın doktrini Brahmanlarca küfür olarak görüldü. Onlar, bu hükümlerini, Buda'nın doktrinine, bir yaratıcı tanrıya, brahman âyin ve görevlerine yer verilmemiş olmasına bağladı.²

Çeşitli mezhepleri, çeşitli ülkelerde kazandığı değişik inançları, farklı uygulamaları, bazı dinlerle kaynaşmış şekilleri olsa da Budizm'in kendine mahsus bir yapısı vardır. Bu yapının temeli, ızdırabın kaynağı olan arzu ve ihtirasların giderilmesinde başvuru olan Sekiz Dilimli Yoldur. Bu sekiz madde, Maha Parinibbana Sutta'da geçen üç ana maddenin sonradan genişletilmiş şeklidir ve eski metinlerde bulunmamaktadır. Üç ana madde şunlardır: Sila (ahlak), Samadhi (meditasyon), Panna (hikmet). Sila'ya Sekiz Dilimli Yoldan üç madde girer: doğru söz, doğru davranış, doğru geçim. Doğru söz ve doğru davranışa her Budistin uyması gereken beş emir açıklık getirir: öldürmemek ve zarar vermemek, çalmamak, duyularını yanlış yola yöneltmemek, yalan-yanlış konuşmamak, içki ve uyuşturucu kullanmamak. Doğru geçim beş yasağı içine alır: kasaplık, meyhanecilik, esrarcılık, silah ve zehir imalatçılığı yapmamak. İyi bir Budist çocuk düşürmeye karşıdır. O avlanmaz, balık tutmaz, silah kullanmaz, et, içki ve zehir satın almaz, zina yapmaz. Budist, her durumda hayatı koruyacaktır. Budist, çocuk düşürmeye karşıdır; fakat doğum kontrolüne karşı değildir. Budist mümkün olduğu kadar, hakikata uyar tarzda konuşmak, başkalarını rencide edecek konuşmalardan kaçınmak zorundadır. Samadhi, bir hedefe zihnini yöneltmek, konsantre olmak anlamında meditasyona delâlet eder. Bu ana maddeye doğru muhakeme, doğru

¹ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 188.

² G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 163; Jean Varenne; "Budizm", Din Fenomeni, s. 350-355.

murakabe girer. Buda'dan telkinini, bir kelime ile özetlemesi istendiğinde o, “satî” (muhakeme, düşüncelilik) cevabını vermiştir. Dolayısıyla doğru muhakeme, Budistin söylediği, yaptığı, düşündüğü işlerde gösterdiği zihin keskinliği, zihnî nüfuz zarafetini ifade eder. Doğru murakabe de bir yandan zihnin bir konuya yöneltilmesi, nefesin kontrolü, akla gelen düşüncelerin tahlili; onların özüne inilerek iyi, kötü veya nötr olduklarının anlaşılabilmesi; öte yandan hırs, kin, hile vb. şeylerin neden kaynaklandığının belirlenmesi gibi hususları içine alır. Panna, Budistin hayatının üçüncü ve en yüksek seviyedeki durumuna işaret eder. Bu âlem ve insan ile ilgili gerçeklerin önce inanç olarak kabulü, sonra da tecrübî olarak hedefe ulaşılması gayedir. Panna'ya doğru anlayış, doğru düşünce, doğru niyet girer. Doğru anlayış, âlemi ve insan varlığını dört kutsal gerçeğe göre anlamadır. Doğru düşünce; zihnin duygusal arzu, kötülük, zulüm gibi tutumlardan arındırılmasıdır. Doğru niyet (ceht, gayret) ise sonunda pişman olunacak veya başarısızlığa düşülecek yollara gitmeyip ihlasla zihinde iyi duygular beslemeyi ifade eder. Buda, geride bir kitap bırakmadı, yerine geçecek bir kimseyi de belirlemedi. O, herkesin kendisine ışık tutmasını istedi. Ancak telkinini yaşatmayı kurduğu Sangha teşkilâtı üstlenmişti.¹ İster Sangha üyesi, isterse de keşiş veya rahip olmayan kesimden olsun bir Budist, “üç cevher” (Budist amentüsü), “Sekiz Dilimli Yol” ve “beş emr”e bağlıdır. Beş emir içinde en önemlisi “ahimsa”dır. (öldürmemek, zarar vermemek). Budizm’de canlılar birbirinin akrabası sayılır, hiçbir canlıyı incitmemek hedef alınır. Tenasuh inancına göre bugün hayvan olanın sonraki hayatta insan, insan olanın da hayvan olarak gelebileceği kabul edildiğinden hayvanlara zarar vermektan çekinilir. Hayvana zarar verenin sonraki hayatta dünyaya hayvan olarak geleceğine ve aynı muameleyle karşılaşacağına inanılır. Dolayısıyla bir Budist için kan dökmek, zarar vermemek çok önem taşır.²

Buda, Hinduizm’deki karma-marga (dini ibadetleri ve kurban törenlerini icra ederek kurtuluşa ulaşma yolu) ve jnana-marga (Brahman, atman vb. soyut kavramlar veya metafizik hakikatlerin mahiyetini kavrayarak kurtuluşa ulaşma yolu) olarak isimlendirilen geleneksel kurtuluş yöntemlerine karşı çıkmıştır. Ona göre, karma-marga, dünya ve insan üzerinde mutlak egemen oldukları kabul edilen tanrıların teskin ve tahmid edilerek onların inayetiyle kurtuluşu öngörüyordu. Buda ise kurtuluşun ancak

¹ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 185-186; Aydın; Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, s. 119-124.

² G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 196; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 1/211-216; P. T. Raju; Wing-tsit Chan; Joseph M. Kitagawa ve Diğerleri; Asya Dinleri, s. 161.

bireyin çabasıyla gerçekleşebileceğini ve bu konuda hiçbir üstün gücün yardımına gerek olmadığını savunuyordu. Jnana-marga ise kişiyi soyut metafizik gerçekler üzerinde düşünmeye ve onların mahiyetini kavramaya zorluyordu. Halbuki insan, Buda'ya göre dünyada yaşıyordu ve öncelikle buranın gerçeklerini kavramalı ve ona göre davranmalıydı; aradığı mutluluğu temin edecek yegane davranış buydu.¹ Buda'nın ısrarla üzerinde durduğu husus, herkesin karma ve yeniden doğuş doktrinlerini tam anlamıyla kabul ederek, mümkün olduğu kadar çabuk, içinde bulunduğu bu sıkıntılı doğum - ölüm çemberinden bir an önce kurtulmaya gayret göstermesidir. Bunun için de ahit değil, uyanık, aydın ve iyi bir mümin olmak başarının temel şartıdır.² Budist araştırmacı Rahula, şöyle demektedir: “Budizme göre metafizik problemlerle uğraşmak ve onlara çözümler üretmek kişiye hiçbir yarar sağlamaz, hatta vaktini böyle boş şeylerle harcadığı için zararlıdır. Şu anda yapılması gereken husus, bütün insanlığın mustarip olduğu acı - ıstırap ve onun nedenleri üzerinde düşünmek ve bir an önce bu doğum - ölüm çemberinden kurtulmaya gayret göstermektir.”³

Her din ve din içindeki farklı grupların aynı konuyla ilgili görüş ve açıklamaları arasında birbirinden farklı hatta bazen birbirine karşıt görüşlerin bulunduğunu görmekteyiz. Aslında insanın özellikleri dikkate alındığında bu durum, çok doğal ve normal bir durumdur. İnsan, sürekli gelişen ve yeni bilgilerle değişim gösterebilen bir varlık olduğu için aynı kişinin bile birbirine zıt farklı görüşleri olabilir. Budizmde ahiret ve kurtuluş anlayışıyla ilgili olarak yukardakinden farklı görüşlere de yer verilmiştir. “Mahaparinibbana Sutta'da Buda, Pataligama öğrencilerine hitaben yaptığı bir konuşmada, iyilik yapan kimselerin ölümden sonra cennette mutlu bir durumda yeniden doğacağını; kötülük yapanların ise amellerine uygun bir cehennemde yeniden doğarak burada hak ettikleri cezayı çeceklerini belirtmektedir.”⁴ Yeniden doğum, ister cennette isterse cehennemin muhtelif katmanlarından birinde gerçekleşmiş olsun, söz konusu bu mekanlardaki varoluşlar aynen yeryüzündekiler gibi geçicidir, ebedi değildir. Ferdin bu mekanlardaki kalış süresi, Hinduizmde olduğu gibi, onun yeryüzünde iken yaptığı iyilik ve kötülüğün miktarına bağlıdır. Belirlenen sürenin tamamlanmasından sonra yeniden yeryüzüne dönülecek ve ferdin varoluş serüveni, bir bakıma burada

¹ Yitik; “Budizm”, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 315.

² Ali İhsan Yitik; Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi, Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1996, s. 129. Hint dinlerinde ortak olan “karma” ve “tenasuh” (samsara) inançları Budizm’de de vardır. Bunların ne olduğu, bir önceki Hinduizm bölümünde anlatılmıştır.

³ Yitik; Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi, s. 130.

⁴ Yitik; Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi, s. 130.

yeniden başlayacaktır. Buna göre, varoluş katmanları olan cennet veya cehennem yeni şeyler kazanma yeri olmayıp, sadece ferdin yeryüzündeki fiillerinin karşılığını gördüğü geçici varoluş katmanlarından başka bir şey değildir.¹

Budizm’de kurtuluşu ifade eden temel kavram, Nirvana’dır. Nirvana (Pali dilinde Nibbana), kelimesinin kökü olduğu kabul edilen “nibbati” fiili üfleyerek serinletmeyi ifade etmektedir. İlk Budist geleneğinde bu kelime, ideal adamı “serinlemiş”, yani arzu ve ihtirasların, kötülüklerin ateşinden kurtulmuş, sakinleşmiş olmayı dile getiriyordu. Böyle bir insan “aydınlanma”ya kavuşmuş, Nirvana’ya ermiş olarak nitelendiriliyordu, Budizm böylece yeni bir insan tipi getirmiş oluyordu... Nirvana (nibbana), Pali metinlerinde durgunluk, dinginlik, huzur, arınmışlık ve ölümsüzlük şeklinde nitelendirilir. Bazı batılı bilginler Nirvana’yı yok olma şeklinde anlamışlarsa da bu isabetli değildir. Buda, insani duygu ve arzuları bir ateşe benzetmiş, Nirvana’yı da bu ateşin sönmesi şeklinde açıklamıştır. Buda’nın baş şakirdi Sariputta Upatissa, Nirvana’yı “İstek ve tutkuların, kin ve nefretin yok olması, yanılarak yolunu şaşırmaktan kurtulma” şeklinde tarif etmiştir. Hinayana mensuplarına göre Nirvana; varlık, ihtiyarlık, ölüm ve ızdıraplardan kurtulmadır. Ancak Nirvana; yok olma değil, yüce gerçeğin gerçekleşmesi, ihtirasın yok olmasıdır. Mahayana mensuplarına göre de Nirvana yok olma değildir; fakat o, bir barış, mükemmellik kazanma, hikmet kemaline ulaşma, sonsuz mutluluğa kavuşmadır... Çeşitli varlıklardan birisinin şeklinde tenasuhla tekrar dünyaya gelineceğini kabul eden Budizm’e göre, kötü amel işleyenler kötü karmalarıyla içinde bulundukları kalpa’nın sonundaki cehennemde, iyilerde gökde, cennette tanrılarla birlikte (Mahayana’ya göre) ikamet ederler. Ancak bu cennet-cehennem devresi ilâhî dinlerdeki gibi nihâî ve devamlı değildir. Budistler, tanrıların saadetli hayatlarının da geçici olduğunu kabul ederler. Onlara göre gerçek saadet, nihâî, tenasuhuz kurtuluş, yani ızdıraplı hayata tenasuhla tekrar, tekrar gelmekten muaf olma, ancak Nirvana’ya kavuşmakla mümkün olabilir.²

Budistlerin kutsal kitaplarındaki kurtuluşla ilgili bazı ifadeler şöyledir: “Bilgi olmadan düşünme olmaz, düşünme olmadan da bilgi olmaz; hem bilgiye hem de düşünceye sahip olan bir insan Nibbana’ya çok yakındır.”³ “Bhikkhular (Budist keşişler)! Başlangıçta,

¹ Yitik; Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi, s. 131.

² G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 194-195; Aydın; Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, s. 559-560; Young Oon Kim; World Religions, 2/137-139; Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 25-26.

³ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 127.

ortada ve sonda şanlı olan öğretiyi, özünde ve sözünde şanlı öğretiyi açıklayın. Kutsal yaşamın bütünüyle saf ve mükemmel yönünü gösterin. Etrafta gönül gözleri tam kapanmamış insanlar var, eğer öğretimiz onlara açıklanmazsa kurtuluşa erişemeyecekler. Onlar öğretiyi anlayacaklardır.”¹ Buda, bu sözüyle kurtuluşun kendi öğretisinde olduğunu bildirmiştir. Buda, öğrencisi Ananda’ya yeniden doğuşla ilgili demiştir ki: “Ve Ananda, (Budist öğretiye inanan kişiler) inanan kalpleriyle bu bölgeleri gezerken ölecekler ve bedenleri göğün mutlu bölgelerine yok olup karışırken kendileri yeniden doğacaklar.”² “Bazı insanlar yeniden doğarlar, kötülük yapanlar cehenneme, dürüst insanlar ise cennete gider; dünyasal zevklerden kurtulmuş kişiler Nibbana’ya erişirler.”³ “Tutku ve bağlılıktan kurtulmuş olan bilge Bhikkhu, sonsuz huzur ve ölümsüz Nibbana’ya kavuşmuş demektir.”⁴ Buda, açgözlülük, şehvet, nefret, öfke, tutku vb. kötülüklerin bu yaşamında veya gelecekteki yaşamında mutlaka insanın başına bela olacağını söylemiş ve ısrarla bunlardan kaçınmayı öğütlemiştir. Kötülüklerden kaçınmak yanında iyilikleri yapmanın gerekliliğini de birçok yerde ifade etmiştir.⁵ “Yaşamı heba eden, yalan söyleyen ve bu dünyada kendisine verilmeyeni alan, başkasının karısına yaklaşan ve sarhoş edici şeyler içen kimse, daha bu dünyada kendi yaşam ağacını kökünden kesiyor demektir.”⁶ “Yapmadığına yaptım diyen de, yaptığına yapmadım diyen de (yani yalan söyleyen) cehenneme gider. Ölümünden sonra ikisi eşittir, gelecek yaşamdaki kötü insanlardır.”⁷ “Komşusunun karısına göz koyan kişi şu dört şeyi kazanır: Onursuzluk, uykuların kaçması, cezalandırılma ve son olarak da cehennem.”⁸ “Kötü iş işleyen hem bu dünyada hem de ötekinde keder içinde yaşar. Kendi yaptıklarının kötü sonucunu görerek kederlenir ve cezasını çeker. Erdemli insan ise hem bu dünyada hem de ötekinde, her ikisinde de sevinçle yaşar. Kendi yaptığı işlerin temizliğini görerek hoşnut olur ve sevinç duyar.”⁹ “Ölüme yenik düşenler öteki dünyaya giderler, baba oğlunu kurtaramaz, akrabalar da kendi akrabalarını kurtaramazlar.”¹⁰ İslam’daki “ameller, niyetlere göredir” ilkesi gibi, Budizm’de de yapılan işlerin düşünceye (niyete) göre değer kazanacağı bildirilmiştir: “Bizim olan her

¹ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 41.

² Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 53.

³ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 96, 99, 110, 121, 123, 134, 139.

⁴ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 149.

⁵ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 64, 67, 71, 73, 81, 97, 103, 105, 107-109, 111-113.

⁶ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 111.

⁷ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 118.

⁸ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 119.

⁹ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 81.

¹⁰ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 152.

şey, düşüncelerimizin sonucundadır; düşüncelerimizde kurulur, düşüncelerimizde oluşur. Eğer bir kimse kötü düşünce ile konuşur veya davranırsa onu, tıpkı kağını çeken bir öküzü tekerleğin izlemesi gibi, acı izler.”¹ İslam tasavvufundaki “dervişlik, taç ve hırka ile değildir” ifadesinde ortaya çıkıp, biçimselliğin değil özün önemli olduğunu bildiren anlayış, Budizm’de şöyle ifade edilmiştir: “Sarı elbiseyi giymek isteyen kişi eğer kendisini günahattan arındırmamışsa, gerçeğe ve ölçülü olmaya gözlerini kapıyorsa, sarı elbise giymesinin hiçbir anlamı yoktur.”² “Omuzlarında sarı elbise taşıyan birçok kişi, kötü huylu ve dengesizdir. Böyle insanlar kötülüklerinin karşılığında cehenneme giderler.”³ “Bir insan keçeleşmiş saçları yüzünden, ailesi ya da doğuşu yüzünden Brahmana olmaz; içinde gerçek ve doğruluk yasası olan kişi mutlu bir Brahmana’dır.”⁴ “Ne çıplaklık, ne örülmüş saçlar, ne kir, ne oruç, ne toprağın üstünde yatma, ne toza bulanma, ne hareketsiz oturma bir kişiyi saflaştırır. Saflaşmanın tek yolu tutkuları yenmektir. Bir kimse güzel elbiseler giyinmiş bile olsa, sessiz kalmaya çalışıyorsa, sakınse, yumuşak, kontrollü, dürüst ise ve diğer canlılara eziyet etmiyorsa, o gerçek bir Brahmana, bir Samana (Düşük derecedeki Budist keşiş) ve bir Bhikkhu’dur.”⁵ “İçtenlik, ölümsüzlüğün (Nibbana) yoludur, kayıtsızlık ise ölümün yolu! Çabalayan kişiler ölümsüzdür, düşünmeyen kişiler ise zaten ölmüş demektirler. Bunu açık bir biçimde anlamış ve içtenliklerini geliştirmiş kişiler, bu içtenlikle mutlu olurlar ve soyluların bilgisinden sevinç duyarlar. Böyle düşünen, dayanıklı ve her zaman büyük güçlere sahip bilge kişiler, en yüksek mutluluk olan Nibbana’ya kavuşurlar.”⁶ Budizme göre günahlardan pişmanlık, tevbe ödüle layık bir davranıştır: “Kötü bir davranıştan sonra kişi pişmanlık duymalıdır; onun ödülünü o kişi ağlayarak, göz yaşları içinde alır.”⁷ Budizme göre başka varlıklara eziyet etmek veya öldürmek mutluluğa, kurtuluşa engeldir: “Kendi mutluluğunu arayan, hem eziyet ediyor ve varlıkları öldürüyor hem de mutluluğu arzuluyorsa, ölümden sonra mutluluğu bulamayacaktır. Kendi mutluluğunu arayan, eziyette bulunmuyor ve canlıları öldürmüyorsa, aynı zamanda mutluluğu istiyorsa, ölümden sonra mutluluğu bulacaktır.”⁸ “İyi işleri kötü işlerinin önüne geçen

¹ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 79.

² Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 80.

³ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 118-119.

⁴ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 130.

⁵ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 97-98.

⁶ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 82.

⁷ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 88.

⁸ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 96-97.

kişi, bulutlardan kurtulup açığa çıkan ay gibi bu dünyayı aydınlatır.”¹

Budistlerin kutsal metinlerindeki ifadelerden açıkça anlaşıldığı üzere, Budizme göre kurtuluşa ermek için güzel ahlak sahibi olmak ve erdemli bir hayat yaşamak şarttır. Dünya Dinleri Parlementosu’nun Dinî Liderler Toplantısına katılan Şikago Zen-Budist Mabedi’nin başkanı Samu Sunim, kendi kurtuluş inancını şöyle ifade etmiştir: “Biz Budistler, kurtuluşun ve aydınlanmanın, her türlü kirden ve yanılgıdan uzaklaşmakla ve meditasyonlu bir hayat ile mümkün olacağına inanıyoruz. Yalnız biz Budistler -bizden ayrı olan bir Allah’a inananlardan farklı olarak- uyanık ve aydınlanmış olan Buda’nın, Buda tabiatı ve Buda ruhu olarak içimizde olduğuna inanıyoruz.”² Budizm’de de bir Tanrı inancı bulunmaktadır. Ama o Tanrı’nın ne olduğu ve nasıl olduğu yönündeki açıklamaları diğer dinlerdeki Tanrı anlayışından farklılıklar göstermektedir. Budist temsilcinin sözünden anlaşıldığına göre onlar, Tanrı’yı aleminden ve kendilerinden ayrı düşünmemektedirler. Kurtuluş, biçimsel yönden Budizmin uygulamalarına bağlı olmada değil, içtenlikle ve iyi niyetle yapılan doğru, iyi, güzel eylemlerdir. Dünya zevklerine tutku derecesinde bağlanmak ve her türlü aşırılık, kurtuluşu kazanmaya engeldir. Budizmde ve diğer dinlerde ortak kurtuluş ilkeleri diyebileceğimiz kurtuluşun genel şartları dörttür: Doğru düşünce, doğru inanç, doğru söz ve doğru eylem. Her kim bunlara uyarsa kurtuluşa erip sonsuz mutluluğa kavuşur.

1.5.3. Zerdüştlükte Kurtuluş Öğretisi

İran dinleri içerisinde, tek Tanrı inancına yer vermesi bakımından, en dikkat çekicisi Zerdüştlük’tir. Bu din, adını kurucusundan alır. Kurucusu Zerdüş’tür. Bu dine, dayandığı tek tanrı Ahura Mazdah’a nisbeten “Mazdeizm” de denilir. Zerdüş’ün doğumu, M.Ö. 570 olarak tahmin edilmektedir. Zerdüş, İran dinleri üzerinde bir etki bırakmıştır. Tek tanrılı bir inanç telkin ettiği için onu bir peygamber olarak kabul edenler bulunduğu gibi, ona bir hâkim veya şaman olarak bakanlar da vardır. Gatha’lar diye adlandırılan kutsal metinler ona dayandırılır. Zerdüş, Yüce Tanrı olarak telkin ettiği Ahura Mazdah ile yakın irtibatı bulunduğunu ilân etti. Ona göre âlemde mücadele eden, İyilik ve Kötülük diye adlandırılan iki aslî ruh vardır. İnsanoğlu, bu iki ruh

¹ Kaya; Buddhistlerin Kutsal Kitapları, s. 102.

² Hans Küng; Karl – Josef Kuschel; Evrensel Bir Ahlaka Doğru, Çev. Nevzat Y. Aşıkoğlu; Cemal Tosun; Recai Doğan, Gün Yay., Ankara 1995, s. 56.

arasından birini seçmeye mecburdur ve bu seçimi onun kaderini etkileyecektir. Zerdüş, Ahura Mazdah'a ibadeti telkin etti. O, âlemin tanrısı idi. Âlemin gayesi; yalanın, kötülüğün hakikat tarafından yenilmesidir. Âlemdaki maddî ve manevî nizamı yaratan, tabiat kanunlarını koyan, Ahura Mazdah'dır. Kötülüklerin kaynağı, Ehrimen'dir. Ahura Mazdah'ın yanında altı baş melek bulunur. Bunlara Ameşa Spenta'lar (Kutsal Ölümsüzler) denilir. Bunlar; İyi Akıl, Adalet, İlâhî İrade Ülkesi, Tevazu, Mükemmeliyet ve Ölümsüzlük şeklinde, Ahura Mazdah'ın sıfatları, çeşitli vecheleri ve fonksiyonları olarak telâkki edilir. Zerdüş'e göre bir tarafta sağduyu, iyilik ve aydınlıktan oluşan "Aşa" (Âlem Nizâmı), öteki tarafta da suç, kötülük ve karanlığı içinde bulunduran "Drug" (yalan, anarşi, fesat) vardır. İnsanın iyilik tarafını seçmesi gerekir. İnsanın bu seçimi, öteki dünyada sonuç verecektir.¹ Martin Haug, Zerdüştlüğün teolojik açıdan monoteist (tek tanrıcı), felsefî açıdan dualist (İyilik ve Kötülük diye adlandırılan ve birbiriyle mücadele eden iki aslî ruh), ahlaki açıdan ise üçlü (düşünce, söz ve eylem) bir anlayışa sahip olduğunu ifade etmektedir.²

Bütün çatışma; doğru ve yanlış, dürüstlük veya yalancılık, adalet veya adaletsizlik olarak ahlaki tercihlerin bir savaşı olmasından kaynaklanmaktadır. O zaman bir anlamda insan yaşamı kötü ruhlara karşı ferdi savunma ya da bir savaş olarak dikkate alınır. Ahura Mazda'ya günlük ibadet eden kimseler ve dindar bir hayat yaşayanlar ki onlar; mütevazı, sabırlı ve hakikati söyleyenlerdir ve iyi karakter ve erdem sahibi temiz kalpli ve gazaptan sakınan kimselerdir. Açgözlülük, kıskançlık, düşmanlık, yalancılık, hırsızlık ve tembellik gibi olumsuz davranışlardan da uzaktırlar. Ahura Mazda'nın yarattığı varlıklar, çile çeken, ruhani güçler ile uygun ilişkiler kuran ve saflığı devam ettiren mutlu varlıklardır. Zerdüştlük öğretisinde çile çekme, terk etme, evlenmeme, oruç tutma gibi düşünceler yer almaz.³ Zerdüştlükte insanın en yüksek amacı mükemmel bir mutluluktur. Mutluluk, bu hayatla bitmez fakat gelecek hayatta sonsuza kadar devam eder. "Kim ki benim rızam için davranış işlerse o, Zerdüşti'dir ve öte hayatta ödüllendirilecektir. Ahura'nın bu kutsamaları, doğruların ruhları sonsuzlukta bunları arzular. O halde insanın amaçladığı en temel hedef mükemmel mutluluktur ve buna da insanın kendisi amildir. Fakat kullanacağı araçlar nedir? Ahura Mazda'nın kendi daenası (dini) aracılığı ile insana sağladığı şey Aşa'dır. Aşa, iki çabadan meydana

¹ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 118-121; Aydın; Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, s. 849-851.

² Young Oon Kim; World Religions, 1/119-120.

³ İskender Oymak; Zerdüştlük (İnanç, İbadet, Adetler), Elazığ 2003, s. 218-219; Şinasi Gündüz; "Mecusilik", Yaşayan Dünya Dinleri, s. 519-521.

gelen bir kutsallıktır. İlk çaba, Tanrının iradesini bilmektir. İkincisi ise bildiğini yapmaktır. Bu, bütün kanunun, Tanrıya karşı sorumluluğun ve kendimize karşı sorumluluğun yerine getirilmesidir. O, insanın hayatını yönetmek zorunda olan bütün ahlaki prensipleri içerir.¹

Günah, insanı kötü güçlerin esiri kılar; fazilet iyiliğin nihâi galebesine yardım eder. Zerdüştlükte doğru yaşama, ahlaki emirlere uyma esastır. Ahlaki emirler; iyi düşünce, iyi söz, iyi iş diye özetlenir. Fakirlere cömert davranma, yabancılara misafirperverlik, bütün lekelerden uzak kalma, toprağı silme, sığırlara bakma, sıkıcı şeyleri imha da faziletli işlerden sayılır. Temiz hayvanları, özellikle köpekleri öldürmek büyük günahdır. Zina, yasaktır. Bazı cinsî konular ve ölü bedenine temas kirlenmeye yol açar; özel âyinler gerektirir... Zerdüş, ölümden sonra ahlakî emirlere göre ceza veya mükâfattan bahseden ilk dinî lider olarak nitelendirilir. Onun iyilik ve kötülük prensibi, insan iradesine dayanır. Böylece Ahura Mazda'ya tapınmayı, irade ve ameli esas alan Mazdeizm, insanın aktifliğine dayanan bir dindir.² Zerdüştlükte tövbe veya aracılık için herhangi bir güce başvuru söz konusu değildir. Bu tür davranışlar için koşul koşmayan Zerdüştlük, ezeli ve ebedi kurtuluşu, bir kimsenin iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranış sahibi olmasına bağlamıştır. Zerdüşti düşüncenin mizaca uygunluğu oldukça açıktır. Metafizik konular ve spekülâtif düşünce, Zerdüşti öğretilerde az bir yere sahiptir. İnsanın kurtuluşu, yaşamın tam realizasyonu ile mümkündür. Her ferdin görevi iyyinin taraftarı olmaktır, bu yüzden kötü derhal mağlup edilecek ve iyi, ilahi saltanatı sürmek için zafer kazanacaktır.³

Avesta, insanı, Ahura Mazda'nın hür ve sorumlu bir yaratığı kabul eder. O, insanı boadhang (akıl), daena (bilinç), vaçao (irade), çengaç (yasalar)'a sahip olarak gösterir. Bunların hepsi zorunlu olarak onu, bütün yaratıklardan ayırır. Sorumluluk onun konumunun ayrılmaz bir özelliğidir. O kendi halinden ve kendisi ile ilgili olan şeylerin halinden sorumludur. O, dünyanın doğru düzenini yeryüzünde tesis etmek için ruhani bir gücü temsil etmekle sınırlıdır. O, aynı zamanda insanı yaratıcısı olan Ahura Mazda'ya yaklaşabilme ve onu taklit edebilme gücü ile tanımlar. Aslında Avesta insanı, dünyadaki şeyler arasında en yüksek dereceye yükseltir.⁴ İnsan, Tanrı tarafından

¹ Oymak; Zerdüştlük, s. 49-50.

² G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 122-123.

³ Oymak; Zerdüştlük, s. 223-224, Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 54.

⁴ Oymak; Zerdüştlük, s. 48; Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 52-53.

yargılanacağı söz ve davranışları için pek çok sorumluluğunu kullanma yeteneğine sahiptir. Şu bir gerçek ki insan, gerçekten ya olumsuz davranışlarından dolayı mahkum edilir ya da iyi davranışlarıyla mükafatlandırılır. Nitekim aşağıdaki ayette bu durum oldukça açık bir şekilde belirtilmektedir. “Doğruluk yolunda giden insanlar, bir sonraki yaşayışta uzun süren bir zulüm, karanlık, kötü yemek, acı, ağlama feryatları nedir bilmezler. Fakat siz ey yalana tapanlar, kendi davranışlarınız yüzünden hayatınız böyle geçecektir.”¹ Zerdüştlükte her dindar insanın hareketini sıkı bir şekilde gözetleyen ve kayıt eden kutsal varlıkların varlığına inanılır. Tüm iyi fiiller dikkatli bir şekilde kayıt edilir; tüm günahlar da yazılır. Hiçbir doktrinindeki günahları kayıt eden melek anlayışı, Zerdüş inancındaki kadar açık ve anlaşılır değildir. Bu eylemler bir hesap kitabına (amel defteri) yazılır ve bireysel yargılanma gününde terazide tartılmak üzere bir araya toplanır. Böyle bir kayıt etme ve terazide tartma fikri en eski zamandan günümüze kadar Zerdüştlüğün bütün kutsal kitaplarında görülür.²

Zerdüştlük’te kurtuluş doktrini, temelde var olan iki gücün, iyiliği ve kötülüğü temsil eden güçlerden iyi olanın nihayet üstün geleceği inancı üzerine dayanmaktadır. İnsan hür iradesiyle bu iki güçten hangisine tabi olacağını seçmek durumundadır. İyi olanı seçen kişi, bu seçiminin bir gereği olarak iyi davranmak ve Zerdüş’ün bildirdiği emirleri yerine getirmek zorundadır. O, ancak bunları yerine getirmek suretiyle kozmik alemde var olan mücadelede yerini alabilir. Zira Zerdüştlük dinini seçen kişi, öldükten sonra bu dünyada yaptıklarından sorumlu tutulacaktır. Ölen kişi, yaptığı amellerin fayda veya zararlarını kabirden itibaren görmeye başlayacaktır. Yaptıklarından Ahura Mazda önünde muhakeme edilecek ve muhakemesi sonucunda altında ateşin yer aldığı Sinvat (Çinvat) köprüsünden geçmesi istenecektir. Eğer kötülerden ise, köprüyü geçmeden ateşe düşecek, şayet iyilerden ise; Sinvat köprüsünü rahatlıkla geçebilecek ve Ahura Mazda’nın da yer aldığı ölümsüzlük ve ebedi aleme ulaşacaktır.³

Ölüm durumunda bir kişinin ruhu üç günlük bir süre vücut ile beraber kalır. Bu sebeple cenaze üç gün boyunca evde bekletilir. Dördüncü günde ruh “Çinvat Köprüsünü” geçmek suretiyle yargılanma yerine doğru yolculuk eder ki o cehennem uçurumunu bir baştan öbür başa bağlar ve diğer tarafta cennete götürür. Söz konusu ruhun, dünya

¹ Oymak; Zerdüştlük, s. 101.

² Oymak; Zerdüştlük, s. 223

³ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 50-51. Cehennem üzerine kurulacağına inanılan Çinvat köprüsü, İslam inanışındaki “sırat köprüsüne” benzemektedir. Bu köprü hakkında bilgi için bkz.: G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 121-122; Oymak; Zerdüştlük, s. 174.

hayatındaki kayıtları iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışın ağırlıklı toplamı ile bir denge içinde temsil ediliyorsa o zaman ruh, hurilerin yönlendirmesi sonucu zorlukla karşılaşmadan cennete gider. Fakat aksi bir durum olursa o zaman Çinvat Köprüsü üzerinden geçmek ruh için tamamen farklı bir tecrübenin yaşanmasına sebep olur. Köprünün ayak basılacak yeri bir kılıcın ağzı gibi keskinleşir ve ruh çirkin bir cadı biçiminde kendi varlığının farkına varır ve cehennem çukurunun içine atılır. Doğru kişilerden erkekler ve kadınların ruhu için en güzel zevkler ve güzel kokular içinde ahiret gününde kendi dini amellerinin karşılığı olarak en güzel hizmetçileri ya da hoş erkekleri mükafat olarak görecektir. Günahkar ruhlar ise acı ve sıkıntı çekeceklerdir ve onlara da davranışlarının karşılığı olarak çok çirkin kadın ya da erkek verilecektir.¹ Zerdüştlükte cehennem azapları, cennet nimetlerinden daha kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Azaba mahkum olanlar huzursuzluk ve azapla baskı altında tutulacaklar, uzun bir karanlık devre, iğrenç yiyeceklere ve feryatlara maruz kalacaklar. Azaba mahkum olanların ruhlarının daha sonraları serbest bırakılacağını iddia eden geç dönem Zerdüştlüğün aksine, Zerdüş azaba mahkum olanların ruhlarının ebedi işkence göreceğini belirtmektedir.² Bazı yorumlara göre ise şeytanlarla bütünleşenler hariç, herkes Ahura Mazdah'ın ülkesine girecektir.³

Ölümden sonraki hesap gününde doğru adamın ruhu, kendi daenasında vücut bulan güzel bir genç kız tarafından karşılanır. Söz konusu daena, kişinin kendi bilinç ve dinini temsil etmektedir. Bu mükafat, onun dünyadaki güzel düşünceleri, güzel sözleri ve güzel fiillerinin karşılığıdır. Bütün bunlar iyi insanı mükemmel bir sona ulaştırmak için kılavuzluk eder. Bunun tam karşısında günahkar adamın ruhu, onun bu üç özelliğini şahsında birleştiren çirkin bir kocakarı tarafından karşılanır. Bu kocakarı onu azaba sürükler. Dahası iyi düşünce, iyi söz ve iyi fiilin hepsi bir arada toplanır ve doğru insanın ruhunu ölümden sonra cennetin sonsuz ışığına doğru bir adım daha yükseltir. Kötü düşünce, söz ve fiiller lanetli insanın ruhunun, sonsuz karanlığa ve helake düştüğü aşamalardır. Avesta'da kutsal inancın bu üçlü doktrinini uygulayan kimse asvan (doğru insan) olarak kabul edilir. Bu kişi doğruluk kanununa uygun yaşamı ile anasavana (lanetli insana) ya da yalanın takipçisine zıt bir konumdadır.⁴

¹ Oymak; Zerdüştlük, s. 179-180; Young Oon Kim; World Religions, 1/146.

² Oymak; Zerdüştlük, s. 180

³ G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 122.

⁴ Oymak; Zerdüştlük, s. 217

Umumi yeniden dirilmeyi son yargılama takip edecektir ki son yargılama bütün doğru olanları kötünden ayıracaktır. Ahura Mazda, burada hem o zamana kadar yaşamış olanları hem de daha önce yargılanmış olanları yargılayacaktır.¹ Diğer taraftan doğru kimse, cennete girecek ve sonsuz ışık aleminde tahayyül edilen bütün mutlulukları tadacaktır. Ve bütün iyiler ve kötüler birbirinden ayrılacak, günahları ve sevapları daha ağır gelmeyen ancak durumları dengeli olan kimseler “hamestagan” olarak isimlendirilen bir ara yerde (araf) kalacaklar. Üç gün sonra hem doğru hem de kötüler eritilmiş bir metal üzerinde yürümek suretiyle temizlenecekler. Bu anda herkes bir dili konuşacak ve Ahura Mazda’ya ve onun varlıklarına olan hamd ve şükürlerini ilan edecekler. Daha sonra ölümsüzlük veren bir içecek veya yiyecek hepsine verilecektir. Sonuç olarak yetişkinler erkek ve kadın olarak kırk yaşındaki durumlarına dönecekler, çocuklar on beş yaşında gençler olarak yaşamlarını sürdürecektir.²

Zerdüş’t’e göre fert için kurtuluş, ferdin söz, davranış ve düşüncelerinin toplamına bağlıdır.³ İnsan bizzat kendisi iyi ve kötü davranışları ile kendi cennetini ve cehennemini kazanır.⁴ Avesta’da cehennem, “kötü niyetli insanların ikamet edeceği yer” olarak ifade edilir. Cehennem; berbat, karanlık, kötü kokuların bulunduğu ve dehşet verici bir yerdir ve insanlardan yaşamlarında Zerdüş’tî öğretileri ihmal eden kimselere ızdırap verir. Burası, yer altında bulunan üstü kubbemsi bir mekan olarak tasavvur edilir. Ayrıca cehennemde kötü insanlar için ağlama sesleri, kötü yiyecek ve uzun süreli eziyetin devam ettiği belirtilir.⁵ Cennet; aydınlık, hoş kokularla dolu, büyük mutluluk veren ve güzel bir yer olduğundan Zerdüş’tî ahlaka ve törensel öğretilere yaşamlarında bağlı kalan kimselerin mutlu olacakları bir yerdir. Kişi yaşamı boyunca iyi ve kötü davranışlar açısından tamamen dengede kalmışsa o takdirde ruh, Hamestagan (Araf) olarak isimlendirilen bir orta yerde olduğu gibi kalır ki burası yer ve yıldızlara ait bir bölge arasında bulunur. Burada ruh, mevsimsel sıcaklık ve soğukluklardan daha sert işkenceye maruz kalmaz. Ruh, umumi yeniden dirilme ve son yargılanma gününe kadar burada beklemek zorundadır.⁶ Cennet dört derecedir: İyi düşünce, iyi söz, iyi hareket ve en son ve en yüksek sonsuz ışık derecesidir. Bu son derecede, kutsal olan ruh, Ahura Mazda’yı görüp onun huzuruna varacaktır... Cehennem

¹ Oymak; Zerdüştlük, s. 162; Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 53-54.

² Oymak; Zerdüştlük, s. 173-174; Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 55-56.

³ Oymak; Zerdüştlük, s. 179

⁴ Oymak; Zerdüştlük, s. 176; Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 52-53.

⁵ Oymak; Zerdüştlük, s. 176.

⁶ Oymak; Zerdüştlük, s. 177

de dört dereceden oluşur: Kötü düşünce, kötü söz, kötü hareket ve Angra Mainyu'nun ikamet ettiği sonsuz karanlık.¹ Avesta, cennet ve cehennemi tasvir ederken maddi temsiller kullanır. Ayrıca Çinvat Köprüsü üzerinde günahkarların sürekli ağlayışları, çılgınlıkları, sıkıntıları, çaresizlikleri ve onların cehennemde anlamsız konuşmaları ve kötü yiyeceklerinden bahseder. Cennet ve cehennem bahislerinde maddi temsiller kullanılmasına rağmen içerik olarak tümüyle manevi bir anlatım söz konusudur.²

Diğer dinlerde olduğu gibi Zerdüştlükte de sonsuz bir kurtuluş anlayışının varlığı açıkça görülmektedir. Zerdüştlükte kişinin uyması gereken inanç, ibadet ve ahlakla ilgili emirler, yasaklar ve pek çok kuralları vardır. Kurtuluşa ermek için doğru inanç ve ameller gerekmektedir. Yalnızca imanla kurtuluş sağlanamaz, doğru inançla birlikte o inancın gereği olan iyi eylemler de yerine getirilmelidir. Zerdüşt'ün belirlediği kurallara uyan ve ahiretteki değerlendirme sonucunda olumlu tarafları ağır gelenler kurtuluşa erip cennete giderler. Buna karşılık bu kurallara uymayanlar ve bazısına uyup bazısına uymayanlardan ahiretteki yargılama sonucunda olumsuz tarafları ağır gelenler ise kurtuluşu kaybedip cehenneme giderler. Zerdüştlükteki ahiret inancı; amellerin kaydedilmesi ve değerlendirilmesi, sırat köprüsü, huriler, cennet ve cehennem vb. yönleriyle İslam Dini ile büyük benzerlikler göstermektedir. Buna bağlı olarak kurtuluş öğretisinde de büyük benzerlikler bulunmaktadır.

1.5.4. Yahudilikte Kurtuluş Öğretisi

Yahudilik, Hz. Musa'nın ve diğer İsrail oğulları peygamberlerinin mesajlarını izleyenlerin inanç ve uygulamalarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kimselere "Yahudi" denildiği gibi Hz. Musa'ya mensup ve onun yolundan gidenler anlamında "Musevi" de denilmektedir. Yahudilik, düzenlenmiş öğretiler veya dogmalar dini değildir fakat o, zamanla gelişmiş komple bir inançlar sistemidir.³ "Aslında Yahudiler'in bir ulusu mu, bir dini mi veya her ikisini mi temsil ettiği yüzyıllarca tartışılmalıdır. Yahudilik, geniş kapsamlı bir tabir olup, yalnız dinsel uygulama yönleri ile değil, bir "yaşam tarzı" veya "bir medeniyet" olarak da tarif edilmiştir. Yahudilik, yaşamın her ayrıntısı ile ilgilenir ve yaşamın din dışı bölümlerini dahi kutsal

¹ Oymak; Zerdüştlük, s. 178

² Oymak; Zerdüştlük, s. 179

³ David S. Ariel; What Do Jews Believe, Schocken Books, New York 1995, s. 4.

bir açıdan ele alır. Yahudiliğin kökenleri Avraam Avinu'ya (Hz. İbrahim'e) dayanır. Yahudilik'teki inanca göre O, monoteizmin bilincine kendi başına varan ilk kişidir. Avraam Avinu'dan beri geçen 3800 yıl içinde Yahudiler'in tarihini ve ulusal bütünlüğünü oluşturmakta en çok etkili olan iki olay, Mısır'dan Çıkış ve Sinay'da Tora'nın Moşe Rabenu (Hz. Musa) aracılığıyla Tanrı'dan teslim alınarak Yahudi halkını yönlendirecek yasalara vakıf olunmasıdır. Yahudilik, eski dünyanın, Romalılar ve Yunanlılar dahil olmak üzere tapındığı “çoklu tanrılar”a karşılık saf monoteistliği içeren ilk dindir. Yahudilik, kendini tüm insanlığın uygulayabileceği evrensel bir din olarak görür; bununla beraber Yahudi olanlar ile olmayanlar arasında şöyle bir ayrımı öngörür: Yahudiler, zamanında Rabiler tarafından 613 olarak saptanmış olan Tora emrine uymakla yükümlüdürler; Yahudi olmayanlar ise, “Noahid (Hz. Nuh) Yasaları”na uymalıdır. Bu yasalar, Nuh Tufanı'ndan sonra emredilmiştir. Bir Tanrı'ya inanmayı, küfürü, adam öldürmeyi, hırsızlığı, cinsel ahlaksızlığı, yaşayan bir hayvanın etini yemeyi yasaklamayı ve yasa koyucu mahkemeler kurmayı içeren bu yasalara uyan Yahudi olmayan kişiler dürüst olarak tanımlanır. Yahudilik, temel olarak uygulamaya dönük ve dünyevidir. Ödül ve cezanın yaşam sonrası dünyada verileceği konusu ile ilgi, Yahudilik tarihinde ileri dönemlerde gelişmiştir; öteki dünya ile uğraşmak teşvik edilmez, manevi kurtuluşa kişi, imandan ziyade, doğru ve dürüst uygulamalarla ulaşabilir ve insanoğlunun bu dünyanın mükemmelleştirilmesine katkısı olduğuna inanılır. Ayrıca, Yisraeloğulları'nın “milletlere bir ışık” (İşaya, 49:6) rolü oynama misyonu vardı. Bu bağlamda Yahudiler kendilerini, bu misyonu uygulamak için “Seçilmiş bir halk” olarak görmüşlerdir.¹ Bazı kişiler, Yisraeloğulları'nın bu görevi belirli bir ölçüde gerçekleştirebilmiş olduklarını ve Tek Tanrı'ya inanan diğer iki din olan Hristiyanlık ve İslam'a öncülük ettiklerini ve bu dinlerin de tek Tanrı inancını dünyanın her yanına yaydıkları görüşünü savunurlar. Kutsal Kitap sistematik bir şekilde olmasa dahi belirgin örneklerle ahlaki öğeleri işler. Yabancıların, dulun, yetimin içinde oldukları güç koşullar nedeniyle yardım görmeleri gerektiğine dair örneklerle Kutsal Kitap'ta sıkça rastlanır. Fakirlere de olanaklar sağlanır. Yahudilik'te mevcut olan “tüm Yahudiler birbirleri için sorumludurlar” ilkesi, güçlü bir cemaat bilincinin doğmasını sağlamıştır. Hiçbir Yahudi, dindasının sıkıntılarına kayıtsız kalmaz ve yardımcı olmak zorundadır. Tsedaka, İbranice bir kelime olup adalet anlamındaki bir kökten gelmiştir

¹ İsrail oğullarının “seçilmiş halk” olması hakkında geniş bir değerlendirme için bkz.: David S. Ariel; What Do Jews Believe, s. 108-133.

ve imkanı olanın muhtaç olanlara yardım etmelerinin adil olacağını ima ederek yardımı ve hayrı çağırıştır. Keza bir Yahudi dine aykırı hareket eden bir dindaşına da engel olmalıdır.”¹ Yahudilikte tsedakaya çok büyük önem verilmiştir hatta bazı bilginler, tsedaka vermeyen kişiyi, “İsrail’in Tanrısı’nı inkar etmiş ve puta tapmış” gibi suçlu saymışlardır.²

Yahudilikte, bütün Yahudilerce kabul görmüş dogmatik iman esasları yoktur. Kur’an’da olduğu şekilde, Tevrat’ta ve diğer Yahudi Kutsal Kitaplarında nelere inanılması gerektiğine dair sistematik bilgi bulunmaz. On Emir’de, sadece Allah’a iman meselesi üzerinde durulmaktadır. Peygamberlere, kitaplara, kaza ve kadere, hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna ve hattâ ahiret hayatına inanmakla ilgili kesin ifadeler Tevrat’ta yer almamaktadır. XII. Yüzyıla kadar belli bir inanç sistemine sahip olmayan Yahudiler, Tevrat’ı tefsir eden din bilginleri sayesinde, İslam ve Hristiyanlıktaki gibi, iman esaslarını benimsemişlerdir. Bu bilginlerden Rabbi Moşe ben Maimonides (1135-1204), Yahudiler için, şu 13 esası biraraya getirmiş ve bu esasları içinde bulunduran inanç sistemi benimsenmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

“Tam bir imanla inanırım ki:

1. Tanrı, var olan her şeyi yarattı ve onlara O hükmeder.
2. Tanrı birdir ve O’ndan başka Tanrı yoktur.
3. Tanrı’nın bedeni yoktur ve hiçbir şekilde tasvir edilemez.
4. Tanrı’nın başlangıcı yoktur ve nihyeti olmayacaktır.
5. Yalnız Tanrı’ya dua etmeliyiz. İbadet sadece Tanrı’ya mahsustur. O’ndan başka ibadete lâyık olan yoktur.
6. Peygamberlerin bütün sözleri doğrudur.
7. Moşe Rabenu (Hz. Musa), bütün peygamberlerin en büyüğüdür.
8. Elimizde olan Tora (Tevrat), Tanrı tarafından Hz. Musa’ya verildiğinin aynıdır ve değiştirilmemiştir.
9. Dinimiz ilâhî bir dindir ve değiştirilemez.
10. Tanrı, insanların bütün hareket ve düşüncelerini bilir.

¹ Yusuf Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul 2002, 3/766-767.

² Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi (El Gid Para El Pratikante), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul 2004, s. 366.

11. Tanrı, emirlerini yerine getirenleri mükâfatlandırır, getirmeyenleri cezalandırır.

12. Tanrı, kurtarıcıyı (Maşiyah) gönderecektir. Geç kalsa dahi beklerim.

13. Ruhum ölümsüzdür ve Allah, dilediği zaman ölüleri hayata kavuşturacaktır.”¹ Maimonides’e göre, bu onüç esastan birini kabul etmeyen kimse kâfir olmakta ve Yahudî cemaatinden çıkmaktadır. Bu prensiplerden herhangi birini inkar eden inançsız, öbür dünyadaki konumunu yitirmiştir. Mişna, öbür dünyadaki yerini kaybetmekle cezalandırılacak kişinin günahları arasında, ölülerin dirileceğinin bir Tora öğretisi olduğunu inkar etmenin bulunduğunu zikreder.² Yahudi filozof Philon’a göre insan, iki ayrı özden kuruludur: Ruh ve beden. Bedenin özü toprak, ruhun kaynağı tanrısal evrendir. Ruh bedenden ayrılınca ölüm gerçekleşir; beden toprağa dönüşür; ruh geldiği tanrısal kaynağa yönelir. Tanrı tektir, ölümsüzdür, önsüzdür, sonsuzdur, yaratıcıdır, evrenin yöneticisidir; yetkinlerin en yetkinidir. İnsanın suçlardan, kötülüklerden sıyrılıp olgunlaşması için arınması gerekir. Arınma erdemli yaşamakla, erdemli yaşamak da Tevrat’a uymakla olur. İnsan Tanrı’yı, bir bütün olarak bilemez, kavrayamaz, sadece düşünür. Tevrat’ın bütün bildirdikleri doğrudur. Doğru olan, gerçek olan, Tevrat’a uygun düşendir.³ Günümüzdeki, Ortodoks olsun veya Ortodoks inanışların dışındakiler olsun, Yahudiler’in çoğu ruhun ölümsüzlüğüne inanırlar. Fakat hepsi cennet ve cehennem varlığına ve ölülerin dirileceğine inanmazlar.”⁴

İman esaslarında görüldüğü üzere, Yahudilikte en önemli inanç, her şeyi yaratan ve her şeye gücü yeten Yüce tanrı inancıdır. Bilgelere göre Tanrı’nın varlığını inkar eden; bir “kofer be - ikar”dır (kafirdir) ve Tanrı’ya inanç tüm Tora’nın temelidir.⁵ Yahudilik, Tanrı’ya benzer tek varlık kabul ettiği insanı, aynı zamanda bütün mahlukat içerisinde en değerli varlık kabul eder. Tora’ya göre Tanrı, “Görüntümüzde ve benzeyişimizde insan yapalım.” demiştir. Tora bilginleri bu ayeti şöyle yorumlamışlardır: İnsan böylece, yaratılan tüm güçleri temsil eden küçük bir dünyadır. Dahası, yaratılan her şeyden farklı olarak, özgür seçim hakkına sahip olma açısından Tanrı’ya sadece insan benzemektedir. Tüm canlılar arasında sadece insan, Tanrı gibi düşünce, karar verme ve çözümleme

¹ Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, 1/232-233; Young Oon Kim; World Religions, 1/23; G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 251-252; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 1/300; Hayrullah Örs; Musa ve Yahudilik, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, s. 355-362. Şaban Kuzgun, Yahudilikte bir mezhep olan Karailer’in inanç esaslarını İslamdaki gibi altı olarak belirtmiştir. Şaban Kuzgun; Hazar ve Karay Türkleri, Alış Matbaacılık Tic. San. A. Ş., Ankara 1993, s. 277.

² Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, 2/338.

³ Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 1/317; Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 146-153.

⁴ Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, 1/130-131; Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 270-271.

⁵ Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, 1/233.

yeteneği ile özgür seçime hak kazanmıştır. Tanrı'yı bilebilir, sevebilir ve O'nunla arasında manevi bir bağ yaratabilir; ve sadece insan, hareketlerini bir mantık çerçevesi içinde yapabilir. Tora, insanın Tanrı'nın benzeyiş ve görüntüsünde yaratılmış olduğunu söyleyerek, tam olarak bunu ifade etmektedir.¹ İnsan, diğer varlıklardan ayrıldığı bu yönleriyle sorumlu bir varlık kılınmıştır. İnsanın hem bu dünyada mutlu olması hem de Gelecek Alem'de nimetlere kavuşması için Tanrı'yı örnek alması ve O'nun ahlakını izlemesi gerekir. "Dünyayı yaratan Tanrı, Dünyası'na örnektir. O nasıl merhametli ise, sen de öyle olacaksın. O nasıl iyi ise, sen de öyle olmalısın. O nasıl açları doyurur, çıplakları giydirirse, sen de O'nun yaptıklarını örnek alarak hareket etmelisin."²

Yahidilikte çok önemli bir yere sahip olan On Emir'de, her ne kadar inanmayanların ve inanıp yerine getirmeyenlerin ölüm sonrası bir cezaya çarptırılacaklarından açıkça söz edilmese de Tanrı ile ilgili inançlardan ve bazı ahlaki ilkelerden söz edilmektedir. Bu inançlar ve ahlaki kurallar da kurtuluşa ulaşmada mutlaka gerekli olan, inançlar ve kurallardır. On emir şöyledir: "Tanrı şöyle konuştu: 'Seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden çıkaran Tanrın Rab benim. Benden başka tanrın olmayacak. Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yeraltındaki sulara yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın Rab, kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım. Ama beni seven, buyruklarıma uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm. Tanrın Rab'bin adını boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü Rab, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır. Şabat Günü'nü kutsal sayarak anımsa. Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrın Rab'be Şabat Günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aranızdaki yabancılar dahil, hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü ben, Rab yeri göğü, denizi ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim. Bu yüzden Şabat Günü'nü kutsadım ve kutsal bir gün olarak belirledim. Annene babana saygı göster. Öyle ki, Tanrın Rab'bin sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun. Adam öldürmeyeceksin. Zina etmeyeceksin. Çalmayacaksın. Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin. Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz

¹ Tora; Bereşit, 1/26-27. ayetler ve tefsiri, Çev. Moşe Farsi, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul 2002, s. 10-11; Tanach (The Torah / Prophets / Writings), The Stone Edition (Mesorah Publications), New York 1998, s. 4.

² Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s. 342.

dikmeyeceksin.”¹ Tevrat’ın, birçok yerinde emredilen ve kesinlikle uyulması istenen daha pek çok emir ve yasaklar vardır. Bu da Yahudilikte, Tanrı’ya ibadet etmenin ve ahlaki kurallara uymanın, kurtuluşu kazanıp sonsuz mutluluğa ulaşma açısından gerekli olduğunu gösterir.²

Kur’an’da inanç, ibadet, ahlak ve toplumsal yasalarla ilgili ifadeler, emir ve yasaklar geçtikten sonra, hemen peşinden bunları benimseyip uyanların cennete gideceği ve orada ödüllendirileceği, uymayanların ise cehenneme gidip orada cezalandırılacağı bildirildiği halde Tevrat’ta, böyle anlatımlar bulunmamaktadır. Türkçe çevirisi 1185 sayfayı bulan Yahudi kutsal kitabının içinde ölüm sonrası hayatla, cennet ve cehennemle ilgili yalnızca birkaç açık ifadeye rastlanmaktadır. Bu yüzden, dünyadaki ölümden sonra başka bir hayatın devam ettiğine dair birkaç açık ifadenin dışında ancak işaret olarak düşünülebilecek ifadelerden örnekler verebiliyoruz: “Hanok toplam 365 yıl yaşadı. Tanrı yolunda yürüdü, sonra ortadan kayboldu; çünkü Tanrı onu yanına almıştı.”³ Hanok’u Tanrı’nın kendi yanına almasından bahsedilmektedir. Eğer dünyadaki ölümden sonra yeni bir yaşam devam etmiyorsa Tanrı’nın yanına almasıyla herhangi bir yerde gömülüp çürümüş olmasının farkı olmaz. Zaten geleneksel Yahudi inancına göre, Hanok cennete ölmeden girmiştir.⁴ Benzer bir ifade de İlyas için kullanılmaktadır: “Onlar yürüyüp konuşurlarken, ansızın ateşten bir atlı araba görüldü, onları birbirinden ayırdı. İlyas kasırgayla göklere alındı. Olanları gören Elişa şöyle bağırdı: ‘Baba, baba, İsrail’in arabası ve atlıları!’ İlyas’ı bir daha göremedi. Giysilerini yırtıp paramparça etti. Sonra İlyas’ın üzerinden düşen cüppeyi alıp geri döndü ve Şeria Irmağı’nın kıyısında durdu.”⁵ İlyas’ın göklere alınması, cennete girdirilmesi olarak yorumlanmıştır.⁶ “İbrahim yüz yetmiş beş yıl yaşadı. Ömrü bu kadardı. Kocamış, yaşama doymuş, iyice yaşlanmış olarak son soluğunu verdi. Ölüp atalarına kavuştu.”⁷ Ölüp atalarına kavuşma ifadesi de dünyada öldükten sonra başka bir âlemde yeni bir yaşama kavuşmaya işaret olabilir. Çünkü dünyadaki bedensel ölümden sonra başka bir âlemde ruhsal yaşam devam etmiyorsa atalarına kavuşmasının bir anlamı olmaz. Ölüp

¹ Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil); Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul 2001, Çıkış, 20/1-17; Yasanın Tekrarı, 5/5-21.

² Yahudi kutsal kitabındaki ahlaki kurallara örnek olarak bkz.: Kutsal Kitap; Çıkış, 22/1-28, 23/1-13; Levililer, 19/1-37; Yasanın Tekrarı, 24/1-22.

³ Kutsal Kitap; Yaratılış, 5/23-24.

⁴ Tora; Bereşit, 5/24. ayetin tefsiri, s. 35.

⁵ Kutsal Kitap; 2. Krallar, 2/11-13.

⁶ Tanach (The Torah / Prophets / Writings), s. 878.

⁷ Kutsal Kitap; Yaratılış, 25/7-8.

yeniden dirilmeyen ve hiçbir şeyden haberi olmayan biri için atalarının yanına gömülmeyle düşmanlarının yanına gömülme arasında hiçbir fark olmaz. Hz. Yakup ve başkaları da ölümler diyarından bahsetmektedirler.¹ Bu tür ifadeler, öldükten sonra dirilme ve başka bir alemde hayatın devam ettiği inancına işaret olabilir. Kutsal Kitap'ta ölümlerin ruhlarına danışmanın yanlışlığından bahsedilmektedir.² Bu ifade, ölümlerin ruhlarına danışmanın yanlışlığı ile birlikte bedenlerin dünyadaki ölümlerinin ardından ruhların başka bir alemde yaşamaya devam ettiklerine ve dünyadaki kimselerle ilişki kurabildiklerine işaret eder. Doğru kişilerin ölümüyle ölmek ve sonun onlarınki gibi olması isteği öldükten sonra başka bir hayatta yaşama inancını gösterir.³ Tanrı, kendisinin öldüren ve diriltten olduğunu söylemektedir: “Rab öldürür de diriltir de, ölümler diyarına indirir ve çıkarır.”⁴ Tanrı, ölümü sonsuza dek yutacaktır. Dolayısıyla artık ölüm denilen bir olay olmayacak ve sonsuz yaşam başlayacaktır: “Her Şeye Egemen Rab, ölümü sonsuza dek yutacak. Egemen Rab, bütün yüzlerden gözyaşlarını silecek. Halkının utancını bütün yeryüzünden kaldıracak. Çünkü Rab böyle diyor. O gün diyecekler ki, işte Tanrımız budur; O'na umut bağlamıştık, bizi kurtardı, Rab O'dur, O'nun kurtuluşuyla sevinip coşalım.”⁵ Allah, yeni yer ve yeni gök yaratacaktır.⁶ Bu durum, kıyamet olayını ve sonrasında kurulacak yeni dünyayı ve orada sonsuz yaşamı gösteriyor olabilir.

Tevrat'ta, ahiret inancının varlığına işaret yoluyla delil getirilen yukarıdaki ifadelerden başka, öldükten sonra dirilip yeni bir hayata başlama inancını daha açık bir biçimde gösteren ifadeler de vardır. Bedenlerin dirilmesinden ve toprak altında yatanların uyanmasından haber verilmektedir: “Ama senin ölümlerin yaşayacak, bedenleri dirilecek. Ey sizler, toprak altında yatanlar, uyanın, ezgiler söyleyin. Çünkü senin çiyin sabah çiyine benzer, toprak ölümlerini yaşama kavuşturacak. Haydi halkım, iç odalarınıza girip aranızdan kapılarınızı kapatın, Rab'bin öfkesi geçene dek kısa süre gizlenin. Çünkü dünyada yaşayanları suçlarından ötürü cezalandırmak için Rab bulunduğu yerden geliyor. Dünya üzerine dökülen kanı açığa vuracak, öldürülenleri artık saklamayacak.”⁷ Gelecek bir günden ve o günde çalacak toplanma borusundan söz edilmektedir.

¹ Kutsal Kitap; Yaratılış, 37/34-35.

² Kutsal Kitap; Yasanın Tekrarı, 18/9-13; Eyüp, 32/8, 18; Mezmurlar, 31/5; Yeşaya, 8/19, 19/3.

³ Kutsal Kitap; Çölde Sayım, 23/10.

⁴ Kutsal Kitap; 1. Samuel, 2/6; Yasanın Tekrarı, 32/39-41.

⁵ Kutsal Kitap; Yeşaya, 25/6-9; Hoşea, 6/1-3.

⁶ Kutsal Kitap; Yeşaya, 66/22-24.

⁷ Kutsal Kitap; Yeşaya, 26/19-21.

Toplanma borusunun çalınmasından sonra, daha önce ölmüş olanlar diriltilecek ve Yeruşalim’de toplanılacaktır: “Ey İsrail oğulları, o gün Rab gürül gürül akan Fırat ile Mısır Vadisi arasında harman döver gibi, sizi birer birer toplayacak. Evet, o gün büyük bir boru çalınacak; Asur’da yitenlerle Mısır’a sürgün edilenler gelip kutsal dağda, Yeruşalim’de Rab’be tapınacaklar.”¹ Yahudi kutsal kitabında öldükten sonra dirilme, iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırılması ve cennet - cehennem inançlarına delil getirilen en açık ifade ise şunlardır: “O zaman senin halkını koruyan büyük önder Mikail görünecek. Ulusun oluşumundan beri hiç görülmemiş bir sıkıntı dönemi olacak. Bu dönemde halkın -adı kitapta yazılı olanlar- kurtulacak. Yeryüzü toprağında uyuyanların birçoğu uyanacak: Kimisi sonsuz yaşama, kimisi utanca ve sonsuz iğrençliğe gönderilecek. Bilgeler gök kubbe gibi, birçoklarını doğruluğa döndürenler yıldızlar gibi sonsuza dek parlayacaklar.”² Peygamber Hezekiel’in gördüğü şu görüm (vizyon), ölülerin nasıl diriltileceğini haber vermektedir: “Rab’bin eli üzerimdeydi, Ruh’yla beni dışarı çıkardı, kemiklerle dolu bir ovanın ortasına koydu. Beni onların arasında her yöne dolaştırdı. Ovada her yere yayılmış, tamamen kurumuş pek çok kemik vardı. ‘İnsanoğlu, bu kemikler canlanabilir mi?’ diye sordu. Ben, ‘Sen bilirsin, ey Egemen Rab’ diye yanıtladım. Bunun üzerine, ‘Bu kemikler üzerine peygamberlik et’ dedi. Onlara de ki, ‘Kuru kemikler, Rab’bin sözünü dinleyin! Egemen Rab, bu kemiklere şöyle diyor: İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. Size kaslar verecek, üzerinizde et oluşturacağım, sizi deriyle kaplayacağım. İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. O zaman benim Rab olduğumu anlayacaksınız.’ Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Ben peygamberlik ederken bir gürültü oldu, bir takırtı duyuldu. Kemikler birbirleriyle birleşiyordu. Baktım, işte üzerlerinde kaslar, etler oluşuyor, üstlerini deri kaplıyordu. Ama onlarda ruh yoktu. Sonra bana şöyle dedi: ‘Rüzgara peygamberlik et, insanoğlu, peygamberlik et ve de ki, Egemen Rab şöyle diyor: Ey rüzgar, gel dört yandan es. Bu öldürülmüşlerin üzerine üfle ki canlansınlar!’ Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Onların içine soluk girince canlanıp ayağa kalktılar. Çok, çok büyük bir kalabalık oluşturuyorlardı. Sonra bana, ‘İnsanoğlu, bu kemikler bütün İsrail halkını simgeliyor’ dedi, Onlar, ‘Kemiklerimiz kurudu, umudumuz yok oldu, bittik’ diyorlar. Bu yüzden peygamberlik et ve onlara de ki, ‘Egemen Rab şöyle diyor: Ey halkım, mezarlarınızı açıp sizi oradan çıkaracak, İsrail

¹ Kutsal Kitap; Yeşeya, 27/12-13.

² Kutsal Kitap; Daniel, 12/1-3.

ülkesine geri getireceğim. Mezarlarınızı açıp sizi çıkardığım zaman benim Rab olduğumu anlayacaksınız, ey halkım. Ruhumu içinize koyacağım, canlanacaksınız. Sizi kendi ülkenize yerleştireceğim. O zaman, bunu söyleyenin ve yapanın ben Rab olduğumu anlayacaksınız.’ Böyle diyor Rab.”¹ Yahudi kutsal kitabında öldükten sonra dirilmeye ve ahiret hayatına işaret eden ifadeler, yukarda aktardıklarımız ve bunlara benzer anlatımlardır. Elbette, ahiret inancının olduğu dinlerde kurtuluş inancı ve o kurtuluşa ulaşmak için ilke ve kurallar da vardır. Kur’an’la karşılaştırdığımızda, Kur’an’ın öldükten sonra dirilme, cennet, cehennem ve bunların tasvirleri yanında Yahudi kutsal kitabındaki ahiret hayatıyla ilgili anlatımların hem müphem hem de çok az olduğu görülmektedir. Ama yine de ahiret inancı ve kurtuluş düşüncesine rastlanmaktadır. Tevrat’ta sonsuz yaşam ve kurtuluşa erme veya hüsrana uğrama düşüncesinin varlığını ispatlamak açısından bu ayetler de yeterlidir.

Yahudi inancına göre, insanın yaptığı bütün işler amel defterlerine kaydedilmektedir.² Yahudilikte, kabir hayatının olduğuna işaret eden ifadeler de vardır: “İnsan bu dünyayı terk ettiğinde; ne gümüşleri, ne altınları, ne mücevherleri, ne de incileri kendisi ile birlikte gelir. Sadece Tora ve işlediği iyi amelleri ona eşlik eder. Zira, şöyle denmektedir: Yürüdüğünde sana bu dünyada yol gösterir, yattığında seni kabirde korur ve uyandığında ise ahirette seninle birlikte yürür.”³ “Hüküm günü insan hesaba çekilirken kendisine şu sorular yöneltilir: İşlerinde dürüst davrandın mı? Tora ile meşgul olmak için düzenli olarak vakit ayırdın mı?⁴ Kendinden sonra gelecek bir nesil bıraktın mı? Kurtulacağın ümidiyle yaşadın mı? Hikmeti araştırdın mı? Anlama yetini kullandın mı? Bütün bu sorular insanın ‘evet’ cevabını verdiği varsayıldıktan sonra, şayet Rab korkusu da onun hazinesi ise sonuç mükemmeldir; aksi takdirde diğerleri hiç hesaba katılmaz.”⁵ Umumi diriliş için Şofara (İslam’daki Sura) üflenecek ve diriliş, kutsal topraklarda gerçekleşecektir. Kutsal topraklar dışında gömülü olanların cesetleri bir şekilde kutsal topraklara getirildikten sonra diriltileceklerdir. Dirilişin cismani mi yoksa ruhani mi olacağı, herkesin mi yoksa bazı kimselerin mi diriltileceği, hesaba çekilme ve hesabın görüleceği yer, amellerin tartılması, değerlendirilmesi vb. konularında Yahudi bilginler çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Konumuz açısından

¹ Kutsal Kitap; Hezekiel, 37/1-14.

² Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s. 334.

³ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 275. Tora’yı öğrenip uygulamanın gelecek alemdeki yararıyla ilgili olarak bkz.: Taşpınar; a.g.e., s. 293-300, 304-305; Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s.372-376.

⁴ Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s. 373.

⁵ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 287-288.

bunların mahiyeti, nasıl olduğu değil varlığına inanmak yeterlidir. Çünkü bunların varlığına inanan kimselerde, açıklaması farklı da olsa mutlaka bir kurtuluş inancı vardır.

Yahudi inancına göre şu kimseler cennete girecektir: Tora'nın sözlerini elde eden, emirlerini yerine getirenler ve çocuklarına öğretenler. Bir kişi tüm hareket ve davranışlarında kusursuz ve dürüst olsa bile, eğer Tora öğrenmezse, bunun hiçbir değeri yoktur.¹ Alçak gönüllü olup kendisini küçülten ve gururdan uzak duran kişiler, ebedi yaşama hak kazananlar arasına girecektir.² Başkalarına karşı kin beslemeyen, intikam almaya kalkmayan ve kendisine karşı yapılan kötülüğü hemen unutan kişiler hem bu dünyada mutlu bir yaşam sürecekler hem de gelecek alemde cennet nimetlerine kavuşacaklar.³ Yahudiliğin kanunlarını tedris edenler, İsraililerin tamamı, bütün kalbiyle 'amin' diyenler, şehitler, İsrail diyarında oturanlar, nazik ve mütevazi olanlar, alçak gönüllü yürüyenler, hiçbir zaman kendisini övmeyenler, kendi elinin kazandıklarını harcayanlar, Şmone Esre'ye 'İsrail'i kurtaran Sen ne mübareksin' duasını ekleyenler, günde üç defa Mezmurlar 145'i okuyanlar, yemekten sonra içi şarap dolu bir kadehe duayı okuyanlar gelecek alemleri elde ederler.⁴ İslam kültüründeki, on sahabenin dünyada yaşarlarken cennetle müjdelendiği inancına benzer ve hatta ondan daha ileri olarak Yahudi inancında, daha bu dünyada iken, ölmeden cennete girenlerin olduğu belirtilmektedir. Bunlar: Ben Azzai, Ben Zoma, Aher ve Rabbi Akiba'dır.⁵ Cennette yedi derece vardır, her salih kendisine münasip şerefe uygun olarak orada yerleştirilecektir.⁶ Yahudi inancına göre, bu dünya ile Gelecek Alem'in birbirine zıt iki alem olduğu ifade edilmiştir. Bu zıtlık, insanların bu dünyadaki statüleri ile de ilişkilendirilerek, bu dünyada sefalet ve acılara maruz kalanların Gelecek Alem'de bunların tamamen aksine bir hayat sürecekleri belirtilmektedir ki, bu durum Yahudiler'in yaşadıkları sürgün hayatının karşılıksız olmayacağı düşüncesini desteklemekle birlikte, dünya hayatının hor görülmesine dayalı bir mistik yönelişi de destekler mahiyettedir: "Bir olan Kuddüs'ün İsrail oğulları'na vereceği üç şey vardır ve bunların elde edilmesini bazı acıların çekilmesine bağlamıştır. Bunlar: Tora, İsrail ülkesi ve Gelecek Alem'dir. Hiç kimsenin iki sofrada (bu dünya ve Gelecek Alem'de) nasibi yoktur. Kim bu alemdeki nimetleri kabul ederse, Gelecek Alem'deki nimetlerden

¹ Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s. 372-373, 377.

² Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s. 354.

³ Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s. 346.

⁴ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 299-301.

⁵ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 299.

⁶ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 302-305.

mahrum olur.”¹

Bilgelere göre: “Şu kişiler gelecek dünyadan mahrum kılınacaktır: Tanrı’nın varlığını inkar eden, yeniden dirilişi inkar eden; Tora’nın Tanrısal kökenini ve Tanrısal adaleti ve mükafat ve cezasını inkar eden.”² Hahamlar şöyle demiştir: Üç günah için kişiye bu dünyada ceza verilir ve gelecek dünyada yeri yoktur: Putperestlik, kendisine yasak olan birisiyle ilişkiye girmek ve kan dökmek. Aleyhte konuşmak ise bu üç günahın hepsine bedeldir.³ İnsanları başkalarının yanında utandıran ve arkadaşı için kötü nam yayan kişilerin de gelecek dünyada nasipleri yoktur.⁴ Bunların dışında ahirette nasibi olmayanlar ise şunlardır: Epikuroşçular, yabancı (sapık fikirli) yazıları okuyanlar ile bir yaranın üzerine kısık bir sesle ‘Mısırlılara verdiğim hastalıkların hiçbirini sana vermeyeceğim; çünkü ben sana şifa veren Rabb’im’ (Çıkış, 15/26) sözlerini okuyanlar (muskacılar). Tanrı’nın adını yazıldığı harfler ile telaffuz edenler (boş yere ağzına alanlar). Gelecek alemde şu üç kralın da nasibi yoktur: Yeroboam, Ahab ve Manesse... Şu dört kişinin de gelecek alemde nasibi yoktur: Balaam, Doeg, Ahitofel ve Gehazi. Gelecek alemde nasibi olmayacak diğer kimseler ise şunlardır: Tufan nesli, sürgün nesli, Sodom halkı, casuslar, çölde başıboş dolaşan nesil, Korah’ın topluluğu, on kabile ve mürted olmuş şehrin halkı (Dinden dönenler).⁵

Yahudilikteki cennet ve cehennem tasviri, Müslümanlıktaki cennet ve cehennem tasvirine de biraz benzemektedir. Belki de tarihi süreç içerisinde İslam’ın cennet ve cehennem anlayışından etkilenilmiş olabilir. Yahudi inancına göre cennet şöyle tarif edilmektedir: “Gan Eden (Cennet): Musevi gelenek ve inancına göre ölümden sonra iyi ruhların vardıkları yer. Eden (Cennet) ve Tanrı’nın Adem ve Havva için Eden’de kurduğu bahçe (Gan), bu tabirin köklerini oluşturur... Eden’de mükemmelliğin mevcudiyetine inanılır. Peygamber Yehezkel, Eden’de her cins kıymetli taşın ve büyüleyici ağaçların varlığından bahseder. Daha sonraki Rabinik yazılar ise biri yeryüzünde diğeri de öte alemde bulunan iki ayrı Gan Eden’den bahis açar. Semalardaki Gan Eden cennettir. Yüzsüzler, terbiyesizler cehenneme gitmeye mahkumken mütevaziler cennete gireceklerdir. Gan Eden’in nehirlerinden süt, şarap, bal akar; dünyadaki ağaçlardan daha hoş 800 000 ağaç vardır; 600 000 melek Tanrı’yı en hoş

¹ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 273.

² Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, 1/233.

³ Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s. 348.

⁴ Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s. 342.

⁵ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 271-272, 274.

sesleriyle överler...”¹ Cennet, bu dünyaya benzemez. Bu yüzden cennette, bu dünya hayatında olduğu gibi yeme, içme, cinsel ilişki vb. bedeni hazlar ve süfli duygular yoktur. Orada ticaret yapılmaz, kıskançlık, kin ve rekabet de yoktur. Orada salihler, başlarında taçları olduğu halde ilahi huzurun ihtişamını seyrederek. Bu, onların yiyecekleri ve içecekleridir. Ahiret hayatı tamamiyle ruhanidir.²

Yahudiliğe göre, ölen insanların iyisi de kötüsü de “şəol” denen bir yerde toplanacaklardır. İyi insanlar yargılanıp, akladıktan sonra Aden ya da Eden adı verilen “cennete” gideceklerdir. Kötülerse, cehenneme gidip cezalarını çekeceklerdir. (Cehennem sözcüğü İbrani dilinde “ge bne hinnom” denen “Hinnom oğullarının vadisi” anlamındaki sözcükten türetilmiştir. Filistin’de kızgın güneşli, yakıcı, çorak, bitkisiz bir bölge olan, eskiden Kenanlıların tanrıları Baal’a kurban olarak küçük çocukları yaktıkları bu vadinin adı, zaman içinde değişikliğe uğrayıp “Gehenna”ya dönüşmüştür.) Yahudilikte cennetle, cehennemle, yargı günüyle ilgili buyrukların, açıklamaların toplandığı kitap Talmud’dur. Talmud’a göre, kötü insanlar arasında bile cehennemde kalacak olanlar çok azdır; suçluların çoğu Gehenna’da (cehennemde) oniki aylık bir ceza çektikten sonra Aden’e (cennete) gideceklerdir.”³ Bazı günahlardan şiddetle sakındırmak için cehennemde ebedi kalmadan da bahsedilmiştir. “Tüm günahkarlar Geinam’da cezalarını çekerler; sonra da affedilirler ve Gelecek Dünya’daki yerlerini alırlar. Fakat insanları başkalarının yanında utandıran ve arkadaşı için kötü nam yayan kişiler hiçbir zaman Geinam’dan çıkamazlar.”⁴ Yahudi inancında cehennemin yedi isminden, yedi katından ve üç kapısından söz edilmektedir. Cehennem, ağız dar, içi duman dolu fakat kendisi geniş ve derin bir yerdir. İçerisi ateş ve odunla doldurulmuş vaziyettedir ve krallar dahi orada yanacaktır... Dünya, cehenneme nisbetle bir tencere kapağı kadardır. Cehennemin sınırı yoktur. Cehennem, zifiri karanlık bir yerdir. Cehennemde ateş azabının yanında kaşıntı, kar, dolu ve kükürtle de azap vardır. Cehennem ateşinin şiddeti, bu dünyadaki ateşin şiddetinden altmış kat fazladır. Cehennem azabı hem ruha hem de bedene uygulanacaktır. Cehennemdeki ceza, süresiz, sonsuz değil, genel kabule göre oniki aydır. Şabat günü dışında haftanın her günü azap

¹ Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, 1/183; Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 295-305.

² Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 301-305.

³ Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 1/309, 315-316; Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 309-316. Yahudiliğe göre, insanların çok azı dışında cehennemde ebedi kalmayacak, oniki aylık bir cezadan sonra cehennemden çıkıp cennete gideceklerdir. bkz.: David S. Ariel; What Do Jews Believe, s. 76; G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 250; Baki Adam; “Yahudilik”, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 237.

⁴ Rabi Nisim Behar; Dini Uygulama Rehberi, s. 342.

edilir, şabat günü azap edilmez.¹ Apokrif kabul edilip Kutsal Kitap'a alınmayan, yalnızca Katolik Hristiyanların kutsal kitap içerisinde yayınladıkları kitaplarda da cehennemden ve oradaki cezalardan bahsedilmektedir: "Alçak gönüllü ol! Çünkü kafirin cezası ateş ve solucandır."²

Yahudilik, diğer insanların inançları konusundaki öğretisi bakımından farklılık gösterir. Yahudiler, Allah'ın Tevrat'ın hükümleriyle amel etmeyi sadece Yahudi ırkına buyurduğuna bu yüzden diğer ırk mensuplarının Yahudiliğe dahil olmak gibi bir zorunluluklarının bulunmadığına inanırlar. Yahudi din bilgini Rabbilerin öğretisine göre, Nuh'un Yedi Kanunu olarak tanımlanan inanç ve ahlakla ilgili yedi temel prensibi kalben benimseyen ve uygulayanlar ahiret hayatında kurtuluşu elde edebilirler. Allah, işledikleri amellerin karşılığını onlara ahiret hayatında verir. Fakat "Nuhiler" adını verdikleri bu kimselerle Yahudiler arasında ahiret hayatında derece farkı olur. Yahudiler, Hristiyanları ve Müslümanları Nuhiler kategorisine koyup, onların kendi inançlarında kurtuluşlarının mümkün olduğunu söylerler. Bununla birlikte, Hristiyanlığı ve İslam'ı gerçek din olarak tanımazlar.³ "Maimonides, mürted ve inkarcı Yahudilerin putperestlerden daha düşük seviyede olduklarını belirttikten sonra, dindar putperestlerle ilgili hükmünü de belirtmektedir: 'Putperestlere gelince, biz ne onları çukurdan kurtarmakla ne de onları çukura atmakla yükümlüyüz. Onlar arasındaki dindar kişilerin gelecek alemde nasiplerinin olacağı kesindir.' Bu ifadeler de göstermektedir ki, Maimonides'e göre ahirette ya da gelecek alemde nasibi olanlar, kendi dinlerinin emirlerini yerine getirenlerdir. Zira mürted ve inkarcı olmak -Yahudiliğe göre yanlış da olsa bir dine uygun yaşamaktan- daha kötüdür. Daha sonra Maimonides, dindar putperestten ne anladığını şöyle açıklamaktadır: Nuh'un Yedi Kanunu'nu kabul eden ve onları titizlikle uygulayan bir putperest, salih bir putperesttir. Ve gelecek alemde nasibi olacaktır."⁴ Çağdaş Rabbilerden Arthur Hertzberg, Yahudiliğin halen ihtidaya açık olduğunu belirtir. Ona göre mühtediler, aslında Allah indinde değerlidirler. Onların bu değerli oluşu, Yahudi inancını kabul etmelerinden değil, Yahudi kaderine ortak olmayı

¹ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 310-316. Yahudilikte ölüm ve gelecek hayatla ilgili geniş bilgi için bkz.: David S. Ariel; What Do Jews Believe, s. 73-81.

² Kitabı Mukaddes'in Deuterokanonik (Apokrif) Kitapları, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul 1987, Sirak Kitabı, 7/17; Yudit'in Kitabı, 16/17; Makabelerin İkinci Kitabı, 12/43-45; Bilgelik Kitabı, 3/1-12.

³ Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 11, 24-26, 30-32, 51. Nuhilikle ilgili olarak bkz.: Michael Wyschogrod; "Musevilik Açısından İslâm ve Hristiyanlık", İbrahimi Dinlerin Diyalogu, Çev. Mesut Karaşahan, Pınar Yay., İstanbul 1993, s. 37-38, 40; Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, 2/448.

⁴ Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 307-308.

kabul etmiş olmalarındandır. İyi insan kendi dininde de kurtuluşa erebilir.¹ Moses Mendelssohn'a göre ise Tevrat, sadece Yahudi halkının Tevratıdır. Yahudi olmayan diğer halklar, tabii din veya kendi gelenekleri ile kurtuluşa erebilirler; kurtuluş, sadece bir dinle sınırlı değildir. Bunun için, Yahudiliğin dışarıdan mühtediler kazanma gayreti yoktur. Mendelssohn'un Yahudilik anlayışında, diğer halkların Konfüçyüs gibi ahlak öğreticileri takdirle karşılanmaktadır.²

Maimonides ve diğer ortaçağ bilginleri, İslam'ın Nuh kanunlarını ihtiva ettiğini kabul etmektedirler. Ancak, İslam'ın bütünüyle Yahudilik gibi vahiy dini olduğunu kabulden kaçınmaktadırlar. Maimonides, Obadiah'a yazdığı mektubunda değindiği gibi, İslam da dahil bütün dinlerin Yahudilikten çalıntı olduklarını, ilave ve çıkarmalar yapılarak orjinal bir dinmiş gibi ortaya konduklarını belirtmektedir. Maimonides'in bu görüşü Yahudi bilginler arasında yaygındır. Yahudi bilginlere göre Hz. Muhammed, gerçek bir peygamber değildir. Niteliksiz, ayıplı biridir. O, Yahudilerin tesiri altında yetişmiştir. Mesajını ilk defa yaymaya başladığında, Yahudiler gibi ibadette Kudüs'e yönelinmesini, haftanın yedinci gününün Şabat gibi kutlanmasını, Keffaret Günü'nün yıllık oruç ve tövbe günü olarak kabul edilmesini öğretmiştir. Yahudiler kendisini peygamber olarak kabul etmeyince, bu Yahudi uygulamalarını değiştirmiştir.³ Yahudi din bilginleri, Hristiyanlığın çeşitli inanç ve uygulamalarına da eleştiriler getirmişler ve teslis inancını putperestlik olarak açıklamışlardır.⁴ Rabbi Ovadya Yosef, misyonerlik faaliyetlerini de göz önüne alarak, Yahudilerin kiliseye girmesini yasaklamıştır. Ona göre Hristiyanlar putperesttir, kiliseleri de putperest mabedleridir.⁵ Yahudilik ile İslam arasındaki benzerliği göz önüne alan İsrail'in önde gelen aydınlarından Yeşayahu Liebowitz, Yahudilik ile İslam'ın birbirine sanıldığından daha yakın olduğunu ileri sürmektedir. Bu bakımdan o: "Bet Ha-Mikdaş'ın (Süleyman Mabedi) bulunduğu tepede bir cami oluşu (Mescit-i Aksa) beni hiç rahatsız etmiyor, ama bir kilise olsaydı çok üzüldüm." demiştir. Ona göre Yahudiliğin başlıca düşmanı Hristiyan dünyasıdır.⁶ İslam vakasında ve onun son derece monoteistik özelliğinden dolayı Musevilik, onu Yahudilik dışındaki dindarlığın geçerli bir ifadesi olarak tanımada güçlük çekmez.

¹ Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 30, 49.

² Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 32; Taşpınar; Duvarın Öteki Yüzü, s. 309.

³ Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, 51-52, 55, 59-60.

⁴ Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, 1/218-219; Michael Wyschogrod; "Musevilik Açısından İslâm ve Hristiyanlık", İbrahimi Dinlerin Diyaloğu, s. 38.

⁵ Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 44, 66 (81. dipnot).

⁶ Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 52, 68 (117. dipnot).

Hristiyanlık konusunda ise mesele daha karmaşık bir hal almaktadır. Burada problemin kaynağı Teslis doktrini'dir. Oğul'dan bahsederken “yaratılmamış, fakat kendisinin babası olunmuş” ve “Baba / Tanrı ile aynı öze sahip” şeklinde bir ifade kullanan İznik Konsili'nde formüle edildiği üzere, Hristiyanlık aslında monoteizmle çelişiyor ve dolayısıyla da Nuh'un putperestliğe ilişkin yasağını ihlal mi ediyor meselesi doğmaktadır... Ancak yine de bir Yahudi için Teslis doktrinine inanmanın putperestlik demek olacağı düşünülür.¹

Yahudilik, imandan daha çok amele, çalışmaya önem veriyor. Aslında o, bağlanılan bir inanç sistemi değil, bir hayat tarzıdır. Bu yönüyle de o, imana önem veren ve imanı amel-i salihden üstün tutan Hristiyanlıktan ayrılıyor. Yahudilerde cari olan ahlaki değer, günlük tasarrufları, hurafelerden uzak bir inançtan daha ehemmiyetli buluyor.² Bununla ilgili olarak şöyle denmiştir: “Yeri ve gökleri şahit tutarım; ister Yahudi, ister goy (Yahudi olmayan), ister erkek, ister kadın, ister köle, ister cariye, her kişinin üzerine, yaptığı işe göre kutsallık gelecektir.”³ Yahudilikte ahiret inancı tarih içerisinde değişiklik ve gelişme gösterse de, öldükten sonra dirilme, dünyada yaptıklarından hesaba çekilme ve buna bağlı olarak da kurtuluşu kazanma veya kaybetme biçiminde bir kurtuluş öğretisi her zaman var olmuştur. Kurtuluşa ermek için uyulması gerekli inanç, ibadet ve ahlak esaslarında, kurtuluşu kazananların elde edecekleri ödüller ve kaybedenlerin uğrayacakları cezaların açıklamasında Yahudilik ve İslam Dini arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır.

1.5.5. Hristiyanlıkta Kurtuluş Öğretisi

Hız. İsa'nın öğretilerine bağlı olanları ifade etmek için kullanılan “Hristiyan” kelimesi, Yeni Ahid'de (İncil'de), Grekçe “Christos yanlısı” anlamında “Christianos” şeklinde geçmektedir. Christos, İbranice'de “kutsal yağ sürülmüş, yağlanmış” anlamına gelen Maşiah'ın Grekçe çevirisi olup Latince'ye Christus, günümüz Batı dillerine Christ olarak intikal etmiştir. Ahd-i Atik'te Maşiah (Mesih) kelimesi, ilerde gelecek olan

¹ Michael Wyschogrod; “Musevilik Açısından İslâm ve Hristiyanlık”, İbrahimi Dinlerin Diyalogu, s. 38, 40; Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 41-43.

² Ahmet Çelebi; Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik, Çev. Ahmet M. Büyükçınar; Ömer F. Harman, Kalem Yay., İstanbul 1978, s. 195. Bazı Hristiyanlar, Yahudilerin ve diğer dinlerin, kurtuluşu salih amele ve şeriata uymaya bağlamasını sapıklık olarak nitelendirmişlerdir. K. Bihlmeyer; H. Tuchle; I-IV. Yüzyıllarda Hristiyanlık, Çev. Antun Göral, İstanbul 1972, s. 104.

³ Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 25.

“Yahve’nin Kutsanmış”ı”nı veya “kral”ını ifade ederken bunun Grekçe’deki karşılığı olan Christos Ahd-i Cedid’de Hz. İsa’ya tahsis edilmiştir... Christianos adının Antakya’daki putperestler tarafından verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹ Hristiyanlar, 39 kitaptan oluşan Yahudi kutsal kitabını “Eski Antlaşma” ve 27 kitaptan oluşan İncil’i “Yeni Antlaşma” diye adlandırarak tamamını, kutsal kitap kabul ederler. Hristiyan kurtuluş öğretisi, Eski Antlaşma’nın ilk kitabı “Yaratılış” bölümünden başlayıp Yeni Antlaşma’nın son kitabı “Vahiy” bölümüne kadar devam eder ve Kutsal Kitap’ın tamamı dikkate alınarak biçimlenir. Kutsal Kitap çevirilerindeki, önceden sahiplenilen görüşe destek sağlamak için yapılan kasdi değişiklikler, hem farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmakta hem de araştırmacıların çeviriden dolayı farklı sonuçlara ulaşmasına neden olmaktadır. Örneğin Yuhanna, 9/35’deki ifade birçok nüshada, “Do you believe in the Son of Man? / İnsanoğluna iman ediyor musun?”² biçiminde yazılmışken, bazı nüshalarda, İsa’nın Allah’ın oğlu olduğu inancını desteklemek için “Do you believe in the Son of God? / Tanrı oğluna iman ediyor musun?”³ biçiminde yazılmıştır. Aynı ifade, aynı yayınevinin yayınladığı bir Arapça nüshada “İbnü’l-insan / İnsanoğlu”⁴ başka bir Arapça nüshada ise “İbnu’llah / Allah’ın oğlu”⁵ biçiminde geçmektedir. Bu belirtilen çeviri farkları, inanç açısından çok önemli sonuçlar ortaya çıkaracak ve çok derin teolojik ayrılıklara yol açacak niteliktedir. Bu yüzden güvenilir bir ortak metne dayanmak değerlendirme açısından büyük önem arz etmektedir. Muhammed Ataurrahim’e göre Hz. İsa’nın öğretisini ihtiva eden kitaplar, teslis inancının çelişkisini önlemek için tahrif edilmiş, zorlanmış ve değiştirilmiştir.⁶

Her din içerisinde farklı mezhepler ve gruplar bulunmaktadır. Hristiyanlar içerisinde de birbirinden farklı hatta birbirine zıt görüşlere sahip gruplar vardır. Hristiyanlıkta merkezi bir yere sahip olan Hz. İsa’nın, tarihi bir şahsiyet mi yoksa mitolojik bir şahsiyet mi olduğu konusunda bile Hristiyan bilginler farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazı Hristiyan bilginler, Hz. İsa’nın gerçekten tarihen yaşamış biri olmayıp hayali,

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Hristiyanlık” md., 17/328-329; G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 261-262; Şaban Kuzgun; Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri, Ertem Matbaa Ltd. Şti., Ankara 1996, s. 45.

² New American Standard Bible, Red Letter Edition, Nashville (USA) 1977, s. 83; The Holy Bible (Today’s English Version), American Bible Society, New York 1978, s. 1027; The Holy Bible (New International Version), International Bible Society, Colorado Springs 1984, s. 1062; New World Translation of the Holy Scriptures, Watch Tower Bible and Tract Society, New York 1984, s. 1342-1343.

³ Holy Bible (New King James Version), Thomas Nelson Publishers, Nashville (USA) 1982, s. 944.

⁴ El-Kitabu’l-Mukaddes, Daru’l-Kitabi’l Mukaddes, Lübnan 1993, s. 159.

⁵ El-Kitabu’l-Mukaddes, Daru’l-Kitabi’l Mukaddes, Lübnan ts., s. 151.

⁶ Muhammed Ataurrahim; Bir İslam Peygamberi Hz. İsa, Çev. Kürşat Demirci, İstanbul 1985, s. 15.

uydurulmuş bir şahıs olduğunu iddia etmişlerdir.¹ Aynı mezhep veya grup içerisinde bile çok çeşitli görüşleri savunan insanlar olabilmektedir. Hristiyanların kurtuluşla ilgili inançlarını açıklarken, sayıca ana gövdeyi oluşturan Katolik, Ortodoks ve Protestan gibi bilinen grupların genel görüşleri esas alınmıştır. Herhangi bir dine inanan insanların görüşlerinden bahsettiğimiz zaman, o dine inanan insanların hepsinin tıpatıp aynı düşündüğünü, aralarında hiçbir farklılık olmadığını iddia etmiyoruz. Çünkü sayıca çok küçük gruplar içerisinde bile birbirlerinden farklı hatta birbirlerine zıt düşünen insanlar olabilirken, sayıca çok grupların içerisinde böyle farklılıkların olması doğaldır.

Hristiyanların çoğunluğu, Tevrat'ta Adem ve eşinin Tanrı'nın yasağını çiğneyip günah işlemeleri ve sonrasında Tanrı tarafından Aden'den kovulmalarıyla ilgili anlatılanlardan² “asli günahı”, yani insanın doğasına günahın girdiğini, onun günahkar olarak doğduğunu ve bundan dolayı bütün insanların günahkar olduğunu çıkarıyor. Bugünkü Hristiyanlığın kurucusu ve temellerini atan kişi olarak kabul edilen Pavlus, asli günah inancına çok büyük önem vermektedir. Romalıları yazdığı mektubunda bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “Günah bir insan aracılığıyla, ölüm de günah aracılığıyla dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi. Kutsal Yasa'dan önce de dünyada günah vardı; ama yasa olmayınca günahın hesabı tutulmaz. Oysa ölüm Adem'den Musa'ya dek, gelecek Kişi'nin örneği olan Adem'in suçuna benzer bir günah işlememiş olanlar üzerinde de egemendi. Ne var ki, Tanrı'nın armağanı Adem'in suçu gibi değildir. Çünkü bir kişinin suçu yüzünden birçokları öldüyse, Tanrı'nın lütfu ve bir tek adamın, yani İsa Mesih'in lütfuyla verilen bağış birçokları yararına daha da çoğaldı. Tanrı'nın bağışı o tek adamın günahının sonucu gibi değildir. Tek suçtan sonra verilen yargı mahkumiyet getirdi; oysa birçok suçtan sonra verilen armağan aklanmayı sağladı. Çünkü ölüm bir tek adamın suçu yüzünden o tek adam aracılığıyla egemenlik sürdüysen, Tanrı'nın bol lütfunu ve aklanma bağışını alanların bir tek adam, yani İsa Mesih sayesinde yaşamda egemenlik sürecekleri çok daha kesindir. İşte, tek bir suçun bütün insanların mahkumiyetine yol açtığı gibi, bir doğruluk eylemi de bütün insanlara yaşam veren aklanmayı sağladı. Çünkü bir adamın söz dinlemezliği yüzünden nasıl birçoğu günahkar kılındıysa, bir adamın söz dinlemesiyle birçoğu da doğru kılınacaktır.”³ Hristiyanlar Tevrat'ta anlatılanlardan asli

¹ Sadık Kılıç; Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim, Nil Yay., İzmir 1993, s. 110-118.

² Kutsal Kitap; Yaratılış, 2/15-25, 3/1-24.

³ Kutsal Kitap; Romalılar, 5/12-19.

günah inancını çıkarıyor ama Tevrat, esas kendi kitapları olan ve İncil'i kutsal kitap olarak kabul etmeyen Yahudiler, asli günah anlayışını reddediyor.¹ Müslümanlar da Kur'an'daki "Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez" biçimindeki ayetleri delil getirerek, her insanın günahsız, tertemiz olarak dünyaya geldiğini, mükellef olduğu zaman Allah'a itaatsizlik ederse günahkar olacağını ama tevbe eder, bağışlanma dilerse affolunacağını söyleyerek asli günah inancını reddetmektedirler.²

Hristiyanlıkta yeni antlaşma, Mesih'in insanların günahına keffaret olarak kurban edilmesi, yeniden doğup gınahtan kurtulma ve aklanıp kurtuluşa erme düşünceleri çok önemlidir. Yeniden doğuş hakkında İncil'de şöyle denmektedir: "İsa ona şu karşılığı verdi: Sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse yeniden doğmadıkça Tanrı'nın Egemenliği'ni göremez... Öyle ki, O'na iman eden herkes sonsuz yaşama kavuşsun. Çünkü Tanrı dünyayı o kadar çok sevdi ki, biricik Oğlu'nu verdi. Öyle ki, O'na iman edenlerin hiçbiri mahvolmasın, hepsi sonsuz yaşama kavuşsun. Tanrı, Oğlu'nu dünyayı yargılamak için göndermedi, dünya O'nun aracılığıyla kurtulsun diye gönderdi. O'na iman eden yargılanmaz, iman etmeyen ise zaten yargılanmıştır. Çünkü Tanrı'nın biricik Oğlu'nun adına iman etmemiştir. Yargı da şudur: Dünyaya ışık geldi, ama insanlar ışık yerine karanlığı sevdiler. Çünkü yaptıkları işler kötüydü. Kötülük yapan herkes ışıktan nefret eder ve yaptıkları açığa çıkmasın diye ışığa yaklaşmaz. Ama gerçeği uygulayan kişi yaptıklarını, Tanrı'ya dayanarak yaptığını göstermek için ışığa gelir."³ İncil'e göre İsa Mesih, insanlığın asli gınahtan kurtuluşu için kendisini kurban ederek "Yeni Antlaşma'nın aracısı" olmuştur. Mesih'in, bütün dünyanın günahlarını bağışlatan kurban olduğu öğretisi, İncil'in temel öğretilerindendir. Mesih'e inananların, inançlarında samimi sayılmaları için onun buyruklarını yerine getirmeleri gerekir: "Tekelerle boğaların kanı ve serpilen düve küllü murdar olanları kutsal kılıyor, bedensel açıdan temizliyor. Öyleyse sonsuz Ruh aracılığıyla kendini lekesiz olarak Tanrı'ya sunmuş olan Mesih'in kanının, diri Tanrı'ya kulluk edebilmemiz için vicdanımızı ölü işlerden temizleyeceği çok daha kesindir! Bu nedenle, çağrılmış olanların vaat edilen sonsuz mirası almaları için Mesih, yeni antlaşmanın aracısı oldu. Kendisi onları ilk antlaşma zamanında işledikleri suçlardan kurtarmak için fidiye olarak öldü. Ortada bir

¹ Besalel; Yahudilik Ansiklopedisi, 1/219.

² Sadık Kılıç; Kur'an'da Günah Kavramı, Hibaş Yay., Konya 1984, s. 296-299; TDV İslâm Ansiklopedisi, "Asli Günah" md., 3/496-497; Mehmet Aydın; Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, TDV Yay., Ankara 1998, s. 136-145.

³ Kutsal Kitap; Yuhanna, 3/3-21.

vasiyet varsa, vasiyet edenin ölümünün kanıtlanması gerekir. Çünkü vasiyet ancak ölümden sonra geçerli olur. Vasiyet eden yaşadıkça, vasiyetin hiçbir etkinliği yoktur. Bu nedenle ilk antlaşma bile kan akıtılmadan yürürlüğe girmedi... Oysa Mesih, kendisini bir kez kurban ederek günahı ortadan kaldırmak için çağların sonunda ortaya çıkmıştır. Bir kez ölmek, sonra da yargılanmak nasıl insanların kaderiyse, Mesih de birçoklarının günahlarını yüklenmek için bir kez kurban edildi. İkinci kez, günah yüklenmek için değil, kurtuluş getirmek için kendisini bekleyenlere görünecektir.”¹ İncil’e göre yalnızca İsa veya bir başkası değil, seven herkes Tanrı’dan doğmuştur: “Sevgili kardeşlerim, birbirimizi sevelim. Çünkü sevgi Tanrı’dandır. Seven herkes Tanrı’dan doğmuştur ve Tanrı’yı tanır. Sevmeyen kişi Tanrı’yı tanımaz. Çünkü Tanrı sevgidir. Tanrı biricik Oğlu aracılığıyla yaşayalım diye O’nu dünyaya gönderdi, böylece bizi sevdiğini gösterdi. Tanrı’yı biz sevmiş değildik, ama O bizi sevdi ve Oğlu’nu günahlarımızı bağışlatan kurban olarak dünyaya gönderdi. İşte sevgi budur.”²

Hristiyanlıkta genel kabul gören kurtuluş öğretisini şöyle özetleyebiliriz: Tanrı, insanı / Adem’i kendi suretinde yaratıp dünyada bir bahçeye / Aden’e yerleştirmiştir. Adem’in kaburga kemiklerinden eşi Havva’yı yaratmış ve onlara özgür irade vererek sınava tabi tutmuştur. Tanrı, kendisinden korkanlardan, sevgisine umut bağlayanlardan hoşlandığı için kendi isteği ve iyi amacı uyarınca ve insanın Tanrı’ya gönüllü itaat edebilmesine uygun olarak “iyiyi ve kötüyü bilme ağacını” bahçenin ortasına dikip meyvesinin yenmesini yasaklamıştır. İradeyi kullanmakta özgür olan Adem ve Havva, Allah’ın iyiliğini reddedip şeytanın ayartmasıyla ve isyan ederek, “iyiyi ve kötüyü bilme ağacından” yemek suretiyle Tanrı’nın yasağını çiğnemiş ve günahkar olmuşlardır. Böylece insanın doğasına günah girmiş, insan günahla kirlenmiş ve ölüme mahkum edilmiştir. Günahın bedeli ölümdür. Tanrı, yüzde yüz kutsal, temiz ve adil olduğu için insanın, günahının bedelini ödeyip arınmadan Tanrı ile ruhsal iletişim kurması mümkün değildir. İnsanın çaresizliği bağlamında Tanrı, kendi kutsallık, temizlik, doğruluk ve adalet sıfatları kadar mükemmel olan merhamet ve sevgi sıfatlarının ifadesi olarak bir kurtuluş yolu sağlamıştır. Tanrı, insanın kendisiyle yeniden ruhsal iletişim kurabilmesi için günaha keffaret (fidye) olarak kanlı kurban kesmesini istemiştir. Kurban olarak kesilen hayvan, günahkarın yerine ölümlerini taşıyarak onun mahkumiyetini taşımıştır. Buna göre insanlar, ancak Tanrı’ya kurbanlar keserek Tanrı ile ruhsal iletişim kurabilirlerdi. Ama

¹ Kutsal Kitap; İbraniler, 9/13-28; 1. Yuhanna, 2/1-6.

² Kutsal Kitap; 1. Yuhanna, 4/7-10, 5/1-21; 1. Korintliler 1/26-31.

Tanrı'nın umumi kurtuluş planında, insanlığı kanlı kurbandan ve günah kirinden kurtarmanın esas yolu şuydu: Tanrı, kendi sözünü / İsa'yı beden aldırarak bakire bir kızıdan bir insan olarak doğmasını sağlayarak dünyaya göndermiş, insan olarak diğer insanların arasında yaşatmış, insanların çektiği acıları ona tattırmıştır. İsa bütün denemelerde, Adem'in yapmadığını yapmıştır; günah işlemeden her durumda Tanrı'ya itaat etmiştir. Sonra Tanrı, kurtuluş planı uyarınca, İsa'nın günahsız kanlı fidiye olarak çarmıha gerilmesine ve böylece bütün insanların günahtan kurtuluşuna keffaret olarak ölmesine izin vermiştir. Tanrı, İsa'yı ölümünden üç gün sonra dirilterek sağına almıştır. İsa, ölüleri ve dirileri yargılamak için yeniden gelecek ve Tanrı'nın krallığını yeryüzünde kuracaktır. İsa, hem yüzde yüz bir insan, hem de yüzde yüz bir tanrıdır. Tanrı: Baba (öz), Oğul (Söz) ve Kutsal Ruh (eylem) biçiminde "üçlü birlik" diye açıklanmaktadır. Bu öğretiyi kabul edenler Tanrı'nın krallığında sonsuz mutluluğa ve kurtuluşa ulaşırken, kabul etmeyenler ateş gölüne, ceheneme atılacak ve kurtuluşu kazanamamanın cezası olarak sonsuz cezaya çarptırılacaklardır.¹

Wayne Grudem, kurtuluşu belli aşamaları olan ve tamamlanması gereken bir süreç olarak açıklamaktadır: "Herkes günahlıdır ve Tanrı'nın sonsuz cezasını hak etmektedir. Mesih İsa, uğrumuza canını feda ederek bizi kurtuluşa kavuşturmuştur. Tanrı, kurtuluşu yaşantımıza şöyle uygulamıştır: Tanrı bizi seçmiş, dünyanın varoluşundan önce kurtarmayı belirlemiştir. Elbette bu seçme etkinliği, kurtuluşun bize uygulanması sürecinin bir parçası değildir, çünkü kurtuluşumuz Mesih'in çarmıhtaki ölümüyle gerçekleşmiştir. Ancak seçilmiş olmamız, Tanrı'nın bizimle lütfaya dayalı ilişkisinin ilk adımıdır. Bu nedenle, Tanrı'nın bizi bireysel olarak kurtuluşa kavuşturma sürecinin de ilk adımı olarak düşünülmelidir. Tanrı'nın kurtuluşu yaşantımıza uygulama etkinliğinin diğer adımları bizim Müjde'nin çağrısını işitmemiz, iman ve tövbeyle karşılık vermemiz, Kutsal Ruh'un gücüyle yeniden doğmamız, Tanrı'nın bizi bağışlaması ve ev halkının üyesi yapması, bizi iman yaşamımızda olgunluğa erdirmesi ve ömrümüz boyunca kendisine sadık kalmamızı sağlamasıdır. Ömrümüz son bulunca ölüp Tanrı'nın

¹ Bu öğretisi, Hristiyan ilahiyatı ile ilgili kitaplarda geniş olarak açıklanmaktadır. Örnek olarak bkz.: Wayne Grudem; Hristiyan İlahiyatı, Çev. Levent Kınran. Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2005, s. 201-506; Thomas Michel; Hristiyan Tanrıbilimine Giriş, Ohan Basımevi, İstanbul 1992, s. 74-87; Young Oun Kim; Unification Theology Christian Thought, Golden Gate, New York 1976, s. 43-148.

huzuruna çıkarız. Mesih döndüğü zaman da diriliş bedenlerimize kavuşuruz ve böylece kurtuluş süreci tamamlanır.”¹

Kurtuluşa ermede, kesin gerekli olan ve olmazsa olmaz konumundaki şart doğru inançtır. Hristiyanlığın kutsal kitabında inanç esasları, Kur'an'da olduğu gibi açıkça ifade edilmez. Bu yüzden de inanç esasları konusunda yüzyıllardır tartışmalar olmuştur. İnanç esaslarının oluşumu tarihi bir gelişim göstermiş ve Hristiyan konsillerinde karara bağlanmaya çalışılmıştır. Bunlardan en meşhuru, IV. Yüzyıla ait “Havariler İnanç Sistemi” hemen hemen bütün hristiyanlarca benimsenmiştir. Havariler İnanç Sistemi şu şekildedir:

“Ben, Tanrı’ya, kudretli Baba’ya;
Ve O’nun biricik oğlu Rab İsa’ya,
Bakire Meryem ve Kutsal Ruh’tan doğmuş olduğuna,
Pilatus zamanında çarmıha gerildiğine, öldüğüne ve gömüldüğüne,
Üçüncü gün ölüler arasından dirildiğine,
Göklere yükseldiğine,
Baba’nın sağında oturduğuna,
Oradan ölüleri ve dirileri yargılamak üzere ineceğine,
Ve Kutsal Ruh’a,
Kutsal Kilise’ye,
Günahların bağışlanacağına,
Ölülerin dirileceğine, sonsuz hayata inanırım.”²

Bütün Hristiyan mezheplerine göre, kurtuluşa ermek için doğru iman mutlaka gerekir. Ama yalnızca imanın yeterli olup olmadığı, imanın yanında iyi eylemlerin de gerekip gerekmediği konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Başta Protestan gruplar olmak üzere genel Hristiyan inancına göre, kurtuluş için kendilerinin açıkladığı şekilde iman etmek yeterlidir. İyi eylemler olmasa bile iman sayesinde kişinin kurtuluşu garantidir.³

W. Grudem, bunu şöyle ifade etmektedir: “Aklanma kavramını doğru anlamak, Hristiyan inancının tümü için mutlak bir temeldir... Günümüzde bile, salt imanla

¹ Grudem; Hristiyan İlahiyatı, s. 300. Grudem, kurtuluş sürecine bağlı maddeleri geniş olarak açıklamıştır, bkz.: Grudem; a.g.e., s. 300-382.

² G. Tümer; A. Küçük; Dinler Tarihi, s. 280-281; Grudem; Hristiyan İlahiyatı, s. 506; Abdullah oğlu Abdullah Tercüman (Mayorki); Reddiye, Çev. Şahver Çelikoğlu, Hatiboğlu Yay., İstanbul 1982, s. 82-83.

³ Hakan Olgun; “Protestanlık”, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 129-130; Grudem; Hristiyan İlahiyatı, s. 335-345; Bruce Milne; Tanrı Öğretisi, Çev. Levent Kınran, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1995, s. 297.

kurtuluşu dile getiren Müjde / İncil bildirisiyle iyi eylemlere dayanan sahte kurtuluş müjdeleri arasındaki fark, aklanma kavramıdır.”¹ Elbetteki her din ve mezhep içindeki insanlar birbirinden farklı düşünebilirler. Hristiyanlar içerisinde de imanla birlikte amelin de mutlaka şart olduğunu ifade edenler de vardır.² Kutsal kitaplarında her iki görüşü de destekleyecek ifadeler bulunmaktadır. Hatta Romalılar 2. bölüm ve 3. bölümün yarısı insanın eylemlerine göre yargılanacağını söylerken, 3. bölümün hemen devamı (21-31. ayetler) insanın işlerine göre değil imanıyla aklanacağını belirtmektedir.

Kurtuluşa ermek için imanın yeterli olduğunu, amelin şart olmadığını; Hristiyan inancını kabul eden kimselerin sürekli kötü işler yapsa, hiç iyi işler yapmasa bile kurtulacağını iddia edenlerin delil olarak getirdikleri İncil ayetlerinden biri şöyledir: “Öyle ki, O’na iman eden herkes sonsuz yaşama kavuşsun. Çünkü Tanrı dünyayı o kadar çok sevdi ki, biricik Oğlu’nu verdi. Öyle ki, O’na iman edenlerin hiçbiri mahvolmasın, hepsi sonsuz yaşama kavuşsun. Tanrı, Oğlu’nu dünyayı yargılamak için göndermedi, dünya O’nun aracılığıyla kurtulsun diye gönderdi. O’na iman eden yargılanmaz, iman etmeyen ise zaten yargılanmıştır. Çünkü Tanrı’nın biricik Oğlu’nun adına iman etmemiştir.”³ Kurtuluşa ermede yalnızca imanın yeterli olmayıp, iman gereği olan amelleri yapmanın da şart olduğunu iddia edenlerin delil olarak getirdikleri ayetlerden biri ise şöyledir: “Kardeşlerim, bir kimse iyi eylemleri yokken iman olduğunu söylerse, bu neye yarar? Böylesi bir iman onu kurtarabilir mi? Bir erkek ya da kız kardeş çıplak ve günlük yiyecekten yoksunken, içinizden biri ona, ‘Esenlikle git, ısınmanı, doymanı dilerim’ der, ama bedenin gereksinimlerini vermezse, bu neye yarar? Bunun gibi, tek başına eylemsiz iman da ölüdür. Ama biri şöyle diyebilir: ‘Senin iman var, benimse eylemlerim.’ Eylemlerin olmadan sen bana imanını göster, ben de sana imanımı eylemlerimle göstereyim. Sen Tanrı’nın bir olduğuna inanıyorsun, iyi ediyorsun. Cinler bile buna inanıyor ve titriyorlar! Ey akılsız adam, eylem olmadan iman yararsız olduğuna kanıt mı istiyorsun? Atamız İbrahim, oğlu İshak’ı sunağın üzerinde Tanrı’ya adama eylemiyle aklanmadı mı? Görüyorsun, onun iman eylemleriyle birlikte etkindi; iman eylemleriyle tamamlandı. Böylelikle, ‘İbrahim Tanrı’ya iman etti, böylece aklanmış sayıldı’ diyen Kutsal Yazı yerine gelmiş oldu. İbrahim’e de Tanrı’nın dostu dendi. Görüyorsunuz, insan yalnız imanla değil, eylemle

¹ Grudem; Hristiyan İlahiyatı, s. 335.

² Mustafa Bıyık; “Presbiteryenler ve Metodistler”, Yaşayan Dünya Dinleri, s. 191-192.

³ Kutsal Kitap; Yuhanna, 3/15-18; 2. Timote, 1/9.

de aklanır. Aynı biçimde, ulakları konuk edip değişik bir yoldan geri gönderen fahişe Rahav da bu eylemiyle aklanmadı mı? Ruhsuz beden nasıl ölüyse, eylemsiz iman da ölüdür.”¹ Her iki ayet grupları birlikte değerlendirildiğinde kurtuluş için iman yanında iyi eylemlerin de mutlaka gerekli olduğu görüşünün daha açık olduğu görülmektedir. Hz. İsa, İncil’in pek çok yerinde iyi eylemler yapmaya teşvik etmiş ve bunları yapanların elde edecekleri ödüllerden ve yapmayanların karşılaşacakları cezalardan söz etmiştir.² “Kutsal Yasa’yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim. Size doğrusunu söyleyeyim, yer ve gök ortadan kalkmadan, her şey gerçekleşmeden, Kutsal Yasa’dan ufacık bir harf ya da bir nokta bile yok olmayacak. Bu nedenle, bu buyrukların en küçüğünden birini kim çiğner ve başkalarına öyle öğretirse, Göklerin Egemenliği’nde en küçük sayılacak. Ama bu buyrukları kim yerine getirir ve başkalarına öğretirse, Göklerin Egemenliği’nde büyük sayılacak. Size şunu söyleyeyim: Doğruluğunuz din bilginleriyle Ferisiler’inkini aşmadıkça, Göklerin Egemenliği’ne asla giremezsiniz! Atalarımıza, ‘Adam öldürmeyeceksin. Öldüren yargılanacak’ dediğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kardeşine öfkelenen herkes yargılanacaktır. Kim kardeşine aşağılayıcı bir söz söylese, Yüksek Kurul’da yargılanacaktır. Kim kardeşine ahmak derse, cehennem ateşini hak edecektir. Bu yüzden, sunakta adak sunarken kardeşinin sana karşı bir şikayeti olduğunu anımsarsan, adağını orada, sunağın önünde bırak, git önce kardeşinle barış; sonra gelip adağını sun. Senden davacı olanla daha yoldayken çabucak anlaş. Yoksa o seni yargıca, yargıç da gardiyana teslim edebilir; sonunda da hapse atılabilirsin. Sana doğrusunu söyleyeyim, borcunun son kuruşunu ödemedi oradan asla çıkamazsın. ‘Zina etmeyeceksin’ dediğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, yüreğinde o kadınla zina etmiş olur. Eğer sağ gözün günah işlemene neden olursa, onu çıkar at. Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, bütün vücudunun cehenneme atılmasından iyidir. Eğer sağ elin günah işlemene neden olursa, onu kes at. Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, bütün vücudunun cehenneme gitmesinden iyidir.”³

İncil’e göre, imansızların yargılanması farklı ceza derecelerinin uygulanmasıyla gerçekleşecektir. Çünkü ölümlerin ‘yaptıklarına göre’ yargılanacağını görüyoruz (Vahiy,

¹ Kutsal Kitap; Yakup, 2/1-26, 3/2; Matta, 19/16-30; Markos, 10/17-31; Luka, 18/18-30.

² Kutsal Kitap; Matta, 5/1-12; Luka, 6/20-23

³ Kutsal Kitap; Matta, 5/17-30; 1. Yuhanna, 2/1-6.

20/12-13). İnsanların yaptıklarına göre gerçekleşecek olan bu yargı, eylemlerin değerlendirilmesini gerektirecektir. Herkes yalnızca kendisine verilen nimetten sorumlu olacaktır: ‘Efendisinin isteğini bilip de hazırlık yapmayan, onun isteğini yerine getirmeyen köle dayak yiyecek. Oysa bilmeden dayağı hak eden davranışlarda bulunan, az dayak yiyecek. Kime çok verilmişse, ondan çok istenecek. Kime çok şey emanet edilmişse, kendisinden daha fazlası istenecektir’ (Luka, 12/47-48). Din bilginlerinin cezasının ağır olacağını belirten İsa (Luka, 20/47), böylelikle son gün çeşitli ceza derecelerinin uygulanacağını belirtmiştir. Aslında, yapılan her yanlış hatırlanacak ve son gün bunların hesabı sorulacaktır: ‘Size şunu söyleyeyim, insanlar söyledikleri her boş söz için yargı günü hesap verecekler’ (Matta, 12/36). Her söz ve her eylem ışığa çıkarılacak ve yargılanacaktır: ‘Tanrı her işi, her gizli şeyi yargılayacaktır, ister iyi ister kötü olsun’ (Vaiz, 12/14).”¹ “İmanlıların yargılanması, ödüllendirme derecelerini belirlemek için yapılacaktır. Tüm yaşamımızın değerlendirilmesi için, Tanrı’nın yargı kürsüsü önüne çıkacağımız gerçeği, bizi her durumda Tanrı’ya yaraşan bir hayat sürmeye yönlendirmelidir. ‘Bunun için, ister bedende yaşayalım ister bedenden uzak olalım, amacımız Rab’bi hoşnut etmektir. Çünkü bedende yaşarken gerek iyi gerek kötü, yaptıklarımızın karşılığını almak için hepimiz Mesih’in yargı kürsüsü önüne çıkmak zorundayız.’ (2. Korintliler, 5/9-10). Kutsal Yazılar’a göre, imanlılara verilecek ödüllerin de dereceleri vardır. (1. Korintliler, 3/12-15). İmanlıların alacakları ödüllerin farklı dereceleri olacaktır. Bu dereceyi belirleyecek olan unsur, bu yaşamda yaptıklarımızdır...”²

Hristiyan inancına göre Hz. İsa, ikinci kez gelecek ve Tanrı’nın krallığını kuracaktır. Bunu açıkça gösteren İncil ayetleri vardır: “Bunun için uyanık kalın. Çünkü Rabbiniz’in geleceği günü bilemezsiniz. Ama şunu bilin ki, ev sahibi, hırsızın gece hangi saatte geleceğini bilse, uyanık kalır, evinin soyulmasına fırsat vermez. Bunun için siz de hazır olun! Çünkü İnsanoğlu beklemediğiniz saatte gelecektir.”³ “Yüreğiniz sıkılmasın. Tanrı’ya iman edin, bana da iman edin. Babam’ın evinde kalacak çok yer var. Öyle olmasa size söylerdim. Çünkü size yer hazırlamaya gidiyorum. Gider ve size yer hazırlarsam, siz de benim bulunduğum yerde olasınız diye yine gelip sizi yanıma

¹ Grudem; Hristiyan İlahiyatı, s. 485-486.

² Grudem; Hristiyan İlahiyatı, s. 486-488; Milne; Tanrı Öğretisi, s. 298-300.

³ Kutsal Kitap; Matta, 24/42-44, 25/13, 31-46; Markos, 13/24-33; Luka, 12/40, 21/25-27; Yuhanna, 5/28.

alacağım.”¹ “Elçiler bir araya geldiklerinde İsa’ya şunu sordular: ‘Ya Rab, İsrail’e egemenliği şimdi mi geri vereceksin?’ İsa onlara, ‘Baba’nın kendi yetkisiyle belirlemiş olduğu zamanları ve tarihleri bilmenize gerek yok’ karşılığını verdi. Ama Kutsal Ruh üzerinize inince güç alacaksınız. Yeruşalim’de, bütün Yahudiye ve Samiriye’de ve dünyanın dört bucağında benim tanıklarım olacaksınız. İsa bunları söyledikten sonra, onların gözleri önünde yukarı alındı. Bir bulut O’nu alıp gözlerinin önünden uzaklaştırdı. İsa giderken onlar gözlerini göğe dikmiş bakıyorlardı. Tam o sırada, beyaz giysiler içinde iki adam yanlarında belirdi. ‘Ey Celileliler, neden göğe bakıp duruyorsunuz?’ diye sordular. Aranızdan göğe alınan İsa, göğe çıktığını nasıl gördünüzse, aynı şekilde geri gelecektir.”²

İncil’e göre, yargı günü mutlaka gelecektir.³ Hz. İsa, yargılamada da etkili olacaktır. İnanmayanlar, inananlar ve hatta melekler bile yargılanacaktır: “Baba nasıl ölüleri diriltip onlara yaşam veriyorsa, Oğul da dilediği kimselere yaşam verir. Baba kimseyi yargılamaz, bütün yargılama işini Oğul’a vermiştir. Öyle ki, herkes Baba’yı onurlandırdığı gibi Oğul’u onurlandırsın. Oğul’u onurlandırmayan, O’nu gönderen Baba’yı da onurlandırmaz. Size doğrusunu söyleyeyim, sözümü işitip beni gönderene iman edenin sonsuz yaşamı vardır. Böyle biri yargılanmaz, ölümden yaşama geçmiştir. Size doğrusunu söyleyeyim, ölülerin Tanrı Oğlu’nun sesini işitecekleri ve işitenlerin yaşayacakları saat geliyor, geldi bile. Çünkü Baba, kendisinde yaşam olduğu gibi, Oğul’a da kendisinde yaşam olma özelliğini verdi. O’na yargılama yetkisini de verdi. Çünkü O İnsanoğlu’dur. Buna şaşmayın. Mezarda olanların hepsinin O’nun sesini işitecekleri saat geliyor. Ve onlar mezarlarından çıkacaklar. İyilik yapmış olanlar yaşamak, kötülük yapmış olanlar yargılanmak üzere dirilecekler.”⁴ “Tanrı günah işleyen melekleri esirgemedi; onları cehenneme atıp karanlıkta zincire vurdu. Yargılanıncaya dek orada tutulacaklar.”⁵ Hristiyan kutsal kitabına göre, yargılama adaletli olacaktır, hiç kimse kayırlamayacaktır, hiç kimseye haksızlık yapılmayacaktır.⁶ İncil’de, insanların iyilik ve kötülüklerinin yazılı bulunduğu, yargılama günü çıkarılarak yargılamanın

¹ Kutsal Kitap; Yuhanna, 14/1-3.

² Kutsal Kitap; Elçilerin İşleri, 1/6-11, 3/20, 17/31; 1. Selanikliler, 3/13, 4/13-16, 5/1-11; 2. Selanikliler, 1/6-10, 2/1-12. İslâm’daki kıyamet alametleri gibi, Hristiyanlıkta da Hz. İsa’nın ikinci gelişinden önce alametler olacaktır, bkz.: Grudem; Hristiyan İlahiyatı, s. 459-465; Milne; Tanrı Öğretisi, s. 280-286.

³ Kutsal Kitap; Romalılar, 14/10-13; Matta, 10/15, 11/22-24, 25/31-46; Vahiy, 20/1-15.

⁴ Kutsal Kitap; Yuhanna, 5/21-29; Elçilerin İşleri, 10/42; Matta, 25/31-46; Luka, 8/17; Vahiy, 20/12-15.

⁵ Kutsal Kitap; 2. Petrus, 2/1-4; 1. Korintliler, 6/2.

⁶ Kutsal Kitap; 1. Petrus, 1/13-17; Romalılar, 2/11, 3/19; Koloseliler, 3/25; Vahiy, 19/1-2.

kendisine göre yapılacağı, İslam'daki “amel defteri”ne benzer bir kitaptan da bahsedilmektedir: “Tahtın önünde duran küçük büyük, ölüleri gördüm. Sonra kitaplar açıldı. Yaşam kitabı denen başka bir kitap daha açıldı. Ölüler kitaplarda yazılanlara bakılarak yaptıklarına göre yargılandı. Deniz kendisinde olan ölüleri, ölüm ve ölümler diyarı da kendilerinde olan ölüleri teslim ettiler. Her biri yaptıklarına göre yargılandı. Ölüm ve ölümler diyarı ateş gölüne atıldı. İşte bu ateş gölü ikinci ölümdür. Adı yaşam kitabına yazılmamış olanlar ateş gölüne atıldı.”¹ Son yargıyla birlikte yeni gök ve yeni yeryüzü oluşacaktır.²

Hristiyanlara göre, Hz. İsa'ya kendi öğretilerinde olduğu biçimiyle iman etmiş olanlar, sonsuz yaşama / cennete kavuşturulurken, inanmayanlar ve kötü işler yapanlar ateş gölüne / ceheneme atılacaktır: “Bunlar sonsuz azaba, doğrular ise sonsuz yaşama gidecekler.”³ “İsa dedi ki: ‘Size doğrusunu söyleyeyim, benim ve Müjde’nin uğruna evini, kardeşlerini, anne ya da babasını, çocuklarını ya da topraklarını bırakıp da şimdi, bu çağda çekeceği zulümlerle birlikte yüz kat daha fazla eve, kardeşe, anneye, çocuğa, toprağa ve gelecek çağda sonsuz yaşama kavuşmayacak hiç kimse yoktur. Ne var ki, birincilerin birçoğu sonuncu, sonuncuların birçoğu da birinci olacak.’”⁴ “Köpekler, büyücüler, fuhuş yapanlar, adam öldürenler, putperestler, yalanı sevip hile yapanların hepsi dışarıda kalacaklar.”⁵ “Susayana yaşam suyunun pınarından karşılıksız su vereceğim. Galip gelen bunları miras alacak. Ben onun Tanrısı olacağım, o da bana oğul olacak. Ama korkak, imansız, iğrenç, adam öldüren, fuhuş yapan, büyücü, putperest ve bütün yalancılara gelince, onların yeri, kükürtle yanan ateş gölüdür. İkinci ölüm budur.”⁶ “Oraya (cennete) murdar hiçbir şey, iğrenç ve aldatıcı işler yapan hiç kimse asla girmeyecek; yalnız adları Kuzu’nun yaşam kitabında yazılı olanlar girecek.”⁷ İncil’de cennet nimetleri ruhsal olarak anlatılırken, cehennem cezası somut bir görüntü arz etmektedir: “Dirilişten sonra insanlar ne evlenir, ne de evlendirilir, gökteki melekler gibidirler.”⁸ “Tahtın önünde duran küçük büyük, ölüleri gördüm. Sonra kitaplar açıldı. Yaşam kitabı denen başka bir kitap daha açıldı. Ölüler kitaplarda yazılanlara bakılarak

¹ Kutsal Kitap; Vahiy, 20/12-15; Matta, 11/22, 12/36; Luka, 12/47-48, 20/47.

² Kutsal Kitap; 2. Petrus, 3/3-14; İbraniler, 1/112; Vahiy, 21/1-27, 22/1-5.

³ Kutsal Kitap; Matta, 25/46; 2. Selanikliler, 1/19; Yahuda, 1/7, 13, 21; Vahiy, 14/11, 19/3, 20/10.

⁴ Kutsal Kitap; Markos, 10/29-31.

⁵ Kutsal Kitap; Vahiy, 22/15,

⁶ Kutsal Kitap; Vahiy, 21/5-8.

⁷ Kutsal Kitap; Vahiy, 21/27.

⁸ Kutsal Kitap; Matta, 22/30.

yaptıklarına göre yargılandı. Deniz kendisinde olan ölümleri, ölüm ve ölümler diyarı da kendilerinde olan ölümleri teslim ettiler. Her biri yaptıklarına göre yargılandı. Ölüm ve ölümler diyarı ateş gölüne atıldı. İşte bu ateş gölü ikinci ölümdür. Adı yaşam kitabına yazılmamış olanlar ateş gölüne atıldı.”¹ “Ama korkak, imansız, iğrenç, adam öldüren, fuhuş yapan, büyücü, putperest ve bütün yalancılara gelince, onların yeri, kükürtle yanan ateş gölüdür. İkinci ölüm budur.”²

Hristiyanlar, kendilerinin kurtuluşa erip cennete gideceklerini garanti görürken, “imansızlar / kafirler” diye adlandırdıkları diğer bütün dinlere inanan insanların da kurtuluşu kaybedip cehenneme gideceklerini garanti görmektedirler. Hristiyan olmayanlar, kesinlikle cehenneme gidecektir ama orada ebedi mi kalacaklar yoksa belirli bir süre ceza çektikten sonra ceza sona erecek mi, noktasında ayrılığa düşmüşlerdir. Wayne Grudem, bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “İmansızların sonsuz bir cezaya maruz kalacakları düşüncesi, son zamanlarda bazı İncilci ilahiyatçılar tarafından inkâr edilmiştir. Bu inkâr daha önce de Adventist Kilisesi ve tarihteki çeşitli topluluklar tarafından öne sürülmüştür. Sonsuz cezayı inkar edenler, ‘yok edilmeye’ inanırlar. Buna göre, kötüler bir süre için Tanrı’nın gazabına uğrayıp cezalandırıldıktan sonra ortadan kaldırılacaktır. Başka bir deyişle varlıklarına son verilecektir ve cezaları sonsuza dek sürmeyecektir. Yok edilme öğretisinin lehindeki iddialar şunlardır: **1)** Kutsal Kitap’ta kötülerin yok edileceğini ima eder gibi görünen bazı ayetler vardır (Filipililer, 3/19; 1. Selanikliler, 5/3; 2. Petrus, 3/7.). **2)** Sonsuz ceza kavramı Tanrı’nın sevgisiyle çelişmektedir. **3)** Zaman içinde işlenmiş günahlara sonsuz ceza verilmesi aşırı orantısızdır. **4)** Tanrı’nın evreninde kötüler sonsuza dek var olarak ceza çekeceklerse, O’nun yüceliğini yansıtmak için yaratılmış evrende kötülük bir şekilde barınmaya devam edecek demektir.” W. Grudem, bu iddiaları yazdıktan sonra bunlara karşı çıkmış, reddetmiş ve kendi inancına göre değerlendirmelerde bulunmuştur.³ “Roma Katoliklerinin limbo düşüncesine göre, imanlıların canları Tanrı’nın önüne son kez çıkmak amacıyla bir yerde arıtılmaktadır... Limbo, özellikle reddedilmelidir, çünkü İncil’deki aklanma öğretisiyle kökten çatışmaktadır. İmanlı olarak ölmek demek, imana ölümden hemen önce bilinçli bir şekilde kavuşulsa bile aklanmış, Mesih’in yetkin doğruluğunu giyinmiş ve Tanrı’nın yargı kürsüsünden tümüyle beraat etmiş olarak

¹ Kutsal Kitap; Vahiy, 20/12-15.

² Kutsal Kitap; Vahiy, 19/17-20, 20/1-15, 21/8. Hristiyanlıktaki ahiret anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz.: Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 2/49-50, Suat Yıldırım; Hristiyanlık, s.216-220.

³ Grudem; Hristiyan İlahiyatı, s. 492-495.

ölmek demektir.”¹ Sonsuz cehennem anlayışı ve kurtuluşun, insanların yalnızca bir bölümünü kapsadığı, diğer insanların sonsuz cezaya çarptırılacağı inancı, bütün Hristiyanlarca da kabul görmüş bir görüş değildir. “Evrenselci görüş, dünyanın sonunda tüm insanların kurtulacağını iddia etmektedir. Tanrı’nın merhameti ve Mesih’in kurban oluşunun yararları o denli sınırsızdır ki, sonunda herkes bağışlanacak, yeni gökyüzüne ve yeryüzüne girmeye hak kazanacaktır. Bu görüşü desteklediği düşünülen İncil metinleri öne sürülür (Romalılar, 5/18; 2.Korintliler, 5/19; Efesliler, 1/10.). Evrenselcilik günümüzde epeyce yaygındır. Ancak böyle bir öğretiş Kutsal Kitap öğretisinin sınırları içine giremez. İmanlı ve imansızlar arasındaki ayrım bu yaşamda son derece belirgindir; ölümden sonraki yaşamda da böyle olacaktır (Yuhanna, 3/36). Yakından incelendiğinde evrenselcilerin kanıt metinleri, görüşlerini hiç de desteklememektedir.” B. Milne, evrenselcilerin iddialarını cevaplandırıp onları reddetmiştir.² Sonsuz cehennem anlayışını reddedenlerden bazıları da, “aklanmamış olanların ya öldüklerinde ya da İsa’nın yargı kürsüsü önünde yalnızca yokluğa geçeceklerine inanmaktadırlar. Bütün insanların ölümlü yaratıldığını; ölümsüzlüğün, iman edenlere Tanrı’nın Mesih’te sunduğu bir armağan olduğunu öne sürerler. Müjdeyi reddeden imansızlar ölümsüzlük armağanını da yitirmiş olurlar. Koşullu ölümsüzlük görüşü, hem evrenselciliğin yanlışlarından kaçınmayı amaçlamakta hem de gerçek bir sonsuz yargıyı dikkate almaya çalışmaktadır... Ne var ki Kutsal Yazı, koşullu ölümsüzlük düşüncesine tümüyle karşı çıkmaktadır.”³ Yehova Şahitleri de suçlu insanların cehennemde ebedi cezalandırılacağı inancını Tanrı’nın adaletine, sevgisine ve merhametine aykırı bularak reddederler. Kurtuluşa eremeyen insanların diriltilmeyerek; yeni bir yaşama kavuşturulmayarak cezalandırılacaklarını iddia ederler ve sonsuz bir cehennem anlayışına karşı çıkarlar.⁴

Hristiyanların diğer din mensuplarının ahirette kurtuluşu elde edip edemeyeceği konusundaki görüşleri, genel olarak olumsuzdur. Büyük çoğunluk, kendi kurtuluş öğretilerine, kendilerinin açıkladığı biçimde inanmayanların asla kurtulamayacaklarını ileri sürmektedirler. II. Vatikan Konsili’ne kadar Hz. Muhammed (a.s.), Kur’an ve genel olarak İslam Dini hakkında çok ağır itham ve eleştirilerde bulunmaya devam

¹ Milne; Tanrı Öğretisi, s. 295.

² Milne; Tanrı Öğretisi, s. 301-302.

³ Milne; Tanrı Öğretisi, s. 302-303.

⁴ Tufan Erbarıştıran; Yehova Şahitleri (Kim Bunlar? Ne İstiyorlar?), Kule Kitapları Yay., İstanbul 1995, s. 46-48; Hikmet Tanyu; Yehova Şahitleri, DİB Yay., Ankara 1980, s. 11-30.

etmişlerdir. İthamlarından bazıları şunlardır: “Muhammed sahte peygamberdir, dinsizdir, müslümanların taptığı bir puttur, deccaldir, insan bedenine bürünmüş şeytandır, şehvet düşkünüdür. Kur’an, sahte kitaptır. Kur’an vahiy mahsülü olmayıp şeytani ilham mahsülüdür. Kur’an’daki bilgiler hatalarla doludur ve Kitab-ı Mukaddes’le çelişmektedir. İslam sahte ve batıl bir dindir, kılıçla yayılmıştır. Muhammed ve müslümanlar Tanrı’ya değil şeytana tapmaktadırlar.”¹ J. Garrido, şöyle demektedir: “Müslümanlar, hristiyanların nazarında kafir bir millet olup İncil’in, St. Paul’un, Kilise büyüklerinin ve Hristiyan geleneğinin talimleri uyarınca ihtida ettirilmeleri gerekmektedir. Onlar hakkındaki altın kaide şudur: Müslümanları seviniz, zira onların kurtarılması gereken ruhları vardır. Ama onların gerçek dini tanımlarına mani olan İslam’ı reddediniz.”² II. Vatikan Konsili ile misyonerliğin, Hristiyanlığı tanıtmaya ve yayma faaliyetinin yeni bir yöntemi olarak, diğer din mensuplarına sevgi ve hoşgörü gösterileri sergilenmekte ve diyalog çağrıları yapılmaktadır.

Katolik Kilisesi, II. Vatikan Konsili ile diğer dinlere ve topluluklara bakışını değiştirmiş; onlara daha hoşgörülü bir yaklaşım göstermiş ve misyonerlik çalışmalarının yeni bir yöntemi olarak diyalog faaliyetlerini başlatmıştır. II. Vatikan Konsili’nde diğer dinlerin “Tanrı’nın evrensel kurtuluş planı”ndaki yeri konusunda şu açıklamalarda bulunulmuştur: “Henüz İncil’in mesajını kabul etmemiş olanlar, bir şekilde Tanrı’nın halkı sayılırlar. İlk planda, ahid yapılan ve kendilerine vaatte bulunulan, dahası, İsa Mesih’in bedensel olarak içinde doğduğu halk vardır. Ataları sebebiyle bu halk, hâlâ Tanrı’nın en yakınıdır. Tanrı’nın kurtuluş planı, Yaratıcıyı kabul edenleri de kapsar. Bunların başında müslümanlar gelir. Onlar, İbrahim’in imanını paylaşmaktadırlar. Bizimle birlikte, tek ve bağışlayıcı, kıyamet gününde insanları yargılayıcı olan Tanrı’ya tapınmaktadırlar. İslam imanı, İsa’nın Tanrı olduğunu kabul etmemekle beraber, bir peygamber olarak ona saygı göstermektedir. Aynı zamanda, onun bakire annesini onurlandırmaktadır. Müslümanlar, ayinsel yaşama yer verirler. Özellikle dua ederek, sadaka vererek ve oruç tutarak Tanrı’ya tapınırlar. Kendi payına hiçbir suçu olmadan Mesih İsa’nın İncil’ini veya onun Kilisesini tanımayan, fakat içtenlikle Tanrı’yı arayan ve O’nun lütfuyla içlerinden geldiği gibi O’nun buyruklarını yerine getirmeye çalışan

¹ Ö. Faruk Harman; “Hristiyanların İslâm’a Bakışı”, Asrımızda Hristiyan - Müslüman Münasebetleri, s. 95-110; Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 147-158; Muhammed el-Behiy; İslâmî Düşüncede Oryantalist Etki, Çev. İbrahim Sarıms, Ekin Yay., İstanbul 1996, s. 33-54, 225-227.

² Suat Yıldırım; Hristiyanlık, s. 411; Suat Yıldırım; “Kiliseyi İslâm ile Diyalog İstemeye Sevk Eden Sebepler”, Asrımızda Hristiyan - Müslüman Münasebetleri, s. 26.

kişiler, kurtuluşa erişebilirler.”¹ Hristiyan olmayanların kurtuluş ihtimali ile ilgili üç şart ileri sürülmektedir: 1) İncil’i kabul etmeyi ve Kiliseye katılmayı açıkça reddetmemek. 2) Yaratıcı olan Tanrı’yı samimi ve açık yüreklilikle aramak. 3) Vicdandan gelen emirler doğrultusunda Tanrı’nın iradesini yerine getirmek.² Kilise, II. Vatikan Konsili ile başlayan diğer dinlere karşı hoşgörü ve onların da kurtuluşa erdirebileceği görüşünden kısa süre sonra vazgeçmiş ve tekrar Hristiyanlık dışında kurtuluşun mümkün olmadığı görüşünü savunmaya başlamıştır.³

Hristiyanlıktaki kurtuluş öğretisi, İslam’daki kurtuluş öğretisinden temel inançlar yönünden çok farklıdır ve uzlaştırılamayacak derecede birbirine karşıttır.⁴ Ayrılığın temel noktası, teslis inancı, Hz. İsa’nın kimliği ve asli günah konularında düğümlenmektedir. Hristiyanlığa göre Tanrı; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh biçiminde üç unsurdan oluşmaktadır. Hz. İsa, teslis içerisinde Oğul konumundadır. Oğul İsa, Tanrı’nın sözüdür ve Tanrı’nın diğer unsurları Baba ve Kutsal Ruh’a eşit konumdadır. İsa, Tanrı’nın sözü olarak, ezeli ve ebedidir. Tanrı’nın beden almış şeklidir ve tam bir tanrıdır. Hristiyanlar bu durumu şöyle açıklamaktadırlar: İlk insan olan Adem ve eşi Havva, Tanrı’nın emrine itaat etmeyip yasağı çiğneyince insanın doğasına günah girmiştir ve insan günahı dolaylı kirlenmiştir. Günahla kirlenen insan, yüzde yüz temiz ve adil olan Tanrı ile günahın bedelini ödemediği için iletişim kuramamış ve barışamamıştır. Günahın bedeli kandır. Başlangıçta Tanrı, insanlara kendisiyle iletişim yolu olarak hayvan kurban etmeyi göstermiştir. Sonraki dönemde ise Tanrı, insanları asli günahı kurtarmak için çok daha değerli bir kurbanı kendisi sunmuştur: Tanrı, kendi sözü olan oğlu İsa olarak insan bedeninde bakire bir kızdan dünyaya getirerek, tam bir insan olarak insanların içinde yaşatmış, onun acılar çekerek çarmıhta ölümüne izin vermiş ve bu kendi sözünün bütün insanlığın günahına karşılık fide olarak kurban edilmesi sayesinde bütün insanlığı asli günah yükünden kurtarmıştır. Çarmıha gerilerek öldürülen oğul İsa’yı ölümünden üç gün sonra dirilterek kendi yanına, sağına almıştır.

¹ Adam; Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler, s. 85-86; Mahmut Aydın; Monologdan Diyaloğa, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, s. 112-116. Hristiyan yazarlar, Hristiyan olmayanları “imansızlar, kafirler” olarak değerlendirmektedir, bkz.: Grudem; Hristiyan İlahiyatı, s. 291-298, 485-486.

² Mahmut Aydın; Monologdan Diyaloğa, s. 113.

³ Mustafa Köylü; “Dinsel Dışlayıcılık”, İslam ve Öteki, s. 51-52. Cafer Sadık Yaran, Rahner’in “anonim hristiyan” kavramını ortaya attığını ve bunun nedenlerinden birinin, onun kurtuluşa sadece hristiyanların ulaşacağına dair inancı olduğunu ifade etmiştir. Rahner’e göre “eğer bir fert kurtulacaksa mutlaka hristiyan olmalıdır; eğer Mesih’in dinine inanıyorsa gerçek hristiyan, değilse “anonim hristiyan” adını alır.” Yaran; “Dinsel Kapsayıcılık”, İslam ve Öteki, s. 71.

⁴ M. Kemal Atik, Kur’an’da ve İncil’de Hz. İsa hakkında verilen bilgiler arasında çelişkiler bulunduğunu belirtmiştir. bkz.: Atik; “Ahd-i Cedid” md., İslamî Kavramlar, s. 22; “İncil” md., a.g.e., s. 380.

Oğul İsa, ölüleri ve dirileri yargılamak üzere ikinci kez gelecektir. Artık insanların Tanrı ile iletişim kurması ve ebedi kurtuluşu, bu öğretiyi kabul etmelerine bağlıdır. Kur'an'a iman etmiş olan bir müslümanın, Hristiyanların Hz. İsa hakkındaki bu inançlarına ve kurtuluş öğretilerine inanması, onları kabul etmesi mümkün değildir. Kur'an'a göre Hz. İsa, diğer insanlar gibi bir insandır, Allah'ın kulu ve resulüdür. Hz. İsa, üçün üçüncüsü de değildir, Tanrı'nın oğlu da değildir, Tanrı da değildir. Hz. İsa'ya bu ilahi niteliklerle inananlar Kur'an'a göre müşriktir ve cehennemlidir. Hz. Adem ve eşinin günahı yalnızca kendilerini ilgilendirir. Hiçbir kimse bir başkasının günahını yüklenmez, herkes yalnızca kendi günahını yüklenir. Günahın bağışlanma yolu ise tevbe ve bir daha o günaha dönmemektir. Kurtuluşa erip cenneti hak etmenin yolu doğru inanca sahip olmak, Allah'a ibadet etmek ve salih ameller işlemektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA KURTULUŞ ÖĞRETİSİ

2.1. KURTULUŞ ÖĞRETİSİNİN İNANÇ, İBADET VE AHLAK İLE İLİŞKİSİ

Kur'an'a göre kurtuluşu kazanmanın temel şartı, doğru inançtır. Yanlış inanç sahipleri ve bile bile doğruyu inkar edenler kurtuluşa eremezler. İncanın gerektirdiği ibadetlerin yapılması ve ahlaki davranışların yerine getirilmesi de kurtuluşu elde etmede olumlu katkı sağlayan etkenlerdendir. Dinler arasında farklılıklar olmakla birlikte inanç, ibadet ve ahlak esasları olmayan bir din bulunamaz. Bu esasların açıklama ve uygulamasında farklılıklar olabilir ama her dinde temel olarak bunlar bulunur. İnanç, ibadet ve ahlakın ahirette kurtuluşa ermedeki katkısını değerlendirirken birinci bölümde incelediğimiz kurtuluşa erileceğini veya kurtuluşun kaybedileceğini ifade eden kavramlar göz önünde bulundurulmaktadır. Açık olarak, “kurtuluşa ermiştir veya kurtuluşu kaybetmiştir” gibi ifadelerin geçmesi şart değildir. “Onlara ödül vardır, sevap vardır, Allah onları sever, onlardan razı olmuştur, onlar cennete girerler” vb. ifadeler kurtuluşun gerçekleşeceğini gösterir. “Onlar için ceza vardır, günah vardır, Allah onlara gazap eder, onlar için kızgın ateş vardır, cehenneme girerler” vb. ifadeler ise kurtuluşun gerçekleşmeyeceğini gösterir.

2.1.1. KURTULUŞ-İNANÇ İLİŞKİSİ

Bütün dinlerin temelinde inanç esasları bulunmaktadır. Önce inanç ortaya çıkar sonra o incanın gerekleri olan eylemler belirlenir ve uygulanır. Kurtuluş düşüncesi de bir inanca dayanır. İnanç esasları bulunmayan bir öğretiyi din olarak kabul etmek mümkün değildir. Dinsel inançlar açısından gayb bilgisi niteliği taşıyan herhangi bir incanın doğruluğu, somut olarak ispatlanamaz. İnsan, herhangi bir şeye kendi varlığından bile daha çok inanabilir ama bu, adı üzerinde bir inançtır. Pozitif bilimlerde olduğu gibi,

herkesin kabul edebileceği bir biçimde ispat yoluna gidilemez. Bundan dolayı da hiçbir inanç, risksiz değildir. Her iman sahibi açısından, kendi inandığı yüzde yüz doğru, kendi inancı dışındaki inançlar ya tamamen yanlış veya eksiktir. İmam Maturidi de insanlardaki bu kabule işaret etmiştir: “İnsanlar, mezhepler ve dinlere bağlılık konusunda farklılık göstermektedir. Din konusundaki farklılıklarına rağmen herkes kendi dininin hak, kendi dini dışındaki dinlerin batıl olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Onların hepsi de taklit edilmesi gereken geçmiş önderleri olduğunda ittifak etmişlerdir. Taklitin sahibini mazur göstermeyeceği sabit olmuştur. Çünkü kendisi gibi biri de onun tam karşısı bir görüşe ulaşabilir. Bu konuda sayı çokluğundan başka bir farklılık da yoktur (Yani, yöntem olarak herkes sahip olduğu inanca geçmişleri taklit yoluyla ulaşmıştır. Yöntem de bir farklılık yoktur. Fakat bazı grupların müntesipleri sayıca çok iken bazıları az olabilir. Dolayısıyla aralarındaki fark, yalnızca sayı yönündendir.)”¹ Her inanan, yalnızca kendi dinini hak gördüğü gibi kurtuluşa ulaştıracak inanç olarak da yalnızca kendi inancını görür. Böyle bir kabul, insanın doğasında bulunmaktadır ve bu yalnızca bir kabulden ibarettir. Bundan dolayı, “İlke olarak iman bilgisinin mantıki doğruluğu sorgulanamaz. Çünkü bu, objektif ve deneysel bir bilgi olmayıp deruni ve subjektif bir bilgi, bir duygu ve keşiftir.”² denilmektedir.

Kur’an’a göre, “doğru inanç” kurtuluşu elde etmede ilk ve en önemli adımdır. Bilerek yapılan yanlışlıklar ve bilinçli olarak takip edilen yanlış inançlar, kişinin kurtuluşu kaybetmesine neden olur. Kur’an’da, kurtuluşa erip cennet nimetlerine kavuşanlar bildirilirken genellikle, “inanıp iyi işler yapanlar” biçiminde bir ifade kullanılmaktadır. Bazen de Allah’a ve ahiret gününe iman gibi nelere inanacakları ve dosdoğru inanmaları ve ortak koşmadan tam bir teslimiyetle inanmaları gibi nasıl inanacakları ifade edilmiştir. Yanlış inançların neler olduğu, bu inançlara sahip olanların ve değerlendirme yapıp seçme konumuna gelecek şekilde doğru inanç kendilerine ulaştırılmışken kabul etmeyip inkar edenlerin cehennemde çeşitli işkencelerle nasıl cezalandırılacakları da Kur’an’da ayrıntılı olarak anlatılmıştır. İnsan, kendisine verilen doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ve güzel ile çirkini ayırt etme yeteneklerini doğruyu bulma amacıyla ve iyi niyetle kullandığı zaman mutlaka doğruya ulaşır.³ İnsan, nefis, şeytan gibi görünmeyen olumsuz etkenleri ve çevresinde yanlış telkinlerde bulunan diğer insanlar gibi görünen

¹ Maturidi; Kitabü’t-Tevhid, s. 3.

² TDV İslâm Ansiklopedisi, “İman” md., 22/214.

³ Atik; “Ahd” md., İslamî Kavramlar, s. 19-20.

olumsuz etkienleri yenebilecek, onların olumsuz etkilerinden kurtulup doğruya ulaşabilecek özellikte ve yapıda yaratılmıştır.

2.1.2. KUR'AN'A GÖRE KURTULUŞA ERMEYE VESİLE OLACAK İNANÇ ESASLARI

Kur'an'da açık olarak Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, peygamberlere ve peygamberlere indirilen kitaplara iman biçiminde beş iman esasından söz edilmektedir: “Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de inandılar. Hepsi Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve elçilerine inandılar. O'nun elçilerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. Dediler ki: ‘İşittik ve uyduk. Rabbimiz, bağışlamayı dileriz. Dönüş yalnız sanadır.’”¹ “Ey inananlar! Allah'a, elçisine, elçisine indirdiği kitaba ve daha önceden indirdiği kitaba inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkar ederse o, uzak bir sapıklığa sapmıştır.”² Bu ayetlerde Allah'a, ahiret gününe, Allah'ın meleklerine, kitaplarına ve elçilerine iman edilmesinden ve bunları inkar edenlerin geri dönülmesi zor, uzak bir sapıklığa düştüklerinden söz edilmiştir. Başka bir ayette ise bu iman esaslarının dışında gayba imandan haber verilmiştir: “Onlar gayba inanırlar, namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler. Onlar hem sana indirilene hem de senden önce indirilenlere inanırlar. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar, Rablerinden bir kılavuz üzeredir ve onlar, kurtuluşa erenlerdir.”³ Gayba iman, ayrı bir inanç esası olmayıp Allah'a, ahiret gününe, meleklerle iman gibi duyu organlarıyla algılanıp ispatlanamayan iman esaslarının tamamını anlatmak için kullanılan genel bir ifadedir. İslam amentüsü içerisinde yer alan ve İslam inanç esaslarını anlatan kitaplarda “kaza ve kadere yahut hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman” biçiminde geçen inanç esası, Kur'an'da doğrudan bu biçimiyle geçmez, ancak çeşitli ayetlerden dolaylı olarak çıkarılabilir. “İnsanın Hürriyeti ve Sorumluluğu” konularında gördüğümüz üzere, kader konusu günümüze kadar tam ve açık bir biçimde çözülebilmiş değildir. Her bilginin, kendi açısından çok mükemmel olduğunu iddia ettiği çözümleri olabilir. Ama insanların genelini, itirazsız bir şekilde iknaya mecbur

¹ Bakara, 2/285.

² Nisa, 4/136.

³ Bakara, 2/3-5.

edecek bir çözüm bulmak kolay gözükmemektedir. Bu yüzden, inanç esasları incelenirken “kaza ve kadere iman” konusu ele alınmamıştır.

2.1.2.1. Allah’a İman

Kur’an’ın belirleyip kurtuluşa ermek için inanılmasını şart koştuğu inanç esasları içerisinde temel inanç, Allah inancıdır. Bütün dinlerde yüce bir varlık inancı bulunmaktadır. İçerisinde bu inancı bulundurmeyen hiçbir inanç, hiçbir sistem din kabul edilmemektedir. Çünkü bu inanç olmayınca, diğer bütün inançlar boşlukta kalır. Her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, her şeyi yönetimi ve denetimi altında tutan vb. bütün üstün özellikleri kendisinde toplayan, hiçbir eksikliği olmayan yüce bir varlığa inanmayan bir kişinin dünyada yaptıklarından hesaba çekilip sonunda ödül veya ceza göreceği ahirete, peygamberlere, kutsal kitaplara ve meleklerle iman gibi diğer inanç esaslarına inanması beklenemez. Ama her şeyi yaratıp düzenleyen, yöneten ve denetleyen yüce bir varlığa inanan kimse, O yüce varlığın hesaba çekeceğine de, eğer tebliğ edilmişse peygamberlerine, kitaplarına ve meleklerine de inanır. Dolayısıyla bütün inançlar, Allah’a imana bağlıdır. Allah’a iman yoksa diğer inanç esasları da bulunmaz. Allah inancı, en açık, en güçlü inançtır ama hiçbir inanç pozitif bilimlerde olduğu gibi ispatlanamayacağı için Allah inancı da bu yönüyle ispatlanamaz. Fakat Allah’ın varlığı ve yüceliği konusunda çeşitli deliller getirilerek, inanmayanlar ikna edilebilir ve inandırılabilir. Allah’ın varlığını ispat konusunda “İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına Göre Allah’ın Varlığı (İsbat-i Vacib)” adlı bir eseri de bulunan Bekir Topaloğlu, Allah’ın varlığının herkesi ikna edecek biçimde ispatlanamayacağını ifade etmiştir: “Allah Teala’nın zatı duyularla idrak edilemediğine göre O’nun varlığını herkesin kabul etmeye mecbur kalacağı tarzda ispatlamanın mümkün olmadığını söyleyebiliriz.”¹

Kur’an’da, Allah’ı rab edinip sonra doğru ve iyi işler yapanların korku ve üzüntüden kurtulacakları ve cennete gidecekleri bildirilmiştir. Bu inanca ve amele ulaşmak, kurtuluşa ermek anlamına gelir: “Kuşkusuz ki: ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip, sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İşte onlar, cennet

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Allah” md., 2/474; Bekir Topaloğlu; İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına Göre Allah’ın Varlığı (İsbat-i Vacib), DİB Yay., Ankara 1998, s. 130.

halkıdır. Yaptıklarına karşılık olarak onun içinde sürekli kalacaklar.”¹ İnsanın Allah’a inanması için yerde ve gökte pek çok ayet / delil vardır: “Göklerde ve yerde nice ayet var ki, onların yanlarından yüz çevirerek geçerler. Onların çoğu ortak koşmadan Allah’a inanmazlar.”² Kur’an, Allah’ın varlığı hakkında iç ve dış delillerin insanlara gösterileceğini bildirmektedir: “O’nun gerçek olduğu kendilerine apaçık belli oluncaya kadar, onlara ayetlerimizi / delillerimizi ufuklarda ve kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanık olması yetmedi mi?”³ İnsan, kendisinden başlayarak gördüğü, hissettiği her şeyi düşünüp anlamaya çalıştıkça yüce bir varlık inancına, hiç kimsenin yardımı olmadan sadece kendi çabasıyla da ulaşabilir. Düşünen bir kişi, var olmasında, sahip olduğu maddi veya manevi hiçbir şeyde kendisinin herhangi bir etkisinin ya da tercihinin bulunmadığını bilir. Kişi, annesini-babasını, doğum yerini ve zamanını, cinsiyetini, rengini, boyunu, sahip olduğu organları, bu organların yerleşimini ve çalışmasını, çalışma sistemini, bulunduğu dünyadaki çevresel düzeni ve yaşama şartlarını, ne kadar yaşayacağını, ölümünü vb. kendisinin belirlemediğini, bütün bunlarda kendisinin etkisinin ya hiç bulunmadığını ya da çok sınırlı olduğunu, bütün bunların başka bir varlık tarafından belirlendiğini kolayca anlayabilir. Bu anlayışın sonucunda, hem kendisini hem de çevresinde görüp hissettiği ve göremediği her şeyi yaratıp düzenleyen yüce bir yaratıcının varlığına inanır. Bu Yüce Varlığa verdiği ad değil, yüklediği anlam önemlidir. Diller farklı olduğu için Yüce Varlığa verilen adlar da farklı olabilir. Türkçe Tanrı, Arapça Allah, İngilizce God vb. adlar, her şeyi yaratıp düzenleyen Yüce Yaratıcı için kullanıldığı sürece aralarında özde bir fark yoktur ve herkesin kendi dilindeki adı kullanması veya bu adların birbirlerinin yerine kullanılması hiçbir sakınca oluşturmaz. Dolayısıyla sağlam akıl sahibi olup aklını kullanan her insan anne-baba, yakın çevresindeki insanlar, peygamber veya peygamber mesajı gibi dış yardımlar olmasa da yüce bir varlık inancına kendi başına ulaşabilir.⁴ Dış etkenler bu inancı, kolaylaştırıcı olumlu etkiler yapabilir, bazen de bu inançtan uzaklaştırıcı olumsuz etkiler yapabilir.

¹ Ahkaf, 46/13-14; Fussilet, 41/30-33.

² Yusuf, 12/105-106.

³ Fussilet, 41/53; Casiye, 45/3-6; Gaşiye, 88/17-20.

⁴ İnsanı, Allah’ın varlığına inanması için düşünmeye ve çevresindeki her şeye bakıp ibret almaya teşvik eden ayetler, akla hitap etmektedir. Allah’ın varlığını inkar eden akımlara reddiye olarak yazılan pek çok eser, inançsızlara karşı Allah’ın varlığını akli delillerle ispatlama yolunu seçmiştir. Kelam ilmi de Allah’ın varlığını akli delillerle ispatlama yöntemini benimsemiştir. Örnek olarak bkz.: Ebu Mansur el-Maturidi, Kitabü’t Tevhid, s. 11-43; Razi; Kelam’a Giriş, s. 147-207.

İnsanın düşünerek, kendi başına yüce bir varlık inancına ulaşabileceğini ifade eden birçok ayet vardır. İnsanın, bir yaratıcının varlığına inanıp O’nu kabul etmesi için önce kendi yaratılışını düşünmesi istenmiştir: “Öyleyse insan, neden yaratıldığına baksın! Atılan bir sudan yaratıldı. O su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar. Kuşkusuz ki Allah, onu geri döndürmeye de güç yetirir.”¹ İnsanın, çevresinde görüp hissettiği şeylere bakıp düşünmesi ve ibret alması da doğru inanca ulaşmasına katkı sağlar. Allah’ın varlığına en büyük delil, onun yarattığı şeyler olan ve her zaman önümüzde gözlerimizle gördüğümüz varlıklardır:² “Bakmıyorlar mı deveye, nasıl yaratıldı? Ve göğe, nasıl yükseltildi? Ve dağlara, nasıl dikildi? Ve yeryüzüne, nasıl yayılıp döşendi? Haydi sen öğüt ver. Sen yalnızca bir öğütçüsün. Onların üzerinde bir zorba değilsin. Ancak kim yüz çevirir ve inkar ederse, Allah, ona en büyük azapla azap edecektir, Kuşkusuz ki onların dönüşleri yalnızca bizedir. Sonra onların sorgulanmaları da yalnızca bize aittir.”³ Hz İbrahim’in evreni düşünerek Yüce Yaratıcı’ya inanmasını haber veren ayetleri⁴ ve düşünüp ibret almaya çağıran bütün ayetleri, insanın yaratılıştaki kendisine verilen özellikleri kullanarak Allah inancına ulaşacağını gösteren ayetler içerisinde değerlendirebiliriz.

Yüce varlığın mevcudiyeti hissi, insan olarak bizde yaratılıştan mevcuttur. İnkâr etmek isteyenler benliklerindeki bu derin şuuru baskı altında tutarak inkar etmektedirler.⁵ İnsanın, Allah’a inanmasının gerekliliğini ifade eden ayetlerin yanında, O’nun varlığını, birliğini ve yüceliğini inkar etmenin yanlışlığını ifade eden ayetler de vardır. Bu ayetler, insanı aklını kullanıp düşünmeye, böylece doğruyu bulup Allah’ı inkardan vazgeçmeye çağırmaktadır: “Siz Allah’ı nasıl inkâr edebilirsiniz! Bir zamanlar ölü idiniz, size O hayat verdi; sizi O öldürecek ve daha sonra O diriltecektir; sonuçta, yine O’na döndürüleceksiniz!” (Bakara, 2/28). Ayette insanın, kendi yaratılışını, doğumunu, yaşamını ve ölümünü düşünerek yüce bir yaratıcı inancına ulaşması ve Allah’a inanması istenmektedir. “Ayetteki soru, taaccüp içindir. Çünkü akliselim sahibi olup da gözünün önünde cereyan etmekte olan doğum ve ölüm gibi, hayatın gerçeklerini; özellikle de kendisini gören, az çok tanıyan ve düşünen bir insan için yüce yaratıcıyı inkâr etmek,

¹ Tarık, 86/5-8.

² Vahidüddin Han; İslam Meydan Okuyor, Çev. Cihad H. Reşad, Sebil Yay., İstanbul 1996, s. 99.

³ Gaşiye, 88/17-26.

⁴ Enam, 6/74-83.

⁵ Veli Ulutürk; Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?, Çağlayan A.Ş. Yay., İzmir 1985, s. 165.

kendini inkâr etmek kadar güç bir iştir; hatta imkansızdır. Buna rağmen Allah'ı inkâr edenleri görüp de onların inkâr edişlerine hayret etmemek mümkün değildir.”¹

“İnsanın kendi vücudunda, yakın ve uzak çevresinde (kâinata) Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren sayısız işaret ve delil vardır. Bunlardan biri de insanoğlunun yaratılıp hayata getirilmesi, sonra ecel gelince öldürülmesidir. İlk insanın, yok iken toprak ve çamurdan var edilmesi, sonra babada, boşa atılınca ölmeye mahkûm bir sperm; anada da aybaşıda kanama ile atılınca ölmeye mahkûm bir yumurta halinde iken ilâhî takdirle bu unsurların birleşmesiyle insan denen canlının meydana gelmesi kendi başına olabilecek bir şey değildir. Bir taş yerinden oynasa, bir yerde bir ot bitse, insanoğlu taşı yerinden oynatanı, otu oraya ekip bitireni düşünür. İnsanın hayatı ve yapısı, bir taşın hareketi ve bir otun bitmesiyle kıyas edilemeyecek kadar karmaşık, büyük, ince, sanatlı, düzenli, hesaplı ve esrarlıdır. İnsanı ve hayatı düşünüp de Allah'a ulaşmamak için insanın kalbinin mühürlenmiş, aklının nefis, şeytan, yanlış eğitim yüzünden perdelenmiş ve şartlanmış olması gerekir. Doğum ve ölüm gözler önünde olmaktadır, bunları inkâr mümkün değildir. Allah'ın peygamberleri, insanın öldükten sonra tekrar dirileceğini, dünyada yapıp ettiklerinin hesabını vereceğini, hesabın sonucuna göre muamele göreceğini haber vermişlerdir. Bu haberi kabul edip inanmaya fitrî (tabii, bozulmamış, şartlanmamış) akıl engel değildir. Tam aksine akıl, yok iken yaratıp hayat verenin öldürdükten sonra yeniden hayat vermesinin daha kolay olacağını kıyas metodu ile kolayca çıkarır ve kabullenir.”²

Allah'a iman kadar, bu imanın nasıl olması gerektiği de önemlidir. Bu yüzden Kur'an, Allah'a nasıl iman edilmesi gerektiğini de açıklamıştır. Kur'an'a göre şirk, büyük bir zulümdür.³ Şirk, Allah'ı inkar etmek değildir. Allah'a inanmakla birlikte ibadette, yönelişte ve korkuda O'na ortak koşmak demektir.⁴ Kur'an, Hristiyanların Hz. İsa ile ilgili inançlarını şirk olarak nitelemekte ve bu inançlarından vazgeçmedikçe kurtuluşa ermelerinin mümkün olmadığını bildirmektedir: “‘Kuşkusuz ki Allah, Meryem oğlu Mesih'tir.’ diyenler kafir olmuşlardır. Oysa Mesih: ‘Ey İsrail oğulları! Benim de Rabbiniz, sizin de Rabbiniz olan Allah'a tapın. Kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cenneti yasaklamıştır, onun barınağı da ateştir. Zalimlerin yardımcısı yoktur.’ demişti.

¹ Duman; Beyânu'l-Hak, 3/21.

² Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur'an Yolu, 1/95-96.

³ Lokman, 31/13.

⁴ Derveze; Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, 1/365.

‘Kuşkusuz ki Allah, için üçüncüsüdür.’ diyenler de kafir olmuşlardır. Oysa ki bir tek tanrıdan başka tanrı yoktur. Eğer bu söylediklerine son vermezlerse içlerinden inkar edenlere acı verici bir azap dokunacaktır. Allah’a tevbe edip O’ndan bağışlanma dilemiyorlar mı? Allah bağışlayandır, acıyandır. Meryem oğlu Mesih, bir elçiden başkası değildir. Elbette ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Annesi de dosdoğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara ayetleri nasıl açıklıyoruz! Sonra bak, nasıl gerisin geri çevriliyorlar! De ki: ‘Allah’ı bırakıp da size ne zarar, ne de yarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Allah işitendir, bilendir.’”¹ Kur’an, Arap müşriklerin Allah’a inandıklarını ama ortak koştuklarını, bundan vazgeçmedikçe doğruyu bulup kurtuluşa eremeyeceklerini haber vermektedir.² Allah’tan başka veli edinip onlara Allah’a yaklaşmak için ibadet edenlerin yanlışlık içerisinde olduğu bildirilmekte ve Allah’a bu biçimiyle inanma ve ibadet reddedilmektedir: “İyi bilin ki katkısız din yalnız Allah’ındır. O’ndan başka veliler edinenler: ‘Biz, o kimselere ancak bizi Allah’a yaklaştırmaları için tapıyoruz.’ derler. Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde onların arasında hüküm verecektir. Kuşkusuz ki Allah, hiçbir inkarcı yalancıya yol göstermez.”³ Kur’an’a göre şirkin en büyük nedeni aklını kullanmayıp ataları taklit etmektir: “Onlara: ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ denildiği zaman: ‘Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız.’ dediler. Ataları bir şey akletmeyen ve doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?”⁴ İnsanın şirke düşmesinde taklit dışında, cehalet, kibir, menfaat, korku, kendini yeterli görme, hevaya uyma gibi nedenlerin de etkisi vardır.⁵ Bunların hepsi de insanın kendi aklını ve iradesini doğru kullanmaması sonucu ortaya çıkan yanlışlıklardır. Allah, insana aklını kullanmasını ve bu sayede doğruya ulaşmasını emretmiştir. Allah’ı marifette aklın yeri çok önemlidir. Kesin olarak mahiyeti anlaşılamayan akla, Kur’an pek büyük bir değer vermiştir. Onu ilim edinme yollarından birisi saymıştır. Akli olmayanı teklife muhatap kabul etmemiştir. Bilakis insan diğer canlılardan akıl özelliğiyle temayüz etmiştir.⁶ “Akıl, eşyanın güzellik, çirkinlik, mükemmel ve noksanıyla ilgili sıfatını idrak eden, ifade eden özelliktir. İnsanın her çeşit faaliyetinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden ve güzeli çirkinden ayıran bir güçtür. İnsan bu güç ile gerekli bilgileri elde eder. Bilgiyi elde eden güç

¹ Maide, 5/72-76.

² Yunus, 10/31; Nahl, 16/51-55; Müminun, 23/84-91; Ankebur, 29/63-65; Zümer, 39/38; Zuhuf, 43/9.

³ Zümer, 39/3; Ankebut, 29/41.

⁴ Bakara, 2/170; Araf, 7/28; Enbiya, 21/50-54; Lokman, 31/21-23; Ahzab, 33/64-68; Mümin, 40/47-50.

⁵ Bu nedenlerin açıklamaları için bkz.: Ulutürk; Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?, s. 273-281.

⁶ Ulutürk; Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?, s. 241.

İslâm'da insanı mükellef kılan akıl gücüdür. Bu güç insanda ana rahminde cenin iken oluşan özelliktir. Bu, ergenlik çağına gelince gelişir ve gittikçe olgunlaşır.”¹ Akıl ve irade olmadan insanın mes’ul olması mümkün değildir.² “Doğrunun temel kıstası akıldır. Selim akla ters düşen ve insanın mutluluğuna mutluluk katmayan; özellikle de kişi ya da kişilere zarar veren herhangi bir kanun, töre ve gelenek, toplum tarafından doğru kabul edildiği için doğru sayılamaz. Zira Allah, hiçbir insana çelişkili iki şeyi aynı anda doğru kabul edecek iki akıl vermemiştir!”³ “Doğrunun değişmez kriteri akıldır; aklîselime ve vicdana / kalp aykırı hiçbir şey doğru sayılamaz. Fakat insanlık tarihi, ‘...Toplumda geçerli olan değerlerle doğru ya da ideal değerler arasında ne büyük çelişkilerin olabileceğini gösteren olaylarla doludur.’ Akla, mantığa ters düştüğü bilindiği hâlde nice gelenek ve töreler yüzünden pek çok insan mağdur edildi, canlar yere serildi ve cinayetler işlendi...”⁴ Allah’ın, aklını kullanmayanların üzerine pislik koyacağı ve onlara azap edeceği biçiminde ağır tehditler içeren ayetler bulunmaktadır: “Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzündekilerin hepsi topluca inanırdı. Öyleyse, sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın? Allah’ın izni olmadıkça hiçbir kimsenin inanması olmamıştır. Allah, pisliği aklını kullanmayanların üzerine koyar. De ki: ‘Göklerde ve yerde neler olduğuna bakın!’ İnanmayan bir topluma ayetler / deliller ve uyarılar yarar sağlamaz.”⁵ Kur’an, Allah’a asla şirk koşulmamasını ve O’nun kendisine şirk koşulmasını kesinlikle affetmeyeceğini bildirmiştir: “Kuşkusuz ki, Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, onun dışındakileri dilediğine bağışlar. Kim Allah’a ortak koşarsa o, çok büyük bir günah uydurmuştur.”⁶ Allah’ın varlığına inanmakla birlikte O’na ortak koşmak nasıl affedilmeyecek bir suç ise, Allah’ı hiç tanımamak, O’nu inkar etmek elbette daha büyük bir suçtur. Bu yüzden, “Allah’ın affetmeyeceği tek suç şirktir, şirk affedilmez ama inkar affedilebilir” vb. denemez. Çünkü inkar, şirkten daha büyük ve daha ağır bir suçtur.

Allah, kendisine nimet verince O’na iman edip kulluk etmek, başına bir sıkıntı gelince O’nu inkar etmek veya nankörlükte bulunmak samimi inanan bir insanın yapacağı bir şey değildir. Bu yüzden böyle bir davranış sergileyenler, ahirette kurtuluşu kaybedeceklerdir: “İnsanlardan, Allah’a bir harf üzere / şartlı olarak kulluk edenler

¹ Atik; “Akıl” md., İslâmî Kavramlar, s. 37.

² Kırca; “İrade” md., İslâmî Kavramlar, s. 387; “Şeytan” md., a.g.e., s. 654.

³ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/297.

⁴ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/299.

⁵ Yunus, 10/99-101; Yusuf, 12/108-109; Enbiya, 21/10; Müminun, 23/78-80; Kasas, 28/60; Mülk, 67/10.

⁶ Nisa, 4/48, 116; Zümer, 39/65.

vardır. Eğer kendisine bir iyilik gelirse ondan mutlu olur. Eğer kendisine bir kötülük dokunursa yüzü üzerine döner. O, dünyayı da ahireti de kaybetmiştir. Apaçık kayıp işte budur. Allah'ı bırakıp kendisine zarar da veremeyen, yarar da sağlamayan şeylere yalvarır. Upuzak sapıklık işte budur. Zararı yararından daha yakın olan kişiye yalvarır. O, ne kötü bir mevla, ne kötü bir arkadaştır! Kuşkusuz ki Allah, inanıp iyi işler yapanları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Kuşkusuz ki Allah, istediğini yapar.”¹

Kur'an'a göre Allah'ın bazı özellikleri şunlardır: O her şeyi yaratandır, her şeye gücü yetendir, her şeyi bilendir, her şeyi görendir, her şeyi işitendir, her şeyi koruyup gözetendir. O'nun başlangıcı yoktur, sonu da olmayacaktır. Varlığı, bir başkası tarafından verilmiş değildir, kendisindendir. O'nun eşi, benzeri hiçbir şey yoktur, hiçbir şey O'na denk değildir. Kur'an'ın Allah inancı, İhlas Suresi'nde özlü olarak anlatılmaktadır: “De ki: O Allah, tektir. Allah, sameddir. O, doğurmamıştır ve doğrulmamıştır. Hiç kimse O'na denk değildir.”² Allah'ın en temel özelliklerinden biri de adalettir. Allah, bütün sorumlu yaratıklarını adaletle yargılayacaktır, hiç kimseye zerre kadar haksızlık etmeyecektir.³ Allah'ın bir başka önemli niteliği de merhametli oluşudur. O'nun rahmeti, merhameti her şeyi kaplamıştır: “Allah dedi ki: Azabımı dilediğim kimseye dokundururum. Rahmetim ise her şeyi kaplamıştır. Rahmetimi sakınanlara, zekatı verenlere ayetlerimize inananlara yazacağım.”⁴ Allah, insana şah damarından daha yakındır, bu yüzden O'nunla manevi iletişim kurmak için aracıya gerek yoktur: “İnsanı biz yarattık ve kendi kendine ne fısıldadığını / içinden geçenleri biliriz. Biz, ona şah damarından daha yakınız.”⁵ Allah'ın Kur'an'da belirtilen özellikleri bunlardan ibaret değildir. Bunların dışında, çoğu Kur'an'da bulunan bazıları da hadislerde geçen ve “Esmaü'l-Hüsna / En güzel isimler” olarak bilinen Allah'ı tanıttıcı isimler bulunmaktadır. Bu isimlerin çoğu, Allah'ın özelliklerini yansıtan sıfatlardır. Bunların sayısını bir hadiste geçtiği biçimiyle 99 olarak belirleyenler olduğu gibi 313'e ulaştıranlar da vardır.⁶ Bir rivayete göre bunları ezberleyenler kurtuluşa erip cennete gidecektir: “Ebu Hüreyre'den rivayete göre Resulullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: ‘Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim onları ezberlerse cennete girer. Kuşkusuz ki

¹ Hac, 22/11-14; Fecr, 89/15-16.

² İhlas, 112/1-4.

³ Nisa, 4/40; Yunus, 10/44; Kehf, 18/49; Ankebut, 29/40.

⁴ Araf, 7/156.

⁵ Kaf, 50/16; Bakara, 2/186; Cin, 72/18-20.

⁶ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Allah” md., 2/483.

Allah tektir, teki sever.’ Bir rivayette, ‘Kim onları ezberlerse’ yerine ‘onları sayarsa’ denilmiştir.”¹

Kur’an’a göre insanın, kendisini yaratan ve her türlü nimeti veren Allah’a karşı görevleri vardır. Bu görevlerinden bazıları şunlardır: Yalnızca Allah’a kulluk etmek ve yalnız O’ndan yardım istemek. O’na dua etmek, O’na güvenip tevekkül etmek, O’nu sevmek, O’nu övmek, O’nu anmak, O’na şükretmek, O’na saygılı olmak, O’ndan korkmak, yanlışlık yaptığıında O’na tevbe edip bağışlanma dilemek vs. Kur’an, Allah’a karşı şu tutum ve davranışlardan da uzak durulmasını istemektedir: O’na karşı büyüklük taslamak ve kendini hiçbir şeye hatta Allah’a bile ihtiyacı olmayan bir varlık olarak görmek. O’na nankörlük etmek, O’na ortak koşmak, O’na dua ve ibadet ederken araya araçlar koymak, O’nun hakkında yalan uydurmak, O’ndan ümit kesmek vs. Allah’a inanıp O’na karşı görevlerini yapan, O’nun hakkında uygun olmayan tutum ve davranışlardan uzak olan herkes, ahirette kurtuluşa erip cennete gidecektir. Kurtuluşu elde etmede ilk ve en önemli şart, yüce bir varlık / Allah inancına doğru bir şekilde sahip olmak ve bu inancın gereklerini samimiyetle yerine getirmektir.

2.1.2.2. Ahirete İman

Allah’a imandan sonra ikinci temel inanç, ahirete inanmaktır. Bu inanç, insanın öldükten sonra diriltilip dünyada yaptıklarından hesaba çekilmesine ve hesabın neticesine göre ödül veya cezaya çarptırılmasına inanmayı ifade eder. Bu inanca sahip olan bir kimse, hayatında daima iyiliklerini artırıp kötülüklerini azaltmayı düşünür, iyi insan olmak için çalışır ve cennet nimetlerini kazanmayı ve cehennem azabından kurtulmayı hedefler. Allah’a ve ahiret gününe iman etmeye yatkınlık insanın fitratında mevcuttur. İnsan, yaratılışında kendisine verilen yetenekleri doğru bir şekilde kullandığı zaman başkasının yardımı olmadan kendi başına bu iki inanca ulaşabileceği için bunlar, Kur’an’da genellikle birlikte zikredilmiştir: “Kuşkusuz ki İnananlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabîîlerden kim Allah’a ve ahiret gününe inanır ve iyi iş yaparsa onlara Rableri katında ödülleri vardır, onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”² Görüldüğü gibi korkudan ve üzüntüden kurtulup ödüllere ulaşmak için şart koşulan

¹ Buhari, Daavat 68; Müslim, Zikr 5.

² Bakara, 2/62, 126, 177, 228, 232; Al-i İmran, 3/114; Nisa, 4/38-39, 59, 136; Maide, 5/69; Hac 22/17.

birinci inanç Allah inancı, ikincisi ise ahiret inancıdır. Tabi ki bu inançların yanında, inancın gereği olan salih amelleri işlemek de bulunmaktadır.

Kur'an'ın ahiret düşüncesi bu dünyadan uzakta kalan basit bir düşünce değildir. Tersine insanın dünya hayatıyla, bu dünya ile yakından ilgilidir. Yalnız cennet ve cehennem kavramı, dünya kavramıyla doğrudan bağlı olmakla kalmaz; bütün sistem öyle bir tarza konur ki bunlar dünya hayatı üzerinde etki yapar, onu ebedi “mükafat” ve “mücazat” yoluyla kontrol eder. Cennet ve cehennemin varlığı, ahlaki yönde kendisini gösterir, insan bu dünyada bir şey yaptığı, herhangi bir şekilde hareket ettiği zaman bu düşünce onun hareketlerini etkiler. Bu düşünce, ahlaki değerlerin kaynağıdır. İnsan, İslam toplumunun bir üyesi olarak yaşadığı sürece daima cennete bağlı olan emin hareket tarzını seçmek ve cehenneme bağlı olan hareketlerden sakınmak zorundadır. Bu, yeni toplumda, ahlaki hareket prensibinin basit fakat çok kuvvetli bir faktörüdür.¹ Ahiret inancı, insanların güzel ahlak sahibi olmalarında en önemli etkenlerden biridir. İnsan, yalan söylediği zaman ahirette cezalandırılacağına doğru söylediği zaman ise ödüllendirileceğine inanıyorsa ödül yerine cezayı tercih edip yalan söylemesi akla uygun bir davranış olmaz. Akıllı başında insan, diğer bütün inanç ve eylemlerinde de ahireti düşünerek doğruluk, iyilik ve güzellik yolunu seçip uygular, yanlışlık yaptığı zaman ise yanlışlığın farkına vardığında Allah'tan bağışlanma ve af diler ve bir daha aynı yanlışla düşmemeye çalışır. Böyle bireylerden oluşan bir toplum da hem dünyada huzur ve mutluluğa ulaşır hem de ahirette kurtuluşa erip cennette sonsuz mutluluğu kazanır.

Kur'an, öldükten sonra dirilmekten kuşku içinde olanların hem kendi yaratılışlarını hem de tabiattaki olayları düşünmek ve akıllarını kullanmak suretiyle ahiret inancına ulaşabileceklerini bildirmektedir. Aslında her şeyin yoktan var edildiğini düşünüp bilen insan, yeniden yaratılmanın hiç de zor olmayacağını bilir. Ayrıca her yıl tabiatte meydana gelen değişiklikler de yeniden yaratma hakkında düşünen insana bir fikir verebilir: “Ey insanlar! Eğer öldükten sonra dirilmekten bir kuşku içindeyseniz, biz sizi topraktan, sonra bir damladan, sonra döllenen yumurtadan, sonra yaratılışı belli belirsiz bir çığnem etten yarattık ki, size açıklayalım. Dilediğimizi belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir bebek olarak çıkarırız, sonra da güçlülük

¹ Toshihiko İzutsu; Kur'an'da Allah ve İnsan, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts., s. 82.

döneminize ulaşırsınız. Sizden kiminiz öldürülür, kiminiz de bilgiden sonra bir şey bilmiyor olması için ömrün en düşkün dönemine döndürülür. Yeryüzünü kurumuş görürsün. Sonra onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman titreşip kabarır ve her güzel çiftten bitirir. Bu böyledir, çünkü Allah gerçeğin kendisidir. O, ölüleri diriltir ve her şeye güç yetirir.”¹ “Bu ayetlerde ölümden sonra dirilişi kanıtlama bağlamında hitap tüm insanlara yöneltiliyor. Eğer bundan kuşku duyuyorlarsa, şunları yapmak durumundadırlar: **1)** Kendi oluşumları ve oluşumun evreleri üzerinde düşünmelidirler... Yüce Allah, ilk insanı topraktan yaratmıştır. Sonra insan neslinin döl suyu ile üremesini sağlayıcı bir sistem koymuştur. Bu üreme sisteminde meni, kan pıhtısına (embriyo) yönelik bir evrim geçirir. Embriyo da bir çiğnem ete dönüşür. Bu aşamada bazısı biçimlenmeden rahim tarafından dışarı atılır. Bazısı da ana rahminde sağlam bir karargah edinir. Böylece insan olarak biçimlenmeye başlar. Belli bir süre için bu sağlam karargahta kalır. Sonra bebek olarak doğar ve bu bebek yavaş yavaş güçlenir ve ayırt etme (temyiz) becerisini kazanır. Erginlik çağına ulaşır. Bazı insanlar uzun bir ömür sürdürmeden ölüp giderler. Bazısının da ömrü uzatılır. Böylece güçlüyken zayıf düşmüş olurlar. Ayırt etme becerisine sahip olmuş bu insan bilincini yitirir. Öyle ki daha önce bildiği birçok şeyi bilemez olur. Dolayısıyla bu şekilde dünyaya gelmiş olmaları, bir mesaj niteliğindedir, ulu Allah’ın kudretini yansıtmaktadır. **2)** Bir de, yeryüzüne bakıp düşünmelidirler. Toprak kupkuru ve ölü görünür. Yüce Allah yağmur yağdırdığı zaman, ölü toprak titreşir, kabarır, göz alıcı türlü ürünler yeşertir. Bu iki örneğe bakıp kesinlikle inanmalıdırlar ki; yüce Allah hakkın kendisidir. Yaratılanlar ancak hakka dayalı olarak yaratılabilirler. Allah her şeye güç yetirir. Dolayısıyla ölüleri bir kez daha diriltecek güce de sahiptir. Allah’ın elçisinin haber verdiği gibi kıyamet saati gelecek ve kabirlerde olanlar diriltileceklerdir. Bu haber gerçeğin ifadesidir. Bunda en ufak bir kuşku yoktur. Bu ayetler, önceki ayetlerden kopuk değildirler; çünkü burada da hitap insanlara yöneliktir. Hac suresi, insanları kıyametin dehşet verici sarsıntısına karşı uyarma, onları Allah’tan korkup sakınmaya teşvik eden bir ifadeyle başlamıştı. Ardından bir grup insanın tavrı yansıtılmıştı. Bunlar hiç bir bilgiye dayanmaksızın Allah hakkında tartışmaya giriyorlardı. İncelemekte olduğumuz bu ayetler ise, bunlar üzerine yapılmış bir değerlendirme işlevini görüyor; kıyametin kopacağını kesin bir dille vurgulayarak Allah hakkında tartışmaya girenlerin beyinsizliklerini, sapıklıklarını, gerek kendi nefislerinde ve gerekse yeryüzünde mevcut bulunan kanıtları

¹ Hac, 22/5-6; Bakara, 2/164; Rum, 30/19; Yasin, 36/33-42, 71-81; Fussilet, 41/39; Kaf, 50/6-11, 38.

algılamayışları gözler önüne seriliyor. Bu ifade tarzı daha doğrusu bu anlam ve örneklendirmeler ölümden sonra dirilişi kanıtlama, Allah'ın buna gücünün yettiğine ve böyle bir olayın altında yatan hikmeti ön plana çıkarmaya yönelik olarak Kur'an'da sıkça tekrarlanır. Özellikle birçok surede yer verilen tartışma sahneleriyle ilgili olarak... Zaten ölümden sonra diriliş meselesi, bu tür tartışma sahnelerinin değişmez figürüdür.”¹

İnsanın kendi fitri özelliklerini ve yeteneklerini kullanarak ahiretin varlığı ve gerekliliği düşüncesine ulaşabileceği nakli delillerin yanında çeşitli akli delillerle de ortaya konulmaya çalışılmıştır: “Genel olarak insandaki fitrî özelliklerden biri de adalet duygusudur. Dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir dönemde sürekli olarak adaletin hakim olduğunu söylemek mümkün değildir. Haksızlığı görüp de derinden rencide olan insan büyük bir hesap gününün gerçekleşeceğine inanmak ister...”² İnsanlara verilen nimetlerin ve imkanların farklı olması da ahiret gününün varlığına inanmayı gerekli kılmaktadır. “Dünya hayatı boyunca insanlar zeka, kabiliyet, sağlık, servet vb. bakımlardan eşit durumda değildir. Fakru zaruret acılarıyla ölenler olduğu gibi zenginlik zevkleri içinde gözlerini hayata kapayanlar da vardır. Şayet fakir kötü, zengin iyi bir insan idiyse adalet yerini bulmuş denebilir; fakat durum tersine ise ömrünü acılar içinde geçiren dürüst ama fakir insanın mükafat göreceği ikinci bir hayat gereklidir. Ahiretin varlığını zaruri kılan başka sebepler de vardır. Hakikat ve kemal anlayışlarını bunlar arasında saymak mümkündür. İnsanların birçok konuda farklı görüşlere sahip oldukları ve herkesin kendi görüşünün doğruluğuna inandığı bir realitedir. Çelişen görüşlerin hepsini doğru kabul etmek de mümkün değildir. O halde hakikatin bütün açıklığıyla ortaya çıkacağı ve herkes tarafından anlaşılıp benimseneceği bir gün olmalıdır. Öte yandan insan, diğer varlıkların aksine, kemalini kendi gayretiyle elde eder. Bilgi veya marifet ile elde edilecek olan bu kemal, ölünceye kadar bedenin çeşitli fonksiyonlarıyla gerçekleşir. Bu fonksiyonlar bitince kemale erme son noktasına ulaşır ve çekilen bunca zahmetin karşılığını görme yani ruhun manevi hazları tatma dönemi başlar. Bu da ancak ölümden sonra gerçekleşecek bir husustur. Şu halde ruhu bu lezzetten mahrum bırakmak, ne kemal ne de adalet prensibiyle bağdaşır.”³ Tabi ki, kemal ve adalet prensipleri diye prensiplerin varlığı, bütün insanlar tarafından kabul edilmiş değildir. Kabul edenler de bu prensiplere farklı biçimlerde açıklamalar

¹ Derveze; et-Tefsirü'l-Hadis, 4/408-409.

² TDV İslâm Ansiklopedisi, “Ahiret” md., 1/544-545.

³ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Ahiret” md., 1/545; Abdülfettah Tabbara; Kur'an ve Modern İlim, Çev. Celal Yıldırım, Uysal Kitabevi, Konya ts., s. 159-166.

getirebilir. Her konuda olduğu gibi bu konuda da böyle düşünmeyen, bu prensipler geçersiz diyen kişiler de vardır. Kendilerine “ateist” denilen insanlar, bir Tanrı’nın varlığına inanmadıkları gibi öldükten sonra diriltilip dünyada yaptıklarından hesaba çekilmeye de inanmamaktadırlar. Bundan dolayı, deneye dayanmayan ve somut olarak ispatlanamayan herhangi bir düşünceyi veya inancı herkesin aynı şekilde kabul etmesi beklenmemelidir.

Ahret gününe inanmayanların, öldükten sonra yeniden diriltilip hesaba çekileceklerini kabul etmeyip inkar edenlerin cezası cehennemdir: “Allah kime yol gösterirse artık o doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa artık onlar için O’ndan başka veliler bulamazsın. Kıyamet günü onları kör, dilsiz ve sağır olarak yüzleri üzerine sürüp toplarsın. Onların varacağı yer cehennemdir. Ateşi her dindiğinde onlara alevi artırırız. Ayetlerimizi inkar ettikleri ve: ‘Kemikler ve çürüyüp ufalanmış toprak olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?’ dedikleri için onların cezası işte budur. Gökleri ve yeri yaratan Allah’ın, kendilerinin benzerlerini yaratmaya gücünün yeteceğini düşünmediler mi? Onlar için kendisinde hiçbir kuşku olmayan bir süre koymuştur. Ama zalimler yalnızca inkarda directmekteler.”¹ “Onların yeri; yakıtı, taşlarla insanlardan ibaret olan cehennemdir. Cehennem ateşi derilerini, etlerini ve kemiklerini her yiyip tükettikçe ve alevi dindikçe kendilerine yeni ve başka bir deri, et ve kemik verilir. Cehennemin ateşi daha bir alevlenir. O münkirler, öldükten sonra tekrar dirileceklerini imkansız görüyorlardı. Bundan dolayı cezaları cehennem ateşi oldu. Yanmış olan bedenleri yeniden eski hale döndürülüyor ve yeniden ateşte yakılıyor ki azabı tatsınlar ve zorlu hükümdarın, Allah’ın kudretini tanısinlar. Küfürleri sebebiyle cezaları işte budur. Bir de onlar şunu demişlerdi: Biz çürümüş kemikler olup bedenimiz ufalanarak toprak haline dönüştükten sonra mı diriltileceğiz? Yaptığımız işlerin hesabını vermek üzere yeniden mi diriltileceğiz. Bu çok şaşılacak bir şeydir. Hayret onlara! Köreldiler mi? Kendilerini, göklerle yeri ve bunların içindeki acayiplikleri yaratan Allah’ın, bunları yok ettikten sonra, benzerlerini yeniden yaratmaya muktedir olduğunu görmediler mi?”²

Kur’an’da ahiret hayatıyla ilgili olarak kıyametin kopmasından, insanların diriltilerek Allah’ın huzurunda hesaba çekilmesinden, herkesin yaptığı zerre kadar iyiliği de

¹ İsra, 17/97-99; Sebe, 34/8.

² M. Mahmut Hicazi; Furkan Tefsiri (et-Tefsiru’l-Vadîh), Çev. Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul ts., 3/454.

kötülüğü de görmesinden söz edilmiştir. Yargılama sonunda kurtuluşa ulaşanların cennete girmelerinden, orada sonsuz nimetlere ve mutluluğa kavuşmalarından bahsedilmiştir. Buna karşılık yargılama sonucunda kurtuluşa eremeyip onu kaybedenlerin, ceza yeri olan cehenneme girecekleri, orada işkence edilecekleri, ateş içerisinde ebedi yanacakları, onların acıklı ve perişan halleri vb. durumlar da haber verilmiştir. Kur'an'da ahiret hayatıyla ilgili verilen haberler özet olarak şöyledir: Ahireti inkar etmek, kurtuluşu kaybedip cehenneme gitmeye neden olan amellerdendir.¹ Allah, insanı bu topraktan yaratmıştır, sonra öldürüp oraya döndürecek ve diriltip yine oradan çıkaracaktır.² Ölü doğanın canlandırılıp yeşertilmesi, ölülerin diriltileceğine de kanıttır.³ Allah insana bir ömür ve ömür içinde çeşitli nimetler vermiş ve verdiklerinden de denemektedir.⁴ İnsanlar kesinlikle Allah'ın huzurunda toplanıp dünyada yaptıklarından hesap vereceklerdir.⁵ Hüküm günü mutlaka gelecektir.⁶ Herkesin dünyada yaptıkları melekler tarafından kaydedilmektedir, ahirette inkar mümkün değildir.⁷ Suçluların elleri, ayakları, derileri konuşup suçlarını itiraf edecektir.⁸ Hesap alanına herkes önderleriyle gelecektir.⁹ Hesaba çekilmeleri ise tek tek olacaktır, kimse kimsenin günahını yüklenmeyecektir.¹⁰ İnsanların ahirette görecekleri karşılıklar tamamen dünyada yaptıkları eylemlerine göre belirlenir, hiç kimseye haksızlık yapılmaz.¹¹ İnsanlara ahirette yarar sağlayacak olan dünyadaki malları, zenginlikleri, makamları, çocukları vb. değil, imanları ve salih amelleridir.¹² İnsanların yaptıkları bütün işler değerlendirilecek, tartıları ağır gelenler kurtuluşa erip cennete gidecek, tartıları hafif gelenler ise hüsrana uğrayıp cehenneme gidecektir.¹³ İnsanlar dünyadaki eylemlerinin karşılığını mutlaka ödül veya ceza olarak göreceklerdir.¹⁴ Allah tarafından suçlu bulunanlar cehenneme, suçsuz veya suçu az bulunanlar ise cennete gidecektir.¹⁵ Ahiret azabı dünya

¹ İsra, 17/10; Sebe, 34/8.

² Araf, 7/25; Taha, 20/55; Rum, 30/25.

³ Bakara, 2/164; Rum, 30/19; Yasin, 36/33-42, 71-81; Fussilet, 41/39; Kaf, 50/6-11, 38.

⁴ Bakara, 2/155-157; Maide, 5/48; Araf, 7/168; Kehf, 18/7; Enbiya, 21/35; Mülk, 67/2; Duhan, 44/34-38.

⁵ Enam, 6/22, 168; Yunus, 10/28; Meryem, 19/68-72; Neml, 27/89-90; Ankebut, 29/58-59; Sebe, 34/40.

⁶ Enam, 6/134; Ankebut, 29/5; Meryem, 19/93; Taha, 20/15; Hac, 22/7; Mümin, 40/59; Nebe, 78/17-40.

⁷ Kaf, 50/17-18, 21, 44.

⁸ Yasin, 36/63-65; Fussilet, 41/19-24.

⁹ İsra, 17/71-72; Zümer, 39/68-74.

¹⁰ Enam, 6/94, 164; İsra, 17/15; Meryem, 19/80, 95; Fatır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38-42.

¹¹ Al-i İmran, 3/25, 161; Nisa, 4/77; Nahl, 16/34, 111; İsra, 17/13-14; Enbiya, 21/47; Yasin, 36/54.

¹² Al-i İmran, 3/10, 116; Sebe, 34/34-38; Müminun, 23/101, Şuara, 26/88-89; Mümtehine, 60/3.

¹³ Zilzal, 99/7-8; Saffat, 37/39; Araf, 7/8-9; Enbiya, 21/47; Müminun, 23/102-103; Karia, 101/6-8.

¹⁴ Araf, 7/35-36, 41-42; Kehf, 18/29-31, 100-102, 107-108; Enbiya, 21/47; Rum, 30/15-16.

¹⁵ Taha, 20/74-76, 135; Fatır, 35/34-37; Saffat, 37/16-68; Zümer, 39/68-74; Duhan, 44/43-57.

azabından daha şiddetlidir.¹ Cehennem halkının yanlışlarını itiraf etmeleri ve özür dilemeleri kendilerine bir yarar sağlamayacaktır.² Yeniden dünyaya döndürülmeleri hakkındaki istekleri de kabul edilmeyecektir.³ Kurtuluşu kaybeden suçlular hiçbir yere kaçıp kurtulamazlar.⁴ Dünya hayatı ahirete göre bir hiç mesabesinde, dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibarettir, müttakiler için ahiret yurdu daha hayırlıdır.⁵ İnsan yalnızca dünyada değil, hem dünyada hem de ahirette iyilik ve güzellik istemelidir.⁶ Allah, kıyamet günü farklı gruplar arasında hüküm verecek ve doğru ile yanlış ve iyi ile kötüyü birbirinden ayıracaktır.⁷ Ahiretteki değerlendirme, insanların dünyadaki yargılarına göre değil, Allah'ın kendi değerlendirmesine göre olacaktır.⁸ Ahirette bütün gerçekler ortaya çıkacak suçlular hiçbir şeyi inkar edemeyecekler.⁹ Kurtuluşu kaybedenler orada birbirlerini suçlayacaklardır.¹⁰ Hesap günü hüsrana uğrayanların ne bir dostu ne de bir yardım edeni olmayacaktır, o gün hiç kimse başka bir kimseye yardım edemez.¹¹ Suçlular cezadan kurtulmak için her şeyi fide vermek isteyecek ama orada böyle şeyler yarar sağlamayacaktır.¹² Kurtuluşu kaybedip azaba uğratanlar, azaplarının hafifletilmesini isteyecekler ama kabul edilmeyecektir.¹³ Görüldüğü gibi ahiret inancı Kur'an'da ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu inancı doğru bir şekilde benimseyip gereğini içtenlikle yerine getirenlere ahiret hayatında kurtuluşa erip sonsuz mutluluğa kavuşma müjdesi verilmiştir. Ahireti inkar eden yahut inandığı halde ahireti düşünmeden nefsinin isteklerine göre amaçsız yaşayanlara ise kurtuluşu kaybedip cehennemde çeşitli cezalarla karşılaşacakları uyarısı yapılmıştır. İnsan, aklını kullanarak ve kendisine ulaşmışsa vahiy bilgilerini değerlendirerek istediği yolu özgür olarak seçer. İster kurtuluşa erme anlamına gelen cennet yolunu tercih eder, ister kurtuluşu kaybetme anlamına gelen cehennem yolunu tercih eder ve dünyada tercihi göre yaşar. Allah, insanın cennet yolunu seçmesini istemiştir ama ona cehennem yolunu tercih etme özgürlüğünü de vermiştir.

¹ Bakara, 2/85; Tevbe, 9/81; Yunus, 10/70; Rad, 13/34; Taha, 20/127; Zümer, 39/26; Fussilet, 41/16.

² İbrahim, 14/42-51; Nahl, 16/84; Rum, 30/57; Mümin, 40/11-12, 52; Fussilet, 41/24; Casiye, 45/35.

³ Müminun, 23/99-111; Şuara, 26/90-102; Secde, 32/11-12; Fatır, 35/36-37; Münafikun, 63/10.

⁴ Mümin, 40/33; Kıyamet, 75/10.

⁵ Nisa, 4/77; Enam, 6/32; Araf, 7/169; Tevbe, 9/38; Yusuf, 12/57, 109; Rad, 13/26; Nahl, 16/30, 41.

⁶ Bakara, 2/200-201; Al-i İmran, 3/145-152; Nisa, 4/134; Araf, 7/156; Şura, 42/20.

⁷ Bakara, 2/113; Nisa, 4/141; Araf, 7/87; Yunus, 10/109; Nahl, 16/124; Hac, 22/17, 56, 69; Secde, 32/25.

⁸ Nisa, 4/123-124; Müminun, 23/109-111; Mutaffifin, 83/29-36.

⁹ Neml, 27/85.

¹⁰ Bakara, 2/166-167; Araf, 7/38-39; Ahzab, 33/64-68; Sad, 38/49-64; Mümin, 40/47-48.

¹¹ Bakara, 2/48, 123, 254; Mümin, 40/18; Zuhuruf, 43/67-75; Duhan, 44/41-42; Abese, 80/34-42.

¹² Maide, 5/36; Yunus, 10/54; Rad, 13/18; Zümer, 39/47; Hadid, 57/15; Mearic, 70/10-18.

¹³ Bakara, 2/86, 162; Al-i İmran, 3/88; Nahl, 16/85; Furkan, 25/13; Fatır, 35/36; Mümin, 40/49-52.

2.1.2.3. Meleklerle İman

Zerdüşter, Yahudiler ve Hristiyanlar gibi İslam öncesi inanç topluluklarında ve İslam öncesi müşrik Araplarda, melek inancı önemli bir yer tutmaktaydı. İslam da bu inancı, temel inanç esasları içerisinde saymış ve kurtuluşa ermek için meleklerle inanılmasını da şart koşmuştur. Melekler, Allah'ın yarattığı ve insanlar açısından gayb olan; insanların duyu organlarıyla idrak edemedikleri Allah'ın emirlerini yerine getiren ve isyan özellikleri olmayan ruhsal varlıklardır.¹ Meleklerin neden yaratıldığı Kur'an'da geçmemekte ama rivayetlerde nurdan / ışıktan yaratıldığı haber verilmektedir.² Bundan dolayı İslam bilginleri melekleri, nurani varlıklar olarak tarif etmektedirler. Mesela, Cürcani, "Melek, çeşitli biçimlere girebilen nurani, latif bir cisimdir." diye tarifte bulunmuştur.³ Peygamberlere karşı çıkan birçok toplum, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin peygamberliğinin ispatı ve kendilerinin ona inanmaları için onunla birlikte melek indirilmesini istemişlerdir: "Nuh'u toplumuna elçi gönderdik. Dedi ki: 'Ey toplumum! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Sakınmıyor musunuz?' Toplumunun inkarcı ileri gelenleri: 'Bu da, sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Size karşı üstün olmak istiyor. Eğer Allah dileseydi, melekleri indirirdi. Biz geçmiş atalarımız içerisinde böyle bir şey işitmedik.' dediler."⁴ Bu istekte bulunan insanların hem Allah'a hem de meleklerle inandıkları açıktır. Meleklerin mahiyetlerini ancak Allah bilir. İnsanlar, vahiyle kendilerine bildirilenden başkasını bilemezler. Kur'an'da meleklerin bazı biçimsel özelliklerinden, örneğin kanatlı olduklarından bahsedilmektedir: "Hamd gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a özgüdür. O, yaratmada dilediğini artırır. Kuşkusuz ki Allah her şeye güç yetirir."⁵ Kur'an'a göre melekler, insan şekline bürünüp görünebilirler.⁶ İnsanlarla iletişim kurabilirler.⁷ İnananlara savaşta yardımcı olabilirler.⁸ Yerde, gökte, her tarafta bulunurlar. Meleklerde erkeklik - dişilik, yeme - içme ve yorulma - usanma gibi insani özellikler yoktur, sürekli Allah'ı tespih ederler.⁹

¹ Nahl, 16/49-50; Meryem, 19/64; Tahrim, 66/6; Bakara, 2/34; Araf, 7/11; Hicr, 15/28-30; İsra, 17/61.

² Müslim, Zühd 60.

³ Cürcani; Tarifat, s. 229.

⁴ Müminun, 23/23-24; Furkan, 25/7, 21-22; Fussilet, 41/14; Enam, 6/8-9; Hud, 11/12; İsra, 17/90-95.

⁵ Fatır, 35/1.

⁶ Hud, 11/69-83; Hicr, 15/51-77; Zariyat, 51/24-28.

⁷ Al-i İmran, 3/39, 42-45;

⁸ Al-i İmran, 3/124-125; Enfal, 8/9-12.

⁹ Araf, 7/206; Hud, 11/69-83; Zümer, 39/75; Fussilet, 41/38; Şura, 42/5.

Melekler, Allah'ın onurlandırılmış, kendilerine ikram edilmiş kullarıdır: “Rahman çocuk edindi, dediler. O, çok yücedir. Hayır, doğrusu onlar ikram edilmiş kullardır. Onlar, O'ndan önce söz söylemezler ve onlar O'nun buyruğunu yaparlar. O, onların önlerindeki ve arkalarındaki bilir. Onlar, O'nun hoşnut olduğu kimseden başkası için şefaet etmezler. Onlar O'nun korkusundan titrerler. Onlardan kim: ‘Kuşkusuz ki ben, O'ndan başka bir tanrıyım.’ derse işte onu cehennemle cezalandırırız. Zalimleri işte böyle cezalandırırız.”¹ Melekler, Allah'ın kendilerine öğrettiğinden başkasını bilmezler: “Rabbin, adların hepsini Adem'e öğretti. Sonra onları meleklere sunup: ‘Eğer doğru iseniz haydi onların adlarını bana haber verin.’ dedi. ‘Sen yücesin. Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Kuşkusuz ki sen bilensin, bilgesin.’ dediler.”² Allah, insanlardan elçiler seçtiği gibi meleklerden de elçiler seçer: “Allah meleklerden de, insanlardan da elçiler seçer. Kuşkusuz ki Allah işitendir, görendir. Onların önlerindeki de arkalarındaki de bilir. İşler, yalnızca Allah'a döndürülür.”³

Meleklerin hepsinin görevi aynı değildir, farklı işlerle görevlendirilmişlerdir. Kimi Allah'ı tesbih etmekle, Allah ile peygamberler arasında elçilik görevi yapmakla, kimi doğa olaylarını düzenleyip icra etmekle, kimi insanların yaptıkları işleri kaydetmekle, kimi insanlara yardımcı olmakla ve korumakla, kimi yaşam süresi tamamlanan insanların canlarını almakla, kimi ahiretteki cezalandırma ve ödüllendirmede görevlendirilmiştir.⁴ Bazı melekler Arşı taşımaktadırlar: “Sura bir tek üfürülüştü üfürüldüğü zaman. Yeryüzü ve dağlar taşınıp bir çarpılışla birbirine çarpıldığı zaman. İşte o gün olan olmuştur. Gök yarılmıştır. O gün o, zayıftır. Melek ise onun kenarlarındadır. O gün Rabbinin tahtını, onların üstündeki sekiz taşır. O gün arz olunursunuz, hiçbir gizliniz gizli kalmaz.”⁵ Meleklerin hepsi, Allah katında aynı derecede değildir, farklı makam ve derecelere sahiptirler: “Ne Mesih, ne de yaklaştırılmış melekler Allah'a kul olmaktan çekinmezler. Kim O'na kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”⁶ Kur'an'da adı açıkça bildirilen melekler, Cebrail ve Mikail'dir: “De ki: Kendinden öncekini doğrulayıcı, inananlar için de yol gösterici ve müjde olarak bunu Allah'ın izniyle senin

¹ Enbiya, 21/26-29.

² Bakara, 2/31-32.

³ Hac, 22/75-76.

⁴ Bakara, 2/97-98; Enfal, 8/50; Nahl, 16/2; 28-32; Enbiya, 21/20, 103; Secde, 32/11; Zümer, 39/71-73, 75; Mümin; 40/7-9; Zuhuruf, 43/77, 80; Kaf, 50/17-18; İnfitar, 82/11; Tahrim, 66/6; Müddessir, 74/30-31.

⁵ Hakka, 69/13-18.

⁶ Nisa, 4/172; Saffat, 37/164-166.

kalbine indiren Cebrail'e kim düşman olursa, kim Allah'a, meleklerine, elçilerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, kuşkusuz ki Allah da inkarcıların düşmanıdır.”¹ Cehennem bekçisinin Malik olduğu haber verilmektedir. Ancak bunun, cehennem bekçisinin adı mı yoksa sıfatı mı olduğu açık değildir ama çoğunlukla adı olduğu kabul edilmektedir: “Kuşkusuz ki suçlular, cehennem azabının içinde sürekli kalacaklar. Azap, onlardan hiç hafifletilmez ve onlar o azabın içinde umutsuzdurlar. Biz onlara haksızlık yapmadık ama onların kendileri haksızlık yapanlardı. ‘Ey Malik! Rabbin işimizi bitirsin.’ diye seslendiler. Malik: ‘Kuşkusuz ki siz kalacaksınız.’ dedi.”²

Kur'an'a göre, Arapların meleklerle ilgili yanlış inançlarından biri, melekleri Allah'ın kızları olarak nitelendirmeleridir: “Rabbiniz, oğulları size seçti de kendisi meleklerden kızlar mı edindi? Kuşkusuz ki siz, büyük bir söz söylüyorsunuz.”³ Diğer bir yanlışları ise meleklerin kendilerine Allah katında şefaet edip kurtuluşa ermelerine yardımcı olacaklarına inanmalarıdır. Kur'an onların bu inancına karşı çıkmış ve bu beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini bildirmiştir: “Göklerde nice melek var ki, onların şefaatları hiçbir yarar sağlamaz. Ancak Allah'ın dilediği ve hoşnut olduğu kimseler için izin vermesinden sonra başkadır. Kuşkusuz ki ahirete inanmayanlar, meleklerle dışı adları takıyorlar. Onların bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Yalnızca zanna uyuyorlar. Kuşkusuz ki zan, gerçek karşısında hiçbir yarar sağlamaz.”⁴ İslam öncesi Arapların, meleklerle taptıkları ve meleklerle tanrısal nitelikler verdikleri de söylenmektedir.⁵ Kur'an'da açıkça Allah'ın meleklerinden; O'nun buyruklarını yerine getiren ruhsal varlıklardan bahsedildiği için, eğer insanlara anlayıp değerlendirme yapabilecekleri ve tercihte bulunabilecekleri şekilde bir tebliğ yapılmışsa, “meleklerle iman” kurtuluşa ermede gerekli bir iman esasıdır. Fakat tebliğin terim anlamına uygun bir bilgilendirme yapılmamışsa, kişinin kendi başına aklıyla melek inancına ulaşması zorunlu bir sonuç değildir. Böyle bir durumda meleklerle iman, ahirette kurtuluşa ermek için mutlaka olması gereken, yerine getirilmediği zaman kurtuluşu kaybettirecek bir şart olmaz.

¹ Bakara, 2/97-98; Tahrim, 66/4.

² Zuhuruf, 43/74-77.

³ İsra, 17/40; Saffat, 37/150; Zuhuruf, 43/19; Necm, 53/27-28.

⁴ Necm, 53/26-28.

⁵ İzutsu; Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 18-19.

2.1.2.4. Peygamberlere İman

Peygamberler, Allah'ın insanlar içerisinde seçip vahiy yoluyla bilgiler verdiği ve bu bilgileri insanlara ulaştırmakla görevlendirdiği kişilerdir. Peygamberler, insanları hakka uymaya, iyiliğe ve kurtuluşa ulaşmaya davet etmektedirler. Bütün peygamberlerin mücadelesi, insanlara kurtuluş öğretisini tebliğ etme ve onların hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaşmalarını sağlama mücadelesidir. İnsanlar, kendilerine peygamber gelmese de pek çok şeyi akıllarını kullanarak anlayabilir ve doğruya ulaşabilir. Kur'an'ın deyişiyle esas olan fitrat dinidir.¹ Peygamber mesajı, akla doğruyu bulması konusunda yardımcı olmaktadır.² Peygamberler, aklın kullanılmasıyla bilinemeyecek veya aklın çözüm alanına girmeyen gayb konuları ve ibadetlerin biçimleri ve vakitleri gibi insanların sorumlu tutulacakları konularda da onlara kılavuzluk ederler. "Kur'an'ın peygamberler ve peygamberlikle ilgili pasajları okunduğunda, Allah'ın peygamber göndermesinin sebebinin insanoğlunun doğruyu bulma konusunda akli yetersizliği değil, ahlaki yetersizliği ve irade zayıflığı olduğunu görürüz. İnsan kolayı ve hoşuna gideni tercih etmeye eğilimlidir. Doğruyu bulmak ve iyi olmak ise bazı yükler getirmektedir. Bunların başında, bireyin bilgi vasıtalarını etkin kullanması ve tercihinin bu istikamette yapması gelmektedir. İşte peygamberler Allah'ın desteği (vahiy) ile insanın bu zorlukları aşmasına yardımcı olmuşlardır."³ İnsan, birçok iyiliği yapmayıp ihmal ederken iyilik olduğunu bilmediği için değil, nefsine uyduğu için yapmaz. Aynı şekilde birçok kötülüğü yaparken de kötülük olduğunu bilmediğinden değil, ahlaki zaaflarından dolayı ve nefsine uyduğu için yapar. Temel sorun bilgi değil, ahlaktır. Yani peygamberlerin eğitimi, bilgi öğretmekten çok daha fazla oranda bir ahlak eğitimidir.

Peygamberler, yalnızca kendilerine vahyedilenlere uyarlar, kendiliklerinden Allah adına bir şey söyleyemezler. Vahiy, Allah'ın kulları arasından seçtiği kimselere, ulaşabildikleri insanlara tebliğ etmeleri için bilgi iletmesi olayıdır. Peygamberler, din konusunda vahyin dışına çıkamazlar: "De ki: Ben elçilerden ilk ortaya çıkan değilim. Bana da size de ne yapılacağını bilmem. Ben, yalnızca bana vahyolunana uyarım. Ben, yalnızca apaçık bir uyarıcıyım."⁴ Peygamberler, Allah'ın bildirmediği bir şeyi sanki Allah bildiriyormuş gibi söyleyemezler, O'nun adına hiçbir şey uyduramazlar. Böyle bir

¹ Rum, 30/30.

² Maturidi; Kitabü't-Tevhid, s. 185.

³ Ömer Özsoy; İlhami Güler; Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi), Fecr Yay., Ankara 2005, s. 196.

⁴ Ahkaf, 46/9; Enam, 6/50, 56, 106; Araf, 7/3, 203; Yunus, 10/15, 109; Lokman, 31/21; Zümer, 39/36, 55.

şey yapan olursa mutlaka cezalandırılır.¹ Kendilerine verilen vahiyde hiçbir değişiklik yapamazlar. İnsanları kendilerine çekmek ve taraftar kazanmak gibi kendileri açısından iyi bir niyetle bile olsa Allah'ın bildirdiğine hiçbir şey ekleyemezler ve ondan hiçbir şey çıkaramazlar: “Ayetlerimiz onlara apaçık olarak okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar dediler ki: ‘Bundan başka bir Kur’an getir yahut bunu değiştir.’ De ki: Benim, onu kendiliğimden değiştirmem olamaz. Ben yalnızca bana vahyedilene uyarım. Kuşkusuz ki ben, eğer Rabbime karşı gelirim büyük bir günün azabından korkuyorum.”² Allah hakkında yalan uyduran, kendisine bir şey vahyedilmemişken bana da vahyedildi diyen kimse, en zalim kimsedir ve bunun cezasını mutlaka görecektir: “Allah hakkında yalan uydurandan yahut kendisine bir şey vahyedilmediği halde: ‘Bana vahyedildi.’ diyenden ve: ‘Allah’ın indirdiği gibi ben de indireceğim.’ diyenden daha zalim kim vardır? O zalimler ölüm dalgaları içindeyken melekler ellerini uzatıp: ‘Canlarınızı çıkarın, Allah hakkında gerçek dışı şeyler söylemeniz ve O’nun ayetlerine karşı büyüklük taslamanızdan ötürü alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız.’ derken bir görsen!”³

Peygamberlerin tebliğinden, tebliğ kendisine ulaşan herkes sorumludur ve bununla ilgili olarak ahirette hesaba çekileceklerdir: “De ki: ‘Tanıklık bakımından hangi şey daha büyüktür?’ De ki: ‘Benimle sizin aranızda Allah tanıktır. Bu Kur’an bana, sizi ve ulaştığı kimseleri onunla uyarmam için vahyedildi. Gerçekten siz mi, Allah ile birlikte başka tanrıların olduğuna tanıklık ediyorsunuz?’ ‘Ben tanıklık etmiyorum. O ancak bir tek tanrıdır ve ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.’ de.”⁴ Ayetten anlaşıldığına göre elçinin kendisinin veya mesajının ulaşmadığı kimseler, peygamberlikten sorumlu tutulmazlar. Başka bir ayette ise, eğer bir topluma elçi gönderilmemişse Allah'ın o toplumu, elçinin mesajı ve görev alanına giren şeylere uyup uymamakla sorumlu tutmayacağı ve bunlardan dolayı onlara azap etmeyeceği bildirilmiştir: “Kim doğru yola ulaşırsa ancak kendi yararına ulaşır. Kim de saparsa ancak kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkar, başkasının günahını yüklenmez. Biz bir elçi göndermedikçe azap edecek değiliz.”⁵ Allah dileseydi her topluma, her kasabaya da bir uyarıcı, bir peygamber gönderirdi: “Eğer dileseydik, elbette her kasabaya bir

¹ Hakka, 69/40-52.

² Yunus, 10/15.

³ Enam, 6/93, 144; Araf, 7/37; Yunus, 10/17; Hud, 11/18; Kehf, 18/15; Ankebut, 29/68; Şura, 42/24.

⁴ Enam, 6/19, 92, 154-157; Sebe, 34/44; Fatır, 35/42; Yasin, 36/5-6; Saffat, 37/167-169; Şura, 42/7.

⁵ İsrâ, 17/15.

uyarıcı gönderirdik.”¹ Bu ayete göre, her kasabaya bir uyarıcı gönderilmemiştir. Ama her ümmet içinde bir resul ve uyarıcı gönderildiğini haber veren ayetler de bulunmaktadır.² Gönderilen her elçi mesajın anlaşılması için kendi toplumunun diliyle gönderilmiştir. Buna göre, önemli olan mesajın lafızları değil, anlamları ve içeriğidir: “Biz, gönderdiğimiz her elçiyi onlara açıkça anlatsın diye yalnızca kendi toplumunun diliyle gönderdik. Sonra Allah dilediğini saptırır, dilediğine de yol gösterir. O üstündür, bilgedir.”³ Gönderilen her elçi, öncelikle Allah’tan başka tanrı olmadığına inanmaya ve yalnızca O’na kulluk etmeye çağırmıştır: “Senden önce gönderdiğimiz her elçiye: ‘Benden başka tanrı yoktur yalnız bana tapın.’ diye vahyettik.”⁴ Hiçbir peygamber kendine kulluğa çağırmamıştır, bundan çıkacak olan sonuç, bağlanması gerekenin peygamberin şahsı değil, getirdiği mesaj olduğudur: “Allah’ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği hiçbir insanın, diğer insanlara: ‘Allah’tan ayrı olarak bana da kullar olun.’ demesi olmamıştır. Fakat o ancak: ‘Öğrettiğiniz kitap ve okuyup araştırdığınız şeylerden dolayı Rabbe içtenlikle bağlı kullar olun.’ demiştir. Size melekleri ve peygamberleri rabler edinmenizi de emretmez. Siz müslüman olduktan sonra size inkarı emreder mi?”⁵ Peygamberleri alaya alanlar ve onlara inanmayıp karşı gelenler Allah tarafından dünyada cezalandırılmışlardır. Ahirette ise cehennem azabına uğratılacaklardır.⁶

Peygambere düşen görev, yalnızca apaçık tebliğdir, kimseyi zorla veya hile ile müslüman yapmak gibi bir eyleme girişemezler.⁷ Peygamberler, Allah’ın kendilerine verdiği bilgileri insanlara ulaştırmakla görevlidir, bunu yapmayanlar elçilik görevlerini yapmamış olurlar. Elçilik görevlerini yerine getirirken başlarına gelecek sıkıntılardan ve tehlikelerden korkmamalıdır, Allah, onları korur: “Ey elçi! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun gönderdiğini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Kuşkusuz ki Allah, inkarcı topluma yol göstermez.”⁸ Peygamberler, mesajlarını insanlara bilgelikle, güzel öğütle ve en güzel yöntem ne ise onunla ulaştırmalıdır: “Rabbinin yoluna bilgelikle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel

¹ Furkan, 25/51.

² Nahl, 16/36-37; Fatır, 35/24.

³ İbrahim, 14/4; Yusuf, 12/2; Rad, 13/37; Taha, 20/113; Şuara, 26/195; Fussilet, 41/3, 44; Ahkaf, 46/12.

⁴ Enbiya, 21/25.

⁵ Al-i İmran, 3/79-80.

⁶ Enbiya, 21/36-41; Müminun, 23/39-44.

⁷ Maide, 5/99; Rad, 13/40; Nahl, 16/35, 82; Nur, 24/54; Ankebut, 29/18; Teğabün, 64/12.

⁸ Maide, 5/67, 92, 99; Enam, 6/19; Rad, 13/40; Nahl, 16/35, 82; Nur, 24/54; Ankebut, 29/18; Şura, 42/48.

yöntemle mücadele et. Kuşkusuz ki Rabbin kendi yolundan sapanı da en iyi bilendir, doğru yola ulaşanları da en iyi bilendir.”¹ Peygamberler, muhatapları kim olursa olsun hatta Firavun bile olsa onların öğüt alabilmeleri için yumuşak söz söylemelidirler: “(Ey Musa!) ‘Seni kendim için seçtim. Sen ve kardeşin, ayetlerimle gidin, beni anmakta gevşeklik etmeyin. Firavun’a gidin, kuşkusuz ki o azdı. Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır yahut korkar.’ Dediler ki: ‘Rabbimiz! Kuşkusuz ki biz, onun bize karşı aşırı gitmesinden yahut iyice azmasından korkuyoruz.’ Allah dedi ki: ‘Korkmayın! Kuşkusuz ki ben, sizinle birlikteyim, iştirim ve görürüm. Ona gidip: Kuşkusuz ki biz, senin Rabbinin iki elçisiyiz. İsrail oğullarını bizimle gönder, onlara işkence etme. Sana Rabbinden bir ayet getirdik. Selam, doğru yola uyanların üzerinedir. Kuşkusuz ki bize, azabın yalanlayıp yüz çevirenlerin üzerine olduğu vahyedildi.’ deyin.”² Peygamberlerin tebliğ yöntemi yalnızca Allah’ın kendilerine verdiği bilgileri duyurmaktan ibarettir, zorlama ve baskı gibi bir hakları ve yetkileri yoktur: “Haydi sen öğüt ver. Sen yalnızca bir öğütçüsün. Onların üzerinde bir zorba değilsin. Ancak kim yüz çevirir ve inkar ederse, Allah, ona en büyük azapla azap edecektir, Kuşkusuz ki onların dönüşleri yalnızca bizedir. Kuşkusuz ki, sonra onların sorgulanmaları da yalnızca bize aittir.”³ Allah isteseydi zaten herkesi doğru yola ulaştırırdı. O, insanlara özgür irade verip dilediğini seçmekte serbest bırakmıştır. Allah’ın, gönüllü olarak özgür iradeyle yapılmasını istediği ve zorlama yapmadığı şeylerde, peygamberin zorlama yapması da doğru olmaz: “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi topluca inanırdı. Öyleyse, sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?”⁴ Peygamberlerin, hiç kimseye hidayet verme ve doğru yola ulaştırma gücü de yoktur, böyle bir görevleri de yoktur. Sevdiklerine, en yakınlarına hidayet vermek isteseler bile hidayet veremezler, hidayeti yalnızca Allah verir: “Kuşkusuz ki sen, sevdiğini doğru yola ulaştıramazsın. Ama Allah, dilediğini doğru yola ulaştırır. Doğru yola ulaşacakları en iyi bilen O’dur.”⁵ Peygamberler, tebliğ görevlerinin yanında şahit, müjdecî ve uyarıcı olarak da görevlendirilmişlerdir: “Ey Peygamber! Kuşkusuz ki biz, seni şahit, müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Allah’ın izniyle O’na çağırıcı ve aydınlatıcı bir lamba olarak gönderdik. İnananlara, kendileri için Allah’tan büyük bir lütuf olduğunu müjdele.”⁶

¹ Nahl, 16/125; Ankebut, 29/46.

² Taha, 20/41-48; Naziât, 79/18-20.

³ Gaşîye, 88/21-26.

⁴ Yunus, 10/99.

⁵ Kasas, 28/56; Bakara, 2/272.

⁶ Ahzab, 33/45-47; Fetih, 48/8; Bakara, 2/143, 213; Nisa, 4/41, 165; Nahl, 16/84, 89; Hac, 22/78.

Peygamberler, kendilerine vahyedilen gayb bilgisinin dışında gaybı bilmezler, vahyedilen bu bilgiler de diğer vahiy bilgilerinin yazıldığı kitaba yazılır ve kitapta bulunur: “De ki: Ben size Allah’ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum. Görülmeyeni de bilmiyorum. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, yalnızca bana vahyedilene uyarım. De ki: Körle gören bir olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?”¹ Peygamber, kendisine verilen bilgileri tebliğ ettiği kişilerden herhangi bir maddi veya manevi menfaat talebinde bulunamaz, hatta böyle bir beklenti düşüncesine bile kapılamaz. Tebliğinin karşılığını yalnızca Allah’tan bekler: “Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnızca alemlerin Rabbine aittir.”²

Bütün peygamberler, insanları dünyada doğru inanç ve salih amel sahibi olmaya çağırmışlardır. Bunlara sahip olan kimseler hem dünyada huzurlu ve mutlu olurlar hem de ahirette kurtuluşa erip cennete giderler ve orada sonsuz mutluluğa kavuşurlar. İnatlarından dolayı peygamberin kurtuluşa erme çağrısına uymayıp Allah’ın ayetlerini yalanlayanlar ise kurtuluşa kaybedip cehenneme giderler: “Ey Adem oğulları! Size içinizden elçiler gelip ayetlerimi size anlattıkları zaman kim sakınır ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Ayetlerimizi yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayanlara gelince işte onlar, ateş halkıdır. Onlar orada sürekli kalıcıdır.”³ Peygamber gönderilen toplumlar peygamberin tebliğ ettiği mesajdan sorumlu oldukları gibi peygamberlerin kendileri de sorumlu tutulacak ve yargı günü hesaba çekileceklerdir: “Hem kendilerine elçi gönderilen kimseleri sorguya çekeceğiz, hem de gönderilen elçileri sorguya çekeceğiz. Onlara elbette bir bilgiyle anlatacağız. Biz onlardan uzak değiliz.”⁴ İnsanların, peygamberlerin getirdiği mesajları kabul etmelerine engel olan nedenlerden biri olağanüstü olaylar gerçekleştirmelerini istemeleri, bir diğeri de peygamberlerin insan cinsinden olmasını kabul etmeyip melek olmasını istemeleridir: “Biz bu Kur’an’da, insanlar için her örnekten çeşitli biçimlerde anlattık. Ama insanların çoğu yalnızca inkarda directtiler. Dediler ki: ‘Bizim için yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Yahut senin hurma ve üzüm bahçen olup da aralarından ırmaklar fışkırtmalısın. Yahut ileri sürdüğün gibi göğü parçalar halinde üzerimize düşürmelisin. Yahut Allah’ı ve melekleri karşımıza getirmelisin. Yahut altından bir evin olmalı, yahut göğe yükselmelisin. Bize okuyacağımız bir kitap

¹ Enam, 6/50, 59; Araf, 7/188; Yunus, 10/20; Hud, 11/31; Neml, 27/65; Ahkaf, 46/9.

² Şuara, 26/109, 127, 145, 164, 180; Enam, 6/90; Hud, 11/29, 51; Furkan, 25/57; Sad, 38/86.

³ Araf, 7/35-36.

⁴ Araf, 7/6-7.

indirmedikçe göğe çıkmaya da asla inanmayacağız.’ De ki: ‘Rabbim yücedir. Ben, insan bir elçiden başka bir şey miyim?’ İnsanları, kendilerine yol gösterici geldiği zaman inanmaktan alıkoyan: ‘Allah, elçi olarak bir insanı mı gönderdi?’ demeleridir. De ki: ‘Eğer yeryüzünde uslu uslu yürüyenler melekler olsaydı, elbette onlara elçi olarak gökten bir melek indirirdik.’ De ki: Benimle sizin aranızda tanık olarak Allah yeter. Kuşkusuz ki O, kullarından haberdardır, görendir.”¹

Peygamberleri inkar etmek ve peygamberler arasında ayırım yapmak da yanlıştır, kurtuluşu kaybetmeye neden olabilir: “Onlar için ister bağışlanma dile, ister bağışlanma dileme. Onlar için yetmiş kere bağışlanma dilesen bile Allah onları bağışlamayacaktır. Bu, onların Allah’ı ve elçisini inkar etmeleri yüzündendir. Allah yoldan çıkmış topluma yol göstermez.”² Allah’ın, peygamberleriyle gönderdiği mesajları tanımamak, kitaplarını ve ayetlerini inkar etmek de azaba uğramaya neden olur: “Yoksa Allah’ın lütfundan, insanlara verdiklerinden dolayı insanları kıskanıyorlar mı? Doğrusu İbrahim ailesine kitabı ve hikmeti verdik. Onlara çok büyük bir mülk de verdik. Onlardan kimi ona inandı, kimi de ondan yüz çevirdi. Alevli bir ateş olarak cehennem yeter. Kuşkusuz ki ayetlerimizi inkar edenleri ateşe girdireceğiz. Derileri piştikçe, azabı tatmaları için derilerini öncekinden başka derilerle değiştireceğiz. Kuşkusuz ki Allah üstündür, bilgedir.”³ Bir ayette peygamberlere iman da dahil olmak üzere, inanç esaslarının hepsi sayılıp, bunların inkarlarının sapıklık olduğu ifade edilmektedir: “Ey inananlar! Allah’a, elçisine, elçisine indirdiği kitaba ve daha önceden indirdiği kitaba inanın. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkar ederse o, uzak bir sapıklığa sapmıştır.”⁴ Taberi, bu ayeti Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul veya red konusuyla ilişkilendirerek açıklamıştır: “Ey Muhammed’den önceki nebilere ve resullere inananlar ve onların Allah katından getirdiğini tasdik edenler! Allah’ı, O’nun resulü Muhammed’i ve onun size ve sizden önceki milletlere gönderilmiş Allah’ın elçisi olduğunu tasdik edin. Allah’ın kendisine indirdiği kitap olan Kur’an’dan Muhammed’in size getirdiklerini de tasdik edin. Allah’ın Muhammed’e indirdiği kitaptan önceki kitabı; Tevrat’ı ve İncil’i de tasdik edin... Kim Muhammed’i inkar eder, onun peygamberliğini bile bile reddederse o kişi, Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü de inkar etmiş olur. Çünkü bunlardan birini inkar etmek, hepsini inkar etmek

¹ İsra, 17/89-96; Enbiya, 21/3; Müminun, 23/24, 32-41; Yasin, 36/15; Kamer, 54/24; Teğabün, 64/6.

² Tevbe, 9/80, 84; Bakara, 2/285; Nisa, 4/136, 150.

³ Nisa, 4/54-56; Enfal, 8/52; İbrahim, 14/9; İsra, 17/98; Kehf, 18/105; Kasas, 28/48; Ankebut, 29/23, 52.

⁴ Nisa, 4/136.

anlamındadır.”¹ Oysaki ayet genel hüküm taşımaktadır, diğer inanç esaslarıyla birlikte Allah’ın elçilerini inkar etmenin de sapıklığa, dolayısıyla kurtuluşu kaybetmeye neden olacağını ifade etmektedir. Ayet peygamberlere iman konusunda yalnızca Hz. Muhammed’in peygamberliğini değil Hz. İbrahim’in, Hz. Musa’nın, Hz. İsa’nın ve diğer bütün peygamberlerin peygamberliğini ve peygamberlik kurumunu inkar etmenin yanlışlığını haber vermektedir.

“Kur’an Yolu” adlı tefsirde imanın şartlarının bir bütün olduğu, bunlardan herhangi birini inkar etmenin, tamamını inkar etmek anlamına geldiği belirtilmiştir: “Hak, batıl bütün dinlerde bir inanç şekli ve konusu vardır. Dinsizlik ve tanrıtanımazlık da bir çeşit inançtır. İncanın şeklini ve konusunu doğru olarak belirleyebilmek için -akla aykırı- olmamakla beraber aklı aşan bir bilgi kaynağına ihtiyaç bulunduğu da ortadadır. Bu bilgi kaynağı (Allah’tan gelen vahiy) muteber bir iman nitelik ve niceliğini açıklamakta; inanmak isteyen, imana meyleden, kendisine ait bilgilenme ve bir kanaate ulaşma kapasitesini kullandıktan sonra imana karar veren kimselerin, bu manada iman edenlerin nelere, nasıl inanmaları gerektiğini bildirmektedir, bu anlamda ‘iman edin’ demektedir. Ayete göre Kur’an-ı Kerim geldikten sonra yeryüzünde yaşayan ve iman etmek isteyen kimseler Allah’a, meleklerle, Kur’an-ı Kerim’e ve ondan önce gönderilen kitaplara (halen geldikleri gibi korunmamış olsalar bile daha önce de kitapların indirilmiş bulunduğu), son peygamber Muhammed Mustafa’ya ve ondan önce gönderilen peygamberlere ve ahiret gününe iman etmek durumundadırlar. Bunlardan birine bile inanmayan kimselerin imanı muteber değildir, bunlardan birini bile inkar eden kimseler ‘doğru, hak, geçerli, kurtarıcı’ imana kavuşamamış, hak dinden sapmış sayılırlar.”² “Uhrevî kurtuluş konusunda Kur’an-ı Kerim’in ısrarla üzerinde durup vazgeçilmez gördüğü şartlar, Allah’ın varlık ve birliği ile ahirete inanmak, Hz. Muhammed’in peygamberliğini ve öğretisini tanımak, Allah’ın razı olduğu güzel işler yapmaktır. Geçmişteki peygamberlerin tebliğ ettiği bütün ilâhî dinler gibi İslamiyet’in de özü budur.”³ Peygamberlere, kitaplara ve meleklerle iman konusunda insanların sorumlu olabilmeleri için tebliğin anlamını kapsayacak şekilde; mesajı anlayıp değerlendirme yapabilecekleri ve seçim yapacak duruma gelebilecekleri şekilde kendilerine tebliğ yapılması gerekir.

¹ Taberi; Camiu’l Beyan, 4/326.

² Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur’an Yolu, 2/161.

³ Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur’an Yolu, 1/136.

Elmalılı Hamdi Yazır, kurtuluşa ermek için bütün peygamberlere ve ilahi kitaplara inanmak gerektiğini belirtmiş, Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanmayanların önceki peygamberlere ve kitaplara inanmış olsalar bile kurtuluşa eremeyeceklerini ifade etmiştir: "Fılvaki 'Ahirete yakın sahibi olacak olanlar da ancak bunlardır, bu şümüllü imana malik olanlardır.' Mesela 'Hz. Musa peygamber idi amma İsa değil idi. Tevrat, kitabullahdır, İncil değildir. Yahut Musa ve İsa (a.s.) peygamber idiler, amma -hâşâ- Muhammed (a.s.) değildir. Olsa bile o bizim değil, Arapların peygamberidir. Tevrat ve İncil kitabullahdır, amma Kur'an değildir.' gibi sözlerle Allah'ın peygamberlerini tefrik eden, kimine inanıp kimine inanmayarak Muhammed (a.s.)'in nübüvvetini ve ona nazil olan kitap ve şeriatı tanımayanların ahiret hakkında birtakım zanları, bazı kanaatleri bulunsa bile yakınleri yoktur... Binaenaleyh enbiyaya iman etmeyenlerin, ahirete doğru imanları olamayacağı gibi, enbiyayı salifeye iman edenler dahi Hatemü'l enbiyaya ve ona inzal olunan kitap ve şeriata iman etmedikçe, ahiret hakkındaki iman ve kanaatleri yakın mertebesini bulamaz, vakii hakka mutabık olamaz... Halbuki Allah'ı bir bilip, bütün enbiyayı tasdik ve resulü ahir zamanın risaletine ve ona inzal olunan kitap ve şeriata da iman ettikleri zaman ındi ve nefsi olan o gibi zununi fasideleri hakikate muvafık olmayan itikatları tebligatı Muhammediyeye imanla gider de, ahiret hakkında vakıa mutabık ıkan hasıl ederler..."¹ Bu görüşlerin değerlendirilmesinde de anlamına uygun tebliğ yapılması şartını göz önünde bulundurmak gerekir.

Allah, gönderdiği elçilerin bazısını bazısına birtakım özelliklerle üstün kılmıştır.² Bu üstünlük kendilerine verilen nimetlerin çeşiti ve miktarı açısından. Kimine verdiği nimeti bir başkasına vermemiştir, kimine diğerlerine göre daha fazla iyilikte bulunmuştur. Yoksa, peygamber olma yönünden hepsi de eşittir, hepsi de Allah'ın insanların içinden seçtiği görevlileridir. Müminler, Allah'ın peygamberlerinin arasında ayırım yapmazlar, hepsine de inanırlar.³ Elbette, herhangi bir peygambere inanan, o peygamberin haber verdiklerine de inanır. Hz. Muhammed'e inananlar, O'na vahyedildiğine inandıkları Kur'an'da geçen bütün bilgilere ve haberlere de inanırlar. Kur'an'da verilen haberler içerisinde geçmiş peygamberlerin adları ve onların hayatlarından kesitler de bulunmaktadır.⁴ Gönderilen peygamberlerin bazılarının kıssaları Kur'an'da anlatılmış, bazılarının ise anlatılmamıştır: "Senden önce de elçiler

¹ Elmalılı; Hak Dini Kur'an Dili, 1/198-199.

² Bakara, 2/253; Enam, 6/86; İsra, 17/55.

³ Bakara, 2/285; Al-i İmran, 3/84, 105; Nisa, 4/150-152; Beyyine, 98/4.

⁴ Enam, 6/83-90; Nisa, 4/163.

gönderdik. Onlardan kimini sana anlattık, kimini de sana anlatmadık. Hiçbir elçinin, Allah'ın izni olmadan bir ayet getirmesi olmamıştır. Allah'ın buyruğu geldiği zaman gerçeğe göre karar verildi ve batıl için çalışanlar orada kaybettiler.”¹ Bu ayete göre, peygamber sayısını yalnızca Kur'an'da bildirilenlerle sınırlandırmak doğru olmaz. Adı sanı bilinmeyen veya kral, bilgin, doktor, tüccar vb. farklı mesleklerde tanınan ama peygamberlik yönü bilinmeyen nice peygamber olabilir. Peygamberlik yönü bilinmediği için de ismi ve kimliğiyle o kişinin peygamberliğine açıkça iman edilmemiş demektir. Peygamberliği hakkında yeterli nakli bilgi olmadığı için tek tek isimleriyle inanılmayan nice kişiler vardır. Hatta İslam kültüründe peygamberlerin sayısı bir rivayete dayandırılarak 124000 olarak kabul edilmektedir. Ama Kur'an'da adı açıkça peygamber olarak belirtilenlerin sayısı 25'tir.² Geçmişten günümüze toplumlarda saygın bir yeri olan ama Kur'an'da peygamber olarak adı zikredilmeyen bazı kimseler için peygamber olabilirler denilmektedir. Konfüçyüs, Zerdüşt, Buda, Sokrates, Eflatun gibi insanlık tarihinde önemli bir yere sahip kişiler bunlardan bazılarıdır. “Bunlar peygamber olabilirler” biçiminde ihtimalli bir iman veya “Allah'ın gönderdiklerinin hepsine inanırız” vb. biçiminde toptancı bir iman yeterli ise Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunda, “bunlar, kesinlikle peygamber değiller” diye kestirip atmayan ama yukarıdakine benzer sözler söyleyen bir yahudinin peygamberlere iman şartını yerine getirmiş olması gerekir. Böyle bir iman ise peygamberlik kurumuna yani Allah'ın insanlar içerisinde dilediği kimseleri seçip onlara çeşitli yollarla bilgiler vereceğine ve diğer insanlara tebliğ etmekle görevlendirebileceğine teorik olarak / ilke bazında inanmak demektir.

Benzer bir sorun da Kur'an'da adı geçen ama peygamber olup olmadıkları konusunda kesinlik olmayan üç kişi hakkında söz konusudur. Peygamber olarak görevlendirildikleri hakkında kesinlik olmayan Lokman, Üzeyir ve Zülkarneyn'e “peygamber” diye inanmak veya “peygamber değildir, velidir, Allah'ın salih kullarıdır” vb. biçiminde inanmak insanın peygamberlere iman konusundaki imanına zarar verir mi? Eğer zarar verirse, Kur'an'a inanan müslümanlar, yarı yarıya risk altındadır demektir. Eğer zarar vermezse, peygamberlik kurumunu yani Allah'ın insanlar içinden seçtiği kimseleri, onlara mesajlarını ulaştırmak üzere gönderdiğini ilke olarak kabul

¹ Mümin, 40/78.

² Peygamberlerin sayısı hakkında bilgi için bkz.: TDV İslâm Ansiklopedisi; “Nübüvvet” md., 33/280-282; M. Asım Köksal; Peygamberler Tarihi, TDV Yay., Ankara 2004, s. 10-11; Muhittin Bahçeci; Ayet ve Hadislerde Peygamberlik ve Peygamberler, Türdav Yay., İstanbul 1977, s. 63-68.

eden herkes peygamberlere iman şartını yerine getirmiş demektir. Bu takdirde tek tek peygamberlerle ilgili olarak “falan peygamberi kabul edip falan peygamberi kabul etmeyen, o peygamberi de kabul etmedikçe, onun peygamber olduğuna inanmadıkça peygamberlere iman şartını yerine getirmiş olmaz ve kesinlikle kurtuluşa eremez” vb. yargıda bulunmak doğru olmaz. Allah’a ve peygamberlik kurumuna inanan bir kimse, herhangi bir peygambere inanırken peygamberlik kurumunun özelliklerini taşıyan başka bir peygamberi niçin inkar etsin? Üstelik, bu kişi peygamberlik özellikleri taşıyan kişiyi peygamber olarak kabul etmemenin ahiret günü kurtuluşu kaybetmesine, cehenneme gidip orada sonsuz cezaya çarptırılmasına neden olacağına da inanıyorsa, peygamberlik özellikleri taşıyan o kişinin peygamberliğini inkar etmesi akla ve mantığa uygun bir davranış olmaz. Zaten, böyle bir davranışa rastlanması imkansız denecek kadar zordur. Peygamberlik özellikleriyle ilgili olarak, inat etmesi dışında aklını kullanan sağlam akıl sahibi kişilerin reddedemeyecekleri özellikler ortaya koyulmalı, bu özellikler kişiye göre değişen subjektif ve izafi özellikler olmamalıdır. Aklı başında olarak doğruyu araştıran ve doğrudan taraf olan kimselerin o özellikleri görünce, o özellikleri taşıyan kimse için “işte bu kişi peygamberdir” diyeceği ve reddedemeyeceği türden olmalıdır.¹ Böyle özelliklerin varlığı ise tartışmalıdır. Aslında bu sorunun temeli, peygamberlik özelliklerinden ziyade herhangi bir kitabı kutsal kitap kabul etme ve herhangi bir dine mensup olma konusuyla ilgilidir. Örneğin herhangi bir yahudinin, “Yeşeya, Yeremya, Daniel, Hoşea, Amos, Malaki” ve daha başka kişileri peygamber olarak kabul etmesi inandığı kutsal kitapta böyle geçtiği içindir. Yoksa, onlarda peygamber özellikleri gördüğü ve peygamberliğine ikna olduğu için değildir. Aynı yahudinin, başka din mensuplarının peygamber olarak kabul ettiği kimseleri peygamber kabul etmemesi de inandığı kutsal kitapta bu kişiler peygamber olarak geçmedikleri içindir. Aynı durum müslümanlar için de geçerlidir. Kur’an’da peygamber olarak adı geçen Elyesa ve Zülkifl peygamberlerin hayatları ve peygamberlik görevleri hakkında neredeyse hiçbir bilgi verilmemektedir. Bunların peygamberliğine inanan herhangi bir müslüman, bu kişiler hakkında araştırma yapıp peygamber özelliklerini taşıdıklarını görerek onların peygamber olduklarına inanmış değildir. Bunlara peygamber olarak inanmasının nedeni, inandığı kutsal kitap Kur’an’da bu kişiler peygamber olarak tanıtıldıkları içindir. Buna göre esas mesele, herhangi bir kitabı kutsal kitap olarak kabul edip

¹ M. Kemal Atik, Allah’ın, insanlara peygamberleri reddi mümkün olmayan delillerle gönderdiğini ifade etmiştir. bkz.: Atik; “Ahd” md., İslamî Kavramlar, s. 20.

etmeme noktasında düğümlenmektedir ve meselenin çözüm noktası burasıdır. Bundan dolayı, İslam dinine mensup olmayan herhangi bir kişinin Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmesi isteniyorsa, önce onun Kur'an'ı kutsal kitap olarak kabul etmesi ve terim anlamındaki İslam dinini benimsemesi sağlanmalıdır. Tebliğde öncelik peygamberlik özelliklerinde değil kutsal kitapta ve dinin bütünüyle kendisinde olmalıdır.

Peygamberlere imanla ilgili başka bir sorun da her din mensubunun, kendi kutsal kitaplarıyla dinin tamamlandığına ve başka bir kitap veya peygamber gelmeyeceğine inanmasıdır.¹ Örneğin yahudiler, hristiyanlar ve müslümanlar, kendi dinlerinin en son ve mükemmel bir din olduğunu, kendi inandıkları biçimleriyle dinin tamamlandığını, kendilerinden sonra ortaya çıkan bütün dinlerin uydurma ve bu dinlerin kitaplarının insan ürünü, peygamberlerinin ise yalancı olduğunu iddia etmektedirler. Bu inanç, diğer din mensupları için de geçerlidir. Bu yüzden de gelecek birilerini bekleyenler, yeni bir peygamber veya kutsal kitap değil kendileriyle aynı peygambere ve kutsal kitaba inanan, insanlara kılavuz olacak, dünyaya adalet, huzur ve mutluluk getirecek, kendi dinlerini ihya edecek, dünyaya egemen kılacak ve kurtuluşa ulaşmalarına katkı sağlayacak Mehdi veya Mesih beklemektedirler.² Mehdi veya Mesih inancı da, açıklamaları farklı olmakla birlikte hemen her dinde bulunmaktadır. Bu yüzden, peygamberlere iman konusunun nasıl olması gerektiği sorununun çözümü, kurtuluşa ermede zorunlu olan inançları belirlemede ve öteki din mensuplarının kurtuluşa ulaşip ulaşamayacakları konusunu değerlendirmede önemli bir katkı sağlayacaktır. Eğer peygamberlere iman, tek tek peygamberleri sayarak “buna inanıyor musun, falanı peygamber olarak kabul ediyor musun?” vb. biçiminde değil de, teorik / ilke olarak Allah'ın insanlara, kendi içlerinden seçtikleri kimseleri onların doğruyu bulmaları için birtakım mesajlarla elçi göndermesine iman olarak anlaşılır ve herhangi bir kimsenin peygamberliğine inananların, inanmayanları o kimsenin peygamber olduğuna ikna etmek ve inandırmak için açık delilleriyle birlikte tebliğle yetinilirse sorun büyük ölçüde halledilmiş olur.

¹ Maide, 5/3; Hicr, 15/9; Enbiya, 21/107, Ahzab, 33/40; Sebe, 34/28; Kutsal Kitap; Çıkış, 12/14, 17, 24; Levililer, 3/17, 19/37; Sayılar, 10/8, 15/15, 18/23, 27/11, 35/29; Yasanın Tekrarı, 6/1-2; Matta, 5/17-18.

² Ekrem Sarıkcıoğlu; Dinlerde Mehdi Tasavvurları, Sidre Yay., Samsun 1997, s. 9-26; TDV İslam Ansiklopedisi; “Mehdi” md., 28/369-373; Kırca; “Mehdi” md., İslamî Kavramlar, s. 482-484.

2.1.2.5. Kitaplara İman

Gönderilen bütün peygamberlere vahyedilmiştir ama bazı peygamberlere vahiy yoluyla verilen bilgiler kitap haline getirilmiş, bazılarına vahyedilenler ise kitap haline getirilmemiştir. Kitaplara iman denildiği zaman, kitap haline getirilmiş vahiyler kastedilmektedir. Verildiği peygamberin adı belirtilmeksizin genel anlamda peygamberlere kitap verildiğinden söz eden ayetler vardır: “İnsanlar bir tek topluluk idi. Sonra Allah, peygamberleri müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak gönderdi. Anlaşmazlığa düştükleri konularda, insanlar arasında hükmetmek için onlarla birlikte kitabı gerçekle indirdi. O kitabın verildiği kimseler, kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden onun hakkında anlaşmazlığa düştüler. Allah, inananlara onların anlaşmazlığa düştükleri gerçeği kendi izniyle gösterdi. Allah, dilediğine doğru yolu gösterir.”¹ İnsanların bencilliği ve kıskançlığı, kendilerine yol göstermek, huzur ve mutluluk vermek ve ayrılıkları kaldırıp hakkı yerleştirmek için gelen kitap hakkında bile anlaşmazlığa düşmelerine neden olmuştur. Kitaplara iman kapsamına, her peygambere vahyedildiğine ve Kur’an’da bildirilen sayfalara ve kitaplara inanmak girmektedir. Kur’an’da kendilerine sayfa veya kitap verildiği açıkça bildirilen peygamberler Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Davud ve Hz. Muhammed’dir. Hz. İbrahim’in ve Hz. Musa’nın sayfalarından söz edilmektedir: “Yoksa haber verilmedi mi ona, Musa’nın sayfalarındakiler? Ve sözünü yerine getiren İbrahim’in sayfalarındakiler?”² Bu ayetlerde Hz. Musa’nın sayfalarından bahsedilmektedir, birçok ayette ise Hz. Musa’ya kitap verildiği bildirilmektedir: “Musa’ya kitabı verdik ve ondan sonra da ardarda elçiler gönderdik. Meryem oğlu İsa’ya apaçık belgeler verdik ve onu Kutsal Ruh ile destekledik. Ne zaman bir elçi size canlarınızın istemediği bir şeyle geldiyse büyüklenmediniz mi? Kimini yalanladınız, kimini de öldürüyorsunuz.”³ Hz. Davud’a Zebur verilmiştir: “Rabbin, göklerdeki ve yerdeki kimseleri en iyi bilendir. Peygamberlerin bazısını bazısına üstün yaptık. Davud’a da Zebur’u verdik.”⁴ Hz. İsa’ya ise kitap ve hikmet öğretilmiş ve İncil verilmiştir: “O peygamberlerin izleri üzerine kendinden önceki Tevrat’ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa’yı gönderdik. Ona içinde yol gösterme ve ışık bulunan, kendinden önceki Tevrat’ı doğrulayıcı ve sakınanlar için de bir yol gösterici ve öğüt

¹ Bakara, 2/213.

² Necm, 53/36-37; A’la, 87/18-19.

³ Bakara, 2/87; Enam, 6/91, 154; Hud, 11/110; İsra, 17/2; Müminun, 23/49; Kasas, 28/43; Ahkaf, 46/12.

⁴ İsra, 17/55; Nisa, 4/163; Enbiya, 21/105.

olarak İncil'i verdik. İncil sahipleri de Allah'ın onda indirdiğiyle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar yoldan çıkmış kimselerdir.”¹

Aslında, her ne kadar değişik adlarla adlandırılırsalar da bütün peygamberlere vahiy yoluyla verilen kitaplar, temel inançlar ve ilkeler açısından birdirler. Kur'an'da “el-Kitap” biçiminde belirlilik takısıyla bildirilen kitap, hep aynı kitaptır ve bütün peygamberlerin ortak kitabıdır: “Eğer seni yalanladılarsa, kuşkusuz ki senden önce apaçık belgeler, sayfalar ve aydınlatıcı kitabı getiren elçiler de yalanlandılar.”² “Allah dilediğini siler, dilediğini sağlamlaştırır. Ana kitap O'nun yanındadır.”³ Yine aynı şekilde “öğüt, uyarı, hatırlatma, onur” vb. anlamlara gelen ve “ez-Zıkr” biçiminde belirlilik takısıyla gelen ve vahyedilmiş kutsal kitapları belirtmek için kullanılan sözcük de vahyedilmiş bütün kutsal kitapların ortak adıdır. Bu anlamda Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'ın hepsi de “ez-Zıkr”dır: “İşte bu sana okuduğumuz, apaçık ayetlerden ve hikmetli zikirdendir.”⁴ İndirilen kitaplarda zamana ve toplum yapısına göre farklılıklar olsa da bunlar inançlarda değildir. Şeriat denilen ve ibadet biçimlerini ve hukuk kurallarını oluşturan bölümlerdedir. Bu da insanlığın gelişimi ve değişimi açısından gerekli olan bir durumdur. Kur'an'a göre ibadet yöntemlerindeki ve hukuk kurallarındaki farklardan dolayı din grupları birbirleriyle çekişmemelidirler: “Her topluluk için uygulayacakları bir ibadet yöntemi belirledik. Bu iş konusunda sizinle çekişmesinler. Sen Rabbine çağır. Kuşkusuz ki sen, doğru bir kılavuz üzerindesin.”⁵ “İslam Dini, biri, asla değişmeyen; tüm ümmetlerde hep aynı olan itikad ve ona bağlı hükümler kısmı, diğeri ise ümmetlere ve farklı zaman, zemin ve ortamlara göre değişebilen şeriat kısmı olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir. Şir'a ve minhac, İslam dininin değişen yönünü temsil eden şeriat kısmıdır. O nedenle Tevrat ehline ayrı bir şeriat, İncil ehline ayrı bir şeriat verildiğinden söz edilebilir... Birincisi bütün değişmez esaslarıyla birlikte din / İslam, ikincisi ise, o esaslara dayalı olarak ve onlardan kopmamak, uzaklaşmamak şartıyla zaman ve zeminin icaplarına uygun kanunlar yapma, uygulama, hüküm verme / yargı ve yaşama biçimi demektir... Bütün halinde Kur'an'dan anlaşılıyor ki, her ümmete itikad ve ahlak prensipleriyle birlikte namaz, oruç, sadaka, zekat, kurban, İbrahim'den (a.s.) itibaren hac gibi özel ibadetleri içeren

¹ Maide, 5/46-47; Al-i İmran, 3/3, 48, 65; Araf, 7/157; Tevbe, 9/111; Fetih, 48/29; Hadid, 57/27.

² Al-i İmran, 3/184; Bakara, 2/89, 151, 213; Nisa, 4/54; Enam, 6/114, 154-157.

³ Rad, 13/39; Zuhruf, 43/4.

⁴ Al-i İmran, 3/ 58; Nahl, 16/43-44, 50; Enbiya, 21/48, 105; Yasin, 36/11, 69; Sad, 38/8; Fussilet, 41/41.

⁵ Hac, 22/67; Maide, 5/48.

değişmez ve ortak bir din ve bunlara uygun olarak kendilerine özgü bir şariat ve kanun yapma, yürütme ve uygulamalarıyla değişken özel bir yöntem verilmiştir. Din'in haram, helal, emir, nehiy gibi ahkâmıyla ilgili değişken kısmına ise, şariat adı verilir.”¹

Kur'an'da, kendinden önceki kitaplardan Zebur'un Hz. Davud'a, İncil'in Hz. İsa'ya verildiği açıkça belirtilirken Tevrat'ın kime verildiği açıkça belirtilmemiştir. Bu yüzden Tevrat'ın yalnızca Hz. Musa'ya vahyedilen kitabın adı mı yoksa bütün İsrail oğulları peygamberlerine vahyedilen bilgilerin toplandığı Yahudi kutsal kitabının adı mı olduğu tartışmalıdır. Tevrat, Kur'an'da 18 kez geçmektedir ama Tevrat ile ne kastedildiği açık değildir: “İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem yapıyorlar? Sonra da bunun ardından yüz çeviriyorlar. Onlar inananlar değildir. Kuşkusuz ki biz Tevrat'ı indirdik. Onda yol gösterme ve ışık vardır. İslam olmuş peygamberler, yahudilere onunla hüküm verirler. Kendilerini Rabbe adayanlar ve bilginler de Allah'ın kitabını korumakla görevli ve o kitaba tanıklar oldukları için onunla hüküm verirler. Artık insanlardan korkmayın, benden korkun ve ayetlerimi az bir değere satmayın. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar inkarcılardır. Tevrat'ta onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılık kısas yazdık. Kim onu karşılıksız olarak bağışlarsa, o kendisi için bir keffarettir. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zalimlerdir.”² Bu ayetlerde geçen Tevrat, Hz. Muhammed döneminde Yahudilerin ellerinde bulunan kutsal kitaptır. Yahudilerin ellerinde ise yalnızca Hz. Musa'ya verilen kitap değil, bütün İsrail oğulları peygamberlerine verilen kitaplar bulunmaktadır. Tevrat, “yasa, şariat” anlamına geldiği ve Yahudiliğin şariat kısmının büyük bir kısmı Hz. Musa'ya verilen ilk beş kitap içerisinde bulunduğu için Tevrat'ın yalnızca Hz. Musa'ya verilen kitapların adı olduğu sanılmıştır. Bazı bilginler, Tevrat'ın yalnızca Hz. Musa'ya değil, bütün İsrail oğulları peygamberlerine indirilmiş vahiylerin genel adı olduğu görüşündedir: “Hani, belki doğru yola girersiniz diye Musa'ya kitabı ve furkanı vermiştik.” (Bakara, 2/53) ayetinde geçen el-kitap hemen bütün tefsirlerde ‘Tevrat’ olarak açıklanmıştır. Halbuki Kur'an'ın hiçbir ayetinde Hz. Musa'ya Tevrat'ın verildiği belirtilmemektedir. Hz. Musa'ya kitap verildiğini bildiren onaltı ayette de Tevrat lafzı geçmez. Tevrat'ın Hz. Musa'ya verilmiş bir kitap olduğuna dair Kur'an'da en ufak bir ipucu yoktur. Tevrat, bütün Beni İsrail

¹ Duman; Beyânu'l-Hak, 3/521.

² Maide, 5/43-46, 66, 68, 110; Al-i İmran, 3/3, 48, 50, 65, 93; Araf, 7/157; Saf, 61/6; Cuma, 62/5.

peygamberlerine indirilmiş vahiylerin genel adıdır. Hz. Musa'ya verilen kitap, Tevrat'ın bir bölümüdür, fakat bütünüyle Tevrat'ın kendisi değildir.¹

Yalnızca kendilerine kitap verilen peygamberler değil, kutsal kitaba sahip olan topluluklar da büyük bir lütfâ nail olmuşlardır. Bu topluluklar (Yahudiler ve Hristiyanlar), Kur'an'da, diğer dinsel gruplardan farklı bir kavramla "kitap ehli" olarak adlandırılmışlar ve içlerinden iyi olan kimseler övülmüşlerdir: "Ama onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinden hak üzerinde olan bir topluluk da vardır. Onlar gece saatlerinde Allah'ın ayetlerini okurlar ve secde ederler. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten alıkoyarlar ve birbirleriyle iyiliklerde yarışır. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkar edilmeyecektir. Allah sakınanları bilir."² Hz. Muhammed'e, eğer kendisine inenden bir kuşkusu varsa emin olmak için kendisinden önce vahyedilmiş kitabı okuyanlara sorması emredilmiştir: "Eğer sana indirdiğimizden bir kuşku içindeysen, senden önce kitabı okuyanlara sor. Sana Rabbinden gerçek geldi. Öyleyse sakın kuşkulananlardan olma. Sakın Allah'ın ayetlerini yalanlayanlardan olma. Yoksa kaybedenlerden olursun."³ Hz. Muhammed'e vahyedilen kitabın doğruluğu konusunda kitap ehli bilginler şahit gösterilmiştir: "Kuşkusuz ki o, alemlerin rabbinin indirmesidir. Onu Güvenilir Ruh indirdi. Uyarıcılardan olman için senin kalbine. Apaçık Arapça bir dille indirdi. Kuşkusuz ki o, öncekilerin kitaplarında da vardır. İsrail oğullarının bilginlerinin onu bilmesi onlar için bir kanıt olmadı mı?"⁴ Allah tarafından seçilip kitaba mirasçı yapılanlar da övülmüşlerdir: "Kitaptan sana vahyettiğimiz, kendinden öncekini doğrulayan gerçektir. Kuşkusuz ki Allah kullarından haberdardır, görendir. Sonra, kullarımızdan seçtiklerimizi kitaba mirasçı yaptık. Onlardan kimi kendisine zulmedendir. Kimi orta yolda gidendir. Kimi de Allah'ın izniyle iyiliklerde öne geçendir. Büyük lütuf işte budur. Onlar Adn cennetlerine girerler, orada altın bilezikler ve inci takınırlar. Oradaki giysileri ise ipektir. Dediler ki: 'Bizden üzüntüyü gideren Allah'a övgüler olsun. Kuşkusuz ki Rabbimiz bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir. O, bizi lütfuyla sürekli kalınacak yurda yerleştirdi. Orada bize hiçbir yorgunluk dokunmaz. Orada bize hiçbir usanç da dokunmaz.' İnkâr edenler için de cehennem ateşi vardır. Haklarında hüküm verilmez ki ölsünler. Onlara ateşin azabı da

¹ Ö. Özsoy; İ. Güler; Konularına Göre Kur'an, s. 213, 215; Baki Adam; Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü, İslami Araştırmalar, cilt: 9, sayı: 1-2-3-4, yıl: 1996, s. 168-169.

² Al-i İmran, 3/113-115, 199; Nisa, 4/123, 153, 159, 171; Maide, 5/15, 19, 59, 65, 68, 77; Ankebut, 29/46.

³ Yunus, 10/94-95; Nahl, 16/43, Enbiya, 21/7.

⁴ Şuara, 26/192-197; Ahkaf, 46/10-12.

hafifletilmez. Her inkarcıyı işte böyle cezalandırırız. Onlar, cehennem ateşinin içinde acıyla bağırsırlar: ‘Rabbimiz! Bizi çıkar, yapmış olduğumuzdan başka iyi iş yapalım.’ Size, öğüt alacak kimsenin öğüt alabileceği kadar ömür vermedik mi? Size uyarıcı da geldi. Öyleyse tadın, artık zalimlerin hiç yardımcısı yoktur.”¹ Her inanç topluluğunun, hem kendilerine indirilen kutsal kitaba hem de kendilerinden önceki toplumlara indirilen kutsal kitaplara iman etmesi gerekir: “Allah’a, bize indirilene, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, torunlarına indirilene, Musa’ya ve İsa’ya verilene ve peygamberlere Rablerinden verilenlere inandık. Onlardan hiçbirisi arasında ayırım yapmayız. Biz yalnız O’na teslim olanlarız.’ deyin. Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa, doğru yolu bulmuş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse onlar kesinlikle anlaşmazlık içindedirler. Onlara karşı sana Allah yeter. O iştir, bilendir.”² Kitabın bir bölümüne inanıp diğer bir bölümüne inanmamak veya bazı kitaplara inanıp bazısına inanmamak, doğru bir davranış değildir: “Sonra siz o kimselersiniz ki; birbirinizi öldürüyorsunuz, içinizden bir bölüğü yurtlarından çıkarıyorsunuz, onlara karşı kötülük ve düşmanlıkta birbirinize arka çıkıyorsunuz ve eğer tutsak olarak size gelirlerse onlara fidye veriyorsunuz. Oysa ki onları çıkarmak size yasaklanmıştır. Yoksa kitabın bir bölümüne inanıp bir bölümünü inkar mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası, dünya yaşamında rezilliktir. Kıyamet günü ise azabın en şiddetlisine döndürülürler. Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”³

Allah’ın kitaplarından bazı ayetleri bile bile yanlış yorumlamak, anlamlarını çarpıtmak, tahrif etmek büyük bir suçtur: “Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Onlardan bir bölüm Allah’ın sözünü işitiyor sonra düşünüp akıl erdirmelerinin ardından onu bile bile tahrif ediyorlardı. İnananlara rastladıkları zaman: ‘İnandık.’ dediler. Birbirleriyle başbaşa kaldıkları zaman ise: ‘Allah’ın size açtıklarını, Rabbiniz katında onunla size karşı delil getirsinler diye mi onlara söylüyorsunuz? Hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?’ dediler. Onlar, gizlediklerini de açıkladıklarını da Allah’ın bildiğini bilmiyorlar mı? Onlardan ümmî olanlar vardır. Onlar, kuruntular / söylentiler dışında kitabı bilmezler. Onlar yalnızca zannederler.”⁴ Tahrif konusu, Müslümanların Yahudi ve Hristiyanlara karşı yazdıkları reddiyelerde ve tartışmalarda en temel konulardandır.⁵

¹ Fatır, 35/31-37; Araf, 7/169; Mümin, 40/53-54; Şura, 42/14.

² Bakara, 2/136-137; Nisa, 4/60, 136, 162; Maide, 5/59; Kasas, 28/52.

³ Bakara, 2/85, 91; Nisa, 4/150; Şura, 42/15; Ahkaf, 46/12.

⁴ Bakara, 2/75-78; Nisa, 4/46; Maide, 5/13, 41.

⁵ Aydın; Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları; s. 145-184.

Müfessirlerin çoğunluğu, Kur'an'dan önceki kutsal kitapların (Tevrat, Zebur ve İncil'in) hem metinlerinde hem de yorumlarında tahrifler yapıldığı, bu yüzden mevcut Tevrat, Zebur ve İncil'in ilahi kitap olma özelliğini kaybettiği ve bu şekliyle onlara güvenilmeyeceği görüşündedir.¹ Yahudilikten Müslümanlığa geçen Samuel b. Yahya el-Mağribî (ö. 1174), tahrifin Tevrat'ın hem metninde hem de yorumunda olduğunu söylemiş ve tahrif yapıldığına inandığı konulara Tevrat'tan örnekler vermiştir.² El-Mağribî gibi Yahudilikten Müslümanlığa geçen Muhammed Esed de tahrifin hem metninde hem de yorumda olduğu görüşündedir.³ Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçen Abdullah Tercüman ise İncil'de tahrif olarak düşündüğü konulardan örnekler vererek mevcut İncil'in Tanrı'ya ait bir kutsal kitap olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁴ Tabresi, tahrifin iki türlü olduğunu söylemiştir: 1. Kötü tevil. 2. Tağyir ve tebdil.⁵ M. Zeki Duman, tahrifle ilgili ihtimalleri belirtip Yahudilerin hepsini de yaptıklarını söylemiştir: "Tevrat'taki Allah'ın ayetlerini, ya tevil yoluyla ya metindeki harflerin ve kelimelerin yerlerini değiştirerek ya da farklı bir anlama gelecek şekilde ağızlarını ve dillerini eğip bükerek kelimenin telaffuzunu bozmak suretiyle tahrif ederler."⁶ "Yahudilerin, kelimelerle oynamak suretiyle Tevrat'ı tahrif etmelerini, iki manada değerlendirmek mümkündür: Biri, kelimelerin aslî / vaz'î manalarını değiştirip farklı manalar yüklemeleri; diğeryse, metin içerisinden bazı kelimelerin veya harflerin yerlerini ustalıkla değiştirmek suretiyle Allah'ın kastettiği değil, kendilerinin arzu ettikleri bir manaya çevirmeleri şeklinde olabilir. Kanaatimizce bunlar, her iki şekildeki tahrifatı da yapmışlardır."⁷ Gulam Haydar Asi, kitap ehlinin kutsal kitaplarındaki tahriflerini şöyle değerlendirmiştir: "Kur'an'a göre önceki metinlerin takipçileri tahrif (metni, ifadeyi, anlamı ve içeriği değiştirme) ve telbis (bile bile gerçeği gizleyerek veya ortadan kaldırarak yanlışlarla gerçekleri örtme) suçlarını işlediler. Bu yüzden bugün

¹ Taberi; Camiu'l-Beyan, 1/367-369, 378-380, 4/117-118, 235-237; Beydavi; Envaru't Tenzil ve Esraru't Tevil, Dersaadet Kitabevi, İstanbul ts. 1/70-71, 217, 259, 266; İbn Kesir; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, 1/115, 117-118, 507, 2/33, 58; Ebu's-Suud; İrşadu'l-Akli's-Selim, 1/151, 155, 190, 2/143, 146, 249, 272-273; Ömer Nasuhi Bilmen; Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, Bilmen Yay., İstanbul ts., 1/73-76.

² Samuel b. Yahya el-Mağribî; Yahudiliği Anlamak, Çev. Osman Cilacı, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 79-106.

³ Esed; Kur'an Mesajı, s. 13, 23, 199.

⁴ Abdullah Tercüman; Reddiye, s. 37-47, 102-114.

⁵ Ebu Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabresi; Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, 3/226.

⁶ Duman; Beyânu'l-Hak, 3/34.

⁷ Duman; Beyânu'l-Hak, 3/510. Tahrif konusunda geniş bilgi için bkz.: Orhan Atalay; Doğu – Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 289-297, 330-335.

ellerinde olan metinler, sahip oldukları doktrin ve inançların aslını temsil etmez. Bu aynı zamanda onların, gerçek dinin özünü anlamalarındaki eksikliği de açıklar.”¹

Kitab-ı Mukaddes’in hem metninde hem de yorumunda tahrif yapıldığı görüşüne karşılık, tahrifin metinde olmayıp yalnızca yorumlarda ve kutsal kitap dışındaki tefsir kitaplarında olduğu, dolayısıyla mevcut haliyle bu kitaplara güvenilebileceği görüşünde olan bilginler de vardır.² Gulam Haydar Asi, tarihçi Mesudî’nin Kitab-ı Mukaddes’in tahrifi konusundaki tavrını şöyle açıklamıştır: “Mesudî, İbranice Kitab-ı Mukaddes’i hiç eleştirmez. Mesudî tahrifi, metnin yorumunun bozulması anlayışını kabul edenlerin görüşüyle tarif eder, metnin kendisinin bozulması olarak almaz.”³ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Yahudilerin yaptıkları tahrifin lafzî veya manevî olabileceğini belirttikten sonra şöyle demiştir: “Lafzî olan tahrife gelince onlar bu günahı Tevrat’ın aslında değil, Tevrat’ın tercemesinde ve misallerinde yapıyorlardı. Hak, bu fakire göre böyledir. Ve bu, İbn Abbas’ın görüşüdür.”⁴ Kurtubi, Kitap Ehli’nin yaptığı tahrifi şöyle açıklamıştır: “Allah’ın ‘Kelimeleri yerine konulduktan sonra değiştirirler’ sözünün anlamı şudur: Onlar, sözleri senden anlayıp kavradıktan, Allah’ın murad ettiği yerlerini, kastettiği anlamlarını ve hükümlerini öğrendikten sonra, onu gerçek tevilinin dışında tevil ederler; gerçek anlamını bile bile farklı yorumlarlar.”⁵ Fahreddin Razi, tahrif çeşitlerini anlatıp Nisa Suresi 46. ayetinde belirtilen tahrifin metinde değişiklik yapmak anlamında değil de yorumda çarpıtmalar anlamında olmasının daha doğru olduğu görüşünü benimsemiştir: “Bu tahriften maksat, zamanımızda bidat ehlinin kendi mezheplerine uymayan ayetler hakkında yaptıkları gibi, ortaya birtakım şüpheler atmak, yanlış ve sapık yorumlar yapmak ve lafzı, kelime oyunları, hak ve gerçek olan anlamından bâtil anlama çevirmektir. İşte bu, en doğru olan görüştür.”⁶ Razi, Maide Suresi 13. ayetinde de yorumda tahrifin kastedildiğini söylemiştir.⁷

Tahrif sözcüğü Kur’an’da dört kez geçmektedir ve görüldüğü üzere tahrifden maksadın ne olduğu İslam bilginleri arasında çözüme kavuşturulamamış bir konudur. Tevrat’ın metninde tahrif yapıldığı görüşünde olanlar genellikle, Peygamberimizin, Tevrat’ta

¹ Gulam Haydar Asi; İslam’ın Diğer Dinlere Bakışı, İnsan Yay., İstanbul 2005, s. 41-42, 46-50, 63, 114, 118-143, 175-223.

² Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 1/187, 272, 2/296, 531, 4/499-500; Ateş; Yeniden İslama, s. 32.

³ Asi; İslam’ın Diğer Dinlere Bakışı, s. 63.

⁴ Şah Veliyyullah Ahmed İbn Abdurrahim ed-Dihlevî; el-Fevzu’l-Kebir fi Usuli’t-Tefsir, Çev. Mehmed Sofuoğlu, Çağrı Yay., İstanbul 1980, s. 13.

⁵ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an, 6/181.

⁶ Fahreddin Razi; Tefsiru’l-Kebir, Daru’l-Fikr, Beyrut 1995, 5/121.

⁷ Razi; Tefsiru’l-Kebir, 6/191-192, 239.

“orta boylu” biçiminde olan sıfatının “uzun boylu” biçiminde değiştirildiğini, recm cezasının da yüzünü boyayıp halk arasında dolaştırma gibi daha hafif bir cezayla değiştirildiğini iddia etmişlerdir.¹ Ama ilginç olan, bu değiştirmelerin Tevrat’ın neresinde, hangi bölümünde, hangi ayetinde yapıldığını söyleyememişlerdir. Hatta değiştirildi dedikleri recm cezası Tevrat’ta varlığını hâlâ devam ettirmektedir. Hz. Muhammed döneminde Tevrat’ta tahrifat yapıldığı ve bundan dolayı mevcut Tevrat’ın ilahi vafını yitirdiğini iddia edenlerin, o dönemde dünyanın her yerindeki Yahudi nüfusunu ve dağılımını araştırıp ortaya koyması gerekir. Çünkü o dönemdeki Yahudiler, yalnızca Hicaz bölgesindeki Yahudilerden ibaretse ve yalnızca bir kaç tane Tevrat nüshası varsa, ellerinde Tevrat nüshası bulunan bir kaç kişinin biraraya gelip istedikleri değişiklikleri yapmaları mümkündür. Ama Yahudiler dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış durumda iseler, -ki tarihi bilgiler o dönemde dünyanın çeşitli yerlerinde yahudi toplulukların olduğunu göstermektedir- o zaman biraraya gelip Allah’ın vahyettiğine inandıkları kutsal kitaplarını değiştirmeleri olacak iş değildir. Kitabın metninde değişiklik yapacaklarına aleyhlerine delil olarak düşündükleri ayetler için “Hayır! Onların anlamı öyle değil, şöyledir.” gibi istedikleri yorumu yapmaları daha kolay değil mi? Üstelik mevcut Tevrat, İsrail oğullarını kınayan birçok bölüm içermektedir.² Öncelikle kendi aleyhlerine olan, kendilerini kınayan bu bölümlerin çıkarılması veya kendilerini över hale getirmesi daha mantıklı değil midir? Tahrifle ilgili dikkat edilmesi gereken bir nokta da ayetlere göre tahrifi yapanlar kitap ehlinin hepsi değil, yalnızca Yahudilerden bir gruptur. Kur’an, Hristiyanların İncil’i tahriflerinden hiç bahsetmez. Oysaki mevcut Tevrat ve İncil’le Kur’an’ı karşılaştırdığımız zaman Tevrat ile Kur’an arasındaki benzerlik ve birbirine uygunluk, İncil ile Kur’an arasındaki benzerlikten çok daha fazladır. Hatta İncil ile Kur’an arasında tevili mümkün olmayacak derecede teolojik farklılıklar, birbirine zıt inanç konuları bulunmaktadır. Bir başka önemli nokta da Kur’an’da tahrif kavramıyla kitabın değil, kelimenin ve kelamın tahrifinden söz edilmesidir.³ Kelime ve kelam sözcüklerinin Kur’an’daki kullanımları göz önüne alındığında her ikisinde de “kitap veya herhangi bir yazılı belge” anlamı değil, “söz”

¹ Razi; Tefsiru’l-Kebir, 5/121-124; Beydavi; Envaru’t Tenzil, 1/70; Ebu’s-Suud; İrşadu’l-Akli’s-Selim, 2/143, 146, 250; Tabresi; Mecmeu’l-Beyan fi Tefsiri’l-Kur’an, 3/75.

² Yahudi Kutsal Kitabının bütününe dağılmış durumda İsrail oğullarını kınayan, kötüleyen ve onları azarlayan ifadeler bulunmaktadır. Örnek olarak Hoşea, Yoel, Amos bölümleri incelenebilir.

³ Bakara, 2/75-78; Nisa, 4/46; Maide, 5/13, 41.

anlamı daha yaygındır.¹ Kelam sözcüğü, “kelamullah / Allah’ın sözü” biçiminde Kur’an’ın kendisi için de kullanılmaktadır ama bununla Kur’an’ın yazılı metni değil, söz olarak okunması kastedilmektedir: “Eğer ortak koşanlardan biri senden yakınında bulunmayı isterse, ona güvence verip yakınına al ki Allah’ın sözünü işitsin. Sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir toplum olmasındandır.”² Bakara Suresi 75. ve Tevbe Suresi 6. ayetleri birlikte değerlendirdiğimizde, ayette haber verilen tahrifin, Hz. Muhammed’in yanına gelip Allah’ın kelamını / Kur’an’ı dinleyen bazı kitap ehli kimselerin, ayetlerin ne dediğini ve ne demek istediğini anladıktan sonra sırf düşmanlıktan dolayı bile bile ayetin anlamını yanlış yorumlamaları ve çarpıtmaları anlamında kullanıldığı daha açıktır. Buna göre, tahrif metinde değil yorumdadır.³ Tahrifin metinde olduğu iddiası, Allah’ın sözlerini hiçbir kimsenin değiştiremeyeceğini bildiren ayetlerle de çelişir: “Senden önceki elçiler de yalanlandılar. Ama onlar, yardımımız kendilerine gelinceye kadar yalanlandıkları ve incitildikleri şeylere sabrettiler. Allah’ın sözlerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Elçilerin haberlerinden sana da geldi.”⁴ İnsanın vahiy almaksızın kendi bilgisi ve tecrübesiyle yazdığı kitabı Allah’a isnat etmesi ve onun Allah tarafından olduğunu iddia etmesi çok büyük bir suçtur. Böyle bir davranışın ise herhangi bir kutsal kitabın içinde değişiklikler yapmakla veya tahrif etmekle ilgisi yoktur. Kişinin kendi bilgisi ve tecrübesiyle yazdığı kitaba güvenilirlik kazandırmak, onun değerini artırmak, benzer kitaplar arasındaki itibarını yükseltmek gibi nedenlerle kitabı bütünüyle Allah’a isnat etme vardır. Bunu yapanlar ahirette çok büyük cezalarla karşılaşacaklardır. Çünkü bu Allah’a iftira etmek ve Allah hakkında yalan uydurmaktır: “Kitabı elleriyle yazıp onu az bir değere satmak için: ‘Bu, Allah katındandır.’ diyenlerin vay haline! Ellerin yazdıklarından dolayı onların vay haline! Kazandıklarından dolayı onların vay haline!”⁵

Süleyman Ateş’in, Kur’an öncesi ilahi kitapların tahrifi konusundaki görüşü net değildir. Önceki kutsal kitapların sağlam olup değiştirilmediği anlamına gelebilecek ifadelerin yanında zaman içinde değişikliklere uğradıklarını bildiren ifadeler de bulunmaktadır: “Tevrat’a tahrifat girdiğinde kuşku yoktur. Zaten Hz. Musa’dan asırlar

¹ Kelime ve Kelam sözcüklerinin geçtiği ayetler için bkz.: Al-i İmran, 3/39, 45, 64; Nisa, 4/46, 171; Maide, 5/13, 41; Enam, 6/34, 115; Araf, 7/144; Kehf, 18/27, 109; Tahrir, 65/12. Fetih, 48/15.

² Tevbe, 9/6; Fetih, 48/15.

³ Al-i İmran, 3/78. ayetinde de kitap ehlinin bazı kimselerin kitaptan olmayan bir şeyi kitaptanmış gibi göstermeye çalıştıkları bildirilmektedir. Bu ayete göre de tahrif, kitabın metninde değil, yorumundadır.

⁴ Enam, 6/34, 115; Yunus, 10/64; Kehf, 18/27.

⁵ Bakara, 2/79; Al-i İmran, 3/94; Maide, 5/103; Enam, 6/21, 93, 138, 140, 144; Nahl, 16/56, 105, 116.

sonra derlenebilmiş bir Kitabın, aynen korunmuş olması mümkün değildir. Tevrat, çeşitli asırlardaki Yahudi peygamberlerinin, din adamlarının söz ve yazılarının derlenmesinden oluşmuş ve ancak Babil esaretinden sonra derlenmiştir. Bundan dolayı Tevrat'ta Babil sözlerine çok rastlanmaktadır. Ama Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber döneminde Yahudilerin ellerinde bulunan Kitabı -temeli ilâhî olduğu için- İlâhî Kitap kabul etmektedir. Çünkü çeşitli dönemlerdeki peygamberler tarafından derlenmiş olsa da yine esas itibarıyla ilhama dayalı ilâhî bir kitaptır. Bundan dolayı Kur'an, Yahudilere ehlu'l-Kitap (İlâhî Kitap sahibi) demek ve kendisinin de o Kitabı doğrulayıcı olarak geldiğini çeşitli ayetlerinde vurgulamaktadır. Bunun içindir ki Kur'an'ın: 'Kelimeleri yerlerinden tahrif ettikleri' ifadesiyle kastı, Yahudilerin, kendi Kitaplarını tahrif ettiklerini söylemek değildir. Çünkü ayetin devamında: 'Sizin yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimiz buna (Kur'an'a) inanın...' denmesi, Kur'an'ın, Yahudilerin ellerinde bulunan Kitabın doğruluğunu kabul ettiğini kanıtlar. Eğer onların yanlarında bulunan Kitap bozulmuş, tahrif edilmiş ise Kur'an nasıl o Kitabı doğrulayıcı olur? Bu çelişkidir? Kur'an'da çelişki yoktur. Kur'an'a göre Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerin ellerinde bulunan Kitap, Allah'ın hükümlerini içeren İlâhî Kitaptır. Onu lâıykıyla uygulamayan, işlerine geleni uygulayıp işlerine gelmeyen uygulamayan Yahudiler, Allah'a karşı nankörlük etmiş, doğru yoldan çıkmışlardır. Gerçi Bakara Suresinin 79. ayetinde Yahudilerin, para için Kitabı elleriyle yazıp sonra 'Bu, Allah katındandır' demeleri kınanmaktadır ama orada Yahudilerin yazdıkları Kitap Tevrat değil, onun ayetlerine yazdıkları şerhler, yorumlardır. İşte asıl tahrif, Tevrat'ın tefsirlerinde yapılmış, Yahudi din adamları, Tevrat'ın ayetlerini istedikleri biçimde yorumlamış, o yorumlarla istedikleri hükümleri vermişler, sonra da bu hükümlerin Allah katından olduğunu söylemişlerdir. Esasen Kur'an'ın bu kınaması, sadece Yahudilere yönelik de değildir. Dinî Kitapları bu şekilde yorumlarla yozlaştırmak hemen her din mensuplarınca yapılmıştır. Pekâlâ, İslam mezhepleri de ayetleri kendi anlayışlarına göre yorumlamış, kendi kafalarında olan hükümleri birtakım akıl yürütmelerle ayete mal etmiş ve çıkardıkları, daha doğrusu Kur'an'a ekledikleri, kendi akıllarının ürünü olan bu hükümleri Allah'ın hükmü diye göstermişlerdir."¹ Süleyman Ateş, bir yandan bunları söyleyip bir yandan da Hz. Muhammed (a.s.) döneminde bile Tevrat'tan bazı parçaların çıkarıldığını iddia etmiştir: "Fakat büyük çoğunluk çekememezlik, kibir, inat ya da ırkçılık yüzünden Hz. Muhammed'in davetini kabul

¹ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 2/297-298.

etmemişler; din adamları da aleyhlerine delil olmaması için Tevrat'ın Hz. Muhammed'in vasıflarını anlatan birçok ayetini, Kur'an'ın söylediklerini aynen anlatan Tevrat parçalarını saklamış, halka söylememişlerdir. Bu yüzden Kur'an'ın, İsrail oğullarının hayatı hakkında anlattığı bazı parçalar, bugünkü Tevrat'ta görülmemektedir. Demek ki bunlar, Hz. Peygamber'e vahiy gelirken Tevrat'ta vardı, sonradan çıkarılmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetleri (Bakara, 2/75, 89-90, 101; Al-i İmran, 3/70-71) bunu ifade etmektedir. Bütün bu ayetler, Hz. Peygamber devrinde Kitap ehlinin ve özellikle Yahudilerin, aleyhlerinde delil olarak kullanılmasından korktukları bazı Tevrat ayetlerini sakladıklarını gösterir. Bu saklamalar, belki de bazı parçaların tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Çünkü o zaman kitaplar elle yazılıyordu. Mukaddes Kitabın nüshaları çok değildi. Bir nüshadan bazı parçaların çıkarılması, o nüshanın o eksik vaziyetiyle yayılmasına neden olur. Çıkarılan veya saklanan parçalar da sonradan kaybolup gidebilir. Eldeki Tevrat sıfırları içinde geçen bazı cümlelerden de bazı parçaların kaybolduğu anlaşılmaktadır.”¹

Aktardığımız bu bölümlerde Süleyman Ateş'in Tevrat'ın tahrifi ve güvenilirliği konusunda çelişkiye düştüğü görülmektedir. Birinci bölümde Tevrat'ta tahrifin olmadığını söylemektedir: “Bunun içindir ki Kur'an'ın: ‘Kelimeleri yerlerinden tahrif ettikleri’ ifadesiyle kastı, Yahudilerin, kendi Kitaplarını tahrif ettiklerini söylemek değildir. Çünkü ayetin devamında: ‘Sizin yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimiz buna (Kur'an'a) inanın...’ denmesi, Kur'an'ın, Yahudilerin ellerinde bulunan kitabın doğruluğunu kabul ettiğini kanıtlar. Eğer onların yanlarında bulunan Kitap bozulmuş, tahrif edilmiş ise Kur'an nasıl o Kitabı doğrulayıcı olur? Bu çelişkidir? Kur'an'da çelişki yoktur. Kur'an'a göre Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerin ellerinde bulunan Kitap, Allah'ın hükümlerini içeren İlâhî Kitaptır.” Bu ifadelere karşılık, “Tevrat'tan bazı parçaların Hz. Muhammed döneminde veya daha sonraki dönemlerde kasten çıkarıldığını ya da değiştirildiğini söylemek” Tevrat'ın tahrif edilmediği ve mevcut Tevrat'ın güvenilir olduğu görüşüyle çelişmektedir.² Tevrat'ta tahrifat yapılmasına neden olarak söylediği, “Çünkü o zaman kitaplar elle yazılıyordu. Mukaddes Kitabın nüshaları çok değildi.” ifadeleri de geçerli bir neden değildir. Çünkü

¹ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 2/495-496, 4/251, 311, 321, 5/440, 444-447, 11/37, 345. Süleyman Ateş, Tevrat'ın güvenilir olduğunu da ifade etmektedir, bkz.: Ateş; a.g.e., 1/185-186, 202, 217-218, 4/427, 488, 495, 498-501, 5/197-198, 427-428, 11/345-355; Ateş; Yeniden İslama, s. 29-39.

² Talat Koçyiğit, Süleyman Ateş'in tahrif ve nesh konularındaki görüşlerinde çelişkiler olduğunu iddia etmiştir. Talat Koçyiğit; Cennet Müminlerin Tekelindedir, İslami Araştırmalar, Cilt: 3, Sayı: 3, Temmuz 1989, s. 87, 89, 92-94.

Kur'an, Yahudileri kitap ehli olarak tanıtmaktadır. Okuma yazma işini diğer topluluklardan daha iyi bilmektedirler. Elle yazılma işine gelince o zaman yalnızca Kitabı Mukaddes değil, Kur'an da dâhil bütün kitaplar elle yazılıyordu. Çünkü henüz matbaa icat edilmemişti.

Süleyman Ateş, aynı yerde Kur'an'ın öncelikle Araplara gönderildiğini ve Kur'an'ın kitap ehlini dinlerini bırakmaya çağırmadığını da iddia etmektedir: “Ancak Kur'an-ı Kerim'in açık beyanına göre kendisi, her şeyden önce Arap kavmine uyarıcı olarak gönderilmiştir... Tabii mesajının içeriği cihanşümuldur ama dili Araplara yöneliktir. Kur'an, kitap ehlini dinlerini bırakmağa değil, fakat kitaplarını doğru bir şekilde uygulamaya, haktan ayrılmamaya çağırmakta, dinlerini doğru uygulayan temiz yürekli, Allah'a bağlı Yahudilerin, Hristiyanların ve Sabîîlerin cennete gideceğini, korku ve üzüntü çekmeyeceklerini bildirmektedir.”¹ Kur'an, bazı parçaları kasten çıkarılmış, kasten bazı eklemeler yapılmış, bazı bölümleri de koruyamadıkları için kaybolmuş bir kitabı mı tasdik etmekte ve onu doğru bir şekilde uygulamaya çağırmaktadır? Allah'tan geldiği şekliyle korunamamış ve insan eliyle değişiklikler yapılmış bir kitap, ilahî bir kitap kabul edilebilir mi? Kur'an, kendisine çağırmak varken niçin böyle ilahî vasfını koruyamamış bir kitaba uymaya çağırırsın? Kur'an, kendisinin -kitap ehli de dahil- ulaştığı herkesi uyarmak için indirildiğini beyan etmekte ve kitap ehline Hz. Muhammed'e uyma çağırısı yapmaktadır: “De ki: ‘Tanıklık bakımından hangi şey daha büyüktür?’ De ki: ‘Benimle sizin aranızda Allah tanıktır. Bu Kur'an bana, sizi ve ulaştığı kimseleri onunla uyarmam için vahyedildi. Gerçekten siz mi, Allah ile birlikte başka tanrıların olduğuna tanıklık ediyorsunuz?’ De ki: ‘Ben tanıklık etmiyorum.’ De ki: O ancak bir tek tanrıdır ve ben, sizin ortak koştüğünüz şeylerden uzağım.”² “Ey Kitap ehli! Kitaptan gizlediklerinizin birçoğunu size açıklayan, birçoğunu da affeden elçimiz size geldi. Size, Allah'tan bir ışık ve apaçık bir kitap geldi. Allah, rızasına uyanları o kitaba esenlik yollarına ulaştırır. Onları kendi izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Onlara dosdoğru bir yolu gösterir.”³ “Ey Kitap ehli! Elçilerin arasının kesilip bir boşluk olduğu zamanda: ‘Bize ne bir müjdecî, ne de bir uyarıcı gelmedi.’ dersiniz diye size apaçık anlatan elçimiz geldi. Size bir müjdecî ve uyarıcı geldi. Allah,

¹ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 2/494-495, 6/242. Süleyman Ateş, kitap ehlinin Kur'an'a değil kendi kitaplarına uymakla sorumlu olduklarını iddia etmektedir, bkz.: Ateş; a.g.e., 2/493, 4/495, 501, 505-508, 6/26-27, 58-62, 442-444, 11/276, 279-280, 318-319, 337, 339-344. Ateş; Yeniden İslama, s. 50-54,

² Enam, 6/19.

³ Maide, 5/15-16.

her şeye gücü yetendir.”¹ “Zaten Kur’an’ın Ehl-i Kitab’a hitap eden yönü, onları dinin temel ilkeleriyle çelişen inanç ve amellerinden vazgeçirmek, Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları Resule inanmalarını, kurtuluşa ancak böyle ereceklerini bildirmektir.”²

Kur’an’dan önceki kutsal kitapların neshedilip edilmediği (yürürlükten kaldırılıp kaldırılmadığı), aynı anda birden çok ilahi kitabın yürürlükte olup olmayacağı konusu da bu kitapların geçerlilikleri ve kurtuluşa erdirici olup olmamaları açısından önemlidir. Allah’ın yeni bir peygamber ve onunla kitap göndermesinin amacının ne olduğu da tespit edilmelidir. Allah’ın peygamber ve kitap göndermesinin nedeni, önceki kitabın aslını koruyamamış olması ve önceki peygamberin döneminin sona ermesi midir? Yoksa sonra gelenin öncekine destek olması veya farklı toplumlara farklı çözümler sunulması mıdır? Yahut zamanın değişmesiyle değişen ve gelişen toplumsal şartlara uygunluk ve yeni çözümler üretmek midir? Allah, kıyamete kadar bütün zamanları ve toplumları kapsayacak evrensel ilkeler ve kurallar taşıyan bir kitap, bir hayat kılavuzu gönderip onu kıyamete kadar koruyamaz mıydı? Bu sorulara verilecek cevaba göre önceki peygamberlerin öğretilerinin ve tebliğ ettikleri kutsal kitabın kurtuluşa erdirip erdirmeyeceği yargısına ve inancına ulaşılabacaktır. Eğer bir peygamberin gelmesiyle önceki peygamberin dönemi sona ermiş, kitabı neshedilmişse onlara uymak kurtuluşa erdiremez. Ama aynı dönemde yaşayan Hz. İbrahim ve Hz. Lut, Hz. İsmail ve Hz. İshak örneğinde olduğu gibi farklı peygamberlerin tebliğleri de (kitapları da) yürürlükte olmaya devam ediyorsa o takdirde onlara uyanlar da kurtuluşa erip cennete giderler. Geleneksel İslam anlayışına göre, “Her yeni elçinin veya peygamberin gelişi bir yandan yeni bir ümmet oluştururken diğer yandan da önceki ümmetin sona erdiğine işaret eder. Böylece vahyin önceki şekli neshedilir ve yerine yenisi kurulur. Eğer inananlar eski ve neshedilmiş olana bağlı kalırlarsa, yeni peygamberi ve onun getirdiklerini kabul etmezlerse bu halde önceki ümmet, vahyin mutlak şekline bağlı kalmalarına rağmen bozulmuş ümmet olurlar.”³ Kur’an, son ve evrensel olan vahiy olduğu için artık hükmü kaldırılmış olan önceki vahiylerle bağlanmak açıkça akıl dışıdır.⁴ Kur’an’ın geçmiş kitapları neshi konusunda bir ihtilafın mevcut olmadığı söylenmektedir.⁵ İslam bilginlerinin çoğunluğu, herhangi bir peygamberin gelmesiyle önceki peygamberin

¹ Maide, 5/19. Ebu’s-Suud Efendi, Kitap ehlinin Hz. Muhammed’e ve Kur’an’a uymakla sorumlu olduklarını ifade etmiştir, bkz.: Ebu’s-Suud; İrşadu’l-Akli’s-Selim, 1/126-127, 2/145, 249-251, 254, 299.

² Atik; “Ehl-i Kitab” md., İslamî Kavramlar, s. 205.

³ Asi; İslam’ın Diğer Dinlere Bakışı, s. 35.

⁴ Asi; İslam’ın Diğer Dinlere Bakışı, s. 41.

⁵ Kırca; “Nâsîh ve Mensuh” md., İslamî Kavramlar, s. 568.

şeriatının ve kutsal kitabının neshedilip yürürlükten kaldırıldığı görüşündedir.¹ Ama bu konuda aksi görüşte olan; Kur'an'ın önceki ilahî kitapları neshetmediğini iddia eden bilginler de bulunmaktadır.

Ebu Müslim el-İsfehani'nin, Bakara Suresi 106. ayetinde kastedilen neshin, Kur'an'ın kendinden önceki ilahi kitapları yürürlükten kaldırması anlamına geldiği görüşünde olduğu nakledilmiştir.² Yahudilikten Müslümanlığa geçen Samuel b. Yahya el-Mağribî, Yahudi kutsal kitabının içinde bile birçok nesihler olduğunu; sonra gelen peygamberin kendinden önceki peygamberin şeriatını ve kutsal kitabını neshettiğini, dolayısıyla Kur'an'ın gelmesiyle kendinden önceki kitapların geçerliliklerinin kalmadığını, neshedildiklerini söylemiştir.³ Muhammed Esed de Kur'an'ın kendinden önceki ilahi kitapları yürürlükten kaldırdığı görüşündedir.⁴ Zerkani, Tevrat'taki nesihlerden örnekler vererek önceki şeriatların geçerli olmadığını belirtmiştir.⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'an'ın gelmesiyle önceki kitapların hükmünün sona erip yürürlükten kalktıklarını belirtmiş ve kurtuluşa ermek için Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a uymaktan başka bir yol olmadığını ifade etmiştir.⁶ Süleyman Ateş'in "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir." makalesine reddiye olarak "Cennet Mü'minlerin Tekelindedir." makalesini yazan Talat Koçyiğit, Kur'an öncesi kutsal kitapların unutma ve tahrif etme gibi nedenlerle Allah'tan geldiği şekillerini koruyamayıp geçerliliklerini kaybettiklerini ve Kur'an tarafından neshedildiklerini ifade etmiştir.⁷ Yaşar Nuri Öztürk, neshin muamelat konularında olduğunu ve Kur'an'ın bu anlamda kendinden önceki bütün kutsal kitapları neshettiğini ifade etmiştir: "Her peygamberin aldığı vahiy kendinden öncekileri, ortak ve genel esaslar saklı olmak üzere nesheder. Ve bu anlamda vahyin son verilerini toplayan Kur'an kendinden önceki hüküm ve ayetleri neshetmiştir. Kur'an'ın, Ehlikıtap'ın elindekileri tasdik edici olarak geldiğini söylemesi bu tesbitle çelişmez. Çünkü genel esaslar bakımından peygamberlerin tümünün mesajı aynıdır. Bunlarda nesh söz konusu olmaz. Nesh, pratiklerde olur. Bu anlamda her peygamber yeni

¹ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 6/211; Mehmed Sofuoğlu; Tefsire Giriş, Çağrı Yay., İstanbul 1981, s. 139, 204; İsmail Cerrahoğlu; Tefsir Usulü, TDV Yay., Ankara 1995, s. 124-126.

² Razi; Tefsiru'l-Kebir, 2/249; Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 1/217-218, 5/138.

³ Samuel b. Yahya el-Mağribî; Yahudiliği Anlamak, s. 25-46. Gulam Haydar Asi de İbn Hazm'dan nakille Tevrat'taki neshe örnekler vermiştir, bkz.: Asi; İslam'ın Diğer Dinlere Bakışı, s. 109-112.

⁴ Esed; Kur'an Mesajı, s. 30, 304-305, 551.

⁵ Muhammed Abdulazim ez-Zerkani; Menahilü'l-İrfan, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988, 2/190-193.

⁶ Bilmen; Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, 1/103-104, 141, 2/744, 748-749, 798, 867-868.

⁷ Talat Koçyiğit; Cennet Müminlerin Tekelindedir, İslami Araştırmalar, Cilt: 3, Sayı: 3, Temmuz 1989, s. 87, 89.

hükümler getirmiştir. Kur'an'ın kendinden öncekileri tasdik ediciliği genel ve temel hükümler bakımındandır; pratikler söz konusu olduğunda Kur'an, kendinden önceki bütün hükümleri neshetmiştir. Bunun aksini söylemek, 'Kur'an olsa da olur olmasa da' şeklinde bir sonuca götürür ki, bu, Kur'an'ın lüzumsuzluğunu ilan etmektir. Kur'an'da sözü edilen neshin bu noktaya ilişkin anlamı, eski hükümlerin değiştirilmesidir.”¹ İbrahim Canan, “Muhammed'in nefsi elinde olana and olsun ki, bu ümmetten her kim - Yahudi olsun, Hıristiyan olsun- beni işitir, sonra da benimle gönderilene inanmadan ölürse, o kimse ateş halkındandır.”² rivayetinin açıklamasında Hz. Peygamberin gelmesinden sonra bütün dinlerin neshedilip hükümden kaldırıldığını ifade etmiştir.³

Süleyman Ateş, Kur'an öncesi kutsal kitapların neshi konusunu farklı eserlerinde ele almıştır. “Yeniden İslam'a” kitabından “Kur'an'ın Kendinden Önceki Kitabı Tasdiki” bölümündeki görüşlerini özet olarak aktarıyoruz: “Kur'an-ı Kerim, Allah'ın birliğini kabul eden, ahirete inanan ve salih eylemler yapan bütün insanlara cennet müjdesini vermiştir. Kur'an'ın kendi ifadesine göre Kur'an, kendinden önceki kitapları nasih (ortadan kaldırıcı, geçersiz kılıcı) değil, musaddik (doğrulayıcı) ve müheymîn (koruyup kollayıcı) olarak gelmiştir... Bu açık, geniş, evrensel beyan karşısında kalkıp da Kur'an'ın, önceki İlahî Kitapları neshettiğini, o kitapların mensuplarının, Hz. Muhammed'in getirdiği şekliyle müslüman olmadıkça ibadetlerinin Allah katında kabul görmeyeceğini söylemek doğru değildir, Kur'an'ın açık ifadesine terstir. Çünkü Kur'an, kendinden önceki İlahî Kitapların hükümsüz, geçersiz olduğunu söylememiş, tam tersine o Kitapların mensuplarına, Kitaplarının hükümlerini uygulamalarını emretmiştir: ‘Tevrat indirilmeden önce İsrail'in / Yakub'un kendisine haram kıldığı şeyler dışında bütün yiyecekler İsrail oğullarına helaldi. Onlara de ki: Eğer doğru iseniz, haydi Tevrat'ı getirin de onu okuyun.’ (Al-i İmran, 3/93)... Şimdi eğer Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat, Kur'an'ın kastettiği Tevrat değilse, o zaman Kur'an, nasıl Yahudilerden, Tevrat'ı getirip okumalarını istemektedir? Adamlar, olmayan Tevrat'ı nasıl getirsinler? Demek Tevrat var ki Kur'an onun getirilip açıkça okunmasını emretmektedir... Bakara Suresinin 79. ayetinde geçen kitap, Tevrat'ın kendisi değil, ona yazılan şerhlerdir. Cenabı Hak, Musa'ya vahyedilen Tevrat'ın dışında, insanların kendi elleriyle yazdıkları kitapların Allah'ın sözü olmadığını vurgulamaktadır. Tevrat'ın

¹ Yaşar Nuri Öztürk; Kur'an'daki İslam, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1998, s. 371-372.

² Müslim, İman 240.

³ İbrahim Canan; Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yay., Ankara 1988, 2/209.

kendisine gelince Kur'an, indiği sırada Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ın, Hakk'ın kitabı olduğunu söylemekte, onu doğrulayıcı olarak indiğini belirtmektedir. Şimdi Kur'an, kendinden önceki Kitapları doğrulayıcı ise neshedici olamaz. Eğer o Kitaplarda bulunanlar yanlış, uygulanmaz hükümler ise Kur'an onları nesheder. Ama Kur'an öyle görmüyor, tam tersine onları birer nur, rahmet ve hidayet kaynağı görüyor. (Maide, 5/44, 46; Enam, 6/91). Bu ayetlerde Tevrat ve İncil'in yol gösterici ve ışık oldukları vurgulanmaktadır. İnsanların yolunu aydınlatan ışık neshedilir mi? Kendinden önceki Kitab'ı neshetmek şöyle dursun, ona sahip olucu, koruyucu ve kollayıcı olarak indiğini bildiren Kur'an (Maide, 5/48), Kitap ehline kitaplarını bırakmalarını değil, tam tersine Kitaplarının hükmünü olduğu gibi uygulamalarını emretmektedir (Maide, 5/43-47, 66, 68). Şimdi eğer Kur'an indiği sırada Tevrat ve İncil muharref, aslı yok ve Kur'an onları tamamen neshetmiş, ortadan kaldırmış ise nasıl Yahudilere Tevrat'ın hükmünü uygulamaları; Hristiyanlara İncil'in hükmünü uygulamaları ve genel olarak Kitap ehline, Tevrat ve İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni uygulamaları emredilir? Olmayan yahut neshedilen şey nasıl uygulanır? Bazılarına göre 'Rablerinden kendilerine indirilen' Kur'an'dır. Fakat bu görüş ayetin ruhuna uygun değildir. Çünkü Allah, her millete sadece kendi diliyle elçi gönderir, Kitap indirir (İbrahim, 14/4). Ayette 'Rablerinden kendilerine indirilen' kitaplardan söz edildiğine göre bunların evvel emirde Araplara hitap eden Kur'an değil, Musa'dan sonra gelmiş olan peygamberlere verilen vahiyler olması gerekir. Çünkü Kur'an onlara değil, Arap peygamber vasıtasıyla ilk önce Araplara indirilmiştir (Yusuf, 12/2; Enam, 6/92; Şura, 42/7). İbranice konuşan Yahudilere Arapça Kur'an indirilmiş olması, bu ayetlerin anlamına ters düşer. Nasıl Araplara, yabancı dilde bir Kur'an indirilmiş olsa, Araplara yabancı dille hitap edilir mi biçiminde bir itiraz olur idiyse, İbranilere de Arapça Kur'an indirildiği takdirde aynı itiraz olurdu. Demek ki 'Rablerinden kendilerine indirilen' tabiri, Musa ile İsa arasında gelen İsrail oğlu peygamberlerine verilen vahiy eserleri, Tevrat'ın ekleridir... Demek ki Kitap ehline Rablerinden indirilen başka, Hz. Muhammed'e Rabbinden indirilen de başkadır."¹ "Ali İmran Suresi 119. ayette 'Kitabın tamamına inanırsınız' ifadesi çok önemlidir. Burada Kitap tekil olarak kullanılmıştır. Çünkü Kur'an, peygamberlere vahyedilen sözleri, aynı İlahi Kitabın ayetleri kabul ediyor. Hz. Muhammed'e verilen vahiyler de, daha önceki peygamberlere gelen vahiylerdir. Ancak Musa'ya, İsa'ya ve ikisi arasında gelen peygamberlere İbranice

¹ Ateş; Yeniden İslama, s. 29-38; Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 4/498-525.

vahyedilen ayetler, Hz. Muhammed'e de Arapça vahyedilmiştir. Bundan dolayı bütün peygamberlere gelen Kitap, aslında aynı Kitap'tır, ancak peygamberlere göre değişik dillerde vahyedilmiştir. Yahudiler, Kitabın sadece kendi dillerinde olanını kabul edip, onu doğrulayıcı olarak inen ve aynı prensipleri içeren Arapça Kur'an'ın ayetlerini kabul etmemekle haksızlık etmektedirler. Ama müslümanlar, kendi dillerinde inen Kur'an'ı kabul ettikleri gibi aynı prensipleri getirmiş olan Tevrat'ı da kabul ederler. İlâhî Kitapları ayrı ayrı kitaplar değil, ayrı dillerde inmiş aynı Kitap görürler. Onun için 'Kitabın hepsine inanırlar.' İşte 'Siz Kitabın hepsine inanırsınız' ifadesinde bu incelik vardır."¹

Görüldüğü üzere İslam bilginlerinin çoğunluğu, Bakara Suresi 106. ve Nahl Suresi 101. ayetlerde söz edilen nesh olayının, Kur'an'ın kendinden önceki kitapları yürürlükten kaldırması ve geçerlilik sürelerini sona erdirmesi anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.² Ayetlerde önceki kitapların Kur'an tarafından yürürlükten kaldırıldığı ve geçerlilik sürelerinin sona erdiği biçiminde açık bir ifade yoktur.³ Neshle ilgili ayetlerde "ayet" sözcüğü kullanılarak ayetin neshinden söz edilmektedir. "Ayet" sözcüğü Kur'an'da işaret, delil, mucize, ibret vb. anlamlarında kullanılmaktadır ama kitabın tamamı anlamında kullanımına rastlanmamaktadır. Kur'an, kendinden önceki kitapların yanlışlığından, bozulduğundan, kendisinin gelmesiyle yürürlükten kalktıklarından vb. açık bir biçimde söz etmezken, kendi zamanında kitap ehlinin ellerinde bulunan kendinden önceki kitapları tasdik ettiğinden açık bir biçimde söz etmekte ve İsrail oğullarını kendisine iman etmeye davet etmektedir: "Ey İsrail oğulları! Size verdiğim nimetimi anımsayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim ve yalnız benden korkun. Sizin yanınızda bulunanı tasdik edici olarak indirdiğime inanın, onu inkar edenlerin ilki siz olmayın. Ayetlerimi az bir değer karşılığında satmayın ve yalnız benden sakının. Bile bile hakkı batılla karıştırmayın."⁴ Kur'an, Tevrat ve Kur'an'ın birbirine destek olduklarını da haber vermektedir: "Onlara katımızdan gerçek gelince: 'Musa'ya verilenin benzeri buna da verilmeli değil miydi?'

¹ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 2/101, 4/498-501, 8/393-394. Yaşar Nuri Öztürk, Süleyman Ateş'in önceki kitapların neshi ve Kur'an tarafından tasdik edilmesi konusundaki görüşlerinin isabetli olmadığını ifade etmiş ve çeşitli eleştiriler yöneltmiştir, bkz.: Öztürk; Kur'an'daki İslam, s. 372, 460-464.

² Sofuoğlu; Tefsire Giriş, s. 139, 204; Cerrahoğlu; Tefsir Usulü, s. 124-126; Muhammed Ebu Zehra; İslam Hukuku Metodolojisi, Çev. Abdulkadir Şener, Fecr Yay., 1986, s. 161.

³ Kitab-ı Mukaddes'in metin ve güvenilirlik açısından değerlendirmesi için bkz.: Mehmet Paçacı; Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı, Nun Yay., İstanbul 1994, s. 19-58.

⁴ Bakara, 2/40-42, 89, 91, 97, 101. Hz. İsa da Tevrat'ı tasdik etmektedir: Al-i İmran, 3/50; Saf, 61/6.

dediler. Daha önce Musa'ya verileni de inkar etmemişler miydi? 'Birbirini destekleyen iki büyü.' dediler. 'Kuşkusuz ki biz, hepsini de inkar ediyoruz.' dediler. De ki: 'Eğer doğru iseniz, haydi Allah katından bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyayım.' Eğer sana cevap veremedilerse bil ki, onlar yalnızca boş arzularına uyuyorlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın, kendi boş arzusuna uyandan daha sapık kim vardır? Kuşkusuz ki Allah, zalim topluma yol göstermez. Düşünüp öğüt alsınlar diye sözü, onlara birbiri ardınca ulaştırdık. Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz, buna da inanırlar. Bu, onlara okunduğu zaman dediler ki: 'Buna inandık. Kuşkusuz ki bu, Rabbimizden gelen gerçektir. Kuşkusuz ki biz, bundan önce de müslümanlardık.' İşte onlara, sabretmelerine karşılık ödülleri iki kez verilir. Onlar, kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar."¹ Kur'an'a inananlar, önceki kutsal kitaplara da inanırlar: "İçlerinden haksızlık yapanlar dışında kitap ehliyle ancak en güzel biçimde mücadele edin. Deyin ki: 'Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız ve sizin tanrınız birdir. Biz yalnızca O'na teslim olanlarız.' İşte böylece sana da kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar. Bunlardan da ona inananlar vardır. Ayetlerimizi inkarcılardan başkası bile bile inkar etmez. Sen bundan önce bir kitap okumuyordun, sağ elinle de onu yazmıyordun. Eğer öyle olsaydı batıl için çalışanlar elbette kuşkulanırlardı. Doğrusu o, kendilerine bilgi verilenlerin göğüslerinde bulunan apaçık ayetlerdir. Ayetlerimizi, zalimlerden başkası bile bile inkar etmez."² Herkes, kendi yanındakinden memnundur, böyle olması da insanın doğası açısından doğal bir durumdur. "Ey elçiler! Temiz şeylerden yiyin ve iyi iş yapın. Kuşkusuz ki ben, yaptıklarınızı bilirim. İşte sizin bu ümmetiniz bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse benden sakının. Ama onlar işlerini aralarında parçalayıp kitaplara ayırdılar. Her grup, kendi yanındakiyle sevinmektedir."³ Kur'an, öncelikle ilk muhatapları olan kimseleri uyarmak, daha sonra da kitap ehli de dahil olmak üzere ulaştığı herkesi uyarmak için indirilmiştir: "De ki: Tanıklık bakımından hangi şey daha büyüktür? De ki: Benimle sizin aranızda Allah tanıktır. Bu Kur'an bana, sizi ve ulaştığı kimseleri onunla uyarmam için vahyedildi. Gerçekten siz mi, Allah ile birlikte başka tanrıların olduğuna tanıklık ediyorsunuz? De ki: Ben tanıklık etmiyorum. De ki: O ancak bir tek tanrıdır ve ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."⁴

¹ Kasas, 28/48-54.

² Ankebut, 29/46-49; Bakara, 2/4, 136; Al-i İmran, 3/84.

³ Müminun, 23/51-53; Rum, 30/32; Zuhruf, 43/36-37; Mücadele, 58/19-22.

⁴ Enam, 6/19; Maide, 5/15, 19; Araf, 7/157-158; Enbiya, 21/107; Sebe, 34/28, 44; Fatır, 35/42; Şura, 42/7.

Bu inanç esaslarının inkarı, kişiyi kurtuluştan uzaklaştırıp hüsrana sürükler. Allah’a ve ahirete imanın olmamasının, kurtuluşu kaybettireceği Kur’an açısından kesindir. Ama diğer inanç esaslarının bulunmamasının kurtuluşa ulaşmayı engelleyeceği aynı kesinlikte değildir. Çünkü Allah’a ve ahirete imana, akli ve yaratılıştan gelen yetenekleri kullanmakla ulaşmak mümkündür. Akli olan herkes sorumlu olup olmayanlar mükellef olmadıkları için bütün insanlardaki ortak sorumluluk akıldır. Allah’a ve ahirete iman dışında diğer inanç esaslarına; meleklerle, peygamberlere ve kitaplara imana ancak tebliğ gibi dış etkenlerle ulaşılabilir. Bir kişinin herhangi bir mesajı duymuş olması, o mesajdan sorumlu olmak için yeterli değildir. Sorumlu olmak için kişinin, kendisine iletilen mesajı anlayıp değerlendirme yapacak ve seçimde bulunabilecek şekilde mesajın tebliğ edilmesi gerekir.¹ Allah, kime ne nimet vermişse yalnızca o nimetten sorumlu tutup hesaba çeker. Kimseye de gücünün üstünde, yapabileceğinin dışında bir sorumluluk yüklemes. Bu açıdan, Kur’an’da geçen inanç esaslarına kişinin hangi şartlardan dolayı inanmadığı, kendisine verilen nimetlerle inanma imkanının olup olmadığı din gününün tek sahibi olan Allah tarafından değerlendirilecektir. Kur’an’da, inanmayanların kurtuluşu kaybedip cehennem azabına çarptırılacağından bahseden ayetleri değerlendirirken bu durumun da göz önünde bulundurulması önemlidir. Kur’an’da inkarcıların cezalandırılacağını haber veren anlatımlar, çoğunlukla genel ifadelerdir: “İnkâr edenler için de cehennem ateşi vardır. Haklarında hüküm verilmez ki ölsünler. Onlara ateşin azabı da hafifletilmez. Her inkarcıyı işte böyle cezalandırırız. Onlar, cehennem ateşinin içinde acıyla bağışırlar: ‘Rabbimiz! Bizi çıkar, yapmış olduğumuzdan başka iyi iş yapalım.’ Size, öğüt alacak kimsenin öğüt alabileceği kadar ömür vermedik mi? Size uyarıcı da geldi. Öyleyse tadın, artık zalimlerin hiç yardımcısı yoktur.”² Bu genel ifadelerin yanında, neyin inkarının azabı gerektireceğini bildiren ifadeler de bulunmaktadır. Zorlama olmaksızın kişinin kendi özgür iradesiyle ve kendi seçimiyle Allah’ı inkar etmesinin cezası, cehennemdir: “Kalbi imanla yatışmış olduğu halde baskıyla zorlanan dışında her kim inkara göğüs açarak inandıktan sonra Allah’ı inkar ederse, işte onlara Allah’tan bir öfke vardır. Onlar için büyük bir azap da vardır. Bu, onların dünya yaşamını ahirete üstün tutmalarından ve Allah’ın inkarcı topluma yol göstermeyeceğinden dolayı böyledir. Onlar, Allah’ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Gerçeğin

¹ Nisa, 4/115; Enam, 6/154-157; Tevbe, 9/113-114; İbrahim, 14/4; Fussilet, 41/44; Muhammed, 47/25.

² Fatır, 35/36-37; Enfal 8/36; Yunus, 10/4.

bilincinde olmayanlar da işte onlardır. Kuşkusuz ki, onlar ahirette de kaybedeceklerdir.”¹ Ahireti inkar etmenin cezası da cehennemdir: “İnkâr edip ayetlerimizi ve ahiret buluşmasını yalanlayanlar ise azabın içine getirilirler.”²

2.1.3. KURTULUŞ-İBADET İLİŞKİSİ

İbadet, sözlükte “boyun eğme, kulluk, tapınma” anlamlarına gelmektedir.³ Her dinî kültürün kendi terminolojisinde ibadet fenomenini ifade etmek üzere seçtiği kelimelere ait anlamların ortak noktasının acziyet, sığınma, yüceltme, sevgi ve korku gibi duygularla bir tanrıya veya tabiat üstü varlıklara yönelmek, bu varlık veya varlıklara saygı ifadesi olmak üzere belli davranışları yerine getirmek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu kelimeler insandaki, tanrı veya tabiat üstü varlıklara inanmak suretiyle iç dinamikleri harekete geçen ve çeşitli davranışlarla tezahür eden derunî ve evrensel bir fenomeni ifade etmektedir.⁴ İslami literatürde ibadetin biri genel, diğeri özel olmak üzere iki anlamı vardır. Genel anlamda ibadet, mükellefin Allah’a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O’nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradî davranışları ifade eder. Böylece tamamen dinî olan görevlerden başka kişilerin Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil de ibadet olarak nitelendirilir ve ödüllendirilir. Bu amaçla fert ve toplum yararına gerçekleştirilen her olumlu davranış dinî ve manevî bir anlam kazanır. Özel anlamda ibadet ise mükellefin yaratanına karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh literatüründe ibadetin yaygın kullanımı da bu ikinci anlamdadır. İslam’ın temel şartlarını teşkil eden namaz, oruç, zekat ve haccın yanında kurban kesme, itikaf, dua, Kur’an okuma, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamıyla ibadetin en meşhur örneklerini oluşturur... İbadetler şekil olarak basit görünseler de yüce yaratanın buyrukları olduğu için güçleri ve sırları bu maddî alanın ötesine uzanır ve her biri yaratanla bağlantının değişik biçim ve boyutlarda gerçekleşmesini sağlar. Bunun için de namaz örneğinde olduğu gibi belli duaların ezberlenmesi ve okunması, belirli davranış biçimleri, hacda olduğu gibi çoğu sembolik nitelik taşıyan bir dizi davranış ibadetin bir parçasını veya şeklî unsurunu

¹ Nahl, 16/105-109; Bakara, 2/28; Nisa, 4/136, 150; Tevbe, 9/54, 80, 84; Hud, 11/60, 68; Ra’d, 13/5, 30.

² Rum, 30/16; Nisa, 4/136; Kehf, 18/105-106; Ankebut, 29/23; Fussilet, 41/7; Müddessir, 74/41-46.

³ İbn Manzur; Lisanü’l-Arab, “abd” md.

⁴ TDV İslâm Ansiklopedisi, “İbadet” md., 19/234.

teşkil edebilir. Bu tür davranışların ibadet sayılmasının anlamı ise her zaman zihnen kavranmayabilir. Çünkü ibadetler, dinin belli ölçüde biçimsellik ve sembolizm içeren bir yönünü temsil eder...¹

Kurtuluş düşüncesi, bir Yüce Varlık / Allah inancıyla birlikte vardır. Kişi, her şeyin var edicisi, sahibi olan bir Yüce Varlığa inandığında ve O'ndan ödüller bekleyip cezalandırmasından korunmak istediğinde O'nu hoşnut edecek bir yaşam sürmeye çalışır. İşte, Yüce Varlığın hoşnutluğunu kazanmak için ortaya konan bütün düşünce, söz ve eylemlere genel anlamda “ibadet” diyoruz. İnsanın doğasında Yüce Varlığa yönelip ibadet etme eğilimi de vardır. Mühtedi Yasin Gold, müslüman oluş öyküsünü anlatırken, “Gerçek bir ibadet ihtiyacı gün geçtikçe kendisini hissettiriyordu. Zihnimi dinlendirebilecek olan şey, gerçek bir Tanrı’ya ibadet olabilirdi.” demiştir.² Yüce bir varlığa ve bu dünyada yaptıklarından başka bir alemde hesaba çekilmeye ve hesap sonucunda ödül veya ceza görmeye inanma ihtiyacı fitrî olduğu gibi inanılan yüce varlığa tapınma ve kulluk etme ihtiyacı da fitrîdir. Tapınma ve ibadet ihtiyacının fitrattan kaynaklandığı gerçeği, insanların üstesinden gelemedikleri felaketlerde daha çok ortaya çıkmaktadır. Büyük felaketler sırasında ve sonrasında ibadet yerlerine gidenlerin çoğaldığı ve daha önce yüce bir varlığa inanmayanların veya inandığı halde ibadet etmeyenlerin bile ibadete yöneldikleri gözlenmektedir. Kur’an, insanlardaki bu fitrî duyguya, gemide giden insanların farklı davranışlarını örnek vererek işaret etmektedir: “Sizi karada ve denizde yürüten O’dur. Hatta siz gemilerin içindeydiniz. Gemiler onları hoş bir rüzgarla alıp götürüyor, onlar da o rüzgardan dolayı seviniyorlardı. Gemilere çok şiddetli bir rüzgar geldi. Dalga da her yerden onlara geldi. Kuşatıldıklarını sandılar, dini yalnız Allah’a ait yaparak içtenlikle: ‘Eğer bizi bundan kurtarırsan, kesinlikle şükredenlerden oluruz.’ diye yalvardılar. Ama Allah onları kurtarınca, hemen yeryüzünde haksız yere azgınlık yapıyorlar. Ey insanlar! Dünya yaşamının geçici yararı için yaptığınız azgınlığınız kendi zararınızdır. Sonra dönüşünüz bizedir, yaptıklarınızı size haber verimiz.”³ İnsanlar, ibadet biçimlerini ve zamanlarını bile kendileri icad edip geliştirebilir. Şöyle ki, kral, ağa, bey gibi güçlü kimseler karşısında saygı için elpençe divan durmayı, eğilmeyi Tanrı’ya ibadette esas alıp, daha üstününü ve en mükemmeli Tanrı’ya göstermeye çalışabilirler. Günlerine,

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, “İbadet” md., 19/240-241.

² Vakkasoğlu; Dünyada İslâm’a Koşanlar, s. 64.

³ Yunus, 10/22-23.

kendilerini yaratıp her türlü nimetleri veren Tanrı'ya övgü ve teşekkürlerini sunup yardım istedikleri ibadetle başlayabilirler. Bu ibadeti yeme, içme, dinlenme gibi doğal ihtiyaçlar için çalışmaya ara verdikleri zamanlarda tekrarlayabilirler. Aynı şekilde yatmadan önce de o günü kendilerine bağışlayan Tanrı'ya övgüde bulunup, teşekkür edip, gelecek için O'ndan yardım ve başarılar isteyebilirler. İbadet ihtiyacı, böylece fıtrî olarak ortaya çıkar ve dünyadaki olaylara kıyaslamalar yapılarak ibadet biçimleri belirlenip geliştirilebilir. Dinler de insanların bu doğal duygu ve ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli ibadetler ve uygulama biçimleri belirlemişler ve inananlarına zorunlu bir görev olarak yüklemişlerdir. Kurumsallaşmış her din, kendi varlığını korumak ve farklılıklarını devam ettirmek için ibadetin amacı ve özü kadar, diğer dinlerden farklı olarak belirlediği ibadet biçimlerine de önem vermiştir. İbadetler, rastgele düzenlenmiş, Tanrı'ya tapınma dışında hiçbir amacı ve yararı olmayan eylemler değildir. Her ibadet için bireysel veya toplumsal, maddî veya manevî birçok yararlar da gözetilmiştir.

Kendisine ibadet edilmeyi sadece büyük lütuf ve bağış sahibi hak eder ki o da Allah'tır.¹ Kur'an'a göre, ibadet yalnızca Allah'a yapılır. Herhangi bir mahlukun, kendisi gibi mahluk olan başka bir varlığa ibadet etmesi asla caiz değildir. Bütün mahlukatın bir tek varlığa; kendilerini yaratan Allah'a ibadet etmesi, O'na boyun eğip yalnızca O'na kul olması gerekir. Her gün namazlarda ve diğer dualarda tekrar tekrar okunan Fatihâ Suresinde yalnız Allah'a ibadet edeceğimizi söylüyoruz: “Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”² Kur'an, insanların ve cinlerin yaratılış amacını Allah'a ibadet olarak bildirmiştir. “Cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler diye yarattım.”³ Kur'an'da Allah'a ibadet etmeyi emreden pek çok ayet vardır: “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki korunasınız.”⁴ Bütün peygamberler de toplumlarını, yalnızca Allah'a ibadet etmeğe çağırmışlardır: “Nuh'u toplumuna elçi gönderdik. Dedi ki: Ey toplumum! Allah'a ibadet edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Kuşkusuz ki ben, üzerinize büyük bir günün azabının gelmesinden korkuyorum.”⁵ İbadetler namaz, oruç, hac, kurban gibi zamana ve belli biçimlere bağlı olduğu gibi Allah'ı anmak, sadaka vermek gibi belli bir zamana ve biçime bağlı olmayabilir.

¹ Ragıb; el-Müfredat, “abd” md.

² Fatihâ, 1/5.

³ Zariyat, 51/56.

⁴ Bakara, 2/21; Nisa, 4/36.

⁵ Araf, 7/59, 65, 73; Hud, 11/50, 61, 84; Nahl, 16/36; Müminun, 23/23, 32; Neml, 27/45; Ankebut, 29/16.

İbadetler dinin asli unsurlarından biri olduğu için Allah’a inanan ve İslam’ı benimseyen herkesin onları yerine getirmesi kural olarak istenir. Ancak ibadetlerin teşrîinde tedricî bir yol izlendiği gibi onlarla mükellef tutma konusunda gerek ibadetin mahiyetine ve amacına gerekse onu yerine getirmesi istenen kimsenin güç, imkan ve sorumluluklarına göre bir ayırım ve sınıflandırmaya da gidilmiştir. Bu tutum, aynı zamanda ibadetlerin yerine getirilmesi için gerekli zihni hazırlığı sağlama, hak ve sorumluluk, nimet ve külfet arasında bir denge kurma ve mükellefiyette tabîî-beşerî faktörleri göz önünde bulundurma konusuna verilen önemi göstermektedir. Mekke döneminde iman esaslarının vazedilmesi ve inananların ferdî nitelikteki ibadetlere alıştırılması, Medine döneminde ise belli bir sıra içinde ferdî ve sosyal nitelikli ibadetlerin istenmesi ve bunlarla mükellefiyetin son şeklinin verilmesi böyle bir anlam taşır. Öte yandan her ibadet belli ölçüde bir külfet ve mahrumiyet içerse de bu dinin genel telkinleri, sağlayacağı dünyevî ve uhrevî faydalar, daha da önemlisi ferdin Allah katındaki konumu düşünüldüğünde kolaylıkla katlanılabilecek bir durumdur. Bu sebeble Kur’an’da ve hadislerde çeşitli ibadetlere atıfta bulunularak dinde zorlaştırmanın bulunmadığı, kolaylaştırmanın esas alındığı, her zorluğun beraberinde bir kolaylık ve ferahlığın bulunduğu, insana gücünün üzerinde bir külfet yükletilmediği, ibadet mükellefiyetinin de yapılabilir ve üstesinden gelinebilir olduğu sıkça hatırlatılır. Bunun yanında ibadetlerin ifasında herhangi bir sıkıntı ve engelle karşılaşıldığında alternatif ibadet biçimleri, telâfi imkanları veya mazeretten dolayı muafiyetler de söz konusu olmuş, ayet ve hadislerde getirilen bu imkanlar daha sonra İslam hukukçularınca da geliştirilip sistemleştirilmiştir.¹

Bazı bilginlere göre, Allah-İnsan ilişkisi toplumların kültürlerinden etkilenerek şekillenmiştir. İbadetlerdeki farklı biçimler ve anlayışların bir nedeni de bu kültürel özelliklerdir: Kur’an’dan önceki kutsal kitaplarda ve onların gönderildiği dillerde (Aramca ve İbranca) Allah ile insan arasındaki ilişki mecazi olarak baba-oğul ilişkisine benzetilerek ifade edilmiştir. Bu benzetme, babanın oğluna duyduğu sevgi, şefkat ve merhamete istinaden yapılmıştır. Kur’an’da ise bu ilişki, Kur’an dili Arapçada “sahip, efendi, mürebbi” anlamlarına gelen “rab” ve “köle, kul” anlamındaki “abd” kelimeleriyle anlatılmıştır. Bu benzetmenin bilinen nedenlerinden birisi, dönemin Arap toplumunda sosyal bir olgu olarak kölelik kurumunun sahip olduğu yaygınlıktır.

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, “İbadet” md., 19/243.

Kur'an, bu Rab-Abd (Efendi-Köle) ilişkisini baz almış ve ona ahlaki bir boyut kazandırarak Allah-İnsan ilişkisini anlatmak için elverişli bir hale getirmiştir. Allah'a kulluk en genel anlamda, Allah'ın insana vermiş olduğu sonsuz nimetlere karşı insanın O'na boyun eğmesi, O'nun otoritesini tanınması ve O'nun bütün ahlaki buyruklarını yerine getirmesi ile gerçekleşmektedir.¹ "İbadet bir kulluk borcudur ve Allah'ın verdiği nimetlerin bir şükürdür. Gerçek manası ile ibadet, Allah katında kulun kendi kusurunu ve acizliğini görüp Allah'ın kudret ve rahmeti karşısında secdeye kapanmasıdır. Bir diğer ifade ile, kulun her an Allah ile birlikte olduğunun şuurunda olmasıdır... İbadetin ruhu ise ihlastır. Yani ibadet, herhangi bir fizyolojik veya sosyolojik bir gaye için yapılmaz. Ancak Allah rızası için yapılır. Kul olduğu ve bundan dolayı da görevi olduğu için yapılır. İbadetler, dünyevi menfaat ve düşüncelerle de yapılmaz. Gösteriş için yapılan ibadetlere riya karışmış demektir. Bu da ihlas ile asla bağdaşmaz. Allah, bu tür ibadet yapanları kınamıştır."²

Kurtuluşa erip cennete ve orada sonsuz mutluluğa kavuşmada birinci unsur imandır. İmansız yapılan iyi işler yarar sağlasa bile tam istenen sonuca ulaştıramaz, sahibine kurtuluşu kazandıramaz. İbadet, imanın bir gereği olarak yapılması gereken işlerdendir. Kur'an'da birçok ayette iman ve amel birlikte zikredilmektedir. Bu tür ifadeler, kurtuluşa ermek için bir dinî kimliğe sahip olmanın tek başına yeterli olmadığını, dinî kimliğin gerektirdiği kişilik özelliklerini de yerine getirmek gerektiğini göstermektedir: "Yüzlerinizi doğu ve batı yönüne çevirmeniz iyilik değildir. Fakat asıl iyilik şu kimsenin yaptığıdır: Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere inandı. Mala sevgisine rağmen yakınlarla, öksüzlere, düşkünlere, yolda kalmışa, isteyenlere ve köleleri özgürlüğe kavuşturmak için verdi. Namazı kıldı ve zekatı verdi. Antlaşma yaptıkları zaman antlaşmalarını yerine getirenler ile zorluk, darlık ve savaş anında sabredenlere gelince işte onlar, doğru olanlardır. Onlar gerçekten sakınanlardır."³ Bu ayette hem iman esasları, hem belli vakitleri ve kuralları olan ibadetler, hem de ahlak kuralları birlikte zikredilmiştir. Kur'an'ın geneline de bakıldığında zaman, müslümanın nasıl olması gerektiği üzerinde daha yoğun durulduğu; kimlikten çok kişiliğe hitap ettiği görülmektedir. İman ve ibadetin (amelin) birbiriyle ilişkisi olduğunu söylerken amelsiz imanın olup olmayacağı, amelin imandan bir cüz olup olmadığı gibi kelamî tartışmalara

¹ Ö. Özsoy; İ. Güler; Konularına Göre Kur'an, s. 345.

² Kırca; "İbadet" md., İslamî Kavramlar, s. 343-344.

³ Bakara, 2/177, 277.

girmiyoruz. İmanla birlikte ibadetin ve salih amellerin de kurtuluşa ermede önemli katkısı olduğunu belirtmekle yetiniyoruz. Hz. Muhammed'den yapılan bazı rivayetlerde de kurtuluşa ermek için iman, ibadet ve ahlak bütünlüğünün bulunması gerektiğine işaret edilmiştir: “Muaz b. Cebel'den rivayet edilmiştir: Bir seferde Resulullah ile beraberdik. Bir gün onun yakınında bulundum ve beraber yürüdük. ‘Ey Allah’ın Elçisi! Bana, beni cehennemden uzaklaştırıp cennete girdirecek bir amel haber ver.’ dedim. ‘Büyük bir şey sordun. Bu, Allah’ın kolaylaştırdığı kimseye kolaydır; Allah’a ibadet eder, O’na hiçbir şeyi ortak koşmazsın, namazı kılarırsın, zekatı verirsın, Ramazan orucunu tutarsın, Eve (Kabe’ye) hac yaparsın.’ dedi. Sonra, ‘Sana hayır kapılarını göstereyim mi?’ dedi. ‘Evet, ey Allah’ın Elçisi göster’ dedim. ‘Oruç perdedir, sadaka tıpkı suyun ateşi yok etmesi gibi hataları yok eder. Kişinin geceleyin kıldığı namaz, salihlerin şîârıdır.’ dedi ve: ‘Onların yanları yataklardan uzaklaşır. Korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar. Kendilerine verdiğimiz rızıklardan da infak ederler. Yaptıklarına karşılık kendileri için göz aydınlığı olarak neyin saklandığını hiç kimse bilmez.’ (Secde, 32/16-17) ayetlerini okudu. Sonra: ‘İşin başını, direğini ve zirvesini sana haber vereyim mi?’ dedi. ‘Evet, ey Allah’ın Elçisi haber ver.’ dedim. ‘İşin başı İslam’dır, direği namazdır, zirvesi ise cihaddır!’ dedi. Sonra: ‘Bütün bunların başını sana haber vereyim mi?’ dedi. ‘Evet’ dedim. ‘Şuna sahip ol!’ dedi ve eliyle diline işaret etti. ‘Ey Allah’ın Elçisi! Biz, dilimizle konuştuklarımızdan sorumlu mu olacağız?’ dedim. ‘Anasız kalasica Muaz! İnsanları yüzlerinin üstüne -veya burunlarının üstüne dedi- ateşe atan, dilleriyle kazandıklarından başka bir şey midir?’ dedi.”¹

İbadetten sonra beklenecek yardım ve lütuf konusunda da çok dikkatli olmak ve Allah karşısında “ben yaptım, sen de vereceksin” edasına bürünmekten sakınmak gerekir. Kur’an, ibadetlerin bir kurtuluş garantisi değil bir kurtuluş ümidi yarattığına dikkat çekerek insanı Allah karşısında kafa tutar bir tavra girmemek konusunda uyarmıştır. Bakara Suresi’nin 21. ayeti: “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin. Bu sayede korunmanız umulur.” diyor. Bu demektir ki, ibadetler kurtuluş yolunda bir ümit ve ihtimal getirir, bir garanti ve senet sunmaz.² İbadetler, samimiyetle ve sırf Allah’ın rızasını kazanmak için yapılmalıdır. İbadetler bir amaç değildir, takvaya ulaşmak ve böylece Tanrı’nın hoşnutluğunu kazanıp kurtuluşa ermek için bir araçtır. “İslam’da takva, yalnız Allah’a kulluk şuuru ile Allah’ın buyruklarına içtenlikle, seve

¹ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizi; Sünenü’t-Tirmizi, Çağrı Yay., İstanbul 1992, İman 8.

² Öztürk; Kur’an’ın Temel Kavramları, s. 218-219.

seve, zamanında ve harfiyyen itaat etme bilgi, bilinç ve eylemi sonucu erişilebilen en üst düzeyde manevî bir değerdir. Hiç şüphe yok ki müminler, ancak takva ile birbirlerine üstünlük sağlarlar.”¹ Kur’an, ibadetlerin takvaya ulaşmak için bir araç olduğunu oruç, kurban ve hac ibadetlerinde açıkça bildirmektedir: “Ey inananlar! Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi takvaya eresiniz diye size de yazıldı.”² “O kesilen hayvanların ne etleri ne de kanları Allah’a asla ulaşmaz. Ama O’na, sizin takvanız ulaşır. Size yol gösterdiğinden dolayı Allah’ın büyüklüğünü anmanız için onları size işte böyle boyun eğdirdi. Güzel davrananları müjdele.”³ Biçimselliğin değil, takvanın önemli olduğunu bildiren başka ayetler de bulunmaktadır: “Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: ‘Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.’ Evlere arkalarından gelmeniz iyilik değildir. Fakat iyilik, kişinin takvasıdır / kötülükten sakınmasıdır. Evlere kapılarından gelin ve Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁴ “Hac, bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca karar verirse hacda cinsel ilişkiye girmek, kötülüğe sapmak ve çekişmek yoktur. Her ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. Azık edinin. Kuşkusuz ki azığın en iyisi takvadır / kötülüklerden sakınmaktır. Ey akıl sahipleri, benden sakının.”⁵

2.1.4. KUR’AN’A GÖRE KURTULUŞA ERMEYE VESİLE OLACAK İBADETLER

Bu bölümde, kurtuluş öğretisi ile ilişkili olarak ele aldığımız ibadet, belli zamanı ve biçimi olup Allah’a övgü ve teşekkür ifadesi olarak yapılan kulluk faaliyetleridir. Her dinde zamanları, uygulanış biçimleri farklı da olsa, dinin vazgeçilmez, olmazsa olmaz kurallarından sayılan çeşitli ibadetler vardır. İslam dininde de günde beş vakit kılınan ve her gün tekrarlanan namaz, yılda bir ay tutulan oruç, ömründe bir defa yapılması gereken hac, toplumlarındaki şartlara göre zengin sayılan kimselerin yılda bir kez vermesi gereken zekat gibi ibadetler, mutlaka yapılması gereken, dinde farz olan işlerdendir. Mükellef durumdaki kimselere farz olduğu için yerine getirilmesi kurtuluşa ulaşmaya vesile olur, getirilmemesi de hüsrana götürebilir. Bu açıdan kurtuluşa ibadet arasında yakın bir ilişki mevcuttur.

¹ Duman; Beyânu’l-Hak, 2/536.

² Bakara, 2/183.

³ Hac, 22/37.

⁴ Bakara, 2/189.

⁵ Bakara, 2/197.

2.1.4.1. Namaz

Kur'an'da yerine getirilmesi ısrarla istenilen ibadetlerin başında, “salat” kelimesiyle ifade edilen namaz gelmektedir. Salat, sözlükte “dua, yalvarma, bağışlanma dileme” anlamlarına gelmektedir.¹ Terim olarak ise belli vakti, kıyam, ruku, secde gibi belli biçimleri olan bir ibadeti ifade etmektedir. Kur'an'da hem sözlük anlamıyla hem de terim anlamıyla kullanılmaktadır: “Göklerdeki ve yerdeki kimselerin ve sıra sıra uçan kuşların Allah'ı yücelttiğini görmedin mi? Hepsi de kendi salatını / duasını ve yüceltmesini bilmiştir. Allah, onların yaptıklarını bilir.” (Nur, 24/41) ayetinde salat, sözlük anlamıyla kullanılmıştır. “Salatı / Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, otururken ve yanlarınız üzere yatarken Allah'ı anın. Güvene kavuştuğunuz zaman salatı dosdoğru yerine getirin. Kuşkusuz ki salat, inananlar üzerine vakitleri belirlenmiş bir yazıdır.” (Nisa, 4/103) ayetinde salat, terim anlamıyla kullanılmaktadır. Bazı ayetlerde ise hem sözlük hem de terim anlamıyla anlamlandırmak uygun düşmektedir: “Ey inananlar! Sabır ve salatla yardım dileyin. Kuşkusuz ki, Allah sabredenlerle beraberdir.” (Bakara, 2/153) ayetinde sözlük anlamıyla “dua ederek” ve terim anlamıyla “namaz kılarak” biçiminde, her iki anlama uygun yorum yapılabilir.

Namaz Allah'a sevgiyi, saygıyı ve kulluğu ifade etmektedir. Namaz, insanın kötülüklerden uzaklaşıp iyiliklere ulaşmasına ve takvaya ermesine vesile olan ibadetlerdendir. Namazın öneminden ve bilinçli olarak yerine getirilmesi gerektiğinden dolayı namaz için bir ön hazırlık olarak abdest istenmiştir. Başka ibadetlerde böyle bir ön hazırlık bulunmamaktadır. Abdest yalnızca namaz için şart koşulmuştur, abdestsiz namaz olmaz: “Ey inananlar! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin ve topuklara kadar ayaklarınızı da. Eğer cinsel ilişkide bulunmuşsanız iyice temizlenin. Hasta yahut yolculukta iseniz yahut sizden biriniz tuvaletten gelmişse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunmuşsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa yönelip yüzlerinizi ve ellerinizi ondan sürün. Allah, size zorluk çıkarmak istemiyor. Ancak belki şükredersiniz diye sizi temizlemek ve size nimetini tamamlamak istiyor.”² Ayete göre, abdestin temizlik yönü bulunmakla birlikte namaza hazırlık yönü daha ağır basmaktadır. Çünkü, su bulunmadığı zaman temiz toprağın ellere ve yüzlere sürülmesi temizlik sağlamaz, hatta kirletebilir. Bu durum göz

¹ İbn Manzur; Lisanü'l-Arab, “sly” md.; Ragıb; el-Müfredat, “sly” md.

² Maide, 5/6.

önünde bulundurularak namaza abdest alarak maddi hazırlık yapmanın, Allah’a ibadet bilincini, zihinsel ve ruhsal hazırlık yapmayı da gerektirdiği sonucunu çıkarabiliriz.

Kurtuluşa ulaşan müminlerin özellikleri içinde en başta, huşu ile namaz kılmak sayılmıştır: “Müminler, kesinlikle kurtuluşa erdiler. Onlar, namazlarında huşu içindedirler...”¹ Namazda huşu, Allah’tan başka her şeyden alakayı kesip ta’zim amacıyla O’nun huzurunda ve O’nunla birlikte olma bilincine ermektir.² Namaz kılmak kadar, namazda arzu edilen kıvamı sağlamak ve kaliteyi yakalamak da önemlidir. “Onlar, namazlarını korurlar. İşte onlar, mirasçı olanlardır. Onlar, Firdevs’e mirasçı olurlar. Onlar, orada sürekli kalıcıdırlar.”³ Aynı pasajda namaz ikinci defa geçmiştir. Birincisinde namazda huşu, ikincisinde namazı muhafaza etmek ön plana çıkarılmıştır. Bu demektir ki namazı, mutlaka ibadet bilinci ile ve vaktinde kılmak esastır.⁴ Bakara Suresi’nde, kurtuluşa eren müttaki kimselerin özellikleri içinde namaz kılmaları, gayba imandan hemen sonra sayılmıştır: “Elif, lam, mim. O, kendisinde hiçbir kuşku olmayan kitaptır, müttakiler için yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan karşılıksız harcarlar. Onlar hem sana indirilene hem de senden önce indirilenlere inanırlar. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar, Rablerinden bir kılavuz üzeredir ve onlar, kurtuluşa erenlerdir.”⁵ Hz. Muhammed’den gelen rivayetlerde de namazın cennete girmeye vesile olacak ibadetlerden olduğu bildirilmiştir. Hz. Enes’den şöyle rivayet edilmiştir: “Bir adam, Allah’ın Elçisine: ‘Allah, kullarına kaç vakit namazı farz kıldı?’ diye sordu. Resulullah: ‘Allah, kullarına beş vakit namazı farz kıldı’ dedi. Adam: ‘Ey Allah’ın Elçisi! Bunlardan önce veya sonra başka bir şey var mı?’ dedi. Resulullah: ‘Allah, kullarına beş vakit namazı farz kıldı.’ dedi. Bunun üzerine adam, bunlara hiçbir eklemeye bulunmayacağına, onlardan herhangi bir eksiltme de yapmayacağına yemin etti. Resulullah: ‘Bu adam sözünde durursa kesinlikle cennete girecektir.’ dedi.”⁶ Ebu Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Resulullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü, kişinin hesaba çekileceği ilk ameli namazıdır. Eğer namazı düzgün olursa o kul, kazanmış ve kurtuluşa ermiştir. Eğer namazı bozuk olursa o kul kaybetmiş ve hüsrana uğramıştır. Eğer farzında eksiklik olursa Rab Teala: ‘Bakın, kulunun nfilesi var mı?’ der. Eğer nfilesi varsa, farzdan

¹ Müminun, 23/1-2.

² Duman; Beyânu’l-Hak, 2/373.

³ Müminun, 23/ 9-11; Mearic, 70/19-25.

⁴ Duman; Beyânu’l-Hak, 2/374.

⁵ Bakara, 2/1-5.

⁶ Nesai, Salat 4; Müslim, İman 10; Tirmizi, Zekat 2.

eksik olanlar o nafîle ile tamamlanır. Sonra, diğêr amelleri de bu şekilde hesaptan geçirilir.”¹

Namaz kılmak kurtuluşa ermeye katkı sağlayan etkenler içerisinde sayılırken kılmamak, hüsrana uğrayıp kurtuluşu kazanamayanların cehenneme gitme nedenleri içerisinde en başta sayılmıştır: “Suçlulara: ‘Sizi can yakıcı ateşin içine sokan nedir?’ denildi. Suçlular dediler ki: ‘Namaz kılanlardan değildik. Düşkünü de doyurmazdık. Boş şeylere dalanlarla birlikte biz de daldık. Yargı gününü de yalanlardık. Sonunda bize yakın geldi.’ Artık şefaathçilerin şefaati onlara yarar sağlamaz.”² Bu ayetlerde, cehenneme gitmeye neden olan suç olarak her ne kadar yalnızca namaz kılmamanın terkedilmesi zikredilmese de, namazı terketmenin kurtuluşu kaybetmede önemli bir etken olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu kişiler, namazı kılmamanın yanısıra ahirete de inanmamışlar, yargı gününü de yalanlamışlardır. Bu açıdan, “namaz kılmamak, diğêr amelleri dikkate alınmadan tek başına cehenneme götürür” biçiminde kesin bir yargıda bulunamayız. Ama namaz kılmamanın kurtuluşu kazanmaya katkı sağlayacağını, namazı terketmenin ise kurtuluşu kaybetmeye neden olan etkenlerden olduğunu söyleyebiliriz. “Ey inananlar! Rûku edin, secde edin, Rabbinize ibadet edin ve iyilik yapın ki kurtuluşa eresiniz.”³ ayetini okuduğumuzda, nasıl ki bu ayette sayılan ve kurtuluşa ermeye vesile olan işlerden yalnızca birini alıp mesela, “rûku edenler, Kur’an’da sayılan diğêr işleri yapmasa da kurtuluşa erer” diyemezsek, “namaz kılmayanlar da yalnız namaz kılmamakla kurtuluşu kaybedip cehenneme gider” diyemeyiz. Kişilerin yaptıkları bütün iyilikler ve kötülükler değerlendirilip değerlendirmenin sonucuna göre bir derece elde edeceklerdir. Namaz kılmamanın kurtuluşu kaybetmeye neden olan işlerden olduğunu bildiren başka ayetler de vardır: “İşte bunlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerdendir. Adem’in soyundan, Nuh ile birlikte taşıdıklarımızdan, İbrahim’in ve İsrail’in soyundan ve doğru yolu gösterip seçtiğimiz kimselerdendir. Kendilerine Rahman’ın ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı. Onların ardından namazı bırakan ve şehvetlere uyan kötü bir nesil geldi. Onlar, azgınlıklarının cezasıyla karşılaşacaklar.”⁴ Bu ayetlerde namazı bırakıp şehvetlerine uyanlar, kötü kimseler olarak nitelendirilmişlerdir. Şehvetlerine uymalarının nedeni de namazı terketmeleridir. Namaz kılmak, kötülüklerden ve çirkin davranışlardan alıkoyduğu gibi namazı

¹ Tirmizi, Salat 305; Nesai, Salat 9.

² Müddessir, 74/41-48.

³ Hac, 22/77.

⁴ Meryem, 19/58-59.

terketmek de kişinin kötü davranışlar içerisine düşmesine neden olmaktadır. Kötü kimselerden olmak, kurtuluşun kaybedilip hüsrana uğranacağına açık işaretlerindendir.

Namaz, yalnızca Hz. Muhammed ile başlamış bir ibadet değildir, ondan önceki peygamberler ve ümmetleri de namaz kılmaktaydılar. Hatta müşrik Araplar bile namazı biliyorlar, biçiminde ve işlevinde farklılıklar olsa bile namazı kılıyorlardı.¹ Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin ve onların toplumlarının namazla ilgisini belirten ayetlerden bazıları şöyledir: “İbrahim’e İshak’ı ve fazladan bir bağış olarak da Yakub’u armağan ettik. Hepsini de iyi kimseler yaptık. Onları, buyruğumuzla yol gösteren önderler yaptık. İyilikler yapmayı, namazı kılmayı ve zekat vermeyi onlara vahyettik. Onlar, yalnızca bize tapan kimselerdi.”² Hz. İbrahim kendisinin ve soyunun namaz kılanlardan olması için Allah’a dua etmektedir: “Rabbim, beni ve soyumu namazı kılanlar eyle! Rabbimiz, duamı kabul et!”³ Hz. İsmail, ailesine namazı emreden bir peygamber olarak övülmektedir: “Kitapta İsmail’i de an. Kuşkusuz ki o verdiği söze bağlı biriydi ve peygamber bir elçiydi. O, ailesine namazı ve zekatı emrederdi. O, Rabbi katında beğenilmiş biriydi.”⁴ Allah, Hz. Musa’ya, kendisini anması için namaz kılmasını emretmiştir: “Kuşkusuz ki ben, Allah’ım. Benden başka tanrı yoktur. Öyleyse bana kulluk et ve namazı beni anmak için kıl.”⁵ Toplumu, Hz. Şuayb’a karşı çıkarken onun namazından söz etmektedirler. Aynı zamanda namazın, insanı iyiye ve doğruya yöneltmedeki etkisine de işaret edilmektedir: “Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptıklarını yahut mallarımızda dilediğimizi yapmamızı bırakmamızı namazın mı sana emrediyor? Kuşkusuz ki sen yumuşak huylu, doğru görüşlü birisin.”⁶ Hz. Lokman, oğluna namaz kılmasını ve ahlaki kurallara uymasını öğütlemiştir. Bu da namaz ibadeti ile güzel ahlak arasında olumlu bir ilişki olduğunu göstermektedir: “Ey oğulcuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülüğü yasakla ve başına gelene sabret. Kuşkusuz ki bu, kararlılık gerektiren işlerdendir.”⁷ Hz. İsa’nın beşikteyken konuşması sırasında söylediği ibadetlerin başında namaz gelmektedir: “Nerede olursam olayım beni kutsal

¹ Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 6/20, 361; Ali Osman Ateş; İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri, Beyan Yay., İstanbul 1996, s. 51; Şaban Kuzgun; İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik, SE-DA Yay., Ankara 1985, s. 174-177; Kırca; “Namaz” md., İslamî Kavramlar, s. 561.

² Enbiya, 21/72-73.

³ İbrahim, 14/40.

⁴ Meryem, 19/54-55.

⁵ Taha, 20/14; Yunus, 10/87.

⁶ Hud, 11/87.

⁷ Lokman, 31 /17.

yaptı. Yaşadığım sürece bana namazı ve zekatı tavsiye etti.”¹ Hz. Muhammed’e kendisinin namaza devam edip ailesine de namazı emretmesi vahyedilmiştir: “Ailene namazı emret, kendin de ona sabret. Senden bir rızık istemiyoruz, biz seni rızıklandırıyoruz. Sonuç takvanındır.”²

Namazı kılanlar övülmekte, namazın diğer salih amelleri işlemeye de olumlu katkısı olduğundan söz edilmektedir. Namaz kılanlar, yalnızca namaz ibadetini yerine getirmekle kalmamakta, ahirete inanıp sadaka vermekte, namusunu korumakta, emanetlere riayet etmekte ve doğru tanıklık yapmaktadır: “Ancak, namaz kılanlar böyle değildir. Onlar, namazlarına devam ederler. Onların mallarında bilinen bir hak vardır. İsteyen ve yoksun bırakılan için. Onlar yargı gününü doğrularlar. Onlar Rablerinin azabından çekinirler. Kuşkusuz ki Rablerinin azabı güvence altına alınmış değildir. Onlar namuslarını korurlar. Ancak eşlerine yahut sağ ellerinin sahip oldukları cariyelerine karşı yaptıkları bunun dışındadır. Kuşkusuz ki onlar bundan dolayı kınanmazlar. Artık kim bunun ötesini isterse, işte onlar sınırı aşanlardır. Onlar, emanetlerini ve antlaşmalarını gözetirler. Onlar, tanıklıklarını dosdoğru yaparlar. Onlar, namazlarını korurlar. İşte onlar cennetlerde ağırlandırılır.”³ Allah’ın ihlaslı kullarını, dünya işleri ve kazançları namazı kılmaktan alıkoymaz, namaz kılmak için işlerine ara verip bu önemli ibadeti yerine getirirler: “Kendilerini ne bir ticaretin ne de bir alışverişin Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymadığı adamlar, kendisinde kalplerin ve gözlerin ters döneceği bir günden korkarlar.”⁴ Hiçbir mazaretle namazın terkedilmesine izin verilmemiştir. Namaz, savaşta bile olsa, düşmanlardan gelecek bir zarar endişesi de bulunsa, her halükarda yerine getirilmesi istenen çok önemli bir ibadettir: “Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman, inkar edenlerin size kötülük yapmasından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Kuşkusuz ki inkarcılar sizin apaçık düşmanınızdır. Sen içlerinde olup da onlara namaz kıldırdığın zaman onlardan bir bölük seninle birlikte namaza dursun ve silahlarını da alsınlar. Secde ettikleri zaman sizin arkanızda olsunlar. Namaz kılmamış olan diğer bölük gelip selinle birlikte namaz kılsınlar, önlemlerini ve silahlarını da alsınlar. İnkâr edenler, siz silahlarınızdan ve eşyalarınızdan dalgın olsanız da üzerinize hemen şiddetli bir baskın yapsınlar istediler. Eğer yağmurdan dolayı size bir sıkıntı olur

¹ Meryem, 19/31.

² Taha, 20/132

³ Mearic, 70/22-35.

⁴ Nur, 24/37.

yahut hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Siz önleminizi alınız. Kuşkusuz ki Allah, inkarcılar için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır. Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, otururken ve yanlarınız üzere yatarken Allah'ı anın. Güvene kavuştuğunuz zaman namazı dosdoğru kılın. Kuşkusuz ki namaz, inananlar üzerine vakitleri belirlenmiş bir yazıdır.”¹ Normalde herhangi bir yerde sabit durarak namaz kılmak gerekirken, bu biçimiyle namaz kılmak tehlikeye girdiği zaman, namaz terkedilmeyip yürüyerek veya binek üzerinde bile kılınmalı ve asla namazdan vazgeçilmemelidir: “Namazları ve orta namazı koruyun. Gönülden saygı duyarak Allah'ın huzurunda durun. Eğer bir korku duyarsanız yürüyerek veya binek üzerinde kılın. Güvende olduğunuz zaman ise bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi Allah'ı anın.”²

Namazı hiç kılmayanlar ve önceden namaz kılarken sonradan kılmayıp terkedenler kınanmaktadır: “Onların ardından namazı terkeden ve şehvetlere uyan kötü bir kuşak geldi. Onlar, azgınlıklarının cezasıyla karşılaşacaklar.”³ Namazı kıldığı halde anlamını düşünmeden ve hayatında olumlu yansımalarını göstermeden, bilinçsizce, alışkanlık veya gelenek olarak yapanlar da kınanmaktadır: “O namaz kılanların vay haline! Ki onlar, namazlarının bilincinde değiller. Onlar gösteriş yaparlar. Onlar, yardıma da engel olurlar.”⁴ Namaz, insanın ahlakının güzelleşmesine ve olgunlaşmasına, toplumdaki kötülük ve çirkinliklerin azalmasına katkı sağlayan bir ibadettir. Yerine getirenleri kötülüklerden ve çirkin davranışlardan uzaklaştırır: “Kitaptan sana vahyedileni oku ve namazı kıl. Kuşkusuz ki namaz, çirkinlikten ve kötülükten alıkor. Elbette Allah'ın zikri en büyüktür. Allah, yaptıklarınızı bilir.”⁵ Namazın kişiyi kötülüklerden uzaklaştırması mecazi anlamdadır. Namazı inanarak ve Allah'a kulluk bilinciyle kılan bir kişi, Allah'ın diğer emir ve yasaklarına da saygı gösterir ve gücünün yettiği kadar bunlara uymaya çalışır. Yalan söylemek, hırsızlık yapmak, haksız yere bir cana kıymak gibi bütün kötü davranışların da Allah'ın yasakları arasında olduğunun bilinciyle onlardan da kaçınır. Yalnızca namazın değil, çalışmanın, doğruluğun, adaletin vb. başka güzel davranışların da Allah'ın emri olduğu bilinciyle onları da yerine getirip Allah'ın rızasını kazanmak ister. Her inanç, ibadet ve ahlaki davranış benimsenerek, doğruluğuna ve gerekliliğine

¹ Nisa, 4/101-103.

² Bakara, 2/238-239.

³ Meryem, 19/59.

⁴ Maun, 107/4-7.

⁵ Ankebut 29/45.

inanılarak, bilinçli olarak yapılırsa bir anlam kazanır. Eğer bilinçli olarak yapılmazsa taklitle yerine getirilen herhangi bir gelenekten öteye geçmez ve ibadetten beklenen yarar sağlanamaz. M. Zeki Duman'a göre, namazın ikamesi, ancak şu beş esasa bağlıdır ve böyle kılındığı takdirde namaz en az iki fonksiyonu yerine getirir: 1. Vaktinde kılmak; 2. Şartlarını ve rükunlarını (12 farz) olması gerektiği şekliyle tam yapmak; 3. İhlâs ile sırf Allah rızası için kılmak; 4. Tâdil-i erkâna riayet etmek; yani kıyam, kıraat, rükû ve secdeleri, amacına uygun ve Resûlullah'ın tarifettiği şekilde yapmak; 5. Namaz boyunca huşu ve hûdu içerisinde, yani Allah'a, gönülden boyun eğdiği, O'nu ta'zim amacıyla huzuruna çıktığı ve zikir makamında Allah'la baş başa bulunduğu bilincini muhafaza edip iç ve dış âlemlerinde makama uygun bir sükunet ve özen içerisinde bulunmak... Her özel ibadetin, müminin ahlakında gerçekleştireceği fonksiyonları vardır. Namazın fonksiyonu ise, en az ikidir. Birincisi, ayette de açıkça belirtildiği üzere, mümini her türlü hayasızlıktan ve kötülükten uzaklaştırmaktır. Çünkü namaz, iman ile küfür arasındaki sınırdır; dinin ikamesi ancak namaz iledir. Fahşâ ve münkerden koruyucu özelliğiyle namaz, müminin bilinçsel muhafızıdır. Günde beş defa müminin kulluk bilincini hatırlayıp yenilemesidir. Dolayısıyla Allah'a kulluk bilincine aykırı söz, iş ve davranışlardan uzakta durmasıdır... Beş vakit kılınan namaz mümini kötülüklerden korumuyorsa, mutlaka "Allah'tan uzaklaştırıyor." demektir. Çünkü böylesi kimseler "Namazlarını ciddiye almazlar..." (Maun, 107/5). "Namazın, vakte bağlı bir ibadet..." (Nisa, 4/103) olduğu gerçeğini düşünmezler; vakti geçmiş ya da geçmemiş hiç umursamazlar. "Tembeldirler; istemeye istemeye namaza kalkar ve gösteriş yaparlar..." (Nisa, 4/142; Tevbe, 9/54). "Şehvetlerine düşkünlükleri sebebiyle namazı zayi ederler..." (Meryem, 19/59). "Onlar, ancak görsünler diye namaz kılarlar..." (Maun, 107/6; Tevbe, 9/54). Hatta "Rabb'leri için yapmaları gereken ibadete başkalarını da ortak ederler..." (Kehf, 18/110). Günlük hayatta işledikleri ahlak dışı bir işin ardından, kalkıp Allah'ın divanına dururlar ve namazları bittikten sonra da tekrar aynı işe ya da benzeri kötülüğe geri dönerler ... İkincisi, Allah'ı zikirdir. Namaz, kıyam, kıraat, rükû, secde hallerinde; tekbir, tespih, tahmid ve kıraat ile çok yönlü bir zikir mecmuasıdır. Sadece dil ile değil, dil, kalp, zihin ve beden ile birlikte yapılan zikrin en mükemmel örneğidir... Müminin, asgarî olarak günde beş defa Allah'ı zikir ve tazim amacıyla huzura çıkmasıdır. Namaz, müminin Allah'ı, Allah'ın da mümini zikretmesidir (Bakara, 2/152) ki, ayetteki "en büyük" vasfı da bundan kaynaklanıyor

olmalıdır...¹ İşte bu derece önemli bir ibadet olan namaz, layıkıyla yerine getirenlerin ahirette kurtuluşa ermesine olumlu katkı sağlar

2.1.4.2. Oruç

Kur'an'da "sıyam" kelimesiyle ifade edilen oruç, sözlükte "bir şeyden kendini tutmak, alıkoymak" anlamındadır.² İbadet olarak emredilen oruç, kişinin kendisini fecir vaktinden akşama kadar yeme, içme ve cinsel ilişki gibi Kur'an'da belirtilen şeylerden ibadet maksadıyla alıkoymasındır. Kişinin kendisine meşru olan bir takım şeyleri Allah rızası için terketmesi bir özveridir. Aynı zamanda kişinin ahlaki yönden olgunlaşmasına da katkı sağlayan bir ibadettir. Çünkü oruç tutan kişi sabrı, iradesini kendi kontrolünde kullanmayı, isteklerini denetlemeyi, kötü alışkanlıkları terketmeyi, yiyecek bulamadığı için aç kalanların durumunu özgür iradesiyle yaşayarak öğrenmeyi, muhtaçlara yardım etmenin gerekliliğini vb. oruç ibadeti sayesinde uygulamalı olarak öğrenip kavrar. Her ibadetin olduğu gibi oruç ibadetinin de maddi ve manevi, bireysel ve toplumsal pek çok yararları vardır. Oruç ayı Ramazanda toplumsal yardımlaşma ve dayanışma diğer aylara kıyasla en üst düzeye çıkmaktadır. Yoksullar ve düşkünler daha çok gözetilmektedir. Akrabalar ve arkadaşlar arası ilişkiler daha sıcak ve samimi hale gelmektedir. İbadetlerin yararları, bu şekilde dünyada da görülür ama inanan kimse için esas olan ahirette elde edeceği sevaplardır. Sevaplar da kişinin ahirette kurtuluşu elde edip cennete gitmesine katkı sağlar.

Yerine getirenlerin kurtuluşa ereceği, getirmeyenlerin ise cezalandırılacağı açıkça ifade edilmemiş olsa bile, oruç ibadeti de müslümanlara yapmaları emredilen farz ibadetlerdendir. Oruç, uyulması gereken belli vakti ve şartları olan ve şartları taşıyan herkesin yerine getirmesi zorunlu olan bir yükümlülüktür. Hatta, dince geçerli nedenlerden dolayı vaktinde yerine getiremeyenlerden bu sorumluluk düşmemekte, normal vakti dışında bile olsa tutulması istenmektedir. "Oruç, namaz, sadaka, zekat, kurban ve Hz. İbrahim'den itibaren hac, İslam dininin hiç değişmeyen vecibelerindendir. Hz. Adem'den itibaren bütün peygamberlerin ümmetlerine tebliğ ettiği kadîm bir ibadet çeşidi ve dinin de olmazsa olmaz esaslarındandır..."³ Şaban

¹ Duman; Beyânu'l-Hak, 2/472-473, 3/14.

² İbn Manzur; Lisanü'l-Arab, "svm" md.

³ Duman; Beyânu'l-Hak, 3/64.

Kuzgun'a göre, İslamiyetteki oruç ibadeti, Hz. İbrahim'den ziyade Hz. Nuh'un dinindeki oruca dayanmaktadır.¹ Hz. Muhammed'den rivayet edilen hadislerde orucun öneminden ve ahirette kurtuluşa ermedeki katkısından haber verilmektedir. Rivayete göre Resulullah şöyle buyurmuştur: "Kim, Allah yolunda bir gün oruç tutarsa, Allah onunla ateş arasına gökle yerin arası gibi bir hendek koyar."² "Cennette Reyyân (Suya Kanmış) denilen bir kapı vardır. Oradan sadece oruçlular girer. Oruçlular girdiler mi artık kapanır, kimse oradan giremez. Oraya kim girerse ebediyyen susamaz."³ Ebu Ümame'den rivayet edilen bir hadis ise şöyledir: "Ey Allah'ın Elçisi! Bana, Allah'ın kendisiyle benim için yarar sağlayacağı bir iş emret." dedim. "Sana orucu tavsiye ederim, zira onun bir eşi yoktur." dedi.⁴

Kur'an'da, oruçla ilgili gerekli bilgilerin hepsi; orucun amacı, zamanı, kimlerin tutacağı, hangi şartlarda tutulamayacağı vb. ayrıntılı olarak açıklanmıştır: "Ey inananlar! Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi sakınasınız diye size de yazıldı. Sayılı günler olarak. Sizden kim hasta yahut yolculukta olursa tutamadığı gün sayısınca başka günlerde tutar. Oruca güç yetirenlere düşen bir yoksulu doyuracak bir fidyedir. Kim gönülden bir iyilik yaparsa bu yaptığı, kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha iyidir. Ramazan ayı ki, insanlara yol gösterici, hidayet ve furkandan apaçık belgeler olarak Kur'an onda indirildi. Öyleyse sizden kim o aya şahit olursa onu oruçlu geçirsin. Kim hasta yahut yolculukta olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Sayıyı tamamlamanızı ve size doğru yolu gösterdiği için Allah'ı yüceltmenizi ister. Umulur ki şükredersiniz. Kullarım sana benden sorduklarında kuşkusuz ki ben yakınım. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına karşılık veririm. Öyleyse onlar da bana karşılık versinler ve bana inansınlar ki doğru yolu bulsunlar. Oruç gecesi kadınlarınızla cinsel ilişkiye girmek size helal kılındı. Onlar sizin için bir giysidir, siz de onlar için bir giysisiniz. Allah, sizin kendinize hainlik ettiğinizi bildi de tevbenizi kabul etti ve sizi affetti. Şimdi onlarla cinsel ilişkiye girin ve Allah'ın sizin için yazdığını isteyin. Tan yerinin beyaz ipliği siyah ipliğinden sizin için apaçık belli oluncaya kadar yiyiniz, içiniz. Sonra da orucu geceye kadar tamamlayınız. Mescitlerde ibadete çekilmişken kadınlarınızla cinsel ilişkiye girmeyin. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır onlara yaklaşmayın. Allah, belki sakınırlar diye ayetlerini insanlara

¹ Kuzgun; İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik, s. 179.

² Tirmizi, Cihad 3.

³ Buhari, Savm 4; Müslim, Sıyam 166; Nesai, Sıyam 43; Tirmizi, Savm 55.

⁴ Nesai, Sıyam 43.

işte böyle açıklıyor.”¹ Bu ayetlere göre, ramazan ayına şahit olan ve oruca güç yetirebilen mükellef kimselerin oruç tutması gerekir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi, oruç ibadetinde de esas olan takvaya ermdir, yoksa aç, susuz kalmak değildir. Takvaya ermek ise sorumluluk duygusu içerisinde Allah’a kul olma bilincine varmayı, kul olmanın diğer gerekliliklerini ve kişilik özelliklerini yerine getirmeyi, böylece samimi, güzel ahlaklı ve kötülüklerden sakınan bir kul olmayı gerektirir. Bu önemli işlevinden dolayı hastalık, yolculuk gibi oruç tutmaya engel bir durumla karşılaşanlar, eğer gerçekten tutamayacak durumda iseler tutmamaları uygundur ama kişinin yolcu veya hasta olması oruç tuttuğunda kendisine zarar vermeyecekse oruç tutması daha hayırlıdır. Ramazan ayında geçerli herhangi bir nedenle oruç tutamayanlardan oruç ibadeti düşmemekte, oruca engel durumun ortadan kalkmasıyla tutulamayan oruçlar başka bir ayda dahi olsa tutulması gerekmektedir. Kur’an’da, Ramazan ayında tutulması zorunlu olan orucun dışında keffaret olarak tutulması emredilen başka oruçlardan da bahsedilmektedir.² Kur’an, Hz. Meryem’in oruç adamasından ve “bundan dolayı oruç günü hiçbir insanla konuşmayacağım” demesinden de haber vermektedir.³ Ama Hz. Muhammed’in tebliğ ettiği oruç ibadetinde insanlarla konuşma yasağından bahsedilmemektedir.

Oruç, Kur’an’da belirtildiği üzere, yalnızca Muhammed ümmetine değil önceki ümmetlere de emredilmiştir. Bugün elimizde bulunan Tevrat ve İncil’de de oruçtan bahsedilmektedir. Kur’an’da olduğu gibi bu kitaplarda da orucun amacının takvaya ermek olduğu, sadece biçimsel şartları yerine getirerek aç ve susuz kalmanın Allah katında hiçbir yarar sağlamayacağı bildirilmiştir. Tevrat’ın Yeşaya bölümünde oruç ibadetinin nasıl olması gerektiği şöyle anlatılmaktadır: “Avaz avaz bağırın, çekinmeyin. Sesinizi boru sesi gibi yükseltin. Halkıma isyanlarımı, Yakup soyuna günahlarını bildirin. Bana her gün danışıyor, yollarımı öğrenmekten zevk duyuyorlarmış! Doğru davranan, Tanrısı’nın buyruğundan ayrılmayan bir ulusmuş gibi... Benden adil yargılar diliyor, bana yaklaşımdan zevk alıyorlarmış. Diyorlar ki, ‘Oruç tuttuğumuzu neden görmüyor, isteklerimizi denetlediğimizi neden fark etmiyorsun?’ Bakın, oruç tuttuğunuz gün keyfinize bakıyor, işçilerinizi eziyorsunuz. Orucunuz kavgayla, çekişmeyle, şiddetli yumruklaşmayla bitiyor. Bugünkü gibi oruç tutmakla sesinizi yükseltilere

¹ Bakara, 2/183-187.

² Bakara, 2/196; Nisa, 4/92; Maide, 5/89, 95; Mücadele, 58/3-4.

³ Meryem, 19/26.

duyuramazsınız. İstedğim oruç bu mu sanıyorsunuz? İnsanın isteklerini denetlemesi gereken gün böyle mi olmalı? Kamış gibi baş eğip çul ve kül üzerine mi oturmalı? Siz buna mı oruç, Rabbi hoşnut eden gün diyorsunuz? Benim istediğim oruç, haksız yere zincire, boyunduruğa vurulanları salıvermek, ezilenleri özgürlüğe kavuşturmak, her türlü boyunduruğu kırmak değil mi? Yiyeceğinizi açla paylaşmak değil mi? Barınaksız yoksulları evinize alır, çıplak gördüğünüzü giydirir, yakınlarınızdan yardımınızı esirgemezseniz, ışığınız tan gibi ağaracak, çabucak şifa bulacaksınız. Doğruluğunuz önünüzden gidecek, Rabbin yüceliği artçınız olacak. O zaman yardım çağrılarınızı Rab yanıtlayacak, feryat ettiğinizde, 'İşte buradayım' diyecek. Eğer boyunduruğa, başkalarını suçlamaya, kötücül konuşmalara son verirsiniz, açlar uğruna kendinizi feda eder, yoksulların gereksinimini karşılarsanız, ışığınız karanlıkta parlayacak, karanlığınız öğlen gibi ışıyacak. Rab her zaman size yol gösterecek, kurak topraklarda sizi doyurup güçlendirecek. İyi sulanmış bahçe gibi, tükenmez su kaynağı gibi olacaksınız. Halkınız eski yıkıntıları onaracak, geçmiş kuşakların temelleri üzerine yeni yapılar dikeceksiniz. Duvardaki gedikleri onaran, sokakları oturulacak hale getiren denecek sizlere. Kutsal günümde dilediğinizi yapmaz, Şabat Günü'nü çiğnemezseniz, Şabat Günü'ne 'zevкли', Rabbin kutsal gününe 'onurlu' dersiniz, kendi yolunuzdan gitmez, keyfinize bakmayıp boş konulara dalmaz, o günü yüceltirsiniz, Rabden zevk alırsınız. O zaman sizi yeryüzünün yüksek yerlerine çıkarır, atanız Yakup'un mirasıyla doyururum. Bunu söyleyen Rabdir."¹ İncil'de ise oruç ibadetinin insanlara gösteriş için değil, yalnızca Allah rızası için tutulması gerektiğinden söz edilmektedir: "Oruç tuttuğunuz zaman, ikiyüzlüler gibi surat asmayın. Onlar oruç tuttuklarını insanlara belli etmek için kendilerine perişan bir görünüm verirler. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır. Siz oruç tuttuğunuz zaman, başınıza yağ sürüp yüzünüzü yıkayın. Öyle ki, insanlara değil, gizlide olan Babanız'a oruçlu görünesiniz. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir."² Arapların da cahiliye denilen İslam öncesi dönemde oruç tuttukları rivayet edilmektedir. Cahiliye devrinde Kureyşliler'in vakte bağlı olarak recep ayında oruç tuttukları ve belli bir zamana bağlı olmayarak da işledikleri herhangi bir günaha keffaret olmak üzere veya kıtlık tehlikesine karşı şükran borcunu ödemek için oruç tuttukları nakledilmektedir.³ Hem Kur'an öncesi hem de sonrası dönemdeki ümmetler, takvaya ulaşmadaki katkısından dolayı oruçla mükellef kılınmıştır. Takvaya

¹ Kutsal Kitap; Yeşaya, 58/1-14.

² Kutsal Kitap; Matta, 6/16-18.

³ Ali Osman Ateş; İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri, s. 110-111.

ulaşmak da kişinin dünyada huzuru ve ve mutluluğu, ahirette ise kurtuluşu elde etmesinde en önemli etkenlerdendir.

2.1.4.3. Hac

Hac kelimesi, sözlükte “yönelmek” anlamına gelmektedir.¹ Asıl anlamı, ziyaret maksadıyla bir yere gitmektir. şeriatte ise kurban bayramında Allah Teala’nın evini (Kabe’yi) ziyaret etme anlamına tahsis edilmiştir.”² Kur’an’da emredilen hac, Kabe ve çevresini belli şartları yerine getirerek ve kurallarına uyarak ibadet niyetiyle ziyaret etmektir. Her din mensubunun kendilerince kutsal sayılan yerleri, kendi dinsel kuralları çerçevesinde ziyaret etmeleri genel anlamda hac ibadeti kapsamına girer. İbadetler  z ve amacı itibariyle kulun yaratanı ve O’nun üstün kudreti karşısında aczini itiraf etmesi, kendini ihtiyaçsız görmemesi, kibre kapılmaması, kendisini yaratan ve sahip olduğu her türlü nimetleri veren yüce bir varlık olduğunun bilincine varması ve O’na saygı gösterip teşekkür etmesi, O’ndan verdiği nimetleri devam ettirmesini istemesi anlamına gelmektedir. Böyle bir anlayışla yapılan bütün ibadetler bireylerin ve toplumların huzur ve mutluluğuna da önemli katkılar sağlar. İslamdaki hac ibadetinin, insanların maddi ve manevi eğitimleri açısından pek çok yararları vardır. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen ırkları, renkleri, dilleri, statüleri birbirlerinden farklı olan insanlar bir arada bulunup birbirleriyle tanışmakta ve kaynaşmaktadır. Kendilerinin, müslümanların ve bütün dünya insanların sorunlarının ortadan kalkması için görüş alışverişinde bulunmakta ve çözümler üretmektedirler. Manevi anlamda ise kişi, ibadet yapmanın bilinci ve mutluluğu içerisinde günahlarından tevbe edip ruhen temizlenmeye çalışmakta ve kutsal yerleri ziyaret etmenin bahtiyarlığını yaşamaktadır. Zorluklara katlanarak ibadetini yaptığı için sabır, insanlar birbirlerine yardım ettiği için de yardımlaşma ve paylaşma gibi güzel ahlaki hasletleri geliştirmektedir. Dinsel simgelere ve hatıralara sahip çıkmanın önemini kavramaktadır. O büyük kalabalık içerisinde insanlar, adeta kıyamet ve mahşer günlerini canlı olarak yaşayıp hissetmektedirler. Allah’ın bir buyruğunu samimiyetle ve iyi niyetle yerine getirdikleri için de sevap kazanmaktadırlar. Kazanılan sevaplar da amellerin değerlendirildiği hesap gününde kurtuluşa ulaşmaya katkı sağlar.

¹ İbn Manzur; Lisanü’l-Arab, “hcc” md.

² Ragıb; Müfredat, “hcc” md.

Kendi dinlerince kutsal olan yerleri ziyaret anlamında hac icadeti hemen her dinde bulunmaktadır. Bugün İslam dininde uygulanan hacla ilgili ihram, telbiye, vakfe, tavaf, sa'y, cemrelerin taşlanması, kurban kesilmesi gibi uygulamaların hemen hepsi İslam öncesi cahiliye Araplarınca da uygulanmaktaydı.¹ İslam dini, cahiliye döneminin bu uygulamalarını putçuluktan, şirkten ve tevhide aykırı şeylerden arındırarak devam ettirmiştir. Kur'an'a göre, kutsal yerleri (Kabe ve çevresini), şartlarına uyarak ibadet niyetiyle ziyaret etmeyi ifade eden hac ibadeti, oraya yol bulabilen ve gitmeye güç yetirebilen kimselere emredilmiştir: "Kuşkusuz ki alemlere bereket kaynağı ve yol gösterici olarak insanlar için kurulan ilk ev Mekke'dekidir. Orada apaçık işaretler, İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse güvende olur. Oraya yol bulabilenlerin o evi ziyaret etmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim inkar ederse kuşkusuz ki Allah, alemlerden zengindir."² Ayette Kabe'yi ziyaretin, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkı olduğu bildirilmektedir. Allah'ın hakkını yerine getirmek de Allah'ın sevgisini kazanmaya ve dolayısıyla ahirette kurtuluşa ermeye bir vesiledir.

Kabe, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yapılmıştır.³ Allah, Hz. İbrahim'e insanları hacca çağırmasını emretmiştir.⁴ "Kâbe de dahil, hac ibadeti çerçevesinde ziyaret edilen yerler ve etkinliklerin hepsi Allah'ın şiarlarıdır. Onlar, kesinlikle ibadetin amacı ya da hedefi değil, ibadet için birer sembol ve simgedirler. Yüce Allah, emrettiği ve kalpteki takvanın göstergesi olduğu için onlara ve kurbanlıklara saygı gösterilmektedir. Bu yüzden, şiarlara saygı, Allah'a saygı addedilmiştir."⁵ Haccın zamanı ve şartları, Kur'an'da ayrıntılı olarak bildirilmiştir: "Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer engellenirseniz, kolay olan kurbanı gönderin. Kurban, yerine ulaşınca kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan yahut başından rahatsızlığı bulunan oruç tutmak, sadaka vermek yahut kurban kesmekten biriyle fidye versin. Güvene kavuştuğunuzda, kim hacca kadar umre ile yararlanırsa kolay olan bir kurban gerekir. Kim bunu bulamazsa hacda üç gün, döndüğünüzde de yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da oturmayan kimseler içindir. Allah'tan sakının ve bilin ki Allah'ın cezası şiddetlidir. Hac, bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca karar verirse hacda cinsel ilişkiye girmek, kötülüğe sapmak ve

¹ Ali Osman Ateş; İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri, s. 135.

² Al-i İmran, 3/96-97.

³ Bakara, 2/124-131.

⁴ Hac 22/26-34.

⁵ Duman; Beyânu'l-Hak, 2/533.

çekişmek yoktur. Her ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. Azık edinin. Kuşkusuz ki azığın en iyisi takvadır. Ey akıl sahipleri, benden sakının. Rabbinizden bir lütuf istemenizde size bir günah yoktur. Arafat'tan akın edip döndüğünüzde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı anın. O, size yol gösterdiği gibi siz de O'nu anın. Siz bundan önce sapıklardan idiniz. Sonra, insanların akın edip döndüğü yerden siz de akın edip dönün ve Allah'tan bağışlanma dileyin. Kuşkusuz ki Allah bağışlayandır, acıyandır. Hac ibadetlerinizi bitirdiğiniz zaman babalarınızı andığınız gibi yahut daha güçlü bir anıyla Allah'ı anın. İnsanlardan: 'Rabbimiz, bize dünyada ver!' diyen vardır. Onun ahirette hiçbir payı yoktur. Onlardan: 'Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver ve bizi ateşin azabından koru!' diyenler de vardır. İşte bunlar için kazandıklarından bir pay vardır. Allah, hesabı çabuk görendir. Sayılı günlerde Allah'ı anın. Kim iki gün içinde acele edip bitirirse ona günah yoktur. Kim de sonraya bırakırsa sakındığı takdirde ona da günah yoktur. Allah'tan sakının ve yalnızca O'nun huzurunda toplanacağınızı bilin."¹ Hac ibadeti insanları disiplin altına almaktadır, bu ibadeti yaparken uyulması gereken bazı şartlar vardır. Bunlara uymak da kurtuluşa ermeye olumlu katkı sağlayan etkenlerdendir.²

Hac ibadetini yapmak övülmekte, insanları hac ibadetini yerine getirmekten alıkoyan, engelleyen kimseler için ise acı verici azabın olduğu bildirilmektedir. Azabın olması da kurtuluşun kaybedildiğinin işaretlerindendir. Dolayısıyla imkanı olduğu halde hac ibadetini yapmamak veya yapanlara engel olmak, kurtuluşun kaybedilmesine neden olan davranışlardandır: "Kuşkusuz ki inkar edenler, Allah'ın yolundan ve yerli olsun dışarıdan gelsin bütün insanlar için eşit yaptığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar ile orada zulümle doğru yoldan sapmak isteyenlere acı verici azaptan tattırırız."³ Hac ibadetini yerine getirenlerin kurtuluşu elde edip cennette ödüllere kavuşturulacağı açıkça belirtilmemesine rağmen Allah'ın, yol bulabilen insanlar üzerindeki bir hakkı olduğunun ifade edilmesinden dolayı bu ibadetin yerine getirilmesinin de kurtuluşa katkı sağlayacağını söyleyebiliriz. Hacca gitme imkanı olduğu halde mazeretsiz gitmeyenlerin ahirette kurtuluşu kaybedeceklerini kesin bir yargıyla söyleyemeyiz. Ama hac ibadetini geçerli bir mazeretleri olmaksızın yerine getirmeyenlerin, bu davranışlarının günah olduğu ve ahirette ameller değerlendirilirken olumsuz tarafların

¹ Bakara, 2/196-203.

² Maide, 5/1-2, 94-97.

³ Hac, 22/25.

çoğalmasına neden olacağı söylenebilir. Bundan dolayı kurtuluşu kaybedip cehenneme gitmeye tek başına bir neden olmasa da, kişinin ahiretteki derecesini düşürerek kurtuluşa olumsuz katkı sağlar. Taberi, Allah'ın müslüman olanlarla olmayanları ayırt etmek için haccı emrettiğini söylemiştir: "Al-i İmran Suresi 85. ayeti inince, her din sahibi kendilerinin müslüman olduklarını iddia ettiler. Allah, onlara eğer iddialarında doğru kimselerse haccetmelerini emretti -çünkü hac, İslam'ın yasalarındandır- fakat onlar haccetmekten kaçındılar. Böylece Allah, onların delillerini çürütüp geçersiz hale getirdi. Müslüman olanlarla olmayanları ayırt edip ortaya çıkardı."¹ Taberi'nin bu yorumu hac ibadetinin önemini anlatır ama Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Kur'an'a inanmayan insanların Kur'an'daki emirlerle denendiklerinin söylenmesi isabetli bir yorum değildir. Hac ibadetini yerine getirenlerin kurtuluşa ereceği ayetlerde açıkça zikredilmemesine karşın, hadislerde kurallarına uygun yapılan haccın karşılığının cennet olduğu açıkça belirtilmiştir. Rivayete göre Resulullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Hacla umrenin arasını birleştirin. Zira bunlar günahı, tıpkı körüğün demirdeki pislikleri temizlemesi gibi temizler."² "Bir umre, diğer umreye kadar arada işlenenler için kefarettir. Kabul edilmiş bir haccın karşılığı cennetten başka bir şey olamaz."³ "Kim Ev'i (Kâbe'yi) elli kere tavaf ederse, tıpkı annesinin kendisini doğurduğu günkü gibi günahlarından çıkar."⁴ "Kim, hac veya umre için Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a kadar ihrama girerse, geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlanır ve cennet kendisine vacip olur."⁵

Hac da kesilen kurbanlar da insanın sevap kazanmasına ve ahirette kurtuluşa ermesine katkı sağlayan ibadetlerdendir. İslam öncesi dinlerde ve toplumlarda Tanrı'nın öfkesini yatıştırmak, yardımını celbetmek, işlenen günahlara keffaret olması gibi amaçlarla kurban kesilmekteydi.⁶ Kur'an'a göre ise kurban kesmekten amaç, kan akıtmak değil Allah'ın emirlerine bağlılığı göstermek ve takvaya ulaşmaktır. İnsanlar arasında sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlama, ihtiyaç sahiplerini ve misafirleri doyurma da kurban ibadetiyle gerçekleştirilen işlevlerdendir. Ayette açıkça belirtildiği üzere kesilen hayvanların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Allah'a ulaşacak olan müminin takvasıdır: "Onların etleri ve kanları Allah'a asla ulaşmaz. Ama O'na, sizin takvanız

¹ Taberi; Camiu'l-Beyan, 3/339.

² Nesai, Menasik 6; İbn Mace, Menasik 3.

³ Buhari, Umre 1; Müslim, Hac 437; Tirmizi, Hac 90; Nesai, Menasik 3.

⁴ Tirmizi, Hac 41.

⁵ Ebu Davud, Menasik 9; İbn Mace, Menasik 49.

⁶ TDV İslâm Ansiklopedisi, "Kurban" md., 26/433-435.

ulaşır. Size yol gösterdiğinden dolayı Allah'ın büyüklüğünü anmanız için onları size işte böyle boyun eğdirdi. Güzel davrananları müjdele.”¹ “Kurban kesen bir kimsede takva amacı ve bilinci yoksa, o kurbandan da Allah'a gidecek hiçbir şey yok demektir! Eğer öyleyse, günlük hayatında Allah'a karşı gelmekten sakınmayan, kurbanı da bir gelenek ya da yapılması gereken sıradan bir iş olarak telakki eden hiç kimsenin kestiği kurban, Allah katında makbul değildir. Zira Âdem'in iki oğlundan kurbanı kabul edilmeyen, diğerini kıskanarak ben seni öldüreceğim dediğinde kardeşinin ona: ‘...Allah, ancak muttakilerinkini kabul eder.’ (Maide, 5/27-32) sözü, bu kanaati doğrulamaktadır.”² “Allah rızası için kurban kesmekte hem Allah'ın emrine itaat etmekten dolayı sevap vardır hem de kalplerdeki takva bilincinin ortaya çıkmasına neden olmaktan dolayı büyük hayır vardır. Ayrıca bir hayvanı Allah rızası için kurban kesmek, Allah'ın sayısız nimetlerine karşı başlı başına bir şükürün yerine getirilmesidir ve zaman zaman böylesi şükür de gereklidir.”³ Bu şükürü samimiyetle ve Allah'a kulluk bilinciyle yerine getirenler de Allah tarafından ödüllendirilir ve bu güzel davranışları ahirete kurtuluşu elde etmelerine olumlu katkı sağlar.

2.1.4.4. Zekat

Zekat, sözlükte “artmak, arınmak” anlamlarına gelmektedir.⁴ Farz ibadet olan zekat ise, “dinin belirlediği ölçülere göre zengin sayılan kişinin, yılda bir kez malından belirli bir kısmını dinin belirlediği yerlere veya kişilere vermesi” demektir. Zekat, toplumsal yönü ağır basan bir ibadettir. Zekat gelirleri toplumun ihtiyaçlarına harcandığı için zekatta bütün toplumun hakkı vardır. Zekat vermesi gerekirken kasti olarak vermeyenler, kul hakkı yemiş olurlar ve bütün toplumun sorumluluğunu taşıyarak ahirete giderler. Bu yüzden mali bir yükümlülük olan zekatı da ahirette kurtuluşa ermeye katkı sağlayan ibadetler arasında saymak gerekir. Zekat, yoksullara ekonomik yarar sağladığı gibi İslam toplumunda vergi hükmünde olduğu için devletin giderlerinin karşılanmasında ve kalkınmasında da temel gelir kaynakları arasındadır. Allah, insanları farklı yeteneklerle yaratmış ve onlara farklı imkanlar vermiştir. Böylece insanları birbirleriyle de denemek istemiştir. Eğer insanların hepsi eşit imkanlara sahip olsaydı kimse kimseye iş

¹ Hac, 22/37.

² Duman; Beyânu'l-Hak, 2/533.

³ Duman; Beyânu'l-Hak, 2/535.

⁴ İbn Manzur; Lîsanü'l-Arap, “zkv” md.; Ragıb; Müfredat, “zkv” md.

gördüremez, herkes kendi işini kendisi yapmak zorunda kalırdı. Böyle olunca da dünyada ilerleme ve gelişme çok yavaş olurdu: “Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Onların dünya yaşamındaki geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Bazısı bazısını buyruk altına alsın diye kimini kiminin üzerine derecelerle yükselttik. Rabbinin rahmeti, onların topladıklarından daha iyidir.”¹ Kişinin maddi ve manevi imkanları, zenginliği yalnızca kendisine ait, dilediği gibi tasarruf edeceği bir şey değildir. O zenginlikte, ihtiyaç sahiplerinin ve dolaylı olarak da bütün toplumun hakkı vardır. Zenliğin paylaşım ve dağıtımında öncelik, her zaman en çok ihtiyaç sahibinden başlayarak diğer muhtaçlara verilmesi biçiminde olmalıdır: “Allah’ın kentler halkından Resulüne verdiği kazanç; Allah’a, Resule, yakınlar, yetimlere, düşkünlere ve yolculara aittir. Ki mal, sizden yalnızca zenginler arasında bir devlet / egemenlik aracı olmasın. Resul size neyi verdiyse alın, size neyi yasakladıysa ondan da uzak durun. Allah’tan sakının. Kuşkusuz ki Allah’ın cezalandırması şiddetlidir. Bu mallar, yurtlarından ve mallarından çıkarılan göçmen yoksullar içindir. Onlar Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk isterler, Allah’a ve elçisine yardım ederler. İşte onlar, gerçekten doğru kimselerdir. Onlardan önce yurda ve imana yerleşmiş olanlar, kendilerine göç edenleri severler ve onlara verilenden dolayı göğüslerinde bir istek duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa bile onları kendilerine yeğlerler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”²

Hem Hz. Muhammed hem de ondan önceki peygamberler, toplumsal bir yardımlaşma ve dayanışma olan, toplumun bireylerini birbirine yaklaştıran ve kaynaştıran zekatı kendileri vermişler ve ümmetlerine de emretmişlerdir.³ Kur’an, zekatı çoğunlukla namazla birlikte zikretmiş ve öneminden dolayı zekatın verilmesini tekrar tekrar emretmiştir: “Namazı kılın, zekatı verin ve rüku edenlerle birlikte rüku edin.”⁴ İnançla birlikte yapılan bütün iyi işlerin ve bunların içinde zekat vermenin de kurtuluşa ermeye katkı sağlayacağı açıkça ifade edilmiştir: “Kuşkusuz ki inanıp iyi işler yapan, namazı kılan ve zekatı verenlere Rableri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”⁵ İsrail oğullarına yönelik olarak zikredilen ama bütün insanlar için geçerli olan cennete girebilme şartları içerisinde zekat vermek de sayılmıştır: “Allah

¹ Zuhruf, 43/32.

² Haşr, 59/7-9.

³ Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisa, 4/77, 162; Maide, 5/12, 55; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71; Meryem, 19/31, 54-55; Enbiya, 21/73; Hac, 22/78.

⁴ Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisa, 4/77, 162; Maide, 5/12, 55; Araf, 7/156; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71.

⁵ Bakara, 2/277.

İsrail oğullarından sağlam söz almıştı. İçlerinden on iki temsilci gönderdik. Allah dedi ki: Kuşkusuz ki ben sizinle birlikteyim. Eğer namazı kılırsanız, zekatı verirsiniz, elçilerime inanıp onları desteklerseniz ve Allah’a güzel bir borç verirsiniz, elbette kötülüklerinizi örterim ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere girdiririm. Bundan sonra sizden kim inkar ederse o, kesinlikle doğru yoldan sapmıştır.”¹ Allah’ın rahmetine nail olacak kişilerin başında zekat verenler gelmektedir: “Allah dedi ki: Azabımı dilediğim kimseye dokundururum. Rahmetim ise her şeyi kaplamıştır. Rahmetimi sakınanlara, zekatı verenlere ayetlerimize inananlara yazacağım.”² Zekat vermek, nerede ele geçirilirse öldürülmeleri emredilen ortak koşanların canlarının bağışlanmasına neden olan davranışlardan biridir. Böylece ahirette sağlayacağı yararlarından önce dünyada da yarar sağlamaktadır: “Haram aylar çıktığı zaman ortak koşanları bulduğunuz yerde öldürün. Onları yakalayın, alıkoyun ve onlar için her gözetleme yerinde oturun. Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekatı verilerse onların yolunu açın. Kuşkusuz ki Allah bağışlayandır, acıyandır.”³ İyi kimseler iş başına geçtiği veya mal mülk sahibi oldukları zaman hep iyi işler yaparlar ve bu arada zekatı da verirler: “Eğer onlara yeryüzünde egemenlik verirse namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoşurlar. İşlerin sonucu, Allah’a aittir.”⁴

Tevbe Suresi’nin 60. ayeti zekatların verileceği ve harcanacağı yerleri açıklayıcı olarak değerlendirilmektedir: “Sadakalar / Zekatlar, Allah’tan bir yükümlülük olarak yoksullar, düşkünler, sadakalar için çalışan görevliler ve kalpleri ısıdırılacak olanlar içindir. Köleler, borçlular, Allah yolunda ve yolcular uğrunda harcanır. Allah bilendir, bilgedir.” “Burada sadakalardan maksat zekatlardır. Sadaka olarak isimlendirilmesi, kalpteki imanı doğrulayıcı, kulun samimiyetini ve Allah’a ve ahiret gününe imanındaki sadakatini ispat edici olması sebebiyledir. İster zekat olsun ister diğer sadakaların her çeşidi, bunlar kalpteki imanın zorunlu bir ürünüdür. Çünkü sadaka, verenin malı değil, Allah’ın ona geçici olarak verdiği malı içindeki Allah’ın hakkıdır; aynı zamanda gerçek müminin kendi malı içerisinde varlığına inandığı dilenen ya da dilenmeyen fakirlerin ve yoksulların hakkıdır. İşte, kul hem Allah’a sadakatini doğrulamak hem de kalbindeki iman gereğini yapmak üzere sadaka verir. Hadd-i zatında iman olmayanın veya imanında sadık olmayanın sadakati olmaz ki sadakası da olsun... Ayetteki, hasr için

¹ Maide, 5/12.

² Araf, 7/156.

³ Tevbe, 9/5.

⁴ Hac, 22/41.

olan “innemâ” edatıyla, sadakaların verileceği yerler belirlenmiştir. Ancak, “fi sebilillah” kavramı, yalnız savaşla sınırlı olmayıp; eğitim, öğretim hizmetleri de dahil, sosyal güvence ile ilgili olup Allah’ın da hoşnut olacağı her hizmet alanını kapsadığı söylenebilir...”¹

İnsanın, Allah’ın kendisine verdiği nimetlerden ihtiyaç sahiplerine Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla karşılıksız vermesi veya ihtiyaç yerlerine harcaması anlamına gelen infak da kurtuluşa ermeye vesile olan amellerdendir. İnfak, malda ve mal dışındaki şeylerde de olabilir. Zorunlu da gönüllü de olabilir.² “İnfak kelimesi umumiyetle karşılıksız yardımlar için kullanılır. Bununla birlikte meşru alanlarda yatırım yaparak istihdam yoluyla insanların nafakalarını sağlamaya vesile olmak da infak kapsamında değerlendirilebilir.”³ Yoksullara ve muhtaçlara yardım etmek, onları gözetmek dini bir görev olduğu kadar, aynı zamanda insani bir görevdir. Malın gerçek sahibi Allah’tır, dilediği kimseye dilediği kadar verir, insanları da yalnızca verdiği nimetlerden sorumlu tutup hesaba çeker. İnsanlara verilen şeyler, sürekli bir mülkiyet olarak değil emanet olarak verilmiştir. Akıllı kişi, bu emaneti en iyi şekilde gözetir ve emanet edenin istediği doğrultuda kullanmaya gayret eder. İnfak, maddi veya manevi bütün paylaşımlar ve karşılıksız yardımlar için kullanılabilir ama daha çok maddi paylaşımlar ve bağışlar için kullanımı öne çıkmıştır. İnsanlar, meşru sınırlar içerisinde kalmak şartıyla, Allah’ın nimetlerinden en üst düzeyde yararlanmak için ellerinden geleni yapmakla da yükümlüdürler. Kendisine düşen sorumluluğu yerine getiren hiçbir insan, sonuçtan sorumlu değildir. Her toplumda maddi ihtiyaçlarını karşılamada hiçbir sıkıntısı olmayan zengin kimseler bulunduğu gibi, ihtiyaç içerisinde yoksul kimseler de vardır. İnsanların maddi açıdan farklı olmaları Allah’ın yasaıdır. Herkes maddi açıdan aynı seviyede, birbirine eşit olsalar, kimse kimseye iş gördüremez, herkes kendi işini kendi yapmak zorunda olurdu. Böyle olunca da dünyada insanların eliyle gerçekleşecek ilerleme ve gelişme istenen düzeyde olmazdı. Bu yüzden, insanların farklı imkanlara sahip olup birbirleriyle denenmeleri, Allah’ın isteğidir.⁴ İnsanın dünyadaki denenmelerinden biri de, varlıklı zengin kimselerin, Allah’ın kendilerine lutfettiği nimetlerden bir kısmını, bu nimetlere sahip olmayan yoksul kimselere karşılıksız verip vermeyeceği konusundadır. Bunu başaran insanlar, ahirette cennete girip sonsuz mutluluğu kazanma yolunda

¹ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/573-574.

² Ragıb; Müfredat, “nfk” md.

³ TDV İslâm Ansiklopedisi, “infak” md., 22/290.

⁴ Zuhurf, 43/32; Haşr, 59/7.

mesafe alırlar. Diğer amelleri de çoğunlukla iyi ve güzel olup Allah'ın değerlendirmesinde olumlu tarafları ağır gelirse kurtuluşa erip cennete girerler.

Kur'an'da infakla ilgili pek çok ayet vardır. Bu ayetlerde infak edenin kurtuluşa ereceği, ödüle nail olacağı, Allah tarafından seviceği gibi kurtuluşu bildiren ifadeler kullanılmıştır: “O, kendisinde hiçbir kuşku olmayan kitaptır, sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler. Onlar hem sana indirilene hem de senden önce indirilenlere inanırlar. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar, Rablerinden bir kılavuz üzeredir ve onlar, kurtuluşa erenlerdir.”¹ “Kendilerine verdiklerimizden harcayanlar” nitelemesi iki önemli konuya ışık tutmaktadır: 1. Allah Teala'nın bütün verdikleri harcanmayacak, yeteri ve gereği kadarı harcanacak, geri kalanı yine iyi maksatlarla tasarruf edilecektir. 2. Harcama Allah'ın rızasına uygun olacaktır. Bu da kişinin kendisi, ailesi, yakınları ve diğer ihtiyaç sahipleri için yapacağı harcamaları, vakıf, tesis, hayrat vb. yatırımları kapsamaktadır. Dünya nimetleri, yer altı ve yer üstü servetleri mülk olarak yaratıcısına aittir. İnsanlar meşru yollardan onlara sahip olduklarında bu sahiplik mecazidir ve sınırlanmıştır; asıl sahibinin izin verdiği kadar ve O'nun gösterdiği yerlere, belirlediği şekillerde sarfedilebilir. Bir zerresi yersiz, faydasız ve gereksiz sarfedildiğinde Allah'ın mülküne, O'nun halen yaşayan ve gelecekte yaratacağı kullarının haklarına tecavüz edilmiş olur. Bu tecavüzlerin yaptırımı dünyada sosyal ve ekonomik krizlerdir, tabiatın tahrip edilmesi, çevrenin içinde yaşanamaz hale gelmesidir; ahirette ise mutlak adil olan hâkimin vereceği cezalardır.”²

İnfak etmek ve sadaka vermek, toplumda ihtiyaç sahiplerinin varlıkları tarafından gözetilmesini, zengin ve fakir arasındaki maddi uçurumun azaltılmasını, fakirlerin zenginlere karşı kıskançlık ve kin duymalarının engellenmesini sağlayarak huzurlu ve mutlu bir toplum oluşmasına zemin hazırlar. Dünyadaki her iyi ve yararlı davranış da ahirette kurtuluşun elde edilip cennete girilmesine katkı sağlar. Karşılıksız yardımda bulunmanın önemini ve bu hayırlı işleri yapanlara dünyada ve ahirette verilecek ödülleri anlatan, Kur'an'ın geneline dağılmış durumda pek çok ayet vardır. Birinci bölümde kurtuluşa erildiğini ifade eden kavramlar çerçevesinde incelendiği zaman Kur'an, infak etmek ve sadaka vermenin, kurtuluşa ermeye vesile olacak ibadetlerden olduğunu

¹ Bakara, 2/2-5.

² Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur'an Yolu, 1/72.

vurgulayarak belirtmektedir: “Ey inananlar! Kuşkusuz ki eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır, onlardan sakının. Eğer affeder, hoş görür ve bağışlarsanız, kuşkusuz ki Allah da bağışlayandır, acıyandır. Mallarınız ve çocuklarınız yalnızca bir sınavdır. Büyük ödül ise Allah’ın yanındadır. Öyleyse gücünüz yettiği kadar Allah’tan sakının, dinleyin, itaat edin ve kendiniz için bir iyilik olarak infak edin. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Eğer Allah’a güzel bir borç verirsiniz, Allah onu sizin için kat kat artırır ve sizi bağışlar. Allah karşılık verendir, yumuşak davranandır.”¹ Sadaka, veren kişiyi günahlardan ve manevi pisliklerden arındırıp temizler. Allah, kullarından sadakayı kabul eder ve buna karşılık onları ödüllendirir: “Onların mallarından kendilerini arındıracağın ve yücelteceğin bir sadaka al ve onlar için dua et. Kuşkusuz ki senin duan onlar için bir güvendir. Allah iştir, bilendir. Bilmediler mi ki, Allah kullarından tevbe kabul eder, sadakaları alır ve Allah tevbeleri kabul edendir, acıyandır?”² İslam dininde yapılan iyi işi kim yaparsa yapsın ona ödülü verilir, cinsiyet veya etnik ayrım gibi herhangi bir ayrıma gidilmez: “Kuşkusuz ki sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara ve Allah’a güzel bir borç verenlere karşılıklar kat kat verilir ve onlar için değerli bir ödül de vardır.”³ “Sadakalar ve iyilikler ancak, herhangi bir menfaat beklemeksizin; eskilerin tabiriyle garazsız ve ivazsız yapılırsa anlam kazanır; sahibine de ecri ve teşekkürü hak ettirir. Allah indinde makbul olan ise, Allah’a ve ahiret gününe iman etmiş müminlerin, Allah rızasından başka hiçbir şey, hatta teşekkür dahi beklemeden verilen sadakalar ve yapılan iyiliklerdir. Tabî ki, şahsa şan, şöhret vb. dünya menfaati kazandırsın diye verilen sadakaların, yapılan iyiliklerin ne Allah nezdinde bir değeri vardır ne de insanların yanında. Bilhassa Allah’a ve ahiret gününe iman etmediği halde, malını gösteriş için saçıp savuranlarla, inandığı halde verdiğini şahsın başına kakan, zaman zaman hatırlatıp maddî, manevî karşılık bekleyen kimselerinki sonuçta aynıdır. Bunlar, tıpkı sert bir kaya üzerindeki az bir toprağa tohum eken adam gibidir; gökten sağanak hâlinde inen iri taneli yağmur, orada yeşerecek toprak ve tohum bırakmayacağı gibi, başa kakma ve eziyet de sadakanın nemalanmasına ve ahirette sahibine bir yarar sağlamasına imkan bırakmaz...”⁴

¹ Tegabün 64/14-17; Bakara, 2/196, 245, 262-281; Tevbe, 9/102-104; Hadid, 57/7; Münafikun 63/9-11.

² Tevbe, 9/103-104.

³ Hadid, 57/18; Bakara, 2/245, 263-281; Nisa, 4/114; Maide, 5/45; Ahzab, 33/35; Münafikun 63/9-11.

⁴ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/98-99.

İnsan dünyadayken yapabileceklerini en iyi şekilde yapmaya çalışmalı, yapabileceği işleri sonraya ertelememeli, nimetlerin kıymetini bilip onları Allah'ın rızasına uygun biçimde değerlendirmelidir. Böyle yapmayanlar, ölüm anında ve ahirette pişman olacaklar, kendilerine daha fazla ömür verilmesini ve yeniden dünyaya gönderilmeyi isteyecekler. Allah yolunda harcamadıklarına pişman olup sadaka verip iyilerden olmak için ek süre talep edecekler ama hiç kimseye ek süre verilmeyecektir: “Ey inananlar! Ne mallarınız ne de çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar kaybedenlerdir. Sizden birine ölüm gelip de: “Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirseydin de sadaka verip iyilerden olsaydım.” demesinden önce size verdiğimiz rızıklardan infak edin. Allah, süresi geldiği zaman hiçbir canı geciktirmez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”¹ Yargı günü hiçbir alışveriş, dostluk ve şefaât yoktur. O gün hiç kimse, başka bir kimseye yarar sağlamaz. Bundan dolayı ahirette başkalarından gelecek yardımlara bel bağlamamalı, imkanı varken dünyada kendisine verilen rızıklardan infak etmelidir: “Ey inananlar! Kendisinde ne bir alışverişin, ne bir dostluğun, ne de bir şefaatin olmadığı bir gün gelmeden önce size verdiğimiz rızıklardan infak edin. İnkarcılar, zalimlerin ta kendileridir.”² Bu ayette, ahirette hiçbir aracılığın yarar sağlamayacağı, hiç kimsenin bir başkasına yardım edemeyeceği ama dünyada yapılan infak ibadetinin ahirette yarar sağlayıp sahibinin kurtuluşuna katkıda bulunacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla kişiyi kurtuluşa erdirecek olan, başkalarından gelen yardım ve destekler değil, kişinin bizzat kendi çalışmalarıdır. Allah'ın rızasını gözeterek meşru işlerde yapılan her harcama infaktır ve ahirette kurtuluşa ulaşmaya katkı sağlar. Allah yolunda infak etme imkanı varken infak etmemek, kişinin kendi eliyle kendisini tehlikeye atması olarak değerlendirilmiştir: “Allah yolunda infak edin ve kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Güzel davranın, kuşkusuz ki Allah güzel davrananları sever.”³ “Konumuz olan ayetlerin içeriği dikkate alındığında, Allah yolunda harcama yapmak, öncelikle savaş masraflarını karşılamayı, ülkenin savunulması için gerekli olan maddî fedakârlıklarda bulunmayı ifade eder. Ancak nüzul sebebinin belirli olması ayetin hükmünü o sebeple sınırlamayı gerektirmez. Buna göre ayet, insanın sahip olduğu maddî imkanlardan kendine Allah'ın hoşnutluğunu ve ahiret mutluluğunu kazandıracak hayır yollarına harcamada bulunmasını, Kur'ani kavramla infakta bulunmasını emretmektedir. Müslüman

¹ Münafikun, 63/9-11; Fatır, 35/36-37.

² Bakara, 2/254; İbrahim, 14/31.

³ Bakara, 2/195.

âlimlerce ve İslam medeniyeti tarihinde, böyle bir niyete dayanması şartıyla ülkenin savunulması, hac hizmetleri, yoksulların desteklenmesi; okul, cami, yol, köprü, çeşme, bakımevleri gibi toplumsal hizmet ve hayır müesseselerinin kurulması ve güçlendirilmesi, hatta tabiatın korunup geliştirilmesine kadar çok çeşitli hizmetler için yapılan her türlü harcama Allah yolunda harcama sayılmıştır...”¹

Bakara Suresinin 261-274. ayetlerinde infak ibadeti, toplu ve ayrıntılı olarak anlatılmış ve kurtuluşa ermedeki katkısı belirtilmiştir: “Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği, yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunan bir tek tanenin örneği gibidir. Allah, dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah’ın lütfu geniştir, bilendir. Mallarını Allah yolunda infak edip sonra bu infak ettiklerine başa kakma ve incitme eklemeyenler için Rableri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İyi bir söz ve bağışlama, ardından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halimdir. Ey inananlar! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş için infak eden kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmekle boşa çıkarmayın. Onun örneği; üzerinde biraz toprak bulunan düz bir kayanın örneği gibidir. O kayaya bol yağmur isabet ettiğinde onu çıplak bir taş halinde bırakmıştır. Böyleleri, kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, inkarcı topluma yol göstermez. Mallarını, Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek ve içlerindeki sağlamlaştırmak için infak edenin durumu bir tepede bulunan ve kendisine bol yağmur isabet ettiğinde ürününü iki kat veren bir bahçenin durumu gibidir. Böyle bir bahçeye bol yağmur isabet etmese bile bir çisinti bulunur. Allah, yaptıklarınızı görmektedir. Sizden biriniz ister mi ki, altından ırmaklar akan, içinde her çeşit meyve bulunan, hurma ve üzümlerden oluşmuş bir bahçesi bulunsun. Ve güçsüz çocukları olduğu halde kendisine de ihtiyarlık gelip çatsın. Böyle bir durumdayken içinde ateş bulunan bir kasırga bu bahçeye isabet edip yaksın. Belki düşünürsünüz diye Allah, ayetlerini size işte böyle açıklıyor. Ey inananlar! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden infak edin. Kendinizin göz yummadan almayacağınız kötü şeyleri vermeye yeltenmeyin. Bilin ki Allah zengindir, övülendir. Şeytan, size yoksulluğu söz verir ve çirkin şeyleri emreder. Allah ise size kendisinden bir bağışlama ve lütf söz verir. Allah’ın lütfu geniştir, bilendir. Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilmişse elbette ona çok iyilik verilmiştir. Ancak sağlam akıl sahipleri

¹ Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur’an Yolu, 1/302.

düşünüp öğüt alırlar. İyilik olarak yaptığınız her harcamayı, adadığınız her adağı Allah elbette bilir. Haksızların yardımcıları yoktur. Eğer sadakalarınızı açıktan verirsiniz bu, ne güzeldir! Eğer onları gizler ve yoksullara böyle verirsiniz bu, sizin için daha iyidir ve günahlarınızdan bir bölümünü örter. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır. Onları doğru yola ulaştırmak senin görevin değildir. Fakat Allah, dilediğini doğru yola ulaştırır. İyilik olarak her ne infak ederseniz kendiniz içindir. Siz, yalnızca Allah'ın yüzünü isteyerek infak ediyorsunuz. İyilik olarak her ne infak ederseniz o, size tam olarak verilir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız. İyilik olarak infak edilecekler; Allah yolunda alıkonulmuş, yeryüzünde dolaşamayan yoksullar içindir. Bilmeyen kimse, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sanır. Sen, onları yüzlerinden tanırsın. Onlar, yüz­süz­lük ederek insanlardan istemezler. İyilik olarak her ne yaparsanız kuşkusuz ki Allah onu bilir. Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık olarak infak edenlerin ödülleri Rablerinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”¹ İnfak ve sadakanın öneminin anlatıldığı bu ayetlerde, Allah yolunda harcamanın ve yardımın çok büyük ödül kazandıracağı; cennete gitmeye vesile olacağı açık olarak görülmektedir. Bunun gerçekleşmesi için, yapılan yardımın ardından başa kakma veya herhangi bir incitici şey olmamalıdır. Kişi, eğer sadaka veremeyecek durumdaysa güzel bir söz söylemesi de onun için bir iyiliktir. Hatta sadaka verip verilen kişiyi incitici davranışlarda bulunmaktansa sadaka vermeyip güzel söz söylemek daha iyidir. Allah'a ve ahiret gününe inanmadan, gösteriş için verilen sadakalar ve yapılan yardımlar, ahirette cennete gitmeye yetmez. Çünkü iman ve Allah rızası için yapma şartları yerine getirilmemiştir. Verilen mallar, insanın sevip beğendiği şeylerden verilirse anlamlıdır. Yoksa kişinin hoşlanmadığı, kendisine verilse gönül hoşluğuyla almayacağı, tiksinti duyacağı ve verene saygı duymayacağı şeylerin infak edilmesi doğru değildir. Böyle bir davranış, kişinin ahirette kurtuluşa ulaşmasına katkı sağlamaz. Bu durum, başka ayetlerde de belirtilmiştir: “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız. Her ne infak ederseniz, kuşkusuz ki Allah onu bilir.”² “Şu halde mücerred iman, kemali hayra nail olmak sebebi kafi değildir. İman ve ilimden sonra amel ve alelhusus sarf-ü infak da gerektir. Hem bu infak ne kadar sevgili şeylerden olursa, o kadar kıymetdar olur. Allah, infak edilen hoş veya nâhoş herhangi bir şeyi bilir ve ona göre ecrini verir.

¹ Bakara, 2/261-274.

² Al-i İmran, 3/92.

Fakat asıl iyiliğe, hayrı âlâya ermek sevilen şeylerden infaka mütevakkıftır.”¹ Yardımlar, gizli de açık da yapılabilir ama gizli yapılması, yardım edilen kişinin onurunun korunması ve başkalarına karşı mahcubiyet içerisinde olmaması açısından daha iyidir. Yardım edilen kişi, yardım yapanı tanımayıp minnet altında kalmayacak biçimde olursa daha da uygun olur. Yapılan yardımların, iyice araştırılıp gerçek ihtiyaç sahiplerine yapılması gerekir. Durumu iyi olduğu halde ve kendisinden muhtaç insanlar varken yüzsüzlük edip açgözlülükle ve muhtaç olmadığı halde kendisini muhtaç gösterip sahtekarlıkla yardımları elde etmek büyük bir günah ve gerçek muhtaçların hakkını yemektir. Böyle bir durumda iyi niyetle, Allah rızası için infakta bulunana ve sadaka verene herhangi bir günah yoktur. Allah, yapılan hiçbir infakı ve sadakayı karşılıksız bırakmaz, hepsinin karşılığını ahirette ödül olarak verir. Her infak edenin derece bakımından aynı olmadığı; ihtiyaç anında infak edenle bollukta infak edenin derecesinin Allah katında farklı olduğu ama Allah’ın hepsine de yaptıklarının karşılığını vereceği bildirilmiştir. “Size ne oluyor ki Allah yolunda infak etmiyorsunuz? Oysa göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. İçinizden fetihten önce infak edip savaşanlar diğerleriyle bir değildir. Onlar, fetihten sonra infak edip savaşanlardan derece bakımından daha büyüktür. Allah hepsine de en güzeli söz vermiştir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Kim Allah’a güzel bir borç verirse, Allah onu o kimseye kat kat fazlasıyla verir ve o kimse için değerli bir ödül de vardır.”²

İnfak etmenin kurtuluşu kazanmaya ve cennete girmeye vesile olacağını bildiren ayetler, iyi amel olarak yalnızca infakı değil, diğer iyi işleri de birlikte bildirmektedir. Bu durum, iyilik ve güzelliğin bir grup, kötülük ve çirkinliğin ise karşıt bir grup olduğunu gösterir. Her insanın iyiliği de kötülüğü de olabilir. Bütün eylemleri yargı günü Allah tarafından değerlendirilir. Değerlendirmenin sonucuna göre Allah, ödül veya cezasını verir: “Rabbimiz tarafından bağışlanmaya ve genişliği göklerle yer kadar olup sakınanlar için hazırlanan cennete koşun. Onlar bollukta ve darlıkta infak ederler, öfkelerine hakim olurlar ve insanları affederler. Allah, güzel davrananları sever. Onlar, çirkin bir iş yaptıklarında yahut nefislerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahları için bağışlanma dilerler. Günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir? Onlar yaptıkları şeylerde bile bile ısrar etmezler. İşte onların karşılığı Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içlerinde sürekli kalacakları cennetlerdir. Çalışanların ödülü

¹ Elmalılı; Hak Dini Kur’an Dili, 2/1145.

² Hadid, 57/10-11.

ne güzeldir!”¹ “Onlar, Rablerinin yüzünü arzulayarak sabrederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak infak ederler ve kötülüğü güzellikle savarlar. Yurdun sonu işte onlar içindir. Yurdun sonu Adn cennetleridir. Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla birlikte oraya girerler. Melekler de her kapıdan onların yanına girerler. ‘Sabretmenize karşılık size selam olsun. Yurdun sonu ne güzeldir!’”² Kendilerine iki kez ödül verilecek kitap ehlinin güzel hasletlerinden biri de Allah yolunda infak etmeleridir.³

Kur’an, insanın sahip olduğu mallardan Allah yolunda harcamasının ve karşılıksız yardımda bulunmasının, dünya ve ahiret mutluluğuna katkı sağlayacağını ifade ederken, buna karşılık, vermeyip cimrilik edenlerin dünya ve ahiretteki cezalarından da söz etmiştir: “Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şeyde cimrilik edenler, sakın onu kendileri için bir iyilik sanmasınlar. Doğrusu o, kendileri için bir kötülüktür. Cimrilik yaptıkları şey, kıyamet günü boyunlarına dolandırılacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”⁴ Haksızlıkla mal edinenlerin, helal yoldan elde ettikleri mallarından infak etmeyenlerin, sadaka vermeyenlerin ve cimrilik edenlerin ahirette uğrayacakları feci azaplar, insanların ibret alması için önceden canlı bir sahneyle bildirilmiştir: “Ey inananlar! Kuşkusuz ki hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah’ın yolundan alıkoyarlar. Altını ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda infak etmeyenleri acı verici bir azapla müjdele. O altın ve gümüşler, cehennem ateşinde ısıtıldığı gün onlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanır. ‘İşte bu, kendiniz için yığdıklarınızdır. Haydi yığdıklarınızı tadın!’ denilir.”⁵ Bu ayet, mallarını hayır yolunda sarfetmeyen ve üzerlerine vacip olan mallarının zekatını vermeyenleri yermiş, onları korkutmuştur. Ayette mutlak ve süreklilik bildiren bir ifade kullanılmış, güçlü üslubuyla cimrilik edenler yerilirken Allah’ın verdiği maldan infak edilmesine de teşvik edilmişlerdir. Nitekim mal, gerçekte Allah’ındır, insan bu malın vekilliğini yapmak durumundadır.⁶ İnsan, Allah yolunda harcamayıp biriktirdiklerini kendisi için bir hayır zannetmektedir. Oysaki gerçekte, iyilik için harcadıkları kendisi için bir hayırdır ve ahirette kurtuluşa ermesine vesile olan davranışlardır. Kişinin harcamayıp biriktirdikleri dünyada mirasçılarına kalacak,

¹ Al-i İmran, 3/133-136.

² Rad, 13/22-24.

³ Kasas, 28/52-55.

⁴ Al-i İmran, 3/180; Nisa, 4/36-40; Tevbe, 9/75-80; Muhammed, 47/36-38; Hadid, 57/24; Leyl, 92/8-11.

⁵ Tevbe, 9/34-35.

⁶ Derveze; et-Tefsirü'l-Hadis, 5/503.

kendisi de ahirette cimriliğinin cezasını çekecektir. Allah rızası için harcadıkları ise ahirette sevap olarak kendisiyle birlikte bulunacak ve cennete gitmesine katkı sağlayacaktır.

Cehenneme gitmeye neden olan suçlar içerisinde düşkünleri doyumamak, muhtaçlara sadaka ve infak gibi karşılıksız yardımlar yapmamak da bulunmaktadır: “Suçlulara: ‘Sizi can yakıcı ateşin içine sokan nedir?’ denildi. Suçlular dediler ki: ‘Namaz kılanlardan değildik. Düşkünü de doyurmazdık. Boş şeylere dalanlarla birlikte biz de daldardık. Yargı gününü de yalanlardık. Sonunda bize yakın geldi.’ Artık şefaâtçilerin şefaati onlara yarar sağlamaz.”¹ Bu ayetler, infak etmeyen ve yoksulu doyurmayanların, bu davranışlarının kurtuluşu kaybetmelerine neden olabileceğini göstermektedir. Namazla ilgili olarak da söylediğimiz gibi, bu kimselerin can yakıcı ateşin içine girmelerine neden olan suçları yalnızca infak etmemeleri, sadaka vermemeleri yahut yoksulu doyurmamaları değildir, daha başka suçları ve yanlışlıkları da vardır. Bu yüzden infak etmemeyi, sadaka vermemeyi ve yoksulu doyurmamayı, kurtuluşu kaybetmeye neden olan etkenler içerisinde sayabiliriz ama “başka suç olmasa bile infak etmemek, kurtuluşu kazanmaya tek başına engeldir” vb. diyemeyiz. Cimriliğin hem dünyada hem de ahirette tehlikeleri ve kötü sonuçları bulunmaktadır: “Cimriliğin dünyadaki tehlikesi, mal tutkunu zenginlere karşı yapılan çeşitli saldırılarda, sosyal düzenlere karşı yıkıcı fikirlerin yayılmasında açıkça görülmektedir. Cimriliğin ahiretteki kötülüğüne gelince, işte Kur’an-ı Kerim, onların cimriliklerini bir tasma gibi boyunlarında hissedeceklerini ifade etmektedir. Bu akibetten de asla kaçış ve kurtuluş yolu bulamayacaklardır... Mal veya şeref veya ilim ile nasıl cimrilik edersiniz? Çünkü bunların hepsi, Allah’ın verdiği şeylerdir. Ayetin kapsamı geniştir. Her ne kadar; öncelikle mal, bu ayetin kapsamına giriyorsa da, bu sayılanların hepsi onun içine girer. Malda nasıl cimrilik edersiniz ve nasıl olur da onu yalnız çocuklarınızla, mirasçılarınıza biriktirip saklarsınız? Yerde ve göklerde ne varsa hepsi, eksikliklerden münezzeh olan yüce Allah’ındır. Bu malları, yerde ve göktekiler, miras olarak alırlar... Ayet-i kerimede, Allah’ın insana verdiği mal, şeref, güç ve ilmin geçici metalar oldukları, zamanı gelince geri alınacak şeyler oldukları, sahiplerininse ölümlü olup ve baki olmadığına işaret vardır. Allah, işleri dilediği yöne çevirip tasarrufta bulunur. Oğlun miras olarak devralsın da zengin olsun diye mal biriktirirsin. Ama bu malı Allah onun için takdir

¹ Müddessir, 74/41-48.

etmemişse, toplamış olduğun bu mal yok olup gider. Göklerin ve yerin mirası, Allah’a aittir. Allah, yapmakta olduklarınızdan haberdardır. Bütün gizlediklerinizi bilir.”¹ Malın mülkün gerçek sahibi Allah’tır.² Yeryüzündekilere ve üzerindeki Allah mirasçı olacaktır.³ İnsanlar, dünyada sahip olduklarına ebedi sahip olamamakta ancak geçici bir süreyle sahip olmaktadır. Dolayısıyla insana verilenler, ona Allah tarafından ödünç olarak verilmektedir. Ödünç olarak veren Allah, verdiği malların uygun yerlere ve uygun bir biçimde infak edilmesini ve cimrilik yapılmamasını istemektedir. “Cimri, kendisine geçici bir süre için emanet edilmiş olan ve görünüşte kendi, gerçekte ise Allah’ın malını tutup hak sahiplerine vermemekle kendisine iyilik ettiğini sanmamalıdır... Mülkün, asıl sahibi Allah’tır. Dünya hayatında mal, insanlara hem ihtiyaçlarını karşılamaları hem de muhtaçlara zekat, sadaka, hediye, bağış olarak vermeleri; hayırlı işlerde kullanılıp ahiret için azık hazırlamaları için verilmiş hayırlı bir emanet ve eşsiz bir fırsattır. Bu emaneti, süresi içinde en güzel biçimde değerlendirip onunla Allah’ın rızasını kazananlar felaha ulaşmışlardır. Çünkü Karun gibi, ‘Ben bunu ilimle kazandım.’ diyenler, bütün varlıklarını dünyada bırakıp gitmişlerdir. Gittikleri yerde ise, ‘Ah! N’olaydı, hayatımda burası için bir şeyler yapıp hazırlasaydım!’ diyeceklerdir.”⁴

Zekat ve sadaka vermenin, infak etmenin kurtuluşa ermedeki önemini ve vermeyenlerin ahiretteki durumlarını anlatan, Hz. Muhammed’den rivayet edilen pek çok hadis bulunmaktadır. Bazıları şöyledir: Rivayete göre Resulullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Deve, sığır veya davar sahibi olup da, bunlardaki Allah’ın hakkını eda etmeyen herkese kıyamet günü, bu mallar, olduğundan daha çok ve mümkün olduğunca iri ve şişman olarak geleceklerdir. Adam, onlar için, düz ve geniş bir yere oturtulacak, hayvanlar bacakları ve tabanlarıyla onun üzerinden geçecekler. Geçiş sırasında boynuzlarıyla toslayacaklar ve ayaklarıyla ezecekler. İçlerinde boynuzsuz veya boynuzu kırık biri bulunmayacak. Bu şekilde sonuncusu da onun üzerinden geçince, birincisi aynı geçişe tekrar başlayacak. Mahlukatın hesabı tamamlanıp hüküm verilinceye kadar bu hal devam edecek. Keza hazineye sahip olup da ondaki (Allah’ın) hakkını ödemeyen herkese, kıyamet günü hazinesi, dazlak başlı bir yılan olarak gelecek, ağzını açıp peşine düşecektir. Yılan yaklaştıkça adam ondan kaçacak. Sonunda yılan ona: ‘Gizlediğin

¹ Hicazi; Furkan Tefsiri, 1/369-370.

² Al-i İmran, 3/26.

³ Meryem, 19/4.

⁴ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/188.

hazineni al! Ben ondan müstağniyim!’ diye bağıracak. Adam, neticede yılandan kaçma çaresinin olmadığını anlayınca, elini ağzına sokacak. Yılan da onu, aygırın kemirmesi gibi kemirecek.”¹ Başka bir rivayet ise şöyledir: “Resulullah (a.s.): ‘Müslüman olan bir kul, sahip olduğu her bir maldan Allah yolunda bir çiftini infak ederse, cennetin kapıcıları onu mutlaka karşılar ve her biri kendi beklediği kapıdan girmesi için davet eder.’ buyurdu. ‘Bu nasıl olur?’ denildi. ‘Eğer malı deve ise iki deve, sığır ise iki sığır infak eder.’ dedi.”² “Resulullah buyurmuştur ki: Yedi kişi var, Allah onları hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde kendi gölgesinde gölgelendirir: Adil imam. Allah’a ibadet içinde yetişen genç. Tekrar dönünceye kadar kalbi mescide bağlı olan kimse. Allah için birbirlerini seven, Allah rızası için bir araya gelip, Allah rızası için ayrılan iki kişi. Güzel ve makam sahibi bir kadın tarafından davet edildiği halde, ‘Ben Allah’tan korkarım’ diyerek reddeden kimse. Sağ eliyle verdiğini sol eli bilmeyecek kadar gizli bir şekilde sadaka veren kimse. Hiç kimsenin olmadığı yerde Allah’ı anıp gözlerinden yaş boşanan kimse.”³ “Resulullah (a.s.): ‘Her müslümanın sadaka vermesi gerekir.’ dedi. ‘Eğer bulamazsa?’ denildi. ‘Eliyle çalışır, hem kendisi yararlanır hem de sadaka verir’ dedi. ‘Buna güç yetiremezse?’ denildi. ‘Sıkışmış bir ihtiyaç sahibine yardım eder’ dedi. ‘Buna da güç yetiremezse?’ denildi. ‘Marufu veya hayrı emreder’ dedi. ‘Bunu da yapmazsa?’ denildi. ‘Kendini kötülük yapmaktan alıkor. Kuşkusuz ki bu da bir sadakadır’ dedi.”⁴ “Resulullah buyurmuştur ki: Güneşin doğduğu her yeni günde kişiye, her bir mafsalı için bir sadaka vermesi gerekir. İki kişi arasında adalet yapman bir sadakadır. Kişiye hayvanını yüklerken yardım etmen bir sadakadır. Güzel söz sadakadır. Namaza gitmek üzere attığın her adım sadakadır. Yoldan rahatsız edici bir şeyi kaldırıp atman sadakadır.”⁵ “Hakîm b. Hizam’dan rivayet edilmiştir. ‘Ey Allah’ın Elçisi! Cahiliye devrinde salat / dua, köle azat etmek, sadaka vermek gibi yaptığım iyi işler hakkında ne dersin? Bunlardan bana bir ecir var mıdır?’ dedim. ‘Sen, daha önce yaptığın bu iyiliklerin hayrına / bu iyiliklerin yararını görerek müslüman oldun.’ dedi.”⁶ Ayet ve hadislerden açıkça anlaşıldığı üzere verilen zekatlar ve sadakalar, iyilik olarak Allah yolunda yapılan infaklar, sahibine hem bu dünyada yararlar sağlamakta hem de ahirette kurtuluşa erip cennete gitmesine vesile olmaktadır.

¹ Buhari, Zekat 3, Hiyel 3; Müslim, Zekat 26; Ebu Davud, Zekat 32; Nesai, Zekat 2.

² Nesai; Cihad 45.

³ Buhari, Ezan 36, Zekat 16, Rikak 24; Tirmizi, Zühd 53; Nesai, Kudat 2.

⁴ Buhari, Zekat 30, Edeb 33; Müslim, Zekat 55.

⁵ Buhari, Cihad 72, 128, Sulh 33; Müslim, Müsafirin 84, Zekat 56.

⁶ Buhari, Zekat 24, Büyü 100, İtk 12, Edeb 16; Müslim, İman 194-196.

2.1.5. KURTULUŞ-AHLAK İLİŞKİSİ

Kurtuluşun inanç ve ibadetle ilişkisi bulunduğu gibi ahlakla da ilişkisi vardır. İbn Sadrettin, ahlak ilmini: “Nefsi faziletlerle süslemek için onların nasıl elde edileceğini ve nefsin reziletlerden uzaklaşması için onlardan nasıl korunacağını gösteren bir ilimdir.” diye tarif etmiştir.¹ Faziletlere güzel ahlak, reziletlere de çirkin ahlak diyebiliriz. Güzel ahlak yararlı, övülen, takdir edilen ve imrenilen söz, eylem ve davranışları içine alırken, çirkin ahlak da bunların karşısı olarak zararlı, yerilen, tenkit edilen ve uzak durulan söz, eylem ve davranışları içine alır. Ahlak, yalnız bir kez yapılan değil, alışkanlık haline getirilmiş söz, eylem ve davranışları ifade etmektedir. Ahlak anlayışlarında farklılıklar olmakla birlikte, güzel ahlaka değer vermeyen hiçbir din veya beşerî sistem yoktur. Bu yüzden güzel ahlak, kurtuluşun temel ilkeleri arasındadır. Yahudilikte, kurtuluşa ermek için doğru inançla birlikte yararlı eylemler ve güzel ahlak da emredilmiştir. Bunu Yahudiliğe göre kurtuluşa erecekleri belirtilen Nuhilerin kurtuluş şartlarında, on emirde ve inanç esaslarında görmüştük. Hristiyanlıkta genel kabul gören anlayışa, bilhassa da Protestanlık düşüncesine göre kurtuluş çalışmakla, sevap kazanmakla değil ancak İsa Mesih’e kurtarıcı olarak inanmakla mümkündür. Ama İncil’de ahlaki kurallar üzerinde çok durulur. Böyle olması, İncil’e göre kurtuluşa ermek için güzel ahlakın da gerekli olduğunu gösterir. Hinduizm, Budizm ve Zerdüştlük gibi dinlerde de ahlaki eylemler öne çıkmaktadır. Din kabul edilmeyen herhangi bir beşeri sistemde bile ahlak gözardı edilmez. “Doğruluk kötüdür yalancılık iyidir, adalet kötüdür zulüm iyidir, başkalarının malına saygı göstermek kötüdür hırsızlık iyidir, muhtaçlara yardım etmek kötüdür yardımcı olmamak iyidir, can kurtarmak kötüdür adam öldürmek iyidir” vb. söyleyen ne bir din, ne de bir beşeri sistem yoktur ve olamaz.

Ahlak kuralları, ilk insanla birlikte ortaya çıkmış ve insanlar var olduğu sürece de devam edecektir. Birden çok insanın bulunduğu yerde kişi, diğerlerinin haklarına saygı göstermek ve kendi haklarını da korumak için birtakım kurallara uymak zorundadır. İşte bu kurallar, çoğunlukla ahlaki kurallardır. Ahlaki kuralların oluşmasında, devam etmesinde veya değişikliklere uğramasında zamanın, iklimin, toplum yapısının ve diğer toplumlarla ilişkilerde bulunmanın vb. etkileri olabilmektedir. Yani birtakım ahlak kuralları, zaman içerisinde değişiklikler gösterebilir. Ahlak insanın özgür iradesiyle, kendi bilinçli seçimiyle, iyi niyetle, zorlama olmaksızın, gerçekleştirdiği ve sonucundan

¹ Katip Çelebi; Keşfü’z-Zünun, Daru’l-Fikr., Beyrut ts., 1/36.

maddi veya manevi sorumluluğunun bulunduğu eylem ve davranışları ifade eder. Ahlak, insanın eğitimle, telkinle veya dıştan herhangi bir etki olmaksızın kendi kendine düşünüp doğruluğuna karar vermesiyle ortaya çıkan ve insan tarafından değiştirilebilme özelliği olan davranışları içine alır. İnsanın doğuştan sahip olduğu, ne yaparsa yapsın asla değiştiremeyeceği, kendi özgür ve bilinçli seçimine dayanmayan hiçbir şey ahlak kapsamı içinde değerlendirilemez. Bu açıdan ahlakta akıl, irade, düşünce, bilinçli seçim ve bunun sonucunda eylem oluşturma çok önemlidir. Allah, insanı yaratmış ve ona doğruyu ve yanlış, iyiyi ve kötüyü tanıyıp birbirinden ayırt etme, istediğini bilinçli olarak seçme ve seçtiğini eyleme geçirme yeteneği ve gücü vermiştir. İnsan bu yeteneğini, iyi niyetle doğruyu bulma ve uygulama amacıyla kullanırsa sonuç ne olursa olsun kurtuluşa erer. Zaten böyle bir durumda, Allah'ın insanlara yaratılıştan verdiği özellikler ve düzenlemenin zorunlu bir sonucu olarak insan, her zaman doğruya ve iyiye ulaşır, yanlışın ve kötünün farkına varır. İnsanlar, bazen doğruya ve iyiye ulaşamıyor veya yanlış doğru, kötüyü iyi zannedebiliyorsa bunun nedeni, insanların Allah'ın kendilerine verdiği akıl, düşünce, irade gibi nimetleri çeşitli nedenlerle doğru kullanmamalarıdır. Mesala, insanın dengesiz bir şekilde; ifrat veya tefrit noktasında mala, makama, cinselliğe vb. düşkünlüğü, doğruyu bulmasına ve iyi davranışlar sergilemesine engel olabilir. İnsanın Allah tarafından denenmesi ve sorumlu olması, doğru ile yanlış ve iyi ile kötüye eşit uzaklıkta olup, dengeyi bozacak şeytan, nefis, heva, şehvet duygusu, boş arzular gibi düşmanlarla mücadele içerisinde bulunmasına ve bunda başarılı olabilecek yapıda yaratılmasına dayanmaktadır.

Kişinin iman ve ibadet anlayışında anne-baba, yakınlar, arkadaşlar vb. çevresel dış etkenlerin rolü olduğu gibi, ahlak anlayışında da bu etkenlerin rolü vardır. Bu yüzden, yerel ahlak ilkeleri ve anlayışları bazen bölgeden bölgeye, toplumdan topluma bazı farklılıklar gösterebilir. Bir kişiye veya topluma göre ahlaklı kabul edilen ve övülen bir davranış, başka bir kişiye veya topluma göre ahlaksız kabul edilip yerilebilir. Böyle durumlarda davranış yarar ve zarar açısından değerlendirip, eğer zararlı bir davranış olarak görülüyorsa kişilerin anlayışlarına ve toplumların töresine karşı çıkmamak, bize uymuyor diye ahlaksız davranış olarak değerlendirmemek gerekir. Ama kurtuluşa ulaştırma açısından esas olan, bütün dünyada kabul gören evrensel ahlak ilkeleridir. Kurtuluş-Ahlak ilişkisinde yerel ahlaki anlayışlar önemli olsa bile, esas göz önünde bulundurulması gerekenler, evrensel ahlaki ilkeler ve davranışlardır. Hans Küng ve Karl - Josef Kuschel, dünya barışı ve dünyadaki bütün varlıkların huzur ve mutluluğu için

evrensel değerler temelinde bir dünya ahlakı oluşturulması gerektiğini ileri sürmüşler ve bunun gerçekleştirilmesi için çeşitli öneriler sunmuşlardır.¹

Kurtuluşu ilgilendiren ahlaki davranışlar, müslüman açısından ele alındığında başta Kur'an olmak üzere İslam kültürünü içine alır. Çünkü temel kaynak Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamaları olmakla birlikte, gelişen süreç içerisinde değişiklikler; şartlara göre eklemeler veya çıkarmalar da olabilmektedir. Sonradan müslüman olan ve bilhassa Arap olmayan toplumlar, İslam'dan önceki kültürlerini birçok yönleriyle yeni dinlerine katıp kaynaştırmışlardır. Ahlak kuralları da bu unsurlardan bir tanesidir. Müslüman topluluklardaki birçok farklılık İslam'ın kendisinden değil, toplumların İslam öncesi kültürlerinden ve bu kültürlerini yeni dinlerine uyarlama faaliyetinden kaynaklanmaktadır. Bu durum yalnızca İslam dini için değil, diğer dinler için de geçerlidir.

2.1.6. KUR'AN'A GÖRE KURTULUŞA ERMEYE VESİLE OLACAK AHLAK ESASLARI

Kur'an, diğer konularda olduğu gibi ahlak konusunda da bir tanımlama yapmaz. Beğenilen, insanlara yarar ve mutluluk verecek davranışları belirtir ve bunları teşvik eder, zıddı olan davranışları ise yerer ve uzak durulmasını ister. Kur'an'ın yapılmasını öğütlediği davranışları yapanlar, dünyada iyilikle, kazançla, huzur ve mutlulukla karşılıklarını aldıkları gibi ahirette de cennet ve cennet nimetleriyle ödüllere kavuşurlar. Kur'an'da yapılması istenen davranışlar, daha önce de belirttiğimiz gibi yalnızca Kur'an'da geçen başka hiçbir yerde bulunmayan davranışlar değil, bazı yerel özellikler dışında çoğunlukla diğer dinlerde ve beşeri sistemlerde de bulunan, aklın ve mantığın gerektirdiği evrensel ilkelere dayanır.

Güzel ahlaklı olmak, Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmakla mümkündür. Allah'ın ahlakından maksat, "Allah adildir, doğrudur, cömerttir, şefkatlidir, bağışlayandır" vb. biçiminde anlatılan Allah'ın özellikleri ve sıfatlarıdır. Bunlar, insanlar tarafından da beğenilen ve yapılması istenen davranışlar olduğu için kendi imkanımıza göre, Allah'ın ahlakına yaklaştırmaya çalışmalıyız. Ne kadar çok yaklaşırsak o kadar çok ahlaklı oluruz. Kur'an'da bize öğütlenen ahlaki davranışlara uyarsak; Kur'an'ın ahlakıyla ahlaklanırsak

¹ Hans Küng; Karl – Josef Kusche; Evrensel Bir Ahlağa Doğru, s. 9-30.

Allah'ın ahlakıyla da ahlaklanmış oluruz. Allah, kendisinin yapmadığı ahlaki bir şeyi kullarından istememektedir. Bütün peygamberlerin tebliğinde öne çıkan hususlar, doğru inançla birlikte güzel ahlak veya salih amel diyebileceğimiz iyi işlerdir. Kur'an, Hz. Muhammed'i büyük bir ahlak üzerinde olarak nitelendirmiştir.¹ Hz. Ayşe'nin: "Allah'ın Elçisi'nin ahlakı Kur'an idi."² dediği rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Kur'an'a uyan, emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınan kimse, aynı zamanda Hz. Muhammed'e de uymuş, onun ahlakıyla ahlaklanmış demektir. Kur'an'da, Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim'de "güzel örnek" bulunduğu bildirilmiştir.³ Rivayete göre Hz. Muhammed (a.s.) de, "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim"⁴ buyurmuştur. Bundan dolayı, ahlak konusunda rehber öncelikle Allah, sonra da O'nun ahlakını izlemeye çalışan peygamberlerdir. Müslüman doğruyu ve yanlış, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırt etme yeteneklerini ve aklını kullanarak güzel ahlaka ulaşır. Ahlaka verilen bu kadar önem karşısında, güzel ahlakın ahirette kurtuluşu elde edip cennete ve cennet nimetlerine kavuşmakta çok büyük katkısının olacağı muhakkaktır.

Kur'an'a göre kurtuluşa ermek yalnızca inançla mümkün değildir, inançla birlikte mutlaka iyi eylemlerin de bulunması gerekir. "İnanıp iyi işler yapanlar..." biçimindeki ayetler ve doğruluk, yardımseverlik, şefkat, merhamet gibi güzel davranışları emreden ve müslümanın nasıl olmasını gerektiğini bildiren ayetler ve hadisler, kurtuluşa ermek için salih amelin de, güzel ahlakın da gerekli olduğunu açıkça göstermektedir: "Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin benzeri size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle sıkıntılar, darlıklar dokundu ki elçi ve beraberindeki inananlar: 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar sarsıldılar. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı yakındır."⁵ Ayet, mutlaka insanların deneneceğini ve güzel ahlaka sahip olarak, salih amelleri işleyerek kendi başarılarıyla cenneti kazanabileceklerini ifade etmektedir. İnsan iyilik ve güzellik, hak ve adalet yolunda başına gelenlere sabretmeli, sıkıntılardan kurtulmak için kendisine düşeni en iyi şekilde yapmaya çalışmalıdır. Bunun sonucunda hem dünyada başarı hem de ahirette kurtuluşa kavuşma ve sonsuz mutluluğa ulaşma gelir. İnsanın yalnız iman ile kurtuluşa eremeyeceğini, imanın gereği olan salih amelleri ve ahlaki erdemleri de yapması gerektiğini, bunun ortaya çıkması için de mutlaka

¹ Kalem 68/4.

² Müslim, Müsafirîn 139.

³ Ahzab, 33/21; Mümtehine 60/4.

⁴ İmam Malik; Muvatta, Husnu'l-Huluk 8.

⁵ Bakara, 2/214; Ankebut 29/1-7.

deneneceğini bildiren bir ayette şöyle denmektedir: “Elif, lam, mim. İnsanlar, ‘inandık’ demekle hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar? Onlardan öncekileri de sınadık. Allah elbette doğruları da bilir, yalancıları da bilir.”¹ “Allah, Alîm’dir. O, her şeyi olmadan önce, olurken ve olduktan sonra tam olarak ihata etmiştir; O’nun, olduktan sonraki bilgisiyle önceki bilgisi arasında hiçbir fark yoktur. O halde ‘Âmenna.’ diyenleri, ayrıca denemekten maksat, hesap gününde insanı kendisine şahit tutmak ve bu özel sınavlarda elde edeceği sonuçlarla Rabb’ine karşı sadakatli olup olmadığını kendisine göstermek ve kendisi hakkındaki kararı yine kendine verdirmek içindir. Çünkü güven anlamından gelen iman, yalnız sözden ibaret, pasif bir kabul değil, kalpte gerçekleşen fonksiyonel bir bağlanma olgusudur. Müminin, Allah’a güven ve imanındaki sadakatinin hem mevcudiyeti hem de gücü, ancak itaat / ibadet esnasında karşılaşacağı belâ anında göstereceği sabır ve kararlılıkla ortaya çıkar.”² İnsanın Allah tarafından çeşitli biçimlerde deneneceğini bildiren başka ayetler de bulunmaktadır.³ Bu tür ayetler, insanın başıboş bırakılmayıp birtakım denemelere tabi tutulacağını, bunlardan başarıyla çıkanların kurtuluşa ereceğini bildirmektedir.

Her inancın hayata yansıyan pratikleri vardır. Kur’an, bütün toplumları kucaklayacak, her topluma kolaylıkla uyarlanabilecek ahlak kurallarına sahiptir. Kur’an doğruluğu, çalışkanlığı, güvenirliliği, adaleti, cömertliği, tutumlu olmayı, sabretmeyi, affetmeyi vb. emretmiş; yalanı, tembelliği, hainliği, zulmü, cimriliği, savurganlığı, isyanı, öç almayı vb. yasaklamıştır. Müminlerden bu ahlaki esaslara göre yaşamalarını, bunları hayatlarında uygulamalarını, bunun sonucunda da kurtuluşa erip cennete ve cennet nimetlerine kavuşmalarını istemiştir. Müminlerin Kur’an’ın istediği ahlak kurallarına uymaları gerekmektedir, yalnızca mümin kimliğine sahip olup bu kurallara aldırış etmemek kişiye hiçbir yarar sağlamaz. Kur’an, mü’min iken yanlış ve kötü davranışlar sergileyenleri, imandan sonra fasıklıkla nitelendirmiştir. “Ey inananlar! Bir toplum başka bir toplumla alay etmesin. Alay ettikleri toplum kendilerinden daha iyi olabilir. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Alay ettikleri kendilerinden daha iyi olabilir. Birbirinizi ayıplamayın ve birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandıktan sonra fasıklıkla adlandırılmak ne kötüdür! Kim tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.”⁴ Bu yüzden, “mümin adını aldım, müslüman kimliğine sahibim, artık bunlara uymasam

¹ Ankebut 29/1-3.

² Duman; Beyânu’l-Hak, 2/463.

³ Bakara, 2/155; Kıyamet, 75/36.

⁴ Hucurat, 49/11.

da kurtuluşum garanti, cehenneme gitsem bile cezamı çeker sonunda cennete döner, orada sonsuz mutluluğa kavuşurum” vb. biçiminde sözler, Kur’an’a göre yanlıştır ve kişinin kuruntulara kapılıp kendi kendisini aldatmasına yol açar. Kurtuluşa ermek için Kur’an’ın emir ve yasaklarına uygun davranmak ve böylece güzel ahlak sahibi olmak gerekir. Kurtuluşa ermeye vesile olacak ahlak esasları sınıflandırılırken birinci bölümde kurtuluşa ifade eden “felah, ecr, necat, fevz” vb. kavramlar dikkate alınarak sınıflandırma yapılmıştır. Kur’an’da belirtilen ahlak kuralları, bizim örnek kabilinden tespit ettiklerimizden ibaret değildir, bunların dışında daha pek çok ahlak kuralı bulunmaktadır. Kur’an’da yapılması emredilen veya tavsiye edilen her güzel davranışın yerine getirilmesi ve yasaklanan veya sakındırılan her çirkin davranıştan uzak durulması, Allah’ın rızası gözetildiği zaman sahibinin ahirette kurtuluşa erip cennete gitmesine vesile olur.

2.1.6.1. Çalışmak

Kur’an’da çalışmayı emreden veya teşvik eden “amel, fiil, sa’y, cihad, kesb” vb. köklerinden türeyen farklı kelimeler vardır. Aslında eylem bildiren, herhangi bir şeyin yapılmasını emreden her kelime aynı zamanda çalışmanın gerekliliğini de belirtir. Kur’an, insanın çalışıp kendisine, ailesine, toplumuna ve bütün insanlara yararlı işler üretmesini ister. Yararlı işin ne olduğu anlayışa göre farklılık gösterebilir; bir kişiye göre yararlı kabul edilen, başka bir kişiye göre zararlı kabul edilebilir. Müslüman açısından yararlı işin ne olduğu konusunda kaynak Kur’an, Hz. Peygamber’in uygulamaları ve akıldır. Genel bir kural olarak ise “akla ve mantığa uygun olan, hangi konuyu ilgilendiriyorsa başta o konunun uzmanları olmak üzere toplumun genelince doğru ve iyi olarak kabul edilen her iş ve çalışma yararlıdır” diyebiliriz. İslam dini çalışmaya çok büyük önem vermiş, çalışabilecek durumda olup da çalışmayan, tembellik yapan ve asalaklıkla başkalarının sırtından geçinenleri de kınamıştır.

Kur’an, kurtuluşa erecekleri haber verirken imanın hemen ardından “salih amel işleyenler” diyerek yararlı çalışmanın önemini ve gerekliliğini ifade etmiştir. İnanıp salih amel işleyenlerin kurtuluşa ereceğini ve cennette sonsuz mutluluğa kavuşacağını bildiren ayetlerden bazısı şöyledir: “İnanıp salih amel işleyenlere, kendileri için altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. O cennetlerden herhangi bir

meyve rızık olarak kendilerine her verildiğinde, ‘Bu daha önce de rızıklandırıldığımız şeydir.’ dediler. Oysa ki onlara benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler vardır ve onlar orada sürekli kalıcıdırlar.”¹ “Asra and olsun ki, insan kesinlikle hüsrandır. Ancak inanıp salih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler hüsranda değildirler.”² “İnanıp salih ameller işleyenleri içlerinde sürekli, sonsuza kadar kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdireceğiz. Bu, Allah’ın gerçek bir vaadidir. Allah’tan daha doğru sözlü kim vardır? Bu, ne sizin kuruntunuza ne de kitap ehlinin kuruntularına göre değildir. Kim bir kötülük yaparsa onun karşılığını görür. O, kendisi için Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamaz. Erkek veya kadın, her kim inanarak iyi işler yaparsa işte onlar cennete girerler ve en küçük bir haksızlığa uğratılmazlar.”³ “Salih amel tabiri, ibadet ve ahlaka ilişkin bütün güzel işleri kapsar. Allah’a ibadet salih amel olduğu gibi, muhtaçlara iyilik, yardım, Allah yolunda cihad, zulme ve zalimlere karşı mücadele etmek, hak, adalet, doğruluk, emanet, iyilik ve takva üzerinde yardımlaşmak; helâl kazanmak; ailesine, akrabasına ve toplumuna karşı görevlerini yerine getirmek; insanlara karşı güzel davranmak, hep salih amel kapsamındadır.”⁴ Salih ameller işlemek, yararlı işler yapmak her insanın gücü dahilindedir: “İnanıp iyi işler yapanlara gelince, biz hiç kimseye gücünün üstünde bir şey önermeyiz. İşte onlar cennet halkıdır. Onlar orada sürekli kalıcıdırlar.”⁵ “Bu ayetteki ‘Biz kimseye, gücünün üstünde bir şey önermeyiz’ cümlesi de, cennete götüren iyi işlerin, herkesin yapabileceği kolay işler olduğunu anlatıyor. Cennete götüren güzel işler, Allah’ın yapılmasını emrettiği işlerdir. Allah, kimseye gücünün yetmeyeceği işler yapmayı buyurmaz. Demek ki Allah’ın buyurduğu bu güzel işler, herkesin yapabileceği kolay işlerdir, zor şeyler değildir.”⁶

“Kur’an’da amel-i salihin çoğunlukla imandan sonra zikredilmesi amelle imanın birlikte bulunmalarının gereğine işaret eder. Sadece itikadî, vicdanî ve nazarî bir din değil aynı zamanda bir hayat dini olan İslam, inanılan ve düşünülen her iyi, güzel ve faydalı işin uygulama alanına konulmasını ısrarla ister. İslam’da inanmak ve inanılan şeyi yapmak esas olduğundan imanla amelin birlikte bulunmasının lüzumuna büyük önem verilmiştir. Hatta bazı mezhepler ameli imanın bir parçası sayarak ameli olmayanın

¹ Bakara, 2/25.

² Asr, 103/1-3.

³ Nisa, 4/122-124; Maide, 5/69; Yunus, 10/9; Hud, 11/23; Rad, 13/29; Nahl, 16/97; Kehf, 18/107-108.

⁴ Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 11/81.

⁵ Araf, 7/42.

⁶ Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 3/341.

imanının da olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Nitekim Hariciler'e göre amelî olmayan, yani dinin emir ve yasaklarına uymayan kimseler, mümin olmaktan çıkar, kafir olurlar. Çünkü amel imanın ayrılmaz bir parçasıdır... Bir kimsenin mümin ve müslüman olabilmesi için haram olan şeyi yapmaması, farzları terketmemesi gerekir; fakat amelî olmayan kimse kafir değildir. Çünkü amel imanın aslî değil ikinci derecede bir rükündür. İmanı 'kalp ile tasdik, dil ile ikrar' biçiminde tarif eden bazı Maturidîler amelî imanın bir cüzü olarak görmemişlerdir. İslam mezhepleri içinde amele en az değer veren mezhep, 'kafîre amelî fayda vermediği gibi mümine de işlediği haramlar veya işlemediği farzlardan doğan günah zarar vermez' görüşünde olan Mürcie'dir. İyi niyet ve kalp temizliğini esas alan bazı mutasavvıflar da bu konuda Mürcie gibi düşünmüşlerdir."¹

Çalışma, mutlaka iyilik, güzellik, barış gibi insanlara yarar sağlayacak şeyler için olmalıdır. Salih amel terkindeki "salih" kelimesi gibi "slh" kökünden türeyen ve sözlükte "iyileştirmek, onarmak, düzeltmek, barıştırmak" anlamlarına gelen² ıslah için çalışmak da ahirette kurtuluşa ermeye olumlu katkı sağlayan amellerdendir. Bütün dinlerin amacı ve peygamberlerin gönderilme nedeni, dünyada ıslahın gerçekleşmesi ve ahirette kurtuluşa erip sonsuz mutluluk yurdu cennete girmektir. Peygamberler kendileri ıslah için çalışmışlar, toplumlarını da ıslah için çalışmaya ve bozgunculuktan uzak durmaya çağırmışlardır. Peygamberler ve gerçek davet önderleri, çağırdıkları şeylere; insanlara verdikleri öğütlere önce kendileri uymuşlar, çağrılarına aykırı davranmamışlardır: "Şuayb dedi ki: Ey toplumum! Hiç düşündünüz mü, eğer ben Rabbinimden apaçık bir belge üzerindeysem ve O, beni kendinden güzel bir rızıkla rızıklandırmışsa? Size yasakladığım şeylerde size aykırı davranmak istemiyorum. Ben yalnızca gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Benim başarıım ancak Allah iledir. Yalnızca O'na güvendim ve yalnızca O'na yöneliyorum."³ Hz. Şuayb, adaletle dünyalarını, ibadetle de ahiretlerini ıslah etmelerini istemiştir.⁴ Kur'an'da, ıslah için çalışanlar övülmüş, onlar için korku ve üzüntü olmayacağı ve onlara ödülleri verileceği belirtilmiştir: "Ey Âdemoğulları! Size içinizden elçiler gelip ayetlerimi size anlattıkları zaman kim sakınır ve ıslah için çalışırsa onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Ayetlerimizi yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayanlara gelince

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, "Amel" md., 3/14; TDV İslâm Ansiklopedisi, "İman" md., 22/213.

² İbn Manzur; Lisanü'l-Arab, "slh" md.

³ Hud, 11/88; Araf, 7/85-86.

⁴ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 9/90.

işte onlar, ateş halkıdır. Onlar orada sürekli kalıcıdırlar.”¹ İnanan kimselerin birbirleriyle savaşmaları yanlış bir davranıştır ve büyük bir günahdır. Böyle bir durumla karşılaşıldığında savaşın tarafı olmayan diğer müminlere düşen, savaşanların arasını ıslah etmek için çalışmak ve aralarında adaletle hükmetmektir.² İnsan, hiçbir eksiği olmayan mükemmel bir varlık değildir. Bilerek veya bilmeyerek kötülük yapabilir ve günah işleyebilir. Günahının farkına varan kişiler, eğer tevbe eder ve bunun yanında ıslah için de çalışırsa Allah, onları bağışlar ve onlara merhamet eder. Allah’ın bağışlaması ve merhamet etmesi kurtuluşa ermeye vesile olan etkenlerdendir: “Ayetlerimize inananlar sana geldiği zaman de ki: ‘Size esenlik olsun. Rabbiniz acımayı kendisine yazdı. Sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar sonra onun ardından tevbe eder ve ıslah için çalışırsa, kuşkusuz ki O bağışlayandır, acıyandır.’”³ Yüce Allah’ın, daha önce bilerek veya bilmeyerek bazı kötülükler işledikleri halde, sonradan tevbe edip inanç ve yaşayışlarını düzeltenlere merhamet edeceğini bu şekilde kesin bir ifadeyle vaat etmesi, O’nun iyi kulları için eşsiz bir lütuf ve keremidir. Ayrıca burada, ilâhî rahmete mazhar olabilmek için yalnızca tevbe edip hakka ve hayra yönelmenin şart koşulduğu, dolayısıyla insanların makam, servet, cinsiyet veya milliyet gibi durumlarına bakılmayacağı, böylece İslam’ın -kelimenin en doğru anlamıyla- adaletçi ve eşitlikçi bir din olduğuna işaret edildiği görülmektedir.⁴

Dinin amacı, insanları doğru inanca sahip, kendisi iyi olan ve iyilik için çalışan bireyler haline getirmektir. Başkalarının ıslahı için çalışırken peygamberlerin de ıslah yöntemi olan tebliğden başka bir yöntem kullanılmamalı, Allah’ın yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet edilmelidir. Tebliğde bulunurken baskı, zorlama, şiddet vb. fiili müdahalelere başvurmak, Kur’an’ın ıslah yönteminin dışındaki yöntemlerdir. İslahın amacı, hem bu dünyada mutlu olup hem de ahirette sonsuz mutluluğu kazanmaktır. İslahın karşıtı ifsaddır / bozgunculuk yapmaktır. İnsan, özgür iradesiyle hem ıslaha hem ifsada yönelebilecek, istediğini seçip yapabilecek biçimde yaratılmıştır. Bundan dolayı da seçip yaptıklarından sorumlu tutulmuş, ıslahı seçenler kurtuluşa erip cennete giderken, ifsadı seçip uygulayanlar hüsrana uğrayıp cehenneme gideceklerdir. Herkes kendisini doğru yolda görmekte, ifsad için çalışanlar bile kendilerinin ıslah için çalıştıklarını sanmakta ve öyle iddia etmektedirler. Bunlar hak ile batılı ve doğru ile

¹ Araf, 7/35-36, 170; Enam, 6/48.

² Hucurat, 49/9-10.

³ Enam, 6/54.

⁴ Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur’an Yolu, 2/411-412.

yanlışı seçip ayırt edemedikleri için batılı hak, yanlışı doğru zannetmektedirler. Bundan dolayı kurtuluşa ermede gerçek ölçü, kişinin kendini nasıl gördüğü değil Allah'ın o kişiyi nasıl kabul ettiğidir: “Onlara: ‘Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın.’ denildiği zaman: ‘Biz yalnızca ıslah edicileriz.’ dediler. İyi bilin ki asıl bozguncular onlardır ama bilincinde değiller.”¹ “Münafıklar, kalbî hastalıklarından ötürü kendi menfaatleri açısından son derece doğru yoldadırlar; o nedenle kendilerini ıslah ediciler olarak görmektedirler. Veya onlar, ikiyüzlülüğü, münafıklığı benimsemiş, içlerine sindirebilmiş, yaptıklarının doğruluğuna kendilerini inandırmış olmaları sebebiyle gerçek durumlarını değerlendirmekten aciz; temyiz kabiliyetlerini kaybetmiş kimselerdir.”² Bu her toplumda ve her zaman görülebilen bir durumdur. Her toplumda müfsitler de muslihler de var olacaktır. Ancak ilginç olan, hiç kimsenin müfsitliği kabul etmeyip herkesin kendisini muslih zannetmesidir. Hz. Musa ve İsrail oğullarına göre Firavun ve adamları bozguncu iken, Firavun ve adamlarına göre ise Hz. Musa ve İsrail oğulları bozguncudur. Her iki gruba göre de kendileri ıslah için çalışan iyi kimseler, karşısındakiler ise bozgunculuk için çalışan kötü kimselerdir. İşin doğrusu ise Tanrı'nın yargılaması sonucu ortaya çıkacaktır. Bu açıdan kimin kendini ne zannettiği değil, Allah'ın kimi nasıl kabul ettiği ve edeceği önemlidir. Allah'ın muslih kabul ettikleri kurtuluşa erip cennete giderken müfsit kabul ettikleri ise hüsrana uğrayıp cehenneme gidecektir.

Kur'an, insanın yaratılışından bahsederken onun yeryüzünde halife yapıldığını haber vermektedir. Halifenin görevi de dünyanın ve dünyada yaşayanların ıslahı için çalışmak ve bozgunculuk yapmamaktır. Melekler, insanın yeryüzünde halife yapılmasına bozgunculuk yapacağı, karışıklık çıkaracağı düşüncesiyle karşı çıkmışlardır: “Hani, Rabbin meleklere: ‘Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim.’ demişti. Melekler: ‘Orada bozgunculuk yapacak ve kanlar dökecek birini mi var edeceksin? Oysa ki biz seni överek yüceltiyoruz ve seni kutsuyoruz.’ dediler. Rabbin: ‘Kuşkusuz ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim.’ dedi.”³ Halife olmanın bir anlamı da kendisine verilen bütün nimetlerle denenmesi ve ıslah için çalışanların derecelerle yükseltilmesidir: “Size verdiği şeylerde sizi denemek için sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve kiminizi kiminizin üzerine derecelerle yükselten O'dur. Kuşkusuz ki Rabbin, cezası çabuk

¹ Bakara, 2/11-12; Nisa, 4/34, 128-129, 145-146; Al-i İmran, 3/84-89; Araf, 7/56, 85-86, 142, 170.

² Duman; Beyânu'l-Hak, 3/17.

³ Bakara, 2/30.

olandır. Rabbin bağışlayandır, acıyandır.”¹ Halife kavramından hareketle, insanın yeryüzünün imarı, ıslahı, huzur ve mutluluğu için çalışmakla sorumlu olduğunu da söyleyebiliriz. Halife olmanın anlamı, birbirinin arkasına gelen sorumlu bir varlık olarak yaratılmak ve ıslahla yükümlü olmaktır. Yaratılış amacına uygun olarak hareket edip ıslah için çalışan insanların bu çalışmaları ahiretteki kurtuluşlarına da olumlu katkı sağlayacaktır.

Kur'an'da, çalışmak anlamındaki “sa’y” sözcüğü ve türevleri de iyilik için çalışmanın kurtuluşa ermeye katkısını ifade etmektedir: “İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur. Ve onun çalışması yakında görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir. Son varış yalnızca Rabbinedir.”² “O gün bazı yüzler de mutludur. Çalışmalarından dolayı hoşnutturlar. Yüksek bir bahçededirler. Orada hiçbir boş söz işitmezler. Orada akıp giden bir pınar vardır. Yine orada vardır; yükseltilmiş koltuklar, konulmuş bardaklar, sıra sıra dizilmiş yastıklar, yayılmış sergiler.”³ Her çalışma yararlı değildir. İyilik için çalışılabildiği gibi kötülük için de çalışılabilmektedir. Kötülük için çalışanlarsa, ahirette bunun cezasını görecekler, kurtuluşu kaybederek hüsrana uğrayacaklardır. Sa’y sözcüğünün kullanıldığı ve kötülük için çalışanların kurtuluşu kaybedip hüsrana uğrayacağını bildiren ayetler de bulunmaktadır: “Allah’ın mescitlerinde Allah’ın adının anılmasına engel olan ve onların yıkımı için çalışan kişiden daha zalim kim vardır? Onların, oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Onlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.”⁴ “İnanıp iyi işler yapanlar için bir bağışlanma ve bol rızık vardır. Ayetlerimizi engellemek için çalışanlar, kızgın ateş halkıdır.”⁵ “Allah ve elçisiyle savaşan ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası: öldürülmeleri yahut asılmaları yahut elleri ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da o yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onlar için dünyadaki bir alçaklıktır. Onlar için ahirette büyük bir azap vardır. Ancak siz, onları ele geçirmeden önce tevbe edenler bunun dışındadır. Bilin ki Allah bağışlayandır, acıyandır.”⁶

Arapçada, “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkanları

¹ Enam, 6/165; Yunus, 10/13-14; Fatır, 35/39; Neml, 27/62.

² Necm, 53/39-42.

³ Gaşiye, 88/8-16; İsra, 17/19; İnsan, 76/22; Enbiya, 21/94.

⁴ Bakara, 2/114, 204-206.

⁵ Hac 22/50-51; Sebe 34/4-5, 38

⁶ Maide, 5/33-34.

kullanmak” manasındaki cehd kökünden türeyen cihad, İslamî literatürde, “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslamı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok, müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmareyi yenme çabası için kullanılmıştır.¹ Görüldüğü gibi, temel anlamı bütün gücüyle çalışmak olan cihad, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile olacak her çalışmayı içine alır. İnsanların bireysel ve toplumsal sorunlarının çözümü için kurallar üretmek ve çalışmalar yapmak da “cehd / cihad” kökünden türeyen “içtihat” kavramıyla ifade edilmiştir. Dolayısıyla düşünce türü çalışmalar da cihaddır. Ama cihadın genellikle “Allah yolunda savaşmak” anlamı öne çıkarılmıştır. Oysa, gerektiğinde haksızlıklara karşı savaşmayı içine almakla birlikte yalnızca savaşmak anlamında kullanmak cihadın anlamını daraltmak demektir ve eksik bir tanımlamadır. Bu yüzden cihad etmek, kurtuluşa ermede olumlu bir etkidir denildiği zaman Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile olacak her türlü çalışma kastedilmektedir. İnsanın hayatı boyunca yaptığı bütün yararlı çalışmalar cihaddır. Bu çalışmaların karşılığını dünyada maddi veya manevi kazançlar biçiminde elde ettiği gibi ahirette de sevabını görür ve cennete gitmesine vesile olan davranışlar içerisinde cihad etmek de bulunur. Kur’an’da, cihad etmeyi emreden ve cihadın önemini belirten pek çok ayet vardır. Cihad, bu ayetlerin bazısında çalışmak anlamında, bazılarında ise savaşmak anlamındadır: “Bizim uğrumuzda cihad edenlere / çalışanlara yollarımızı göstereceğiz. Kuşkusuz ki Allah, güzel davrananlarla beraberdir.”² “Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri bilmeden ve sabredenleri bilmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”³ Allah yolunda cihad etmek, kurtuluşa ulaşmada başta gelen salih amellerdendir: “Ey inananlar! Allah’tan sakının, O’na ulaşmaya yol arayın ve O’nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.”⁴ Cihad etmenin kurtuluşu kazanmaya vesile olan işlerden olduğu açıkça ifade edilmiştir. Çünkü insanlar dünyada Allah tarafından denenmektedir. İyilik, güzellik yolunda çalışıp çabalayanlar, gayretleri ölçüsünce sınavı kazanma yönünde başarılı olurlar. Cihad etmek kurtuluşa ermeye vesile olurken cihaddan uzak durmak da kurtuluşu kaybetmeye neden olmaktadır. Allah tarafından kabul edilecek geçerli bir mazeretleri yokken mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Cihad” md., 7/527.

² Ankebut, 29/69

³ Al-i İmran, 3/142.

⁴ Maide, 5/35; Enfal, 8/72-75; Tevbe, 9/86-89; Nahl, 16/110; Furkan, 25/52; Mümtehhine, 60/1.

kaçanların yeri ahirette cehennemdir: “Allah’ın elçisine aykırı davranarak geri bırakılanlar, oturup kalmalarına sevindiler. Mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmek istemediler ve ‘Sıcakta sefere çıkmayın.’ dediler. De ki: ‘Cehennem ateşi çok daha sıcaktır.’ Keşke anlasalardı.”¹ “Peygamber ve kalplerindeki derin, katıksız imanlarının gereğince peygamberin beraberinde bulunanlar, Allah yolunda cihad ettiler, gönül huzuru içinde mallarını ve canlarını feda ettiler. Çünkü onlar, Allah yolunda cihad etme sevabını kazanma fırsatının parıldamakta olduğunu görmüşlerdi, işte bunlar, üstünlük ve olgunluğun doruğuna yükseldiler. Onlar için öyle güzellikler vardır ki, onları ancak Allah bilir. Örneğin dünyada zaferle şereflendiler. Zorbaları yok ettiler. Ganimetten yararlandılar. Yeryüzüne egemen oldular. Dünyanın efendileri oldular. Onlar, gerçek kurtuluşa eren, mutlu kimselerdir, Allah, onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Bu cennetlerde temelli kalacaklardır. İşte, en büyük kurtuluş budur.”² Allah, müminle kafiri birbirinden ayırt ettiği gibi müminler içerisinde de ayırım yapmıştır. Geçerli hiçbir özrü olmadan cihad etmeyenlerle, canlarıyla ve mallarıyla cihad edenleri bir tutmamıştır, cihad edenleri etmeyenlere üstün kılmıştır.³ “Allah, cihad edenleri, özürsüz olarak cihad etmeyenlerden büyük bir ödülle ve bol sevapla üstün kılmıştır. Bu ödül de Allah’ın onlara ahirette verdiği cennet dereceleridir.”⁴ “Cihad gibi çok önemli bir ibadeti yerine getirenle evinde oturanın ödülü aynı olamaz. Malı ve canıyla savaşa katılan elbette daha büyük ödül alacaktır. Demek ki ilâhî ödül eyleme göre ayarlanmaktadır. Emeğin sarfedildiği ve çeşitli fedakârlıkların yapıldığı yerde ödülün büyüğü vardır... Dikkat edilmesi gereken şey, bu ödüllerin hem bu dünyada hem de ahirette gerçekleşeceğidir.”⁵ Cihad etmek o kadar önemli bir görevdir ki Allah, cihad edenleri etmeyenlerden bilip ayırmaya kadar, imtihan devam edecektir.⁶ Cihad etmenin kurtuluşa ulaşmaya, cihaddan kaçmanın ise hüsrana uğramaya neden olacağı Hz. Muhammed’den yapılan rivayetlerde de açıkça bildirilmektedir.⁷

¹ Tevbe, 9/81.

² Hicazi; Furkan Tefsiri, 2/520.

³ Nisa, 4/95-96.

⁴ Taberi; Camiu’l-Beyan, 4/232.

⁵ Bayraktar Bayraklı; Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri, Bayraklı Yay., İstanbul 2001, 5/272.

⁶ Tevbe, 9/16-24.

⁷ Buhari, Cihad 16, 73; Müslim, İmare 158, 163; Ebu Davud, Cihad 17, 40; Tirmizi, Fedailü’l-Cihad 17.

Herkese çalışmasının karşılığı ahirette verilecektir: “Kuşkusuz ki o saat gelecektir. Herkese çalıştığının karşılığı verilsin diye neredeyse onu gizleyeceğim.”¹ Hiç kimsenin yaptığı zerre kadar bir çalışma boşa gitmeyecektir; iyilikse iyilik, kötülükse kötülük olarak karşılığını görecektir ve ona göre bir derece elde edecektir: “Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.”² Hiç kimse ahirette bir başkasından yardım göremeyecektir; herkes için yalnızca kendi çalıştığı vardır: “İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur ve onun çalışması yakında görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir. Son varış yalnızca Rabbinedir.”³ Bu ayetler bir Kur’an ilkesini kesin bir şekilde vurgulamaktadır. Bu ilke, insanın fiili işleme, seçme ve çalışma yeteneğine sahip olması, kendi eylem ve seçiminden sorumlu oluşu, hayır ve şer, fayda ve zarar, hidayet ve dalaletten neyi tercih etti ise ona uygun olarak karşılığını görmesidir. Burada insanın yapmış olduğu işler ve bunun sonuçları konusunda onun iradesinin kuvvetlendirilmesi sözkonusudur. Ayetlerde, bu iradenin kuvvetlendirilmesi hususunda hayati önemi haiz büyük bir uyarı vardır. Ayetler, insanın ceza ve mükafatlandırılmasında sırf kendi çaba ve gayretinin tesiri bulunabileceğini anlatmaktadır. O derecede ki bu etki, Allah’ın salih kullarına vaat ettiği dünya ve ahiret mutluluğuna nail olabilmek için, iyi davranışlar dışında başka bir şeye dayanıp güvenmenin faydasızlığını kişinin benliğine yerleştirmektedir.⁴ Yukardaki ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki, insanın kendisi, ailesi, toplumu ve bütün insanlar için iyilik ve yarar getirecek her türlü meşru işi yapması kurtuluşuna katkı sağlayacaktır. Çalışmak denildiği zaman yalnızca bilinen sistemli; belli vakti ve biçimleri olan ibadetleri değil, toplumun huzur ve mutluluğuna katkı sağlayan ekonomik, sosyal, siyasi, teknik vb. her çeşit yararlı işi anlamak gerekir. Hatta yalnızca somut çalışmalar değil, soyut olanlar da ödüle layıktır. Toplumun her türlü sorunlarına çözüm bulmak için düşünmek ve çözümler üretmek de yararlı çalışmalar içerisine girer. Düşünce türü çalışmalar, somut çalışmaların temelini oluşturduğu; ilk adım olduğu için somut çalışmalardan daha değerlidir de denilebilir. Çünkü düşünme olmadan doğru eylem, ilk adım olmadan ikincisi olamaz. Çalışmak övülmüşken, zıttı olan tembellik yerilmiştir.⁵ İster iyilik olsun, ister kötülük olsun insanın yaptığı zerre kadar iyilik de kötülük de boşa gitmeyecektir, herkes yaptığıının karşılığını görecektir.

¹ Taha, 20/15.

² Enam, 6/132, Ahkaf 46/19.

³ Necm, 53/39-42.

⁴ Derveze; et-Tefsirü’l-Hadis, 1/250.

⁵ Nisa, 4/142; Tevbe, 9/54.

2.1.6.2. Emanetlere ve Antlaşmalara Bağlı Kalmak

Kişinin kendisine güvenilerek geçici veya sürekli olarak yanına bırakılan şeyleri korumasını, genel anlamda ise Allah tarafından kendisine verilen bütün nimetleri amacına uygun kullanmasını ifade eden emanete riayet ve yaptığı antlaşmalara bağlılık kurtuluşa etki eden faktörler arasında sayılmıştır. Elbette ki her türlü emanete ve antlaşmalara bağlılık bireyin ve toplumun huzurlu ve mutlu olmasında çok önemlidir. Emanetlerin korunmadığı, antlaşmaların gözetilmediği toplumlarda güvensizlik ve kargaşa hakim olur. Güven ve adalet, huzur ve mutluluğun temininde ve bir toplumun varlığını devam ettirmesinde en önemli temel taşlarıdır. Bundan dolayı, kurtuluşa erenler sayılırken emanetlere ve antlaşmalara bağlılık, başta gelen nitelikler arasında sayılmaktadır. Çünkü ahirette kurtuluşa ulaşip sonsuz mutluluğu yakalamaya vesile olacak inanç ve ameller, ahiretten önce dünyada da huzur ve mutluluğa ulaştırırlar: “İnananlar, kesinlikle kurtuluşa erdiler. Onlar, namazlarında huşu içindedirler. Onlar, boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar, zekatı verirler. Onlar, namuslarını korurlar. Ancak eşleri yahut sağ ellerinin sahip oldukları cariye bu bunun dışındadır. Bundan dolayı da onlar kınanmazlar. Artık kim bundan ötesini isterse, işte onlar sınırı aşanlardır. Onlar, emanetlerini ve antlaşmalarını gözetirler. Onlar, namazlarını korurlar. İşte onlar, mirasçı olanlardır. Onlar, Firdevs’e mirasçı olurlar. Onlar, orada sürekli kalıcıdırlar.”¹ “Emanetten kasıt, Allah’ın kullarına ve bir insanın diğerine itimat ederek verdiği şeylerdir. Ahitten murat ise Allah’ın, kulları ile ya da insanların kendi aralarında yaptığı ahitlerdir. Bu iki yönlü emanetlere hıyanet etmeme ve ahde vefa bir müminin karakterinin ayrılmaz bir parçasıdır.”² Hz. Muhammed, emanete riayet etmenin önemini tüccar örneğinde şöyle ifade etmiştir: “Emanet sahibi, güvenilen ve doğru sözlü olan tüccar, peygamberler, sıddikler, şehitler ve salihlerle beraberdir.”³ Nasıl ki güvenilen, emanet sahibi tüccar ahirette kurtuluşa eren kimselerle beraber oluyorsa yani kurtuluşa eriyorsa, emanet sahibi diğer herkes de aynı şekilde kurtuluşa erip cennete gider.

Emanet, sorumluluk ister. Bu yüzden de onu akıllı; doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırt edip seçme yeteneğine ve özgürlüğüne sahip, emaneti taşıyacak gücü olan bir varlığın yüklenmesi gerekir. Bu varlık da Allah’a kulluk etmek ve O’nun tarafından denenmek

¹ Müminun, 23/1-11; Mearic, 70/19-35.

² Ebu’l-Alâ Mevdudi; Tefhimü’l-Kur’an, Çev. Muhammed Han Kayani; Yusuf Karaca; Nazife Şişman ve Diğerleri, İnsan Yay., İstanbul 1991, 6/463.

³ Tirmizi, Büyü 4; İbnu Mace, Ticaret 1.

için yaratılan insan olmuştur: “Kuşkusuz ki biz emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik. Onlar onu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korktular. Ama onu insan yükledi. Kuşkusuz ki o çok zalimdir, çok cahildir.”¹ “Tefsirlerde insanın yüklendiği bu emanetin ne olduğu hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır: Emanet farzlardır, itaattir, namustur, hilafettir, lâ ilâhe illallah sözüdür, uzuvlardır, Allah’ı bilmedir, namazları kılma, zekatı verme, Ramazan orucunu tutma, haccetme, doğru söyleme, borcu ödeme, ölçü ve tartıyı tam yapma ve hepsinden önemlisi de kişinin yanına emanet edilen şeylerdir. Bunların hepsi şöyle birleştirilebilir: Emanet, insanın yükümlü olduğu tüm emir ve nehiylerdir. Muhakkak ki dinin hükümlerinin her biri, insanın üzerine aldığı bir emanettir...”² Taberi’ye göre, bu ayetteki emanetle ilgili farklı görüşlerin doğruya en yakını, din konusundaki emanetlerin ve insanların emanetlerinin hepsinin kastedilmiş olmasıdır. Çünkü Allah, “emaneti arz ettik” sözüyle emanetin anlamlarının bazısını seçmemiştir. Yani bütün emanetler kastedilmiştir.³ “İnsana, yani bazı insanlara gelince onlar emaneti yüklenmişlerdir. Geçen satırlardaki anlamıyla amel sahiplerinin mükâfatlanması, kusurlu kimselerin azaplandırılması şartı ile birlikte bu insanlar emaneti yüklenmiş ve yüklenmekten kaçınmamış, korkmamışlardır. Azabından da çekinmemişlerdir. Çünkü bunlar kendi nefislerine çok yazık eden cahil kimselerdir. Emanete hıyanet eden, ahde vefa göstermeyenler için ahirette hazırlanmış olan azaptan kendilerini korumak hususunda gerekli amelleri işlememişlerdir. Allah’ın bu mükellefiyetlerle emanetinin insanların omuzlarına yüklenmesinin bir neticesi olarak O; kötü amel işlemelerinden, emanete hıyanet etmelerinden, ahde vefa etmeyişlerinden dolayı müşriklerle münafıkları azaplandıracaktır. Yine emanetin ve mükellefiyetlerin insanların omzuna yüklenmesinin bir neticesi olarak yüce Allah müminlerin tevbelerini kabul buyuracak, emanetin gereğini yerine getirip muhafaza eden, verdikleri taahhütleri yerine getiren, salih amel işleyen kimseleri de mükâfatlandıracaktır.”⁴

İnsanlar arasındaki emanetler, sorumluluk bilincine sahip, verilen görevi en iyi şekilde yapacak ehil kimselere verilmelidir: “Kuşkusuz ki Allah, size emanetleri sahiplerine vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah, size bununla ne güzel öğüt veriyor. Kuşkusuz ki Allah işitendir, görendir.”⁵ Bir

¹ Ahzab, 33/72.

² Süleyman Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 7/208.

³ Taberi; Camiu’l-Beyan, 12/57.

⁴ Hicazi; Furkan Tefsiri, 5/121-122.

⁵ Nisa, 4/58; Enfal 8/27, 58, 71; Yusuf 12/52; Mümin, 40/19; Tahrir 66/10.

rivayete göre Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: “Emanet kaybedilince kıyameti bekleyin. ‘Emanet nasıl kaybolur?’ denildi. ‘İşler ehil olmayanlara teslim edilince’ dedi.”¹ “Emanet, genel ve kapsamlı bir kelime olup, kulun Rabbi ile olan emanetini kapsar. Yani Allah ona, emirlere uyması ve yasaklardan kaçınması gerektiğini söylemiştir. Emanet kelimesi aynı zamanda insanın diğer insanlara olan güvenini de kapsamaktadır. Yani insanların, kendisinin yanına bırakmış oldukları emanetleri onlara iade edecek, onların hukukunu ve sırlarını koruyacak, yokluklarında onları koruyacak, onlara hile yapmayacak, onlara ilişkin hususlarda Allah’a itaat edecektir. Kişi eğer hâkim ise; halk onun boynunda bir emanettir. Onlar arasında, Allah’ın indirdikleriyle hükmetmesi gerekir. Halkı ilgilendiren meselelerde Allah’ın emrine uyarak, Resulullah’ın yolundan yürüyerek, işi ehliyetsizlere havale etmeyerek, hakkı zayi etmeyerek, müslümana hile yapmayarak, rüşvet kabul etmeyerek, batıl nedenlerle başkalarının malını yemeyerek, biriktirmeyerek, faydalı işleri yapmak için uykusundan fedakârlık edip çaba sarf ederek, halkın çıkarlarını gözeterek, kendini halktan biri gibi düşünüp kendisine yapılmasını istediği muamelenin aynısını halka uygulayarak Allah’a karşı gelmekten sakınmalıdır. Kişi eğer alim biri ise; insanlara hayrın nerede olduğunu göstermeli, hak yoluna ulaşmaları için onlara kılavuzluk etmeli, onları şeriatın sınırları üzerinde durdurmalı ki, dinin dallarına tutunsunlar. Aksi takdirde, emanete hıyanet etmiş sayılmasa bile görevini eksik yapmış olur. Kişinin kendi nefsiyle olan emaneti, kendisinden istenileni yapmasıdır. Müslümanca yaşamının ilk esası emanettir. Dahası, bu emanet, temiz bir toplumun, doğru yoldaki bir milletin ayakta durması için temel dayanaktır. Müslümanca yaşamının ikinci esası adalettir. Evet, adalet mülkün temelidir ve İslam dininin dayandığı asıllardan biridir. Haklar eksiksiz olarak sahiplerine ulaşsın diye hâkimlerin ve yöneticilerin adaletli olmaları gerekir.”² Her işin başında bulunan kişiye, yaptığı, yönettiği iş, emanettir. Baba ve anneye çocukları emanettir, yöneticilere yönettikleri insanlar, işgal ettikleri mevkiele emanettir. Bunların hepsi uhdelinde bulundurdıkları emaneti koruyup kollamakla yükümlüdürler. Bazı müfessirler, bu ayetin özellikle yöneticiler, hâkimler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Her işin başına ehlini, erbabını getirmek icap eder.³ Ayette emanet kavramının, ahlakî, siyasî ve hukukî bir içerik taşıyan adalet ve yönetimde esas olan ehliyet kavramlarıyla birlikte kullanılması, bu kavrama daha hususi bir anlam kazandırmıştır. O nedenle bu ayetteki

¹ Buhari, Rikak 35, İlmi 2.

² Hicazi; Furkan Tefsiri, 1/453-454.

³ Süleyman Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 2/305.

emanetten maksat, mülkiyeti, yönetimi ve muhafazası ehliyet sahibi güvenilir kimselere verilmesi gereken kurum ya da değerlerdir. Sözelimi hükümetten tutun da devleti vücuda getiren en küçük birime varıncaya kadar kurumların hepsi bu ayetin kapsamına dahildirler.¹

Emanet denildiği zaman yalnızca, insanın dışında olan ve somut şeyler değil, insana yaratılıştan verilen organları, aklı, düşüncesi, doğruyu ve yanlış biribirinden ayırt etme yeteneği vb. insanın sahip olduğu her şey anlaşılmalıdır. İnsan, sahip olduğu bütün nimetleri yararlı işlerde en iyi şekilde kullanmakla ve kendisinden başlayarak ailesine, çevresine, toplumuna, bütün insanlığa ve evrene gücünün yettiği kadar olumlu katkı sağlamakla sorumludur. Elmalılı Hamdi Yazır da emaneti geniş anlamıyla almıştır: Onlar emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler. Kavilden, halden, fiilden, maldan, hukukullahdan, hukukı ıbaddan kendilerine emanet edilen şeylere ve Allah’a ve kullarına, ehline iyaline, milkine, komşusuna, yakınına uzağına vermiş olduğu ahd ü anda sadakatle riayet eder, onları ihlal etmekten sakınırlar. Hukuki şerin hepsi emanet olduğu gibi, Allah’ın kullara vermiş olduğu aza ve emval ve evlad-ü ıyal ve mansıb-ı ikbal vesair nimetlerin hepsi emanettir. Onları mevzuunun gayride istimal edenler emanete hıyanet etmiş olurlar.²

Yapılan antlaşmalara ve sözleşmelere bağlı kalmak, toplumun huzur ve mutluluğu için çok önemlidir. Bu nedenle antlaşma ve sözleşmelerine bağlı kalanlar övülmüştür. Bu da onların ahirette ödüllendirilip kurtuluşa ereceklerini gösterir.³ Allah, ilk insan Hz. Adem’den bile söz almış ama Hz. Adem verdiği söze bağlı kalamamıştır. Allah’ın yasağını çiğneyerek emanete riayet edememiştir. Bunun sonucunda içinde bulunduğu cennetten kovulmuştur. Bu da emanete riayet etmemenin, kurtuluşu kaybetmeye neden olacağını gösterir: “Önceden Adem’den söz almıştık ama o unuttu. Biz, onda bir kararlılık bulmadık.”⁴ Antlaşmalara ve sözleşmelere bağlılığın önemini bildiren birçok ayet vardır. Bunların çoğunda Allah’a verilen söze ve O’nunla yapılan antlaşmaya bağlılık gerektiği bildirilmektedir. Tabi ki insanlara verilen sözlere ve yapılan antlaşmalara da bağlı kalmak gerekir ama Allah’ın hakkı her şeyden önce gelir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir: “Onlar kesin söz verip bağlandıktan sonra Allah ile olan

¹ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/246-247.

² Elmalılı; Hak Dini Kur’an Dili, 7/5360.

³ Atik; “Ahd” md., İslamî Kavramlar, s. 20.

⁴ Taha, 29/115; Yasin, 36/60-61.

antlaşmayı bozarlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi kesip koparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte onlar kaybedenlerdir.”¹ “Ey İsrail oğulları! Size verdiğim nimetimi anımsayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim ve yalnız benden korkun.”² “Onlar arkaya dönüp kaçmayacaklarına daha önce Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözden sorulacaktır.”³ “Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, kör olan kimse gibi midir? Ancak sağlam akıl sahipleri düşünüp öğüt alır. Onlar, Allah'a verdikleri sözü tam olarak yerine getirirler ve sözleşmeyi bozmazlar... Allah'a verdikleri sözü iyice sağlamlaştırdıktan bozanlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi kesenler ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar için lanet vardır ve yurdun kötüsü de onlar içindir.”⁴

Rivayete göre, Hz. Muhammed (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Dört özellik vardır ki, kimde bu özellikler bulunursa o kimse halis münafıktır. Kimde de bunlardan biri bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendinde münafıklıktan bir özellik var demektir: Emanet edilince hıyanet eder, konuşunca yalan söyler, antlaşma yaptığı zaman vazgeçer, düşmanlık yaptığı zaman aşırı gider.”⁵ Münafık, kalben inanmadığı halde dıştan müslüman görünen, çeşitli nedenlerle inkarını gizleyip iman etmiş gibi davrananlardır. Bunlar, gerçekten mümin ve müslüman olmadıkları için, yerleri cehennemdir. Kur'an'a göre münafıklar, cehenneme gitmekle kalmayıp cehennemin en alt tabakasında cezalandırılacaklardır: “Kuşkusuz ki münafıklar, ateşin en alt katındadırlar. Onlar için bir yardımcı bulamazsın.”⁶ Dolayısıyla hadiste belirtilen münafıklık özelliklerini taşıyanlar, emanete hıyanet edenler kurtuluşu kaybedip ebedi mutsuzluğa mahkum olurlar. Herhangi bir güzel davranışı yapan insanlar, bu güzel davranış dışında hep kötü davranışlar sergiliyorlar yahut kötü bir davranışı işleyenler o kötü davranış dışında hep iyi davranışlar sergiliyorlar biçiminde bir yargıda bulunulamaz. İnsanların hem iyi hem de kötü davranışları olabilir. Yargı gününde bütün davranışları değerlendirilecektir. İyi, güzel ve olumlu olan davranışları kötü, çirkin ve olumsuz davranışlarına göre daha fazla olanlar kurtuluşa erip dünyada yaptıklarına göre ahirette bir derece alacaktır. Bunun tersi durumda olanlar ise kurtuluşa eremeyecek ama onlar da dünyada yaptıklarına göre

¹ Bakara, 2/27; Enfal 8/56-58; Nahl, 16/91-95; Fetih, 48/10.

² Bakara, 2/40, 83-86, 124, 177.

³ Ahzab, 33/15, 23-24.

⁴ Rad, 13/19-25.

⁵ Buhari, İman 24; Müslim, İman 106; Ebu Davud, Sünnet 16; Tirmizi, İman 14.

⁶ Nisa, 4/145.

ceza göreceklere. Bu bakımdan herhangi bir inanç veya davranış için “kurtuluşa ermeye vesiledir” dediğimiz zaman yalnızca bu inanç veya davranış olarak değerlendirilmemeli bütünlük içinde ele alınmalıdır.

2.1.6.3. İşlerde İstişareye Başvurmak

İstişare, “herhangi bir konuda uzman olduğuna veya çözüm üretebileceğine inanılan birine danışmak” demektir. Şura, müşavere ve meşveret kelimeleri ile aynı köktendir ve eş anlamlıdır. Bir insan ne kadar bilgili olursa olsun, hangi konumda bulunursa bulunsun tek başına her şeyi bilmesi, bütün sorunları çözmesi mümkün değildir. Hatta vahiy alan peygamber bile olsa, o da vahiy aldığı konular dışında başka insanların görüşlerine, uzmanlıklarına başvurmak durumundadır. Hz. Muhammed (a.s.) de insanlara güzel bir örnek olarak bunu yaşamında göstermiştir. Bütün önemli konuları arkadaşlarıyla müzakere etmiş, onların görüşlerine başvurmuş, onlarla istişare etmiş ve uygun gördüklerinde kendi görüşünden vazgeçip onların görüşüne uymuştur. Hurmaların aşılınması konusunda, “Siz bu işleri benden daha iyi bilirsiniz, benimki yalnızca bir tahmindir, eğer yararlıysa yapın yoksa kendi bildiğinizi uygulayın.” diyerek daha önceki söylediğinde ısrar etmemesi, Bedir Savaşı’nda kendi yerleştirdiği düzenden vazgeçip askerlerini Habbab b. Münzir’in isteğine göre düzenlemesi ve Hendek Savaşı’nda Selman el-Farisi’nin görüşüne uyup hendek kazdırması vb. uygulamalar, Hz. Peygamberin, kendisine vahiy gelmeyen konularda uzmanlıklardan yararlanıp istişareye başvurduğunu gösteren örneklerden yalnızca birkaçıdır.¹

Kur’an, istişare konusuna önem vermiş ve müminleri işlerini aralarında istişare ile yaptıklarından dolayı övmüştür: “Size verilen her şey, dünya yaşamının geçimidir. İnanıp Rablerine güvenenler için Allah’ın yanındaki şeyler daha iyi ve daha kalıcıdır. Onlar, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınırlar, öfkelenedikleri zaman da bağışlarlar. Onlar Rablerinin çağrısına karşılık verirler ve namazı kırlarlar. Onların işleri, aralarında istişare ile yapılır. Kendilerine verdiğimiz rızıkdan karşılıksız verirler.”² Kur’an, Hz. Peygamber’e arkadaşlarıyla istişarede bulunmasını emretmiştir. Allah’ın diğer emirleri gibi, istişare emrinin yerine getirilmesi de kurtuluşa olumlu katkı sağlayan

¹ Hz. Muhammed’in arkadaşlarıyla istişarelerine örnekler ve istişarenin yararları için bkz.: Razi; Tefsiru’l-Kebir, 5/68-70; İbn Kesir; Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, 1/420-421; Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 2/125-130; Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur’an Yolu, 1/700-703.

² Şura, 42/36-38.

etkenlerdendir: “Allah’tan bir rahmet nedeniyle onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın kesinlikle çevrenden dağılıp giderlerdi. Öyleyse onları affet ve onlar için bağışlanma dile. İş konusunda onlara danış. Karar verdiğin zaman ise Allah’a güven. Kuşkusuz ki Allah, güvenenleri sever.”¹ Bu ayet, Hz. Peygambere müslümanlarla istişare etmesini, bir şeye karar verince de Allah’a dayanıp azimle sonuca gitmesini emretmektedir. Bu emir, İslam idare düzenini belirlemektedir. İslam idare düzeni, istişare esasına dayalıdır.² Şura, şeriatin temel kurallarından ve azimet bildiren, kesin uyulması gereken hükümlerdendir. Kim, ilim ve din ehli ile istişare etmezse, onun azli, kendisine verilen görevden uzaklaştırılması vaciptir. Bu konuda hiçbir görüş ayrılığı yoktur.³ Ayetin ruhu ve içeriği üç konuda müslüman önderlere sorumluluk yükler. Birincisi, öncelikle danışmanlar görüşlerini belirtirler, müminlerin rehberi olan kimse ise, bu görüşlerden en doğru olanını seçerek uygular. İkincisi, Müslüman önder, seçtiği görüş üzerinde rey sahipleriyle istişare eder. Üçüncüsü, İslam toplumunu teşkil eden kurumların görüşlerini ihmal etmez.⁴ Uzlaşma ve danışma yoluyla hükümet etmeye işaret eden bu emir, devlet idaresi ile ilgili bütün Kur’anî düzenlemelerin en temel hükümlerinden biridir. “Onlar” zamiri müminlere, yani bütün bir topluma işaret eder; bu bağlamda kullanılan emr deyimi -ve aynı zamanda çok daha önce vahyedilmiş olan 42/38’deki emruhum şûra beynehum ibaresi- ise devlet idaresi de dahil toplumsal hayat ile ilgili bütün işleri ifade eder. Bütün otoriteler, yukarıdaki buyruğun ilk bakışta Hz. Peygamber’e hitab ediyor görünmesine rağmen aslında bütün müslümanlara yönelik ve her dönem için bağlayıcı olduğunda hemfikirdirler.⁵

İstişarede mutlaka herkese danışmak gerekmez, böyle bir davranış doğru da olmaz. Çünkü herkes, her konuda görüş bildirme, doğruyu bilme ve çözüm üretme gibi istişarede ulaşılmak istenen amaçlar için yeterli bilgiye ve donanıma sahip olamaz. Bu yüzden hangi konuda istişareye başvurulacaksa, o konuda bilgi sahibi ve uzman olan kişilere danışılmalıdır. İstişare bireysel ve toplumsal her konuda olabilir. Toplumsal konularda istişare, daha çok yöneticilerin toplumu ilgilendiren konularda başvurmaları gereken bir yöntemdir. Bir insanın tek başına karar vermesiyle, uzmanlarla istişare yaparak karar vermesi arasında çok büyük fark vardır. Bir insanın göremediği, fark

¹ Al-i İmran, 3/159.

² Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 2/125.

³ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an, 4/249.

⁴ Derze; et-Tefsirü’l-Hadis, 5/488.

⁵ Esed; Kur’an Mesajı, s. 122.

edemediği bir noktayı bir başkası görebilir. Ortak karar verildiği için, o kararın olumsuz sonuçlarına bile herkes sahip çıkar ve toplumsal dayanışma gerçekleşir. Ama tek başına verilen kararlarda aynı dayanışma gerçekleşmeyebilir. Bu yüzden birey ve toplum hayatında uzmanlara ve tecrübe sahiplerine danışma, birlikte karar verme çok önemlidir. Kur'an, istişareyi emretmiş ve istişarede bulunanları övmüştür. Bu da istişarede bulunmanın kurtuluşu elde edip ahirette sonsuz mutluluğa kavuşmada olumlu katkı sağlayan etkenlerden, kurtuluşa ermeye vesile olan davranışlardan olduğunu gösterir.

2.1.6.4. Adaletli Olmak

Adalet, her şeyi mertebesine vaz' etmek, hakkı yerine koymaktır ki bağıyın, tabiri aharla cevri-ü zulmün zıddıdır.¹ “Adalet, insanın akıl ve kalp / vicdan ikilisini dengede tutması; his ve duygularını kontrol altında bulundurması ve nefsinde iç barışı sağlamış olması yetkinliğidir. Mümin, etkin imanı, güzel ahlakı ve Allah'a karşı edebi sebebiyle adaletsiz olamaz!”² Adalet, bütün iyilik ve güzellikleri içine alacak kadar kapsamlı bir kavramdır. Adalet kavramında aşırılıklardan uzak ve dengeli olmak, her hak sahibine hakkını vermek, olaylar karşısında kişilere göre yargıda bulunmayıp kayırma ve düşmanlık gibi bir tutum içine girmeden hakkaniyet ölçülerine göre hareket etmek esastır. “Adalet mülkün temelidir” sözü, halkın huzurunun ve idarecilerin yönetiminin sorunsuz devam etmesinde temel şartın adalet olduğunu gösterir. Aynı işi yapan kim olursa olsun aynı ödül ve aynı suçu işleyen kim olursa olsun aynı ceza verilir ve kişilerin soyuna, makamına, zenginliğine, gücüne göre ayırım yapılmazsa, hiç kimse kendisine verilen ödülün azlığı veya cezanın fazlalığı gibi bir düşünceye kapılıp şikayetçi olmaz. Çünkü kendisine ancak hak ettiğinin verildiğini, kendi durumunda olan başkaları için farklı bir muamele yapılmadığını bilir ve hakkına razı olur. Kişi, içinde yaşadığı toplumda ödül veya ceza olarak herkese yalnızca hak ettiğinin verildiğine böyle kesin inanırsa, kendisi bir şey elde edemediği durumlarda bile hiç kimseye hased etmez ve kin tutmaz. Herhangi bir makama gelmek veya herhangi bir işe girmek isteyen, istediğini elde etmek için o işi iyi bilmesi ve varsa rakiplerini geçmesi gerektiğinin farkında olarak en iyi olmak için çalışır. Yarış ve rekabetin olduğu yerde de her konuda gelişme, ilerleme ve kalite olur. Adalet yalnızca müslümanlar arasında ve

¹ Elmalılı; Hak Dini Kur'an Dili, 4/3117.

² Duman; Beyanu'l-Hak, 3/508-509.

müslümanlar lehine uygulanan bir erdem değildir. Mümin, kafir, müşrik vs. kim olursa olsun herkese adaletle muamele edilmelidir. Adalet, her insanın, sırf ‘insan’ olmasından kaynaklanan doğal hakkıdır. Kur’an, adaleti emretmiş ve adaletli olmayı, ahirette kurtuluşa erip cennete girmede olumlu bir etken olarak bildirmiştir.

Allah, Kur’an’ın birçok ayetinde adaleti emretmiştir. Allah’ın her emri yerine getirildiğinde yapana sevap kazandırır. Sevaplar da çoğalarak, sahibini kurtuluşa erdirip cennete ulaştırır. Bu yüzden adaletli olmak, ahirette yüksek derecelerin elde edilmesinde önemli bir etkidir: “Kuşkusuz ki Allah adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla vermeyi emreder. Çirkin işleri, kötülüğü ve azgınlığı da yasaklar. Düşünüp öğüt alarsınız diye size öğüt verir.”¹ “Kuşkusuz ki Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah, size bununla ne güzel öğüt veriyor. Allah işitendir, görendir.”² “Burada emanetin yerine getirilmesi, ehline verilmesi ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi yönündeki emirlerin muhatapları genel olarak bütün insanlar, özel olarak müminler ve daha özel olarak da yöneticiler gibi emanet ve adaletten kamu adına sorumlu olan şahıslar ve kurumlardır. Tarih boyunca insanların huzur ve mutlulukları iki sebeple kazanılmış veya kaybedilmiştir: Emanet ve adalet. Emanetler ehline verildiği ve adaletle riayet edildiği müddetçe cemiyette huzur ve saadet bulunmuş, hıyanetler ve haksızlıklar ise huzursuzlukların, kavgaların, savaşların, servet ve neslin helak olmasının baş sebepleri arasında yer almıştır... İnsanlar arasında hüküm genellikle bir ihtilâf ve dava halinde, haklı olanı haksız olandan ayırmak veya hakkın kime ait olduğunu açıklamak suretiyle gerçekleşir. Adalet, ‘eşitlik ve dengeyi sağlamak’ demektir. Burada eşitlikten maksat, herkese aynı şeyi, aynı vasıf ve miktarda vermek değildir; herkesin hakkını, hak ettiğini, layık olduğunu almada eşit olmasıdır; güçlü de olsa haksızın, güçsüz de olsa haklı ile hukuk karşısında eşit muamele görmesidir. İnsanların haklarını yiyenler bunu, genellikle kendilerini karşıdakilerden üstün ve güçlü görerek yaparlar. Kamu gücünü, zayıf olmasına rağmen haklı olanın yanına koymak suretiyle muamelede eşitlik, yani adalet sağlanmış olur... Adaletin gerçekleşmesi -adil uygulayıcılar yanında- kimin neye layık, kimin neyi hak ettiği konusunda doğru, hakkaniyete uygun, dengeli bilgi ve ölçülere sahip olmaya bağlıdır... Bilgi eksik, ölçü bozuk olunca da -düzen, hukuk ve mahkeme bulunsa bile- adalet gerçekleşmez... Uygulamada adaletin bozulmamasının iki

¹ Nahl, 16/90.

² Nisa, 4/58.

teminatı vardır: a) İmana dayalı ahlak; b) Cemiyetin emanet ve sorumluluk duygusu içinde gerçekleştireceği denetim. Sağlam hukuk kuralları, ahlak ve kamu denetiminin bulunduğu yerde adaletin gerçekleşmemesi için bir sebep kalmaz.”¹

Kişinin bizzat kendisinin yahut en yakınlarının aleyhine bile olsa doğru tanıklıkta bulunup adaleti gözetmesi emredilmiş ve bununla yükümlü kılınmıştır. Bu emri gerçekleştirmek; kendi aleyhine bile olsa doğru tanıklıkta bulunup adaleti gözetmek zor ve önemli bir iştir. Çünkü doğru tanıklık ve adaleti gerçekleştirme nedeniyle kişinin bizzat kendisi veya en yakınlarının zarara uğraması ve bunun sonucunda en yakın çevresinden dışlanma yahut toplumundan tümüyle atılma gibi tehlikeli bir durumla karşılaşılabilir. “Kim olursa olsun, hatta kendimin, anne ve babamın aleyhine da olsa doğru tanıklıkta bulunurum, adaleti gözetirim.” vb. biçiminde konuşmak çok kolaydır ama başa geldiğinde uygulamak, zor bir iştir. Bu yüzden, bunu başaran insanların bu güzel davranışları, onların kurtuluşa erip cennete girmelerine de katkı sağlamaktadır: “Ey inananlar! Kendinizin yahut annenizin, babanızın ve yakınlarınızın aleyhine olsa bile Allah için tanıklar olarak adaleti gözetmenler olun. İster zengin ister yoksul olsunlar Allah her ikisine de daha yakındır. Öyleyse adaleti gözetmeniz konusunda sakın gönlün arzusuna uymayın. Eğer dilinizi eğip бүkerseniz yahut tanıklıktan kaçınırsanız kuşkusuz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”² “Yargıda adalet ve doğru şahitlik, sadece kararın isabetliliği açısından değil, sosyal refah ve huzurun da güvencesidir. O halde mümin, Allah için ve toplumun refah ve mutluluğu için mutlaka adaletten ve doğru şahitlikten şaşmamalıdır. Hakkında şahitlik edilecek kimse, en yakın akraba da olsa, zengin ya da fakir de olsa onları düşünüp kayırmayı Allah’a bırakmak ve mutlaka Allah için doğru şahitlik etmek esastır. Çünkü hiç kimse, Allah’tan daha âdil ve daha merhametli olamaz! Aksi halde bireysel ve sosyal hayatın fesadı kaçınılmazdır!”³

Tanıklıkta ve adaleti uygulamada, akrabalık dikkate alınmadığı gibi zengine yaranma veya fakire acıma da doğru bir davranış değildir. İster dost ister düşman olsun, ister zengin ister fakir olsun, ister güçlü ister zayıf olsun, her kim olursa olsun tanıklıkta ve adaleti uygulamada ölçü şahıslar değil, bizzat hakkın kendisi olmalıdır. Mümin, daha önce birinden zarar görse, onun tarafından haksızlığa uğrasa ve bundan dolayı ona kin tutsa bile o kişiyle ilgili tanıklığı gerektiğinde, “şimdi elime düştü, onu mahvedeceğim”

¹ Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur’an Yolu, 2/82-83.

² Nisa, 4/135.

³ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/273.

vb. anlayışı içerisinde olmamalıdır. O kişiye karşı olan kini ve düşmanlığı, mümini adaletsizliğe sürüklememelidir: “Ey inananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözeten tanıklar olun. Bir topluluğa olan kininiz, sakın sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adaletli olun. Bu, takvaya daha yakındır. Allah’tan sakının. Kuşkusuz ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”¹ Bu davranış, ahirette kurtuluşu kazanmaya katkı sağlayan erdemli bir davranıştır ve takvaya en uygun olanıdır. Böyle hareket edildiği takdirde, hem dünyada huzur ve mutluluğa hem de ahirette cennete ve nimetlere kavuşulur. Ayetteki, ‘Allah için’ sözünün anlamı, Allah’ın zatı için, O’nun yüzü için, O’nun rızası için ve O’nun vereceği sevap için demektir. ‘Kendinizin aleyhine bile olsa’ sözü ise şahitler ile ilgilidir. İnsanların yaptığı zahir tefsire göre bu böyledir. Zikrolunan şahitlik ise sahipleri lehine ikrarda bulunulan haklar konusundadır. İşte kişinin, kendi aleyhine şahitlik yapması budur. Allah, müminleri bununla terbiye etmiştir.² “Ayetteki, ‘Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar...’ sözünün anlamı şudur: Ben size nimetimi tamamladım, öyleyse siz de Allah için, -Allah’ın vereceği sevap için- hakkı ayakta tutan kimseler olun. O’nun hakkını yerine getirin, akrabalarınıza meyletmeksizin ve düşmanlarınıza haksızlık etmeksizin, hakka uygun şahitlik yapın. ‘Bir topluluğa olan kininiz’ sizi adaleti terk etmeye ve düşmanlığı hakka tercih etmeye sürüklemesin.”³ Daha önce Mekke’li müşrikler, sizi öz vatanınız olan Mekke’den sürdüklerini ve umre niyetiyle gittiğinizde bile size, Mescid-i Haram’ı ziyaret etme imkanını vermediklerini gerekçe göstererek kötülük yapmayın! Başkası size haksızlık, adaletsizlik etmiş olabilir; ancak hakka saygısızlık ve adaletsizlik tabiatı icabı kötüdür. Adalet ve hukuka saygı ise, Allah’ın sevdiği insanî bir görevdir. O nedenle bir başkasının adaletsizliği, ‘Onlar bize yapmıştı...’ diyerek de olsa, mümini haksızlığa ve adaletsizliğe sevk etmemelidir.⁴ Kur’an, müslümanlarla din konusunda savaşımayan ve müslümanlara haksızlık yapmayan herkese adaletli davranılmasını emretmektedir: “Allah, din konusunda sizinle savaşımayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmenizi ve onlara adaletli davranmanızı size yasaklamaz. Kuşkusuz ki Allah, adaletli davrananları sever.”⁵ “Bu ayette ‘sizinle din konusunda savaşımayanlardan’ kimlerin kastedildiği hakkında doğruya en yakın görüş, bununla bütün milletlerin ve dinlerin kastedildiğini söyleyen kimsenin görüşüdür... ‘Bu ayetin hükmü yürürlükten kaldırılmıştır’ diyen kimsenin

¹ Maide, 5/8, 95.

² Kurtubi; el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an, 5/412-413.

³ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an, 6/109.

⁴ Duman; Beyanu’l-Hak, 3/503, 508.

⁵ Mümtahine, 60/8.

sözünün hiçbir anlamı yoktur...”¹ “Müslümana yakışan, dostlukta ve düşmanlıkta asla aşırılığa kaçmamak ve gayr-ı müslimlerle ilişkilerini, müslümanların aleyhine olmadığı sürece örfe uygun bir biçimde sürdürmektir. Düşmanlıkları görülmediği sürece onların canlarına, mallarına ve namuslarına zarar verilemez! Onlar hakkında kin, nefret ve düşmanlık duyguları beslenemez! Onlara karşı adaletten taviz verilemez. Çünkü Allah adil olanları sever. İster kendi ülkelerinde olsun, ister başka ülkelerde, gayr-ı müslimler, inananların inançları ve inançlarının gereğini yaşamaları konusunda, gizli ya da aşıkarak onlarla savaşmıyor ve onları yurtlarından çıkarmıyorlarsa böylesine barışsever kimselerle iyi ilişkiler içerisinde olmak, hatta onlara iyilik etmek ve adaletle muamele etmek yüce Allah’ın müminlere emridir. Çünkü asıl amaç barıştır ve barış daima en iyi olanıdır.”² Birbirleriyle savaşan, birbirlerine düşman olan kişilerin veya grupların arasını adaletle düzeltmek gerekir, hatta adaletin gerçekleşmesi için haksızlığa uğrayan tarafın yanında yer alarak savaşmak dahi emredilmiştir: “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşılırsa hemen onların arasını düzeltin. Eğer ikisinden biri diğerine saldırırsa, saldıran grupla Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar savaşın. Eğer saldıran grup dönerse artık ikisinin arasını adaletle düzeltin ve adaletli davranın. Kuşkusuz ki Allah, adaletli davrananları sever.”³ Allah’ın sevmesi, kişinin kurtuluşu kazanıp cennete gideceğine bir işarettir.

Kur’an’da, hangi toplumdan olursa olsun adaletli kişiler övülmüş, haksızlık yapanlar ise yerilmiştir: “Musa’nın toplumundan gerçeği gösteren ve onunla adaleti uygulayan bir topluluk vardır.”⁴ Yapılacak her iş, adaletin yerine getirileceğine inanca bağlanmış, eğer adaletin uygulanması konusunda bir endişe bile varsa o işe girilmemesi istenmiştir. Herhangi bir işte, adaletin yerine getirilemeyeceği konusunda kesin bir inanç hasıl olmuşsa, o zaman böyle bir işe kesinlikle girişmemek gerekir. Kişi, adaleti gerçekleştirebileceğine inanır ve bunun için çalışırsa iradesi dışında ortaya çıkan olumsuz sonuçtan sorumlu olmaz: “Eğer öksüzler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, sizin için temiz olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder evlenin. Eğer adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız, bir tek kadınla evlenin yahut sağ ellerinizin sahip oldukları cariyelerle yetinin. Haksızlık yapmamanız için en uygunu

¹ Taberi; Camiu’l-Beyan, 14/66.

² Duman; Beyânu’l-Hak, 3/207-208.

³ Hucurat, 49/9.

⁴ Araf, 7/159, 181.

budur.”¹ “Bütün gücünüzle çabalasanız da kadınlar arasında adaletli olmaya güç yetiremezsiniz. Öyleyse tamamen birine yönelip de diğerini askıdaymış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, sakınırsanız kuşkusuz ki Allah bağışlayandır, acıyandır.”² Ölçü ve tartı örneği verilerek her işte adaletin gözetilmesi asla haksızlık yapılmaması emredilmiştir: “Ergenliğe ulaşınca kadar öksüzün malına en güzel biçimin dışında yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Hiç kimseye yapabileceğinin dışında yüklemeyiz. Konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü tam olarak yerine getirin. Belki düşünüp öğüt alırsınız diye Allah size bunları tavsiye etti.”³ Şuayb Peygamber de toplumuna ölçüyü ve tartıyı tam yapmalarını, haksızlık yapmamalarını, adaletli olmalarını öğütlemiştir.⁴ Adaleti emreden kimse, bu görevi yerine getirmeyen kimseden üstündür: “Allah şu iki adamı da örnek olarak anlattı: İkisinden birisi dilsiz, hiçbir şeye gücü yetmeyen, sahibinin üzerine yük olan ve sahibi onu her nereye gönderse hiçbir iyilik getirmeyen bir kimsedir. Şimdi bu adam, dosdoğru bir yol üzerinde olup adaleti emreden kimse ile bir olur mu?”⁵

Adalet, belli bir konuyla sınırlandırılmış değildir, her konuda gerekir ve yapana sevap kazandırır. Evlatlıkların babaları, aileleri biliniyorken kişinin bunu gizleyip kendi öz çocuğu gibi çağırması, hem ahlaken yanlıştır, hem de evlenilmesi yasak olan biriyle evlilik yapılması gibi yanlışlıklara sebebiyet vermesi yönünden sakıncalıdır. Evlatlığı öz çocuğu gibi hatta daha fazla sevmek yanlış değildir. Burada söz konusu olan sevgi değil haklardır: “Evlatlıklarınızı öz babalarına nisbet ederek çağırın. Bu, Allah katında daha adaletlidir. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanılarak yaptığınız şeylerde size bir günah yoktur ama kalplerinizin bile bile yaptığı şeylerde vardır. Allah bağışlayandır, acıyandır.”⁶ Bir kimsenin, kendisine yargı isteğiyle gelen herkes için yargıçlık yapmak gibi bir zorunluluğu yoktur ama yargıda bulunduğu zaman taraflar kim olursa olsun -hatta düşman bile olsa- kesinlikle adaleti gözetmek ve haksızlık yapmamak gerekir: “Onlar yalana kulak verirler, haram yerler. Eğer sana gelirlerse ister onların arasında hüküm ver ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen

¹ Nisa, 4/3

² Nisa, 4/129

³ Enam, 6/152.

⁴ Araf, 7/85; Hud, 11/84-85; İsra, 17/35; Şuara, 26/182-184; Rahman, 55/7-9.

⁵ Nahl, 16/76 .

⁶ Ahzab, 33/5.

aralarında adaletle hüküm ver. Kuşkusuz ki Allah adaletli olanları sever.”¹ Tanık tutulacak kimselerin, adil olması gerekir, adalet tanıklıkta gerekli en önemli özelliktir: “Sürelerine ulaştıkları zaman onları uygun bir biçimde tutun yahut uygun bir biçimde onlardan ayrılın. İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de tanık tutun. Tanıklığı Allah için dosdoğru yapın. Allah’a ve ahiret gününe inanan kişiye işte bununla öğüt veriliyor. Kim, Allah’tan sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır.”² Her zaman için şahitlik Allah için, doğru ve dürüstçe yapılmalıdır; ne kadının ne de kocanın mağduriyetleri göz önüne getirilip acınmalı; onlara acımayı Allah’a bırakıp hiçbirinin leh ya da aleyhine şahitlik yapılmamalıdır.³ Adaleti emreden insanları öldürmek, öldürenin cehenneme gitmesine ve ebedi azaba uğramasına neden olur. Bu yüzden adaletin gerçekleşmesi için çalışmak gerektiği gibi, adaleti emreden insanların korunması için de çalışmalı ve onlara destek olmalıdır: “Allah’ın ayetlerini inkar edenleri, haksız yere peygamberleri öldürenleri ve adaleti emreden insanları öldürenleri acı verici bir azapla müjdele.”⁴

Ahiretteki yargılama adalet gözetilerek yapılacak, hiç kimse haksızlığa uğratılmayacaktır: “Zulmetmiş olan her kişi, eğer yeryüzündekiler kendisinin olsaydı kesinlikle onu fidye olarak verirdi. Azabı gördüklerinde pişmanlığı gizlediler. Aralarında adaletle hüküm verildi. Onlara haksızlık yapılmaz.”⁵ “Kıyamet günü için adalet terazileri koyarız. Hiç kimseye, hiçbir haksızlık yapılmaz. O şey, bir hardal tanesi ağırlığınca bile olsa onu getirdik. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”⁶ “Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından tamamlandı. O’nun sözlerini değiştirebilecek hiçbir kimse yoktur. O iştir, bilendir.”⁷ “Kur’an’ın, geçmiş ve gelecekle ilgili haberleri, amacına uygun olarak hem tamdır hem de doğrudur. Emir ve yasakları ise, adalet bakımından hem yerli yerince hem de tamamlanmıştır. Onda doğru olmayan, adaletin gözetilmediği hiçbir hüküm bulmak mümkün değildir... O hâlde, Allah’tan başka daha adil ve daha doğru hüküm verecek hiç kimse yoktur. Dolayısıyla, O’ndan başka hakem aramak beyhude bir iştir.”⁸ Adalet, hem dünyada hem de ahirette yarar sağlayan çok önemli bir erdemdir. Adaleti gözeten ve uygulayan kişilerin, bu davranışlarının hem

¹ Maide, 5/42.

² Talak, 65/2.

³ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/451.

⁴ Al-i İmran, 3/21.

⁵ Yunus, 10/54

⁶ Enbiya, 21/47.

⁷ Enam, 6/115; Al-i İmran, 3/18; Nisa, 4/127; Araf, 7/29; Yunus, 10/4, 47; Hud, 11/85; Hadid, 57/25.

⁸ Duman; Beyânu’l-Hak, 2/97.

dünyada huzur ve mutluluğa, hem de ahirette kurtuluşa erip cennete gitmeye katkı sağlayacağı açıktır.

2.1.6.5. Namuslu Olmak

Kişinin, başta cinsellik olmak üzere hayatın bütün alanlarında dinin, aklın ve yönetimi altında bulunduğu yasaların gereklerine uyması, ilkelerinde tutarlı olması; çıkar hesabıyla yararına olunca memnun olup zararına olunca karşı olmaması ve dürüst, güvenilir olmasını anlatan namuslu olmak, kişinin dünyada saygınlığına ve mutluluğuna katkı sağladığı gibi ahirette kurtuluşu elde etmesine de katkı sağlamaktadır. Bizim üzerinde duracağımız namusluluk, dinin belirlediği sınırlar içinde kalmayı ifade eden cinsel ilişkilerdir. Cinsel ilişki, yasa, din veya örf açısından evlilik kabul edilen bir işlem sonucu yapılırsa meşru, bunun dışında hangi yolla yapılırsa yapılsın gayr-ı meşrudur. Evlilik işlemi veya evli sayılma, toplumlara göre bazı farklılıklar gösterebilir. Önemli olan, evlilik olayının, gerçekleştiği toplumda meşru kabul edilmesidir. Toplumun temeli ailedir. Bu yüzden ailenin de meşru ve sağlam temeller üzerine kurulması gerekir. Bunun birinci adımı da meşru evliliğdir.

Kur'an'da, kurtuluşa erecek kişilerin nitelikleri içinde cinsel açıdan namuslu olmak da sayılmış, namuslu olmanın önemini bildiren ifadeler yer almıştır: “İnananlar, kesinlikle kurtuluşa erdiler. Onlar, namazlarında huşu içindedirler. Onlar, boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar, zekatı verirler. Onlar, cinsel organlarını / namuslarını korurlar. Ancak eşleri yahut sağ ellerinin sahip oldukları cariyeleri bunun dışındadır. Bundan dolayı da onlar kınanmazlar. Artık kim bundan ötesini isterse, işte onlar sınırı aşanlardır.”¹ “Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak Allah'ın kendilerine helal kılmış olduğu eşlerine ve mülkiyetlerinde bulunan cariyelerine bakarlar. Bunlarla kurdukları ilişkilerden ötürü kınanmazlar, bilakis sevap görürler. Bundan başkasını ve ötesini talep edip evlilik hududunu veya cariyelik sınırını aşan kimselere gelince, onlar müteceviz kimselerdir.”² “Fakat kim bunların ötesini isterse, böyleleri sınırı aşanlardır” cümlesi cinsel arzusunun zina, eşcinsellik, hayvanlarla temas ve bunlar gibi daha başka yollarla gidermenin haram olduğunu açıklamaktadır.³ Namusunu korumaya çalışmak ve namuslu olmak,

¹ Müminun, 23/1-7; Mearic, 70/29-31.

² Hicazi; Furkan Tefsiri, 6/334.

³ Mevdudi; Tefhimü'l-Kur'an, 3/403.

kadın olsun erkek olsun her müslümanın en başta gelen görevlerindendir. Bu yüzden, inanmış erkeklerin ve inanmış kadınların namuslarını korumaları emredilmiştir.¹ İnsanların namuslarını korumada en etkin yol, meşru evlilik olduğu için evlilik özendirilmiş ve kolaylaştırılmıştır: “İçinizden bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah onları lütfundan zenginleştirir. Allah geniştir, bilendir.”² Hür kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyenlerin cariyelerle evlenmeleri, bu yolla iffetlerini ve namuslarını korumaları istenmiştir.³ Evlenilecek kişilerin namuslu ve iffetli olmasına dikkat çekilmiştir. Böyle olan kitap ehli; Yahudi ve Hristiyan kadınlarla da evlenilebileceği bildirilmiştir.⁴ Namusun korunması için çalışılması ve bunun için gerekli önlemlerin alınması istenmiş, böyle davrananlar için ödül olduğu haber verilmiştir. Önder konumunda olanların, sorumluluklarının bilincinde olarak daha fazla dikkat etmeleri emredilmiştir. Sözle veya hareketle bile olsa ahlaksızlığa kapı aralayacak, kötü kimselerin yanlış ümide kapılmasına yol açacak her türlü eylemden uzak durulması gerekir.⁵ İrzını, namusunu koruyan insanlar, bu davranışlarıyla sevap kazanırlar ve ahirette kurtuluşa ererler. Hz. Meryem de namusunu koruyan iffetli bir kadın olarak övülmüştür.⁶

Cinsel anlamdaki namusun korunması için beden ve bilhassa cinsel organların örtünmesi istenmiştir: “Ey Adem oğulları! Size bedenlerinizi örtecek bir giysi ve süs giysisi indirdik. Takva giysisi ise daha iyidir. İşte bu, Allah’ın ayetlerindendir. Belki onlar düşünüp öğüt alırlar. Ey Adem oğulları! Şeytan ana, babanızı cinsel organlarını kendilerine göstermek için giysilerini soyarak cennetten çıkardığı gibi, sizi de sıkıntıya düşürmesin. Kuşkusuz ki o ve kabilesi, sizin onları görmediğiniz yerden sizi görürler. Kuşkusuz ki biz, şeytanları inanmayanların dostları yaptık.”⁷ “İnsandaki haya duygusundan dolayı yüce Allah ‘Sizin için elbise indirdik.’ buyurmuştur. Bu pasajda elbisenin insanî iki amacı; ayıp yerleri örtmek ve süslenmek olarak belirtilmiştir. Nahl suresinde, elbisenin sıcaktan, soğuktan ve savaşlarda koruyucu özelliğinden söz edilmiştir (Nahl, 16/81). Anlaşıyor ki ayıp yerlerin örtülmesi, soğuk ve sıcağa karşı korunma ve süslenme, giyinmenin temel amaçlarındandır. Fakat bu pasajda geçen

¹ Nur, 24/30-31.

² Nur, 24/32.

³ Nisa, 4/24-25

⁴ Maide, 5/5.

⁵ Ahzab, 33/30-35; Nisa, 4/34.

⁶ Tahrim, 66/12; Enbiya, 21/91.

⁷ Araf, 7/26-27.

‘Takva elbisesi ise, en iyisidir’ sözü, elbisenin imanî boyutunu ifade eder. Bu demektir ki örtünme, korunma, süslenme, savunma vb. hangi maksatla giyinirseniz giyinin, ancak giyinmede takvayı, yani Allah’ın giyim kuşam konusundaki emir ve yasaklarına itaat bilincini ön planda tutun. Giysileriniz, mutlaka mümine yakışır cinsten ve takvaya uygun olmalıdır. Giyindiği halde çıplak hükmünde olanlar gibi olmayın.”¹ Birinci derecede yakın sayılan ve evlenilmesi yasak olan kişilerle, bunların dışındaki kişilere karşı örtenmenin ölçüsünde farklılıklar olabilmektedir. İnananların gözlerini haramdan sakınmaları, namuslarını korumaları ve örtünmelerine dikkat etmeleri istenmiştir. Bu da örtünmenin namusun korunmasında olumlu katkı sağladığını, çıplaklığın tasvip edilmediğini gösterir.² Cinsellik ihtiyacı kalmayan yaşlı kadınlara, giyim konusunda diğer kadınlara tanınmayan ruhsatlar verilmişken, yine de iffetli davranmalarının ve dikkatli olmalarının daha iyi olacağı ifade edilmiştir.³ Peygamberin eşlerinin, kızlarının ve bütün inanan kadınların içindeki giyimleriyle dışardaki giyimlerinin aynı olmadığı belirtilmiş, bundan dolayı dışarıya toplum içine çıkarken dış elbiselerini üzerlerine almaları istenmiştir: “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve inananların kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine salsınlar. Bu, onların tanınıp incitilmemeleri için daha uygundur. Allah bağışlayandır, acıyandır.”⁴

Kur’an’da, namusun korunması için zina yasaklanmıştır. Zinaya götüren yollar da kapatılmak istenmiştir. Daha önce zikrettiğimiz, mümin erkek ve kadınların bakışlarını kontrol altına almaları, sözü kırıtarak söylememeleri, açılıp saçılmamaları, kendilerini olumsuz dış etkilere korumak için örtünmeleri, kadın ve erkek ilişkilerinde ölçülü ve iffetli olmaları, evlenmeye gücü yetenlerin evlenmeleri, evliliğin kolaylaştırılması, zina edenlere ceza verilmesi vb. buyruklar meşru olmayan cinsel ilişkileri önlemek için alınan önlemlerdendir. Zinaya yaklaşılmaması ve onun çok çirkin bir yol olduğu bildirilmiştir: “Zinaya yaklaşmayın. Kuşkusuz ki o çok çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”⁵ Kur’an, “zinaya yaklaşmayın” ifadesiyle zinaya götürecek bütün davranışlardan ve ortamlardan uzak durulmasını istemiştir. “Zina, çok çirkin bir fiildir. Zina yolu, çok kötü bir yoldur. Çünkü o, Allah’a isyan edenlerin ve O’nun emrine muhalif olanların yoludur. Bundan dolayı zina, yapanı cehennem ateşine götüren çok

¹ Duman; Beyânu’l-Hak, 1/257-258.

² Nur, 24/31.

³ Nur, 24/60.

⁴ Ahzab, 33/59.

⁵ İsra, 17/32; Furkan, 25/68; Mümtetine, 60/12.

kötü bir yoldur.”¹ “Zina, çok kötü bir yoldur. Çünkü cehennem ateşine götürür. Zina, büyük günahlardandır. Büyük günah olduğu ve çirkinliği hususunda hiçbir görüş ayrılığı yoktur.”² “Zina, mükellef bir müminin aklı, şuuru yerinde iken, hiçbir baskı söz konusu olmadığı halde karşı cinsten bir insan ile nikahsız olarak girdiği cinsel ilişkinin adıdır. İslam’da zina, yaklaşılması, yani zinaya sevk edecek hal ve durumlarda bulunulması bile yasak olan kötü bir cinsel tatmin yoludur. O nedenle zina haramdır ve tövbesinde yeniden iman etme şartı bulunan üç büyük günden birisidir... İslam ilim adamları, zina, haksız yere adam öldürme ve şirkten dolayı tevbe etmeden ölen kimsenin ahirette affedilip edilmeyeceği hususunda tartışmışlardır. İbn Abbas’a ve Zemahşerî’ye göre, büyük günah sahibi bir müslüman tevbe etmeden ölmüşse, onun affı umulamaz.”³

Zinayı önlemek için sayılan önlemlerin yanında, suçun cezasız kalmaması ve diğer insanlara da kötülükten uzak durmaları noktasında ibret olması için zina edenlere ceza öngörülmüştür. Bu sayede zina edenlerin uslanmaları diğer insanların ise öğüt alıp zinaya yaklaşmamaları amaçlanmıştır: “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun. Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini konusunda sizi o ikisine karşı bir acıma duygusu tutmasın. İnananlardan bir bölük de o ikisinin cezalandırılmasına tanık olsun. Zina eden erkek, zina eden bir kadın yahut ortak koşan bir kadından başkasıyla evlenemez. Zina eden kadınla da zina eden bir erkek yahut ortak koşan bir erkekten başkası evlenmez. Bu, inananlara yasaklanmıştır. Namuslu kadınlara zina suçlamasında bulunup da dört tanık getirmeyenlere, hemen seksen sopa vurun ve onların tanıklıklarını hiçbir zaman kabul etmeyin. İşte onlar, yoldan çıkmış kimselerdir.”⁴ Her türlü cinsel sapkınlık çirkin görülmüş ve yasaklanmıştır. Cinsel sapkınlığın çeşidine ve yapan kimsenin statüsüne göre de ceza belirlenmiştir: “Kadınlarınızdan fuhuş / eşcinsellik yapanlara karşı içinizden dört tanık getirin. Eğer tanıklık ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah, onlar yararına bir yol açıncaya kadar evlerde tutun. Eşcinselliği içinizden iki erkek yaparsa o ikisini eziyet edin. Eğer tevbe eder, düzelirlerse artık o ikisinden yüz çevirin. Kuşkusuz ki Allah tevbeleri kabul edendir, acıyandır.”⁵ “Sizden, inanmış hür kadınlarla

¹ Taberi; Camiu’l-Beyan, 9/80.

² Kurtubi; el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an, 10/253.

³ Duman; Beyânu’l-Hak, 1/470.

⁴ Nur, 24/2-4.

⁵ Nisa, 4/15-16.

evlenmeye güç yetiremeyen kimse sağ ellerinizin sahip olduğu inanmış cariyelerinizden alsın. Allah sizin inancınızı en iyi bilendir. Siz birbirinizdensiniz. Öyleyse namuslu olmaları, zina etmemeleri ve gizli dostlar edinmemeleri durumunda sahiplerinin izniyle onlarla evlenin ve mehirlerini töreye uygun olarak onlara verin. Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa onlara hür evli kadınlara uygulanan azabın yarısı uygulanır. Bu, sizden sıkıntıya ve günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz sizin için daha iyidir. Allah bağışlayandır, acıyandır.”¹ “Ey peygamberin kadınları! Sizden kim açık bir ahlaksızlık yaparsa, ona azap iki kat yapılır. Bu, Allah’a çok kolaydır. Sizden kim, Allah’a ve elçisine boyun eğer ve iyi iş yaparsa, ona da ödülünü iki kez veririz. O kadın için bol rızık da hazırladık. Ey peygamberin kadınları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer sakınıyorsanız sözü kısıtarak söylemeyin ki kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılmasın. Töreye uygun güzel söz söyleyin. Evlerinizde oturun. İlk cahiliye döneminin açılıp kısıtması gibi açılıp kısıtmayın. Namazı kılın, zekatı verin, Allah’a ve elçisine itaat edin. Ey ev halkı! Allah, sizden pisliği gidermek ve sizi iyice temizlemek istiyor.”² Kadınlarla meşru evliliği bırakıp erkeklerle ilişkiye yönelerek cinsel sapıklık gösteren Lut toplumunun erkekleri, alemlerden hiç kimsenin yapmadığı çirkin bir iş yapmakla suçlanmıştır. Peygamberin uyarılarına rağmen sapıklıklarından vazgeçmeyip kötülüklerine devam edince de Allah tarafından topluca helak edilmişlerdir.³ Hz. Meryem’in öyküsü anlatılırken onun namusunu korumadaki kararlılığına ve namussuzluğun onun toplumunda da kötü görüldüğüne işaret edilmiştir.⁴ Namussuzluk, cinsel ahlaksızlık bütün toplumlarda çirkin karşılanmıştır. Ancak değerlendirmeler ve verilen cezalar farklılık gösterebilir. İslamın her emrinde olduğu gibi, namusun korunması da hem dünyada huzur ve mutluluğun gerçekleşmesine katkı sağlamakta, hem de ahirette kurtuluşa erip cennete ve sonsuz nimetlere kavuşmaya vesile olmaktadır. İslamın her emri böylece çift yönlü yarar sağlamaktadır. Bunun tersini yapmak da aynı şekilde hem dünyada hem de ahirette, insanın huzur ve mutluluğu kaybetmesine neden olmaktadır. Namuslu davranmayan insanlar için dünyada “namussuz” denmektedir. Hiçbir kimse kendisinin “namussuz” diye tanınmasını ve adlandırılmasını istemez. Namussuzluğun cezası, dünyadaki bu kötü adlandırılma ve yasaların verdiği cezalarla bitmemekte, ahirete kadar uzanmakta ve

¹ Nisa, 4/25.

² Ahzab, 33/30-33.

³ Ankebut, 29/28-29; Araf, 7/80-84; Hud, 11/77-83; Hıcr, 15/57-77; Şuara, 26/160-175; Neml, 27/54-58.

⁴ Meryem, 19/17-20, 27-28.

orada cehenneme gidip çeşitli işkencelerle karşılaşmayla sonuçlanabilmektedir.

2.1.6.6. Boş Sözlerden ve Boş İşlerden Uzak Durmak

İnsanın, kendisine ve çevresine yarar sağlamayan boş sözlerden ve boş işlerden uzak durması dünyada mutluluğuna, ahirette ise kurtuluşuna katkı sağlayan etkenlerdendir. Müminin boş işlerle geçirecek vakti yoktur. Vakit müminin en değerli hazinesidir. Çünkü geçen her bir saniye insanın ömründen eksiltmekte; onu dünyadan uzaklaştırıp ahirete yaklaştırmaktadır. İnsan da dünyada vaktini nasıl geçirdiğinden; yararlı işlerle mi yoksa zararlı veya boş işlerle mi geçirdiğinden hesaba çekilecektir.¹ Bu yüzden, Kur'an kurtuluşa erenlerin özellikleri içerisinde lağvden / boş sözlerden ve boş işlerden yüz çevirmeyi de saymıştır: “İnananlar, kesinlikle kurtuluşa erdiler. Onlar, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar, boş şeylerden yüz çevirirler.”² Batıldan, masiyetlerden ve Allah'ın, kullarının yapmasından hoşlanmadığı tüm şeylerden yüz çevirirler.³ “Onlar boş şeylerden yüz çevirirler. Yani batıl, faydasız ve hayırsız şeylerden yüz çevirirler. Gerçek mümin, yükümlü olduğu görevin ağırlığını hisseden, nefsi, vatanı ve dini ile ilgili görevlerin şuuruna varan, bu görevlerin boynunda bir emanet niteliğinde olduğunu fark eden, bunlardan ötürü hesaba çekileceğini idrak eden, bu görevlerini ifa etmeden rahat ve huzur bulamayan kimsedir. İşte bu nitelikteki bir kimse elbette ki boş, yararsız ve anlamsız şeylerden, lüzumsuz yere vakit harcamaktan yüz çevirir. Geri kalmış tembel milletlerin bireyleri bu lüzumsuz ve anlamsız şeyleri kendileri için adet haline getirmişlerdir. Yoksa zaman her ne kadar uzun olsa bile senin omzundaki görevlerini yerine getirmeye yetemeyecek kadar azdır.”⁴ Kur'an'da, Allah'ın iyi kullarının ve ödülleri iki kez verilecek iyi kimselerin özellikleri içerisinde, boş şeylere ilgi duymamaları ve onlardan uzak durmaları da sayılmıştır.⁵ Boş şeylerden uzak durmak, mutlaka gözle görülen somut bir iş yapmayı gerektirmez. Kişinin, kendisinin, toplumunun ve bütün insanların sorunlarının çözümü için kafa yorması, düşünmesi de yararlı bir çalışmadır. Bu yüzden düşünce türü eylemler, dünyada sevap kazanmaya vesile olan ve ahirette kurtuluşa ermeye katkı sağlayan etkenlerdendir.

¹ Tirmizi, Kıyamet 1.

² Müminun, 23/1-3.

³ Taberi; Camiu'l-Beyan, 10/3.

⁴ Hicazi; Furkan Tefsiri, 4/179.

⁵ Furkan, 25/70-76; Kasas, 28/54-55.

Ayette geçen “lağv” sözcüğü hakkında bazı alimlerin açıklamaları şöyledir: “Lağv, hiçbir hakikati ve aslı olmayan, bütün batıl eylem ve sözlerdir.”¹ “Lağv, sözlük anlamıyla saçma, boşuna ve hiçbir şekilde kişinin hayattaki amacına ulaşmasında yararı olmayan şey demektir. Müminler böylesi şeylere önem vermezler ve hiç bir eğilim ve ilgi duymazlar. Bu tür şeylere dalındığını gördüklerinde hemen uzaklaşırlar ve titizlikle bunlardan kaçınırlar ya da bunlara bütünüyle ilgisiz kalırlar... Şüphesiz bu, müminlerin önde gelen niteliklerindendir. Mümin her an omuzlarında sorumluluğunun yükünü hisseden kişidir; dünya onun için bir imtihan yeri ve hayat da bu imtihan için ayrılmış sınırlı bir süredir. Tüm zihni, bedeni ve ruhuyla imtihan kağıdına eğilen bir öğrenci örneği, bu duygu da mümini tüm hayatı boyunca ciddi ve sorumluluk içinde davranmaya yöneltir... Nasıl imtihan salonundaki öğrenci her anının geleceği için ne kadar önemli ve etkili olduğunun bilincindeyse ve bu bilinçle en ufak bir anını bile boşa harcamak eğilimi göstermezse, aynı şekilde mümin de hayatının her anını yararlı ve nihaî sonuca götürücü işlerle geçirir. O kadar ki, eğlenme ve dinlenme konularında bile, kendini hayatta daha yüce hedeflere hazırlayıcı ve zamanı boşa geçirtmeyecek seçimlerde bulunur. Bunun yanı sıra, mümin doğru düşünür, pak ve temiz tabiatlıdır ve halis zevkler sahibidir. Ahlak dışı şeylere karşı herhangi bir eğilim taşımaz. Yararlı ve doğru söz söyler, gevezelik etmez ince bir şakacılığı vardır, ama bu hiçbir zaman alay, eğlence, güldürmece ve taklit cinsinden değildir. Kulakların koğuculuk, gıybet, çekiştirme, iftira, yalan, iğrenç şarkı ve müstehcen sözlerden uzak kalamadığı bir toplum, mümin için bir işkence kaynağıdır. Vaad edilen cennetin bir özelliği de, ‘orda boş ve yararsız hiçbir şeyin duyulmayacağı’ değil midir?”² İnsanlar için en büyük ödül yeri olan ve kurtuluşu simgeleyen cennette de lağv / boş söz ve boş iş yoktur: “Ancak tevbe eden, inanan ve iyi iş yapanlar bunun dışındadır. İşte onlar cennete girerler ve hiçbir haksızlığa uğratılmazlar. Rahman’ın, kullarına gayb olarak söz verdiği Adn cennetlerine girerler. Kuşkusuz ki, O’nun verdiği söz yerine gelmiştir. Orada hiçbir boş söz işitmezler, yalnızca ‘selam’ işitirler. Kendilerine orada sabah, akşam rızıkları da vardır. Kullarımızdan sakınanları mirasçı yapacağımız cennet işte budur.”³ İnsanlar, yaşadıkları dünyalarını huzur ve mutluluk yurdu olan cennete çevirmek istiyorlarsa, ellerinden geldiğince boş sözlerden ve boş işlerden uzak durmalıdırlar. Cennetin bilinen

¹ Taberi; Camiu’l-Beyan, 11/50.

² Mevdudi; Tefhimü’l-Kur’an, 3/400.

³ Meryem, 19/60-63; Tur, 52/17-23; Vakıa, 56/10-26; Nebe, 78/31-35.

özelliklerini, yapabildikleri kadarıyla dünya hayatında uygulamalı ve cennet hayatını dünyada yaşamaya başlamalıdır.

Boş, yararsız şeylere dalmak anlamındaki “havd” da Kur’an’da hoş görülmemiştir ve kınanmıştır. Hatta bu eylemi yapanlara rastlandığı zaman onlar kötü eylemlerinden vazgeçmedikçe yanlarına oturulmaması emredilmiştir: “Allah, size kitapta: ‘Allah’ın ayetlerinin inkar edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğinizde, bunları yapanlar başka bir söze dalıncaya kadar onlarla birlikte oturmayın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz.’ diye indirdi. Kuşkusuz ki Allah ikiyüzlülerin ve inkarcıların hepsini cehennemde toplayacaktır.”¹ “Kendisinde hayırlı bir anın bulunmadığı, yararlı iş ve sohbetin yapılmadığı; aksine hep boş ve faydasız sözlerin ya da birilerinin örnek alınması imkansız kişisel ya da sosyal yaşantılarının konuşulduğu, aşırıya kaçan şakaların yapıldığı, müstehcen fıkra ve hikayelerin nakledildiği, gıybet ve dedikodunun hâkim olduğu meclisler; aşırılığa kaçan sazlı sözlü eğlenceler; içki, iştret ve oturak âlemleri vs. Rahman’ın has kullarının bulunacağı yerler değildir. Böylesi yerlerde bulunmak, onların ağırbaşlılıklarına, saygınlıklarına, efendiliklerine, takva hususundaki duyarlılıklarına yakışmaz. Bilhassa Allah’ın ve dinin aleyhine konuşmaların yapıldığı yerde hiç durulmamalıdır. Allah’ın Resülü’ne tavsiyesi böyledir.”² İnsanın, aklını kullanmayıp doğruluğunu ve yanlışlığını veya yararını ve zararını düşünmeden başkalarını taklit ederek boş sözlere ve boş işlere dalması, sonucu çok kötü olacak bir davranıştır. Boş işlerle uğraşan ikiyüzlüler ve inkarcılar, kurtuluşu kaybedecekler ve ahirette cehenneme gidip orada şiddetli bir azapla karşılaşacaklardır: “Allah, ikiyüzlü erkeklere, ikiyüzlü kadınlara ve inkarcılara içinde sürekli kalacakları cehennem ateşini söz vermiştir. O ateş, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir. Onlar için kalıcı bir azap vardır. Siz de sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü, mal ve çocuk yönünden daha çok idiler. Onlar kendi paylarından yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından yararlandıkları gibi siz de kendi paylarınızdan yararlandınız. Onların boş şeylere daldıkları gibi siz de daldınız. Onlar, yaptıkları dünyada ve ahirette boşa gidenlerdir. İşte onlar, kaybedenlerdir.”³ Kur’an’da, boş şeylere dalmak, kurtuluşu kaybedip cehenneme gitmeye neden olan davranışlar arasında sayılmıştır.⁴

¹ Nisa, 4/140; Enam, 6/68-69.

² Duman; Beyânu’l-Hak, 1/339, 2/87.

³ Tevbe, 9/68-69; Fussilet, 41/26-27; Zuhurf, 43/81-83; Tur, 52/11-14; Mearic, 70/36-42.

⁴ Müddessir, 74/41-48.

Kurtuluşa erip sonsuz ödülü kazanmaya layık salih kimseler, boş sözlerle ve boş işlerle ilgilenmezler. Yalan, yanlış, şamata vb. olan ve hiçbir yararı olmayan sözleri dinlemezler. Kendilerine veya diğer insanlara yararı olmayan boş şeylere ilgi duymazlar. Çünkü aklını kullanan iyi insanlar, ömürlerinin sınırlı olduğunu ve dünyada yapmaları gerekirken yapmadıkları veya yapmamaları gerekirken yaptıkları her şeyden hesaba çekilip cezaya çarptırılacaklarını bilirler. Bundan dolayı, her anlarının çok değerli olduğunun bilinci içerisinde hareket ederler. İyiliklerini artırıp kötülüklerini azaltmak için çalışırlar, boş işlerden ve boş sözlerden güçleri yettiğince kaçınırlar ve kurtuluşa kazanmalarına vesile olacak hayırlı işleri yapmak için çabalarlar. Hayat boşluk kabul etmez, yararlı işlerle uğraşmayan insanlar ya zararlı ya da boş işlerle uğraşıyor demektir. Her yararsız şey mutlaka zararlı mıdır? Bu konudaki yargı, her konuda olduğu gibi bakış açısına ve yapılan değerlendirmeye göre değişebilir. Kendi değerlendirmemiz, yararlı işlerle uğraşmayanların ve tembellerin durumları hakkında zararlı işle uğraşıyor anlamında kesin bir yargıda bulunulmasa bile, son ayetlerde ifadesini bulan, “kişiyi can yakıcı ateşe sürükleyen boş şeylere dalmak” olarak değerlendirilebilir. Boş şeylere dalmak da kişiyi ateşe sürüklediğine göre, kurtuluşa engel etkenler arasında sayılabilir.

2.1.6.7. Başkalarının Canına ve Malına Kasdetmemek

İnsanı yaratıp ona can veren ve onu saygın kılan alemlerin Rabbi olan Allah'tır. Can, insanın sahip olmak istediği mal, mülk, makam vb. dünyada değerli görülen bütün nimetlerden daha üstündür. Çünkü can olmayınca diğerlerinin hiçbir anlamı ve yararı olmaz. Bu yüzden de genel bir yasa olarak canı, veren Allah'tan başkası alamaz. O'nun belirlediği sınırlar gözetilmeden bir başkası onu sona erdiremez. Bir insanın öldürülmesinin hangi durumlarda meşru olduğu Kur'an'da açıklanmıştır. Hiçbir kimsenin kendi kafasından insanların ölümüne fetva verecek çıkarımlarda bulunması doğru değildir. Allah, ölümü ve hayatı insanı denemek için yaratmıştır.¹ İnsana dünyada sınırlı bir yaşama süresi vermiş, insanı hayattayken yani canlı olarak yaptıklarından sorumlu tutmuştur. İnsanın canı, saygı gösterilmesi ve korunması gereken en değerli varlıktır ve dokunulmazdır. Bu yüzden haksız yere bir kişiyi öldürmek, bütün insanları

¹ Mülk, 67/2.

öldürmek gibi çok büyük bir suç olarak kabul edilmiştir.¹ Herhangi bir kişiyi haksız yere ve bile bile öldürmenin dünyadaki cezası, ölenin velisi tarafından af veya diyet yoluna gidilmemişse kısastır; katilin de öldürülmesidir.² “Hayat ve ölüm, ikisi de Allah vergisidir. Bilhassa hayat, dokunulmazlığı olan insanî değerlerin başında gelen sırf ilâhî bir bağıştır. Her şahsın hayatı sınırlı, günleri sayılıdır; sırf ahiretteki yerini kendi eliyle kazanması amacıyla insana lütfedilmiştir. Tekrarı, ancak ahirette mümkündür. Hayatı, sadece Allah verir, zamanı gelince de O almalıdır... Haksız yere adam öldürmek, insanın haddini aşması, kendine yabancılaşması, yüce Allah’ın hakkına tecavüz etmesi ve veremeyeceği bir değeri, sahibinin elinden gasp yoluyla alması demektir! Hayat kurtarmak ise, maddî ya da manevî bir ölümle yüz yüze olan bir insanı, hayata geri döndürmek; içine düştüğü yok olma sınırından uzaklaştırmak ve rehabilite edip yaşama imkanını tekrar kendisine vermek demektir. Bir insanın, Allah’ın izniyle, insana yapabileceği en büyük iyiliğidir! Bu anlam çerçevesinde, haksız yere adam öldürmenin panzehiri, kendi şartları dahilinde kısas hükmüdür!”³ Böyle bir suçu işleyenlerin ahiretteki cezası ise, içinde temelli kalacakları cehennemdir; kurtuluşu kaybetmektir. Kur’an, öldürme olayı hata ile gerçekleşmiş olsa bile, onu dünyada karşılıksız bırakmamış, büyük cezalar koymuştur: “Yanlışlıkla olması dışında bir müminin başka bir mümini öldürmesi olamaz. Kim yanlışlıkla bir mümini öldürürse, mümin bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması ve öldürülenin ailesinin karşılıksız bağışlaması dışında onlara teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Öldürülen eğer size düşman bir toplumdansa ve de mümin biriye o zaman öldürenin mümin bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması gerekir. Öldürülen eğer sizinle aralarında antlaşma olan bir toplumdan ise o zaman da öldürenin öldürülenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi ve mümin bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması gerekir. Kim bunları bulamazsa Allah tarafından tevbesinin kabul edilmesi için aralıksız iki ay oruç tutması gerekir. Allah bilendir, bilgedir. Kim bir mümini bile bile öldürürse onun cezası içinde sürekli kalıcı olarak cehennemdir. Allah ona öfkelenmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”⁴ Taberi’ye göre, bir insanı kasten öldürenin cehennemde ebedi kalıp kalmayacağı konusundaki görüşlerin doğruya en yakını şudur: Kim kasıtlı olarak bir mümini öldürür ve Allah da onu cezalandıracak olursa onun cezası, içinde ebedi kalıcı

¹ Maide, 5/32.

² Bakara, 2/178-179.

³ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/515.

⁴ Nisa, 4/92-93.

olarak cehennemdir. Fakat Allah affedebilir yahut iman sahiplerine lütufta bulunarak onları orada ebedi olarak bırakmayabilir. Ya onları lütfuyla affedip hiç cehenneme girdirmez ya da oraya girdirir sonra rahmetiyle oradan çıkarır...”¹ “Büyük günah işleyenlerin kâfir olup cehennemde ebedî kalacaklarını ileri süren Haricîler’le bunların imandan çıkacaklarını, fakat küfre de girmeyeceklerini, bununla beraber cehennemde devamlı kalacaklarını iddia eden Mutezile bu ayetin zahirine dayanmışlardır.”² Seyyid Kutub, haksız yere bir mümini öldürmenin iman ve akideyi ortadan kaldıracak kadar büyük ve şirke yakın bir suç olduğu görüşündedir.³

Allah’ın iyi kullarının özellikleri sayılırken, Allah’ın saygın kılıp öldürülmesini yasakladığı cana haksız yere kıymamak, amel olarak başta sayılmıştır. Bu suçları işleyip de tevbe ve iman etmeyip, iyi işler yapmayanların cehennem azabı içinde sürekli kalacakları birçok ayette bildirilmiştir: “Onlar, Allah ile birlikte bir başka tanrıya yalvarmazlar. Allah’ın saygın kıldığı canı haksız yere öldürmezler. Zina etmezler. Kim, bunları yaparsa günaha kavuşur. Kıyamet günü azap ona kat kat artırılır da alçaltılmış olarak onun içinde sürekli kalır. Ancak tevbe edip iman eden ve iyi iş yapanlar bunun dışındadır. Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah bağışlayandır, acıyandır. Kim tevbe edip iyi iş yaparsa kuşkusuz ki o, Allah’a gereği gibi dönmüş olur.”⁴ “İşte bundan dolayı İsrail oğullarına: ‘Kim bir cana karşılık yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse sanki o, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir canı yaşatırsa bütün insanları yaşatmış gibidir.’ diye yazdık. Doğrusu elçilerimiz, onlara apaçık belgelerle geldiler. Ama onlardan çoğu bundan sonra da yeryüzünde aşırı gitmektedirler.”⁵ Her ne kadar İsrail oğullarından bahsetse de bütün insanlar için geçerli olarak, bir insanı haksız yere öldüren bütün insanları öldürmüş gibi kabul edilmiştir. Elbetteki bu suçu işleyen kişi, bütün insanları öldürmemiştir. Ama insan canına kıymanın ne kadar büyük bir günah, telafisi mümkün olmayan bir suç olduğunu ifade etmek için böyle söylenmiştir. “Yüce Allah gerek İslam’da gerekse İslam’dan önceki ilâhî dinlerde insan hayatının kutsal olduğunu bildirmiş, bu sebeple bir canı korumayı bütün insanlığı korumak kadar üstün bir fazilet saymış; bir cana kıymayı da bütün insanları öldürmek kadar büyük bir cinayet olarak değerlendirmiştir.

¹ Taberi; Camiu’l-Beyan, 4/221.

² Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur’an Yolu, 2/118.

³ Kutub; Fizilali’l-Kur’an, 3/394.

⁴ Furkan, 25/68-71.

⁵ Maide, 5/32.

Çünkü bir insan, türünü temsil eder ve insanlar birbirine eşittir. Bir insanın haksız yere öldürülmesi toplumda öldürme olaylarının yayılmasına, insanların birbirine düşmesine ve toplum düzeninin bozulmasına yol açar. Hukukî bir gerekçe bulunmaksızın bir başkasının canına kıyan kimse, yalnızca o kişiye haksızlık etmiş olmaz, aynı zamanda insan hayatının kutsallığına inanmadığını ve başkalarına karşı hiçbir merhamet duygusu taşımadığını da göstermiş olur. Oysa insan hayatının korunabilmesi için insanların birbirine saygı göstermeleri, hayatın kutsal olduğuna inanıp korunmasına yardımcı olmaları ve katilleri korumamaları gerekir. Bütün dinler, hukuk ve ahlak sistemleri haksız yere adam öldürmenin, cana kıymanın büyük bir suç olduğunda birleşmişlerdir. Ancak bu suçu önlemek için alınan caydırıcı tedbirler farklıdır. İslam, haksız yere adam öldürmeyi önlemek, toplumun can güvenliğini sağlamak, onları huzurlu ve mutlu yaşatmak için bu suçu işleyenlere dünyada kısas cezasını öngörmüş, ahirette ise katilin Allah'ın gazabı, laneti ve cehennem azabı ile cezalandırılacağını bildirmiştir.”¹

İster yoksulluk endişesi, ister kız çocuğunun savaşamayacak olmasından dolayı güçsüz görülmesi veya toplumda baba için yüzkarası kabul edilmesi, ister başka bir neden olsun; hangi nedenle olursa olsun çocukları öldürmek de çok büyük günahdır. Günümüzde çocukların henüz dünyaya gelmeden daha anne karnındayken çeşitli yollarla telef edilmesi olayı yaygındır. Kürtaj denilen bu uygulama annenin hayatının tehlikeye girmesi gibi zaruri bir durum yoksa büyük bir cinayettir. Çocuk dünyaya geldikten sonra da öldürüp çöpe atan veya başka biçimlerde ölümüne sebebiyet veren anne ve babalar olabilmektedir. Bütün bunlar Allah katında çok büyük günahdır ve haksız yere, kasten bir cana kıyma kapsamında değerlendirilmelidir. Cana kıymayı meşru kılan geçerli hiçbir neden yokken kasten cana kıyanların cezasının ebedi cehennemde kalmak olduğu yukarda geçmişti. Bu yüzden böyle bir suçu işleyenler, suçlarını affettirecek tevbe yapmadan ölürlerse kurtuluşu kaybedip ebedi cehennemde kalırlar: “De ki: ‘Gelin, Rabbinizin size neyi yasakladığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana, babaya güzel davranın. Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, sizi de onları da biz besleriz. Çirkin işlerin açık olanına da gizli kalanına da yaklaşmayın. Allah’ın saygın yaptığı canı haksız yere öldürmeyin. Belki aklınızı kullanırsınız diye Allah size bunları öğütledi.’”² Müşrikler, şeytanların kendilerine

¹ Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur'an Yolu, 2/257-258.

² Enam, 6/151; Nahl, 16/57-59; İsrâ, 17/31; Mümtehine, 60/12; Tekvir, 81/8-9.

güzel ve hoş göstermesi ile çocuklarını öldürürlerdi. Utanma korkusuyla kızları diri diri gömerler, fakirliğe düşme korkusuyla bazen de erkek çocuklarını öldürürlerdi.¹

İnsanların canları gibi malları da saygındır. Kişinin helal yoldan çalışıp kazandığı, elinin emeği, alnının teri olan malına saygı gösterilmeli ve haksız bir işlem yapılmamalıdır. Kişi kendi malında, meşru yollar olmak koşuluyla istediği gibi tasarruf eder, harcama yapabilir. Karşılıklı rızaya dayanan bir işlem olmadan hiç kimsenin malı alınmamalıdır. Hırsızlık, gasp, zorbalık, hile, aldatma vb. meşru olmayan herhangi bir yolla başkalarının malları elde edilmemelidir. İnsanların mallarına karşı yapılan haksız eylemler kurtuluşu elde etmeye engel olan etkenlerdendir. Bu yüzden başkasına ait olan her şeye saygı gösterilmeli, bir haksızlıkta bulunulmamalıdır: “Ergenliğe ulaşınca kadar yetimin malına en güzel biçimin dışında yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Hiç kimseye yapabileceğinin dışında yüklemeyiz. Konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü tam olarak yerine getirin. Belki düşünüp öğüt alırsınız diye Allah size bunları öğütledi.”² “Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler, karınlarında yalnızca ateş yiyorlar. Onlar yakında alevli bir ateşe girecekler.”³ Bu ayetlerde özellikle yetimlerin mallarına karşı yapılan haksızlıklar, onları zorla veya hile ile ele geçirme gibi yanlış davranışlardan sakınılması öğütlenmiştir. Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenlerin cehenneme gideceği bildirilmiştir. Tabi ki bu ifadeden, yetimlerin dışındaki kimselerin mallarını haksızlıkla yiyebilirsiniz anlamı çıkmaz. Yetimler, korunmaya diğer insanlardan daha çok muhtaç olduğu için onlar üzerinde daha çok durulmuştur. Ama yetimler örneğiyle, bütün insanların mallarını haksız olarak ele geçirme yasaklanmıştır. Bu tür yanlış davranışları yapanlar ise kurtuluşu kaybederek cehenneme giderler ve cezalandırılırlar. Yetimin bakımını ve sorumluluğunu üstlenen kişi, onun malını koruyup geliştirmekle de yükümlüdür. Onun malına, onun yararına olan bir yoldan başkasıyla yaklaşamaz.. Yetim kendi mallarını kendisi idare edebilecek yaşa ve olgunluğa ulaşınca malı kendisine eksiksiz verilir. Yetime karşı bu şekilde güzel davrananların ve diğer insanların mallarına karşı saygılı olup haksızlık yapmayanların bu salih amelleri, kurtuluşa erip cennete gitmelerine katkı sağlar.

¹ İbn Kesir; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, 2/188; Hicazi; Furkan Tefsiri, 3/422.

² Enam, 5/152; İsra, 17/34; Nisa, 4/2.

³ Nisa, 4/10.

Bazı müfessirlerin, yetimin malına nasıl yaklaşılabileceği konusundaki görüşleri şöyledir: “Allah, yetimlerin malına onlar büyüyecekler diye israf ve saçıp savurmak biçiminde yaklaşmamanızı emretti. Fakat en güzel eylemle ve en iyi çözümle yaklaşınız. En güzel yol da, onların mallarını artırmak, ıslah etmek ve tedbirli olmak biçiminde tasarrufta bulunmaktır.”¹ “Yetimleri, kendi evlatlarınız gibi eğitin, öğretin, koruyup, gözetip yetiştirin; hatta yaş ve kavrayış düzeylerine göre zaman zaman onları, mallarını kullanma, geliştirme ve ticaret yapma gibi hayat ile ilgili konularda deneyerek bilgi ve tecrübe sahibi yapmaya çalışın; reşit olduklarını hissettiğiniz an mallarını kendilerine şahitlerin huzurunda verin! İhtiyacınız yoksa yetimin malına karşı iffetli davranın, ondan hiçbir şey yemeyin; şayet ona muhtaçsanız, sadece ihtiyacınız kadar yiyin. Sakın ha, kendisi yanımdan, malı da elimden gidecek diyerek acele ile bir şeyler yemeye kalkışmayın!”² “Yetim çocukları yanınıza aldığınızda, yanlarında getirdikleri malları, şayet nemalanmışsa nemasıyla birlikte ve tam olarak kendilerine teslim edin! Sakın ondan hiçbir şey eksiltmeyin, kendinize hak çıkarmayın ve bakmanıza karşılık ücret talep etmeyin! Çünkü siz onları ve mallarını Allah’ın emaneti olarak aldınız. O halde Allah’ın emaneti hakkında Allah’tan korkun!”³ Hz. Peygamber (a.s.): “Yetime bakanla ben, cennette şu ikisi gibiyiz” diyerek işaret parmağıyla orta parmağını göstermiş, yetime bakanın, cennette kendisiyle bu iki parmak gibi yan yana olacağını bildirmiştir.⁴ Başka bir hadislerinde de: “Müslümanların evlerinin en hayırlısı, içinde yetime iyilik edilen evdir. Ve müslümanların evlerinin en şerlisi de içinde yetime kötülük edilen evdir.” demiştir.⁵

İnsanların birbirlerinin mallarını haksızlıkla yemeleri yasaklanmışken karşılıklı rızaya dayanan ticaret, bağış vb. yollarla yemeleri ise meşru kılınmıştır. Bu yüzden helal olan yolların dışına çıkılmamalı, insana günah kazandıran ve kurtuluşu kaybedip cehenneme gitmesine neden olacak her türlü uygulamadan uzak durulmalıdır: “Ey inananlar! Mallarınızı aranızda birbirinizden razı olduğunuz bir ticaret olması dışında haksızlıkla yemeyin. Nefislerinizi öldürmeyin. Kuşkusuz ki Allah size merhametlidir. Kim düşmanlık ve zulümle bunu yaparsa onu ateşe sokacağız. Bu, Allah’a çok kolaydır.”⁶ Başkasının malını haksız yere yiyen kimse, Allah indinde büyük bir cezayı hak ettiği,

¹ Taberi; Camiu’l-Beyan, 9/84.

² Duman; Beyânu’l-Hak, 3/221.

³ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/218.

⁴ Buhari, Talak 25, Edeb 24; Müslim, Zühd 42; Ebu Davud, Edeb 123.

⁵ İbn Mace, Edeb 6.

⁶ Nisa, 4/29-30; Bakara, 2/188.

cehenneme girdirileceği için kendisini manen katletmiş anlamındadır.¹ İnsanların mallarını batıl yolla yiyenler için acı verici bir azap hazırlanmıştır: “Yahudilere, haksızlıkları ve birçoğunu Allah’ın yolundan alıkoymaları yüzünden daha önce kendilerine helal kılınmış temiz şeyleri yasakladık. Kendilerine yasaklandığı halde faiz almaları ve insanların mallarını batıl yolla yemeleri yüzünden içlerinden inkarcılara acı verici bir azap hazırladık.”² “Ey inananlar! Kuşkusuz ki hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah’ın yolundan alıkoyarlar. Altını ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanları acı verici bir azapla müjdele. O altın ve gümüşler, cehennem ateşinde ısıtıldığı gün onlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanır. ‘İşte bu, kendiniz için yığdıklarınızdır. Haydi yığdıklarınızı tadın!’ denilir.”³ Ayetlerde açıkça görüldüğü üzere öksüzlerin yahut diğer insanların mallarını haksız olarak ele geçirenler cehennem ateşiyle tehdit edilmektedir. Cehenneme gidip orada cezalandırılacak olanlar da elbette kurtuluşu kaybetmişlerdir. Hz. Muhammed’den yapılan bir rivayete göre, kişi malını nereden kazanıp nereye harcadığından kıyamet günü hesaba çekilecektir: “Kıyamet günü kul, şu dört şeyden sorguya çekilmedikçe ayakları bir yere ayırlamaz: Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede çürüttüğünden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından ve ilmiyle ne amel ettiğinden.”⁴

2.1.6.8. Anneye ve Babaya Güzel Davranmak

İnsan, varlığını önce kendisini yaratan Allah’a, sonra da var olması için vasıta kılınan annesine ve babasına borçludur. Anne ve baba, insanın dünyaya gelip büyüüp yetişmesinde en büyük pay sahibidir. Bu yüzden de insanlar içinde saygı, sevgi ve hizmete layık olma açısından en önde gelenlerdir. Anne ve baba gecesini gündüzüne katıp çocuğunun sağlıklı, huzurlu ve mutlu olması için her türlü fedakarlıkta bulunur. Çocuğun anne karnında taşınması, dünyaya getirilmesi, emzirilmesi, bakımı ve terbiyesi çok zahmetli ve fedakarlık gerektiren işlerdendir. Bundan dolayı hadislerde annenin çocukları üzerindeki hakkı, babanın hakkından daha önce zikredilmiştir. Ebu Hüreyre’den şöyle rivayet edilmiştir: “Bir adam gelerek, ‘Ey Allah’ın Resulü iyi

¹ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/232.

² Nisa, 4/160-161.

³ Tevbe, 9/34-35.

⁴ Tirmizi, Kıyamet 1.

davranıp güzel arkadaşlık etmeme en çok hak sahibi kimdir?’ dedi. Resulullah, ‘Annendir.’ dedi. Adam, ‘Sonra kimdir?’ dedi. Resulullah, ‘Annendir.’ dedi. Adam, ‘Sonra kimdir?’ dedi. Resulullah, ‘Annendir.’ dedi. Adam, ‘Sonra kimdir?’ dedi. Resulullah, ‘Babandır.’ dedi.”¹ Başka bir rivayet ise şöyledir: “Muaviye b. Cahime, Resulullah’a gelerek, ‘Ey Allah’ın Resülü, ben savaşa katılmak istiyorum, bu konuda size danışmaya geldim’ dedi. Resulullah, ‘Annen var mıdır?’ dedi. Cahime, ‘Evet’ dedi. Resulullah, ‘Öyleyse ondan ayrılma zira cennet onun ayağının altındadır.’ dedi.”² Çocukları üzerinde babanın hakkını bildiren rivayetler de vardır. Bu rivayetlerden birinde Resulullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın rızası babanın rızasındadır. Allah’ın gazabı da babanın gazabındadır.”³ Anne ve babalar, çocuklarının iyiliği için çalışırlar, her zaman çocuklarını kendilerine tercih ederler. Çocuğun hayatının her safhasında anne ve babanın emekleri ve fedakarlıkları devam eder, hiç bitmez. Bundan dolayı da anneye ve babaya güzel davranmak, onlara iyilik etmek kurtuluşa ulaşmaya vesile olan davranışlardır. Bazen anne ve babanın çocuklarına aşırı düşkünlük ve onların geleceğini düşünme konusundaki yanlışlıkları, günaha düşmelerine ve kendilerine sevap kazandıracak işlerden uzak durmaya ve böylece ahirette kurtuluşu kaybetmeye bile neden olabilmektedir. Anne ve baba, hırsla mal biriktirmeyi ve ellerindeki nimetlerden muhtaçlara yardım etme imkanı varken etmemeyi çok kere çocuklarının geleceğini düşünme kaygısıyla yapmaktadırlar. Bunu yaparken bazen meşru olmayan yollara sapabilmekte ve kendilerine günah kazandıracak işlere düşebilmektedirler. Çocuklarını, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde iyi yetiştirmeye çalışıp onların geleceğini ve onları kayırmayı Allah’a bırakmamaktadırlar.

Kur’an, anne ve babaya güzel davranılmasını bazı yerde Allah’a kulluktan hemen sonra zikretmiş, bazı yerde de doğrudan emretmiştir. Dolayısıyla anne ve babaya güzel davranmak hem dünyada bir iyilik, güzellik olarak ortaya çıkmakta hem de ahirette kurtuluşu elde etmede katkı sağlamaktadır: “Rabbin yalnızca kendisine tapmanızı ve anne ve babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden biri yahut her ikisi senin yanında yaşlılığa ulaşırsa sakın onlara: ‘öf’ deme, onları azarlama ve onlara güzel söz söyle! İkisine de acımadan dolayı alçak gönüllülük kanadını indir ve: ‘Rabbim, küçükken beni büyütüp yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı!’ de. Rabbiniz içlerinizde olanı en iyi

¹ Buhari, Edeb 2; Müslim, Birr 1; Ebu Davud, Edeb 129; Tirmizi, Birr 1.

² Nesai, Cihad 6.

³ Tirmizi, Birr 3.

bilendir. Eğer iyi kişiler olursanız kuşkusuz ki O, kendisine yönelenleri bağışlayandır.”¹ Yüce Allah, bu ayette buyuruyor ki, senden bir acıma ile annene ve babana karşı alçakgönüllü ol. Allah’a isyan olmayan şeylerden sana emrettiklerinde itaat et, istedikleri şeylerde onlara karşı çıkma.² Anne ve babaya karşı gelip onları incitmek, en büyük günahlardandır. Kur’an-ı Kerim, anne ve babaya iyilik etmeyi, Allah’a kulluk etme emriyle bir arada zikretmiştir.³ “Allah, kendisine ibadetten sonra anne ve babaya iyiliği emretmiştir. Bu demektir ki, anneleri ve babaları incitmemek, üzerlerine rahmet ve şefkat kanatlarını gerip onlara gönüllerini hoş edecek tatlı ve güzel sözler söylemek evladın, Allah’a ibadetten sonra yükümlü olduğu en önemli görevidir. Özellikle ihtiyarlık çağlarında ve bakıma muhtaç oldukları hal ve durumlarda onlara hizmet etmek, daha hassas ve daha kibar davranmak ve haklarında Allah’a dua etmek gerekmektedir. Şunu da belirtelim ki anne ve babaya ihsanın sınırı yoktur; ancak itaat konusu örf / maruf şartına bağlıdır. Yani anne ve babaya, hatta peygamberler de dahil kula itaat, ancak akl-ı selimin makul gördüğü, dinin de onayladığı çerçevede ve ölçüdedir.”⁴

Kur’an’da, anne ve babayla iyi geçinilmesi ama onların meşru olmayan isteklerine uyulmaması emredilmektedir: “Biz insana annesini ve babasını tavsiye ettik. Annesi onu güçsüzlük üstüne güçsüzlükle taşıdı. Onun süttten kesilmesi iki yıl içindedir. Bana ve annene - babana teşekkür et. Dönüş yalnızca banadır. Eğer o ikisi, hakkında bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, artık onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelen kimsenin yoluna uy. Sonra dönüşünüz banadır. O zaman yaptıklarınızı size bildireceğim.”⁵ “Anne ve babanın caiz olan isteklerinde muhalefet etmek, onlara kötü davranmaktır. Onların isteklerine uymak da onlara iyilikte bulunmaktır. Buna göre anne ve baba yahut onlardan birisi çocuklarına bir işi emredecek olursa, bu emir masiyet olmadığı zaman ve bu emrolunan şey aslında mubah kabilinden bile olsa onlara itaat etmek vacip olur. Mendup kabilinden olsa da böyledir... Anne ve babaya iyi davranmak, müslüman olmalarına özgü değildir. Bilakis, anne ve baba kâfir bile olsalar, çocukları onlara iyilik yapar ve onların ahitleri olduğu zaman

¹ İsra, 17/23-25; Enam, 6/151.

² Taberi; Camiu’l-Beyan, 9/66.

³ Hicazi; Furkan Tefsiri, 2/247.

⁴ Duman; Beyânu’l-Hak, 1/469.

⁵ Lokman, 31/14-15; Ankebut, 29/7-9.

onlara güzel davranır.”¹ “Anne ve baba gayr-ı müslim diye onlarla ilişki kesilmez; onlarla ilişkiler örfe, yani akliselimin normal karşıladığı, dinin de onayladığı ölçüler dahilinde sürdürülmelidir. Onlara, anne ve baba olarak saygı gösterilir, ikram edilir, gönülleri hoş edilmeye çalışılır, muhtaç iseler her türlü ihtiyaçları imkan ölçüsünce karşılanır. Sadece onlara itaat ediyorum diye Allah’a isyan edilmez.”² Ayet, anneye ve babaya Allah’a ortak koşma veya herhangi bir isyan içeren emir konusunda itaat etmemeyi emrederken, devamında onlarla iyi geçinilmesini de emretmektedir. Bu durum, Allah’a isyan olmayan, meşru olan her konuda anneye ve babaya itaatin gerekli olduğunu, hangi inançta olurlarsa olsunlar onlara iyilik yapmak ve bakımlarını üstlenmenin farz olduğunu gösterir. İnanç ayrılığı, anne ve babanın çocukları üzerindeki haklarını düşürmez.

Anneye ve babaya iyilik etmek kurtuluşa erip cennete gitmeye vesile olurken, meşru işlerde onlara itaat etmeyip onlara kötü davranmak, bakıma muhtaç olduklarında bakımlarını üstlenmemek kurtuluşu kaybedip cehenneme gitmeye neden olan amellerdendir: “Biz insana, anne ve babasına iyilik etmesini öğütledik. Annesi onu zorlukla taşıdı ve zorlukla doğurdu. Onun taşınması ve süten kesilmesi otuz aydır. Sonra güçlülük çağına erişip kırk yaşına ulaşınca dedi ki: ‘Rabbim, bana ve anneme, babama verdiğin nimetine şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi iş yapmaya beni yönelt! Soyum içinde de bana iyilik ver. Kuşkusuz ki ben, sana döndüm ve kuşkusuz ki ben, müslümanlardanım.’ İşte, yaptıklarının en güzelini kendilerinden kabul ettiğimiz ve kötülüklerini geçtiğimiz bu kimseler, cennet halkı içindedirler. Bu, kendilerine verilmiş olan dosdoğru sözdür. Anne ve babasına: ‘Öf size, benden önce nice kuşaklar gelip geçmişken benim yeniden diriltilip çıkarılacağımı mı bana söz veriyorsunuz?’ diyen kimseye anne ve babası Allah’a sığınarak: ‘Yazık sana! İman et, kuşkusuz ki Allah’ın verdiği söz gerçektir.’ der. O ise: ‘Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.’ der. İşte bunlar, kendilerinden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları içinde söz üzerlerine gerçekleşen kimselerdir. Kuşkusuz ki onlar kaybedenlerdir. Herkes için yaptıklarına göre dereceler vardır. Allah, onlara yaptıklarının karşılığını tastamam verir. Onlara hiçbir haksızlık yapılmaz.”³ İyilik yapılırken, herhangi bir infakta bulunulurken öncelik anneye ve babaya verilmelidir. Annesi ve babası bakıma muhtaçken onların

¹ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an, 10/238-239.

² Duman; Beyânu’l-Hak, 2/137.

³ Ahkaf, 46/15-19.

ihtiyaçlarını karşılamayıp diğer insanların ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmak öncelik sırasına riayet etmemek açısından yanlıştır. Kur'an, yardımda gözetilecek sırayı belirlemiştir. Yardım en yakından başlayarak uzağa doğru genişletilerek yapılmalıdır: “Sana, ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İyilik olarak harcadıklarınız anne, baba, yakınlar, yetimler, düşkünler ve yolda kalmışlar içindir. Her ne iyilik yaparsanız kuşkusuz ki Allah, onu bilir.”¹

İnsanın yaşlılık döneminde, kendi işlerini kendi yapabilme gücü genellikle zayıflar, bazen de tamamen yok olabilir. Böyle bir durumda bir bebek gibi bakıma muhtaç hale gelebilir. Bundan dolayı, anne ve baba çocuklarının yanında yaşlılık dönemine ulaştıkları zaman çocuklar, anne ve babanın kendileri için çektikleri sıkıntıları ve yaptıkları fedakarlıkları düşünüp onlara ellerinden geldiği kadar iyi bakmaya çalışmalıdır. Allah, hiç kimseye gücünün üstünde, yapabileceğinin dışında herhangi bir sorumluluk yüklemes. Çocuk, anne ve babası için elinden geleni yaptığı zaman sorumluluğunu yerine getirmiş demektir. Kişi, bugün ne ekerse yarın onu biçecektir; ekim zamanı ne ekerse hasat zamanı onu elde edecektir. Unutulmamalı ki Allah'ın ömür verdiği herkes, yaşlanıp kendisi de bakıma muhtaç hale gelebilir. İnsan, “şimdi ben anne ve babama bakayım ki bakıma muhtaç olduğumda çocuklarım da bana baksın” düşüncesinden daha ileri olan sorumluluk bilinciyle hareket etmelidir. Yani, “anne ve babam beni besleyip büyüttü, benim için elinden gelen fedakarlıkta bulundu, öyleyse ben de onlara bakıp ihtiyaçlarını karşılamalıyım, bu benim asli görevimdir” anlayışıyla sorumluluğunu yerine getirmelidir. Vaktinde görevini yapmayanlar, sonradan pişman olup “keşke şöyle yapsaydım, böyle yasaydım” vb. boş temennilerde bulunurlar. Ama elden kaçan fırsat çok defa geri gelmez. Bu yüzden anne ve baba hayatta iken, Allah'ın buyruğu ve aklın gereği olarak en güzel şekilde davranılmalıdır. Bunun sonucunda da kurtuluşu kazanıp cennete gitmeye vesile olacak eylemler çoğaltılmalıdır. Anne ve babaya iyilik etmenin, kişinin kurtuluşa erip cennete gitmesine neden olacağı Hz. Peygamber (a.s.)'den bir rivayette şöyle dile getirilmiştir: “Resulullah, bir gün: ‘Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün.’ dedi. ‘Kimin burnu sürtülsün ey Allah'ın Resülü?’ denildi. ‘Anne ve babasından her ikisinin yahut onlardan birinin yaşlılığına ulaştığı halde cennete giremeyenin.’ dedi.”²

¹ Bakara, 2/215; Nisa, 4/36; Enam, 6/151; İbrahim, 14/41; Meryem, 19/14, 32; Neml, 27/19; Nuh, 71/28.

² Müslim, Birr 9; Tirmizi, Daavat 110.

2.1.6.9. Akrabayı Gözetip Yardım Etmek

Akraba, kişinin kan veya evlilik bağı yoluyla bağlı olduğu kişiler anlamına gelmektedir. Kur'an, anne ve babaya iyilik yapmayı emrettiği gibi en yakından başlayarak akrabayı gözetip onlara yardım etmeyi de emretmiştir. İnsan, yapacağı yardımları ve iyilikleri en yakınından başlayarak, yakından uzağa doğru yapmalıdır. Sevgi, saygı, yardımlaşma ve dayanışma gibi insani ilişkilerde de akrabaya öncelik verilmelidir. Elbette, akraba olmayan insanlarla da iyi ilişkiler kurulmalı, yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olunmalıdır. Yakın veya uzak olsun, hiç kimseye düşman olmak ve kötülük yapmak doğru değildir. Kur'an'da yalnızca akrabalara değil muhtaç olan ve ulaşılabilir durumda bulunan herkese iyilik yapılması gerektiğine işaret edilmiştir: "Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anneye, babaya, akrabalara, öksüzlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yandaki arkadaşına, yolda kalmışa ve sağ ellerinizin sahip olduklarına / yönetiminiz altında bulunanlara iyilik edin. Kuşkusuz ki Allah, böbürlenip övünenleri sevmez."¹ Müslüman, bütün yaratılmışı yaratandan ötürü sevmeli ve onların iyiliği için çalışmalıdır. Fakat akraba, insanın her türlü yardım ve dayanışmada öncelik vermesi gereken kesimdir. Bu yüzden akrabaya yardım etmek, insanın ahiret kurtuluşuna katkı sağlayan, güzel ahlaki davranışlardandır. "İnsanın, anne ve babası başta olmak üzere, kademe kademe bütün yakınlarını imkanı ölçüsünce görüp gözetmesi, sevinçlerini ve tasalarını paylaşması, varsa ihtiyaçlarını karşılaması, sıkıntılarını gidermesi vs. ahlaki ve sosyal bir vazifesidir. Bu, aynı zamanda Allah'ın rızasını kazanmak isteyen her mümin için önemli bir görevdir. Bu asli ve insani görevi terk etmek, aynı zamanda Allah'ın lanetini celbeden bir kötülüktür!"²

Kur'an'da akrabaya yardımı ve onlarla iyi ilişkiler içerisinde olmayı emreden ayetlerde, bu güzel davranışları yapan insanların kurtuluşa ereceği, Allah'ın onları sevdiği ifade edilmiştir: "Allah'ın, rızkı dilediğine genişlettiğini ve kısıtığını görmediler mi? Kuşkusuz ki bunda inanan bir toplum için ibretler vardır. Öyleyse akrabaya, düşküne ve yolda kalmışa hakkını ver. Allah'ın yüzünü isteyenler için bu daha iyidir. İşte onlar, kurtuluşa erenlerdir."³ Allah, akrabaya iyilik ve sıra-ı rahimde bulunmayı; harcayacak

¹ Nisa, 4/36.

² Duman; Beyânu'l-Hak, 2/318.

³ Rum, 30/37-38.

bir şeyi olmayan veya yanında bulunanlar kendisine yetmeyen yoksula, nafakaya ve yolculuğunda ihtiyaç duyduklarına muhtaç olan yolda kalmışa hakkını vermeyi emrediyor. Bu, kıyamet günü Allah'ın yüzüne bakmayı dileyenler için daha hayırlıdır. Ki bu, en yüce gayedir. İşte bunlar hem dünyada, hem de ahirette kurtuluşa erenlerdir.¹ Allah, akrabaya vermeyi ve onları gözetmeyi sadece tavsiye etmemiş, doğrudan emretmiştir: “Kuşkusuz ki Allah adaleti, iyilik yapmayı ve akrabaya vermeyi emreder. Çirkin işleri, kötülüğü ve azgınlığı da yasaklar. Düşünüp öğüt alasınız diye size öğüt verir.”² “Allah, akrabaya yardımda bulunmayı emrediyor. Muhtaçlara vermek, yardım elini uzatmak, dinin mendup gördüğü bir şeydir. Özellikle akrabalara vermeyi, İslamiyet bize sevdirmiştir. Bu, insanların kalblerindeki kini söküp atar, kalbleri birbirine kaynaştırır. Müslümanları, bir binanın taşları gibi tek saf haline getirir.”³ Akrabaya ve diğer muhtaç kimselere yardım etmek varlıklı kimseler üzerinde bir borçtur. Çünkü ayette onlara verilecek şeyler, onların hakkı olarak zikredilmiştir. Verecek bir şeyi bulmayanın güzel, yumuşak söz söylemesi emredilmiştir: “Akrabalara, düşküne ve yolcuya hakkını ver. Sakın saçıp savurma. Kuşkusuz ki saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan, Rabbine karşı nankördür. Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti bekleyerek onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak söz söyle.”⁴

Allah, insanı yarattığında onun doğasına akrabaya yardım etme, yardımlaşma ve dayanışma düşüncesini de koymuştur. Doğalarına yerleştirilen bu görev bilincini, çeşitli nedenlerle unutup ihmal etmemeleri için de akrabaya güzel davranmayı ve iyilik yapmayı her topluma hatırlatıp emretmiştir: “Hani, İsrail oğullarından: ‘Allah’tan başkasına tapmayacaksınız. Anneye, babaya, akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyilik yapacaksınız. İnsanlara güzel söz söyleyin. Namazı kılın ve zekatı verin.’ diye söz almıştık. Sonra içinizden pek azınız dışında yüz çevirerek döndünüz.”⁵ Karşılıksız harcamalarda ve her türlü yardımlarda, öncelik en yakın akrabalar olmalıdır. Akrabalar içerisinde de yakın akraba ile uzak akraba arsında fark vardır. Tabiki yardımlar yapılırken insanların ihtiyaç durumları da göz önünde bulundurulmalıdır. Akrabaların durumu iyi ise, zaruri bir durumları yoksa, böyle bir durumda yardıma muhtaç, zorluklar içerisinde yabancılar varsa, mutlaka akrabaya yardım edilmeli diyerek yabancı

¹ İbn Kesir; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, 3/434.

² Nahl, 16/90.

³ Hicazi; Furkan Tefsiri, 3/378.

⁴ İsrâ, 17/26-28.

⁵ Bakara, 2/83.

ihtiyaç sahipleri görmezlikten gelinemez. Onların ihtiyaçlarına ve sıkıntılarına ilgisiz kalınamaz: “Sana, ne infak edeceklerini soruyorlar. De ki: ‘İnfak ettikleriniz anne, baba, akrabalar, öksüzler, düşkünler ve yolda kalmışlar içindir. Her ne iyilik yaparsanız kuşkusuz ki Allah, onu bilir.’”¹ Kişi, bırakacağı maldan akrabaya da vasiyette bulunabilir: “Sizden birine ölüm geldiği zaman eğer bir mal bırakacaksa anneye, babaya ve akrabaya töreye uygun biçimde vasiyet etmek sakınanlar üzerine bir görev olarak yazıldı. Kim işittikten sonra onu değiştirirse günahı yalnızca onu değiştirenleredir. Kuşkusuz ki Allah işitendir, bilendir. Ama kim, vasiyet edenin yanlışlık yapmasından yahut günah işlemesinden korkar da aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur. Kuşkusuz ki Allah bağışlayandır, acıyandır.”² Akrabalar, miras paylaşımı sırasında orada hazır bulunurlarsa, yasal olarak mirastan payları olmamasına rağmen mirastan onlar da rızıklandırılmalıdır: “Anne, baba ve akrabaların geriye bıraktığından erkeklere bir pay vardır. Anne, baba ve akrabaların geriye bıraktığından, bırakılan ister az ister çok olsun belirlenmiş bir pay olarak kadınlara da bir pay vardır. Akrabalar, yetimler ve yoksullar miras paylaşımında hazır bulundukları zaman ondan onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.”³ Akrabaya çeşitli kırgınlıklardan ötürü yardım etmemeye yemin edilmemelidir. Böyle yemin edenler olursa onlar da yeminlerinin kefareti vererek yeminden dönmeli ve akrabaya yardım etmelidir: “Sizden lütuf ve varlık sahibi kimseler akrabalara, düşkünlere ve Allah yolunda göç edenlere vermemek için and içmesinler, affetsinler ve hoş görsünler. Allah’ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah bağışlayandır, acıyandır.”⁴

Doğru yola çağırma, iyiyi ve güzeli tebliğ etme herkesi ilgilendirmesine rağmen önce en yakın akrabaya yapılmalıdır. Sonra da tebliğcinin ulaşabildiği herkesi kapsamalıdır: “En yakın aşiretini uyar.”⁵ “De ki: ‘Tanıklık bakımından hangi şey daha büyüktür?’ De ki: ‘Benimle sizin aranızda Allah tanıktır. Bu Kur’an bana, sizi ve ulaştığı kimseleri onunla uyarmam için vahyedildi. Gerçekten siz mi, Allah ile birlikte başka tanrıların olduğuna tanıklık ediyorsunuz?’ De ki: ‘Ben tanıklık etmiyorum.’ De ki: ‘O ancak bir tek tanrıdır ve ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.’”⁶ Ayetteki, “Bu Kur’an bana, sizi ve ulaştığı kimseleri onunla uyarmam için vahyedildi.” ifadesi de uyarının ilk önce

¹ Bakara, 2/215.

² Bakara, 2/180-182.

³ Nisa, 4/7-8.

⁴ Nur, 24/22.

⁵ Şuara, 26/214.

⁶ Enam, 6/19.

akrabaya ve yakın çevreye yapılacağını bildirmektedir. Akrabalara sevgi beslemek, Kur'an'ın müminlerden isteğidir: “Allah'ın, inanıp iyi işler yapan kullarını müjdelediği işte budur. De ki: ‘Buna karşılık sizden, akrabalara sevgiden başka bir ücret istemiyorum.’ Kim bir güzellik kazanırsa, ona o güzelliği artırırız. Kuşkusuz ki Allah bağışlayandır, iyiliğe karşılık verendir.”¹ İhtiyaç zamanında akraba olan bir yetimi doyurmak ve onun sıkıntılarını gidermek, sarp yokuşa atılıp onu aşmak kadar başarı gerektiren önemli bir iştir. Bunu başaranlara ahirette hesap defterleri kurtuluşa erdiklerinin belirtisi olarak sağ taraflarından verilecektir: “Ona iki yokuş yol gösterdik. Ama o, sarp yokuşa atılamadı. Sarp yokuşun ne olduğunu sana bildiren nedir? Bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmadır. Yahut kıtlık gününde doyurmaktır; akraba olan bir öksüzü yahut ihtiyaçtan yerde sürünen bir düşkünü. Sonra da inanıp birbirine sabrı öğütleyen ve merhameti öğütleyen kişilerden olmaktır. Sağın sahipleri, işte onlardır.”²

Akrabalık ilişkileri, Kur'an'da doğrudan bildirildiği gibi “Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şey / sıla-i rahim” ifadesiyle de bildirilmiştir. Akrabalık ilişkilerini koparanlar, kurtuluşu kaybedenlerdir. Akrabalık ilişkilerini koparmayıp birleştirenler ise yaptıkları diğer güzel eylemlerle birlikte bu güzel eylemlerinin de mükafatını görecekler, kurtuluşu kazanıp Adn cennetlerine gireceklerdir: “O fasıklar, kesin söz verip bağlandıktan sonra Allah ile olan antlaşmayı bozarlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi kesip koparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte onlar kaybedenlerdir.”³ “O sağlam akıl sahipleri, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştirirler. Rablerine saygı duyarlar ve kötü hesaptan korkarlar. Onlar, Rablerinin yüzünü arzulayarak sabrederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak karşılıksız harcarlar ve kötülüğü güzellikle savarlar. Yurdun sonu işte onlar içindir. Yurdun sonu Adn cennetleridir. Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla birlikte oraya girerler. Melekler de her kapıdan onların yanına girerler. ‘Sabretmenize karşılık size selam olsun. Yurdun sonu ne güzeldir!’ Allah'a verdikleri sözü iyice sağlamlaştırdıktan bozanlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi kesenler ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar için lanet vardır ve yurdun kötüsü de onlar içindir.”⁴ Akrabalık bağına koparmak, Allah'ın, kişiyi akrabalarına karşı yükümlü kıldığı vecibeleri kişinin yerine getirmemesi, onlara gereken ilgi ve şefkati

¹ Şura, 42/23.

² Beled, 90/10-18.

³ Bakara, 2/27.

⁴ Rad, 13/21-25.

göstermemesi ve onlara yardım edebilecek durumdayken yardım etmemesi vb. biçiminde gerçekleşmiş olur. Böyle bir davranış da kişinin kurtuluşu kaybedip ahirette cehenneme gitmesine ve orada azap çekmesine neden olan amellerdendir.

Kur'an, akrabaya iyilik yapmayı emrederken, müslümanlara kötülük yapan kim olursa olsun; anne, baba ve en yakın akraba da olsa onlardan uzak durulmasını istemektedir. Hatta onlara sevgi bile gösterilmemesini ve onların dost edinilmemesini emretmektedir: "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumu babaları, oğulları, kardeşleri yahut aşiretleri bile olsalar Allah'a ve elçisine karşı çıkanlara sevgi besliyor olarak bulamazsın. Allah, işte onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir. Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere içlerinde sürekli kalıcı olarak girdirecektir. Allah onlardan hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar Allah'ın grubudur. İyi bilin ki kurtuluşa erenler, kesinlikle Allah'ın grubudur."¹ "Ey inananlar! Babalarınız ve kardeşleriniz eğer imana karşı inkarı seviyorlarsa, onları dostlar edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerdir. De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kötüye gitmesinden korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız konutlar size Allah'tan, elçisinden ve Allah yolunda cihaddan daha sevimli ise Allah, emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah, yoldan çıkmış topluma yol göstermez."² Kişi, açıkça inkar eden veya ortak koşan biri en yakını da olsa hatta babası bile olsa, onun için Allah'tan bağışlanma isteyemez, onun bağışlanması için dua edemez: "Kızgın ateş halkı oldukları kendilerine açıkça belli olduktan sonra akrabaları bile olsa, ortak koşanlar için ne peygamberin ne de inananların bağışlanma dilemeleri olamaz. İbrahim'in babası için bağışlanma dilemesi yalnızca ona verdiği sözden dolayı idi. Ama onun Allah'a düşman biri olduğu kendisine apaçık belli olunca ondan uzaklaştı. Kuşkusuz ki İbrahim çok içlidir, yumuşak huyludur."³ Allah'a ve dinine isyan eden akraba, kim olursa olsun onun ıslahı için çalışılmalı, iman edip Allah'ın dinine dönünceye kadar ondan uzak durulmalıdır. Çünkü, hesap günü insanları kurtaracak olan Allah'tır; Allah'a imanları ve buyruklarını yerine getirmeleridir: "Ne yakınlarınız ne de çocuklarınız kıyamet günü size hiçbir yarar sağlayamaz. O, sizin aranızı ayırır. Allah, yaptıklarınızı görmektedir. İbrahim ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani, toplumlarına demişlerdi ki:

¹ Mücadele, 58/22.

² Tevbe, 9/23-24.

³ Tevbe, 9/113-114.

‘Kuşkusuz ki biz sizden ve Allah’tan başka taptıklarınızdan uzağız. Siz, bir tek Allah’a inancıya kadar biz sizi tanımıyoruz ve bizimle sizin aranızda sürekli düşmanlık ve öfke ortaya çıkmıştır.’ Ancak İbrahim’in babasına: ‘Senin için bağışlanma dileyeceğim ama Allah’tan sana gelecek hiçbir şeye güç yetiremem.’ sözü bu örnekliğin dışındadır. Rabbimiz! Yalnız sana güvendik, yalnız sana yöneldik. Dönüş de yalnız sanadır.”¹ Akrabaların ise ahirette hiçbir yardımı olmayacaktır. Hatta ahirette hesap zamanı, birbirini gören en yakın akrabalar bile birbirlerinden kaçacaklardır. Çünkü herkesin işi başından aşmıştır, herkesin kendine yetecek kadar işi ve sıkıntısı vardır: “O gün kişi kaçır kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğullarından. O gün, onlardan her kişinin kendisine yetecek bir işi vardır.”²

Akrabalık bağlarını koparmamak ve ilişkileri en iyi biçimde devam ettirmek bu derece önemlidir ve ahirette kurtuluşu kazanmamızda etkisi olan amellerdendir. Bu yüzden, diğer güzel işlere dikkat etmemiz gerektiği gibi akrabalık ilişkilerine de dikkat etmemiz ve onlara karşı görevlerimizi yerine getirmemiz de gerekir. Rivayetlere göre, Hz. Muhammed (a.s.) de akrabalık ilişkilerine dikkat etmek gerektiğini bildirmiştir: “Allah, merhametli olanlara rahmet eder. siz yeryüzündekilere merhamet edin ki, gökte bulunanlar da size rahmet etsinler. Rahim / Akrabalık bağı, Rahman’dan bir bağıdır. Kim o bağı birleştirirse Allah da onunla bağı birleştirir, kim onu de koparırsa Allah da onunla bağı koparır.”³ Benzer bir rivayet ise şöyledir: “Rahim / Akrabalık bağları, Arş’a asılıdır. ‘Kim beni birleştirirse Allah da onu birleştirir. Kim beni koparırsa Allah da onu koparır.’ der.”⁴ Akrabalara karşı çeşitli görev ve sorumluluklarımız vardır. Onların sevinç ve mutluluklarını paylaşmak, sıkıntı ve üzüntülerini gidermeye çalışmak, yardıma muhtaç olduklarında destek olmak, zaman zaman ziyaret etmek vb. başta gelen görevlerimizdir. Onlarla her zaman kaynaşma ve dayanışma içerisinde olunmalıdır. Uzakta olanlar, birbirleriyle haberleşmeli, düğünde, bayramda ve hastalıkta, ölümde biraraya gelip dayanışma ve paylaşım içerisinde işlerini yürütmelidirler. Aslında yapılması istenen ve övülen bu davranışlar yerine getirildiği zaman, insanların bizzat kendileri dünyada huzur ve mutluluğa kavuşmaktadırlar. Bu güzel işler, ahirette kurtuluşa erip sonsuz mutluluk ve nimetlere kavuşmaya da vesile olmaktadır.

¹ Mümtetine, 60/3-4.

² Abese, 80/34-37.

³ Tirmizi, Birr 16; Ebu Davud, Edeb 66.

⁴ Buhari, Edeb 13; Müslim, Birr 17.

2.1.6.10. Tutumlu Olmak

Kur'an, insanları her türlü aşırılıktan sakındırmıştır. İfrat ve tefrit; israf ve cimrilik arasında orta yolu emretmiştir. İnsanların sahip oldukları şeylerden iyilik ve güzellik için harcamaları, muhtaç kimselere yardım etmeleri ve böylece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaları emredilmiştir. Buna karşılık malı harcamayıp elinde tutmak, sahip olduğu nimetlerden olmayanları yararlandırmamak biçiminde ortaya çıkan cimrilik ise yasaklanmıştır. Ama gerektiği gibi, uygun olan yerlere harcamak, bunu yaparken de dengeli ve tutumlu olmak övülmüştür. Savurganlıktan ve cimrilikten uzak, dengeli harcamada bulunmak tutumluluktur. Kur'an, her türlü aşırılığı hatta dinde aşırı gitmeyi bile yasaklamıştır.¹ Muhammed ümmetini tanımlarken “orta ümmet” ifadesini kullanmıştır: “Siz insanlar üzerine tanıklar olasınız, elçi de sizin üzerinize tanık olsun diye, sizi işte böyle orta (aşırılıklardan uzak ve dengeli) bir ümmet yaptık. Üzerinde bulunduğu kibleyi elçiye uyanı, ökçeleri üzerine geri dönenen bilip ayıralım diye kible yaptık. Allah'ın yol gösterdikleri dışındakilere bu, elbette ağır gelir. Allah, inancınızı boşa çıkaracak değildir. Kuşkusuz ki Allah insanlara şefkatlidir, acıyandır.”² Aşırılıklardan uzak ve dengeli olan, Tevrat'a ve İncil'e uyan kitap ehli de övülmüştür: “Eğer kitap ehli inanıp sakınsalardı, elbette onların kötülüklerini örterdik ve onları nimet cennetlerine girdirirdik. Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirilenleri uygulasalardı, elbette üstlerinden ve ayaklarının altından yerlerdi. Onlardan orta yolu tutan / aşırılıklardan uzak bir topluluk vardır. Onlardan çoğunun yaptığı ise ne kötüdür!”³ Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.) de dinde aşırı gitmenin, dünya ve ahiret dengesini bozmanın yanlış olduğunu ifade etmiştir: “Amellerden gücünüzün yettiğini yapınız. Siz usanmadıkça Allah da usanmaz. Allah'a amellerin en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır.”⁴ “Kuşkusuz ki din kolaylıktır. Her kim dini zorlaştırırsa, din ona mutlaka galip gelir. O halde orta yolu tutunuz, amellerinizi kemale yaklaştırınız, size müjdeler olsun.”⁵

Maddi ve manevi imkanları, Allah'ın insanlara bağışladığı birer emanet sayan İslam dini, bunları Allah'ın rızasını kazanmaya ve insanlara mutluluk getirmeye elverişli yerlerde kullanmayı emreder. İçki, kumar, fuhuş, rüşvet gibi içtimaî ve ferdî zararlar

¹ Bakara, 2/190; Nisa, 4/171; Maide, 5/77, 87; Araf, 7/55.

² Bakara, 2/143.

³ Maide, 5/65-66, Fatır, 35/32.

⁴ Buhari, İman 32; Müslim, Müsafirun 215-218.

⁵ Buhari, İman 29.

doğuran hususlarda yapılan harcamaların açık hükümlerle yasaklanması yanında insanların tutkularını kamçılayan, toplumlarda kıskançlık doğuran gösteriş tüketiminin yasaklanması veya hoş karşılanmaması da aynı gerekçelere dayanmaktadır. Dinen haram kılınan maddelerle lüks sayılanların tüketimi israf olduğu gibi helal kabul edilen maddelerin günün icaplarına göre ihtiyaçtan fazla tüketimi de haram veya mekruh sayılmıştır. Esasen genel olarak tutumluluk ve itidal İslam'ın ibadetlerde bile öğütlediği temel bir ilkedir. Nitekim sorumluluklarını ihmal edecek derecede ibadete dalmak, camilerin aşırı biçimde süslenmesi, kabirlere lüzumundan fazla harcama yapılması vb. ölçsüzlükler uygun görülmemiştir.¹ Hz. Muhammed (a.s.), bütün geceyi ibadetle geçirmek, yılın her gününde oruç tutmak ve kendisini hadım ettirerek cinsellikten uzak durmak ve böylece dünyadan uzaklaşarak yalnızca ahiret için çalışmak isteyen kimselere karşı çıkmış ve şöyle demiştir: “Kuşkusuz ki Allah'tan en çok korkanınız ve O'na en çok saygı göstereniniz benim. Fakat ben gece kalkar namaz kılarım ve uyurum, bazen oruç tutarım bazen tutmam, kadınlarla da evlenirim. İşte bu, benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o, benden değildir.”² İşte Allah'ın Elçisi'nin sünneti, davranış biçimi, din anlayışı ve yöntemi budur. Dünya ve ahiret düşüncesinde, dengeyi gözetmek gerekir. Dünya nimetlerinden helal ve temiz olmak şartıyla, israf ve cimriliğe sapmadan azami ölçüde yararlanmak herkesin hakkıdır. Dünyadan el etek çekip münzevi bir hayat yaşamak, dünya nimetlerinden meşru ölçüler içerisinde yararlanmayı dünyaya düşkünlük ve takvaya aykırı görmek, İslam'ın makbul saydığı bir görüş ve uygulama değildir. Kur'an'da, ahiret yurdunun gözetilmesi ama dünyadan da nasibin alınması emredilmiştir: “Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara, dünyadan da payını unutma. Allah'ın sana iyilikte bulunduğu gibi sen de iyilikte bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı isteme. Kuşkusuz ki Allah bozguncuları sevmez.”³

Tutumluluğun karşıtı israftır. İsfraf, “seref” kökünden türemiştir. Her ne kadar infak konusunda meşhur ise de insanın yaptığı her işte sınırı aşmaya “seref” denir. Bazen niceliğe, bazen de niteliğe itibar edilerek söylenir. Bundan dolayı, “Allah'a itaat dışında infak ettiğin, harcadığın her şey, az bile olsa sereftir / israftır” denilmiştir.⁴ Bu sözde, israfın ne olduğu konusunda azlık veya çokluk üzerinde durulmayıp nitelik üzerinde durulmuştur. Bu açıdan bakıldığında insan, sahip olduğu her şeyi israf edebilir.

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi, “israf” md., 23/179.

² Buhari, Nikah 1; Müslim, Nikah 5.

³ Kasas, 28/77.

⁴ Ragıb; Müfredat, “srf” md.; Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 25/67.

Zamanını, sağlığını, bilgisini, malını vb. ölçsüz ve dengesiz bir biçimde kullandığı ve yararsız işlerde harcadığı zaman bu israftır. Bunları dengeli bir biçimde ve yararlı işlerde kullanması ise tutumluluktur. Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.): “Allah’ın nimetlerinden iki nimet vardır ki, insanların çoğu onlarda aldanmıştır. O iki nimet; sağlık ve boş vakittir.” buyurmuştur.¹ Bu ikisi, üzerinde çok fazla durulmayan fakat en çok dikkat edilmesi gereken israf çeşitlerindendir. Önce sağlıklı iken sonradan hastalanan insanlar, sağlığın ne kadar değerli bir nimet olduğunu çok iyi bilirler. Ama olumsuz anlamda karşıtını tatmamış olanlar, içinde bulundukları nimetlerin kadrini tam olarak değerlendiremezler. Boş vakit de böyledir. Çalışma gerektiren zamanları iyi değerlendirmeyip en değerli sermaye olan ömrü, yararsız işlerle boş yere geçirenler, işler sıkışıp üst üste gelince veya iş yapamaz hale düşünce, gelip geçen ama hiçbir zaman geri getirilemeyecek olan vaktin kıymetini anlarlar. Ama artık iş işten geçmiştir. Bu yüzden akıllı insanlar, her nimetin kadrini nimet ellerindeyken bilirler ve en iyi şekilde yararlanmaya çalışırlar.

İslam, insanın kendisine verilen her nimeti yerli yerinde ve verimli kullanmasını ister. Ama bu bölümde üzerinde durduğumuz, insanın malları üzerindeki tasarrufu ve harcamasıdır. Kişinin sahip olduğu malları iyilik yolunda harcamayıp elinde tutması anlamındaki cimrilik de yanlıştır ve aşırılıktır. Kontrolsüz ve dengesiz bir şekilde harcıyıp kendini muhtaç duruma düşürmesi veya uygun olmayan yerlere harcaması da yanlıştır ve aşırılıktır. “Allah, hayatta iktisadlı davranmayı emrederken cimriliği kötülüyor, israfı yasaklıyor.”² Kur’an, malları kullanma ve harcama konusunda, aşırılıklardan uzak durmayı ve dengeli olmayı emretmektedir: “Yakınlara, düşküne ve yolcuya hakkını ver. Sakın saçıp savurma. Kuşkusuz ki saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan, Rabbine karşı nankördür. Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti bekleyerek onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak söz söyle. Elini boynuna bağlanmış yapma, onu büsbütün de açma. Sonra kınanmış ve pişman olarak oturursun.”³ Kur’an yakınlara, düşküne ve yolcuya verilecekleri onların hakkı olarak nitelendiriyor. Bir kimsenin hakkını vermemek, kul hakkına girer ve haramdır. Kur’an, vermeyi emrediyor ama kontrolsüz vermeyi; saçıp savurmayı yasaklıyor, dengeli olmayı öğütüyor. Bu yüzden müslümanın harcamalarında dikkatli olması; hem

¹ Buhari, Rikak 1; Tirmizi, Zühhd 1; İbn Mace, Zühhd 15.

² İbn Kesir, Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, 3/37.

³ İsra, 17/26-29.

kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını gözetmesi hem de imkanı varsa muhtaçlara yardım etmesi gerekir. Ama bütün varlığını hayra sarfedip kendisinin başkalarının yardımına muhtaç hale gelmesi doğru değildir. İnsan kendi helal kazancı bile olsa istediği gibi harcama ve dağıtma hakkına sahip değildir. Harcamaların mutlaka Allah'ın rızasına uygun, doğru yerlere yapılması gerekir. Uygun olmayan yerlere yapılan herhangi bir harcama veya yardım, çok az bile olsa israftır. “İmam Malik'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Saçıp savurmak, malı hak yolla elde etmekle birlikte onu hak olmayan yere koymaktır. Bu da israftır ve yüce Allah'ın: ‘Saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir.’ sözünden dolayı haramdır. Kardeşleri sözü, onların şeytanlarla aynı hükümde olduklarını ifade eder. Çünkü saçıp savuran, şeytanlar gibi bozgunculuk yapmak için çalışan bir kimsedir. Yahut onlar, nefislerinin kendilerine hoş gösterdiği şeyleri yaptıkları için, ya da yarın ateşte onlarla birlikte olacakları için böyle söylenmiştir...”¹ Saçıp savuranlar, şeytanın kardeşleri olarak nitelendiriliyor. Tabiki bu kan bağına bağlı bir kardeşlik değildir. “Müminler kardeşler.” ayetinde olduğu gibi inanç ve anlayış birlikteliğini ifade etmektedir. Şeytanla kardeş olup aynı görüşü paylaşan ve uygulayanların ahiretteki yeri de şeytanın yanındır. Dolayısıyla böyle kimseler kurtuluşu kaybedip hüsrana uğrarlar. Allah'ın buyruğuna uyup orta yolu tutanlar, dengeli ve tutumlu olanlar ise, böyle davranmanın hem bu dünyada huzurlu ve mutlu olma biçiminde yararını görürler hem de ahirette amelleri değerlendirilirken kurtuluşlarına olumlu katkı sağlaması biçiminde yararını görürler.

“Her müminin malında, özellikle kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geride kalan fazlasında akrabaların, yoksulların, fakirlerin, yetimlerin, yolcuların hakkı vardır. Bu mal, nisaba baliğse, yani ihtiyaçtan fazla olup zekat verme sınırına ulaşmışsa zekat adıyla verilmesi Allah'ın emridir, değilse müminin vicdanının emri olmalıdır... Çünkü cimrilik de mümine yakışmaz, savurganlık da. Her ikisi de aşırılıktır ve müminin kınanmasına sebep olur. Mümin, Allah rızası için sadaka verirken bile, mutlaka cimrilikle israf ortasında bir yol izlemelidir.”² Allah'ın övdüğü iyi kullarının bir özelliği de aşırılıklardan uzak olup tutumlu olmaları ve orta yolu tutmalarıdır: “Rahman'ın kulları, yeryüzünde alçak gönüllü olarak yürürler. Cahiller onlara laf atınca: ‘Selam.’ derler. Rableri için secde ederek ve ayakta durarak geceyi geçirirler. Derler ki: ‘Rabbimiz! Cehennem azabını bizden uzaklaştırsın. Kuşkusuz ki, onun azabı kalıcıdır. Orası ne kötü

¹ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 10/247-248.

² Duman; Beyânu'l-Hak, 1/469.

bir yerleşim yeri, ne kötü bir duraktır!’ Onlar harcadıkları zaman, savurganlık da yapmazlar cimrilik de yapmazlar. Bu ikisinin arası orta bir yoldadır.”¹ “Onlar, ihtiyacın üzerinde sarf edecek kadar harcamalarında savurgan, ailelerinin haklarında kısıntı yapıp, onlara yeterli olanını vermeyecek kadar da cimri değildirler. Bilakis adaletle hareket eden hayırlı kimselerdir. İşlerin en hayırlısı ise orta / aşırılıklardan uzak olanıdır. Ne savurganlıktır, ne de cimriliktir.”² Allah, kullarına verdiği her nimetten dengeli bir şekilde, aşırılığa kaçmadan yararlanmalarını da istemiştir. İnsanın içinde bulunduğu durumun gereğine göre yemesi, içmesi, giyinmesi meşru iken ölçsüz davranması ve saçıp savurması yasaklanmıştır: “Ey Adem oğulları! Her mescitte süsünüzü alın. Yiyin, için ama savurganlık yapmayın. Kuşkusuz ki Allah, savurganlık yapanları sevmez.”³ “İsraf etmemek ve böbürlenmemek koşuluyla süslenmenin bir sakıncası yoktur. Yeme ve içmede bedenî gücü aşacak derecede israf etmek zarardır: Ekonomik gücü aşacak derecede israf etmek tehlikelidir. Şer’î sınırları aşacak derecede israf etmekse haram ve helaktır. Ey Muhammed! Onlara de ki: Allah’ın kullan için çıkarmış olduğu ziynetini haram kılan kim? Bu ziynetlerin maddesini Allah yaratmıştır. Bu ziynetleri elde etme sanatını ve bunlardan yararlanma yollarını insanlara Allah öğretmiştir. Süs ve süslenme sevgisini, hoş ve güzel şeylerden yararlanma isteğini insanların kalbine Allah yerleştirmiştir. İslam dini, insanları ruhi olgunluğa ve ahlaki alanda yücelmeye çağırmakta, bunun yanında beden ve kalbe, kalbin helâl çerçeve dahilinde eğilim duyduğu şeylere önem vermektedir. Ruhun olgunlaşması için kişinin kendi kabuğuna çekilip aşırı derecede zahidlik etmesi, dünyadan el çekmesi esas değildir. İşte görüyorsunuz, Kur’an-ı Kerim, süslenmeyi kendine haram kılan kimseleri protesto ediyor. Her ne kadar aslında iman edenlere tahsis edilmişse de, süslenmenin dünya hayatında inanan inanmayan herkese verildiğini -Allah, yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratmıştır- ahirette ise, bunların yalnızca inanan insanlara tahsis edileceğini söylüyor.”⁴ “Dinin ve örfün gerekli gördüğü yerde ve gerekli ölçüde harcamak cömertlik, bunun üstünde harcamak israf, gerekli ölçünün altına düşmek ise cimrilik adını alır. İnkâr, şirk, Allah’ı ve ahiret gününü unutup günahlara dalmak; haram helal tanımamak ve Allah’tan umudunu kesmek de insanın kendisiyle ilgili israfıdır. İsraf ile anlamdaş sayılan tebzir, daha ziyade Allah’ın lütfettiği ve içerisinde yetimlerin,

¹ Furkan, 25/63-67.

² İbn Kesir; Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, 3/320.

³ Araf, 7/31; Enam, 6/141.

⁴ Hicazi; Furkan Tefsiri, 2/280.

yoksulların, fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin hakkı olan malı, Allah'ın hoşnut olmayacağı yerlere harcamak / savurganlık demektir.”¹ Kur'an'a göre, dengeyi bozup aşırı gidenler, Allah'ın koyduğu sınırları aşanlar kurtuluşu kaybederek cehnneme giderler ve ateş halkı olurlar: “Kuşkusuz ki sizin beni çağırdığınız şey için ne dünyada ne de ahirette bir çağrı yoktur. Dönüşümüz Allah'adır. Aşırı gidip sınırı aşanlar ateş halkıdır.”²

2.1.6.11. Sabretmek

Sabır, nefsi akıl ve şeriatın gerektirdiği şeyler üzerine hapsedmek veya akıl ve şeriatın yapılmamasını gerektirdiği şeylerden alıkoymaktır.³ İnsanın, iyilik ve güzellik yolunda başarılı olmak için gerekli çabayı göstererek karşılaştığı zorluklara ve sıkıntılara dayanması anlamındaki sabır, kurtuluşa olumlu katkı sağlayan etkenlerdendir. Zorluklar karşısında hiçbir şey yapmayıp durumu kabullenmek sabır değil korkaklık ve tembelliktir. İnsanın, aklın ve dinin yanlış kabul ettiği şeylerden, nefsi istek duyup yapma imkanı olduğu halde Allah rızası için uzak durması da sabırdır. Kişinin insanlara yararlı işler yapmak için çalışması, bilimsel araştırmalarda bulunması ve bunlar üzerinde başarılı oluncaya kadar devam etmesi de sabırdır ve ödüle layık davranışlardandır. Sabırda hem zorluklara dayanma, hem yapabileceği yanlış şeylere karşı kendini kontrol etme, hem de çalıştığı yararlı işler üzerinde sonuçlandırıcaya kadar usanıp vazgeçmeden azimle devam etme vardır. Sabır, insanın aklını ve vicdanını doğru kullandığının da göstergesidir. Sabırda esas olan, başa gelen sıkıntılar karşısında sıkıntıdan kurtulmak için kendine düşeni yapmak ve bunu yaptığı halde sıkıntı devam ediyorsa Allah'a isyan sayılabilecek bir tavır içine girmemektir. İbn Kesir'in sabırla ilgili açıklaması, Ragıb el-Isfehani'nin sabır tanımına benzemektedir: “Sabır iki çeşittir: Biri haramları ve günahları terketmek, diğeri Allah'a itaat ve O'nun katında yakınlık sağlayan şeyleri yapmaktır. İkincisi sevap bakımından daha çoktur. Çünkü asıl kastedilen budur. Diğer bir tür sabır ise musibetlere ve felaketlere dayanmaktır. Bu da hatalardan bağışlanma dilemek gibi vaciptir. Nitekim Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem der ki: Sabır iki konudur. Birincisi ruhlara ve bedenlere ağır da gelse Allah'ın sevdiği

¹ Duman; Beyânu'l-Hak, 1/260.

² Mümin, 40/43; Bakara, 2/61, 65, 173, 178, 190, 194, 229, 231; Al-i İmran, 3/112, 180; Nisa, 4/14.

³ Ragıb; Müfredat, “sbr” md.

şeyleri yapmaya sabırdır. Diğer de arzular kendisini istese bile Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden uzak durmaya sabırdır. Kim bu durumda olursa o, Allah'ın izniyle kendisi kurtuluşa ermiş olan sabırlı kimselerdendir.”¹

Kur'an'da sabrı ve sabredenleri öven ve onlar için ödül olduğunu bildiren pek çok ayet vardır: “Ey inananlar! Sabırla ve salatla yardım dileyiniz. Kuşkusuz ki Allah, sabredenlerle beraberdir... Sizi korku, açlık ve mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme biçiminde bir şeyle elbette sınarsınız. Sabredenleri müjdele. Onlara bir musibet dokunduğu zaman: ‘Kuşkusuz ki biz Allah’a aidiz ve biz yalnızca O’na döneceğiz.’ dediler. İşte onlara Rablerinden yardım ve acıma vardır. Onlar, doğru yolu bulanlardır.”² Ayet, sabredenlerin müjdelenmesini, onlara Rableri tarafından yardım ve acıma olduğunu ve onların doğru yolu bulmuş kimseler olduğunu bildiriyor. Elbette ki bu özelliklere sahip kimseler de kurtuluşu kazanıp cennete ve sonsuz mutluluğa ulaşırlar. “Sabır ile yardım dilemeye gelince, eksikliklerden münezzeh Yüce Allah, kendisinin sabredenlerle beraber olacağını kesin bir ifadeyle bildirmiştir. O’nun sabredenlerle beraberliğinden kasıt, yardım ve himayesinin onlarla beraber olmasıdır, dualarına icabet etmesidir. Ey iman edenler! Karşılaştığınız bütün zorluklara karşı sabır ile yardım dileyin. Sabrın sonunun hayır olacağına tam bir güvenle inanın. Çünkü sabrın doruk noktası, Allah yolunda şehit düşmektir. İşte şehitler, diğer ölümler gibi değildirler. Bilakis onlar, kabirlerinde diridirler. Keyfiyetini ancak Allah’ın bileceği bir şekilde rızıklandırılırlar... Ey müminler! Birazcık korku, açlık, mallarınızı zayi edip eksilterek, ürünlerinizi azaltarak ya da çocuklarınızı öldürerek sizin başınıza musibetler getireceğiz. Cenab-ı Allah kendilerini bu şekilde denemeden geçirecektir ki, müminlerin kalpleri sükun bulsun. Kendilerine dünyada bir musibet dokunduğunda ‘Şüphesiz, biz Allah’ın mülküyüz ve ona dönücüleriz.’ diyerek karşılığını Allah’tan bekleyerek O’nun kaza ve kaderine razı olarak O’na teslim olsunlar. Müjdeler olsun bu sınıftaki insanlara. Bunlar kurtuluşa ermişlerdir. Doğrusu, gerçek anlamda sabredenler işte bunlardır. Ancak Allah yolunda sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir! İşte bunların üzerine Allah’ın bağışlama ve esirgeme yağmuru yağacaktır. Allah’ın nimetiyle sevindirip işlerini idare ettiği kimseler, işte bunlardır. Yararlı işleri yaparak doğru yola erenler de bunlardır.”³

¹ İbn Kesir; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, 1/196-197.

² Bakara, 2/153-157; Al-i İmran, 3/146-148; Hud, 11/114-115; Nahl, 16/96; Secde, 32/24; İnsan, 76/5-12.

³ Hicazi; Furkan Tefsiri, 1/112-113.

Kur'an, Adn cennetlerine gidecek ve orada sonsuz mutluluğa kavuşacak kimselerin özelliklerinden bahsederken, Allah rızası için sabretmelerini de zikretmiştir. Melekler her kapıdan onların yanına girecek ve onları zorluklara direnmeleri ve sıkıntı anında Allah'a isyan etmemeleri nedeniyle cennetle müjdeleyeceklerdir. Bu nimetlere kavuşmalarında, yaptıkları her güzel işin katkısı vardır ama melekler, "sabretmenize karşılık size selam olsun" diyerek sabrı öne çıkarmışlardır: "Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, kör olan kimse gibi midir? Ancak sağlam akıl sahipleri düşünüp öğüt alır. Onlar, Allah'a verdikleri sözü tam olarak yerine getirirler ve sözleşmeyi bozmazlar. Onlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştirirler. Rablerine saygı duyarlar ve kötü hesaptan korkarlar. Onlar, Rablerinin yüzünü arzulayarak sabrederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak harcarlar ve kötülüğü güzellikle savarlar. Yurdun sonu işte onlar içindir. Yurdun sonu Adn cennetleridir. Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla birlikte oraya girerler. Melekler de her kapıdan onların yanına girerler. 'Sabretmenize karşılık size selam olsun. Yurdun sonu ne güzeldir!' Allah'a verdikleri sözü iyice sağlamlaştırdıktan sonra bozanlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi kesenler ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar için lanet vardır ve yurdun kötüsü de onlar içindir."¹ "İşte bu niteliklere sahip müminler için ahirette ödüllerin en hayırlısı ve onur verici bir ağırlama hazırlanmıştır. Babaları, eşleri ve soyları içinde aynı dosdoğru yolu izleyenler de bu onur verici akibetle ödüllendirileceklerdir, cennete girecek ve her kapıdan giren melekler kendilerine selam ve esenlik dileklerini ileteceklerdir."² Allah, kurtuluşu kaybedip cehenneme giden ve ateş içerisinde işkenceye mahkum edilen kişilerin, böyle bir cezaya çarptırılmalarının nedenlerini sayarken, inananlarla alay etmelerini de belirtmiştir. İnananların ise onların alaylarına sabretmelerine karşılık kurtuluşu kazanıp sonsuz mutluluğa kavuştuklarını bildirmiştir: "Sura üfürüldüğü zaman, artık o gün aralarında soylar yoktur ve birbirlerine de soramazlar. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, onlar da kendilerini kayba uğratanlardır. Cehennemin içinde sürekli kalıcıdır. Ateş, onların yüzlerini yalar. Orada, dudakları çekilmiş dişleri açıkta bir halde olacaklar. Ayetlerim size okunurdu da siz onları yalanlardınız değil mi? Dediler ki: Rabbimiz! Kötülüğümüz bize üstün geldi ve biz sapık bir toplum olduk. Rabbimiz, bizi buradan çıkar! Eğer yeniden dönersek,

¹ Rad, 13/19-25; Furkan, 25/71-76.

² Derveze; et-Tefsirü'l-Hadis, 4/382.

kuşkusuz ki biz zalimleriz. Allah dedi ki: Sinin orada ve benimle konuşmayın. Kuşkusuz ki kullarımdan bir topluluk: ‘Rabbimiz! İnandık, bizi bağışla, bize acı, sen acıyanların en iyisisin.’ diyordu. Siz ise, onları alaya aldınız. Sonunda, benim öğütümü size unutturdular. Siz onlara gülüyordunuz. Kuşkusuz ki ben, bugün onlara sabretmelerinin karşılığını verdim. Onlar kazananlardır.”¹

Ahirette kurtuluşa erip cennete giden salih kimselerin sabretmelerine karşılık cennet nimetlerine ve büyük ödüllere kavuştuklarını bildiren ayetlerden bazıları ise şöyledir: “Kim tevbe edip iyi iş yaparsa kuşkusuz ki o, Allah’a gereği gibi dönmüş olur. Onlar, yalana tanıklık etmezler. Boş şeylere rastladıkları zaman ağırbaşlılıkla geçip giderler. Kendilerine Rablerinin ayetleriyle öğüt verildiği zaman, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar. Onlar derler ki: ‘Rabbimiz! Bize, eşlerimizden ve çocuklarımızdan göz aydınlığı bağışla ve bizi sakınanlara önder yap.’ Onlar, sabretmelerine karşılık yüksek konaklarla ödüllendirilirler ve orada sağlık ve esenlik dileğiyle karşılanırlar. Orada sürekli kalıcıdırlar. Orası, ne güzel yerleşim yeri ve ne güzel duraktır!”² “Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz, buna da inanırlar. Bu, onlara okunduğu zaman dediler ki: “Buna inandık. Kuşkusuz ki bu, Rabbimizden gelen gerçektir. Kuşkusuz ki biz, bundan önce de müslümanlardık. İşte onlara, sabretmelerine karşılık ödülleri iki kez verilir. Onlar, kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler.”³ “İyilikle kötülük bir değildir. Kötülüğü en güzel biçimde sav. O zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki çok sıcak bir dosttur. Buna sabredenlerden başkası kavuşturulmaz. Buna, büyük pay sahibinden başkası kavuşturulmaz.”⁴ Bu ayete göre, sabır çok büyük bir nimettir ve sabredenler çok büyük pay sahibidirler. Bu ifade de sabrın, kurtuluşu elde etmede önemli bir etken olduğunu gösterir. Hüsranda olmayan insanların bir özelliği de sabırlı olup diğer insanlara da sabrı tavsiye etmektir: “Asra and olsun ki, insan kesinlikle hüsrandadır. Ancak inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler hüsranda değildir.”⁵ Mehmet Akif Ersoy, Asr Suresini yorumlarken, sabrın da önemini içine alacak şekilde kurtuluşa ermenin sırlarını şöyle açıklamaktadır:

“Halik’in nâ mütenâhî adı var en başı: Hak.

¹ Müminun, 23/101-111.

² Furkan, 25/71-76.

³ Kasas, 28/52-54.

⁴ Fussilet, 41/34-35.

⁵ Asr, 103/1-3.

Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak!
 Hani Ashâb-ı Kiram ayrılalım derlerken,
 Mutlaka sure-i ‘ve’l-asr’ı okurmuş, bu neden?
 Çünkü meknûn o büyük surede esrâr-ı felah
 Başta iman-ı hakikî geliyor sonra salâh
 Sonra hak, sonra sebat. İşte kuzum insanlık.
 Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık.”¹

Sabredenlere ahirette verilecek ödüllerin yanısıra dünyada da başarılı kılınarak ödüllendirildiklerini bildiren ayetler de vardır: “Musa’ya kitabı verdik. Sen, ona kavuşacağından sakın kuşku içinde olma. Biz, onu İsrail oğulları için bir kılavuz yaptık. Sabrettiklerinde, içlerinden buyruğumuzla doğru yolu gösteren önderler varetтік. Onlar ayetlerimize kesin olarak inanıyorlardı.”² Allah, peygamberlere sabırlı olmalarını emretmiştir.³ Peygamberler, sabırlı olmuşlar ve toplumlarına da sabrı tavsiye etmişlerdir.⁴ Hz. Eyyub da sabrından dolayı övülmüş ve sabrıyla meşhur olmuştur.⁵ Oğlu Yusuf’u kurtun yediği kendisine söylenince, Hz. Yakup kendisine düşenin güzel bir sabırla sabretmek olduğunu söylemiştir. Buna göre, sabrın çeşitleri ve dereceleri vardır.⁶ Hz. Lokman da oğluna sabırlı olmasını öğütlemiştir: “Ey oğulcuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülüğü yasakla ve başına gelene sabret. Kuşkusuz ki bu, kararlılık gerektiren işlerdendir.”⁷

Ayetler, sabredenlere verilecek ödülleri ve onların ahirette kurtuluşa erenlerden olup sonsuz mutluluk yurdu olan cennete gireceklerini açıkça belirtmektedir. Hz. Muhammed’den gelen rivayetlerde de sabredenlerin ahirette kurtuluşa erecekleri bildirilmiştir. Bu rivayetlerden bazıları şöyledir: “Resulullah buyurmuştur ki: Mümin kul, yeryüzü halkından en çok sevdiği elinden alındığı zaman sabreder ve sevap umarsa Allah, o kulu için cennetten başkasına razı olmaz.”⁸ “Resulullah buyurmuştur ki: Allah Teala hazretleri şöyle demiştir: Ben kimin iki sevdiğini almışsam ve o da sevabını

¹ Mehmet Akif Ersoy; Safahat, Gonca Yay., İstanbul 1989, s. 382.

² Secde, 32/23-24.

³ Ahkaf, 46/35.

⁴ Araf, 7/128.

⁵ Sad, 38/44.

⁶ Yusuf, 12/18, 83.

⁷ Lokman, 31/17.

⁸ Nesai; Cenaiz 23.

umarak sabretmişse, ona cennet dışında bir ödüle razı olmam.”¹ Hz. Enes, Peygamberin şöyle söylediğini rivayet etmiştir: “Allah Teala buyurdu ki: Ben kulumu iki sevdiğiyile (gözlerini kör etmekle) imtihan edersem o da sabrederse onlara bedel cenneti veririm.”² Hem ayetlerde hem de hadislerde sabırla ilgili olarak verilen bu haberler, sabrın kurtuluşu kazanmaya vesile olan salih amellerden olduğunu gösterir. Sabırlı kimseler, sabrın mükafatını hem bu dünyada maddi veya manevi olarak görürler, hem de ahirette sonsuz mutluluğa ve oradaki eşsiz nimetlere kavuşarak görürler.

2.1.6.12. Nefsini Arındırmak

Nefs, sözlükte “ruh, kan, ceset, göz, yan, büyüklük, yücelik, himmet, irade, ceza, ayıp, genişlik, sözü uzatmak” vb. farklı anlamlara sahip bir sözcüktür.³ Elmalılı Hamdi Yazır, nefsi şöyle tanımlamıştır: “Nefis, ruh ile bedenden mürekkep olan zat veya bedeni müdebbir olan ruhtur.”⁴ Genellikle kişinin kendisi, canı, özü, düşüncesi ve istekleri anlamlarında kullanılan nefsin ne olduğu, çeşitleri, işlevleri vb. konularda farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre, bir insanda cemadi, nebati, hayvani ve insani olmak üzere dört nefis vardır. İnsan, hayvani nefsi hakimiyeti ve denetimi altında tuttuğu nisbette hayra yakın, onun hakimiyeti altına girdiği nisbette şerre yakın olur. Hayvani nefse tabi olmak nefsin kirlenmesine, insani nefse tabi olmak arınmasına sebep olur. Hayvani nefis kötülüğü emrederken, insani nefis yapılan kötülüğü kınar, daha ileri aşamada da itminana erer. Riyazet ve mücahede ile terbiye edilen hayvani nefisten kötülük gelmez, aksine kulluk görevlerini yerine getirme hususunda insani nefse hizmet eder.⁵

Allah yalnızca insana değil, yarattığı her varlığa, varlığını devam ettirmesi için gerekli maddi ve manevi imkanları vermiş ve bunun için gerekli şartları ve ortamı hazırlamıştır. “Musa dedi ki: Bizim Rabbimiz, her şeye yaratılışını verip sonra da yol gösterendir.”⁶ Allah, insana iki yol göstermiş,⁷ doğru yolu açıkça belirtip dileyenin şükredip dileyenin

¹ Tirmizi, Zühd 58.

² Buhari, Marda 7.

³ Firuzabadi; Kamusu'l-Muhit, “nfs” md.

⁴ Elmalılı; Hak Dini Kur'an Dili, 7/5856.

⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Nefis” md., 32/527.

⁶ Taha, 20/50.

⁷ Beled, 90/10.

nankörlük etmesine müsaade etmiştir.¹ İnsana yapabileceğinin dışında bir sorumluluk yüklememiş,² herkesi de verdiği nimetlerden yargı gününde hesaba çekeceğini bildirmiştir.³ Nefsini arıtip yücelten, kendini kötülüklerden alıkoyup iyilikleri yapan ve nefsinin boş arzu ve isteklerine uymayanlar ahirette kurtuluşu elde edeceklerdir. Ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki, Allah, insanı yaratmış onun fıtratına iyi ile kötüyü ve doğru ile yanlış birbirinden ayırt edip dilediğini özgür olarak seçme yeteneğini yerleştirmiştir. Bu özellikleri insanın doğasına yerleştirmekle kalmamış, ona seçtiğini yapma gücü ve imkanı da vermiştir. İnsan doğruyu seçip yaptığı zaman kazanacağını ve yanlış seçip yaptığı zaman kaybedeceğini bilir. Doğru ile yanlış ve iyi ile kötüyü belirlemede temel ölçü akıldır.⁴ Vahiy ve insanların tecrübeleri de insanların doğruyu bulmasına katkı sağlayan etkenlerdendir. Bu seçme yeteneği ve seçtiğini yapma gücü her insanda aynı oranda değildir. Farklılıklar, sorumluluk açısından hiç kimseye bir avantaj veya dezavantaj sağlamaz. Çünkü her insan yalnızca kendisine verilen nimetlerin kullanılmasından sorumludur. İnsan, sahip olduğu nimetleri doğru, iyi ve güzel yönde kullanırsa kurtuluşu kazanıp cennete gider ama yanlış, kötü ve çirkin yönde kullanırsa kurtuluşu kaybedip cehenneme gider.

Kur'an'da nefsini arındırıp yücelten kişilerin kurtuluşa ereceklerinden söz edilmektedir. Nefsini arındırıp yüceltmekten maksat, kişinin kendisini kötü düşüncelerden, sözlerden ve eylemlerden uzaklaştırmasıdır: "Nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona kötülüğünü ve sakınmasını bildirene and olsun ki onu arındırıp yücelten kurtuluşa ermiştir. Onu alçaltıp örtense kaybetmiştir."⁵ "Taatta bulunmak ve günahlardan uzak durmak suretiyle, nefsini günahlardan arındırarak, kendisini tezkiye eden, tertemiz yapanlar, felaha erer, umduğunu elde eder."⁶ İnsan birbirine zıt kutuplar olan fücür ve takva özelliğine sahip çift yönlü bir varlıktır. Fücür, kötülüğü bilme ve seçme yeteneği, kötülüğe eğilim duyma, bir anlamda da kötülüğün kendisidir. Takva ise iyiliği bilme ve seçme, kötülükten sakınıp korunma yeteneği, iyiliğe eğilim duyma, bir anlamda da iyiliğin kendisidir. Bunları insana ilham eden Allah'tır ama nefsini arındırma veya kirletme fiilini yapan insanın kendisidir. Dolayısıyla kurtuluşu insana sağlayan Allah

¹ İnsan, 76/3.

² Bakara, 2/233, 286; Enam, 6/152; Araf, 7/42; Müminun, 23/62; Talak, 65/7.

³ Tekasür, 102/8.

⁴ Duman; Beyânu'l-Hak, 3/297, 299; Atik; "Akıl" md., İslamî Kavramlar, s. 37.

⁵ Şems, 91/7-10.

⁶ Razi; Tefsiru'l-Kebir, 16/194.

değildir, bizzat insanın kendisidir. “Her nefis, kazandığına karşılık bir rehindir.”¹ ayeti de kazanmanın veya kaybetmenin insanın kendisine ait olduğunu göstermektedir. İnsan, takva yolunu tutup nefsini arındırıp yüceltirse kurtuluşa erip Yüce Yaratıcı’nın adaleti ve lütfu gereği sonsuz ödüllere nail olur. Ama fücuru tercih edip nefsinin kirletirse kurtuluşu kaybedip hüsrana uğrayanlardan olur ve Yüce Yaratıcı’nın adaleti gereği cezaya çarptırılır. İbn Kesir’e göre nefsi düzenlemekten maksat, onu sağlam fitrat üzere dosdoğru ve düzgün yaratmaktır.² Mevdudi ise, ayette belirtilen “nefsi düzenlemenin” ne anlama geldiğini şöyle açıklamıştır: “Düzenleme ifadesi, insanların kötü yaratılmadığı, iyi fitrat üzere yaratıldığına da şamildir. Yapısında hiçbir eğrilik ve eksiklik bırakılmamıştır ki doğru yola gitmesine engel olsun... İnsanın nefsine iyi ve kötüyü ilham etmenin iki anlamı vardır. Birincisi, yaratıcısı ona iyi ve kötü eğilimi yerleştirmiştir ve bu his herkeste mevcuttur. İkincisi, herkeste şuursuz olarak şu tasavvurlar oluşmuştur: Ahlak bakımından hangi şey iyi, hangi şey kötüdür ve iyi ahlak ve amel ile kötü ahlak ve amel birbirine eşit değildir, fücür (kötü ahlak) çirkin bir şeydir, takva (kötülükten sakınmak) iyi bir şeydir. Bu düşünceler insan için yabancı değildir. İnsanın fitratı buna aşinadır. Yaratıcısı ona doğuştan iyi ve kötüyü temyiz etme yeteneği vermiştir... Bu iki mahiyet dışında kişinin bir de ahlakî varlığı söz konusudur. Bu bakımdan Allah, ona hayır ve şerrin farkını; hayrın iyi, şerrin ise kötü bir şey olduğunu ilham olarak vermiştir. Bütün insan toplumlarının hayır ve şer tasavvurundan yoksun olmaması evrensel bir gerçektir. Bu nedenle tarihteki her nizamda iyiliğe mükâfat ve kötülüğe ceza tasavvuru vardır. Değişik şekilde de olsa bu vardır. Her devirde ve medeniyetin her seviyesinde bu tasavvurun mevcut olması, bunun insanın fitratında mevcut olduğunun apaçık ispatıdır. Diğer bir delil de, bu tasavvuru insanın fitratında Hakim yaratıcısının var etmesidir...”³ “Allah nefse, hayır ile şerr’i ayırt edici bir akıl vermiştir ki bu da onun yaratılışını tam ve düzgün bir hale getirmiştir. Buna ek olarak onu kendisini helak edecek masiyeti işlemeye ve de kötülüklerden koruyup kurtaracak olan hayrı yapmaya muktedir hale getirmiştir. Nefsinin arındırıp geliştiren ve yücelten kimse kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklerle örterek hayvanlara eş hale getiren kimse ise kayba uğramıştır, insan aklını hakem kılıp nefsinin şehvetlerin kandırmacalarından kurtarıp yüceltmekle, derece bakımından yükselir ve hayvanlardan ayrılır. Ama masiyetler çukuruna düşüpte alçalır ve nefsine şehvetini hakim kılsa

¹ Müddessir, 74/38.

² İbn Kesir; Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, 4/515.

³ Mevdudi; Tefhimü’l-Kur’an, 7/134-135.

hayvanlarla eşit hale gelir. O zaman ona, nefsini kötülüklerle örtmüş, mertebesini düşürmüş, akıllarının değil de şehvetlerinin boyunduruğu altına girmiş olan hayvanlar sırasına girmiş demek uygun olur.”¹

İnsanın fücür ve takvayı seçmesinde, doğruya veya yanlışa yönelmesinde kutsal mesajlar ve ilahi kitaplar, insanın doğuştan sahip olduğu yetenekleri uyarır ve doğruya bulmasına yardımcı olur ama esas olan insanın doğuştan sahip olduğu yeteneklerdir: “Gerek risaletler, gerekse ilahi tevcihat ve dışardan telkin edilen hususlar onun özünde mevcut olan bu kabiliyeti uyarır. Şu veya bu yöne sürüklenmesini sağlar. Fakat hiçbir zaman o kabiliyeti yoktan var edemez. Zira doğuştan yaratılmıştır bu kabiliyeti. Tabiatında vardır, varlığına ilham edilmiştir. Bu doğuştan gelme kabiliyetlerin yanı sıra bir idrak ve şuur gücü vardır ki, bizzat insanın içinden idare edilir. İşte bu sağduyu dediğimiz güce göre insan sorumluluk taşır. Kim bu gücü, kendisini temizlemek, arıtıp hayra hazır vaziyete getirmek için kullanırsa kötülüğü bununla yenecek duruma gelirse o kişi felaha ermiştir. Kim de bu gücü karartıp söndürür ve cılızlaştırırsa muhakkak ki ziyana uğramıştır. Öyleyse insana verilen mesuliyet, sahip bulunduğu bu seçme ve yönelme kudreti ve idrakine göre düzenlenmiştir. Doğuştan gelen kabiliyetleri yöneltmek hedefine mebnidir. Dilerse bu fitrî kabiliyetini hayır alanında geliştirir, dilerse şer alanında. İnsan bu noktada hürdür. Ancak bunun karşılığında bir sorumluluk yer almaktadır. Bu gücü mukabilinde bir mükellefiyet, bu vazifenin karşılığında bir lütuf mevzu bahistir.”²

Genel bir ifadeyle, nefsi temizlemek Allah’a itaat etmek, nefsi örtmek ise Allah’a isyan etmek olarak açıklanmıştır. Bazı müfessirler ise nefsi arındıran veya örten; kişiyi kurtuluşa erdiren veya hüsrana uğratan Allah’ın kendisiymiş gibi açıklamışlardır. Eğer durum böyleyse, kişinin sorumluluğundan bahsetmenin anlamı olmaz. Kişinin sorumlu olabilmesi için nefsinin temizliğe de kire de eşit oranda olması ve onun kendi özgür iradesiyle temizliği veya kire seçmesi ve seçimine göre de ödül veya cezayla karşılık görmesi gerekir. Nefsini arındıran veya kirleten, sorumlu kişinin bizzat kendisi olmalıdır: “Allah’ın nefsini arındırıp küfürden ve masiyetlerden temizlenmesini çoğalttığı ve salih ameller işlemeye uygun hale getirdiği kimseler kesinlikle kurtuluşa ermiştir. Allah’ın nefsini örtüp saptırdığı ve azdırdığı kimseler ise kesinlikle hüsrana

¹ Hicazi; Furkan Tefsiri, 6/531.

² Kutub; Fizilali’l-Kur’an, 16/232-233.

uğramıştır.”¹ Kurtubi tefsirinde de benzer görüş aktarılmıştır: “Allah’ın nefsini itaat ile temizlediği kimse, kesinlikle kurtuluşa ermiştir. Allah’ın nefsini isyanla örttüğü kimse ise kesinlikle hüsrana uğramıştır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah’ın saptırdığı ve azdırdığı nefis hüsrana uğramıştır. Denilmiştir ki: Allah’a itaat etmek ve salih ameller işlemek suretiyle nefsini temizleyen kimse kurtuluşa ermiş, masiyetlerle nefsini örten kimse ise hüsrana uğramıştır.”² İbn Kesir, nefsi temizlemenin, “nefsi Allah’a itaatle kötü ahlaktan ve rezilliklerden temizlemek”, nefsi örtmenin ise “nefsi doğru yoldan alıkoyup günahlara dalmak ve Allah’a itaati terketmek” anlamına geldiğini söylemiştir.³ Elmalılı Hamdi Yazır ise, bu konuyu şöyle izah etmiştir: “Bu şekilde nefsi tezkiye tabiri başlıca üç manada kullanılır. Birincisi: Onu kirletecek küfür, cehalet, kötü hisler, yanlış itikadlar, fena ahlaklar gibi fücordan temizlemek. İkincisi: Temizleyip koruyarak iman, ilim, irfan, iyi, hayırhah hisler, güzel, ilâhî ahlak gibi takva hasletleriyle terbiye edip ilâhî tecelliyata mazhar olarak, muhitine zekat verecek, hayır ve bereket neşredek ve vechile feyizlendirmektir ki, bu iki mana ile nefsi temizlemeye çalışmak, onu yaratanın bir hakkı olmak üzere insanın vazifesi ve menfaati muktezasıdır. Onun için kesbi itibariyle insana; sebebiyeti itibariyle mürşit ve muallim gibi aharine ve takdir, tevfi ve halkedilmesi itibariyle Allah’a nispet olunur. Burada zahir olan mana da budur. Üçüncüsü: Nefsi tezkiye-i nefis, nefsin temizliğini takdir veya son derece feyiz ve nemasına ermiş olduğuna hükmetmek suretiyle temize çıkarmak, övmek manasına gelir.”⁴

Kur’an, Hz. Yusuf’tan söz ederken, Hz. Yusuf’un nefsin kötülüğü emrettiğini söylediğini haber vermiştir: “Ben, nefsimi temize çıkarmıyorum. Kuşkusuz ki nefis, Rabbimin acıdığı dışında kesinlikle kötülüğü emreder. Kuşkusuz ki Rabbim bağışlayandır, acıyandır.”⁵ “Nefsimi temize çıkarmam. Adamın biri bu söze karşı ‘Niçin?’ diye bir soru sorabilir. Bu durumda ona verilecek cevap şudur: Çünkü nefis, daima kötülüğü emredicidir. Tabiatıyla nefis alçak ve zulümkardır. Sahibini iyiliğe çağırılmaz. Kötülükten başka bir şeyi emretmez. Cehennemlik, kin, böbürlenme, büyüklenme, şımarıklık, sadistlik, mal sevmek, ölümden hoşlanmamak, kötü söz söylemek, gıybet, koğuculuk ve diğer fesat sebepleri... Bütün bunlar nefsin işleri ve

¹ Taberi; Camiu’l-Beyan, 15/211-213.

² Kurtubi; el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an, 20/77.

³ İbn Kesir; Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, 4/516.

⁴ Elmalılı; Hak Dini Kur’an Dili, 7/5661.

⁵ Yusuf, 12/53.

alışkanlıklarıdır.”¹ Kur’an’da, mutmain olmuş nefsin kurtuluşa erip cennette iyi kulların arasına gireceği bildirilmiştir: “Ey mutmain olmuş nefis! Hoşnut etmiş ve hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Haydi, gir kullarımın arasına. Gir cennetime.”² İnsanın kendisine bol nimet verilince ve istediği verilmeyince gösterdiği tavırlardan ve insanın görevlerini yapmayarak kötü davranışlar sergilemesinden söz edildikten sonra mutmain olmuş nefse verilecek ikramlardan söz edilmiştir. Buna göre mutmain olmuş nefis, Allah’a itaat eden; sağlam akıl ve vahyin gereklerine uyan, böylece nefisini arındırıp huzur bulan iyi insandır. Bundan dolayı insanın kendisi de nefis diye adlandırılmıştır. Kendisi Rabbinin buyruklarına uygun bir hayat yaşayarak O’nu hoşnut etmiş, Rabbinin kendisine verdiği ödüllerle ve sonsuz mutluluk yurdu cennete girmekle de kendisi hoşnut olmuştur. Böylece kurtuluşa ermiştir. Kurtuluşu hak edenlerin kimlerle beraber olacağı da Kur’an’da bildirilmiştir: “Kim Allah’a ve Resule itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve iyilerle birlikte dirler. Onlar ne güzel arkadaşlarırlar.”³

Her ne kadar nefis sözcüğü geçmese de arınmaktan ve arınan kimsenin kurtuluşundan bahseden başka ayetler de vardır: “Kesinlikle kurtuluşa ermiştir arınan, Rabbinin adını anıp namaz kılan.”⁴ “Kim Rabbine suçlu olarak gelirse onun için cehennem vardır. Orada ne ölür ne de yaşar. Kim de iyi işler yapmış bir inanan olarak O’na gelirse, onlar için de yüksek dereceler vardır. O dereceler, altından ırmaklar akan, içlerinde sürekli kalacakları Adn cennetleridir. Arınanların ödülü işte budur.”⁵ “Hiçbir günahkar, bir başkasının günah yükünü yüklenmez. Yüğü ağır gelen, onu taşımaya çağırırsa ve çağırdığı da yakını olsa bile, kendisinden hiçbir şey taşınmaz. Sen ancak gizlide Rablerinden korkanları ve namazı kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendi yararına arınmış olur. Dönüş yalnız Allah’adır.”⁶ Allah’a itaatle, iyilikleri yapıp kötülüklerden uzak durmakla nefisini arındırıp yücelten iyi kimseler kurtuluşa erip cennete giderler. Allah’a isyanla, kötülüklerle dalmakla nefisini kirletip alçaltan kötü kimseler ise kurtuluşu kaybedip cehenneme giderler.

¹ Hicazi; Furkan Tefsiri, 3/191.

² Fecr, 89/27-30.

³ Nisa, 4/69.

⁴ A’la 87/14-15.

⁵ Taha, 20/74-76.

⁶ Fatır, 35/18.

2.1.6.13. Doğru Olmak

Doğruluk, insanın inancında, özünde, düşüncesinde, konuşmasında, işinde vb. bütün söz ve eylemlerinde dürüst, adil ve samimi olmasıdır. Doğruluğun karşıt anlamı yalancılıktır. Doğruluk kavramı Kur'an'da genellikle sıdk ve istikamet kelimeleri ile ifade edilmiştir. Gerek dini açıdan ve gerekse ahlaki açıdan doğru olmanın değeri büyüktür. Doğru insanın itibarı hem bu dünyada, hem de ahirette yüksek olur. Doğruluk, insanın her türlü düşünce, söz ve eylemleriyle ilgilidir. Kur'an, genelde bütün toplumlar, özelde ise doğru olmak isteyenler için bir öğüttür. Bundan dolayı Kur'an'ın emir ve yasaklarına uyanlar dünyada doğruluğa ulaşırlar ve ahirette bunun ödülü olarak cennete kavuşurlar: “Kur'an, taşlanıp kovulmuş şeytanın sözü değildir. Öyleyse nereye gidiyorsunuz? O, ancak alemler için bir öğüttür. Sizden, doğru olmak isteyenler için.”¹ Elbetteki kişinin özüyle, sözüyle ve eylemiyle uyumlu olması çok önemlidir. Kurtuluşa ermek isteyen herkes ticarete, antlaşmalara bağlılıkta, tanıklıkta, komşularla ilişkilerinde, devlet görevlerinde ve kendisine emanet edilen her işte doğru olmalıdır. Hz. Muhammed (a.s.), şu sözünde doğruluğun cennete gitmeye vesile olan davranışlardan olduğunu belirtmiştir: “Doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de cennete götürür. Kişi, doğru söyler ve doğruyu araştırır da sonunda Allah katında sıddîk (doğru sözlü) diye yazılır. Yalancılık kötülüğe götürür. Kötülük de ateşe götürür. Kişi yalan söyler ve yalanı araştırır da sonunda Allah katında yalancı diye yazılır.”² “İslam'da esas olan Allah'a iman ve doğruluktur; Allah için özü, sözü, işi ve davranışları bir olmaktır. Resulullah (a.s.) bir bedeviye: ‘Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol, cennete girersin.’ buyurdu. Mümin doğru olduktan sonra, meleklerin de duası bereketiyle işi rast gider, zor işler kolaylaşır, önüne çıkan yokuşlar inişe döner...”³ Hz. Ali'nin: “Doğruluğa sarılın, doğruluk kurtarıcıdır.” dediği rivayet edilmiştir.⁴

Doğruluk o kadar önemli ve değerli bir haslettir ki Allah, kendisinin de dosdoğru bir yol üzerinde olduğunu bildirmiştir: “Kuşkusuz ki ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvendim. O'nun, perçeminden tutmadığı hiçbir canlı yoktur. Kuşkusuz ki benim Rabbim, dosdoğru bir yol üzerindedir.”⁵ Allah, kendisinin dosdoğru bir yol üzerinde olduğunu bildirdiği gibi, kendisini en doğru sözlü olarak da tanıtmaktadır. En

¹ Tekvir, 81/25-28.

² Buhari, Edeb 69; Müslim, Birr 102; Ebu Davud, Edeb 88; Tirmizi, Birr 46.

³ Duman; Beyânu'l-Hak, 2/202.

⁴ Mehdi Sadr; Ehl-i Beyt Ahlâkı, Çev. Vahdettin İnce, İnsan Yay., İstanbul 2005, s. 28.

⁵ Hud, 11/56.

doğru sözlü Allah'tır ve Allah'tan daha doğru sözlü hiç kimse olamaz. Allah, kullarının da kendisi gibi doğru sözlü olmasını istemektedir. Öyleyse kurtuluşa ermek isteyenler, Allah'ın ahlakını izleyerek düşüncesinde, sözünde ve eyleminde doğru olmalıdır: “İnanıp iyi işler yapanları içlerinde sürekli, sonsuza kadar kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdireceğiz. Bu, Allah'ın gerçek bir vaadidir. Allah'tan daha doğru sözlü kim vardır? Bu, ne sizin arzularınıza ne de kitap ehlinin arzularına göre değildir. Kim bir kötülük yaparsa onun karşılığını görür. O, kendisi için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamaz. Erkek veya kadın, her kim inanarak iyi işler yaparsa işte onlar cennete girerler ve en küçük bir haksızlığa uğratılmazlar.”¹ Kur'an'a göre, insanlar için dosdoğru yol, yalnızca Allah'a kulluk yoludur: “Kuşkusuz ki Allah benim de Rabbidir, sizin de Rabbinizdir. O'na kulluk edin. Dosdoğru yol işte budur.”² Peygamber de dosdoğru bir yol üzerindedir: “Sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl. Kuşkusuz ki sen, dosdoğru bir yol üzerindesin. Kuşkusuz ki o vahyedilen, hem sana hem de toplumuna bir öğüttür. Siz sorumlu tutulacaksınız.”³ Peygamberler, hem dosdoğru bir yol üzerindedirler hem de kendileri doğru sözlü kimselerdir ve doğruluklarından dolayı övülmüşlerdir: “Kitapta İsmail'i de an. Kuşkusuz ki o verdiği söze bağlı, doğru sözlü biriydi ve peygamber bir elçiydi. O, ailesine namazı ve zekatı emrederdi. O, Rabbi katında beğenilmiş biriydi. Kitapta İdris'i de an. Kuşkusuz ki o, doğru sözlü bir peygamberdi. Onu yüce bir mekana yükselttik.”⁴ Yalnızca peygamberler değil doğru olan herkes övülmüştür: “Sabredenleri, doğru olanları, gönülden boyun eğenleri, karşılıksız harcayanları ve seher vakitlerinde bağışlanma dileyenleri de Allah görür.”⁵ Doğruluk, Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerin de yoludur. Her müslüman, Allah'tan kendisini doğru yola; kendilerine nimet verdiği o bahtiyar kimselerin yoluna ulaştırmasını ister: “Bizi doğru yola ulaştır. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Kendilerine gazap edilenlerin ve sapıkların yoluna değil.”⁶ Allah, doğru kimseleri doğrulukları nedeniyle kesinlikle ödüllendirecektir. Allah'ın ödüllendirmesi kurtuluşa ermeyi gösteren işaretlerdendir: “İnananlardan Allah'a verdikleri sözü gerçekleştiren adamlar vardır. Onlardan kimi adağını yerine getirdi, kimi de bekliyor. Onlar, sözlerini asla değiştirmediler. Ki Allah, doğruları doğruluklarından

¹ Nisa, 4/122-124.

² Al-i İmran, 3/51; Yasin, 36/60-62; Zuhuruf, 43/64.

³ Zuhuruf, 43/43-44; Hac, 22/67-69.

⁴ Meryem, 19/54-57.

⁵ Al-i İmran, 3/17.

⁶ Fatıha, 1/6-7; Nisa, 4/69.

dolayı ödüllendirsin ve ikiyüzlülere de dilerse azap etsin yahut tevbelerini kabul etsin. Kuşkusuz ki Allah bağışlayandır, acıyandır.”¹ Düşman bile olsa doğru davranan herkese karşı doğru olmak, yalan, hile, aldatma gibi yollara başvurmamak gerekir: “Mescid-i Haram’ın yanında antlaşma yaptıklarınız dışında ortak koşanlar için Allah katında ve elçisi katında nasıl bir antlaşma olabilir? Öyleyse onlar size doğru davrandıkça siz de onlara doğru davranın. Kuşkusuz ki Allah sakınanları sever.”² Eğer bir kişi doğru olarak kabul ettiklerini kendisinin uygulama imkanı varken uygulamıyorsa o kişinin samimiyetinden kuşku duyulur. Eğer kişinin söyledikleriyle eylemleri uyum içerisinde değilse, öğütlerinin değeri olmaz ve tesiri az olur: “Siz kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?”³

Allah’a inanıp sonra da doğru olanlar, melekler tarafından kurtuluşla ve elde edecekleri ödüllerle müjdelenmektedir: “Kuşkusuz ki, ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip sonra da doğru olanlar üzerine, melekler: ‘Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin.’ diye inerler. Biz, dünya yaşamında da ahirette de sizin dostlarınızız. Ahirette sizin için canlarınızın çektiği şeyler vardır. Orada sizin için istediğiniz şeyler vardır. Bağışlayan, acıyan katından bir ikram olarak...”⁴ “Melekler inananlara ölüm sırasında şöyle derler: Biz sizin dostlarıydık, yani dünya hayatında sizin arkadaşlarıydık. Sizi doğrultuyor, başarıya ulaştırıyor ve Allah’ın emri ile sizi koruyorduk. Ahirette de böyle sizinle birlikte olacağız. Kabirlerde ve sura üfürüldüğü anda sizden yalnızlığı giderip sizinle arkadaş olacağız. Yeniden diriltirme ve kalkış gününde size güven vereceğiz. Sizi doğru yoldan geçireceğiz ve naim cennetlerine ulaştıracacağız. ‘Orada canlarınızın çektiği şeyler sizindir.’ Cennette sizin için, canların çektiği ve gözleri aydın edecek şeylerden seçip beğendiğiniz her şey vardır. ‘Orada istediğiniz her şey vardır.’ Ne isterseniz bulacaksınız. Seçtiğiniz şey, seçtiğiniz gibi sizin önünüze hazır gelecektir. ‘Bağışlayan, acıyan Allah’tan bir ikram olarak.’...”⁵ Doğrular, hak ettikleri karşılığı dünyada göremeseler bile ahirette mutlaka doğruluklarının yararını görürler. Kurtuluşa erip sonsuz mutluluk yurdu olan cennete girerler ve böylece doğruluğun ödülünü elde etmiş olurlar: “Allah dedi ki: İşte bu, doğrulara doğruluklarının yarar verdiği gündür. Onlara

¹ Ahzab, 33/23-24; Al-i İmran, 3/101; Hicr, 15/64; Meryem, 19/19, 54, 56; Ankebut, 29/3; Ahkaf, 46/16.

² Tevbe, 9/7.

³ Bakara, 2/44; Saf, 61/2-3.

⁴ Fussilet, 41/30-32; Ahkaf, 46/13-14.

⁵ İbn Kesir; Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, 4/99.

içlerinde sürekli, sonsuza kadar kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan hoşnut olmuş, onlar da O’ndan hoşnut olmuşlardır. Büyük başarı işte budur.”¹ “Ayet, sadıklara özel bir itinayla yaklaşıyor ve onlara bir müjde veriyor. İfade-nin mutlak oluşu gösteriyor ki, kastedilenler, dosdoğru yol üzere inmiş samimi iman sa-hibi tüm sadıklardır. Bu tarz bir doğruluk, kişilerin kıyamet günü kurtuluşlarının garan-tisidir. Sadıkların ulu Allah’ın rızasına nail olmaları ve kendilerinin de O’ndan hoşnut olmaları kuşkusuz O’nun onur verici bir bağışdır.”² “Hz. İsa’dan alınan cevaptan sonra mahşer gününün tanımı yapılmakta ve kimlerin kurtuluşa ereceği açıklanmaktadır: 1. Mahşer gününde doğruluk fayda verecektir. Allah, ayetin birinci bölümünde ‘fayda’ kavramına yer vermekte, insanları bu kavramla motive etmektedir. İnsanoğlu dünyada düşünce, inanç ve eylem bakımından ahirette fayda verecek olanı hayata geçirmeli ve planlamalıdır. Yüce Allah mahşerde özü sözü bir olmanın fayda vereceğini beyan etmekle, sadakatin önde gelen ahlakî ve dinî bir değer olduğunu vurgulamaktadır. Sadakat, hakikatin arkasında durmak, özü sözü doğru olmak, çifte standartlı olmamayı ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, gönlünde tevhid inancına sahip olan, ağzıyla bunu ifade eden ve bunun arkasında duran insan fayda görecektir. 2. Göreceği fayda nedir? Bu soruya Allah yukarıdaki ayette iki madde ile cevap vermektedir. a) İçinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. b) Allah onlardan razı olacak, onlar da Allah’tan razı olacaklardır. Cennet ve Allah’ın rızasını kazanmak, sadakatin mahşerde temin ettiği fayda olacaktır. Ayetin başında fayda olarak nitelendirilen ödül, ayetin sonunda büyük kurtuluş ve kazanç adını almaktadır.”³

İnsan, kiminle arkadaşlık eder, kimlerle beraber olursa mutlaka onlardan etkilenir. İyi kimseler, hem dünyada hem de ahirette iyi ve doğru kimselerle birlikte olmayı isterler. Allah, iyi kimseleri sayıp onların çok iyi arkadaşlar olduklarını bildirmiştir. Bu çok iyi arkadaşların içerisinde dosdoğru olan kimseleri de saymıştır: “Kim Allah’a ve Resule itaat ederse, işte onlar Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, dosdoğru olanlar, şehitler ve iyi kimselerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaşlardır!”⁴ Allah, inananlara dosdoğru olmalarını emrederken doğrularla birlikte olmalarını da emretmiştir: “Ey inananlar! Allah’tan sakının ve doğrularla birlikte olun.”⁵ Kur’an

¹ Maide, 5/119.

² Derveze; et-Tefsirü’l-Hadis, 7/206-207.

³ Bayraklı; Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri, 6/213.

⁴ Nisa, 4/69.

⁵ Tevbe, 9/119; Yusuf, 12/101.

doğru kimselerin arkadaşlığının öneminden bahsetmişken kötü kimselerle dostluğun olumsuz sonuçlarını da haber vermiştir. Arkadaşın kötüsü, belki de dünyadaki kötülüklerin en kötüsüdür. Yanlış yola gitmiş ve birçok kötülüklere batmış insanlar, genelde kötü arkadaş kurbanı olduklarını ifade ederler. Kötü arkadaşların içerisinde kötü insanların yanında insanları doğru yoldan saptırmaya çalışan şeytanlar da bulunmaktadır. İnsanı Allah'tan ve iyiliklerden uzaklaştıran her şey, geniş anlamıyla şeytan olarak değerlendirilebilir.¹ Kişi, hesap gününde kötü kimseleri ve şeytanı dost edindiğine, Peygamberle birlikte bir yol edinmediğine pişmanlığını ifade edecektir ama son pişmanlık fayda vermeyecektir: “O gün gök bulutlarla yarılr ve melekler ardarda indirilir. İşte o gün gerçek egemenlik Rahman’ındır. O gün, inkarcılar için çok zor bir gündür. O gün zalim, ellerini ısırarak der ki: ‘Keşke ben de Resulle birlikte bir yol edinseydim. Yazık bana, keşke ben falan kimseyi dost edinmeseydim! O, beni zikir bana geldikten sonra ondan saptırdı. Zaten şeytan, insanı yalnız bırakıp rezil eder.”²

Kur’an, hem peygambere hem de bütün müminlere dosdoğru olmayı emretmiştir: “Sen ve seninle birlikte tevbe edenler, emrolunduğunuz gibi dosdoğru olun. Sınırı aşmayın. Kuşkusuz ki O, yaptıklarınızı görmektedir.”³ Ayette belirtilen doğruluk, emredilen yani vahiyle bildirilen yoldur. Bu yol, her türlü aşırılıklardan uzak, denge ve adalet yolu olan İslam yoludur. Allah’a teslim olmak anlamındaki İslam yolunu benimseyenler, istikamet üzeredirler ve kurtuluşa ererler. Elmalılı Hamdi Yazır’a göre istikamet, yüksek bir makam ve zor bir yoldur. Bundan dolayı da istikamet üzere olanlar, kurtuluşa ererler: “Hakk’a vusul için istikametten başka yol olmadığı gibi, her hususta kemali istikamet kadar yüksek bir makam ve onun kadar zor hiçbir emir yoktur. Herhangi bir gaye olursa olsun, ona vusulün en kısa yolu tariki istikamet olmakla beraber evvela her işte vahid olan noktai istikameti tayin etmek zor, saniyen muhtelif noktaların alakasından sıyrılıp da sarsılmadan ve dosdoğru o noktaya yürümek daha zor, salisen vasıl olduktan sonra aynı istikamette hiç eğilmeden devam ve sebat edebilmek büsbütün zordur.”⁴ “Ayet-i kerimede emredilen istikamet (doğru olmak); Kur’an-ı Kerim’de geldiği gibi, gaybın tümüne inanmayı dinin usul ve esaslarında anlaşmazlık ve ayrılığa düşmemeyi gerektiren yüce bir mertebedir. Çünkü dinin usul ve esaslarında ihtilaf edip ayrılığa düşenleri Allah helak ve azap ile tehdit etmiştir. Doğruluk ve

¹ Şeytan hakkında bilgi için bkz.: Kırca; “Şeytan” md., İslamî Kavramlar, s. 654-656.

² Furkan, 25/25-29.

³ Hud, 11/112; Şura, 42/15.

⁴ Elmalılı; Hak Dini Kur’an Dili, 4/2830.

istikamet, kitabın emrettiği ibadet ve muameleleri eksiksiz yapmayı, görüşlerin ayrılması ve çekişme anlarında kitabın hükmüne başvurmayı gerektirir. Allah'ın peygamberine : 'Doğru ol' diye emretmiş olması, doğruluk ve istikametin yüce bir mertebe olduğunu göstermiyor mu? Peygamber (a.s.) doğru yoldaki müstakim halini devam ettirmekte idi. Musa ve Harun da bununla emrolunmuşlardı. Doğruluk, başarılı olmanın en ideal yoludur... Doğruluk ve istikamet, dinin ruhunun ameli uygulamasıdır.”¹

Kur'an'da, doğruluk övülmüşken karşıtı olan yalancılık da yerilmiştir, yalan sözden ve doğruyu yalanlamaktan kaçınmak emredimiştir: “Bu, böyledir. Kim Allah'ın yasaklarına saygılı olursa bu, Rabbinin katında kendisi için daha iyidir. Size okunanlar dışındaki hayvanlar size helal kılındı. Artık putların pisliğinden kaçın, yalan sözden de kaçın.”² Rahmanın iyi kullarının özelliklerinden biri de yalandan uzak durmaktır: “Kim tevbe edip iyi iş yaparsa kuşkusuz ki o, Allah'a gereği gibi dönmüş olur. Onlar, yalana tanıklık etmezler. Boş şeylere rastladıkları zaman ağırbaşlılıkla geçip giderler.”³ Yalanın en kötüsü de Allah hakkında söylenenlerdir. Allah'ın emretmediği bir şeyi Allah'ın emri, yasaklamadığı bir şeyi de Allah'ın yasağı gibi göstermek, Allah adına haram ve helal belirlemek yalanın en kötüsüdür ve bunu yapanlar kurtuluşa eremeyeceklerdir: “Allah hakkında yalan söyleyen ve doğru kendisine gelmişken onu yalanlayandan daha zalim kim vardır? İnkarcılar için cehennemde bir sığınak yok mudur?”⁴ “Allah hakkında yalan uyduran yahut O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim vardır? Kuşkusuz ki haksızlık yapanlar kurtuluşa eremezler.”⁵ “Dillerinizin yalan nitelendirmesinden ötürü: 'Bu helaldir, bu da haramdır.' demeyin. Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Kuşkusuz ki Allah hakkında yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler.”⁶ Bir rivayete göre Hz. Muhammed (a.s.), yalan yere yemin etmenin insanın cehenneme gitmesine neden olacağını söylemiştir: “Kim, (hüküm yönünden yapması gereken) bir yeminde, bile bile yalan yere yemin ederse bu yemini sebebiyle cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁷

Toplunun mutluluğu ya da mutsuzluğu, dilin doğruluğuna ya da yalancılığına bağlıdır.

¹ Hicazi; Furkan Tefsiri, 3/151.

² Hac, 22/30.

³ Furkan, 25/71-72.

⁴ Zümer, 39/32, 60.

⁵ Enam, 6/21; Araf, 7/37; Yunus, 10/17, 60, 69; Hud, 11/18; Kehf, 18/15; Ankebut, 29/68; Saf, 61/7.

⁶ Nahl, 16/116.

⁷ Ebu Davud; Eyman 1.

Eğer dil, doğru bir söyleme sahipse, nefsin duygu ve isteklerini olduğu gibi ifade eden güvenilir bir tercüman ise karşılıklı güven ve anlaşma misyonunu sağlıklı biçimde yerine getirmiş olur. Böyle bir dil, hayrın, iyiliğin öncüsüdür. Sevgi ve barışın elçisidir. Bir dil, aldatıcı, yalancı ve çarpıtıcı ise, duyguları objektif olarak aktarmayan hain bir tercüman ise, ifadeleri çarpıtıyorsa o, kötülüğün öncüsüdür. Yabancılaşmanın, fert ve toplum arasında düşmanlık meydana getirmenin davetçisi olur. Toplumun dinamiklerini yıkan bir balyoz işlevini görür. Bu yüzden doğruluk, toplum için bir zorunluluktur. Hayati bir ihtiyaçtır. İnsan hayatı üzerinde derin izleri ve yansımaları vardır. Mutlu bir toplumun sosyal düzeni, doğruluk niteliğine sahiptir. Doğruluk, toplumsal mutluluğun ahlaki sembolüdür. Toplumu meydana getiren fertlerin, istikamet sahibi oluşlarının, şerefli öğeler olduklarının kanıtıdır. Güzel dinlemenin, güzel övgü ve takdirlerin, insanların güvenini kazanmanın güçlü bir etkenidir.¹ Görüldüğü gibi doğruluk, dünyada güven ve sevginin oluşmasında, ahirette kurtuluşun elde edilmesinde ve cennet nimetlerinin kazanılmasında olumlu katkı sağlayan etkenlerdendir. Karşıtı olan yalancılık ise dünyada güvensizlik ve nefretin oluşmasına, ahirette kurtuluşu kaybetmeye ve cehennem azaplarına uğramaya neden olan davranışlardır.

2.1.6.14. Alçak Gönüllü Olmak

Alçak gönüllülük, Arapça tevazu sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Tevazu sözcüğü de Türkçeye geçmiş ve türevleriyle birlikte, “insanın kendini diğer insanlardan üstün görmemesi; makamı, mevki, ilmi, zenginliği, gücü, kuvveti vs. ne olursa olsun, diğer insanlara karşı büyüklenmemesi, kibir ve gurura kapılmaması, kendini ihtiyaçsız görmemesi” anlamlarında kullanılmaktadır. Kur’an’da geçen “zül, hevn, muhbit ve huşu” sözcükleri de alçak gönüllü olmayı ifade etmektedir. Buna göre kişinin kendisini diğer insanlardan üstün görmemesi, büyüklenmemesi, şımarmaması, bütün insanlara bir göz ile bakması, yaratılanı yaratandan dolayı hoş görmesi vb. davranışlar alçak gönüllü olmanın işaretlerindendir. İnsana, sahip olduğu maddi ve manevi bütün nimetleri veren Allah’tır. İnsan, bu dünyada ebedi değildir. Ne kadar çok nimet sahibi olursa olsun, ne kadar çok yaşarsa yaşasın kesinlikle ölüm gelip çatacak ve insan bu dünyadan ayrılıp ahiret hayatına kavuşacaktır. Bundan kaçış yoktur. Mülkün gerçek sahibi yalnızca Allah’tır. İnsan, geçmişi düşünüp tarihe ibret nazarıyla baktığı zaman nice kralların,

¹ Mehdi Sadr; Ehl-i Beyt Ahlâkı, s. 28-29.

nice zenginlerin, nice kahramanların, nice alimlerin, nice sanatçıların vb. birçok alanda öne çıkmış, ün kazanmış kişilerin yaşadığını ama hiçbirinin bu dünyada ebedi kalmadığını, ölüp gittiğini görür. Kendisinin, bu dünyada kalış süresi belli olmayan bir konuk olduğunun farkına varır. Bu nedenle hiç kimse, kendisini bir başkasından üstün görmemeli, başkalarına karşı üstünlük taslamamalıdır. Yunus Emre'nin ifadesiyle, cümle yaratılmışı, yaratandan ötürü hoş görmeli, yetmiş iki millete bir göz ile bakmalıdır.¹

Kur'an'da, alçak gönüllü insanlar övülüp alçak gönüllü olmanın ahirette kurtuluşu elde etmede olumlu katkı sağlayan bir etken olduğu belirtilmiştir: “İnanıp iyi işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere / alçak gönüllü olanlara gelince, işte onlar cennet halkıdır. Onlar, orada sürekli kalıcıdırlar.”² “Rahman'ın kulları, yeryüzünde alçakgönüllü olarak yürürler. Cahiller onlara laf atınca: ‘Selam.’ derler.”³ “Allah'ın kulları yeryüzünde büyüklük taslamadan yumuşak huylulukla, sakinlikle ve ağırbaşlılıkla yürürler. Orada bozgunculuk ve Allah'a isyan olan şeyleri yapmak için çalışmazlar.”⁴ “Allah, ortak koşanların cahilliklerini Kur'an'a ve peygamberliğe dil uzatmalarını zikredince, mümin kullarını ve onların niteliklerini de zikretti ve onları onurlandırmak için “Kulunu bir gece yürüten Allah, yücedir...(İsra 17/1)” ayetinde olduğu gibi kendisine kul olduklarını da ekledi... Onlar, yeryüzünde yumuşak huylu ve alçak gönüllü olarak yürürler, aşırılıklardan uzak ve orta yollu biçimde hareket ederler. Orta yollu olmak, ağırbaşlılık ve güzel davranış peygamberlik ahlakındandır.”⁵ Peygamberlik ahlakına sahip olanlar, ahirette peygamberlerle beraber olurlar. Peygamberlerin ahiretteki yeri ise cennettir.

Allah, peygamberine alçak gönüllü kullarını müjdelemesini emretmiştir. Sık sık vurguladığımız gibi herhangi bir güzel davranışından dolayı övülen kulların “başka güzel davranışları yok veya az var” biçiminde anlaşılmamalıdır. Örneğin, şu ayette müjdelenmesi istenen kulların, alçak gönüllülük yanında Allah anıldığı zaman duyarlı olmaları, sıkıntılara sabretmeleri, namazı kılmaları ve infak etmeleri gibi başka güzel davranışları da bulunmaktadır: “Allah'ın, kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar diye her topluluk için bir ibadet yöntemi belirledik. Sizin

¹ Faruk Kadri Timurtaş; Yunus Emre Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986, s. 17, 70.

² Hud, 11/23.

³ Furkan, 25/63.

⁴ Taberi; Camiu'l-Beyan, 11/33.

⁵ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 13/67-68.

tanrınız bir tek tanrıdır. Öyleyse yalnız O'na teslim olun. Alçak gönüllü kişileri müjdele. Allah anıldığı zaman onların kalpleri titrer. Onlar kendilerine dokunan sıkıntılara sabrederler, namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan infak ederler.”¹ “Ayette geçen muhibtîn, Allah’a büyük saygı duyan ve içtenlikle ibadet eden mütevazı kullardır.”² Allah, yalnızca kendisine karşı değil anaya ve babaya karşı da alçak gönüllü olunmasını emretmiştir: “Rabbın yalnızca kendisine tapmanızı ve anaya babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden biri yahut her ikisi senin yanında yaşlılığa ulaşırsa sakın onlara: ‘öf’ deme, onları azarlama ve onlara güzel söz söyle! İkisine de acımadan dolayı alçak gönüllülük kanadını indir ve: ‘Rabbim, küçükken beni büyütüp yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı!’ de.”³ Anne, baba ve yardıma muhtaç olan insanlar başta olmak üzere herkese karşı alçak gönüllü olmak gerekir. Kişinin, kendinden daha üst konumda olan kişilere karşı alçak gönüllülüğü aslında gerçek bir alçak gönüllülük sayılmaz. Çünkü o kişiden herhangi bir beklenti veya korkuya dayanıyor olabilir. Ama kişinin kendisinden güçsüz kişilere karşı alçak gönüllü olması, bir beklenti veya korkuya dayanmadığı için gerçek bir tevazudur. Allah, sevdiği topluluğun özellikleri içerisinde alçak gönüllü olmayı da saymıştır. Allah’ın sevmesi ise kurtuluşu elde edip cennete gitmeye bir işarettir, bir vesiledir: “Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse Allah bir toplum getirir ki Allah onları sever onlar da Allah’ı severler. Onlar inananlara karşı alçak gönüllü, inkarcılara karşı onurludurlar. Allah yolunda çalışırlar, kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah’ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah geniştir, bilendir.”⁴ Derin saygı ve korku ifade eden huşu ve haşyet sözcükleri, alçak gönüllülük anlamına da gelir: “Kim, Allah’a ve elçisine itaat eder, Allah’a karşı alçak gönüllü olur ve O’ndan sakınırsa, işte onlar kazananlardır.”⁵

Alçak gönüllülüğün karşıt anlamlısı olan büyükleme, şımarma, insanlar arasında ayırım yapıp küçümseme vb. davranışlar ise yerilmiş, dolayısıyla kurtuluşa ermeye engel bir davranış olarak gösterilmiştir: “Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Kuşkusuz ki Allah kendini beğenip övünen hiç kimseyi sevmez.”⁶ Allah’ın sevmemesi, kişinin kurtuluşu kaybedip cehenneme gitmesi ve orada çeşitli cezalara çarptırılması anlamına gelebilir. Kur’an, haksız yere büyüklük taslayıp

¹ Hac, 22/34-35.

² Duman; Beyânu’l-Hak, 2/535.

³ İsra, 17/23-24.

⁴ Maide, 5/54.

⁵ Nur, 24/52; Müminun, 23/1-2.

⁶ Lokman, 31/18; Nisa, 4/36, 173; Zümer, 39/60, 71-72.

sonunda hüsrana uğrayan pek çok kimseden söz etmektedir. Firavun ve askerleri büyüklük taslamışlar, suçlarının cezasını ise hem bu dünyada sahip oldukları nimet ellerinden alınıp suda boğularak görmüşler, hem de ahirette kurtuluşu kaybedip ebedi cehennem azabına çarptırılarak göreceklerdir: “Firavun dedi ki: ‘Ey ileri gelenler! Ben, sizin için benden başka bir tanrı bilmedim. Ey Haman! Haydi, benim için çamurun üzerine bir ateş yak, bana bir kule yap! Belki ben, Musa’nın tanrısına ulaşırım. Kuşkusuz ki ben, onun yalancılardan olduğunu sanıyorum.’ O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve kendilerinin bize döndürülmeyeceklerini sandılar. Biz de onu ve askerlerini yakalayıp hepsini denizin içine attık. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna haydi bak! Onları, ateşe çağıran önderler yaptık. Kıyamet günü de onlara yardım edilmez. Bu dünyada onların ardına bir lanet taktık. Kıyamet günü ise onlar, çirkinleştirilen kimselerdendir.”¹ Karun da zenginliğiyle şırmamış ve büyüklük taslamıştı ama malı kendisine hiçbir yarar sağlamamış, malıyla birlikte yok edilmiş ve böylece kurtuluşu kaybedenlerden olmuştu.² Karun gibi davranan başkaları da aynı kötü sonuçla karşılaşacaktır.³ Hz. Muhammed’den gelen rivayetlerde kibrin kurtuluşu kaybetmeye neden olacağı, kibirden uzak durmanın ise kurtuluşa ermeye vesile olacağı bildirilmiştir: “Kim şu üç şeyden uzak olarak ölürse cennete girer: Kibir, gulûl / devlet malını aşırma, borç.”⁴ “Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan bir kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan bir kimse de cennete girmez.”⁵ “Kibirliler, kıyamet günü küçük karıncalar gibi haşrolunurlar. Onları her yönden zillet bürümüştür. Cehennemde Bûles / Umutsuzluk denen bir hapis haneye sevk edilirler. Ateşlerin ateşi onları bürür. Onlara, cehennem halkının irinlerinden oluşan ve “tînetu'l-habal / irin çamuru” denilen bir içecek verilir.”⁶

Kur’an’da İblis’in suçu anlatılırken, alçak gönüllülüğe aykırı hareket etmesinden; büyüklük taslamasından söz edilir: “Hani, meleklere: ‘Adem’e secde edin.’ demiştik. Hemen secde ettiler ancak İblis secde etmedi, karşı çıktı, büyüklendi ve kafirlerden oldu.”⁷ Allah’ın bir yaratığı olan İblis, Allah’ın kendisine secde etmeye karşı çıkmamıştır. Ama kendisi gibi bir mahluk olan Adem’e secde emrine karşı çıkıp

¹ Kasas, 28/38-42; Yunus, 10/75; Müminun, 23/46; Ankebut, 29/39.

² Kasas, 28/76-84.

³ Kehf, 18/32-44.

⁴ Tirmizi, Siyer 21.

⁵ Müslim, İman 147; Ebu Davud, Edeb 29; Tirmizi, Birr 61.

⁶ Tirmizi, Kıyamet 48.

⁷ Bakara, 2/34; Sad, 38/74; Araf, 7/11-25; Hicr, 15/28-44; İsra, 17/61-65; Kehf, 18/50; Taha, 20/115-127.

büyüklik tasladığı için kafirlerden olmuştur. İşte Allah'ın emrine karşı alçak gönüllü olmamak ve daha da ileri gidip büyüklik taslayarak kendisini müstağni görmek, kafirliğe kadar varacak çirkin bir davranıştır. Birçok ayette belirtildiği gibi kafirlerin yeri de cehennemdir. Allah'ın bir yaratığı olan İblis alçak gönüllülük göstermeyerek kurtuluşu kaybetmişse, başka bir yaratığı olan insan da aynı eylemi yaptığı zaman İblis'in durumuna düşüp kurtuluşu kaybedebilir. Melekler ise, İblis'in ve büyüklik taslayan diğer müstekbirlerin aksine Rablerine kullukta büyüklik taslamayıp alçak gönüllülükle Allah'ın katında yüce makamlarda bulunan varlıklar olarak bildirilmiştir: “Kuşkusuz ki Rabbinin yanındakiler, O'na kulluktan büyüklenmezler. O'nu yüceltirler ve yalnız O'na secde ederler.”¹ İnsanın kendisini ihtiyaçsız ve yeterli görerek büyüklik taslaması, kendisini ve bütün mahlukatı yaratan Yüce Allah'a karşı bir saygısızlıktır. İnsan ya sahip olduğu zenginlikten, ya bulunduğu makamdan, ya ilminden ya da özel yetenek ve başarılarından dolayı büyüklik taslar. Oysa ki bütün bu nimetleri insana veren Allah'tır ve bunları insana ebedi olarak değil, geçici bir süre kullanmak üzere vermiştir, belirlediği zaman gelince de geri alacaktır. İnsan, dünyada sahip olduğu hiçbir nimetin ev sahibi konumunda değildir, kiracısı konumundadır. Allah'ın kendisine verdiği ömür sona erince sahip olduğu nimetlerin hepsini dünyada bırakıp gidecektir. Eğer yaşayan insanlar vermezlerse bir kefene bile sahip olamayacaktır. Böyle bir konumda olan bir varlığa büyüklik taslamak ve kendisini ihtiyaçsız görmesi yakışmaz. Büyüklik taslamak, Allah'a isyan ve nankörlük edenlerin; İblis, Firavun, Karun ve benzerlerinin yoludur, böyle kimseler de bunların yolundan giden kimselerdir. Kur'an'ın ifadesiyle, onların yeri cehennemdir ve onlar kurtuluşu kaybedenlerdir. Alçakgönüllü olanlar ise meleklerin yolundan giden kimselerdir. Bunların yeri ise cennettir. Kurtuluşu kazanıp cennet nimetlerine kavuşurlar ve sonsuz mutluluğu elde ederler.

2.1.6.15. Affetmek

Affetmek, Kur'an'da “afv”, “sfh” ve “gfr” kökünden türeyen kelimelerle ifade edilmiştir. Affetmek, herhangi bir suç işleyeni veya haksızlık yapanı, haksızlığa uğrayan kimsenin cezalandırma imkanı varken gerekli cezayı vermeyip bağışlaması demektir. Kurtuluşa erip cennete girmeyi hak eden müttaki kimselerin ahlaki özellikleri içerisinde

¹ Araf, 7/206; Nahl, 16/49; Enbiya, 21/19; Fussilet, 41/38.

insanları affetmek de bulunmaktadır: “Rabbiniz tarafından bağışlanmaya ve genişliği göklerle yer kadar olup sakınanlar için hazırlanan cennete koşun. Onlar bollukta ve darlıkta karşılıksız verirler, öfkelerine hakim olurlar ve insanları affederler. Allah, güzel davrananları sever. Onlar, çirkin bir iş yaptıklarında yahut nefislerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahları için bağışlanma dilerler. Günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir? Onlar yaptıkları şeylerde bile bile ısrar etmezler. İşte onların karşılığı Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içlerinde sürekli kalacakları cennetlerdir. Çalışanların ödülü ne güzeldir!”¹ Varlıklı mümin kimseler, kendilerine karşı herhangi bir kusur veya suç işleyenlere iyilik yapmaktan vazgeçmemeli ve onları affetmelidirler. Allah da böyle davrananları affedip bağışlar. Allah’ın bağışlaması ise kişinin kurtuluşa erip cennete girmesi anlamına gelir: “Sizden lütuf ve varlık sahibi kimseler yakınlarla, düşkünlere ve Allah yolunda göç edenlere vermemek için and içmesinler, affetsinler ve hoş görsünler. Allah’ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah bağışlayandır, acıyandır.”²

Kur’an’ın pek çok ayetinde Allah’ın affediciliğinden, bağışlayıcılığından ve kötülükleri örtmesinden söz edilip insanların da böyle olması istenmiştir. Allah, Uhud Savaşı’nda görevlerini gereğince yapmayarak müslümanların yenilmesine sebep olanları bile affetmiştir ve Peygamberinin de onları affetmesini istemiştir: “İki topluluğun karşılaştığı gün içinizden geri dönenleri, kazandıkları bazı şeyler yüzünden şeytan kaydırmak istemişti. Allah, onları affetti. Kuşkusuz ki Allah bağışlayandır, yumuşak davranandır.”³ “Allah’tan bir rahmet nedeniyle onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın kesinlikle çevrenden dağılıp giderlerdi. Öyleyse onları affet ve onlar için bağışlanma dile. İş konusunda onlara danış. Karar verdiğin zaman ise Allah’a güven. Kuşkusuz ki Allah, güvenenleri sever.”⁴ “İslam’ın eğitim metotlarından biri de affetmektir. Yerine göre af, cezadan daha etkili olur. Bu sebeple Allah, Al-i İmran Suresi 152. ve 155. ayetlerde müminlerin Uhud Savaşı’ndaki hatalarını affettiğini ilan etmiş, burada da Hz. Peygambere onları affetmesini, Allah tarafından bağışlanmaları için dua etmesini emretmiştir. Hz. Peygamberin sahabeye karşı yumuşak ve merhametli davranması sahabe üzerinde büyük bir etki göstermiştir.”⁵ Allah, açıklamadığı

¹ Al-i İmran, 3/133-136.

² Nur, 24/22; Nisa, 4/149; Tegabün, 64/14.

³ Al-i İmran, 3/155, 159.

⁴ Al-i İmran, 3/159.

⁵ Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur’an Yolu, 1/700.

konularda yanlışlık yapanları da affetmektedir: “Ey inananlar! Eğer size açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur’an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. Allah onları affetmiştir. Allah bağışlayandır, yumuşak davranandır.”¹ Allah, hiç kimseyi vermediği nimetlerden ve imkanlardan sorumlu tutmaz, çaresizlikten ve güçsüzlükten dolayı görevi yapamayanları affeder: “Melekler, kendi kendilerine zulmedenlerin canlarını alırken: ‘Ne işte idiniz?’ dediler. ‘Biz yeryüzünde zayıf düşürülmüş kimselerdik.’ dediler. Melekler: ‘Allah’ın yeri geniş değil miydi ki oraya göç etseydiniz?’ dediler. Onların barınağı cehennemdir. Orası ne kötü bir dönüş yeridir! Ancak, hiçbir çıkış yoluna güç yetiremeyen ve bir yol da bulamayan zayıf düşürülmüş erkekler, kadınlar ve çocuklar bunun dışındadır. Allah’ın onları affetmesi umulur. Allah affedendir, bağışlayandır.”² Allah, buzağıyı tanrı edinmek gibi çok büyük bir suçu bile affetmiştir. Üstelik ayette bu büyük suçu işleyenlerin tevbesinden bile söz edilmemektedir: “Kitap ehli, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Doğrusu Musa’dan bundan daha büyüğünü istemişler: ‘Allah’ı bize apaçık göster.’ demişlerdi de zulümleri yüzünden onları yıldırım yakalamıştı. Sonra kendilerine apaçık belgeler gelmesinin ardından buzağıyı tanrı edindiler. Bunu da affettik. Musa’ya apaçık bir kanıt verdik.”³ İnsanlar da Allah’ın yolunu tutup O’nun ahlakıyla ahlaklanarak kendilerine karşı işlenen suçu, suç ne kadar büyük olursa olsun affederlerse, bu güzel davranış onların ahirette kurtuluşa ulaşmalarına vesile olur. Böyle davrananlar zor bir işi başardıkları için Allah katında değer kazanırlar ve Allah onları ödüllendirir.

Allah’ın affını bildiren bu ayetlerden başka Allah’ın bağışlayan ve merhametli olduğunu bildiren ayetler de vardır. Bağışlamak da affetmekle aynı anlama gelmektedir. Allah, kendi yasakladığı herhangi bir şeyi zor durumda kaldığı için ihlal edenleri bağışlayacağını bildirmektedir: “Allah size yalnızca leşi, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim zorda kalırsa istekli olmayarak ve sınırı aşmadan yemesinde kendisine bir günah yoktur. Kuşkusuz ki Allah bağışlayandır, acıyandır.”⁴ Allah, büyük günahlardan kaçınan kimselerin kötülüklerini örtmektedir, yani cezayla karşılık vermeyip affetmektedir: “Eğer size yasaklanan şeylerin büyüklerinden kaçınırsanız, kötülüklerinizi örteriz ve sizi değerli bir girilecek yere

¹ Maide, 5/101.

² Nisa, 4/97-99.

³ Nisa, 4/153.

⁴ Bakara, 2/173.

girdiririz.”¹ “Toplanma günü için sizi biraraya topladığı gün, işte o, aldanma günüdür. Kim inanıp iyi iş yaparsa Allah, onun kötülüklerini örter ve altından ırmaklar akan cennetlere içlerinde sürekli, sonsuza kadar kalıcılar olarak girdirir. Büyük başarı işte budur.”² Allah herkesin değil, iyi hali görülen ve iyilik için çalışan kimselerin günahını örtmektedir. İşlenen her günah, kulu manevi anlamda Allah’tan uzaklaştırmaktadır. İşlenmiş olan günahı kurtulup Allah’a yaklaşmanın yolu ise tevbedir. Tevbe de yanlıştan doğruya dönüp, önceki yanlışlıktan pişman olup af dilemektir. Allah da af isteklerini kabul edip affedendir: “Sonra Adem Rabbinden sözler aldı, bunun üzerine Rabbi de onun tevbesini / günahından pişman olup af isteğini kabul etti. Kuşkusuz ki O tevbeyle kabul edendir, acıyandır.”³ Tevbenin mutlaka sözle olması gerekmez. Kişinin yaptığı kötülüğün farkına varıp içtenlikle pişman olması, o kötülükten vazgeçmesi ve kendisini düzeltmesi de gerçek anlamda bir tevbedir ve kişinin kurtuluşa ermesine vesile olacak davranışlardandır.

Kişinin veya toplumun, kendilerine yapılan saldırılara ve her türlü haksızlıklara dengiyle karşılık verme hakkı vardır. Hatta mecazi anlamda da olsa Allah’ın kendisi bile tuzağa tuzakla, aldatmaya aldatmakla, alay etmeye alay etmekle karşılık vermektedir: “Onlar tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.”⁴ “Kuşkusuz ki ikiyüzlüler Allah’ı aldatmaya çalışıyorlar. Oysa ki Allah, onları aldatır. Namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah’ı çok az anarlar.”⁵ “İnananlara rastladıkları zaman: ‘İnandık.’ dediler. Şeytanlarıyla başbaşa kaldıkları zaman ise: ‘Kuşkusuz ki biz sizinle birlikteyiz, biz yalnızca alay ediyoruz.’ dediler. Allah da onlarla alay eder ve onları azgınlıkları içinde bırakır, bocalayıp dururlar.”⁶ Bu ayetlere bakarak, Allah’ın insanların tuzak kurması gibi gerçek anlamda tuzak kurduğunu, ikiyüzlüleri aldattığını, alay ettiğini vb. hiçbir şekilde söyleyemeyiz. Burada anlatılan, Allah’ın insanların düşünce ve eylemlerine göre onlara muamele de bulunduğudur. Kişilerin veya toplumların, kendi haklarını korurken ve kendilerine yapılan haksızlığa karşılık verirken bile aşırı gidip sınırı aşmaları doğru değildir: “Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın ama aşırı gitmeyin. Kuşkusuz ki

¹ Nisa, 4/31; Enfal, 8/29; Furkan, 25/70; Ankebut, 29/7; Mümin, 40/58; Tahrim, 66/8.

² Tegabün, 64/9.

³ Bakara, 2/37.

⁴ Al-i İmran, 3/54; Neml, 27/50; Enfal, 8/30.

⁵ Nisa, 4/142; Bakara, 2/9.

⁶ Bakara, 2/14-15.

Allah, aşırı gidenleri sevmez.”¹ Kendisine haksızlık yapılan kişi, haksızlıklara dengiyle karşılık verebilir, böyle bir hakkı kullanması Allah tarafından verilmiş bir ruhsattır, isterse kullanabilir. Kullandığı zaman haksızlık yapmış olmaz, adalete uygun davranmış olur. Ama ceza verme imkanı varken kötülüğe kötülükle karşılık vermeyip affederse, bu çok daha üstün bir davranıştır ve Allah, onu ödüllendirecektir. Allah’ın ödüllendirmesi de ahirette kurtuluşa erip cennete gidileceğine bir işarettir: “Kendilerine bir haksızlık dokunduğu zaman, onlar yardımlaşırlar. Bir kötülüğün karşılığı, onun benzeri bir kötülüktür. Ama kim affeder, ıslah için çalışırsa onun ödülü Allah’a aittir. Kuşkusuz ki O, zalimleri sevmez. Kim, haksızlığa uğradıktan sonra öç alırsa, onların aleyhine bir yol yoktur. Ancak insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere saldırganlık yapanların aleyhine yol vardır. İşte onlar için acı verici bir azap vardır. Ama kim sabredip bağışlarsa kuşkusuz ki bu, kararlılık gerektiren işlerdendir.”²

Allah, kendisi affedici olduğu gibi kullarının da kusur ve suç sahiplerini bağışlayıp affetmelerini istemektedir: “Affa sarıl, iyiliği emret ve bilgisizlere aldırış etme.”³ “Affı ele al, halk ile muamelende evvela sühuleti iltizam et, nasın efalinden sana sühuletle gelenleri al ve onlara sühulet olanları yap, insanlar ile ilişkilerinde evvela hoşgörü ve kolaylık tarafını gözet; insanların işlerinden, kendilerine zor gelecek, zorluk verecek şeyleri isteme, teşdid-ü tazyiz taraftarı olma. Saniyen af hasletini tut, herkesin günahına bakma, kusur affetmek şiarın olsun.”⁴ Allah, elçisi Hz. Muhammed’den, lanetlediği birçok suçları olan ve peygambere karşı hainlik yapan kimseleri bile affetmesini istemiştir. Affetmek ve aldırış etmemek lütuf kabilinden güzel davranışlardır, birer ihsandır. Allah da ihsan sahiplerini sever: “Sağlam sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalplerini kaskatı yaptık. Sözleri konuldukları yerlerinden kaydırıyorlar. Kendilerine verilen öğütten pay almayı unuttular. İçlerinden çok azı dışında, onlardan hep hainlik görürsün. Yine de onları affet ve aldırış etme. Kuşkusuz ki Allah güzel davrananları sever.”⁵ “Peygamber (a.s.), Allah’ın yasaklarından biri çiğnendiği zaman çok öfkelenirdi, ama bazen kendi şahsına yapılan hakaretleri affederdi. Kasıtlı olmadan ve ısrarlı bir tutum içine girmeden bazı kimselerin yaptıkları tecavüze karşı bağışlayıcı olmak gerekir. ‘Kızdıkları zaman onlar, affederler.’ ‘Sizin affetmeniz, takvaya daha

¹ Bakara, 2/190; Maide, 5/87; Araf, 7/55.

² Şura, 42/39-43; Bakara, 2/194; Nahl, 16/125-126.

³ Araf, 7/199.

⁴ Elmalılı; Hak Dini Kur’an Dili, 3/2358.

⁵ Maide, 5/13; Bakara, 2/109, 178.

yakındır.’ ‘Öfkelerini yutkunurlar. İnsanları affederler.’ Buna benzer daha birçok af ayetleri vardır. Zulme karşı boyun eğip hakkı müdafaa etmemek, sefihleri cüretlendirip müminleri alçaltıyorsa, dinin yasaklarına el uzatılmasına sebebiyet veriyorsa o zaman hakkı müdafaa etmek vacip olmaktadır. Çünkü sefil insanların cüretlenmesine sebebiyet verecek şekilde müminlerin zillete düşmeleri elbette müslümanların hoşlanacakları durum değildir. Müslümanlara karşı mütecavizlik yapan kimselere karşı hakkı müdafaa etmek, elbette gereklidir. Mazlumun yardımcısı Allah’tır. Bu ifadelerin, affı teşvik eden ayetlerle çelişkisi yoktur. Her ne surette olursa olsun hakkı müdafaa etmek ve zulmü önlemek gerekir... Bir kimse kendisine zulmedeni affeder ve kendisiyle onun arasını düzeltirse onun sevabı Allah’a aittir. Şüphesiz bu onun için daha hayırlıdır.”¹ Korku veya tembellikten dolayı cezalandırmaktan vazgeçmek gerçek bir affetme anlamına gelmez. Kur’an’da övülen affetme, cezalandırma imkanı varken, sonucundan dolayı hiçbir korku ve endişeye kapılmadan yapılan affetme eylemidir.

Kötülüğe dengiyle karşılık vermeye izin verilmiş, böyle yapmayıp af etmek övülmüş, aftan daha da üstün olan kötülüğe iyilikle karşılık verme ise teşvik edilmiştir. İnsanın intikam duygusuyla hareket etmemesi, aklını kullanıp öfkesine hakim olması, yumuşak davranışlar gösterip affedici olması ve kötülüğü iyilikle gidermesi başarılması kolay olmayan büyük işlerdendir. Bunu ancak aklını ve vicdanını doğru kullanan ve duygularına hakim olabilen insanlar başarabilir. Bu yüzden de kötülüğe iyilikle karşılık veren insanlar, başarıya ulaşip kurtuluşu elde ederler ve cennete girerler: “Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, kör olan kimse gibi midir? Ancak sağlam akıl sahipleri düşünüp öğüt alır. Onlar, Allah’a verdikleri sözü tam olarak yerine getirirler ve sözleşmeyi bozmazlar. Onlar, Allah’ın birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştirirler. Rablerine saygı duyarlar ve kötü hesaptan korkarlar. Onlar, Rablerinin yüzünü arzulayarak sabrederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak harcarlar ve kötülüğü iyilikle savarlar. Yurdun sonu işte onlar içindir. Yurdun sonu Adn cennetleridir. Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla birlikte oraya girerler. Melekler de her kapıdan onların yanına girerler. ‘Sabretmenize karşılık size selam olsun. Yurdun sonu ne güzeldir!’ derler.”² “Kötülüğü iyilikle savmak, sağduyu sahibi akıllı kimselerin sonuncu nitelikleridir. Zira kötülüğü iyilikle savmak, aklın gereğidir. İyilikler, kötülükleri giderir. Kişinin kardeşine, içindeki kini

¹ Hicazi; Furkan Tefsiri, 5/443-444.

² Rad, 13/19-24.

çekip çıkaracak şekilde şefkat, merhamet ve güzellikle davranması, ona iyilik ve ihsanda bulunarak, kendisine karşı kalbinde sakladığı kıskançlık ve öfkeyi öldürmesi, elbette kendi yararına olacağı tecrübeyle sabittir. Sağduyu sahibi akıllı kimselerin mükafatlarına gelince, onlar dünyada huzur, saadet, rahatlık ve kalp sükûneti bulacaklardır. Ahirette ise onlar için, ahiret yurdunun güzel sonucu olan cennet vardır. Bu cennet bahçelerinin ağaçları yüksek, dalları yere yakındır. Nefsin çektiği, gözlerin lezzetli bulduğu her şey orada vardır. Onu Allah'ın, dostları ve sevgilileri için bir konukluk olarak hazırlamış olması, cenneti anlatmak için yetmez mi?"¹ Kötülüğe iyilikle karşılık vermek, yalnızca Muhammed ümmetinin değil Kur'an'dan önceki ilahi kitaplara inananların da övülen özelliklerindendir. İyi, güzel davranışları yapanlar kim olursa olsun takdir edilmekte ve ödüle layık görülmektedir. Bu bütün evreni adaletiyle kuşatan Yüce Allah'ın eşsiz adaletinin de bir gereğidir: "Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz, buna da inanırlar. Bu, onlara okunduğu zaman dediler ki: 'Buna inandık. Kuşkusuz ki bu, Rabbimizden gelen gerçektir. Kuşkusuz ki biz, bundan önce de müslümanlardık.' İşte onlara, sabretmelerine karşılık ödülleri iki kez verilir. Onlar, kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan karşılıksız harcarlar."² Kötülüğü iyilikle savma, diğer güzel davranışlarla birlikte kişinin kurtuluşa erip cennete gitmesine vesile olan bir davranıştır. Böyle kimselerin iki kez ödüllendirilmeleri, onların yalnız cennete gitmekle kalmayıp orada yüksek derecelere ulaşacaklarını da gösterir. Eğer cennette farklı dereceler olmazsa iki kez ödülle, bir kez ödül arasında hiçbir fark olmaz. İki kez ödülün biri dünyada diğeri ahirette biçiminde yapılacak yorum, iki kez ödüllendirilmeyecekler dünyada hiçbir ödül yoktur onlar yalnızca ahirette ödüllendirileceklerdir veya tersi olarak, yalnızca dünyada ödüllendirilecekler onlara ahirette ödül verilmeyecek gibi bir anlayışa götüreceği için isabetli olmaz.

Hz. Muhammed'e kötülüğü en güzel şekilde savması emredilmiştir: "İyilikle kötülük bir değildir. Kötülüğü en güzel biçimde sav. O zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki çok sıcak bir dosttur. Buna sabredenlerden başkası kavuşturulmaz. Buna, büyük pay sahibinden başkası kavuşturulmaz."³ Ayet kötülüğe kötülükle değil iyilikle karşılık verilmesini ve kötülüğün en güzel biçimde defedilmesini istemektedir. Bunu başaranların büyük pay sahibi oldukları bildirilmektedir. Bu büyük pay dünyada

¹ Hicazi; Furkan Tefsiri, 3/244.

² Kasas, 28/52-54.

³ Fussilet, 41/34-35; Müminun, 23/96.

saygınlık, huzur ve mutluluktur. Ahirette ise Allah'ın affına ve lütfuna kavuşmaktır. Ayetin ifadesinden bu davranışın, kurtuluşa erip cennet nimetlerine ve ebedi mutluluğa kavuşmaya katkı sağlayacağını çıkarabiliriz. Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak bazı müfessirlerin görüşleri şöyledir: “Allah’a inanıp O’na itaat etmekle, O’na ortak koşup isyan etmek bir değildir. Ey Muhammed, sana karşı cahillik edenin cahilliğini hilminle, sana kötülük edenin kötülüğünü ise affınla defet... İbn Abbas demiştir ki: Allah, müminlere öfke anında sabrı, kendilerine kötülük yapıldığında ise yumuşak davranış ve affı emretmiştir. Böyle yaptıkları zaman Allah, onları şeytandan korur ve düşmanlarını onlara boyun eğdirir. Böylece o, sanki çok yakın bir dost olur.”¹ “Kur’an’ın eşsiz öğretileri vardır. Kötülüğe kötülükle karşılık vermek düşmanlık ve kin doğurur. Kötülüğe iyilikle karşılık vermek aksine düşmanı dosta çevirir; nefsin şerefli, ahlakın güzel olduğuna delalet eder. Bazen insan kötülüğe kötülükle karşılık vermeye yeltenir. Böylesi bir durumda müslümana düşen, bunun şeytan vesvesesi ve dürtmesi olduğuna dikkat etmesidir. Acele etmemeli, müslümanlığına layık olan en güzelini yapmayı tercih etmelidir. Bu da sabır ve kötülüğü iyilikle defetmektir.”² “Bu ayet-i kerimeler davetçilerin kalplerine sebat vermek, onları Kur’an edebiyatı ile edeplendirmek için indirilmişlerdir. Hak yolunun davetçilerinin elbette ki elem ve eziyet verici durumlarla karşılaşacağını Allah bilmekte ve onlara şöyle demektedir: Allah’a davet etmek gibi bir güzellik ile bu davetten yüz çevirmek ve davetçileri kötülemek gibi bir fenalık elbette ki bir olmaz! Yegane kurtuluş, bu fenalık ve kötülüklerin iyiliklerle def edilmesidir. Bu, Kur’an’ın ilacıdır. Gerçekten de Peygamber (a.s.)’in ahlakı, Kur’an’dı. Kötülüğü, ondan daha güzel olan iyilikle def et. Örneğin: Öfkeyi sabırla, cehaleti yumuşak huylulukla, kötülüğü affetmekle def et. Sen düşmanına karşı böyle davrandığın takdirde bir de bakarsın ki o, daha önce sana hiç düşmanlık etmemiş sınımsız bir dost oluvermiştir! Kötülüğü iyilikle savma ahlakı, ancak musibetlere ve nahoş hallere karşı sabreden, eziyetlere karşı tahammül etmekte nefislerini razı kılan kimselere verilmiştir. Bunlar güçlü ve kuvvetli oldukları halde eziyetlere sabrederler. Güçlü, başkalarını yere yıkan değildir. Güçlü ancak, öfke anında nefsinin tutabilendir. Buna ancak hayırdan büyük pay sahibi olan kimse kavuşturulur. Nefis olgunluğuna ve mükemmeliyetine nail olan kimseler bu paya kavuşturulur. Bu yüksek bir mertebedir ve zorlu bir makamdır. İnsanın kötülüklerle iyilikle mukabele etmesi gerçekten tahammül edilecek bir iş değil-

¹ Taberi; Camiu’l-Beyan, 12/119.

² Derveze; et-Tefsirü’l-Hadis, 3/308.

dir. Özellikle insanlara menfaat temin etmek ve onların yararına çalışmak için eziyetlere tahammül etmek çok zordur.”¹ Bundan dolayı, bu güzel davranışları başarıyla yerine getirenler, diğer salih amellerinin de katkısıyla kurtuluşa erip cennete giderler.

2.2. DEĞER AÇISINDAN KUR’AN’DA KİMLİK VE KİŞİLİK

Kimlik, “Bireyin kendi kendisini, davranışları, ihtiyaçları, motivasyonları ve ilgileri belirli bir ölçüde tutarlılık gösteren, kendi kendine sadık, diğerlerinden ayrı ve farklı bir varlık gibi algılanmasını içeren, bilişsel ve duygusal nitelikte bileşik bir zihinsel yapıdır.” biçiminde tarif edilmiştir.² Kimlik, farklı statü ve gruplara aidiyeti ifade etmek için kullanılmaktadır. Birçok kimlik çeşidi vardır. Bir kişi birden çok kimliğe sahip olabilir. Konumuzu ilgilendiren herhangi bir dine mensubiyet yani dinî kimliktir. İnsanın herhangi bir dine mensubiyeti, görünüşte her ne kadar kendi seçimine bağlı olsa da gerçekte annenin, babanın, ailenin ve yakın çevrenin bir dine mensubiyette çok büyük tesiri bulunmaktadır. Dini çoğulculuğu savunanlara göre, “Bir kimsenin dinsel kimliğinde en büyük rolü kendisinden ziyade ailesi oynamaktadır. Bu da bilinçli olarak dikkate alındığında, kimse kimseyi, en azından dinî açıdan yargılamayacak, kınamayacak ve suçlamayacaktır. Bu tür bir anlayışa dayalı ilişkilerin var olduğu çok kültürlü ve çok dinli toplumlarda, din merkezli anlaşmazlıkların olmaması veya çok daha az bir dereceye inmesi çok muhtemeldir.”³ Bir dine mensup olmak kolayken o dinin gereklerini yerine getirmek aynı oranda kolay değildir. Kişi, müslüman kimliğine sahip olabilir ama o kimliğin gereği olan ibadetleri, ahlakî ve toplumsal kuralları bütünüyle veya kısmen uygulamayabilir. Hatta bunları hiç dikkate almayan ve önemsemeyen bir yaşam tarzına da sahip olabilir. Böyle davranıldığı zaman dinî kimlik, kişiyi kurtuluşa ulaştıramaz, kurtuluşuna olumlu bir katkı da sağlamaz. Kurtuluşa ermek için inancın yanında ibadet ve ahlakî kuralları da tatbik etmek gerekmektedir. Elbetteki inanç boyutu gözardı edilemez. Kur’an’a göre salih amellerin, Allah katında makbul olması için doğru inanca dayanması gerekir: “Erkek veya kadın, her kim inanarak iyi işler yaparsa işte onlar cennete girerler ve en küçük bir haksızlığa uğratılmazlar.”⁴ Eğer inanç, taklitle bağlı olmayan, araştırmaya dayalı samimi bir inançsa az veya çok pratiğe

¹ Hicazi; Furkan Tefsiri, 5/402.

² Bilgin, İnsan İlişkileri ve Kimlik, s. 182.

³ Yaran; “John Hick’in Din Felsefesinde Dinsel Çoğulculuk”, İslam ve Öteki, s. 152.

⁴ Nisa, 4/124; Nahl, 16/97; İsrâ, 17/19; Taha, 20/112; Enbiya, 21/94; Mümin, 40/40.

de yansır. Dinin “salih amel” tabiriyle ifade edilen pratiklerini yerine getirmek de kimlikten çok kişiliği ilgilendirir. Bu yüzden kurtuluşa erip cennete gitmekte esas unsur, kimlikten çok kişiliktir, denilebilir.

Celal Kırca, kimlik ve kişilik bilgisiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Kur’an’da Allah, insan ve kainat kavramlarının amacına uygun bir biçimde açıklandığı bilinen bir husustur. Zira Kur’an, bu üç kavram hakkında insana tanıtıcı bilgiler sunmaktadır. Allah’ı tanıtan bilgiler, özellikle O’nun ne olduğu veya ne olmadığına yönelik bilgileri ihtiva etmekte ve “kendisinden başka ilah olmayan” varlığın 95 sıfatından söz etmektedir. Bu tanım, hadislerde 99 olarak zikredilmektedir. İnsanı tanıtan bilgiler ise onun hem kimliğine, hem de kişiliğine yönelik bilgileri içermektedir. “Kim?” sorusunun cevabı, insanın kimliğini; “nasıl?” sorusunun cevabı ise onun kişiliğini açıklamaktadır. İnsanın sahip olduğu kimlik biri fıtrî (gayr-ı iradî); diğeri iradî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Fıtrî kimlik, insan kimliği başta olmak üzere cinsiyet ve etnik kimlikleri; iradî kimlik ise başta inanç kimliği olmak üzere medenî, ilmî, meslekî vs. gibi tercihe bağlı kimlikleri ihtiva etmektedir. Kur’an, bu kimliklerden irade dışı kimlikleri ne yüceltici ne de alçaltıcı olarak görür. Buna karşılık iradeye bağlı kimlikleri bir değer unsuru olarak kabul eder. Nitekim Kur’an’da inananlar ile inanmayanlar, bilenlerle bilmeyenler bir tutulmaz. Kur’an’da kişilikle ilgili bilgilerin boyutu ve içeriği, kimlik bilgisinin boyutu ve içeriğinden daha az ve daha dar değildir. Hatta çok daha fazladır. ‘Nasıl bir müslüman?’ sorusunun cevabını oluşturan ve ‘müslüman karakterini’ yansıtan bilgilerin, kimlik bilgisinden daha fazla Kur’an’da yer alması, O’nun evrensel mesajına uygun bir sonuçtur. Zira kimlik, insana bazı şeyler kazandırsa da çok şey kazandırmamaktadır. İnsana çok şey kazandıran kişiliktir. Çünkü kimlik, insanı suç işlemekten alıkoyamazken; kişilik, insanın suç işlemesine büyük ölçüde engel olabilmektedir. Bir başka ifade ile kişilik sahibi insanlar, kimliklerini öne çıkartan insanlardan daha az suç işlemektedirler. Bu nedenle Kur’an, insan kimliğini hedeflerken onun kişilik kazanmasına yönelik talimatlar vermektedir.”¹

Kur’an’da, insanı ahirette kurtuluşa erdiren özellikler olarak kimliğin yeterli olmayıp kişiliğin daha önemli olduğu açıkça görülmektedir. Yahudilerin ve Hıristiyanların cenneti kendilerine tahsis etme iddiası reddedilmiştir. Kimliğe bağlı bir kurtuluşun olmayacağı, kurtuluşun ancak kişilikle mümkün olacağı ifade edilmiştir: “Yahudi

¹ Celal Kırca, Kur’an ve Bilim, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 8-9.

yahut Hristiyan olanlardan başkası cennete asla giremeyecek.’ dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: ‘Eğer doğru iseniz kanıtınızı getirin.’ Doğrusu kim güzel davranarak yüzünü Allah’a teslim ederse, onun ödülü Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”¹ Yahudilerin ve Hristiyanların bu iddiaları reddedildiği gibi benzer düşünceye sahip Müslümanların iddiaları da reddedilmiştir: “İnanıp iyi işler yapanları içlerinde sürekli, sonsuza kadar kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdireceğiz. Bu, Allah’ın gerçek bir vaadidir. Allah’tan daha doğru sözlü kim vardır? Bu, ne sizin kuruntunuza ne de kitap ehlinin kuruntularına göre değildir. Kim bir kötülük yaparsa onun karşılığını görür. O, kendisi için Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamaz. Erkek veya kadın, her kim inanarak iyi işler yaparsa işte onlar cennete girerler ve en küçük bir haksızlığa uğratılmazlar. Güzel davranarak yüzünü Allah’a teslim eden ve gerçeğe yönelerek İbrahim’in milletine / dinine uyandan, din bakımından daha güzel olan kimdir? Allah İbrahim’i dost edindi.”² Kişinin herhangi bir dine mensubiyeti önemlidir ama o dinî kimliğin gerekleri yerine getirilmeden, yalnızca o kimliğe sahip olma nedeniyle kurtuluş elde edilemez. “Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başlarına gelenlerin benzeri size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle sıkıntılar, darlıklar dokundu ki elçi ve beraberindeki inananlar: ‘Allah’ın yardımı ne zaman?’ diyecek kadar sarsıldılar. İyi bilin ki, Allah’ın yardımı yakındır.”³ “Sizi korku, açlık ve mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme biçiminde bir şeyle elbette sınarsınız. Sabredenleri müjdele. Onlara bir musibet dokunduğu zaman: ‘Kuşkusuz ki biz Allah’a aidiz ve biz yalnızca O’na döneceğiz.’ dediler. İşte onlara Rablerinden bağış ve acıma vardır. Onlar, doğru yolu bulanlardır.”⁴

“İn küntüm müminin / Eğer inananlarsanız” biçiminde ifade edilen ayetler ve mümin kimsenin nasıl olması gerektiğini anlatan ve iyi işler yapmayı emreden bütün ayetler, kurtuluş için herhangi bir kimliğe sahip olmanın yeterli olmayıp mutlaka o kimliğin gereği olan doğru inanç ve olumlu davranışları da yerine getirmek gerektiğini ortaya koymaktadır: “Sana savaş kazançlarını soruyorlar. De ki: ‘Savaş kazançları Allah’ın ve elçisininindir. Eğer inananlarsanız Allah’tan sakının, aranızı düzeltin, Allah’a ve elçisine itaat edin.’ İnananlar ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, O’nun

¹ Bakara, 2/111-112.

² Nisa, 4/122-125.

³ Bakara, 2/214; Ankebut, 29/1-7.

⁴ Bakara, 2/155-157; Mülk, 67/2.

ayetleri kendilerine okunduğu zaman inançlarını artırır ve onlar yalnızca Rablerine güvenirler. Onlar namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan infak ederler. İşte onlar, gerçekten inananlardır. Onlar için Rableri katında dereceler, bağışlanma ve bol rızık vardır.”¹ “Müslüman, elinden ve dilinden diğer insanların güvende olduğu kimsedir.”² gibi müslümanın tarifini yapan ve onun nasıl olması gerektiğini anlatan hadisler de kişiliğe hitap etmektedir. “İnanıp yararlı işler yapanlar...” biçimindeki ifadeler yalnızca kimliğin yeterli olmayıp kimlikle beraber o kimliğin gerektirdiği kişilik özelliklerini de yansıtmak gerektiğini gösterir. Bu konu, kelim ilminde “iman-amel ilişkisi ve amelin imandan bir cüz olup olmadığı” biçiminde tartışılmıştır. İtikadi mezheplerden Mürcie mezhebinin -içerisinde çeşitli görüşlere sahip gruplar olmakla birlikte- genel görüşüne göre kurtuluşa erip cennete gitmek için iman yeterlidir, amel olmadan da kurtuluşa erilebilir. “Küfürle birlikte iyi ameller fayda vermediği gibi imanla birlikte kötü ameller de zarar vermez.”³ Mürcie, her ne kadar “kötü ameller, imana zarar vermez” dese de Kur’an, kötü amellerin çoğaldığı zaman sahibini cehennemlik yapacağını belirtmiş ve imanla birlikte amele de vurgu yapmıştır: “Evet, kim bir kötülük kazanır ve suçu kendisini kuşatırsa işte onlar ateş halkıdır. Onlar, orada sürekli kalıcıdırlar. İnanıp iyi işler yapanlar ise cennet halkıdır. Onlar da orada sürekli kalıcıdırlar.”⁴ “Kuşkusuz ki inanıp iyi işler yapan, namazı kılan ve zekatı verenlere Rableri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”⁵ M. Zeki Duman, Maide Suresi 2. ayetinin tefsirinde kişiliğin önemine vurgu yapmıştır: “Ortak payda kimlik değil, tevhid ve ona dayalı kişilik ve takva olmalıdır; iyilik peşinde olan, Allah ve Resulü’nün emir ve yasakları çerçevesinde iş yapan her kimseyle iyilik hususunda yardımlaşın! Fakat yakınınız da olsa, kötülük peşinde olan, hile ve desiselerle takvaya aykırı iş yapan hiçbir fâcirin günahına ortak olmayın ve düşmanca duygularını ve işini paylaşmayın!”⁶ Süleyman Ateş de insanın kurtuluşa erip cennete gitmesine vesile olan özelliğin kimlik değil kişilik özellikleri olduğunu ifade etmiştir:

¹ Enfal, 8/1-4; Bakara, 2/91, 93, 248, 278; Maide, 5/23, 57, 112; Tevbe, 9/13, 62; Hud, 11/8; Hadid, 57/7.

² Tirmizi, İman 12; Nesai, İman 8.

³ Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristani; el-Milel ve’n-Nihal, Tah. Muhammed Abdulkadir el-Fadlı, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2006, 1/111-115; Abdülkahir el-Bağdadi; Mezhepler Arasındaki Farklar, s. 148-152; TDV İslâm Ansiklopedisi, “Mürcie” md., 32/43.

⁴ Bakara, 2/81-82.

⁵ Bakara, 2/277.

⁶ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/503.

“Din kuru dava değil Allah’a kulluktur. Bağlandığı dinin adı ne olursa olsun, Allah’a ve ahirete inanıp güzel iş yapan herkes gerçekte müslümandır ve cennete girecektir.”¹

Kişinin mensup olduğu dinin adı ve o dine mensubiyeti bildiren sözcük, kimliği ifade eder. Buna göre, “Yahudilik - Yahudi”, “Hristiyanlık - Hristiyan” ve “İslam - Müslüman” sözcükleri kimlik belirten kavramlardır. Ama mensup olunan dinin içeriğini yerine getirmeyi ve gereklerini yapmayı bildiren sözcük, kişiliği ifade eder. Buna göre, “İyi Yahudi - Kötü Yahudi”, “İyi Hristiyan - Kötü Hristiyan” ve “İyi Müslüman - Kötü Müslüman” tabirleri ise kişilik belirten ifadelerdir. Bu durumda, fıtratından kaynaklanan özellikleri ve aklını kullanarak İslam’ın içeriğine uygun inanan ve yaşayan ama görünüşte başka dinlere mensup olan kimseleri, Kur’an açısından gerçek anlamda “Müslüman” sayabilir miyiz? Bu sorunun cevabı için, “İslam” kelimesinin ne anlama geldiği ve Kur’an’da nasıl kullanıldığının araştırılması gerekir. İslam, sözlükte “suçsuz olmak, sağlıklı olmak” anlamlarına gelen “slm” kökünden türemiştir.² İbn Kuteybe, İslam’ı şöyle açıklamıştır: “İslam, barışa girmektir, yani boyun eğmek ve itaat etmektir. Kalple olmaksızın yalnız dille itaat etmek ve boyun eğmek islamdır. “Göçebe Araplar: ‘İman ettik.’ dediler. De ki: ‘Siz iman etmediniz. Ama ‘islam olduk’ deyin. İman henüz kalplerinize girmedi. Eğer Allah’a ve elçisine itaat ederseniz, Allah yaptıklarınızdan hiçbir şeyi size eksiltmez. Kuşkusuz ki Allah bağışlayandır, acıyandır.” (Hucurat, 49/14) ayetinde islam, boyun eğme anlamındadır. Hem kalple hem dille itaat etmek ve boyun eğmek de islamdır. “Hani, Rabbi İbrahim’e: ‘İslam ol!’ demişti. O da ‘Alemlerin Rabbine islam oldum’ demişti.” (Bakara, 2/131) ayetinde de hem dille hem de antlaşmayla / kalple Allah’a boyun eğme anlamındadır.”³ Ragıb el-İsfehani, bu kavram hakkında özetle şu bilgileri vermiştir: “Selm: Görünen ve görünmeyen, açık ve gizli afetlerden esenlikte olmaktır... Selm ve silm, barış demektir. İslam ise ‘barışa girmek’ anlamına gelmektedir. İslam, şeriatte iki kısımdır: Biri, iman olmaksızın dil ile itiraf etmektir. İkincisi ise, imanın üzerindedir. Bu ikincisi, dil ile itirafla birlikte kalple inanmak, fiille uygulamak ve Allah’ın hükmettiği ve takdir ettiği şeylerin hepsinde ona teslim olmaktır. İslam, teslim olmak ve boyun eğmek anlamındadır.”⁴ Maturidi, İslamı şöyle tanımlamıştır: “İslam, kişinin kendisini ve her şeyi bütünüyle Allah’a kulluk noktasında Allah’a teslim etmesi ve hiçbir şeyi O’na ortak koşmamasıdır.” Bazılarının

¹ Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 1/502, 11/322, 334.

² İbn Manzur; Lisanü’l-Arab, “slm” md.

³ İbn Kuteybe; Tevilü Müşkili’l-Kur’an, s. 479-480.

⁴ Ragıb; Müfredat, “slm” md.

ise, “Allah’a boyun eğmek ve teslim olmak” biçiminde tarif ettiğini söylemiştir.¹ Cürcani’nin İslam tanımı, yalnızca Hz. Muhammed’e vahyedilen dinle sınırlandırılmıştır: “İslam, Resulullah’ın haber verdiği şeylere boyun eğmektir.”²

“İslam” kelimesi, ifal babından masdardır. Mazisi, “Esleme” fiili, Kur’an’da genellikle, “Allah’a boyun eğme ve O’na teslim olma” anlamında kullanılmıştır. Taberi, bu kullanıma işaret etmiştir: “İslam, alçak gönüllülükle, saygıyla ve fiille boyun eğmektir. Fiili ‘esleme’ ise, barışa ve esenliğe girmek, demektir. Ki bu da tevazu ile boyun eğip karşı çıkmayı terk etmek, anlamındadır.”³ “Doğrusu kim güzel davranarak yüzünü Allah’a islam / teslim ederse, onun ödülü Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”⁴ İslam kelimesi din kelimesiyle birlikte kullanıldığı yerlerde daha çok, “belirli inançları, ibadetleri ve ahlaki kuralları olan din” anlamı öne çıkmaktadır. “Kuşkusuz ki Allah katında din İslam’dır.”⁵ Taberi, bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Allah katında din / itaat, dillerin ve kalplerin Allah’a kulluğu ve O’na zilleti ikrar etmesi, Allah’ın emrettiği ve yasakladığı şeylerde itaatle O’na kulluğa boyun eğmesidir. O’na karşı büyüklük taslamadan, yaratıklarından hiçbirini kullukta ve ilahlıkta O’na ortak koşmadan tevazu ile boyun eğmek ve yanlışa sapmamaktır.”⁶ Kur’an, Hz. İbrahim’i, çocuklarını ve torunlarını “müslüman” olarak adlandırmaktadır: “İbrahim, Yahudi de Hristiyan da değildi. Ama O, hanif bir müslümandı, ortak koşanlardan değildi.”⁷ Hz. Yusuf, Allah’tan müslüman olarak canını almasını istemektedir: “Rabbim, doğrusu bana mülk verdin, bana olayların yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da ahirette de benim velim sensin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”⁸ Hz. İsa’nın havarileri de kendilerinin müslüman olduklarını söylemişlerdir: “Hani, havarilere: ‘Bana ve elçime inanın.’ diye vahyetmiştim de: ‘İnandık, bizim müslümanlar olduğumuza tanık ol.’ demişlerdi.”⁹ Kur’an, Hz. Muhammed’in ümmetine ve onun takipçilerine hitaben “sizin için din

¹ Maturidi; Kitabü’t-Tevhid, s. 394-395. Maturidi, aynı bölümde iman ve islam kavramlarının birbirleriyle ilişkisini ve farklılıklarını anlatmıştır, bkz.: a.g.e., s. 393-401.

² Cürcani; Tarifat, s. 23. İslam kavramı hakkında bkz.: Kırca; “İslâm” md., İslamî Kavramlar, s. 390-391.

³ Taberi; Camiu’l-Beyan, 3/212.

⁴ Bakara, 2/112; Al-i İmran, 3/20, 183; Nisa, 4/125; Maide, 5/44; Mümin, 40/66; Hucurat, 49/14, 17.

⁵ Al-i İmran, 3/19, 3/85; Maide, 5/3; Enam, 6/125; Tevbe, 9/74; Zümer, 39/22; Hucurat, 49/17; Saf, 61/7.

⁶ Taberi; Camiu’l-Beyan, 3/212.

⁷ Al-i İmran, 3/67; Bakara, 2/128, 132-136; Yunus, 10/84; Zariyat, 51/36.

⁸ Yusuf, 12/101. Hz. Nuh da kendisinin müslüman olduğunu söylemiştir: Yunus, 10/72.

⁹ Maide, 5/111; Al-i İmran, 3/52.

olarak İslamı seçtim”¹ demektedir. Fakat Hz. Muhammed’e, Hz. İbrahim’in milletine / dinine uymasını ve diğer peygamberlere tabi olmasını da emretmektedir: “Sonra sana da: ‘Allah’ı birleyerek İbrahim’in milletine uy, o ortak koşanlardan değildi.’ diye vahyettik.”² Mahmut Aydın, Hz. İbrahim’in dininin özelliklerini şöyle ifade etmektedir: Buna göre Hz. İbrahim’in dininin temelde biri inançsal (Allah’ın varlığı ve birliğine iman ve O’na tam teslimiyet); diğer ahlaki (salih amel işlemek ve adaletli olmak); ve öteki de ritüel (sünnet) olmak üzere üç temel unsurdan oluştuğunu söyleyebiliriz.³ Kur’an’da Hz. İbrahim’in namazından ve haccından bahsedilmektedir.⁴ Mahmut Aydın’ın bu ibadetleri, bu üç temel unsurun içerisine girdirip girdirmediği açık değildir.

Kur’an, Hz. Muhammed’e yalnızca Hz. İbrahim’in dinine değil kendinden önceki bütün peygamberlerin yoluna uymasını emretmiştir: “İşte bu, toplumuna karşı İbrahim’e verdiğimiz kanıtımızdır. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Kuşkusuz ki Rabbin bilgedir, bilendir. Biz ona İshak’ı ve Yakub’u bağışladık. Hepsine de yol gösterdik. Daha önce Nuh’a ve onun soyundan olan Davud’a, Süleyman’a, Eyyub’a, Yusuf’a, Musa’ya ve Harun’a da yol göstermiştik. Güzel davrananları işte böyle ödüllendiririz. Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas’a da yol gösterdik. Hepsi de iyilerdendir. İsmail, Elyesa, Yunus ve Lut’a da yol gösterdik. Hepsini alemlere üstün yaptık. Onların babalarından, soylarından ve kardeşlerinden bir kısmını da üstün yaptık. Onları seçtik ve onlara doğru yolu gösterdik. İşte bu, Allah’ın yol göstermesidir. Kullarından dilediğine bununla yol gösterir. Eğer ortak koşsalardı, yaptıkları şeyler elbette boşa giderdi. İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şu insanlar, bunları inkar ederlerse biz, bunları inkar etmeyen bir toplumu bunlara vekil yaparız. İşte onlar, Allah’ın yol gösterdiği kimselerdir. Sen de onların doğru yoluna uy. De ki: ‘Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu, alemler için yalnızca bir öğüttür.’”⁵ Peygamberlerin dinlerinin temel ilkelerinin ortak olduğunu bildiren ayetler de bulunmaktadır: “Allah dinden Nuh’a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya tavsiye ettiğimizi: ‘Dini doğru tutun, onda ayrılığa düşüp bölük bölük olmayın.’ diye sizin için yasa yaptı. Kendilerini çağırdığın şey, ortak koşanlara büyük

¹ Maide, 5/3.

² Nahl, 16/123; Bakara, 2/130, 135; Al-i İmran, 3/95; Nisa, 4/125; Enam, 6/161; Yusuf, 12/38.

³ Mahmut Aydın; “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara 2004, s. 317-318.

⁴ Bakara, 2/124-134; İbrahim, 14/35-42; Enbiya, 21/73; Hac, 22/26-38, 78.

⁵ Enam, 6/83-90.

geldi. Allah dilediği kimseyi kendisine seçer ve yöneleni de kendisine ulaştırır.”¹ Allah, Hz. Muhammed’in ümmetini ve kendisine itaat edip teslim olan herkesi, hem Kur’an’da hem önceki kitaplarda “müslümanlar” diye adlandırdığını bildirmiştir: “Allah uğrunda gereği gibi cihad edin. O, sizi seçti ve size dinde hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim’in milletine uyun. Elçi size tanık olsun, siz de insanlara tanık olun diye sizi önceden de bunda da müslümanlar olarak adlandırdı. Öyleyse namazı kılın, zekatı verin ve Allah’a sarılın. Sizin sahibiniz O’dur. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!”²

Müfessirler, İslam’ın bütün peygamberlerin dininin ortak adı mı yoksa yalnızca Hz. Muhammed’e vahyedilen dinin özel adı mı olduğu ve İslam’ın ilkelerine uyan ama Hz. Muhammed’i peygamber olarak kabul etmeyenlerin müslüman sayılıp sayılmayacağı konularında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Taberi’nin naklettiğine göre, Katade’nin görüşü şöyledir: “İslam: Allah’tan başka tanrı olmadığına şahitlik etmek ve Hz. Muhammed’in Allah katından getirdiklerini ikrar etmektir. İslam, Allah’ın kendisi için yasa yaptığı, elçilerini kendisiyle gönderdiği ve dostlarına gösterdiği dinidir. Ondan başkası kabul edilmez ve onsuz hiçbir şey yarar sağlamaz.”³ Beydavi, “İslam, tevhiddir ve Hz. Muhammed’in getirdiği şeriata bürünmektir” demiştir.⁴ İbn Kesir, İslam’ın bütün peygamberlerin dinlerini ortak adı olduğunu, onun Hz. Muhammed ile tamamlanıp sona erdiğini bu yüzden de Hz. Muhammed elçi olarak gönderildikten sonra ona inanıp getirdiklerine uymayanların müslüman olamayacağını ifade etmektedir.⁵ Muhammed Esed, Kalem Suresi 35. ayetin tefsirinde İslamın yalnızca Hz. Muhammed’e vahyedilen dinin adı olmayıp “insanın Allah’a teslimiyetini” ifade ettiğini, dolayısıyla Allah’a teslim olan herkesin “müslüman” diye adlandırılacağını söylemiştir: “Müslimûn (tekili müslim) teriminin Kur’an’ın vahiy tarihinde ilk kullanıldığı yer, burasıdır. Bu çalışmada müslim ve İslam terimlerini orijinal anlamlarına uygun olarak, yani ‘Allah’a teslim olan veya olmuş kimse’ ve ‘insanın Allah’a teslimiyeti’ şeklinde çevirdim. Aynı şey, esleme fiilinin Kur’an’da kullanılan bütün biçimleri için de geçerlidir. Unutulmamalıdır ki, bu terimlerin ‘kurumsallaşmış’ kullanımı -yani, özellikle Peygamber Muhammed (a.s.)’in izleyicileri için kullanılması- kesinlikle Kur’an sonrası bir gelişmeyi yansıtmaktadır ve

¹ Şura, 42/13; Nisa, 4/163.

² Hac, 22/78.

³ Taberi; Camiu’l-Beyan, 3/212.

⁴ Beydavi; Envaru’t Tenzil, 1/152.

⁵ İbn Kesir; Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, 1/354.

bu nedenle de bir Kur'an çevirisinde yer almamalıdır."¹ Süleyman Ateş, İslam'ın Allah'a teslimiyet anlamına gelip bütün peygamberlerin dininin ortak adı olduğunu tekrar tekrar ifade etmiştir: "İslam ile kastedilen yalnız Hz. Muhammed'in getirdiği din değil, bütün peygamberlerin, insanları davet ettiği Allah'a kulluk etmek, yalnız O'na teslim olmak ve yalnız O'na tapmaktır. Bu anlamı ile başka dillerde adı ne olursa olsun, Allah tarafından gönderilmiş bütün dinlerin Kur'an'daki adı İslamdır. Yahudilik de, Hristiyanlık da, Sabîlik de İslamdır. Çünkü bunların hepsi Allah'a tapmayı öğütler ve bunların mensupları Allah'a taparlar."² "Kur'an'a göre İslam, kişinin kendisini yalnız Allah'a teslim etmesi, yalnız O'na kul olması, yalnız O'na ibadet etmesi demektir. İşte tevhidin gereği budur. Allah'ı bir bilmek, O'ndan başka tanrı kabul etmemek demek olan tevhid, kulluğun yalnız Allah'a yapılmasını gerektirir. Bu anlamıyla İslam, yalnız son peygamber olan Hz. Muhammed'in getirdiği değil, ilk peygamberden son peygambere kadar tüm peygamberlerin getirdiği dindir."³

Konuyla ilgili ayetleri ve müfessirlerin görüşlerini bütünlük içerisinde değerlendirdiğimizde, İslamın, Hz. Adem'den başlayıp Hz. Muhammed'e gelinceye kadar ki bütün peygamberlerin dininin ortak adı olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Bu konuda önemli bir görüş farklılığı yoktur. Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmeyen ve onun şeriatine uymayanların müslüman kabul edilip edilmeyeceği noktasında ise, Kur'an her ümmete bir ibadet yöntemi ve şariat verildiğini belirttiği için⁵ bu yöndeki farklılıkları din ayrılığı olarak görmemek gerekir. Esas olarak, yerel özellikler taşıyan şeriate değil, evrensel olan iman ve ahlak kurallarına bakmak gerekir.⁶ Adalet gereği birey ve toplum ayrımı yapmadan bütün insanlara eşit olarak verilmiş imkan ve nimetler ortak değer olarak alınmalıdır. Bunlar da yaratılıştan verilen yetenekleri kullanmakla bilinebilecek doğrular ve bu doğruların uygulanmasıdır. Fıtrattan sahip olduğu özellikleri ve çevresel etkileri, iyi niyetle doğruyu bulmak amacıyla kullanıp doğru inanç ve ahlak kurallarına ulaşan; Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih ameller işleyen herkes geniş anlamıyla müslümandır. Kişi, iyi niyetle ve doğruyu bulmak amacıyla

¹ Esed; Kur'an Mesajı, s. 1177.

² Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 5/13, 11/336-345, 477-481.

³ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 11/477.

⁴ Atalay; Doğu - Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama, s. 189-193; Mehmet Okuyan; Mustafa Öztürk; "Kur'an Verilerine Göre Ötekinin Konumu", İslam ve Öteki, s. 169-177.

⁵ Maide, 5/48; Hac, 22/67.

⁶ Din – Şariat ilişkisi ve şariat farklılığının doğal olduğu konusunda geniş bilgi için bkz.: Hanifi Özcan; Maturidî'de Dinî Çoğulculuk, s. 54-76.

aklını kullanıp, kendisindeki yetenekleri bu yönde çalıştırdığı zaman doğruya ulaşması zorunlu bir sonuçtur.¹ Zaten bunun dışında yapacak bir şey de yoktur. Herkesin sorumluluğu, Allah'ın kendisine verdiği maddi ve manevi nimetleri iyi niyetle ve doğruyu bulmak amacıyla kullanmaktan ve gereğini yapmaktan ibarettir.

2.3. KUR'AN'IN FARKLI DİNİ KİMLİKLERE SAHİP KİŞİLERİN KURTULUŞUNA BAKIŞI

Kur'an'ın belirlediği inanç, ibadet ve ahlak kurallarına uyanların -ki bu kimselere müslüman, dinlerine de İslam denir- kurtuluşu konusunda Kur'an açısından hiçbir tereddüt olmayacağı açıktır. Fakat Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği İslam dini dışındaki diğer dinlere mensup olan farklı dinî kimliklere sahip insanların ahirette kurtuluşa erip eremeyecekleri, cennete gidip gidemeyecekleri müslüman bilginler arasında tartışma konusu olmuştur. Müslüman bilginlerin büyük bir çoğunluğu, Hz. Muhammed'i ve onun tebliğ ettiği İslam dinini kabul etmeyen ve bu anlamda İslam kimliğine sahip olmayan hiçbir kimsenin, hangi durumda olursa olsun asla cennete gidemeyeceğini hatta cehennemden hiç çıkmayıp sonsuz olarak orada kalacağını ifade etmişlerdir. Bilginlerin az bir kısmı ise kurtuluşa ermek için gerekli temel şartları yerine getiren kimselerin terim anlamındaki İslam dinine girmese de, hangi dinî kimliğe sahip olursa olsun cennete gidebileceğini ileri sürmüşlerdir. Tabi ki çoğunluğun görüşü mutlaka doğrudur, azınlığın görüşü yanlıştır diye bir şey düşünülemez. Çoğunluk veya azınlık olmak, hiçbir zaman doğruluk veya yanlışlığın ölçüsü olamaz. Bilginlerin görüşlerini değerlendirirken ortaya koydukları delilleri inceleyip öylece sonuca ulaşmak ve yargıda bulunmak daha doğru bir yöntemdir. Kur'an, çoğunluk olmanın doğruluk ölçüsü olamayacağını açıkça bildirmiştir: “Eğer yeryüzündekilerin çoğunluğuna uyarsan seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar yalnızca zanna uyarlar ve onlar ancak tahminde bulunup yalan söylerler. Kuşkusuz ki Rabbin, yolundan kimin saptığını en iyi bilendir. O, doğru yolu bulmuş olanları da en iyi bilendir.”² Kur'an, araştırmadan, delilleri incelemeyen, aklını kullanmadan körükörüne taklidi de yasaklamıştır: “Onlara: ‘Allah'ın indirdiğine uyun!’ denildiği zaman: ‘Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye

¹ Maturidî'ye göre, insan, doğuştan sahip olduğu “aklî melekeyi” doğru olarak kullandığında Nihâî Varlığa / Allah'a ulaşması zorunlu bir sonuçtur. bkz.: Hanifi Özcan; a.g.e., s. 20, 47, 74, 80-81, 89.

² Enam, 6/116-117.

uyarız.’ dediler. Babaları bir şey akletmeyen ve doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?”¹ “Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzündekilerin hepsi topluca inanırdı. Öyleyse, sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın? Allah’ın izni olmadıkça hiçbir kimsenin inanması olmamıştır. Allah, pislği aklını kullanmayanların üzerine koyar.”² Kur’an’a göre herhangi bir iddiada bulunan kimsenin doğruluğunu ispatlamak için kanıt getirmesi gerekir: “Dediler ki: ‘Yahudi yahut Hristiyan olanlardan başkası cennete asla giremeyecek.’ Bu, onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru iseniz kanıtınızı getirin.”³

Hiz. Muhammed’in tebliğ ettiğı İslam dini dışındaki diğer dinlere mensup olanların kurtuluşa erip eremeyeceğı sorunu genellikle Bakara Suresi 62. ve Maide Suresi 69. ayetleri çerçevesinde ele alınmıştır: “Kuşkusuz ki İnananlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabîflerden kim Allah’a ve ahiret gününe inanır ve iyi iş yaparsa onlara Rableri katında ödülleri vardır, onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”⁴ Abdulcelil Candan, bu ayetleri Kur’an’ın müşkil ayetleri içerisinde göstermiş, hatta Kur’an’ın üzerinde en çok tartışma yapılan ayetlerinden olduğunu ifade etmiştir.⁵ Fetret ehlinin ayette belirtilen şartlarla kurtuluşa ereceğinde genellikle ittifak edilmiştir ama Hiz. Muhammed’den sonra Hiz. Muhammed’e ve getirdiklerine imanın şart olup olmadığı noktasında ihtilaf edilmiştir.⁶ Bu ayete göre Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere mensup kişilerin kurtuluşu konusunda, bilginler genel olarak iki gruba ayrılmışlardır. Elbette ki her grup içerisindeki müfessirlerin birbirlerinden farklı görüşleri de bulunabilir, bunun da gözardı edilmemesi gerekir. Bir grup müfessir, Hiz. Muhammed döneminde ve sonrasında yaşayan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere mensup kişilerin Allah’a ve ahiret gününe inanıp salih amel işlese bile Hiz. Muhammed’e ve onun tebliğ ettiğı dine uymadıkça asla kurtuluşa eremeyeceklerini yani cennete giremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Ayette kurtuluşa ereceğı bildirilen kişileri ise Hiz. Musa döneminden Hiz. İsa dönemine kadar Hiz. Musa’nın tebliğ ettiğı dine uyan Yahudiler ve Hiz. İsa döneminden Hiz. Muhammed dönemine kadar Hiz. İsa’nın tebliğ ettiğı dine uyan Hristiyanlar olarak açıklamışlardır. Bunlara göre, herhangi bir peygamber gelince öncekinin hükmü yürürlükten kalkar ve önceki peygambere uyan, sonraki peygambere uymazsa -başka bir peygambere uymasına rağmen- kurtuluşa eremez. Hiz. Muhammed, peygamber olarak

¹ Bakara, 2/170, Maide, 5/104; Araf, 7/28; Nahl, 16/86-87; Enbiya, 21/53; Şuara, 26/74; Ahzab, 33/66-68.

² Yunus, 10/99-100.

³ Bakara, 2/111, Enbiya 21/24, Neml 27/64, Kasas 28/75, Hac 22/8, Lokman 31/20, Fatır 35/25.

⁴ Bakara, 2/62; Maide, 5/69.

⁵ Abdulcelil Candan; Kur’an Okurken Zihne Takılan Ayetler, Elest Yay., İstanbul 2004, s. 115-118.

⁶ Reşid Rıza; Tefsiru’l-Kur’ani’l-Hakim, Daru’l-Menar, Mısır 1373 h., 1/337.

görevlendirildikten sonra ona uymayan Yahudi, Hristiyan veya başka herhangi bir dine mensup olanlar, Hz. Muhammed'e, O'nun tebliğ ettiği Kur'an'a ve İslam dinine inanıp gereklerini yapmadıkça asla kurtuluşa eremezler, cennete giremezler. Bunlara göre, kurtuluşa ermenin şartları içerisinde Hz. Muhammed'i peygamber, Kur'an'ı da kutsal kitap kabul edip bunlara tabi olma zorunluluğu da bulunmaktadır. Diğer grup ise ayette Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a uyma şartı bulunmadığını, ayette geçen Allah'a ve ahiret gününe iman ile salih amel şartını yerine getiren herkesin kurtuluşa ereceğini ifade etmişlerdir. Bunlara göre, eğer Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanmak, kurtuluşa erip cennete gitmek için olmazsa olmaz bir şart olsaydı, Allah mutlaka onu da bildirirdi. Bildirmediğine göre hiç kimsenin Allah'ın koymadığı bir şartı, Allah adına koyma hakkı ve yetkisi yoktur.

Ayette geçen İnananlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabîîlerin kimler olduğu hakkında müfessirler farklı açıklamalar yapmışlardır. Taberi, Kurtubi, Saalebi, Reşid Rıza ve diğer bazı bilginlere göre, “inananlar”dan maksat, samimiyetle Hz. Muhammed'e inanan müminlerdir.¹ Süfyan es-Sevrî, Zemahşeri, İbn Atiyye, Nesefi, Ebu's-Suud Efendi, Şevkani, Alusi, Elmalılı Hamdi Yazır ve diğer bazı bilginlere göreyse, dili ile inanıp kalbi ile inanmayan münafıklardır.² Tabresi, “inananlar”dan maksatın kim olduğu hakkında ihtilaf edildiğini söylemiştir: “Bazıları, ‘Bunlar, İsa'ya iman eden, fakat Yahudi, Hristiyan ve Sabîî de olmayıp Hz. Muhammed'in çıkmasını bekleyenlerdir.’ demişlerdir. Bazıları ise ‘bunlar, Habib en-Neccar, Kuss b. Saide, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ve Varaka b. Nevfel gibi din arayanlar, peygamber olarak gönderilmeden önce Hz. Muhammed'e iman edenlerdir. Bunlardan bazıısı Peygambere (a.s.) ulaşmış tâbi oldu, bazıısı ise ulaşamadı.’ demişlerdir.”³ M. Zeki Duman'a göre ise “İnananlar” kavramına gerçek müminler, kalbinde iman zaafiyeti bulunanlar ve

¹ Taberi; Camiu'l-Beyan, 1/317-318, 4/311; Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 1/432; Abdurrahman es-Saalebi; el-Cevahiru'l-Hisan fi Tefsiri'l-Kur'an, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Yay., Beyrut 1996, 1/82; Muhammed Reşid Rıza; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim, 1/335.

² Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 1/432; Muhammed b. Ömer ez-Zemahşeri; el-Kesşafu an Hakaiki't Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucühi't-Te'vil, Matbaatı Mustafa Muhammed, Mısır 1354 h., 1/73, 354; İbn Atiyye el-Endelüsi; el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye., Beyrut 1993, 1/156, 2/219; Ebu'l-Berakat en-Nesefi; Tefsiru'n-Nesefi (Medarikü't-Tenzil), Kahraman Yay., İstanbul 1984, 1/52, 293; Ebu's-Suud; İrşadü'l Akli's-Selim, 1/141; Muhammed b. Ali eş-Şevkani; Fethu'l-Kadir, Daru'l-Fikr, Beyrut 1983, 1/93-94, 2/62-63; Şihabüddin Mahmud el-Alusi; Ruhü'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Meani, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994, 1/440; Elmalılı; Hak Dini Kur'an Dili, 1/371, 2/1738.

³ Tabresi; Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, 1/187.

münafıklar dahildir.¹ Yahudilerden maksat, Hz. Musa'nın tebliğ ettiği dine uyduklarını söyleyen kimselerdir. Hristiyanlardan maksat ise Hz. İsa'nın öğretilerine uyduklarını söyleyen kimselerdir.² Sabiîlerle kimlerin kastedildiği konusundaki görüşler ise şöyledir: “Sabiî, İslam ehlinde olup dininden çıkan mürted gibi kendi dininden çıkıp başka bir dine giren kimse demektir. Bir dinden çıkıp başka bir dine giren herkes için ‘sabiî’ denilir. Bazıları Sabiîlerin, Yahudilerle Mecusiler arasında dinsiz bir toplum olduklarını, bazıları onların meleklerle tapan bir topluluk olduğunu, bazıları ise kibleye doğru günde beş vakit namaz kılan ve Zebur okuyan kitap ehlinde bir grup olduğunu söylemişlerdir. Yılda otuz gün oruç tuttıkları da söylenmiştir.³ Bazı âlimler, “Sabiîler, herhangi bir peygamberin çağrısının kendilerine ulaşmadığı kimselerdir.” demişlerdir.⁴ “İnananlardan maksat, kalpleri onaylamaksızın dilleriyle inandıklarını söyleyenlerdir ve onlar münafıklardır. Sabiîler, bir dinden çıkan kimselerdir. Onlar Yahudilik ve Hristiyanlık dininden sapıp meleklerle tapan kimselerdir. Bu kâfirlerden kim, samimi bir imanla inanır ve imanlarını ve amellerini gerektiren köklü bir imanla İslam milletine / dinine girerse onlara Rableri katında ödülleri vardır.”⁵ Ebu's-Suud Efendi, Sabiîlerin Hristiyanlarla Mecusiler arasında bir topluluk olduğunu ifade etmiş ve bir dinden çıkıp başka bir dine giren anlamına da işaret etmiştir.⁶ Elmalılı Hamdi Yazır'ın Sabiîler hakkındaki değerlendirmesi, İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık dışındaki dinlere mensup herkesi kapsamaktadır: Sabiîn: Yahut ‘sabîe’ hakkında müteaddit tefsirler vardır. Evvela lügat bakımından “sabîe fûlanün” denilir ki, ‘filan kimse dininden çıktı, filan dine girdi.’ demektir. Bu mana ile idi ki Arap müşrikleri Hz. Peygamber efendimize “sabiî” derlerdi. Çünkü kendi dinlerine muhalif bir din ızhar ediyordu. Binaenaleyh esas lügat itibariyle ve tekabül karinesiyle ‘Sabiîn’ izafî bir manayı haiz olup, İslam, Nasara, Yehud haricinde bulunan alelumum edyanı saire mensuplarına şamil olur. Maamafih, urfen daha hususi manalarla da tefsir edilmiştir...”⁷ “Ebu Hayyan'ın ifadesine göre de ‘o, meşhur bir dinden, diğer dine çıkandır’. İşte bu mana, kelimenin tam Arabi olan

¹ Duman; Beyânu'l-Hak, 3/30, 530.

² Yahudiler ve Hristiyanlar hakkında, daha önce geçen “Yahudilikte Kurtuluş Öğretisi ve Hristiyanlıkta Kurtuluş Öğretisi” konularında bilgi verilmiştir.

³ Taberi; Camiu'l-Beyan, 1/318-320. Bu konuda müfessirlerin verdikleri bilgiler birbirine yakındır, bkz.: İbn. Kesir; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, 1/104; Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 1/43; Razi; Tefsiru'l-Kebir, 2/113-114; Zemahşeri; Keşşaf, 1/73; Şevkani; Fethu'l-Kadir, 1/94; Neseî; Medarikü't-Tenzil, 1/52; Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 6/15.

⁴ İbn Kesir; Tefsiru'l Kur'ani'l Azim, 1/104.

⁵ Zemahşeri; Keşşaf, 1/73.

⁶ Ebu's-Suud Efendi; Tefsiru Ebi's-Suud, 1/141-142.

⁷ Elmalılı; Hak Dini Kur'an Dili, 1/375.

manasıdır. Tam Arabi olan bu mefhuma nazaran ‘Sabiîn’ ve ‘sabiûn’, ‘İslam, Yehudi ve Nesara dinlerinden hariç olanlar’ mânâsına bir tamimi ifade etmiş olur ki, ‘Müminler, Yehudiler, Hristiyanlar ve saire’ demek gibidir.”¹ Şinasi Gündüz’e göre Sabiîler, “Harran Sabiîleri” ve “Batakılık Sabiîleri” olarak ikiye ayrılmaktadır. “Gerçek Sabiîler ya da Kur’an’da Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerle birlikte zikredilen Sabiîler, Güney Mezopotamya’da yaşayan ve sonraki kaynaklarda “Batakılık Sabiîleri” ya da “el-Muğtasilah (vaftiz olanlar)” gibi isimlerle adlandırılan gruptur. Klasik İslamî kaynaklarda bunlarla ilgili olarak verilen bilgiler daha ziyade gözleme dayalı olup, Sabiîlerin gerçek yapılarını yansıtmada konusunda oldukça yüzeyseldir.”²

Bu ayetlerle ilgili müfessirlerin verdikleri bilgiler ve değerlendirmeleri bazı farklılıklar gösterse de temelde yukarda vurguladığımız iki grubun dışına çıkmaz. Taberi, ayetle ilgili değerlendirmesini yapıp Selman el-Farisi ve arkadaşları hakkında indiği yönündeki rivayeti aktarmıştır: “Ayette inananların inanmasından bahsetmesinin anlamı, müminin imanında sebat etmesi ve onu değiştirmeyi terk etmesidir. Yahudi, Hristiyan ve Sabiîlerin imanının anlamı ise Hz. Muhammed’i ve onun getirdiklerini tasdik etmektir. Bunlardan her kim, Hz. Muhammed’e, onun getirdiklerine ve ahiret gününe inanır ve iyi iş yapar sonra da bunda hiçbir değişiklik yapmadan bu hal üzere ölürse onun amelinin sevabı ve ödülü Rabbi katındadır... Bu ayetin, Selman-ı Farisi’nin arkadaşları hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir. Selman-ı Farisi, Resulullah’ı görmeyen Hristiyan arkadaşlarının, Resulullah’ı beklediklerini, onu görebilmiş olsaydılar ona iman edeceklerini söyleyince Resulullah, onların, İslam dini üzere ölmediklerini beyan etmiş, bunun üzerine Selman çokça üzölmüştür. İşte bu sırada bu ayet nazil olmuş, Hz. İsa’nın dinine tabi olup da Resulullah’ı görmeden ölenlerin kurtulmuş olacaklarını, Resulullah’ı görüpte iman etmeyenlerin ise helak olacaklarını beyan etmiştir... Selman, Resulullah’a arkadaşlarını anlattı. Onların oruç tuttıklarını, namaz kıldıklarını, Resulullah’ın hak Peygamber olacağına iman ettiklerini, Peygamber olarak gönderileceğine şahitlik ettiklerini söyledi. Selman, arkadaşlarını övmeyi bitirince Resulullah (a.s.) ona: ‘Ey Selman, onlar cehennem ehlidir.’ dedi. Bu, Selman’a çok ağır geldi. İşte bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. İsa Peygamber gelinceye kadar Hz. Musa’nın dininde olanların kurtulmuş olacaklarını, Hz. Muhammed gelinceye kadar da Hz. İsa’nın dinine tabi olanların kurtulmuş olacaklarını ancak, kendi

¹ Elmalılı; Hak Dini Kur’an Dili, 2/1750; Bilmen; Kur’anı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, 2/800.

² Şinasi Gündüz; Sabiîler Son Gnostikler, Vadi Yay., Ankara 1999, s. 34.

Peygamberlerinden sonra gelen Peygambere, kendileri hayatta oldukları halde iman etmeyenlerin helak olacaklarını beyan etti... Peygamberimiz Hz. Muhammed, Selman'a: 'Bu ayet senin arkadaşların hakkında indi. Kim, beni duymadan önce İsa dini üzere ölmüşse, İslam üzere ölmüştür ve o hayır üzeredir. Kim de bugün beni duyar da bana iman etmeden ölürse kesinlikle helak olmuştur.' demiştir."¹

Fahreddin Razi, bilginlerin ayet hakkındaki görüşlerini üç gruba ayırıp sınıflandırmıştır.

1) İman edenlerden maksat, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilmeden önce Yahudilik ve Hıristiyanlığın batıl itikatlarından uzak olarak Hz. İsa'ya inanmış olan kimselerdir. Bunların, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildikten sonra kurtuluşa erebilmek için Hz. Muhammed'e ve onun getirdiklerine inanmaları şarttır. 2) Ayetteki 'iman edenlerden' ifadesinden maksat, kalpten değil de 'dil ile iman etmiş' görünen kimselerdir. Bunlar da münafıklardır. 3) İman edenlerden maksat, gerçekte Hz. Muhammed'e inanan kimselerdir. Bu ifade geçmişle alakalıdır. Daha sonra gelen: 'Kim Allah'a iman ederse' ifadesi ise gelecekle ilgilidir. Buna göre bunların manası, 'Bundan önce iman eden, imanını sürdüren ve gelecekte de sürdürecektir olan kimseler...' demektir. Bu, kelamcılarının görüşüdür. 'Allah'a iman etme' ifadesine, Allah'ın vacip kıldığı şeylere, yani, peygamberlerine iman; ahiret gününe iman etmek ifadesine de ahiretle ilgili bütün hükümler girer. Allah'a ve ahiret gününe iman, sevap ve cezayı gerektirecek mükellefiyet ve ahiret halleri hakkında, dini ilgilendiren her şeyi kendinde toplamaktadır."² "Sabiîler, bu ayette zikredilen ümmetler içerisinde en sapık olanlardır. Buna göre sanki, 'Bu fırkaların hepsi, amel-i salihde bulunarak iman ederlerse, Allah onların tevbelerini kabul eder ve günahlarını bağışlar. Sabiîler bile, böyle iman ederlerse, onları da aynı şekilde bağışlar' denilmektedir... Daha sonra Allah, böyle bir iman ve amele sahip olan kimsenin, kıyamete korkusuz ve kadersiz olarak varacağını beyan buyurmuştur."³

Kurtubi, Hz. Muhammed'in: "Bu ümmetten olup da Yahudi veya Hıristiyan olsun beni iştirir sonra da benimle gönderilene iman etmezse kesinlikle ateş halkındandır."⁴ dediğini aktararak, Hz. Muhammed'i iştirir iman etmeyenlerin kurtuluşu kaybedip cehenneme gideceklerini ifade etmiştir. Daha sonra Allah'a ve ahirete imanın peygamberlere,

¹ Taberi; Camiu'l-Beyan, 1/320-324.

² Razi; Tefsiru'l-Kebir, 2/112-113.

³ Razi; Tefsiru'l-Kebir, 6/54-58.

⁴ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 1/433-434.

kitaplara ve meleklerle imanı da kapsadığını belirtmiştir.¹ İbn Kesir'in ayetle ilgili değerlendirmesi ve nakilleri de temelde aynı yöndedir: "Yahudilerin imanı, Hz. İsa gelinceye kadar Tevrat'a ve Hz. Musa'nın sünnetine uymaktı. Hz. İsa gelince Tevrat'a ve Hz. Musa'nın sünnetine sarılmayı bırakıp da Hz. İsa'ya uymayanlar helak oldular. Hristiyanların imanı da İncil'e ve Hz. İsa'nın şeriatına bağlanmak idi. Hz. Muhammed (a.s.) gelinceye kadar bu iman makbul idi. Hz. Muhammed (a.s.) geldikten sonra Hz. İsa'nın sünnetini ve İncil'i bırakıp Hz. Muhammed'e uymayanlar helak oldular... İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Allah, Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderdikten sonra onunla gönderdiği şeye, Hz. Muhammed'in şeriatına uygun olmayan ne bir yol ne de bir amel hiçbir kimseden kabul edilmeyecektir. Hz. Muhammed'in gönderilmesinden önce ise kendi zamanındaki Resule uyan herkes hidayet ve kurtuluş yolu üzerindedir. Öyleyse Yahudiler kendi zamanlarında Tevrat'ın hükmüne göre amel eden Hz. Musa'nın tabileridir... Allah, Hz. Muhammed'i, peygamberlerin sonuncusu ve bütün Âdem oğullarına resul olarak gönderince, onların da bu peygamberin haber verdiği şeyleri tasdik etmesi ve emrettiklerine itaat edip yasakladıklarından sakınmaları onlara vacip olmuştur..."² İbn Kesir, Maide Suresi 69. ayetin tefsirinde de benzer görüşleri tekrar etmiştir: "Yüce Allah buyuruyor ki: Ey Muhammed! De ki: Ey kitap ehli! Siz Tevrat'ı ve İncil'i dosdoğru uygulamadıkça hiçbir şey, hiçbir din üzerinde değilsiniz. Elinizde bulunan, Allah tarafından peygamberlere indirilen kitapların hepsine inanmadıkça ve onların içindekilerle amel etmedikçe hiçbir şey üzerinde değilsiniz... O kitaplarda Hz. Muhammed'e inanmak, ona uymayı emretmek, onun peygamber olarak gönderileceğine inanmak ve onun şeriatına uymak da vardır. 'Rabbinizden size indirilen' sözünde kastedilen de Kur'an'dır... Ayette kastedilen şudur: Her grup, Allah'a ve ahiret gününe inanmıştır. Ahiret gününe iman, öldükten sonra dirilmeye ve yargı günü karşılık görmeye inanmaktır. Her grup salih amel de işlemiştir. Ama bu, insanların ve cinlerin hepsine peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed'in elçi olarak gönderilmesinden sonra onun şeriatına uymadıkça makbul değildir. Ama kim bu niteliklere sahip olursa, onlar için ilerde karşılaşacakları şeyler konusunda ve arkalarında bıraktıklarından dolayı hiç korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."³

¹ Kurtubi; el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 1/435.

² İbn Kesir; Tefsiru'l Kur'ani'l Azim, 1/103-104.

³ İbn Kesir; Tefsiru'l Kur'ani'l Azim, 2/80.

Beydavi, herhangi bir peygamber gelince kendinden önceki peygamberin dinini yürürlükten kaldırdığı görüşündedir. Dolayısıyla, Hz. Muhammed (a.s.) gelince önceki dinler neshedilmiştir, yürürlükten kaldırılmıştır ve Hz. Muhammed'e uymayanlar kurtuluşa eremezler: "Bunlardan her kim, dinleri yürürlükten kaldırılmadan önce yaratılışı ve yeniden dirilişi kalbiyle tasdik eder ve şeriatının gereğiyle de amel ederse onların ödülleri Rableri katındadır..."¹ Sa'di de benzer görüştedir: "Bu ayet, Yahudi, Hristiyan ve Sabîlerin Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önceki durumu anlatıyor. Kendi peygamberleri döneminde Allah'a, ahiret gününe ve Allah'ın elçilerine inanıp salih amel işleyenlere ödül vardır."² Nesefi ve Şevkani'nin görüşleri birbirine yakındır. Şevkani'nin değerlendirmesi biraz daha kapsamlıdır. Bu yüzden onun görüşünü aktarıyoruz: "İman edenlerden kastedilen münafıklardır, yani görünüşte inananlardır. Burada imanla kastedilen ise Cebrail kendisine imandan sorduğunda Resulullah'ın açıkladığı iman esaslarıdır; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere / hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır. İslam milletine / dinine girmeyen kimse bu imanla vasıflanamaz. Hz. Muhammed (a.s.)'e ve Kur'an'a inanmayan kimse mümin değildir. Bu ikisine inanan kimse, mümin müslümandır ve Yahudi, Hristiyan ve Mecusi olarak kalmaz... Sabîî, bir dinden çıkıp başka bir dine meyleden demektir. Bundan dolayı Araplar müslüman olan kimse için "sabiî oldu" diyorlardı..."³ "Sayılan bu gruplar Muhammed'e onun getirdiklerine ve ahiret gününe inanıp iyi işler yaptıkları ve ölünceye kadar bu durumlarında değişiklik göstermediklerinde kurtuluşa ererler."⁴

Elmalılı Hamdi Yazır'ın değerlendirmesi önceki müfessirlerden aktardıklarımızı özetler mahiyettedir ama bazı farklılıklar da vardır: "Dini Muhammediye zahirde iman etmiş olanlar, yani dini İslamı lisanlariyle ikrarlarından dolayı insanlar beyninde müslüman sayılanlar, Musa'ya intisap etmiş olan Yehudiler, dini İsa'ya mensup Nasraniler, bu üç dinden hariç olanlar yani bütün bunlardan her kim, Allah'a ve ahiret gününe, bu surenin başında (Bakara, 2/1-5) beyan olunduğu üzere, hakikaten zahir ve batınlariyle iman eder ve bu imana yaraşıklı iyi bir iş yaparsa şüphesiz bunların Rableri indinde ecir ve mükafatları vardır. Bunlara korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir, yani,

¹ Beydavi; Envaru't Tenzil ve Esraru't Tevil, Dersaadet Kitabevi, İstanbul ts., 1/66.

² Abdurrahman Nasır Sa'di; Tefsiru'l-Kerimi'r-Rahman fi Tefsiri Kelami'l-Mennan, Tah. Muhammed Zühri Neccar, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1993, 1/72.

³ Şevkani; Fethu'l-Kadir, 1/93-94, 2/62-63; Nesefi; Tefsiru'n-Nesefi, 1/52.

⁴ Ahmed Mustafa Meragi; Tefsiru'l-Meragi, Mısır 1946, 1/129.

yapılan inzarlar, bunlar hakkında değildir... Binaenaleyh Yehudiler gibi zillet-ü meskenete düşenler ve gadabı ilahiye uğramış olanlar bile her ne zaman tevbe eder, Allah'a ve yevmi ahirete cidden iman ederek, Allah'ın son zamanda gönderdiği hidayete ittiba eyler ve ona göre ameli salih yaparsa o gadaptan kurtulur. Ve indallah katında ecr-ü mükafatını bulur. 'Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecekler' sırrına mazhar olur. Lakin bu semereye ermek için zahiren yani yalnız insanlar arasında mümin ve müslüman olmak kâfi değildir. Hatta bir zaman için mümini salih yaşamış olmak da kâfi değildir. Onda sebat edip hüsnü hatime ile gitmek ve Allah'a o iman ve amel ile kavuşmak da lazımdır. Bu surenin baş tarafında 'İşte onlar Rabblerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve gerçekten kurtuluşa erenler de ancak onlardır.' (Bakara, 2/5) tebşirinin kimlere maksur olduğu malum idi ki bunda ezcümle 'Sana indirilene ve senden önce indirilene inananlar.' (Bakara, 2/4) şartı vardı ve aynı zamanda 'Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar.' (Bakara, 2/5), buyurulmuş olduğu için ahirete iman ve ikanı sahih bütün enbiya ile beraber Hz. Muhammed'e ve ona inzal olunana iman edenlere mahsus olduğu tebliğ kılınmıştı. Binaenaleyh burada 'Kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve salih amel işlerse' cümlesiyle beyan buyurulan imanı hakikinin biseti Muhammediyeden sonra o suretle müfesser olduğunda şüphe yoktur. Zaten bu ayetin bilhassa bu noktai nazarla Beni İsrail'e hitap hayyızinde bir icmal olup bütün bu beyanatın dini İslama davet sadedinde ve 'Sizin yanınızda bulunanı tasdik edici olarak indirdiğime iman edin ve onu ilk inkar eden olmayın!' (Bakara, 2/41) emri celilinin teyidi için sevkedildiğinde de istibaha mahal yoktur. Biseti Muhammediyeden evvel Allah'a ve yevmi ahirete iman eden ve ameli salih yapanlar bile Tevrat ve İncil'in hükmünce istikbalin büyük peygamberine iman ile mükellef idiler, buna işareten 'Ahdimi yerine getirin.' (Bakara, 2/40) buyurulmuştu. Böyle iken Biseti Muhammediyeden sonra onu inkar edenler miyanında imanı hakiki erbabı tasavvuruna imkan kalır mı? Allah'a ve yevmi cezaya imanı bulunan ve bu iman ile mütenasip ameli salih yapacak olan kimselerin risaleti Muhammediyeyi peygamberliğini inkâr etmelerine imkan nasıl tasavvur edilir? Tarihin sahaifi şهادetinde nübüvveti Muhammediyeden daha bariz ve daha zahir hangi nübüvvet vardır? Binaenaleyh semadaki yıldızlardan bazılarını kabul edip de güneşi inkar edenlerin Allah'a karşı imanlarında ciddiyet ve ihlas tasavvur etmek hak fikriyle asla kabili tevfik olmayan bir tenakuz teşkil eder. Şayanı dikkattir ki bu ayette iman, biri insanlara nazaran zahirî, diğeri indallah hakikî iman olmak üzere iki defa zikredilmiş ve evvel emirde 'iman

edenler' sözü, Yehudilere, Nasaraya, Sabiîne mukabil tutulmuştur. Demek ki, bu üçü, Kur'an'ın mevzu bahs ettiği imandan alelîtlak hariçtirler. Bununla beraber imanı zahiri erbabı bunlarla akran tutulmuş ve hepsinin selameti hakikiyesi imanı kamil ve ameli salih ile meşrut gösterilmiştir..."¹ Elmalılı'nın Hz. Muhammed'den önce yaşayanların bile Tevrat ve İncil'deki onunla ilgili haberlerden dolayı ona iman etmekle mükellef olduklarını belirtmesi ilginçtir. Çünkü konu, Hz. Muhammed'den sonra yaşayanların, ayette belirtilen şartları yerine getirdikten sonra ona inanmasının kurtuluşa ermek için zorunlu olup olmadığı noktasında iken Elmalılı, çerçeveyi genişleterek değil Hz. Muhammed'den sonrakilerin öncekilerin bile ona iman etmedikçe kurtuluşa eremeyeceklerini ifade etmiştir. Her ümmet yalnızca kendilerine gelen peygambere ve o peygamberin Allah'tan haber verdiklerine inanmakla mükelleftir.

İzmirli İsmail Hakkı da ahirette kurtuluşa ermek için bu dünyada Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanıp gereğini yapmak gerektiğini ifade etmiştir: "Nazm'ı Celilde sena olunan dört tayfa müminler nesh ve tebdilden evvel Tevrat ile âmil olan Yahudiler yine nesh ve tebdilden evvel İncil ile âmil olan Nasara, bir de Hz. İbrahim'e tâbi olan Sabie'dir. Kısas-ı İbrahim, Musa, İsa, Muhammed (a.s.) Hazeratının etbâi olanlar ehl-i necattır. İsrail oğulları 'biz peygamber evladıyız, her tavırda ehl-i necatız' derlerdi. Nazm-ı Celil her kim kendi zamanında mebde ve meâdı tasdik, muktezayı şer-i üzere amel ederse necat bulacağını beyan ederek Benî İsrailin bu gururlarını reddediyor. Bu ayet-i kerimeyi 'Kim İslam'dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul edilmeyecektir. O, ahirette de kaybedenlerdendir (Al-i İmran, 3/85).' Nazm-ı celili ile mensuh addedenler, Yahudiler, Nasara ve Sâbie'den mümin olanlar diye bir mahzuf takdir eyleyenler vardır."² Ömer Nasuhi Bilmen de yeni bir peygamber gelinceye kadar, kendi döneminde yürürlükte olan peygamberin tebliğine uyanların kurtuluşa ereceğini Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle birlikte önceki peygamberlerin kitaplarının nesh edildiğini, dolayısıyla Hz. Muhammed'e inanıp uymadıkça kurtuluşa ermenin mümkün olmadığını ifade etmiştir.³

Celal Yıldırım, ahirette kurtuluşa ermek için bu dünyada Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanıp tabi olmak gerektiğini belirtmiştir: "Cenâb-ı Hak, en son Peygambere uymanın

¹ Elmalılı; Hak Dini Kur'an Dili, 1/371-373, 2/1738-1771.

² İsmail Hakkı İzmirli; Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'an), Eren Yay., İstanbul 1977, s. 11.

³ Bilmen; Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, 1/62-63, 338, 2/748-749, 798, 1101-1102.

tek kurtuluş yolu olduğunu beyan ediyor. Çünkü artık şartlar değişmiş, dünya milletleri birbiriyle irtibat kurabilmiş, ismi-cismi bilinmeyen millet ve kabileler keşfedilmiştir. Hepsini müşterek tek din etrafında toplamanın, aynı itikadî esaslara çağırmanın zamanı gelmiştir. Zaten mevcut kitaplar lâhutî özelliğini kaybetmiş, bir sürü muhterislerin elinde tahrife uğramıştı. Cenâb-ı Hak İslamiyet'in geniş kapısını, cihanşümul mahiyetini bütün insanlara açık bulundurdu ve: 'Atalarınız ne yapmışsa yapmış, hepsi de iyilik ve kötülükleriyle birlikte gelip geçmiştir. Geri dönmelerine, ilâhî kanun icabı imkan yoktur. Bari siz nankörlük ve basiretsizlik etmeyin. İnancınız ne olursa olsun korkmayın, İslamiyet'in geniş kapısına gelin ve bu ümit dolu kapıdan 'Lâ ilahe illallah, Muhammedün Resûlüllah' diyerek içeri girin. Zira İslam kendisinden önceki her şeyi bu kelimeyle koparıp atar ve söyleyeni tertemiz kılar. Böyle yaparsanız, artık sizin için ne bir korku vardır, ne de mahzun olursunuz' diyerek rahmetinin genişliğini belirtmiş oldu ve böylece Fâtiha-i Şerifede geçen Rahman ve Rahîm sıfatlarını geniş bir şekilde tefsir buyurdu. Altmış ikinci ayetle, dosdoğru iman edenlerin kurtulacağı müjdeleniyor. Diğer bir manayla İslamiyet'in cihanşümul bir din olduğu bildiriliyor. Zira bu ayeti açıklar mahiyette olan Al-i İmrân suresinin 85. ayetiyle, kabule şâyân tek dinin artık İslam olduğu ilan ediliyor: 'Kim, İslam'dan başka bir din arzulayıp ararsa, ondan asla kabul edilmeyecektir. Ahirette de o, zarara uğrayanlardanır.' Kur'an-ı Kerim bu ayetle, hangi dine sahip olursa olsun, inancı ne merkezde bulunursa bulunsun, -Allah'a ve ahiret gününe dosdoğru inanan, kurallarına uygun salih amellerde bulunan her insanı müslüman olarak tanıtır. Çünkü Allah'a dosdoğru iman, imanın diğer esaslarını da içine alır. Surenin başındaki beş ayetle imanın ana hatları belirtilmişti, Allah'a ve ahiret gününe ciddiyetle iman eden kimse, O'nun kitaplarına, peygamberlerine de inanır. Bunun için ayette imanın diğer dört esasından bahsedilmemiştir. Hem bunun tafsilatı surenin sonunda beyan edilmiştir. Diğer bir tefsirle: Hz. Muhammed'in zuhurundan önce kendi peygamberlerine iman edenlerden, Yahudilerden, Hristiyanlardan ve bunların arasında ayrı bir yol tutan Sabîîlerden kim kendi devrinde Allah'a ve ahiret gününe dosdoğru iman etmiş ve iyi amellerde bulunmuşsa, onun için bir korku yoktur ve mahzun da olmayacaktır. 62. ayetle İslamiyet'in âlemsümul özelliğine ve bu sebeple kapısının her insana açık bulunduğuna, 'Lâ ilahe illallah, Muhammedün Resulüllah' diyen herkesin bu kapıda hüsnü kabul göreceğine ve zaten kurtuluşun bu dinin esas ve prensiplerine kayıtsız teslimiyette olduğuna işaret edilmiş ve bilhassa bu konuda ehl-i

kitabın dikkati çekilmiştir.”¹

Seyyid Kutub, Hz. Muhammed’in gelmesiyle önceki peygamberlerin döneminin sona erdiğini, herkesin Hz. Muhammed’e ve onun getirdiği mesaja uymakla yükümlü olduğunu belirtmiştir: “Ayet-i Kerime, bunlardan Allah’a, ahiret gününe tamamen inanıp amel-i salih işleyenlere Rableri nezdinde mükafatlar bulunduğunu, korkmayacaklarını, mahzun da olmayacaklarını belirtiyor. Şayan-ı itibar olan, itikadın mahiyetidir. Yoksa cins ve ırk taassubu değil... Tabî ki bu halet Hz. Peygamberin bi’setinden önceki zaman için bahis mevzuudur. Zaten Hz. Peygamberin bi’setinden sonra cihan tarihinde nihaî akide şekli meydana çıkmıştır.”² “Burada belirtmekte olduğumuz ayetin mefhumundan zımnen anlaşılan husus, ‘zaruri olarak dinde bilinmesi gereken şeylerdir’. Bu akidenin bedihi icaplarından olarak, Hz. Muhammed’in son peygamber olduğunu ve bütün beşeriyet için geldiği kabul edilmelidir. Bütün insanlar, cins ve milliyetleri, din ve inançları, vatan ve ırkları ne olursa olsun, Hz. Muhammed’in getirdiklerine iman etmek, hepsini birden veya ayrı ayrı geldikleri şekliyle kabul etmek mecburiyetindedirler. Hz. Muhammed’in resul olarak gönderildiğine inanmayan, tüm olarak veya ayrı ayrı onun getirdiklerinin hepsini birlikte kabul etmeyen kimse dalalette demektir. Bu dini mübin gelmezden önce hangi dine bağlı olursa olsun Allah onun yaptıklarının hiçbirisini kabul etmez. Ve onlar ‘Onlar için korku yoktur. Mahzun da olacak degillerdir.’ ayeti kerimesinin medlulu dahiline girmez.”³ Hicazi, daha önce hangi dine mensup olursa olsun herkesin Hz. Muhammed’in peygamberliğinden sonra ona inanmak ve uymakla sorumlu olduğunu belirtmiştir: “Tevrat ile İncil’i ayakta tutmak, bu kitapların içindeki halis tevhid, Hz. Muhammed’in geleceğine ilişkin müjde ve onun sıfatlarının tümüne inanmakla olur. Tevrat ve İncil’in dosdoğru tutulması ancak Peygamberiniz Muhammed’in dili ile size indirilen, kendisinden önce indirilen kitapları doğrulayan, geçmiş risaletleri tamamlayan Kur’an’ı uygulamakla mümkün olur. Biz müslümanlar da aynı şekilde, Kur’an’ı dosdoğru tutup onunla amel etmedikçe ve her işimizde onun önerdiği yolu izlemedikçe hiçbir şey üzerinde değiliz... Münafıklar gibi sadece dilleriyle iman eden, Musa’nın tabileri gibi yahudi olanlar, dinden dönüp iman sınırı dışına çıkanlar, İsa’ya tabi olan hıristiyanlar var ya; bunlardan Allah’a, peygamberlerine ve ahiret gününe doğruca inanıp salih amel işleyenler için kıyamet

¹ Celal Yıldırım; İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri, Anadolu Yay., İstanbul 1986, 1/219-220.

² Kutub; Fizilal, 1/157.

³ Kutub; Fizilal, 4/359-360.

gününün azabından yana artık ebediyen korku yoktur. Onlar asla hüznlenmeyeceklerdir. Aksine onlar bol nimetli cennetlerinde, koltuklar üzerinde sevinçle çevreyi seyrederekler.”¹

İzzet Derveze'nin ayet hakkındaki yorumu, yukardakilere benzerdir: “Kanaatimizce, ayet-i kerime Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini yalanlamanın gerçek anlamda Allah'a ve ahiret gününe iman etmekle ve salih amelle çeliştiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu grupların kalben ve bedenlen İslam çağrısına bağlanmaları bir zorunluluktur. Çünkü İslam tek Allah'a kulluk etmeye yönelik bir çağrıdır, ahiret gününe iman etmeyi ve salih ameller işlemeyi öngörür. Nitekim bu gruplar içinde Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmayanlar, yine Kur'an'ın bildirdiğine göre, ahiret gününe iman etmeyenler vardı... Kıssalar zinciri, İsrail oğullarına yönelik bir çağrıyla başlıyor. Allah'ın, Hz. Muhammed'e indirdiği Kur'an'a iman etmeleri isteniyor. Çünkü Kur'an onların ellerinde bulunan Tevrat'ı onaylamaktadır. Bu çağrının bir diğer boyutu da, Hz. Muhammed'e inen Kur'an'ı inkar eden ilk dini grubun kendileri olmamasına yönelik bir uyarıdır. Ayrıca Kur'an'da yer alan birçok ayette Hristiyanlar, Hz. Mesih'le ilgili çelişik ve yanlış inançlardan vazgeçmeye, Allah'a, peygamberlerine, Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a iman etmeye çağrılmışlardır.”² “Deniliyor ki: Allah'ın rızası Yahudilikle, Hristiyanlıkla, Sabiîlikle ve İslamlıkla elde edilmez. Ancak Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmakla ve salih ameller işlemekle elde edilir. Başka değil. Bu isimler altında toplanan gruplardan kim bunları yerine getirirse onlar için akıbetten dolayı korku olmaz, onlar üzülmezler. Ayeti kerime, şimdiye kadar işlenen konunun akışıyla bağlantılı olarak Yahudi, Hristiyan ve Sabiîlerden de Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Kur'an'a inanmaları zorunluluğunu ifade etmektedir.”³

Said Havva, kurtuluşa ermek için Hz. Muhammed'e iman etmenin şart olduğunu ifade etmiştir: “Herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için şunları söyleyeyim: Şu anda yahudinin, hristiyanın, sabiînin, mecusunin veya herhangi bir inanç sahibinin Hz. Muhammed'e iman etmedikçe kurtuluşu mümkün değildir. Kendisine davetin ulaşmadığı kimselerden olması müstesna... İmam Müslim'in rivayet ettiği hadiste Peygamberimiz (a.s.) şöyle buyurmuştur: ‘Nefsim elinde olana yemin ederim ki yahudi

¹ Hicazi; Furkan Tefsiri, 2/84-85.

² Derveze; et-Tefsirü'l-Hadis, 5/78.

³ Derveze; et-Tefsirü'l-Hadis, 7/145.

olsun, hristiyan olsun, bu ümmetten herhangi bir kimse benim peygamberliğimi işitip sonra da kendisiyle gönderildiğim şeye iman etmezse mutlaka cehennemliklerdendir.’ (Müslim, İman 240). Buna göre ayet-i kerimede anlatılmak istenen yahudiler, Hz. İsa’dan öce yaşayıp da masiyete iştirak etmeyen ve iman üzere devam eden kimselerdir. Hz. İsa’nın gönderilmesinden sonra iman etmeyen yahudiler ise helak olmuştur. Hristiyanlardan kasıt Hz. Muhammed’den önce yaşayıp sahih iman ve salih amel üzere devam ederek insanların sapmasına rağmen kendileri sapmayan kimselerdir. Hz. Muhammed’den sonraki bütün hristiyanlar ise İslama girmedikleri takdirde helak olacak demektir. Sabîlerin durumu da aynı şekildedir. Onlar Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderilmesine kadar -şayet kavimlerinden ayrılmaları kastediliyor ise- kavimlerinden ayrı kaldıkları için kurtulmuş olurlar. Onun peygamber olarak gönderilmesinden sonra ise ona iman etmeyen herkes helak olmuştur.”¹ Ebu Bekir Cabir el-Cezairî de benzer görüşleri ifade etmiştir: “Gerçek iman, son peygamber Hz. Muhammed’e inanmadıkça; salih amel de son peygambere inen kitapta yer alan ve ona vahiy yoluyla bildirilen emir ve yasaklara uymadıkça gerçekleşmez. Çünkü Allah Teala son peygamberine gönderdiği şeriati ile önceki tüm şariatleri yürürlükten kaldırmıştır (neshetmiştir). Dolayısıyla geçmiş şariatlere göre amel etme geçersizdir. İnsan, bunlarla nefsini arındırma işlevini göremez. Oysa ahiret mutluluğu nefsin arınmışlığına bağlıdır.”² Sa’di ise bu ayetlerin Hz. Muhammed’den önceki dönemdeki dinî gruplarla ilgili olduğunu ifade etmiştir: “Doğrusu şu ki, bu gruplar arasındaki hüküm Hz. Muhammed’e imanla bağlılıkla ilgili değildir. Ayet Hz. Muhammed’in peygamberliğinden önceki Yahudi, Hristiyan ve Sabîlerden haber vermekte ve onların hallerini kapsamaktadır.”³ “Allah Teala, Kur’an, Tevrat ve İncil ehli olan kitap ehlinden haber vermektedir. Ki onların saadetleri ve kurtuluşları tek bir yol ve bir tek asıldadır. O da Allah’a ve ahiret gününe iman ile salih amel işlemektir. Bu gruplardan her kim, Allah’a ve ahiret gününe inanırsa onun için kurtuluş vardır. Karşılaşacakları korkutucu işlerde onlara hiçbir korku yoktur. Onlar arkada bıraktıkları şeylerden dolayı da üzülmezler. Zikredilen bu hüküm, diğer zamanları içine alır.”⁴

¹ Said Havva; el-Esas fi’t-Tefsir, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay., İstanbul 1989, 1/169.

² Ebu Bekir Cabir el-Cezairî; Eyseru’t-Tefsir (Kur’an’ı Anlamanın En Kolay Yolu), Çev. Ziya Eryılmaz; Vahdettin İnce; Ahmet Özdemir ve Diğerleri, Mirac Yay., İstanbul ts., 1/103.

³ Sa’di; Tefsiru’l-Kerimi’r-Rahman fi Tefsiri’l-Kelami’l-Mennan, 1/72.

⁴ Sa’di; Tefsiru’l-Kerimi’r-Rahman fi Tefsiri’l-Kelami’l-Mennan, 1/546.

Şii müfessirlerden Tabresi'nin Bakara Suresi 62. ayetin yorumunda kurtuluşa ermek için Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a iman etmenin ve tabi olmanın şart olup olmadığı konusundaki görüşü net olmamakla birlikte Yahudi, Hristiyan ve Sabîîlerle ilgili aktardıklarından kurtuluşa ermek için Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a tabi olmak gerektiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.¹ Tabatabai ise, kurtuluşa ermede herhangi bir dine mensup olmanın kurtuluş sağlamayacağını, kurtuluşa ermek için dinî kimliğin yeterli olmayıp doğru inanç ve salih amel gerektiğini ifade etmiştir: Ayette geçen "iman edenler" ifadesinden maksat, içten inanmadığı halde dıştan inanmış görünen kimselerdir. Bundan şu ortaya çıkıyor: Mümin, Yahudi, Hristiyan, Sabîî gibi isimler ve bu isimlerle nitelendirilme Allah katında ödül almayı gerektirici ve azaptan güvende olmayı sağlayıcı unsurlar değildir. Kurtuluşa erip mutluluğu elde etmenin yolu, Allah'a ve ahirete gerçekten inanmak ve salih amel işlemektir.² Hacı Şeyh Muhsin Kırâatî, kendi peygamberleri döneminde peygamberin tebliğ ettiklerine iman edip uygulayanların kesinlikle kurtuluşa ereceklerini ifade etmiştir. Hz. Muhammed (a.s.) ve sonrası dönemde ise kendilerine Kur'an tebliğ edilmeyenlerin ayette belirtilen şartlara uymakla kurtuluşa ereceklerini, tebliğ ulaşanların ise Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a iman edip uymakla yükümlü olduklarını belirtmiştir.³ Tefsiru Nümune'de ise Kur'an, kitap ehlini kendisine inanmaya ve uymaya davet ettiği için Hz. Muhammed'in tebliğinin ulaştığı Yahudi ve Hristiyanların Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a iman edip uymadıkça kurtuluşa eremeyecekleri ifade edilmiştir.⁴

M. Zeki Duman'ın değerlendirmesi ise şöyledir: "Bu ayet, 'Yahudi ve Hristiyan olanlardan başkası cennete girmeyecektir...' (Bakara, 2/111) diyenlerle, daha sonra 'Müslümanlardan başkası cennete girmez.' diyerek muhafazakâr bir tavırla genelleme yapan bazı kişilere verilen bir cevaptır. İslam'da amaç, hiçbir zaman ırka ve dine bağlı niteliksiz bir kimlik değil, Allah'a ve Ahiret gününe bilerek, kendi arzu ve iradesiyle iman etmek ve bu kalbî tasdikın gereği olarak salih işler yapmaktır. Bize göre bu ayette, böyle bir iman sonucunda kazanılacak olan ahlakî niteliğe ve gerçek mümin kişiliğine

¹ Tabresi; Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, 1/187, 3/292-294.

² Muhammed Hüseyin et-Tabatabai; el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an, Müessesetü'l-A'lemi, Beyrut 1997, 1/192-193, 6/66-67.

³ Hacı Şeyh Muhsin Kırâatî; Tefsiru Nur, Merkezi Ferhengi Dershane-i ez-Kuran, Tahran 1383 h., 1/126-128, 5/133.

⁴ Ayetullah Mekarim Şirazi; Muhammed Rıza Aştıyani; Muhammed Cafer İmami ve Diğerleri; Tefsiru Nümune (Muhtasar), Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran 1377 h., 1/83-84. Nesim-i Hayat tefsirinde de benzer görüşler ifade edilmiştir. bkz.: Ebu'l-Fez Behram Pûr; Nesim-i Hayat, Hicret Yay., Kum 1385 h., 1/186-191.

atıfta bulunulmuştur. Kişi, Allah katında makbul herhangi bir sebepten ötürü Müslümanlardan, Yahudilerden, Hristiyanlardan, Sabîîlerden, mecusilerden veya herhangi bir dine mensup zümreden olabilir. İslam'da nihâî değerlendirme onun mensubiyetine göre değil, kendisinde en ufak bir şirkin, inkârın ve sürekli isyanın yer almadığı imanına, ahlakî güzelliklerine ve bizzat yaptığı salih işlerine göredir. Yani, Allah'a ve Ahiret gününe iman edip, o doğrultuda hayatına yön veren ve salih iş yapan her kimse mümindir.”¹ “İnananlar kavramına gerçek müminler, kalbinde iman zaafiyeti bulunanlar ve münafıklar dâhildir. Ayette: ‘Kim Allah’a ve ahiret gününe iman ederse...’ şartı gösteriyor ki, müminler olarak bilinenlerin dahi, akıbetlerinden emin olabilmeleri ve ahirette endişesiz, üzüntüsüz kesin bir kurtuluşu ummaları yalnız sözde kalan bir İslam ile olmaz; sadece ‘ben de müslümanım’ demek de yeterli değildir! Endişesiz, hüzensüz kesin kurtuluş, ancak kalbî ve zahirî amellerle desteklenmiş, gerçek bir imana ve buna dayalı amel-i salihle bağlıdır. İman-ı hakikî olmadan amel-i salih, dünya hayatında insana fayda sağlasa bile, ahirette asla fayda sağlamayacaktır! Amel-i salih olmadan da iman kemâl bulmaz.”²

“Klasik tefsirlere göre bu ayette zikredilen İslamiyet dışındaki dinlerin mensupları, Hz. Muhammed’e ve Kur’an’a inanıp ‘İslam milletine’ girmedikçe iman etmiş sayılmayacaklar, bu sebeple de ayette ifade buyrulan ahiret ecrine ve güvenliğine nail olamayacaklar, yani ebedî olarak cehennemde kalacaklardır. Ancak bazı çağdaş müfessirler, Yahudiler ve Hristiyanlarla Sabîîlerin, kurtuluşa erebilmeleri için İslam ümmetine dahil olmaları gerektiği şeklinde bir şartın ayetin metninde yer almadığını; sadece, **a)** şirkten uzak olarak Allah’a iman etmek, **b)** ahiret gününe inanmak, **c)** salih amel işlemek şeklinde üç temel şart ortaya konduğunu dikkate alarak bu üç şartı yerine getiren diğer din mensuplarının da cennete girebileceklerini savunmuşlardır. Nisa suresinin 123-124. ayetleri de bu görüşü destekler mahiyettedir. Gazzâlî dinde hoşgörünün önemi üzerine yazdığı ‘Faysalü’t-Tefrika Beyne’l-İslam ve’z-Zendeka’ isimli eserinde bu husustaki görüşünü şöyle özetlemiştir: ‘Derim ki, Allah’ın rahmeti eski ümmetlerden birçoğunu da kapsar... Hatta ben, zamanımızdaki Rum ve Türk asıllı Hristiyanların çoğunun yani Rum ve Türk ülkelerinin uzak bölgelerinde bulunup kendilerine davet ulaşmamış olanların da inşallah rahmetten nasiplerini alacaklarını söylüyorum. Bunlar genellikle üç sınıftır: İlk sınıfa Muhammed ismi hiç ulaşmamıştır;

¹ Duman; Beyânu’l-Hak, 3/31.

² Duman; Beyânu’l-Hak, 3/530.

bunlar mazurdurlar. İkinci kesim, onun ismi, nitelikleri ve mucizelerinin ulaştığı, İslam ülkelerine komşu yörelerde veya müslümanlarla iç içe yaşayan zümrelerdir. Bunlar kâfir ve mülhiddirler. Üçüncü kesim ise bu ikisi arasında bir durumda bulunanlar yani Muhammed ismini duymuş olmakla birlikte özellikleri hakkında doğru bilgi edinememiş; aksine çocukluğundan itibaren, ‘Muhammed isimli yalancı ve sahtekâr birinin, peygamber olduğunu iddia ettiği...’ şeklinde yanlış bilgilere sahip olarak yetişmiş kimselerdir. Bana göre bunların durumları da ilk sınıfa girenlerin durumu gibidir.’ Gazzâlî’ye göre yalnızca Hz. Muhammed ve daveti hakkında doğru bilgilere sahip oldukları halde inkarda ısrar edenler kâfir olup ebedî olarak cehennemde kalacaklardır ki, bunlar azınlığı oluşturur. Bir dine mensup olup da Allah’a ve ahirete inanan, kendisini dünya ihtiraslarına kaptırmayan kimse, kulağına böyle bir bilgi geldiğinde onun aslını araştırması gerekir. Böyle bir araştırmaya girişmekle birlikte ölüm gibi bir engelden dolayı sonuçlandıramayanlar da affedilecek ve Allah’ın geniş rahmetine nail olacaklardır. Gazzâlî bize şu öğüdü de verir: ‘Yüce Allah’ın rahmetini geniş tut; ilâhî işleri dar ve resmî ölçülere göre ölçme!’ Uhrevî kurtuluş konusunda Kur’an-ı Kerim’in ısrarla üzerinde durup vazgeçilmez gördüğü şartlar, Allah’ın varlık ve birliği ile ahirete inanmak, Hz. Muhammed’in peygamberliğini ve öğretisini tanımak, Allah’ın razı olduğu güzel işler yapmaktır. Geçmişteki peygamberlerin tebliğ ettiği bütün ilâhî dinler gibi İslamiyet’in de özü budur. Son Peygambere, kabul edilebilir bir mazeret sebebiyle iman edememiş olanların, Gazzâlî’nin önerdiği geniş bakışla mümin sayılıp cennete gireceği ümit edilebilir.¹

Fazlur Rahman, ayette belirtilen şartları yerine getirenlerin hangi gruptan olursa olsun kurtuluşa ereceğini, ayette olmayan şartları ayete ilave etmenin yanlış olduğunu söylemiştir: “Kur’an’ın devamlı tekrar ettiği şu ifadeler, seçilmişlik esrarını tümünden reddetmektedir: ‘Onlar, gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları onların, sizin kazandıklarınız da sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulmazsınız.’ (Bakara 2/134, 141.) Bu seçilmişlik ve dışlama fikirlerini şiddetle reddeden ayetlerle tam bir uyum içinde olan Kur’an’ın diğer bazı ayetleri de, aynen İslam inancını kabul edenleri tanıdığı gibi o toplumlarda -Yahudilerde, Hristiyanlarda ve Sabîîlerde- de iyi kimselerin varlığını kabul etmektedir: ‘Kuşkusuz ki İnananlar, Yahudiler, Hristiyanlar

¹ Hayreddin Karaman ve Diğerleri; Kur’an Yolu, DİB Yay., Birinci Baskı, Ankara 2003, 1/69-70. Bu eserin 1. baskısında bu bilgiler verilirken 2. baskısında büyük oranda değişiklik yapılmış ve bu arada yukardaki bilgiler de çıkarılmıştır, bkz.: a.g.e., İkinci Baskı, Ankara 2007, 1/133-136.

ve Sabîîlerden kim Allah’a ve ahiret gününe inanır ve iyi bir iş yaparsa onlara Rableri katında ödülleri vardır, onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.’ (Bakara, 2/62; Maide, 5/69). Müfessirlerin büyük çoğunluğu, bu her iki ayette de açık olan anlamı kabul etmekten sakınmak için kendilerini boş yere yormuşlardır. Bu ayetlerin açık anlamı ise şudur: Hangi gruba ait olursa olsun, Allah’a, ahiret gününe inanan ve iyi işler yapan her insan kurtulur. Bunların tefsirinde iki görüş hakimdir: Biri, buradaki kastedilen Yahudi, Hristiyan ve Sabîîler’den olup daha sonra müslüman olanlarıdır. Halbuki ayette belirtilen dört ‘inanan’ gruptan birisinin de müslümanlar olduğu göz önünde tutulursa bu görüşün biraz abartıldığı açıkça anlaşılır. Diğer ise, burada kastedilenlerin İslam gelmeden hemen önce yaşamış olan iyi Yahudi, Hristiyan ve Sabîîlerin olduğudur. Bu ise yukardakinden daha zorlama bir yorumdur. Ahiretin sadece kendilerine ait olduğunu ileri süren Yahudi ve Hristiyanlara cevap verirken Kur’an der ki: ‘Yahudi yahut Hristiyan olanlardan başkası cennete asla giremeyecek.’ dediler. Bu, onların arzularıdır. De ki: ‘Eğer doğru iseniz kanıtınızı getirin.’ Doğrusu kim güzel davranarak yüzünü Allah’a teslim ederse, onun ödülü Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.’ (Bakara, 2/111-112). Kendisinin zorunlu olarak temelini oluşturan tek Allah inancı, ahirete iman ile birlikte evrensel iyiliğin bu şekilde kabulü, elbette İslam toplumunun diğerleri gibi bir toplum olarak kabulünü gerektirir. Şu ayette Kur’an’ın ‘çok toplumlu bir dünya’ sorununa verdiği en son cevabı bulmaktayız: ‘Sana kitabı, kendinden önceki kitabı doğrulayıcı ve onun üzerine gözetici olarak gerçeğe indirdik. Onların arasında Allah’ın indirdiğiyle hükmet. Sana gelen gerçekten ayrılıp onların arzularına uyma. Sizin hepiniz için bir yasa ve yöntem belirledik. Eğer Allah dileseydi, elbette sizi bir tek topluluk yapardı. Ama size verdiği şeylerde sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O, size ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.’ (Maide, 5/48; Hac 22/67). O halde değişik dinlerin ve toplumların olmasındaki hikmet, bunların iyilikte ve ahlakta birbirleriyle yarış etmesidir.”¹

Mevdudi, kurtuluşa ermede herhangi bir dinî kimliğe sahip olmanın yeterli olmadığını, inancın gereklerini yerine getirmeyi ifade eden kişiliğin daha önemli olduğunu belirtmiştir: “Bu ayet Yahudilerin iman ve amelleri ne olursa olsun, ebedî kurtuluşun kendi tekellerinde olduğu konusundaki yanlış zanlarını ortadan kaldırmak için burada

¹ Fazlur Rahman; Ana Konuları Kur’an, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yay., Ankara 1993, s. 303-305

yer almıştır. Onlar, kendilerinin Allah’la özel bir ilişkileri olduğunu, inançları ne olursa olsun sadece İsrailoğulları’ndan olmaları nedeniyle doğruca cennete gideceklerini ve diğer insanların cehenneme gideceklerini sanıyorlardı. Bu ayette bu yanlış anlama ortadan kaldırılıyor. Allah, ebedî kurtuluşun, kişinin bir gruba mensup olmasına dayanmadığını, bilâkis kişinin imanına ve iyi amellerine bağlı olduğunu bildiriyor. Allah’ın hükmü bu dünyadaki genel kanaat ve kayıtlara değil, kişinin gerçek değerine dayanacaktır.”¹ Muhammed Esed de ayette belirtilen üç şartı taşıyanların kurtuluşa ereceğini ifade etmiş ve kimliğe değil kişiliğe vurgu yapmıştır: “Kur’an’da birçok kez tekrarlanan yukarıdaki paragraf, İslam’ın temel bir doktrinini inşa etmektedir. Başka hiçbir itikadda benzeri olmayan bir görüş zenginliği ile, ‘kurtuluş’ fikri, burada sadece üç şarta bağlanmıştır: Allah’a iman, Hesap Günü’ne iman ve hayatta doğru ve yararlı işler yapmak. Bu kritik noktada -yani, İsrailoğulları’na yönelik bir davetin tam ortasında- bu doktrinin ifade edilmiş olması, Yahudilerin, Hz. İbrahim soyundan gelmelerinin kendilerine ‘Allah’ın seçilmiş halkı’ olarak kabul edilme imtiyazını verdiği bâtil inancı nedeniyle.”²

Süleyman Ateş, bu konunun ülkemizde gündeme gelmesinde öncülük etmiştir. Ayette belirtilen şartları taşıyanların, hangi dinî kimliğe sahip olursa olsun kurtuluşa erip cennete gideceğini ileri sürmüştür.³ Fakat görüşlerinin temel ilkeleri aynı olmakla birlikte zaman zaman birbiriyle çelişen görüşler de belirtmiştir. Önce Süleyman Ateş’in bu konuyla ilgili görüşlerini aktarıp sonra da görüşlerin değerlendirmesini yapacağız: “Bakara Suresi 62. ayetin hükmüne göre Allah’a Kur’an’ın tanımladığı biçimde şirksiz inanmak, Uzeyr’i veya İsa’yı Allah’ın oğlu saymamak, ahirete de layıkı veçhiyle inanmak, bunun yanında İslam dinine girmese dahi Kur’an’ın Allah kelamı, Hz. Muhammed’in de hak peygamber olduğunu inkar etmemek lazımdır. Nitekim: ‘Rabbimiz Allah’tır, deyip sonra doğru olanların üzerine melekler iner: ‘Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin’ derler.’ (Fussilet, 41/30) ayetinde de Allah’a inananların cennete girecekleri haber verilmektedir. Müfessirler, genellikle kitap ehlinde Allah’a ve ahirete inanmış olan kimselerin ancak Hz. Muhammed’e inanıp müslüman oldukları takdirde güvene kavuşup, ahirette üzüntüye uğramayacakları

¹ Mevdudi; Tefhimü’l-Kur’an, 1/83-84.

² Esed; Kur’an Mesajı, s. 19-20, 31.

³ Süleyman Ateş, bu konuyu eserlerinin pek çoğunda işlemiştir. Örnek olarak bkz.: Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 4/489-529, 6/243; Yeniden İslama, s. 40-62; “Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir”, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt:3, sayı:1, Ocak 1989, s. 7-24.

kanaatindedirler... Fakat kanaatimize göre ayette böyle bir kayıt yoktur. Ayet mutlaktır. Kur'an'ın tanımladığı biçimde Allah'a ve ahirete inanan herkesin güvene kavuşup üzüntüden kurtulacağını bildirmektedir... Bu ayet, Maide Suresinde de tekrar edilmiştir. Gerek iki kez inmiş olan bu ayetten, gerek Kur'an'ın başka ayetlerinden anlıyoruz ki Allah, cennete girmek için üç şart belirlemiştir: Allah'a şirksiz iman, ahiret gününe iman ve salih amel. İşte bu şartları yerine getiren her kul, Kur'an'a göre cennetliktir..."¹

"Kitap ehli, Yahudi ve Hristiyan kaldıkları halde Kur'an'ı inkar etmez, onun gereklerine aykırı davranmazlarsa -ki bu üç kitabın genel hatlarında, temel konularında bir aykırılık yoktur- mesala teslisi bırakıp Kur'an'ın emrettiği şekilde Allah'a ve ahirete inanırlarsa mümin sayılır ve cennete giderler. Mutlaka kendi dinlerinden ayrılıp müslüman olmaları şart değildir... Fakat Hz. Muhammed'e gelen vahiyleri inkar eden ve ona düşman olan Yahudi, Sabî ve Hristiyanlar bir esas üzerinde değillerdir. Çünkü onlar Tevrat ve İncil'in gereklerine ters düşmüş, Allah'tan indirileni reddetmişlerdir. Bütün dinlerin ruhu: 'Allah'ın buyruğuna saygı ve O'nun yaratıklarına şefkattir.'"²

Süleyman Ateş, bütün peygamberlerin aynı mesajı getirdiklerini ve dinlerinin özünün aynı olduğunu, isimlerdeki farklılığın bir ayrılık sayılmayacağını ifade etmiştir: "Kur'an, bütün peygamberleri aynı misyonu yerleştirmek üzere gönderilmiş, birbirini doğrulayan Tanrı elçileri olarak tanımlamakta ve onların getirdikleri vahiylerin birbirine aykırı değil, birbirine uygun hükümler taşıdığını; ilâhî dinler arasında bir fark olmadığını vurgulamaktadır. Fakat Kur'an ilâhî dinlerin birliğini vurgulaya dursun, din adamları, dinlerin birbirini neshettiği düşüncesini yerleştirmiş ve her din mensubu cenneti yalnız kendisine özgü sanmıştır... Kur'an, evrensel bir mesaj getirmiş, ahiret saadetine erip cennete girmek için gerekli şartları açıklamıştır. Bunlar: Allah'a şirksiz, ahirete şeksiz inanmak ve salih amel (dünyaya ve ahirete yararlı güzel işler) yapmaktır. Kur'an'a göre İslam, yalnız Allah'a tapmak, ibadeti yalnız O'na özgü kılmaktır. Bu anlamıyla bütün peygamberler İslamı getirmiştir. Kur'an'da İslam kelimesi, yalnız Hz. Muhammed'in getirdiği din için değil, bütün peygamberlerin getirdiği din için kullanılmıştır. Çünkü peygamberlere verilen mesajın mahiyeti aynıdır. Hepsi insanları tek Allah'a kulluğa, ahirete imana ve salih amele çağırmıştır. Bu bakımdan misyonları aynı olan peygamberler arasında bir ayırım yapılamaz: 'O'nun elçileri arasında bir ayırım yapmayız' (Bakara, 2/285). Yüce Allah, ilk elçisi olan Nuh'a neyi vahyetmiş ise,

¹ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 1/174-175, 2/164.

² Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 3/33-34.

son elçisi Muhammed'e de onu vahyetmiştir: 'Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik...' (Nisa, 4/163). Demek ki İslam, sadece son dinin adı değil, bütün ilâhî dinlerin ortak adıdır. Bu dinlerin, dillere göre adları başka başka olsa da ruhları İslam'dır. "Kur'an'a göre Allah, yalnız belli bir zümrenin Rabbi değil, bütün âlemlerin Rabbidir. 'Övgü, âlemlerin Rabbine mahsustur.' ayeti, namazın her rekatında okunarak, Allah'ın, bütün yaratıkların Rabbi olduğu vurgulanır. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın, rahmeti de belli bir zümreye özgü değil, her yaratığına şamildir. Evet O'nun gazabı da var ama rahmeti, gazabını geçmiştir: 'Rabbiniz, kendisine rahmeti yazmıştır.' (Enam, 6/12). 'Rahmetim, her şeyi kaplamıştır.' (Araf, 7/156). Her peygamber, insanlığa bu sonsuz ilâhî rahmeti sunmağa çalışmış ve Allah'a şirksiz, ahirete şeksiz inanan ve salih amel yapan her ilâhî din mensubunu cennetle müjdelemiştir. Ama insanların bencilliği, ilâhî mesajın geniş ufkunu daraltmış, her din mensubu, sadece kendilerinin cennete girebileceğini iddia etmiştir. Yahudiler, cenneti yalnız kendilerine tahsis ederken, Hıristiyanlar da kendilerinden başkasına cennet vizesi vermemişlerdir: 'Yahudi yahut Hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek' dediler. Bu, onların kuruntusudur. De ki: 'Doğru iseniz, delilinizi getirin.' (Bakara, 2/111). Cennetin belli bir zümreye mahsus olduğu iddiasını böylece reddeden Kur'an, onun iddia ile değil, gerçek iman ve eylem ile olacağını; Yahudiliği ve Hıristiyanlığı getiren peygamberlerin atası İbrahim'in gerçek tevhidi getirmiş olduğunu; onun yolunda giden her insanın cennete gireceğini açıklıyor: 'Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı, Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.' (Bakara, 2/112). Nisa Suresinde bu genel prensip, daha açık ve net olarak ortaya konmuştur: 'İş ne sizin kuruntularınızla, ne kitap ehlinin kuruntularıyla olmaz. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulamaz. Erkek veya kadından her kim inanarak güzel işler yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar. (Nisa, 4/123-125). İşte bu genel prensibi her yerde vurgulayan Kur'an, Arabistan'da bilinen din mensupları içinde bu prensibe bağlı kalan insanları cennetle müjdelemiştir: 'Şüphesiz inananlar; Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabîîlerden Allah'a ve ahiret gününe inanan ve iyi iş yapanlara, Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.' (Bakara, 2/62; Maide, 5/69). Kur'an, Allah'ın bu geniş rahmetini tevhid erbabına sunmuş iken bizim Allah'ın rahmetini daraltmağa; son din mensuplarından başka kimsenin cennete girmeyeceğini

iddia etmeğe hakkımız var mı? Kur'an, peygamberler ve ilahî dinler arasında bir ayırım yapmıyor ki! Son din ne ise, ilk din de odur. Peygamberin misyonu, yeni din icat etmek değil, İbrahim'in getirdiği tevhid dinini aslî safvetine kavuşturmak; kendinden öncekileri kendisine tabi kılmak değil; İbrahim'e ve onun soyundan gelen peygamberlere uymaktır. 'De ki: Ben elçiler içinde bir türedi değilim (peygamberliği ilk defa ben ortaya atmadım, önceki peygamberlerin söylemedikleri bir şeyi söyleyen bir elçi değilim); bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum.' (Ahkaf, 46/9). 'Allah, size dinde bir güçlük yükledi. Babanız İbrahim'in dinine sizi iletti. O, daha önce de size müslümanlar adını vermişti, bunda da (yine müslümanlar dedi)...' (Hac, 22/78). O halde, Peygamber(a.s.)in getirdiği din, yeni değil, atası İbrahim'in getirdiği İslam'dır. Yahudilik ve Hıristiyanlık da aslî hüviyetleriyle İbrahim'in getirdiği tevhid dinidir. Peygamberin görevi İbrahim dinine uymaktır: 'Hangi insan, din yönünden, iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrahim dinine tâbi olandan daha güzel olabilir? Allah, İbrahim'i dost edinmişti.' (Nisa, 4/125). Bu ayette, İbrahim dinine tâbi olandan kasıt, Hz. Peygamber'in kendisidir. İbrahim dinine tâbi olmakla onun, en doğru yolda olduğu belirtilmektedir. Demek ki Peygamber(a.s.)in öteki peygamberlere göre durumu, metbû değil, tâbi olmaktır. Enam Suresinin 83-89. ayetlerinde İbrahim'den itibaren İsrail oğlu peygamberleri zikredilip bunların davetleri övgü ile anıldıktan sonra 90. ayette, Hz. Peygamber'e, anılan o peygamberlerin izinde gitmesi emredilmektedir: 'İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy!' Çünkü onların yolu, İslam yoludur. Kur'an, onların yolunun izahıdır. Kur'an'ın hükümleriyle, Tevrat'ın hükümleri arasında büyük fark yoktur. Tevrat'ın meşhur on emri, Kur'an-ı Kerim'in birçok suresinde değişik üsluplarla tekrar edildiği gibi, Tevrat'ın kıssaları da öğüt olarak Kur'an-ı Kerim'de nakledilmektedir."¹

Süleyman Ateş, ayette belirtilen üç şartı taşıyanların İslam dinine girmeden de kurtuluşa ulaşabileceklerini ifade etmiştir. Ama başka müfessirleri ayete, ayette olmayan "Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanıp İslam dinine girme" gibi şartları eklemekle itham ederken kendisi de "İslam dinine girmese dahi Kur'an'ın Allah kelamı, Hz. Muhammed'in de hak peygamber olduğunu inkar etmemek lazımdır." biçiminde benzer

¹ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 4/489-493, 11/480-481; Ateş; "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", İslami Araştırmalar Dergisi, cilt:3, sayı:1, Ocak 1989, s. 7-9.

şartlar ileri sürmüştür.¹ Eğer yalnızca bu ayetlere göre bir sonuç elde edeceksek, Süleyman Ateş'in eklediği şartları eklemek de doğru değildir. Süleyman Ateş, aynı bölümde birbirinden farklı, hatta birbiriyle çelişen değerlendirmeler yapmıştır.² Bunun yanında Kur'an'ın öncelikle Araplar daha sonra da ilahi kitaba sahip olmayan diğer toplumlar için gönderildiğini de birçok yerde ifade etmektedir.³ Peygambere uymayla ilgili olarak da benzer görüş ileri sürmektedir. "Peygambere tabi olmak, tevhidin şartı değildir. Kur'an-ı Kerim'in hiçbir yerinde tevhid, böyle bir şarta bağlanmamıştır."⁴ Bu ifadeler, ilahi kitaba sahip olan Yahudi ve Hristiyanların zaten Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanmakla ve bunlara uymakla sorumlu olmadıkları anlamına gelir. İnanmak zorunda olmadıkları, kendileri için değil de ilahi kitaba sahip olmayan kimselere gönderilmiş bir peygambere ve ona vahyedilen kitaba inanma ve bunları inkar etmemek şartını eklemek isabetli değildir. Eğer yalnızca bu ayetteki şartlarla yetinilmeyip Kur'an'ın bütünü dikkate alınarak diğer ayetlerdeki şartlar da eklenecekse, "meleklerle, peygamberlere ve kitaplara iman" ayrıntılarıyla eklenmeli ve Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanmak ve kendi dinini terk edip bunlara uymak da zorunlu bir şart olarak belirtilmelidir. Nitekim Süleyman Ateş'in bu konudaki görüşlerine karşı çıkıp reddiye yazan Talat Koçyiğit, Kur'an bütünlüğü içerisinde bütün iman esaslarını sayıp bunlara inanmayanların müslüman sayılmayacağını ve kurtuluşa eremeyeceklerini belirtmiştir. Süleyman Ateş'in görüşlerini çelişkili bulduğunu ifade etmiştir.⁵ Dolayısıyla eğer ayete, ayette olmayan şartlar eklemeyeceksek, ayette bildirilen "Allah'a ve ahiret gününe iman ile salih amel" şartlarını taşıyan herkesin görünüşte hangi dinî kimliğe sahip olursa olsun, hangi din adıyla adlandırılırsa adlandırılısın gerçekte müslüman olduğunu ve kurtuluşa erip cennete gideceğini söylemeliyiz. Zaten Süleyman Ateş de tefsirinin bazı yerlerinde bu görüşü açıkça belirtmektedir: "Din kuru dava değil, Allah'a kulluktur. Bağlandığı dinin adı ne olursa olsun, Allah'a ve ahirete inanıp güzel iş yapan herkes gerçekte müslümandır ve cennete girecektir. Cennet belli bir kavmin tekelinde

¹ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 4/506; Ateş; "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", İslami Araştırmalar Dergisi, cilt:3, sayı:1, s. 14.

² Orhan Atalay, Süleyman Ateş'in görüşlerini değerlendirirken "...Böyle bir inanç biçiminin aynı zamanda birçok mantıkî iç çelişkiler içerdiği de ortadadır." diyerek Ateş'in görüşünü çelişkili bulduğunu belirtmiştir, bkz.: Atalay; Doğu - Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama, s. 231.

³ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 4/505-508; 5/494-529; 11/279-280, 339-354; Ateş; "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", İslami Araştırmalar Dergisi, cilt:3, sayı:1, Ocak 1989, s. 14-16, 22-24.

⁴ Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 4/527.

⁵ Koçyiğit; Cennet Müminlerin Tekelindedir, İslami Araştırmalar, Cilt: 3, Sayı: 3, Temmuz 1989, s. 90-94.

değildir.”¹ “Allah, kendisine inanıp salih amel yapan insanları cennetle ödüllendirir. Bu, Allah’ın genel yasasıdır. Belli bir zümreye veya din mensubuna değil, bütün insanlığa müjdesidir: Allah’a şirksiz, ahirete şeksiz inanıp bu iman gereği olan salih amel (Allah’a ibadet ve güzel işler) yapan, Allah’ın elçileri arasında bir ayırım gözetmeden hepsinin Hak elçisi olduğunu kabul eden herkes, hangi dinden olursa olsun, Allah’ın bu genel vaadinden yararlanacaktır.”²

Bayraktar Bayraklı, ayette belirtilen şartları yerine getiren herkesin, Hz. Muhammed’e ve Kur’an’a iman etmese de kurtuluşa erip cennete gireceği görüşünü benimsemiş ve kurtuluşa ermek için gereken şartlar hususunda dinî kimliğe değil kişiliğe vurgu yapmıştır: “Ayette, Allah’a ve ahirete iman edip salih amel işleyenlere korku ve hüznün olmadığı bildirilmektedir. Peki Yahudi, Hristiyan ve Sabîîlerin korku ve endişeden uzak olmaları için, Hz. Muhammed’e inanmaları gerekli midir? Müfessirlerin tamamına yakını, Hz. Muhammed’e inanmayı şart koşmaktadır. Hz. Peygamber’e ve Kur’an’a iman şart olduğunu ileri sürenlere şu soruları yöneltebiliriz: Hz. Peygamber’e ve Kur’an’a inananlara Allah Yahudi, Hristiyan ve Sabîî der mi? Ayette peygambere iman yer almadığı halde, bu şartı koşturmak mümkün mü? Allah, sadece Allah’a ve ahirete iman etmeyi zikrettiği halde, Hz. Muhammed’e imanı niçin şart koşturmadı? Yahudi, Hristiyan ve Sabîîler kitap ehlidir. Gerçek ilahî vahyin üç temel esası bunlarda da mevcuttur. Öyle ise bunlar da tevhid inancına sahip olanlar arasında yer alırlar. Ancak burada bir başka mesele karşımıza çıkmaktadır. Bu verdiğimiz hüküm Hz. Muhammed öncesi için geçerlidir. Kur’an ise evrenseldir. Onun bu evrenselliği dolayısıyla Hz. Muhammed sonrası, Yahudi, Hristiyan ve Sabîîler için de bu hüküm geçerli midir? Ayet, bizim bu yaptığımız zaman ayırımını yapmamaktadır. Ayetteki hüküm mutlakdır. Bu durumda ancak şunu söyleyebiliriz: Allah, Yahudi, Hristiyan ve Sabîîlere müşriklerden farklı değer atfetmektedir. Bu hem bu dünya için böyledir, hem de ahiret için. Şirke sapmadan tevhid inancına sahip olmak, farklı dinlere mensup insanların etrafında toplanacakları müşterek esas olmalıdır. Allah Bakara suresi 62. ayette buna iki şart daha ilave etmektedir: ahirete iman ve iyi amel... Müslüman, Yahudi, Hristiyan ve Sabîîlerden bu müşterek özelliklere sahip olanların, Hz. Âdem’den beri süregelen tevhid çizgisini korudukları takdirde, ahirette amel defterlerinin soldan verileceğine dair bir endişeleri de olmayacaktır. Allah, bu erdeme ulaşanlara aynı ödülü vermekte korkusuzluğun ve

¹ Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 11/322

² Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 11/354-355.

kederin olmadığı bir dünya ve ahiret hayatına nasıl ulaşılacağıнын yolunu göstermektedir.”¹

Yaşar Nuri Öztürk, Bakara Suresi 62. ayette belirtilen şartları, “kurtuluşun yeterlilik şartları veya asgari şartları” diye adlandırmaktadır. Bu şartları yerine getiren herkesin görünüşte mensup olduğu din, ne olursa olsun kurtuluşa ereceğini ifade etmektedir: “Kur’an, ebedi kurtuluş veya ölüm sonrası mutluluk için hangi şartları öngörmektedir? Bakara suresi 62. ayet bu konuyu açıklığa kavuşturuyor. Aynı konuya Maide suresinin 69. ayeti de açıklık getirmektedir. Bu ayetlerin beyanlarına göre ebedi kurtuluşun üç temel şartı vardır: **1.** Allah’a iman. **2.** Ahirete iman. **3.** Barışa, iyilik ve hayra yönelik hizmetler sergilemek. Ayetlerin açık beyanlarına göre bu üç şartı taşıyanlar nüfus kayıtlarında ne yazarsa yazsın, ister Müslüman, ister Yahudi, ister Hristiyan, ister Sabî olsunlar ölüm sonrası kurtuluşu elde ederler. Esasen, İslam’ın geniş çerçevede anlamı da bu üç şartta tecelli eder. Ayrıca, şirk üzere ölmeyenlerin affedilebileceklerine ilişkin Kur’an vaadi de unutulmamalıdır. Kur’an-ı Kerim kurtuluş için dış patent hegemonyası kurmaya karşıdır. Bir patente bütün nimet ve mutlulukları bağlayıp o patenti taşıyanları, yaptıkları, düşündükleri ne olursa olsun, kurtulmuş ve ermiş göstermek varlık kanunlarına, Allah’ın iradesine ve Kur’an’ın ruhuna terstir. Allah böyle bir tavırdan arınmıştır. Allah’ın dinine böyle bir patent egoizmini fatura etmek dine de insana da zulümdür. Kur’an’ın açık beyanı şudur: “Hiç kuşkusuz iman edenlerden, Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sabîlerden her kim Allah’a ve ahiret gününe inanır, barışa yönelik iş yaparsa, elbette böylelerinin, Rableri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.” (Bakara, 2/62; Maide, 5/69). Allah’ın kelamı böyle söylemektedir. Bu kelamı patent ve egoizm kaygılarıyla öteye beriye çekmek için parantezler açarak ilaveler yapmak Kur’an’ı örfe uydurmaktır. Yapılacak iş, Allah’ın lütf ve iradesine ambargo koymaya uğraşmak yerine, onun sözündeki sırı ermek için didinmek olmalıdır. Hz. Muhammed’in tebligatı, başka bir deyimle Muhammedî yol ve tavrın farkı nerededir? Muhammedî yol ve tavır kurtuluşun mükemmel şeklini ifade eder. Birinci şıkta ise kurtuluşun yeterlilik şartları veya asgari şartları verilmektedir. Bu ikisini birbirine katmamak gerekir. Kur’an evrensel ve ilahi mesajıyla asgari şartları ortaya koymak suretiyle insanlığı kucaklar; ancak kurtuluşun mükemmellik şartlarına da dikkat çekerek insanı, yukarı boyutlara yükselmeye davet eder. Burada altı çizilecek

¹ Bayraklı; Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri, 1/469-474.

noktalardan biri de şudur: Kur'an, ebedi kurtuluş konusunda bireyi esas alır. Bireyin içinde bulunduğu toplum ve inanışın patenti ne olursa olsun, kurtuluş herkesin bizzat niyetine ve sergilediği tavra bağlıdır. Kur'an'ın insan hayatından söküp attığı musibetlerden biri de patent hegemonyasıdır. Hiç kimse dedesinden kendisine miras kalan nüfus kağıdındaki damgayla cennetlik veya cehennemlik olmaz. Cenneti de cehennemi de herkes bizzat kendi eliyle hazırlar.”¹

Yaşar Nuri Öztürk'ün “yeterlilik şartları” dediği ayette belirtilen üç şartı -Allah'a ve ahiret gününe iman ve salih amel- Allah'ın bütün insanlara sunduğu eşit imkanlar olarak değerlendirmek gerekir. Şöyle ki, bu üç şart, dünyanın neresinde bulunursa bulunsun, kendisine ilahi bir dinin tebliği ulaşsın veya ulaşmasın aklı başında sorumlu her insanın, aklını ve fitratında var olan özellikleri kullanmak suretiyle ulaşabilecekleri temel ilkelerdir. Peygamber mesajı her topluma eşit şekilde ulaşmadığı için Allah'ın adaleti gereği, mükellef konumundaki her insana sunduğu eşit kurtuluş imkanlarıdır. Çünkü bu üç temel ilkeye akılla ulaşılabilir ama Allah'ın meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına iman gibi diğer inanç esaslarına ancak tebliğle ulaşılabilir. Tebliğle ulaştırılan bilgiler de insana verilen bir nimettir ve sorumluluğu gerektirir. Ancak tebliğ, herhangi bir bilgiyi duymakla veya ondan tebliğ sayılmayacak bir yolla haberdar olmakla gerçekleşmez. Bir kişinin kendisine ulaştırılan bilgilerden sorumlu olması için mesajı anlaması, değerlendirme yapması ve seçimde bulunabilecek duruma ulaşması gerekir. Kendisine peygamber tebliği ulaşan ve onu değerlendirip doğruluğuna inanan aklı başında hiçbir kimse, kurtuluşun bu üç temel şartını kastederek, “ben zaten kurtuluşun yeterlilik şartlarına sahibim, bana bunlar gerekmez, bunlara uymasam da olur” vb. sözler söylemez, peygambere ve onun getirdiği dine uyar. Ayetin yorumunda temel bir sorun olan peygamberlere imanın ne anlama geldiği, nasıl olması gerektiği ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmenin kurtuluşun şartlarından olup olmadığı gibi hususlara “Peygamberlere İman” bölümünde değinilmiştir.

Aslında ayette anlatılmak istenen, bazı müfessirlerin de ifade ettikleri gibi kurtuluşun herhangi bir dine mensup olmayla yani dinî kimlikle değil doğru olana inanıp iyi olanı yapmakla yani kişilikle mümkün olacağıdır. Ayet, her dinsel grubun cennete yalnızca kendilerinin gideceği, diğer dinlere mensup kişilerin kurtuluşa eremeyip hüsrana uğrayacağı iddialarını (Bakara, 2/111-113) reddetmektedir. Nisa Suresi 122-124.

¹ Öztürk; Kur'an'daki İslâm, s.367-368.

ayetlerinde anlatıldığı gibi kurtuluşa erip cennete girmek, arzulara ve temennilere göre değil doğru inanç ve iyi eylemlere bağlıdır. Bu inanç ve eylemleri yerine getiren kimselerin görünüşteki mensubiyeti hangi dine olursa olsun, dinî kimlikleri ne olursa olsun onlar gerçek anlamda müslümandırlar. Ama görünüşteki mensubiyeti İslam bile olsa bu şartları taşımayanlar, Allah katında gerçek anlamda müslüman sayılmazlar. Kurtuluş markaya, patente veya herhangi bir dine mensubiyete bağlı değil, aklını kullanıp doğru inanca ve doğru eylemlere sahip olmakla mümkündür. Kur'an'a göre her grup kendisini doğru yolda görmektedir¹ ve kendi sahip olduğu dinden ve bütün değerlerden mutludur², kendi dışındakileri de yanlış yolda görmektedir.³ Bu durum farklı dinlere mensup insanlar arasında olduğu gibi aynı dine mensup farklı gruplar arasında da olmaktadır. İslam dinine mensup gruplar, Hz. Muhammed'e isnat edilen "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, bunlardan yalnızca biri kurtuluşa erecek diğerleri ise cehennemliktir."⁴ rivayetinden dolayı, her grup yalnızca kendisini fırka-i naciye / kurtuluşa eren grup saymış, kendileri gibi İslam dinine mensup olan öteki grupları ise kurtuluşa kaybedip cehenneme gidecek topluluklar olarak görmüştür. Örneğin, Ehl-i Sünnete mensup Abdülkahir el-Bağdadi'nin "El-Fark Beyne'l-Fırak / Mezhepler Arasındaki Farklar" adlı eserine ve Mustafa Uysal'ın "Hz. Peygamberimizin Buyurduğu Yetmiş Üç Fırka" adlı eserine baktığımız zaman bu durumu açık olarak görebiliriz. el-Bağdadi, Hz. Muhammed'den "ümminin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı ve bunlardan yalnızca birinin kurtuluşa diğerlerinin ise cehennemde olacağı" yönündeki rivayeti aktarıp, kurtuluşa erecek fırkanın "Sünnet ve Cemaat ehli" olduğunu diğerlerinin hepsinin cehenneme gideceğini ifade etmiştir.⁵ Mustafa Uysal, Ehl-i Sünnet dışındaki hemen her İslam mezhebi için "zındık, sapık" vb. dışlayıcı ifadeler kullanmıştır.⁶ Tabi ki bu tavır, yalnızca İslam dinine mensup gruplara has bir şey değildir. Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm dinlerine mensup bütün farklı gruplar da kendi grupları dışındaki grupları heretik / sapkın, kurtuluşa kaybetmiş topluluklar olarak kabul etmişlerdir. Bu durum, kurumsallaşmış her dinin kendi varlığını diğer dinlerden bağımsız olarak, tek kurtuluş seçeneği biçiminde devam ettirme ve böylece kendisini

¹ Bakara, 2/11-12; Araf, 7/30; Kehf, 18/104; Kasas, 28/84-89; Zuhuruf, 43/36-37.

² Müminun, 23/53; Rum, 30/32; Mücadele, 58/19-22.

³ Bakara, 2/13-14, 91, 170; Ankebut, 29/12; Lokman, 31/21.

⁴ Darimi, Siyer 75.

⁵ Abdülkahir el-Bağdadi; Mezhepler Arasındaki Farklar, s. 1, 5-8, 21-22, 25.

⁶ Mustafa Uysal; Hz. Peygamberimizin Buyurduğu Yetmiş Üç Fırka, Uysal Yay., Konya 1980, s. 74, 113-157.

koruma düşüncesinden kaynaklandığı gibi her dinin içindeki farklı gruplar da birbirlerine karşı benzer nedenlerle dışlayıcı bir tavır izlemektedirler. Her din içindeki gruplar bile birbirlerini kurtuluşun kapsamı dışında tutarken, farklı dinlerin yalnızca kendilerini kurtuluşa erdirici göstermeleri kendi açılarından doğal bir durumdur. Bu tavır, farklı dinlerin ve aynı din içindeki grupların bağımsız olarak varlıklarını devam ettirmeleri için siyasetlerine uygun yani siyasi bir tavır olarak değerlendirilebilir. Ama gerçek yargı din günün sahibi Allah'a aittir,¹ Allah, hiç kimseye zerre kadar bile haksızlık yapmaz,² herkesi yalnızca verdiği nimetlerden³ ve sadece gücünün yettiği şeylerden sorumlu tutar.⁴

Kur'an, ister kitap ehli olsun ister kitap ehli dışındaki diğer insanlar olsun kendisinin ulaştığı herkesi uyarmak üzere indirildiğini bildirmektedir.⁵ Kur'an, kitap ehline çağrıda bulunmuş, eşit ve ortak bir söz üzerinde biraraya gelmeye davet etmiştir.⁶ Kur'an, kitap ehline diğer din mensuplarına göre ayrıcalıklar da vermiştir. Müslümanlara, Kitap ehlinin kadınlarıyla evlenme izni verilmiş ve yiyecekleri helal kılınmıştır.⁷ Kur'an, kitap ehlinin yanlarında bulunan kendinden önceki kitapları tasdik edici olduğunu ifade etmektedir.⁸ Kur'an'ın kitap ehline yönelik diğer din mensuplarından ayrıcalık tanıyan tavrı, bütün kitap ehlini kapsamaz. Ancak onlardan belli şartları yerine getirenler içindir. Her toplum için geçerli olduğu gibi kitap ehli için de geçerli olan gerçek şudur ki, ehli kitabın hepsi de eşit değildir. Onlar içinde de iyiler ve kötüler mevcuttur.⁹ Tabi ki bu durum, İslam kimliğine sahip insanlar ve toplumlar için de geçerlidir. İslam kimliğine sahip olan ama kurtuluşu kazanabilmek için gerekli şartları yerine getirmeyen insanlar da kurtuluşa eremezler. Kur'an, zulmedenleri dışında kitap ehliyle en güzel biçimde mücadele edilmesini emretmektedir: "İçlerinden haksızlık yapanlar dışında kitap ehliyle ancak en güzel biçimde mücadele edin. 'Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız ve sizin tanrınız birdir. Biz yalnızca O'na teslim olanlarız.' deyin."¹⁰ Kur'an, müminlere kötülük yapmayan, zarar vermeyen herkesle iyi geçinilmesini de

¹ Fatiha, 1/4; Bakara, 2/113, 174; Al-i İmran, 3/77; Nisa, 4/141; Yunus, 10/93; Nahl, 16/124, Hac, 22/56.

² Al-i İmran, 3/182; Enfal, 8/51; Hac, 22/10; Fussilet, 41/46; Kaf, 50/29.

³ Tekasür, 102/8.

⁴ Bakara, 2/286; Enam, 6/152; Araf, 7/42; Müminun, 23/62; Talak, 65/7.

⁵ Maide, 5/15, 19; Enam, 6/19.

⁶ Al-i İmran, 3/64.

⁷ Maide, 5/5.

⁸ Bakara, 2/41, 89, 91, 97, 101, 136; Nisa, 4/47; Maide, 5/46-48, 66-68; Yunus, 10/37; Kasa, 28/48-49.

⁹ Bakara, 2/62, 120; Al-i İmran, 3/75, 112-115, 199; Maide, 5/51, 57, 66, 69, 82-85; Araf, 7/159, 169-170, 181; İsra, 17/107-109; Kasas, 28/52-53; Ankebut, 29/46; Fatır, 35/32.

¹⁰ Ankebut, 29/46.

istemektedir.¹ Kur'an'da kitap ehline, diğer dinsel topluluklara göre ayrıcalık gösterilmesi, sahip olunan her doğru inanç ve yapılan her iyi eylemin kimden gelirse gelsin Allah katında bir değer ifade ettiğini, dünyada ve ahirette sahibine yarar sağlayacağını ortaya koyar. “Ama onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinen dosdoğru olan bir topluluk da vardır. Onlar gece saatlerinde Allah'ın ayetlerini okurlar ve secde ederler. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten alıkoyarlar ve birbirleriyle iyiliklerde yarışırılar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkar edilmeyecektir. Allah sakınanları bilir.”² Her toplumda iyiler de bulunur, kötüler de bulunur, her çeşit insana rastlanabilir: “Sonra, kullarımızdan seçtiklerimizi kitaba mirasçı yaptık. Onlardan kimi kendisine zulmedendir. Kimi orta yolda gidendir. Kimi de Allah'ın izniyle iyiliklerde öne geçendir. Büyük lütuf işte budur.”³ Bir toplumu bütünüyle kötülükle damgalayıp cehennemlik ilan etmek veya tersi olarak bir toplumu bütünüyle iyilikle damgalayıp cennetlik ilan etmek hiç kimsenin hakkı da değildir, böyle bir yetkisi de yoktur, doğru bir tavır da değildir. Cennet de, cehennem de, kul da Allah'ındır. Yargılayıp değerlendirme yapacak olan da yalnızca Allah'tır. Bu açıdan kesin bir yargıda bulunmak doğru değildir. Araştırmamızda Kur'an'ın bu konuyu nasıl ele aldığını, kurtuluşa ermek için hangi ilkeleri ve kuralları ortaya koyduğunu tespit etmeye çalıştık. Kur'an, Allah'ın kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamayacağını bildirmiştir (Nisa 4/48, 116). Buna göre ister kitap ehlinen olsun, ister başka bir dine mensup kimselerden olsun, hatta kendisini müslüman ve İslam dinine bağlı olarak tanıtan kimselerden olsun, Allah'a ortak koşan kimsenin kurtuluşa eremeyeceğini ilke olarak söyleyebiliriz. Ama şahıs şahıs, “şu kimseler ortak koşmaktadır, müşriktir, kurtuluşa eremez, cehenneme gider” vb. diyemeyiz. Unutulmaması gereken bir durum da hiç kimsenin kendisini müşrik, sapık vb. sıfatlarla nitelendirmediği ve herkesin kendisini doğru yolda gördüğü gerçeğidir. Kur'an, “İsa Allah'ın oğludur veya Allah'ın kendisidir” diyenlerin kafir ve müşrik olduklarını (Maide, 5/72-76), “Üzeyr, Allah'ın oğludur” diyenlerin de kafir olduklarını (Tevbe, 9/30) bildirmiştir. Kur'an'ın bu ayetlerine dayanarak, “Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu veya Allah'ın kendisi kabul edenlerin Kur'an açısından müşrik olduklarını ve kurtuluşu kaybedip hüsrana uğrayacaklarını ve cehenneme gideceklerini” söyleyebiliriz. Zaten Kur'an, birçok ayette Allah'a oğullar ve kızlar isnad etmenin yanlışlığını ifade etmiştir. (Nisa, 4/117; İsrâ, 17/40; Saffat, 37/150;

¹ Mümtetine, 60/7-9.

² Al-i İmran, 3/113-115, 199.

³ Fâtır, 35/32.

Zuhuf, 43/19; Necm, 53/21-22, 45). Hahamlarını, rahiplerini, Hz. İsa'yı ya da herhangi bir kimseyi veya varlığı Rab edinenleri; Allah'tan başka Rabler kabul edenleri de müşrik olarak kabul etmiştir. Bu durumda olanların hangi dinden olursa olsun, Kur'an açısından kurtuluşa eremeyeceği apaçık ortadadır. Kur'an ayetlerindeki hükümler gereği, ilkeler bazında yargıda bulunabiliriz ama bireyleri tek tek ele alıp kesin bir yargı bildiremeyiz.

Kişinin herhangi bir mesajdan sorumlu tutulması veya herhangi bir ameli işlemekle yükümlü olması için sorumluluk ve yükümlülük şartlarının oluşması gerekir. Bu açıdan şu durumların da değerlendirme yaparken göz önünde bulundurulması gerekmektedir: “Kişinin sorumlu tutulması için mutlaka ilahi davetin ona tebliğ edilmiş olması da gerekir. Nitekim Kur'an'da buna işaret edilmektedir: “Biz resul göndermedikçe azap edecek değiliz.” (İsra, 17/15). Dolayısıyla bir kişinin mesul olması için o kişiye bir peygamberin veya tebliğcinin ilahi emir ve yasakları anlayacağı tarzda ona bildirmesi gerekir. Sorumluluk o zaman başlar ve o andan itibaren ondan sorumluluğunun gereğini yapması istenir. Bu bağlamda Kur'an'ın Arapça olarak nazil olması göz önünde bulundurularak Arap olmayanların onu anlayamadıkları için mesul olup olmadıkları konusu tartışılmıştır. Esasen Kur'an'ın kendisi, ilahi tebliğin anlaşılacak bir tarzda sunulmasını gerekli görmektedir. Nitekim bir ayette şöyle denmektedir: “Biz her elçiye yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın...” (İbrahim, 14/4). Bazı alimlerimiz bu noktada Kur'an'ı tercüme etmenin önemine işaret ederek, Kur'an'ı tebliğ, tavzih ve beyan konusunda Kur'an tercümesinin Kur'an'ın yerini tutabileceğini belirtmektedirler. Ayrıca kulun, daveti idrak edebilecek organlara da sahip olması gerekir. Herhangi bir mükellefiyeti yerine getirmek için gerekli olan organlardan mahrum olan kişi ondan sorumlu tutulamaz. Nitekim vücudunun tüm organları sağlam olan biriyle, bu organlardan biri veya bir kaç eksik olan birinin, o organlarla eda edilmesi gereken vecibeler hususunda aynı derecede sorumlu tutulmadıkları Kur'an'da sabit olmuştur: “Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur.” (Nur, 24/61, Fetih, 48/17). Bunlara yapamayacakları görev yüklenmez; yapmadıklarından dolayı günahkar olmazlar. Bilhassa eski dönemlerde, toplumlarda hürriyete sahip olmayan köle ve cariyelerin varlığını biliyoruz. Bunların yaşam şartları, hak ve hürriyetleri hür olanlarındakinin farklıydı. Hatta bunlar kişi bile sayılmıyor, eşya gibi muamele görüyorlardı. Bunları gerçek anlamda irade hürriyetine sahip olanlarla aynı derecede mükellef kılmak doğru değildir. Nitekim Kur'an bu noktayı göz önünde

bulundurmakta, bu statüdeki insanların davranışlarını hür olanlarıinkiyle aynı şekilde değerlendirmemektedir. Mesala hür insanların yaptığı zina suçunun cezası ile köle-cariye durumundaki insanların işledikleri zina suçunun cezası aynı tutulmamış, hür olanlarınkinin yarısı şeklinde takdir edilmiştir: “Cariyeler, evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı uygulanır.” (Nisa, 4/25). Bazı alimler kişinin mükellef tutulması için bundan başka bazı şartlar da ileri sürmüşlerdir. Buna göre kişi, sorumlu tutulması için ihtiyaç duyduğu imkanlarla donatılmış olmalı; önünde tercih edebileceği değişik yollar, seçenekler olmalı; rahatlıkla ve kolayca düşünme, araştırma yapma yeteneğine sahip olmalı; mukayese ve muvazene yapabilecek kabiliyetle donatılmış olmalı; gerçek anlamda irade hürriyetine sahip olmalı ve yapmak istediğini yapabilecek kudrete sahip olmalıdır.”¹

Diğer dinlere inananların kurtuluşa ermesi meselesinde “Haniflik” inancı da bir ölçü olabilir. Hanifliğin temeli tek Allah’a inanıp O’na hiçbir şeyi ortak koşmamak, ahirete inanmak ve aklın gereği olan salih amelleri işlemektir. Kur’an’da, hanifliğin simgesi olarak Hz. İbrahim gösterilmektedir. “Maturidî’ye göre ‘hanif’ demek, ‘yaratılıştan ve doğuştan kendisine verilen mizaç ve tabiata uygun olarak Allah’ın dinine, yani ecdadının benimsediği dine, kısacası gelmiş geçmiş bütün nebilerin ve resullerin ortak dinine yönelen; Allah’ın birliği ve ibadetin sadece O’na yapılması gerektiği ilkesine, getirdiği delillere dayanarak samimice sarılan ve neticede tam bir ‘müslim’ olup Hakk’a yani Allah’a tam olarak yönelip teslim olan kimse demektir. İşte, bu şekilde nitelenen kimsenin benimsediği dine de ‘hanif dini, sağlam din, hak din’ ve ‘tevhid dini’ denildiği gibi; Hz. İbrahim’in de delil getirdiği ve delile dayandığı, dolayısıyla onun da bir hanif olduğu belirtilerek ‘İbrahim dini’ veya ‘İbrahimî din’ diye de isimlendirilmektedir.”² Hanif dininin esası, mükellef konumunda olan bütün insanlara eşit olarak verilmiş imkanları ve aklî melekeleri doğru olarak kullanan her insanın zorunlu olarak ulaşacağı inançları, ilkeleri ve kuralları kapsamaktadır. Süleyman Ateş, yukardaki görüşlerinde Hz. Muhammed’in Hz. İbrahim’in dinine uymakla emrolunduğunu söyleyerek kurtuluşa erme konusunda Hz. İbrahim’in dinine işaret etmişti. Hz. İbrahim’in dininin temel alınması görüşünü ileri süren başka bilginler de vardır. Dinsel çoğulculuk anlayışına sahip olduğunu söyleyen Mahmut Aydın, Kur’an’a göre cennete girmenin kuru iddia ile

¹ Hidayet Aydar; “Kur’an’da Mesuliyete Riayet ve Riayetsizliğin Dünyevi ve Uhrevi Sonuçları”, Kur’an-ı Kerim’de Mesuliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 256-258.

² Hanifi Özcan; Maturidî’de Dinî Çoğulculuk, s. 51, 101-103.

olmadığını, dinlerin biricikliği ve üstünlüğü iddiasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Aydın’a göre Kur’an, Nisa Suresi 123. ayetinde seçilmiş kavim, seçkin ümmet olma, ya da Allah tarafından kabul edilebilir olmayı sadece kendi dininin müntesiplerine tahsis etme şeklindeki eğilimlerin, Allah tarafından hiçbir değer taşımadığı gerçeğinin altını çizmektedir. Aydın, dışlayıcı anlayışı reddedip insanların, Hz. İbrahim’in dini temelinde birleşmeleri gerektiğine işaret etmiştir: “Ancak ne yazık ki günümüzde müslümanların çoğunluğu Allah tarafından kabul edilebilir olmayı sadece Hz. Muhammed’in mesajını, yani kurumsal İslam’ı izleyenlerle sınırlayarak tıpkı Yahudi ve Hristiyanların yaptıkları gibi kendilerinin dışındakilere karşı dışlayıcı bir tutum takınmaktadırlar. Ancak onlar Hz. Muhammed’in misyonunun ne yeni bir din kurmak ne de Yahudi ve Hristiyanlık gibi dinsel geleneklere hakkıyla tabi olanları kendi izleyicisi yapmak olmayıp bilakis Hz. İbrahim’in dinine uymak, onu tamamlamak ve kendinden önce gelen peygamberleri tasdik etmek olduğu gerçeğini unutmaktadırlar. Dahası, Allah, tıpkı daha önce Yahudi ve Hristiyanları çağırdığı gibi Hz. Muhammed’i ve onun taraftarlarını, saf ve berrak monoteizm olan Hz. İbrahim’in dinini, iyi ve doğru imanda bir model olarak kabul etmeye çağırılmaktadır. Öte yandan Kur’an, Yahudi ve Hristiyanların Hz. İbrahim hakkındaki dışlayıcı iddialarını reddetmek suretiyle Hz. İbrahim’in tek bir din için değil, gerçek inanan için temel bir model olarak kabul edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Zira, Kur’an Hz. İbrahim’i tek bir topluluğun malı olarak değil, tüm insanlık için hakiki imanda bir model olarak sunmaktadır. Kısaca, Kur’an, hangi dinsel geleneğe mensup olursa olsun tüm insanları, esaslı her çeşit puta tapıcılığı yani şirki reddetmek ve kişinin tüm benliğiyle alemlerin Rabbi’nin iradesine teslim ve itaat olan Hz. İbrahim’in dinine uymaya çağırılmaktadır.”¹ Ekrem Sarıkçıoğlu da diğer dinlerle ilişkilerde Hz. İbrahim’in Dininin temel alınması gerektiğini savunmuş ve Hz. İbrahim’in Dininin temel prensiplerinden örnekler vermiştir.² Kur’an’ın kitap ehline yönelik şu çağrısı, bütün insanlara ortak çağrı olmalıdır: “De ki: ‘Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda eşit / aynı olan bir söze gelin: Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah’ı bırakıp da bazımız bazımızı rabler edinmesin.’ Eğer yüz çevirirlerse: ‘Tanık olun, biz müslümanlarız.’ deyin. Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da İncil de ondan sonra indirildi. Hiç aklınızı kullanmıyor

¹ Mahmut Aydın; “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları, s. 316-317; Mahmut Aydın; “Dinsel Çoğulculuk Üzerine Bir Müslüman Mülahazası”, Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları, s. 99-100.

² Ekrem Sarıkçıoğlu; “İslam Dışı Dinlere Kur’an’ın Temel Yaklaşımı ve İbrahimî Din Ölçüsü”, Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları, Ankara 2004, s. 35-39.

musunuz? İşte siz böyle kimselersiniz! Haydi bilginiz olan şey hakkında tartışınız. Peki, hiçbir bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir ama siz bilmezsiniz. İbrahim, Yahudi de Hristiyan da değildi. Ama O, hanif bir müslümandı, ortak koşanlardan değildi. Kuşkusuz ki, insanların İbrahim'e en yakın olanları ona uyanlar, bu peygamber ve inanan kimselerdir. Allah, inananların dostudur.”¹ Bu ayetlere göre yalnızca Allah'a kulluk eden, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan ve O'ndan başka rab edinmeyen herkes kurtuluşun temel ilkelerine sahiptir. Kur'an'ın bu çağrısına uyanlar, sağlam bir temelde birleşmişlerdir ve Allah'ın ahiretteki yargılaması ve değerlendirmesi sonucunda olumlu değerleri daha fazla olup olumsuz değerlerine göre daha ağır gelenler kurtuluşa erip cennete giderler ve sonsuz mutluluğa kavuşurlar.

2.4. KURTULUŞA ERİLDİĞİNDE ELDE EDİLECEK ÖDÜLLER

Bu dünyada inanç, ibadet ve ahlak yönünden doğru ve iyi bir hayat yaşayıp ahirette kurtuluşu kazanacak derecede bir yaşantıları olanların ahiretten önce dünyada maddi ve manevi çeşitli nimetlerle ödüllendirilmesi mümkündür. Kur'an'a göre, müslüman yalnızca ahirette değil bu dünyada da iyilik, güzellik istemeli ve mutlu olmaya çalışmalıdır. Dünyayı bir zindan ve işkence yeri olarak değil, cennet hayatının bir numunesi olarak görmelidir: “İnsanlardan: ‘Rabbimiz, bize dünyada ver!’ diyen vardır. Onun ahirette hiçbir payı yoktur. Onlardan: ‘Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver ve bizi ateşin azabından koru!’ diyenler de vardır. İşte bunlar için kazandıklarından bir pay vardır. Allah, hesabı çabuk görendir.”² “De ki: ‘Allah’ın, kulları için çıkardığı süsünü ve güzel rızıkları kim yasakladı?’ De ki: ‘Bunlar dünya yaşamında inananlar içindir, kıyamet günü ise yalnız onlara özgüdür.’ Bilen bir toplum için ayetleri işte böyle ayrıntılı olarak açıklıyoruz.”³ Allah'ın dünyadaki yardımları bolluk, bereket, gönül huzuru, kötülükten uzaklaştırma, peygamberlerin tebliğine karşı çıkıldığında inkarcıların helak edilmesine karşı inananların kurtarılması vb. biçiminde görülmektedir.⁴ Allah, Hz. Musa ve toplumuna dünyadayken düşmanlarından kurtarma, kudret helvası ve bildircinla rızıklandırma, susuz kaldıklarında kayadan su çıkarma,

¹ Al-i İmran, 3/64-68.

² Bakara, 2/200-202; Araf, 7/156; Nahl 16/30, 41, 122; Yunus, 10/64, 98; Zümer, 39/10; Fussilet 41/31.

³ Araf, 7/32; İbrahim, 14/27.

⁴ Bakara, 2/214, 245; Al-i İmran, 3/123-127, 160; Maide, 5/65-66; Enam, 6/63-64, 82; Araf, 7/50-52, 64, 96, 137; Enfal, 8/9-14, 26-29; Tevbe, 9/25-26, 40; Hud, 11/52; İbrahim, 14/13-14; Enbiya, 21/105; Kasas, 28/4-6; Saffat, 37/171-173; Mümin, 40/51; Fetih, 48/1-3; Hadid, 57/11, 28; Saf, 61/10-14; Nuh, 71/10-12.

bulutla gölgelendirme vb. biçiminde lütuflarda bulunmuştur.¹ Hz. Muhammed'den önceki peygamberlere daha dünyadayken iyiliklerde bulunulup çeşitli nimetler verildiği gibi Hz. Muhammed'in kendisine ve toplumuna da dünyada çeşitli nimetler verilmiştir.² Dünyada verilen ödül, ahiret ödülünden hiçbir şeyi eksiltmez. Kurtuluşa ermekle kastedilen, dünyada çeşitli nimetler verilmesi değil ahirette ödüllendirilip cennete gitmektir. İyi insanların, bazen dünyada ödül yerine sıkıntılar ve işkenceler çektiği de olabilir. Bu sayede yeni bir imtihanla deneniyor demektir.³ Bu imtihanı başarıyla tamamlayanların ödülleri ahirette cennet nimetleri, yüksek dereceler ve sonsuz mutluluk olacaktır.

Birçok dinde, bu dünyadaki yaşamın sona erip insanın ölmesinden sonra başka bir alemde hayatın devam ettiği ve buna bağlı olarak da dünyadaki inanç ve eylemlerine göre orada ödül veya ceza göreceği inancı bulunmaktadır. İnsandaki adalet duygusu ve dünyada mutlak adaletin gerçekleşmediğinin görülmesi, başka bir alemde mutlak adaletin gerçekleşmesi ve herkesin hak ettiğini elde etmesi inancını gerektirir. Bu inanç özde, adalet, ödül, ceza ve sonsuz yaşam gibi ortak ilkeleri barındırmakla birlikte farklı dinlerde farklı biçimlerde açıklanmaktadır. İslam dininde bu inanç, ahiret inancı olarak adlandırılmakta ve kurtuluşu kazanıp ödülü hak edenlerin gideceği yer cennet, kurtuluşu kaybedip cezayı hak edenlerin gideceği yer de cehennem kavramıyla ifade edilmektedir. Cennet, “örtmek, gizlenmek, saklanmak” anlamındaki cenne fiilinden türemiştir ve bahçe anlamına gelmektedir. Ebedi mutluluk yurdu olan yer, ya aralarındaki farka rağmen dünyadaki bahçeye benzetilerek ya da Allah'ın, “Yaptıklarına karşılık kendileri için göz aydınlığı olarak neyin saklandığını hiç kimse bilmez.” (Secde, 32/17) sözüyle işaret edildiği üzere nimetlerini gizlemesinden dolayı “cennet” diye adlandırılmıştır.⁴ Genel bir ifadeyle cennet, “dünyada doğru inanç ve eylemler ortaya koyarak kurtuluşu hak eden iyi kimselerin ahirette gideceği, kendisinde her türlü nimet ve zevkin bulunduğu ama hiçbir üzüntü ve sıkıntının olmadığı, sonsuz mutluluk yurdu olan yer” anlamında kullanılmaktadır. Konumuz açısından esas alınan bu genel anlamıdır. Tezimizin konusu olan kurtuluşu kazanmanın anlamı, işte bu sonsuz nimet ve mutluluk yurdu olan cennete gitmek için Kur'an'ın hangi şartları koyduğunu, hangi ilke ve

¹ Bakara, 2/55-61; Araf, 7/160; Taha, 20/80.

² Duha, 93/1-11; İnşirah, 94/1-8; Kevser, 108/1-3; Al-i İmran, 3/102-103, 123-128; Enfal, 8/5-30; Tevbe, 9/25-26; Hac, 22/38-41; Nur, 24/55; Ahzab, 33/26-27; Fetih, 48/1-28; Haşr, 59/1-17; Kureys, 106/1-4.

³ Bakara, 2/155-157, 214.

⁴ Ragıb; Müfredat, “cnn” md.

kuralları belirlediğini tespit etmektir. İman edenler açısından hayattaki bütün çaba ve gayretlerin amacı, Allah'ın rızasını kazanıp bu cennete girebilmek, oradaki sonsuz nimetlere ve mutluluğa kavuşabilmektir. Cennetin nasıl bir yer olduğu, oraya kimlerin gireceği, kimlerin giremeyeceği ve orada ne gibi ödüllerin bulunduğu hakkında Kur'an'da pek çok ayet vardır. Kur'an, hemen her sayfada ahiret hayatından, cennetten veya cehennemden söz etmektedir. Çoğu zaman emredilen iyi bir işi cennetle teşvik ederek, yasaklanan kötü bir işi ise cehennemle korkutarak anlatmaktadır. Bu yüzden Kur'an'da cennet ve cehennem tasvirleri çok sık ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kur'an öncesi ilahi kitaplar olan Tevrat, Zebur ve İncil'i incelediğimizde ahiret inancı ve ahiret hayatının tasviri bakımından Kur'an, bu kitapların hepsinden de ayrıntılı ve zengin bir anlatıma sahiptir. Kur'an'a göre cennete kimlerin gireceğini, birinci bölümde incelediğimiz felah, ecr, fevz, necat, ceza ve hub gibi kavramlar çerçevesinde ele alacağız. Bu kavramların hepsi de doğrudan veya dolaylı olarak kurtuluşu kazanıp cennete gitmeyi ifade etmektedir. Kurtuluşa erenler, dünya imtihanını başarılar, kendileri için ödül olanlar, Allah'ın sevgisini ve rızasını kazananlar elbette cennete giderler, korku ve üzüntüden uzak olurlar. Cennete kimlerin gideceği kurtuluşu elde etmeye vesile olan inanç ve salih ameller dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma madde sayısı bakımından biraz fazla gibi görülebilir. Bu maddelerde belirtilen inanç veya amelleri tek tek ele alıp yargıda bulunmak doğru değildir, yanlış sonuca götürür. Maddelerin hepsi, hatta cennete ve cehenneme gitmeye neden olan inanç ve amellerin hepsi birlikte ve bütünü göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Maddelerin çoğu birleştirilip daha az madde haline getirilebilecek türdendir. Ama cennete gidip orada ödüllendirilmeyi ifade eden ayetlerin hepsindeki anlamların yansıtılması ve konunun açık bir şekilde görülmesi için genellikle ayrı maddeler olarak yazılmıştır. Konunun ayrıntılı olarak incelenebilmesi için dipnotta ilgili ayetlerin çoğu verilmiştir.

Kur'an, birçok ayette genel bir ifadeyle "iman edip salih amel işleyenlerin" cennete gireceklerini bildirmiştir.¹ Bu biçimde geçen ifadelerde iman ne olduğu, nelere iman edileceği, salih amelin neler olduğu açıklanmamıştır. Kur'an'ın diğer ayetlerinde inanılması istenen esaslar, iman ne anlama geldiğini ve nelere inanmanın zorunlu olduğunu belirtir. Kur'an'da yapılması istenilen veya tavsiye edilen işler, salih amelin

¹ Bakara, 2/25, 62, 82, 277; Al-i İmran, 3/179; Nisa, 4/57, 122-125, 162, 173; Maide, 5/9, 69.

neler olduğunu belirtir. Kur'an'a göre, inanç ve amel olarak şu özellikleri taşıyan kimseler cennete girerler: Allah'a inanıp O'na sarılanlar.¹ İnanıp imanlarına zulüm / şirk karıştırmayanlar.² Ahireti isteyip inanarak onun için çalışanlar.³ Allah'a ve bütün ilahi kitaplara inananlar.⁴ Peygambere inanıp destek olan, yardım eden ve onunla birlikte indirilen nura uyanlar.⁵ Allah'a ve resulüne itaat edenler.⁶ Allah'ın çağrısına karşılık verip gereğini yapanlar.⁷ Allah'ın kitabını okuyup gereğini yerine getirenler.⁸ Doğruyu getirenler ve onu tasdik edenler.⁹ "Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra dosdoğru olanlar.¹⁰ Allah'a yönelen ve temiz bir kalp ile O'na gelenler ve kendini arındıranlar.¹¹ Allah anıldığı zaman kalpleri titreyen, Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanları artan, Rablerine tevekkül eden, namaz kılan ve infak edenler.¹² Allah'ın dostu olanlar.¹³ Ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kimseler.¹⁴ Dua ederken yalnız Allah'tan isteyip başkasını katmayanlar.¹⁵ Allah'ın ahdini / Allah'a verdikleri sözü yerine getirenler.¹⁶ Emaneti gözetten, insanlarla yaptıkları antlaşmalara bağlı kalan ve verdikleri sözü yerine getirenler.¹⁷ Rablerine secde ederek ve ayakta durarak geceleyenler.¹⁸ Namaz kılip zekat verenler.¹⁹ Oruç tutanlar.²⁰ İyilik yapıp başa kakmayanlar, sadaka verenler, infak edenler (Allah rızası için karşılıksız verenler ve harcamada bulunanlar).²¹ Allah'a güzel bir borç verenler / Allah rızası için harcamada bulunanlar.²² Harcadıkları zaman israf ve cimrilik etmeyip dengede olanlar.²³ Müttakiler / Doğru inanca sahip olarak kötülüklerden sakınan, sorumluluk bilinci içerisinde Allah'a saygılı olan dürüst, erdemli kişiler: Rablerinden

¹ Nisa, 4/145-146, 175; Maide, 5/82-85; Kasas, 28/52-55; Lokman, 31/22.

² Enam, 6/82; Lokman, 31/13.

³ İsrâ, 17/19-21; Lokman, 31/2-5; Şura, 42/20; Hakka, 69/ 19-24; Mearic, 70/26-35.

⁴ Al-i İmran, 3/199, 113-115; Nisa, 4/162; Kasas, 28/52-55; Araf, 7/169-170.

⁵ Araf, 7/157; Maide, 5/12; Nur, 24/56; Hucurat, 49/3, 15.

⁶ Nisa, 4/13, 65, 69, 80, 150-152; Tevbe, 9/71-72; Nur, 24/51-52, 56; Ahzab, 33/71; Fetih, 48/16-17.

⁷ Bakara, 2/186; Şura, 42/38.

⁸ Fatır, 35/29-30.

⁹ Zümer, 39/33-36; Leyl, 92/6-7.

¹⁰ Fussilet, 41/30-32; Ahkaf, 46/13-14.

¹¹ Kaf, 50/33; A'la, 87/14-15; Şems, 91/7-9.

¹² Enfal, 8/2-4; Şura, 42/36-38.

¹³ Yunus, 10/62-64.

¹⁴ Nur, 24/37-38; Ahzab, 33/41-42.

¹⁵ Furkan, 25/68; Secde, 32/15-19; Zümer, 39/3, 36, 45; Ahkaf, 46/5; Tur, 52/28; Cin, 72/18-22.

¹⁶ Rad, 13/20-24; Bakara, 2/27, 40, 83-86; Al-i İmran, 3/76; Enam, 6/152; Nahl, 16/91, 95; İsrâ, 17/34...

¹⁷ Rad, 13/20-24; Müminun, 23/8-11; Fetih, 48/10; Mearic, 70/32-35; İnsan, 76/7-22.

¹⁸ Furkan, 25/64; Secde, 32/15-19; Zariyat, 51/15-17.

¹⁹ Bakara, 2/277; Nisa, 4/162; Maide, 5/12; Araf, 7/156, 169-170; Enfal, 8/2-4; Rad, 13/22.

²⁰ Ahzab, 33/35.

²¹ Bakara, 2/262, 274; Al-i İmran, 3/92, 133-136; Enfal, 8/2-4; Tevbe, 9/99; Rad, 13/22; İbrahim, 14/31.

²² Bakara, 2/245; Hadid, 57/11, 18; Tegabün, 64/17.

²³ Furkan, 25/67; Araf, 7/31; İsrâ, 17/26-29; Haşr, 59/9; Tegabün, 64/16.

korkup O'na içtenlikle boyun eğenler.¹ Muhsinler / Güzel davranıp iyi işler yapanlar.² Şükredenler / Allah'ın verdiği nimetlere razı olup O'na övgüler sunanlar, nankörlük etmeyenler.³ Adaletli olanlar.⁴ Sadıklar / Özü ve sözü, içi ve dışı bir olan doğru sözlü kimseler.⁵ İhlâslı, samimi, yaptıklarını içtenlikle yapan kimseler.⁶ Yalancı şahitlik yapmayanlar.⁷ İyiliği emredip insanların arasını ıslah etmek için çalışanlar.⁸ İşleri aralarında danışma ile olanlar.⁹ Hayırda, iyiliklerde yarışanlar, öne geçenler.¹⁰ Allah'ın haram kıldığı, saygın yaptığı cana saygı gösteren ve onu haksız olarak öldürmeyenler.¹¹ Alçak gönüllü olup cahillere aldırış etmeyenler.¹² Kötülüğü iyilikle giderenler.¹³ Nefsini hevadan, kendini kötülükten alıkoyanlar.¹⁴ Büyük günahlardan kaçınanlar.¹⁵ Namuslarını koruyanlar, zina etmeyenler.¹⁶ Boş sözlerden ve boş işlerden yüz çevirip uzak duranlar.¹⁷ Yargı günü hesabının kötü çıkmasından korkup ona göre davrananlar.¹⁸ Kendilerine verilen doğru ve yararlı öğütleri tutanlar.¹⁹ Öfkesine hakim olup insanları affedenler.²⁰ Herhangi bir kötülük yaptığı zaman Allah'ı hatırlayıp bağışlanma dileyen ve kötülükte ısrar etmeyenler.²¹ Anneye ve babaya iyilik edenler, güzel davrananlar.²² Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi / akrabalık ilişkilerini koparmayanlar.²³ Akrabaları bile olsa Allah'a ve elçisine karşı gelenlere saygı göstermeyen ve onları sevmeyenler.²⁴ Cihad edenler / Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla ortamın gerektirdiği her türlü çalışmayı yapanlar, elinden gelen çabayı gösterenler.²⁵ Allah

¹ Al-i İmran, 3/15, 130, 133-136, 179, 198, 200; Nisa, 4/77; Maide, 5/35, 65, 100; Enam, 6/32.

² Bakara, 2/111, 195; Al-i İmran, 3/134, 148; Maide, 5/13, 92; Araf, 7/56; Yunus, 10/26; Hac, 22/37.

³ Al-i İmran, 3/144-145; Nisa, 4/147; Kamer, 54/35.

⁴ Maide, 5/42; Hucurat, 49/9; Mümtetine, 60/8.

⁵ Maide, 5/119; Nisa, 4/68; Ahzab, 33/35, 70-71.

⁶ Saffat, 37/40-49, 74; Zümer, 39/2, 11, 14; Bakara, 2/139; Araf, 7/29; Mümin, 40/14, 65; Beyyine, 98/5.

⁷ Furkan, 25/72, Mearic, 70/33-35.

⁸ Nisa, 4/114; Enam, 6/48; Araf, 7/35, 169-170; Tevbe, 9/71-72; Şura, 42/40.

⁹ Şura, 42/38; Al-i İmran, 3/159.

¹⁰ Fatır, 35/32-35; Vakıa, 56/10-26, 88-89.

¹¹ Furkan, 25/68; Nisa, 4/92-93; Enam, 6/151; İsra, 17/31-33.

¹² Furkan, 25/63.

¹³ Rad, 13/22; Müminun, 23/96; Furkan, 25/63; Fussilet, 41/34.

¹⁴ Naziat, 79/40-41.

¹⁵ Nisa, 4/31; Şura, 42/36-37; Necm, 53/32.

¹⁶ Müminun, 23/5-11; İsra, 17/32; Furkan, 25/68; Ahzab, 33/35; Mümtetine, 60/12; Mearic, 70/29-35.

¹⁷ Müminun, 23/1-3; Furkan, 25/72; Kasas, 28/55.

¹⁸ Rad, 13/21; Nur, 24/37-38; Furkan, 25/65-66; İnsan, 76/10-22.

¹⁹ Nisa, 4/66-68; Furkan, 25/73; Secde 32/15-19; Yasin, 36/11.

²⁰ Al-i İmran, 3/133-136; Şura, 42/37, 40.

²¹ Al-i İmran, 3/133-136; Nisa, 4/110; Nahl, 16/119.

²² Ahkaf, 46/15-16; İsra, 17/23-25; Lokman, 31/14-15.

²³ Rad, 13/21, 25; Bakara, 2/26-27; Rum, 30/38; Mearic, 70/24-35.

²⁴ Mücaddile, 58/22; Tevbe, 9/24.

²⁵ Al-i İmran, 3/142, 146; Nisa, 4/95-96; Maide, 5/35; Enfal, 8/74-75; Tevbe, 9/19-22, 88-89, 111.

yolunda öldürülen yahut ölenler.¹ Hicret edenler, yurdundan çıkarılanlar ve onlara kucak açıp yardım edenler.² Başkalarını kendilerine tercih edenler / Yemeğe düşkünlüklerine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirenler.³ Sabredenler / Olumsuzluklardan ve sıkıntılardan kurtulmak için mücadele edip direnen ama sonuç ne olursa olsun Tanrı'ya isyan etmeyenler.⁴ Seherlerde Allah'tan bağışlanma dileyenler.⁵ Tevbe edip durumlarını düzeltenler.⁶ Mutmain olmuş / Huzur bulmuş kişiler.⁷ Mutlu kılınanlar.⁸ En büyük azap olan cehennem azabından uzaklaştırılanlar.⁹ Mutlu kılınmak ve cehennemden uzaklaştırılmak, kişinin eylemi değil ona verilen bir bağıştır. Bu şekilde cennete gidiş, ilk bakışta kişinin iradesine ve çalışmasına bağlı olmayan bir lütuf olarak görülebilir. Fakat bu lütfi ancak iman edip iyi işler yapanlar ulaştırılır biçiminde anlaşıldığı zaman yine kişinin iradesine ve çalışmasına bağlı bir kazanç olduğu ortaya çıkar.

Bir insanın, bütün iyilikleri yapıp bütün kötülüklerden kaçınması ve hiç kusursuz olması mümkün değildir. Her insanın mutlaka az veya çok hatası, günahı olur. Cennete gitmeye vesile olacak bu salih amellerden bazısını yapıp bazısını yapamayanların durumu, ahirette yapılacak yargılama ve değerlendirmeye göre belirlenecektir. Allah, hiç kimseye zerre kadar haksızlık yapmayacaktır: “Kuşkusuz ki Allah zerre ağırlığınca bile haksızlık yapmaz. Eğer o zerre, bir iyilik olursa Allah onu kat kat artırır ve kendi katından büyük bir ödül verir.”¹⁰ “Kim iyi bir iş yaparsa kendi yararınadır. Kim de kötülük yaparsa kendi zararınadır. Rabbin, kullara asla zulmedici değildir.”¹¹ Peygamberler dahil herkes hesaba çekilecektir, tartıları; olumlu tarafları ağır gelenler kurtuluşa erip cennete gidecektir: “Hem kendilerine elçi gönderilen kimseleri sorguya çekeceğiz, hem de gönderilen elçileri sorguya çekeceğiz. Onlara elbette bir bilgiyle anlatacağız. Biz onlardan uzak değiliz. O gün, tartı gerçektir. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin tartıları hafif gelirse, onlar da ayetlerimize

¹ Al-i İmran, 3/157, 169-172, 195; Nisa, 4/74, 100; Tevbe, 9/111; Hac, 22/58-59; Muhammed, 47/4-6.

² Al-i İmran, 3/195; Nisa, 4/100; Enfal, 8/74-75; Tevbe, 9/20-22, 100; Nahl, 16/41-43; Hac, 22/58-59.

³ İnsan, 76/8-22.

⁴ Bakara, 2/214; Al-i İmran, 3/142, 146, 200; Hud, 11/11; Rad, 13/22; Nahl, 16/41-42; Hac, 22/34-35.

⁵ Zariyat, 51/15-16; Al-i İmran, 3/15-17.

⁶ Nisa, 4/145-146; Enfal, 8/38; Nahl, 16/119; Nur, 24/31; Furkan, 25/70-71; Kasas, 28/67; Kaf, 50/32.

⁷ Fecr, 89/27-303.

⁸ Hud, 11/108.

⁹ Enam, 6/15-16; Enbiya, 21/101-103.

¹⁰ Nisa, 4/40, 77, 124; Yunus, 10/44; Nahl, 16/111; İsra, 17/71; Enbiya, 21/47; Rum, 30/9; Ahkaf, 46/19.

¹¹ Fussilet, 41/46; Al-i İmran, 3/181-182, Enfal, 8/50-51, Hac, 22/8-10, Kaf, 50/16-29.

haksızlık etmelerine karşılık kendilerini ziyana uğratanlardır.”¹ Yargılama sonunda iyilikleri ağır gelenlere cennete gideceklerinin bir işareti olarak kitapları, amel defterleri sağ taraflarından verilecektir: “O gün arz olunursunuz, hiçbir gizliniz gizli kalmaz. Kitabı sağından verilen kimse der ki: ‘Alın, kitabımı okuyun! Kuşkusuz ki ben hesabıma kavuşacağımı zannetmiştim.’ Artık o, hoş bir yaşam içindedir. Yüksek bir cennettedir. O cennetin devşirilmesi kolaydır. Geçmiş günlerde yaptığınıza karşılık afiyetle yiye, için!”² Ahirette ister cennette olsun ister cehennemde olsun dereceler vardır ve herkes dünyada yaptıklarına göre orada bir derece alacaktır, dünyada olduğu gibi ahirette de herkes aynı konumda olmayacaktır: “Herkes için yaptıklarına göre dereceler vardır. Allah, onlara yaptıklarının karşılığını tastamam verir. Onlara hiçbir haksızlık yapılmaz.”³ Kur’an’da cennet “firdevs, adn, huld, naim, me’va” gibi farklı adlarla anılmıştır.⁴ Bunlar kişilerin derecelerine göre gidecekleri ayrı cennetler olabileceği gibi aynı cennetin farklı yerleri veya sıfatları da olabilir. Ama önemli olan farklı cennetlerden haber verilmesidir ki, bu da herkesin dünyada yaptıklarının değerlendirilmesine göre ahirette bir derece elde edip cennette ona göre yerleştirileceğini ve derecesine göre ödüllendirileceğini gösterir. Hz. Muhammed’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Cennette yüz derece vardır. Her iki derecenin arası gökle yerin arası gibidir. Derece bakımından en yükseği firdevstir. Cennetin dört ırmağı ondan kaynayıp akar. Onun üzerinde Arş vardır. Allah’tan istediğiniz zaman firdevsi isteyiniz.”⁵ “Cennette yüz derece vardır. Her iki derecenin arası yüz yıldır.”⁶ biçiminde bir rivayet daha vardır. Bu rivayetler, Kur’an’ın bildirdiklerine paralel olarak cennetin çok geniş olduğunu, orada derecelerin bulunduğunu ve oraya giden herkesin ödül bakımından aynı olmadığını göstermektedir. Cennetin genişliği, göklerle yerin genişliği kadardır: “Rabbiniz tarafından bağışlanmaya ve genişliği göklerle yer kadar olup sakınanlar için hazırlanan cennete koşun.”⁷ Orada herkese yetecek kadar yer vardır. Bu yüzden inanan bütün insanların cennete gidebilmek için canla başla çalışması, üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yapmaya gayret etmesi çok doğru ve güzel bir davranıştır. Fakat başkaları da cennete giderse bana yer kalmaz veya az yer düşer, yerim daralır gibi

¹ Araf, 7/6-9; Müminun, 23/102; Karia, 101/6-7.

² Hakka, 69/18-24; İsrâ, 17/71; Vakıa, 56/27-38, 90-91; İnşıkak, 84/7-9; Beled, 90/11-18.

³ Ahkaf, 46/19; Al-i İmran, 3/163; Nisa, 4/95, 145; Enam, 6/132; İsrâ, 17/21; Taha, 20/75; Mümin, 40/15.

⁴ Rad, 13/23; Kehf, 18/107; Furkan, 25/15; Şuara, 26/85; Secde, 32/19; Necm, 53/15; Beyyine, 98/8.

⁵ Buhari, Cihad 4; Tirmizi, Cennet 4.

⁶ Tirmizi, Cennet 4.

⁷ Al-i İmran, 3/133; Hadid, 57/21.

düşünceler doğru değildir. Allah'ın rahmeti geniştir ve her şeyi kaplamıştır: “(Musa dedi ki): ‘Bize bu dünyada da ahirette de güzellik yaz. Kuşkusuz ki biz sana yöneldik.’ Allah dedi ki: Azabımı dilediğim kimseye dokundururum. Rahmetim ise her şeyi kaplamıştır. Rahmetimi sakınanlara, zekatı verenlere ayetlerimize inananlara yazacağım.”¹

Kur'an'da cennet tasvirleri ve cennetteki nimetleri anlatan ayetler, insanların cennet nimetlerini anlayıp değerlendirme yapabilmeleri için dünya nimetlerine benzetilerek anlatılmıştır. Cehennemdeki cezalar ve işkenceler de aynı şekilde dünyadaki işkencelere ve insanların korktukları şeylere benzetilerek tasvir edilmiştir. Böyle olması da çok doğaldır. Çünkü insan, ancak duyularına hitap eden şeyleri anlayabilir. Daha önce görüp hissetmediği şeyleri ise bildiği, hissettiği şeylere kıyaslayarak anlamaya çalışır. Süleyman Ateş, Kur'an'daki cennet tasvirlerinin çoğunlukla Taif bahçelerine benzediğini ifade etmiştir: “Kur'an'da ahiret nimetleri, dünyada insanların görüp bildikleri nimetlere benzetilerek anlatılmıştır. Kur'an'ın indiği Hicaz bölgesinin insanları, ticaret amacıyla Yemen tarafına çok giderler ve Taif'ten itibaren ta Sana'ya kadar uzanan deniz şeridindeki yol boyunca dizilen vadilerin yamaçlarındaki bahçeleri, çeşit çeşit meyveleri görürlerdi. Dağlık olan o bölgede ziraat, vadi kenarlarındaki yamaçlarda teras usulüyle yapılmaktadır. Bu vadilerden akan sular, bahçelere, tedricen yükselen arklarla getirilir. Vadinin yamaçlarında bahçeler sıralanırken, dibinden de sular akar. Bu çaylar, tepelerde bulunan bahçelerin alt tarafından aktıkları için bunlara benzetilerek cennet bahçelerinin de böyle tepelerde olup, alt tarafından ırmakların aktığı, benzetme yoluyla anlatılmış olabilir. Gerçeği Allah bilir.”² Ahiret farklı bir alem, oradaki yaşam sonsuz bir yaşam olduğu için bu dünyadan farklı olacağı da kesindir. Bu yüzden anlamaya çalışmak açısından cennet nimetlerini dünya nimetlerine benzetebiliriz ama mahiyetlerini, gerçek durumlarını tam olarak bilemeyiz: “İnanıp iyi işler yapanlara, kendileri için altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. O cennetlerden herhangi bir meyve rızık olarak kendilerine her verildiğinde: ‘Bu daha önce de rızıklandırıldığımız şeydir.’ dediler. Oysa ki onlara benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler vardır ve onlar orada sürekli kalıcıdır.”³

¹ Araf, 7/156; Yusuf, 12/64, 92; Enbiya, 21/83.

² Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 11/43, 4/111, 9/222, 10/248.

³ Bakara, 2/25.

Cennet tasvirleri, Kur'an'ın pek çok suresinde anlatılmakla birlikte bazı surelerde toplu olarak anlatılmıştır. Rahman, Vakıa ve İnsan surelerindeki anlatımlar cennetin nasıl bir yer olduğu hakkında yeterli bilgi vermektedir. Bu yüzden örnek olarak bu surelerdeki cennet tasvirlerini veriyoruz: “Rabbinin makamından korkan kimse için iki cennet vardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? İkisinin de meyveleri vardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? İkisinde de akıp giden iki pınar vardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? İkisinde de her meyveden iki çift vardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? Astarları atlastan döşekler üzerine yaslanırlar. İki bahçenin meyvelerinin toplanması kolaydır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? Oralarda kocalarından başkasına bakmayan kadınlar vardır. Kocalarından önce onlara ne bir insan ne de bir cin dokunmamıştır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? Sanki o kadınlar, yakut ve mercandır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir? Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? Bu iki cennetin aşağısında / ikisinden başka, iki cennet daha vardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? İkisi de yemyeşildir. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? İkisinde de fışkırıp akan iki pınar vardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? İkisinde de meyve, hurma ve nar vardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? Oralarda iyi, güzel kadınlar vardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? Çadırlar içinde bekletilen güzel gözlü kadınlar vardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? Onlara kocalarından önce ne bir insan ne de bir cin dokunmamıştır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? Yeşil yastıklar ve eşsiz döşekler üzerine yaslanmışlardır. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz? Yücelik ve cömertlik sahibi Rabbinin adı çok yücedir!”¹

“Öne geçenler, öne geçenlerdir. İşte onlar yaklaştırılanlardır. Nimet cennetlerindedirler. Bir bölümü öncekilerdendir. Birazı da sonrakilerdendir. Mücevherlerle süslenmiş tahtlar üzerindedirler. Onların üzerine karşılıklı olarak yaslanırlar. Çevrelerinde sonsuzluğa erdirilmiş gençler dolaşır. Tatlı su kaynağından doldurulmuş bardaklar, ibrikler ve kadehlerle. Ondan başları da ağrıtlmaz, akılları da giderilmez. Seçtikleri meyveler. Canlarının çektiği kuş eti. Güzel gözlü huriler Saklı inciler gibidir. Yaptıklarına karşılık

¹ Rahman, 55/46-78.

bir ödül olarak. Orada ne bir boş söz, ne de günaha sokacak bir söz işitmezler. Yalnızca: ‘Selam, selam!’ diye bir söz işitirler. Sağın sahipleri. Nedir sağın sahipleri? Onlar, dikensiz, kolaylıkla eğilen kiraz ağaçları, meyve yüklü muz ağaçları, uzamış bir gölge, çağlayarak akan bir su ve birçok meyveler içindedirler. Bunlar bitip tükenmez ve yasaklanmaz. Onlar, yükseltilmiş döşekler içindedirler. Kuşkusuz ki biz o kadınları yeni bir yaratışla yarattık. Onları bakireler yaptık, yaşıit sevgililer yaptık, sağın sahipleri için. Onların bir bölümü öncekilerden, Bir bölümü de sonrakilerdendir.”¹ “Kuşkusuz ki biz, ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olur isterse nankör. Kuşkusuz ki biz, inkarcılar için zincirler, bukağılar ve alevli bir ateş hazırladık. Kuşkusuz ki iyiler karışımı kafur / güzel kokulu bitki olan bir bardaktan içerler. Bir pınar ki, Allah’ın kulları ondan içerler ve onu bol bol akıtırlar. Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve kötülüğü salgın olan bir günden korkarlar. Sevmelerine rağmen yemeği düşküne, öksüze ve tutsağa yedirirler. ‘Biz, sizi yalnızca Allah’ın yüzü için doyuruyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür istemiyoruz. Kuşkusuz ki biz asık suratlı, çok katı bir günden dolayı Rabbimizden korkuyoruz.’ Bundan dolayı Allah, onları o günün kötülüğünden korudu. Kendilerini bir parlaklık ve bir sevince kavuşturdu. Sabretmelerine karşılık onları bir bahçe ve ipekle ödüllendirdi. Orada koltuklar üzerine yaslanırlar. Orada ne güneş, ne de dondurucu soğuk görmezler. Bahçenin gölgeleri üzerlerine sarkmış, meyvelerin koparılması kolaylaştırılmıştır. Çevrelerinde gümüşten kaplar ve saydam bardaklar dolaştırılır. Gümüşten yapılmış saydam bardaklar. O bardakları tam ölçmüşlerdir. Orada, karışımı zencefil olan bir bardaktan içirilirler. Bir pınar ki orada, selsebil diye adlandırılır. Onların çevrelerinde ölümsüzleştirilmiş çocuklar dolaşırlar. Onları gördüğün zaman, kendilerini saçılmış inci sanırsın. Gördüğün zaman orada bir nimet ve büyük bir mülk görürsün. Onların üstlerinde ince ipekten yeşil giysiler ve kalın ipekten giysiler vardır. Gümüş bileziklerle süslendirilmişlerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirmiştir. Kuşkusuz ki bu sizin için bir ödüldür ve çalışmanız teşekkürle karşılanmıştır.”²

Cennette çeşit çeşit meyveler ve kuş etleri gibi yiyeceklerden,³ ve çeşit çeşit içeceklerden⁴ haber verilmektedir. Bu tasvirler, cennette beslenmeye yönelik nimetlerin

¹ Vakıa, 56/10-40.

² İnsan, 76/3-22

³ Vakıa, 56/10-40; Müminun, 23/19; Yasin, 36/57; Saffat, 37/42; Sad, 38/51; Zuhuf, 43/73; Duhan, 44/52-55; Tur, 52/22; Rahman, 55/11, 50-52, 66-68; Mürselat, 77/41-42.

⁴ Hıcr, 15/45; Muhammed, 47/15; Zariyat, 51/15; İnsan, 76/6, 18; Mutaaffifin, 83/28; Gaşiye, 88/12.

varlığını gösterir. Cennet halkına ikram olarak güzel giyecekler ve süsler verilmiştir.¹ Cennette köşkler, odalar bulunmaktadır.² Cennet halkını rahatsız edecek sıcaklık da soğukluk da yoktur.³ Cennette üzüntü, yorgunluk ve bıkkınlık yoktur.⁴ Orada kin, çekememezlik, kıskançlık gibi kötü huylar ve rahatsız edici durumlar da yoktur.⁵ Cennette günaha sevkedici, kötü veya boş söz de yoktur.⁶ Cennet halkından olan erkeklere tertemiz eşler verilecektir. Bu eşlerin dünya kadınları veya cennete mahsus özel yaratılışlı “huri” denilen kadınlar olması mümkündür. Hatta hem dünya kadınlarından hem de hurilerden olması da mümkündür. Cennette erkeklere huriler veriliyor, kadınlara niçin erkek verilmiyor gibi sözler anlamlı değildir. Çünkü bu kadınlar da yeni bir yaratılışla cennete giden erkeklerle eşleşeceklerdir. Neticede kadınlar da eşsiz kalmayacaktır.⁷ Cennette hizmetçiler de olacaktır.⁸ Cennet halkı, oraya giren eş ve akrabalarıyla neşe ve mutluluk içerisinde olacaklardır.⁹ Cennet halkı, hem kendi aralarında sohbet ederler hem de cehennemi görüp oradakilerle konuşabilirler.¹⁰ Cehennem halkı cennet halkından su isteyecek ama onlara verilmeyecek: “Ateş halkı cennet halkına : ‘Suyunuzdan yahut Allah’ın size verdiği rızıktan bizim üzerimize de dökün.’ diye seslendiler. Onlar: ‘Kuşkusuz ki Allah, ikisini de inkarcılara yasakladı.’ dediler.”¹¹ Cennet halkı karanlıklardan kurtulmuş, aydınlık ve ışığa kavuşmuşlardır.¹² Allah’ın rızası, cennette de en büyük nimetlerdendir.¹³ Cennet halkının yüzleri parlamaktadır ve Rablerine bakmaktadırlar.¹⁴

Cennet nimetleri bunlarla sınırlı değildir. Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir insanın aklına gelmeyen daha nice nimetler bulunmaktadır, orada insanın canının her istediği vardır: “Bizim ayetlerimize ancak onlarla kendilerine öğüt verildiği zaman büyüklük taslamadan secdeye kapanan ve Rablerini överek yüceltenler inanırlar. Onların yanları yataklardan uzaklaşır. Korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar. Kendilerine

¹ Hac, 22/23; Fatır, 35/33; İnsan, 76/12, 21; Kehf, 18/31; Duhan, 44/53; Rahman, 55/76.

² Furkan, 25/75-76; Ankebut, 29/58; Tevbe, 9/72; Sebe 34/37; Zümer, 39/20; Saf, 61/12.

³ İnsan, 76/12-14; Nisa, 4/57; Rad, 13/35; Yasin, 36/56; Vakıa, 56/30; Mürselat, 77/41.

⁴ Fatır, 35/32-35.

⁵ Araf, 7/42-44; Hicr, 15/45-48.

⁶ Vakıa, 56/25-26; Meryem, 19/62; Tur, 52/23; Nebe, 78/35; Gaşiye, 88/11.

⁷ Cennetteki kadınlardan bahseden ayetler için bkz.: Bakara, 2/25; Al-i İmran, 3/15; Nisa, 4/57; Saffat, 37/48; Sad, 38/52; Duhan, 44/54; Rahman, 55/56, 70, 72; Vakıa, 56/22, 35-40; Nebe, 78/31-36.

⁸ Tur, 52/17-28; Saffat, 37/39-46; Zuhurf, 43/70-73; Vakıa, 56/17; İnsan, 76/19.

⁹ Yasin, 36/55-58; Rad, 13/19-24; Rum, 30/15; Mümin, 40/7-9; Zuhurf, 43/67-73.

¹⁰ Saffat, 37/50-61; Tur, 52/25-28; Müddessir, 74/40-47.

¹¹ Araf, 7/50.

¹² Tahrim, 66/8; Hadid, 57/12-15.

¹³ Tevbe, 9/71-72.

¹⁴ Kıyamet, 75/20-24; Al-i İmran, 3/106-107; Abese, 80/38-40; Gaşiye, 88/2-8.

verdiğimiz rızıklardan karşılıksız harcarlar. Yaptıklarına karşılık kendileri için göz aydınlığı olarak neyin saklandığını hiç kimse bilmez.”¹ “Kuşkusuz ki, ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip sonra da doğru olanlar üzerine, melekler: ‘Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin.’ diye inerler. Biz, dünya yaşamında da ahirette de sizin dostlarınızız. Ahirette sizin için canlarınızın çektiği şeyler vardır. Orada sizin için istediğiniz şeyler vardır. Bağışlayan, acıyan katından bir ikram olarak...”² “Müttakiler dışındaki dostlar o gün birbirlerine düşmandırlar. Ey kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur, siz üzülmeyeceksiniz. Onlar, ayetlerimize inanıp teslim olmuş kimselerdir. Cennete girin, siz ve eşleriniz ağırlanıp sevindirileceksiniz. Onların çevrelerinde altın tepsiler ve bardaklarla dolaşılır. Orada canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şey vardır. Siz, orada sürekli kalacaksınız. Yaptıklarınıza karşılık mirasçı yapıldığınız cennet işte budur. Orada sizin için birçok meyveler vardır, onlardan yersiniz.”³ Cennete gidenlerin her istediği nimet verilirken bu nimetlerin son bulmayacağı da belirtilmiştir: “Müttakilere söz verilen cennetin örneği şöyledir: Altından ırmaklar akar. Yemişleri de gölgesi de sürekli, sonsuzdur. Müttakilerin sonu işte budur. İnkarcıların sonu ise ateştir.”⁴

İslam alimlerinin büyük çoğunluğu, cenneti ve cennet nimetlerini anlatan ayetleri hakiki anlamlarıyla anlayıp somut nimetler olarak yorumlamışlardır. Bazı bilginler ise bu ifadeleri mecazi anlamlarıyla ele alıp simgesel anlatımlar olarak değerlendirmişler ve öylece yorumlamışlardır. Hangi biçimde yorumlanırsa yorumlansın, cennetin sonsuz mutluluk cehennemine ise sonsuz ızdırap yurdu olduğu gerçeği değişmemektedir. İnsanları kurtuluş düşüncesine ve bu yolda çalışmaya sevkeden motivasyonların başında, dünyada görüp bildikleri ve elde etmeye çalıştıkları iyilik ve güzelliklerin en mükemmeline ve sonsuz olanlarına kavuşacakları vaadidir. Çünkü insan dünyada istediği nimetlerin hepsine ulaşamıyor, ulaştıklarına da sonsuza kadar sahip olamıyor. Bu durum, insanlarda istedikleri her nimete kavuşacakları ve onlara sonsuza kadar sahip olacakları bir yer ve yurt özlemi ortaya çıkarmaktadır. Kur’an, cennet tasvirleriyle insanların her türlü arzu ve isteklerini karşılamaktadır. Ayetlerde belirtildiği üzere cennette her nimet mevcuttur. Allah, bu nimetlerden bazısını örnek kabilinden haber vermiştir. Allah’ın cennette vereceği nimetler Kur’an’da anlatılanlarla sınırlı değildir.

¹ Secde, 32/15-17.

² Fussilet, 41/30-32.

³ Zuhuruf, 43/67-73.

⁴ Rad, 13/35; Hicr, 15/48; Sad, 38/54; Duhan, 44/56; Tegabün, 64/9; Talak, 65/11; Beyyine, 98/7-8.

Cennette neşe ve mutluluk namına eksik olan hiçbir şey yoktur. Hepsinden önemlisi bu nimetler ve mutluluklar geçici değil, sonsuzdur. Bunun bilincinde olan inançlı insanlar, cennete girebilmek için ellerinden gelen bütün çabayı göstermekte ve her türlü fedakarlığa katlanmaktadır. İşte kurtuluşu kazananlar böylesine yüce bir ödüle ve nimete kavuşacaklardır.

2.5. KURTULUŞA ERİLMEDİĞİNDE KARŞILAŞILACAK CEZALAR

Kurtuluşu kazanacak derecede doğru inanç ve salih ameller sergileyenler için hem bu dünyada hem de ahirette ödüller olduğu gibi bunun tersi bir yaşantısı olanlar için de aynı şekilde hem bu dünyada hem de ahirette cezalar vardır. Bu dünyada cezalandırma her zaman gerçekleşmeyebilir ama ahiretteki cezalandırma kesinlikle vuku bulacaktır. Her yanlış inanç ve eylem sahibi kişinin, yaptıklarının karşılığı olarak kesinlikle dünyada musibet ve felaketlere uğratılacağı biçiminde Kur'an'da bir yasa yoktur. Allah'ı inkar eden, O'na ortak koşan pek çok kimsenin sağlık, zenginlik, huzur ve mutluluk içerisinde uzun yıllar yaşadıkları görülebilmektedir. İnsanın başına gelen her felaketi, her sıkıntıyı onun dünyada yaptığı bir günahın veya suçun karşılığı olarak görmek de yanlıştır. İnsan dürüst bir şekilde çalışıp kendine düşen görevi yaparsa, uğradığı musibetlerden dolayı asla suçlanamaz. Bu tür musibetler, Allah'ın kulu imtihan etmesi olarak değerlendirilmelidir: “Sizi korku, açlık ve mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme biçiminde bir şeyle elbette sınarsınız. Sabredenleri müjdele.”¹ Bu ve daha başka ayetlerde belirtildiği üzere Allah, kullarını çeşitli imtihanlarla denemektedir. Dolayısıyla suçlu kişiler ve toplumlar, bazen bu dünyada cezalandırılırlar, bazen de cezalandırılmaz ama ahirette kesin olarak cezalarını çekerler. Genele teşmil etmemekle birlikte, kurtuluşu kaybedecek biçimde yaşayan kimselerin daha dünyadayken çeşitli cezalara maruz kaldıkları Kur'an'da haber verilmektedir. Bu cezalar göğüste sıkıntı (ruhsal bunalım), sıkıntılı bir geçim, hastalık, kalplerini ve kulaklarını mühürleme, aşağılama, malları yok etme, peygamberlere karşı çıkmakta direnenlerin yok edilmesi vb. cezalardır.² Kur'an'da, bilhassa peygamberlerin davetine olumlu karşılık vermeyip, yanlışlıklarında direnen toplumların Allah tarafından dünyada cezalandırıldığından

¹ Bakara, 2/155.

² Bakara, 2/6-10, 49-50; Enam, 6/25, 42-45; Araf, 7/59-72, 164; Enfal, 8/67-68; Hud, 11/25-60, 117; Kehf, 18/32-46; Taha, 20/124; Ahzab, 33/60-62; Talak, 65/8-10; Cin, 72/16-17; Müddessir, 74/11-17.

haber verilmektedir. Örneğin Firavun’a ve toplumuna, Hz. Musa’nın davetine uyup İsrail oğullarını Mısır’dan çıkarmaya razı olmadıkları için dünyada birçok felaket dokunmuştur: “Onların üzerine ayrı ayrı işaretler olarak su baskını, çekirgeyi, haşeratı, kurbağaları ve kanı gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular. Azap üzerlerine çökünce dediler ki: ‘Ey Musa! Rabbinin sana verdiği söz gereğince bizim için Rabbine yalvar. Eğer bu azabı bizden kaldırırsan, kesinlikle sana inanacağız ve İsrail oğullarını seninle birlikte göndereceğiz.’ Ulaşacakları bir süreye kadar kendilerinden azabı kaldırdığımızda, onlar hemen sözlerinden cayarlar. Bunun üzerine, kanıtlarımızı yalanladıkları ve onlara ilgisiz oldukları için biz de onlardan öğ aldık ve onları denizde boğduk.”¹

Dünyada işledikleri suçlardan dolayı ahirette kurtuluşa eremeyecek olanlar cehennemde çeşitli cezalarla karşılaşacaklardır. Cehenneme, “derin kuyu, Allah’ın ahirette kullarına azap edeceği ateşin ismi,” anlamları verilmiştir.² Genel bir ifadeyle cehennem, “dünyada gerçekleştirdikleri inanç, ibadet ve ahlaki davranışlarla kurtuluşu elde edemeyip cezayı hak edenlerin cezalarını çekecekleri yer” anlamında kullanılmaktadır. Cehennemde hep işkence ve sıkıntı vardır, iyilik, güzellik, huzur ve mutluluk namına hiçbir şey yoktur. Cehennem sonsuza kadar devam edecektir ve oradaki ceza ve işkenceler bitmeyecektir. Çalışmamızın konusu olan kurtuluşu kazanmanın bir anlamı sonsuz mutluluk yurdu olan cennete girmek, diğer anlamı ise sonsuz işkence ve sıkıntı yeri olan cehennemden kurtulmaktır. İnsanları doğru inanç ve iyi eylemlere ulaşıp onları uygulamaya yöneltten temel etken, cennet umudundan çok cehennem korkusudur. Cehennem denilen sonsuz işkence yerinin korkusu olmasa, “doğru inanç ve iyi eylem sahipleri sonsuz mutluluk yurdu cennete gidip yanlış inanç ve kötü eylem sahipleri ceza olarak hiçbir işkenceyle karşılaşmayacaklar ama yeniden diriltilmeyip toprak olarak kalacaklar” vb. biçiminde bir inanç insanların geneline yerleşse, insanlar kötülüklerden çok fazla uzak durmazlar. İnsanların doğasında ödül umudundan çok ceza korkusu etkili olmaktadır. Bu yüzden de inanan insanların birinci hedefi ve önceliği cennete kavuşmak değil, cehennemden kurtulmaktır. Kur’an’a göre cehenneme kimlerin gireceğini, birinci bölümde incelediğimiz hüsrân, helak, habt, gazap, lanet ve dalalet gibi kavramlar çerçevesinde ele alacağız. Bu kavramların hepsi de neticede, kurtuluşu kaybedip sonsuz

¹ Araf, 7/134-136; Yunus, 10/90-93; Taha, 20/77-82; Şuara, 26/52-68; Kasas, 28/39-43. Dünyada cezalandırma konusunda geniş bilgi için bkz.: Kılıç; Kur’an’da Günah Kavramı, s. 347-362.

² İbn Manzur; Lisânü’l Arap, “cehennem” md.; Ragıb; Müfredat, “cehennem” md.,

işkence yeri olan cehenneme gidip orada cezalandırılmayı ifade etmektedir. Kurtuluşu kaybedenler, dünyada kendilerine verilen fırsatları iyi kullanmadıkları, Allah'ın rızasını kazanmak yerine gazabına uğradıkları için cehenneme giderler, orada sonsuz cezalarla karşılaşır.

Cehenneme kimlerin gideceğiyle ilgili maddeler, kurtuluşu kaybetmeye neden olan inanç ve ameller dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Kur'an, genel bir ifadeyle "inkar edenlerin cehenneme gideceğini"¹ söylemektedir. İman edenler, ifadesinde olduğu gibi inkar edenler ifadesi de genel bir ifadedir ve açıklanmaya muhtaçtır. Nelerin inkar edilmesinin cehenneme gitmeye, dolayısıyla kurtuluşu kaybetmeye neden olacağı diğer ayetlerin ışığında ortaya konulacaktır. Bu ayetler Kur'an'ın geneline dağılmış durumdadır. İçinde inkar sözü geçmese de yanlış inancı ifade eden ayetler çoktur. Kur'an'a göre inanç ve amel yönünden şu olumsuz özellikleri taşıyan kimseler kurtuluşu kaybedip cehenneme gideceklerdir: Rableri olan Allah'ı inkar edenler, O'na inanmayanlar.² Allah'a ortak koşanlar.³ Din konusunda Allah'tan başka kanun koyucu edinenler; yetki konusunda Allah'a ortak koşanlar.⁴ Tanrılık iddia edenler.⁵ Allah'ın ayetlerini ve gelen gerçeği yalanlayanlar.⁶ Rabbinin ayetlerini inkar edenler.⁷ Öldükten sonra dirilmeyi; ahireti, kıyameti, hesaba çekilmeyi, cenneti ve cehennemi inkar edenler.⁸ Ahirete karşılık dünya hayatını satın alanlar / Ahirete inanmayıp yalnızca dünyaya bağlananlar.⁹ Allah ile elçilerini arasını ayıranlar; Allah'a inanıp O'nun elçileri olduğunu; peygamberlik kurumunu inkar edenler.¹⁰ Elçilerden bazısına inanıp bazısını inkar edenler.¹¹ Allah'ın vahyine, elçileri aracılığı ile gönderdiği kitaba "büyü, insan sözü" vb. diyerek iftira edenler.¹² Kitabın bir bölümüne inanıp bir bölümünü inkar edenler veya bazı kitaplara inanıp bazı kitapları inkar edenler.¹³ Hz. Musa'nın kitabını

¹ Bakara, 2/24, 39, 126, 161, 257; Al-i İmran, 3/4 10, 12, 56, 90-91, 106, 116, 131, 196-197; Nisa, 4/18, 42, 56, 102, 137, 140, 150-151, 160-161, 167-169; Maide, 5/10, 36-37, 86; Enam, 6/70; Araf, 7/50-51.

² Mülk, 67/6-11; Hakka, 69/25-33.

³ Nisa, 4/48, 116; Al-i İmran, 3/151; Maide, 5/72; Tevbe, 9/17, 113; İbrahim, 14/28-30; Nahl, 16/26-29.

⁴ Şura, 42/21-22; Enam, 6/114-117; Kehf, 18/26-27.

⁵ Enbiya, 21/29

⁶ Bakara, 2/39, 90; Al-i İmran, 3/4, 11, 21, 112; Maide, 5/10, 86; Enam, 6/21, 27, 49, 93, 157; Hud, 11/59.

⁷ Bakara, 2/190; Maide, 5/87; Enam, 6/119, 141; Araf, 7/31, 55; Yunus, 10/74; Taha, 20/124-127.

⁸ Enam, 6/29-31; Araf, 7/50-51; Yunus, 10/7; Hud, 11/15-22; Rad, 13/5; İsra, 17/97-98; Sebe, 34/7-8.

⁹ Bakara, 2/86; Nisa, 4/74; Araf, 7/51; Yunus, 10/7; Hud, 11/15-16; İbrahim, 14/2-3; Nahl, 16/107-109.

¹⁰ Nisa, 4/150-151; Enam, 6/124; Tevbe, 9/61; Nahl, 16/113; Zümer, 39/71; Mümin, 40/47-50.

¹¹ Nisa, 4/150-152; Enam, 6/124.

¹² Müddessir, 74/24-30.

¹³ Bakara, 2/85

inkar edenler.¹ Dininden (İslam'dan) dönüp kafir olarak ölenler.² Araştırma yapmadan körükörüne taklit edenler.³ Yanlış yolda olan inatçı zorbalara uyan ve uydukları kimseler, taklitçiler.⁴ Allah'ın ayetleri ve elçileriyle alay edenler.⁵ Rablerinin çağrısına icabet etmeyenler ve onları eğlence edinenler.⁶ Allah'tan korkmayıp O'na saygısızlık yapanlar.⁷ Allah'ın indirdiği kitaptan bildiği bir şeyi gizleyen ve onun karşılığında dünya menfaati elde edenler.⁸ Kötülük yapıp da hataları kendilerini kuşatanlar.⁹ Allah'a ve Rasülüne isyan edip Allah'ın sınırlarını aşanlar.¹⁰ Aşırı gidenler ve Rabbinin ayetlerini inkar edenler.¹¹ Azgınlar; Allah'ın koyduğu sınırı aşip aşırı gidenler.¹² Allah'ın ahdi, Allah'a verilen söz ve yeminleri karşılığında az bir fiyat, dünya menfaati alanlar ve sözlerini bozanlar.¹³ Allah hakkında gerçek olmayan şeyler söyleyenler, Allah'a iftira edenler.¹⁴ “Allah fakir biz zenginiz” diyenler.¹⁵ Cibet ve tağuta inanan inkarcıların, “inananlardan daha doğru yolda olduğunu” söyleyenler.¹⁶ Allah'ın gazabına uğrayanlar.¹⁷ Allah'ın lanet ettiği kimseler.¹⁸ Allah'ın saptırdığı kimseler.¹⁹ Allah'tan başka veli edinenler. Allah'ı bırakıp şeytanı, cini veli edinenler.²⁰ Allah'ın düşmanları.²¹ Şeytana uyanlar.²² Müminleri bırakıp kafirleri veli edinenler.²³ Anlaşmazlıklarında peygamberi hakem yapmayanlar.²⁴ Peygamberi Allah'ın selamlamadığı bir şekilde selamlamayanlar.²⁵ Allah'ın zikrini unutanlar.²⁶ Allah'ın

¹ Hud, 11/17

² Bakara, 2/217; Al-i İmran, 3/56, 90-91, 106, 176-178; Nisa, 4/137-140; Nahl, 16/106-109.

³ Bakara, 2/166-167, 170; Araf, 7/37-39; Yunus, 10/78; Ahzab, 33/64-68; Sebe, 34/31-33.

⁴ Hud, 11/59, 97-99; İbrahim, 14/15-18.

⁵ Kehf, 18/106; Hac, 22/51; Müminun, 23/110; Casiye, 45/7-11, 31, 35; Hümeze, 104/1-9.

⁶ Rad, 13/18; Casiye, 45/7-11; Cin, 72/17.

⁷ Bakara, 2/206; Al-i İmran, 3/181; Nisa, 4/55; Maide, 5/33; Mümin, 40/60.

⁸ Bakara, 2/174-176; Al-i İmran, 3/187.

⁹ Bakara, 2/81

¹⁰ Nisa, 4/14, 42; Maide, 5/33, 87, 94; Enam, 6/15-16; Enfal, 8/13-14; Tevbe, 9/61, 63, 81, 93-96.

¹¹ Bakara, 2/190; Maide, 5/87; Enam, 6/119, 141; Araf, 7/31, 55; Yunus, 10/74; Taha, 20/124-127.

¹² Nisa, 4/171; Maide, 5/77; Şuara, 26/91-95; Sad, 38/55-64; Nebe, 78/22-30; Naziat, 79/37-39.

¹³ Al-i İmran, 3/77; Rad 13/25.

¹⁴ Enam, 6/93, 138, 140; Araf, 7/37-39; Yunus, 10/17, 59-60, 69-70; Hud, 11/18; Nahl, 16/62, 116-117.

¹⁵ Al-i İmran, 3/181; Maide, 5/64

¹⁶ Nisa, 4/51-52

¹⁷ Al-i İmran, 3/162; Taha, 20/81; Furkan, 25/67; Mümin, 40/40-43.

¹⁸ Ahzab, 33/57-58, 64-68

¹⁹ Rad, 13/33-34; Sad, 38/26

²⁰ Nisa, 4/119-121; Enam, 6/128; Hicr, 15/42; Kehf, 18/102; Şuara, 26/95; Ankebut, 29/41; Zümer, 39/3.

²¹ Fussilet, 41/19-29.

²² Araf, 7/18; Hicr, 15/42-43; Nahl, 16/63; İsra, 17/63; Hac, 22/3-4; Şuara, 26/91-95; Sad, 38/85.

²³ Al-i İmran, 3/28; Maide, 5/80; Mücadele, 58/14-17.

²⁴ Nisa, 4/35; Ahzab, 33/36.

²⁵ Mücadele, 58/8

²⁶ Müminun, 23/110; Furkan, 25/73.

yolundan alıkoyup onu eğriltmeye çalışanlar.¹ Allah'ın yolundan saptırmak için bilgisiz ve belgesiz mücadele edenler.² Bilgisi olmadığı halde Allah'ın yolundan saptırmak ve onu eğlence edinmek için lehve'l hadise (eğlence ve şamata sözlere) müşteri olanlar.³ Batıla / Gerçekliği olmayan asılsız, yalan ve yararsız şeylere dalanlarla birlikte batıla dalanlar.⁴ Kur'an'dan alıkoyup kendileri de ondan uzaklaşanlar. Rabbinin ayetleri hatırlatıldığı zaman yüz çevirenler.⁵ Kur'an'ın anlattığı geçmişlerin haberlerinden yüz çevirenler.⁶ Aldatıcının Allah ile aldattığı, kuruntuların ve dünya hayatının aldattığı kimseler.⁷ Münafıklar / Dıştan Müslüman olduğunu söyleyip öyle görünen ama içten, kalben tasdik etmeyen, inanmayan kimseler.⁸ Fasıklar / Doğru yoldan çıkanlar. Sapıklar / Doğru yolu bulamamış veya bulduktan sonra yeniden başka yollara sapmış kimseler.⁹ Dinlerini oyun ve eğlence edip de dünya hayatının aldattığı kimseler.¹⁰ Müfsidler / Bozgunculuk yapanlar.¹¹ Zalimler.¹² Zalimlere meyledenler.¹³ Suçlular / Allah'ın emirlerini yapmayıp yasaklarını çiğneyerek suç işleyenler.¹⁴ Şımaranlar, böbürleneler, Allah'a kulluk etmeye ve peygamberin mesajına karşı büyüklük taslayanlar.¹⁵ Allah'ın rahmetinden ümit kesenler.¹⁶ Şakiler / İsyankarlar.¹⁷ Küfürde yarışanlar, yalana kulak verenler, sözü tahrif edenler, Allah'ın fitneye düşürmek isteyip bu yüzden de kalplerini temizlemek istemediği kimseler.¹⁸ Yalancı şahitlik yapanlar.¹⁹ Namuslu, mümin kadınlara zina isnad edip iftira edenler.²⁰ Zina edenler.²¹ Büyü yapanlar.²² Riba yiyip ribaya devam edenler.²³ Cimrilik yapanlar.²⁴ Gösteriş için mal harcayanlar, gösteriş

¹ Hud, 11/19-22; İbrahim, 14/2-3, 28-30; Nahl, 16/88, 94; Hac, 22/3, 8-10, 85; Sebe, 34/38; Zümer, 39/8.

² Hac, 22/3, 8-10; Zümer, 39/8; Lokman, 31/6-7.

³ Lokman, 31/6-7.

⁴ Müddessir, 74/42-45

⁵ Enam, 6/26-27; Hac, 22/51; Fussilet, 41/26-29; Mücadele, 58/16; Secde, 32/20-22; Casiye, 45/31.

⁶ Taha, 20/99-102.

⁷ Hadid, 57/14

⁸ Nisa, 4/138-140, 145; Maide, 5/41; Tevbe, 9/61, 68, 73, 79-80, 84, 101; Ahzab, 33/73; Fetih, 48/6.

⁹ Enam, 6/49; Tevbe, 9/84; Secde, 32/20-22; Ahkaf, 46/20; Vakıa, 56/51-56, 92-94.

¹⁰ Enam, 6/70; Araf, 7/50-51; Nahl, 16/107.

¹¹ Bakara, 2/204-206; Maide, 5/33, 64; Rad, 13/25; Nahl, 16/88; Kasas, 28/77, 83.

¹² Yunus, 10/52-54; İbrahim, 14/22; Nahl, 16/84-85; Kehf, 18/29, 87; Enbiya, 21/29; Hac, 22/25.

¹³ Hud, 11/113.

¹⁴ İbrahim, 14/49-51; Kehf, 18/53; Meryem, 19/86-87, Secde, 32/10-14, 20-22; Yasin, 36/59-65.

¹⁵ Kasas, 28/76-77, 83; Zümer, 39/58-60; Mümin, 40/47-48, 60, 75-76, 83-85; Fussilet, 41/15-16.

¹⁶ Ankebut, 29/23; Yusuf, 12/87, 110; Hicr, 15/55-56.

¹⁷ Hud, 11/106-107; A'la, 87/11-13; Leyl, 92/14-15.

¹⁸ Maide, 5/41

¹⁹ Furkan, 25/72.

²⁰ Nur, 24/23-24.

²¹ Furkan, 25/68-69; İsra, 17/32.

²² Bakara, 2/102; Yunus, 10/77.

²³ Bakara, 2/275.

²⁴ Al-i İmran, 3/180; Nisa, 4/36-37, 173; Tevbe, 9/34-35; Furkan, 25/67; Hadid, 57/23-24; Leyl, 92/8-16.

yapanlar.¹ Haksız olarak yetimin ve diğer insanların malını yiyenler.² Mallarını Allah'ın yolundan alıkoymak için harcayanlar.³ Hayra engel olanlar, yoksulları doyurmaya teşvik etmeyenler ve ilgisiz kalanlar.⁴ Nefislerini / Kendi kendilerini öldürenler ve kendilerine zulmedenler.⁵ Herhangi bir mümini kasten, bilinçli olarak öldürenler.⁶ Haksız olarak peygamberleri ve iyilik için çalışanları öldürenler.⁷ İnanan erkek ve inanan kadınlara işkence edip sonra da tevbe etmeyenler.⁸ Savaşta kaçanlar.⁹ Müminlere dil uzatıp onlarla alay edenler.¹⁰ Kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra ihtilaf edip grup grup olanlar.¹¹ İnanmadığı halde ayrımcılık, bozgunculuk yapmak için mescit yapanlar.¹² Namaz kılmayanlar.¹³ Getirdikleriyle sevinen, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar.¹⁴ Hain ve günahkar kimseler.¹⁵ Kocalarına ihanet eden kadınlar.¹⁶ Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi / akrabalık ilişkilerini birleştirmeyip koparanlar.¹⁷ Allah'ın verdiği nimeti küfür (nankörlük) ile değiştirenler.¹⁸ Kötülük yapmak için tuzak kuranlar, kötülük yapanlar.¹⁹ Günah, düşmanlık ve peygambere karşı gelmek konusunda gizli gizli konuşanlar, planlar yapanlar, tuzaklar kuranlar.²⁰ Kötü, çirkin sözü açıktan söyleyenler.²¹ İnsanları (Allah, ahiret vb. gerçekler konusunda) şüpheye düşürenler.²² Ölçü ve tartıda hile yapanlar.²³ Büyük günahta ısrar edenler.²⁴

Bir insanın, cennete gitmeye vesile olacak bütün iyilikleri yapıp cehenneme gitmeye neden olacak bütün kötülüklerden kaçınması ve hiç kusursuz olması mümkün değildir. Bu yüzden, ister kurtuluşu kazanıp cennete gitme, isterse kurtuluşu kaybedip

¹ Nisa, 4/38; Maun, 107/4-6.

² Nisa, 4/10, 29-30; Tevbe, 9/34-35.

³ Enfal 8/36-37; Tevbe, 9/34-35, 107-110; Mücadele, 58/16.

⁴ Kaf, 50/24-25; Hakka, 69/25-34; Müddessir, 74/42-44; Fecr, 89/18; Maun, 107/1-3.

⁵ Nisa, 4/29-30, 97.

⁶ Nisa, 4/93; Maide, 5/27, 30; Furkan, 25/68.

⁷ Al-i İmran, 3/21-22; Furkan, 25/68.

⁸ Buruc, 85/10.

⁹ Enfal, 8/15-16; Tevbe, 9/38-39, 81, 93-96.

¹⁰ Tevbe, 9/79

¹¹ Al-i İmran, 3/105; Nisa, 4/115; Enam, 6/159.

¹² Tevbe, 9/107-110

¹³ Müddessir, 74/42-43.

¹⁴ Al-i İmran, 3/188; Nisa, 4/36-37, 173; Kehf, 18/104; Kasas, 28/76.

¹⁵ Nisa, 4/105-107; Hac, 22/38; Duhan, 44/43-44; Casiye, 45/7-11.

¹⁶ Tahrim, 66/10

¹⁷ Rad, 13/25; Bakara, 2/26-27.

¹⁸ İbrahim, 14/28-30.

¹⁹ Neml, 27/90; Fatır, 35/10; İnfitar, 82/14-19; Mutaaffifin, 83/7-17; Şems, 91/7-10.

²⁰ Mücadele, 58/8; Nisa, 4/81, 108; Neml, 22/749.

²¹ Nisa, 4/148.

²² Kaf, 50/24-25.

²³ Mutaaffifin, 83/1-17.

²⁴ Vakıa, 56/46.

cehenneme gitme konusunda olsun, belirtilen inanç ve amellerden yalnızca birini alarak “bunu yapan cennete gidecektir, şunu yapan cehenneme gidecektir” vb. biçiminde yargıda bulunulamaz. Kurtuluşa ermeye veya kurtuluşu kaybetmeye neden olan inanç ve amellerin hepsi bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir. Her insan, hem cennete gitmeye vesile olacak işlerden bazılarını, hem de cehenneme gitmeye neden olacak işlerden bazılarını yapabilir. Hemen hemen bütün insanlar bu durumdadır diyebiliriz. Herkesin ahiretteki konumu, cezası veya ödülü, orada yapılacak yargılama ve değerlendirmeye göre belirlenecektir. Allah, hiç kimseye zerre kadar haksızlık yapmayacaktır.¹ Hesap günü kişinin bütün doğru ve yanlış inançları ile iyi ve kötü eylemleri değerlendirilecektir, zerre kadar bir şey bile ihmal edilmeyecek, karşılıksız kalmayacaktır. Olumlu tarafları ağır gelenler kurtuluşu kazanıp cennete giderken olumsuz tarafları ağır gelenler kurtuluşu kaybedip cehenneme gideceklerdir: “Sura üfürüldüğü zaman, artık o gün aralarında soylar yoktur ve birbirlerine de soramazlar. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, onlar da kendilerini kayba uğratanlardır. Cehennemin içinde sürekli kalıcıdır. Ateş, onların yüzlerini yalar. Orada, dudakları çekilmiş dişleri açıkta bir halde olacaklar. ‘Ayetlerim size okunurdu da siz onları yalanladınız değil mi?’ Dediler ki: ‘Rabbimiz! Kötülüğümüz bize üstün geldi ve biz sapık bir toplum olduk. Rabbimiz, bizi buradan çıkar! Eğer yeniden dönersek, kuşkusuz ki biz zalimleriz.’ Allah dedi ki: ‘Sinin orada ve benimle konuşmayın. Kuşkusuz ki kullarımdan bir topluluk: ‘Rabbimiz! İnandık, bizi bağışla, bize acı, sen acıyanların en iyisisin.’ diyordu. Siz ise, onları alaya aldınız. Sonunda, benim öğütümü size unutturdular. Siz onlara gülüyordunuz. Kuşkusuz ki ben bugün onlara sabretmelerinin karşılığını verdim. Onlar kazananlardır.’ Allah, dedi ki: ‘Yeryüzünde, yıllar sayısınca ne kadar kaldınız?’ Dediler ki: ‘Bir gün yahut bir günün bir bölümü kadar kaldık, sayanlara sor.’ Dedi ki: ‘Yalnızca az bir süre kaldınız, keşke bilseydiniz. Sizi, boş yere yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?’ Gerçek yönetici olan Allah, çok yücedir. O’ndan başka tanrı yoktur. O, değerli arşın sahibidir. Kim, Allah ile birlikte hakkında hiçbir kanıtı olmadığı bir tanrıya dua ederse, elbette onun hesabı Rabbinin yanındadır. Kuşkusuz ki inkarcılar kurtuluşa eremezler.”² Yargılama sonunda kötülükleri ağır gelip kurtuluşu kaybedenlere cehenneme gideceklerinin bir işareti olarak kitapları / amel defterleri sol tarafından veya arkadan

¹ Fussilet, 41/46; Al-i İmran, 3/181-182; Enfal, 8/50-51; Hac, 22/8-10; Kaf, 50/16-29.

² Müminun, 23/101-117; Karia, 101/8-11.

verilecektir: “Kitabı solundan verilen kimse der ki: ‘Keşke kitabım bana verilmeseydi! Hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. Keşke o, işi bitirmiş olsaydı! Malım bana hiçbir yarar sağlamadı. Saltanatım, benden yok olup gitti.’ Onu tutun, hemen bağlayın. Sonra onu kızgın ateşe atın. Sonra onu uzunluğu yetmiş arşın olan bir zincir içinde girdirin. Kuşkusuz ki o, büyük Allah’a inanmıyordu. Yoksulu doyurmaya özendirmiyordu. Bu yüzden bugün burada onun için sıcak bir dost yoktur. Yaralardan akan irinden başka bir yiyecek de yoktur. Onu hata yapanlardan başkası yemez.”¹ “Kitabı arkasından verilen kimseye gelince. O, ölümü çağırarak ve alevli bir ateşe girecektir. Kuşkusuz ki o, ailesi içinde sevinçliydi. Kuşkusuz ki o, asla dönmeyeceğini sanmıştı. Evet, dönecektir. Kuşkusuz ki Rabbi onu görmektedir.”² Cennette olduğu gibi cehennemde de dereceler vardır ve herkes dünyada yaptıklarına göre orada bir derece alacaktır: “Herkes için yaptıklarına göre dereceler vardır. Allah, onlara yaptıklarının karşılığını tastamam verir. Onlara hiçbir haksızlık yapılmaz.”³ “Kuşkusuz ki ikiyüzlüler, ateşin en alt katındadırlar. Onlar için bir yardımcı bulamazsın.”⁴ Cennet ve cehennem halkı hem kendi aralarında hem de diğer tarafta olanlarla konuşacaklar ve herkesin derecesine göre elde ettiği nimetler, diğerleri tarafından görülecektir. Bu sayede herkes, en küçük bir farklılık da olsa ahiretteki derecesinin farkına varacak ve yüksek derecesinin yararını nimet ve mutluluk olarak görecektir: “Allah: ‘Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları içinde ateşe girin’ dedi. Her topluluk girdiğinde, yoldaşına lanet etti. Sonunda hepsi birbiri ardına orada toplandıkları zaman sonrakiler öncekiler için dediler ki: ‘Rabbimiz! Bunlar bizi saptırdılar. Bunlara ateşten bir kat daha fazla azap ver.’ Allah: ‘Herkes için bir kat fazla vardır ama siz bilmezsiniz.’ dedi. Öncekiler de sonrakiler için: ‘Sizin, bize bir üstünlüğünüz yoktur. Öyleyse kazandıklarınıza karşılık azabı tadın.’ dediler. Kuşkusuz ki ayetlerimizi yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayanlara göğün kapıları açılmaz ve onlar deve iğne deliğinden geçemedikçe cennete giremezler. Suçluları işte böyle cezalandırırız. Onlar için cehennemden bir döşek ve üstlerinden de örtüler vardır. Zalimleri işte böyle cezalandırırız. İnanıp iyi işler yapanlara gelince, biz hiç kimseye yapabileceğinin dışında bir sorumluluk yüklemeyiz. İşte onlar cennet halkıdır. Onlar orada sürekli kalıcıdırlar. Göğüslerindeki kini söküp attık. Onların altlarından ırmaklar akar. Dediler ki: ‘Övgü bizi buna ulaştıran Allah’a aittir. Eğer Allah bize yol

¹ Hakka, 69/25-37.

² İnşikak, 84/10-15; Vakıa, 56/41-56; Hakka, 69/25-37; Beled, 90/19-20.

³ Ahkaf, 46/19; Al-i İmran, 3/163; Nisa, 4/95, 145; Enam, 6/83, 132; Enfal, 8/4; Tevbe, 9/120; İsra, 17/21.

⁴ Nisa, 4/145.

göstermeseydi, biz doğru yola ulaşamazdık. Rabbimizin elçileri kesinlikle gerçeği getirmişlerdir.’ Onlara: ‘Yaptıklarınıza karşılık mirasçı yapıldığınız cennet işte budur.’ diye seslenildi. Cennet halkı ateş halkına: ‘Doğrusu biz, Rabbimizin bize söz verdiklerini gerçek olarak bulduk, siz de Rabbinizin size söz verdiklerini gerçek olarak buldunuz mu?’ diye seslendiler. ‘Evet.’ dediler. Aralarından bir çağırıcı: ‘Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun.’ diye çağırdı. Onlar Allah’ın yolundan alıkoyarlar ve onu eğiltmek isterler. Onlar ahireti de inkar edenlerdir. İki bölük arasında bir perde vardır. Tepeler üzerinde de herkesi işaretleriyle tanıyan adamlar vardır. Onlar, cennete girmemiş ama girmeyi uman cennet halkına : ‘Size esenlik olsun.’ diye seslendiler. Gözleri ateş halkı yönüne çevrildiği zaman : ‘Rabbimiz ! Bizi zalim toplumla birlikte bulundurma.’ dediler. Tepeler halkı, işaretleriyle tanıdıkları adamlara seslenip dediler ki: ‘Topluluğunuz ve büyüklük taslamanız size hiçbir yarar sağlamadı. Allah, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyecek, diye yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıdır?’ “Cennete girin, size hiçbir korku yoktur, siz üzülecek de değilsiniz.” Ateş halkı cennet halkına : ‘Suyunuzdan yahut Allah’ın size verdiği rızıktan bizim üzerimize de dökün.’ diye seslendiler. Onlar: ‘Kuşkusuz ki Allah, ikisini de inkarcılara yasakladı.’ dediler.”¹

Allah, herkesin amellerine göre adaletle hükmeder, hiçkimsenin hatırını gütmez. Hiçbir yakın, eş, dost, arkadaş vs. ahirette yarar sağlamaz, cehennemi hak edenlerin cehenneme gitmesini engelleyemez. Peygamberler bile Allah’tan gelen hiçbir şeyi, en yakınlarından dahi gideremez: “Allah, inkar edenler için Nuh’un karısı ve Lut’un karısını örnek verdi. O ikisi kullarımızdan iki iyi kulla evliyidiler. Kocalarına hainlik yaptılar. Ama kocaları Allah’tan gelen hiçbir şeyi onlardan gideremedi. O iki kadına: ‘Girenlerle birlikte ateşe girin.’ denildi.”² Hiçbir kimsenin şefaati, yargı günü yarar sağlamaz: “Ey inananlar! Kendisinde ne bir alışverişin, ne bir dostluğun, ne de bir şefaatin olmadığı bir gün gelmeden önce size verdiğimiz rızıklardan infak edin. İnkarcılar, zalimlerin ta kendileridir.”³ Cehennemlikler, cennetliklerden yardım isteyecek ama onlara yarar sağlayacak bir şekilde yardım edilmeyecektir: “De ki: ‘Gerçek Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen de inkar etsin.’ Kuşkusuz ki biz, zalimler için çadırı kendilerini kuşatan bir ateş hazırladık. Eğer yardım isterlerse, onlara erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su ile yardım edilir. O su, ne kötü içecektir! O ateş, ne kötü bir oturma

¹ Araf, 7/38-50; Yasin, 36/55-58; Saffat, 37/27-74; Sad, 38/55-64; Mümin, 40/47-52; Hadid, 57/12-15.

² Tahrir, 66/10; Enam, 6/31, 164; İsra, 17/15; Nahl, 16/25; Fatır, 35/18; Zümer, 39/7; Abese, 80/33-37.

³ Bakara, 2/254; Enam, 6/51, 70, 94; Şuara, 26/100; Secde, 32/34; Zümer, 39/44; Müddessir, 74/48.

yeridir!”¹ Cehennem halkı cennet halkından su isteyecek ama onlara verilmeycek: “Ateş halkı cennet halkına : ‘Suyunuzdan yahut Allah’ın size verdiği rızıktan bizim üzerimize de dökün.’ diye seslendiler. Onlar: ‘Kuşkusuz ki Allah, ikisini de inkarcılara yasakladı.’ dediler.”² Cehennem halkı karanlıklar içerisinde ve cennet halkından ışık isterler ama onlara ışık da verilmez: “O gün, inanmış erkeklerin ve inanmış kadınların ışıklarının önlerinden ve sağlarından koştuğunu görürsün. ‘Bugün sizin müjdeniz, altlarından ırmaklar akan içlerinde sürekli kalacağınız cennetlerdir. Büyük başarı işte budur.’ O gün, ikiyüzlü erkekler ve ikiyüzlü kadınlar inananlara derler ki: ‘Bize bakın da sizin ışığınızdan bir parça alalım.’ Denildi ki: ‘Arkanıza dönün de bir ışık arayın.’ Sonra aralarına kapısı olan bir sur çekildi. O surun içinde rahmet, dış tarafında ise azap vardır. İkiyüzlüler: ‘Biz sizinle birlikte değil miydik?’ diye onlara seslenirler. Dediler ki: ‘Evet, bizimle birlikteydiniz. Ama siz kendinize kötülük ettiniz, beklediniz, kuşkuya düştünüz ve kuruntular sizi aldattı. Sonunda Allah’ın buyruğu geldi. O çok aldatıcı sizi Allah ile aldattı.’ Bugün artık ne sizden ne de inkar edenlerden bir fidye alınmaz. Sizin varacağınız yer ateştir. O ateş, sizin mevlanızdır. Orası, ne kötü bir dönüş yeridir!”³ Cehennem halkının yüzleri asık ve bir umutsuzluk içerisinde: “Doğrusu siz peşin olan dünyayı seviyorsunuz ve ahireti bırakıyorsunuz. O gün bazı yüzler parlaktır Rablerine bakarlar. O gün bazı yüzler de asıktır.”⁴ Cehennem halkını yüzlerini ateş ve toz kaplar ve simsiyah olur: “O gün yeryüzü başka bir yeryüzüne çevrilir, gökler de öyle çevrilir. Herkes, karşı konulmaz güce sahip, tek olan Allah’ın huzuruna çıkar. O gün suçluları, zincirlere vurulup birbirlerine bağlanmış görürsün. Giysileri katrandandır. Yüzlerini de ateş kaplar.”⁵ “O gün, üzerinde toz olan yüzler de vardır. Onları bir karanlık kaplamıştır. İşte onlar inkarcılardır, yoldan sapanlardır.”⁶

Kur’an’da cennet tasvirlerine geniş yer verildiği gibi cehennem tasvirlerine de geniş yer verilmektedir. Yanlış olarak gösterilen bir inanç veya davranıştan uzak durulması veya vazgeçilmesi istendiğinde, hemen cehennemle korkutulmakta ve oradaki çeşitli cezalarla tehdit edilmektedir. Cehennemle ilgili anlatımlar, Kur’an’ın bütününe dağılmış durumdadır. Ama bazı surelerde diğerlerine göre daha geniş tasvirler bulunmaktadır. Bu tasvirler Vakıa ve Mearic surelerindeki anlatımları örnek verebiliriz: “Solun sahipleri.

¹ Kehf, 18/29.

² Araf, 7/50.

³ Hadid, 57/12-15

⁴ Kıyamet, 75/20-24; Al-i İmran, 3/106-107; Mülk, 67/27; Abese, 80/38-42; Gaşiye, 88/2-8.

⁵ İbrahim, 14/48-50.

⁶ Abese, 80/40-42; Al-i İmran, 3/106-107; Yunus, 10/27; İbrahim, 14/50; Hac, 22/72; Kıyamet, 75/24.

Nedir solun sahipleri? Onlar, içlere işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler. Ve kara dumandan bir gölge içindedirler. O gölge serin de değildir, rahatlatıcı da değildir. Kuşkusuz ki onlar, bundan önce varlık içinde şımarmışlardı. Büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı. Diyorlardı ki: ‘Öldüğümüz, toprak ve kemikler olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi yeniden diriltileceğiz? Önceki atalarımız da mı?’ De ki: ‘Kuşkusuz ki öncekiler de sonrakiler de.’ Bilinen bir günün buluşma vakti için biraraya getirilecekler. Sonra kuşkusuz ki siz, ey sapık yalanlayıcılar! Elbette zakkum ağacından yiyeceksiniz. Karınları ondan dolduracaksınız. Üzerine de kaynar sudan içeceksiniz. Susuzluktan kavru lan develerin içişi gibi içeceksiniz. Yargı günü onların ağırlanışları işte budur.”¹

“O gün gök, erimiş maden gibi olur. Dağlar ise atılmış renkli yün gibi olur. Hiçbir dost, bir dostu sormaz. Birbirlerine gösterilirler. Suçlu, ister ki o günün azabından kurtulmak için fidye versin; oğullarını, eşini, kardeşini, kendisini barındıran tüm yakınlarını ve yeryüzündeki kimselerin hepsini. Sonra da kendisini kurtarsın. Hayır, kuşkusuz ki o alevli bir ateştir. Deriyi çekip soyar, yakıp kavurur. Çağırır, arkasını dönüp yüz çevireni ve toplayıp kaba koyanı.”²

Ceza açısından cehennemin her yeri aynı değildir. Herkes dünyada yaptıklarına göre; suçlarının azlığı veya çokluğuna göre cehennemde bir yere konur ve ona uygun işkenceler görür. Çok kötü bir suç olan iki yüzlülük suçunu işleyenler cehennemin en alt tabakasına konup orada işkence edilirler: “Kuşkusuz ki ikiyüzlüler, ateşin en alt katındadırlar. Onlar için bir yardımcı bulamazsın.”³ Cehennem bir zindan ve çukur olarak da anlatılmaktadır: “Hayır, kuşkusuz ki kötülerin kitabı siccindedir / zindandadır. Siccin’in ne olduğunu sana bildiren nedir? O, numaralanmış bir kitaptır. O gün, yalanlayanların vay haline! Onlar, yargı gününü yalanlıyorlar. Onu sınırı aşan, günahkardan başkası yalanlamaz. Ona ayetlerimiz okunduğu zaman: ‘Daha öncekilerin masallarıdır.’ derdi. Doğrusu kazandıkları şeyler kalplerinin üzerinde pas olmuştur. Hayır, kuşkusuz ki onlar, o gün Rablerinden perdelenmişlerdir. Sonra kuşkusuz ki onlar, kızgın ateşe gireceklerdir. Sonra da: ‘Yalanlamakta olduğunuz şey, işte budur.’ denilir.”⁴ “Tartıları ağır gelen kimseye gelince, Artık o, hoşnut edici bir yaşayış içindedir. Tartıları hafif gelen kimseye gelince, Artık onun anası, uçurumdur. O

¹ Vakıa, 56/41-56.

² Mearic, 70/8-18.

³ Nisa, 4/145.

⁴ Mutaffifin, 83/7-17.

uçurumun ne olduğunu sana bildiren nedir? O, kızgın bir ateştir.”¹ Cehennemde kapıları kapatılmış ateş odaları bulunmaktadır: “Ayetlerimizi inkar edenler ise solun sahipleridir. Onlara, kapıları kilitlenmiş bir ateş vardır.”² “Diliyle arkadan çekiştiren, kaş göz işaretleriyle alay eden herkesin vay haline! Ki o, mal topladı ve onu sayıp durdu. Malının kendisini ölümsüzleştireceğini sanır. Hayır, asla! O, kesinlikle hutameye / kırıp geçirene atılacaktır. Hutamenin ne olduğunu sana bildiren nedir? Allah’ın tutuşturulmuş ateşidir. Ki o ateş, gönüllere işler. Kuşkusuz ki o ateş, onların üzerine kapatılmıştır. Uzatılmış direkler içindedir.”³ Cehenem dolmak bilmeyen, ha bire yakacak adam arayan bir yer gibi tarif edilmektedir: “O gün cehenneme: ‘Doldun mu?’ deriz. ‘Daha yok mu?’ der.”⁴ Cehennem çok geniş bir yerdir ve yedi kapısı vardır: “Kuşkusuz ki cehennem, onların hepsinin buluşma yeridir. Onun yedi kapısı vardır. Her kapı için onlardan ayrılmış bir bölük vardır.”⁵ Cehennem neredeyse öfkeden çatlayacak çok öfkeli bir adama benzetilmiştir: “Rablerini inkar edenler için cehennem azabı vardır. Orası ne kötü bir dönüş yeridir! Onun içine atıldıkları zaman onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işittiler. Cehennem neredeyse öfkeden çatlayacak. Onun içine herhangi bir bölük atıldığı zaman bekçileri: ‘Size bir uyarıcı gelmedi mi?’ diye onlara sordular. Dediler ki: ‘Evet, doğrusu bize bir uyarıcı geldi ama biz yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmemiştir, siz kesinlikle büyük bir sapıklık içindesiniz dedik.’ Dediler ki: ‘Eğer dinleseydik yahut aklımızı kullansaydık alevli ateşin halkı içinde olmazdık.’ Böylece günahlarını itiraf ettiler. Alevli ateşin halkı, rahmetten uzak olsunlar!”⁶ Cehennemin uğultusu çok uzaklardan bile duyulur ve insanları rahatsız eder: “Doğrusu onlar kıyamet saatini yalanladılar. Biz, o saati yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık. O ateş, onları uzak bir yerden gördüğü zaman onun öfkesini ve uğultusunu işitirler. Elleri boyunlarına bağlanmış olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar. Bugün bir tek ölüm çağırmayın, birçok ölüm çağırın.”⁷

Cehennemde insanlara uygulanacağı bildirilen cezalar, insanların dünyada görüp bildiği en ağır ve dayanılmaz işkencelerdir. Ateşte yakılarak cezalandırılmak ve bu korkunç işkence sırasında asla ölmek, duyanları ve bu cezaya inananları korkudan

¹ Karia, 101/6-11.

² Beled, 90/19-20.

³ Hümeze, 104/1-7.

⁴ Kaf, 50/30; Araf, 7/18; Hud, 11/119; Secde, 32/13; Sad, 38/85.

⁵ Hicr, 15/43-44.

⁶ Mülk, 67/6-11.

⁷ Furkan, 25/11-14; Mülk, 67/8; Hud, 11/106; Enbiya, 21/100.

titretmektedir. İnsan, dünyada değil ateşe, çok sıcak havaya bile dayanamazken, cehennemin dünya ateşinden kat kat fazla şiddette olan ateşine nasıl dayanacak! Cehennemin yakıtı ise insanlar ve taşlardır. Cehennemin bekçileri de kendilerine zebani denilen, çok sert ve acımasız meleklerdir: “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan bir ateşten koruyun. O ateşin başında çok katı, çok şiddetli melekler vardır. Onlar, kendilerine emrettiği şeylerde Allah’a karşı gelmezler ve kendilerine emredilen şeyi yaparlar.”¹ Cehennemdeki en büyük ceza ateş olmakla birlikte, orada ateş dışında başka cezalar da bulunmaktadır. Cehennem halkının giysileri katrandan ve ateşten giysilerdir, yatakları da ateştedir: “O gün yeryüzü başka bir yeryüzüne çevrilir, gökler de öyle çevrilir. Herkes, karşı konulmaz güce sahip, tek olan Allah’ın huzuruna çıkar. O gün suçluları, zincirlere vurulup birbirlerine bağlanmış görürsün. Giysileri katrandandır. Yüzlerini de ateş kaplar. Böylece, Allah herkese kazandığının karşılığını verecektir. Kuşkusuz ki Allah hesabı çabuk görendir.”² “İşte şu ikisi, Rableri hakkında çekişen iki düşman topluluktur. İnkâr edenler için ateşten giysi biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülür. O suyla, karınlarının içindekiler ve deriler eritilir. Onlar için demirden kamçılar vardır. Tasadan dolayı oradan her çıkmak istediklerinde, oraya geri döndürülürler: ‘Yangın azabını tadın!’ denilir.”³ Cehennem halkının yiyeceği zakkum ve diken, içecekleri de kaynar su ve yaralardan akan irindir: “İkram olarak bu mu daha iyidir yoksa zakkum ağacı mı? Kuşkusuz ki biz o ağacı, zalimler için bir sınav yaptık. Kuşkusuz ki o, kızgın ateşin dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları, şeytanların başları gibidir. Kuşkusuz ki onlar, o ağaçtan yerler ve karınlarını ondan doldururlar. Sonra onlar için o yedikleri üzerine, kaynar su karıştırılmış bir içecek de vardır. Sonra onların dönüşleri kızgın ateşedir.”⁴ “O gün bazı yüzler aşağı eğilmiştir. Çalışmıştır, yorulmuştur. Kızgın bir ateşe girerler. Çok kaynar bir pınardan su içirilirler. Onlar için kuru bir dikenden başka yiyecek yoktur. O, beslemez ve açlığı da gidermez.”⁵ “İşte budur. Kuşkusuz ki azgınlar için en kötü dönüş yeri vardır. Cehenneme girerler. Orası ne kötü yataktır! İşte bu kaynar su ve irindir, artık onu tatsınlar.”⁶ “Elçiler fetih istediler ve her inatçı zorba perişan oldu. Ardından da

¹ Tahrim, 66/6; Bakara, 2/23-24.

² İbrahim, 14/48-51.

³ Hac, 22/19-22.

⁴ Saffat, 37/62-68; Duhan, 44/43-50; Vakıa, 56/51-56.

⁵ Gâşiye, 88/2-7.

⁶ Sad, 38/55-57.

cehennem vardır ve irinli bir sudan içirilir. Onu yutmaya çalışır ama boğazından geçiremez. Ölüm ona her yerden gelir ama o ölemez. Ardından da katı bir azap vardır.”¹

Cehennem suçlular için bir gözetleme yeri ve azgınlar için bir barınaktır: “Kuşkusuz ki cehennem, bir gözetleme yeridir. Azgınlar için bir barınaktır. Onun içinde çağlar boyu kalacaklardır. Orada ne bir serinlik, ne de bir içecek tatmazlar. Yalnızca kaynar su ve yaralardan akan irin tadarlar. Uygun bir karşılık olarak. Kuşkusuz ki onlar bir hesap ummuyorlardı. Ayetlerimizi yalanlayıp duruyorlardı. Oysa ki her şeyi kitap halinde iyice saydık. Haydi tadın! Artık size azaptan başka bir şey artırmayacağız.”² Kurtuluşu kaybedip cezayı hak edenlerin ahiretteki barınağı kızgın ateştir: “En büyük felaket geldiği zaman. O gün insan, neyin arkasında koştuğunu anımsar. Gören kişi için kızgın ateş apaçık ortaya çıkarıldı. Artık, azmış olana ve dünya yaşamını yeğleyene gelince, kuşkusuz ki onun barınağı, kızgın ateştir.”³ “Kuşkusuz ki iyiler bir nimet içindedir. Kötüler kızgın ateş içindedir. Yargı günü oraya girerler. Onlar, o ateşten gizli değiller.”⁴ Cehennemde suçluları bağlamak için bukağılar ve zincirler vardır: “O nimet sahibi yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz süre ver. Kuşkusuz ki bizim yanımızda bukağılar ve yakıcı bir ateş vardır. Boğazdan zor geçen bir yiyecek ve acı verici bir azap vardır.”⁵ “Kuşkusuz ki biz, inkarcılar için zincirler, bukağılar ve alevli bir ateş hazırladık.”⁶ Cehennem halkı, serinletici veya rahatlık verici herhangi bir özelliği olmayan, tam tersine yakıp kavuran bir gölge içindedirler: “Solun sahipleri. Nedir solun sahipleri? Onlar, içlere işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler. Ve kara dumandan bir gölge içindedirler. O gölge serin de değildir, rahatlatıcı da değildir.”⁷ “Yalanladığınız şeye gidin. Üç dallı bir gölgeye gidin. O gölgelendirici değildir ve aleve karşı yarar sağlamaz. Kuşkusuz ki o, saray gibi kıvılcımlar fırlatır. O kıvılcım sanki sarı develer gibidir. O gün, yalanlayanların vay haline!”⁸

Cehennem azabı o derece şiddetlidir ki değil azabın kendisi, esintisi dokunsa insanı perişan eder ve feryat ettirir: “Eğer onlara Rabbinin azabından bir esinti dokunsa:

¹ İbrahim 14/15-17; Saffat, 37/67; Mümin, 40/72; Duhan, 44/46-48; Vakıa, 56/42, 54, 93; Hakka, 69/36.

² Nebe, 78 /21-30.

³ Naziat, 79/34-39.

⁴ İnfitar, 82/13-16.

⁵ Müzzemmil, 73/11-13.

⁶ İnsan, 76/4; İbrahim, 14/49; Sebe, 34/33; Yasin, 36/8; Sad, 38/38; Mümin, 40/71; Hakka, 69/32.

⁷ Vakıa, 56/41-44; Zümer, 39/16; Mürselat, 77/30-34.

⁸ Mürselat, 77/29-34.

‘Yazık bize! Kuşkusuz ki biz zalimlerdik.’ derler.”¹ “İnkâr edenler için de cehennem ateşi vardır. Haklarında hüküm verilmez ki ölsünler. Onlara ateşin azabı da hafifletilmez. Her inkarcıyı işte böyle cezalandırırız. Onlar, cehennem ateşinin içinde acıyla bağırışlar: ‘Rabbimiz! Bizi çıkar, yapmış olduğumuzdan başka iyi iş yapalım.’ Size, öğüt alacak kimsenin öğüt alabileceği kadar ömür vermedik mi? Size uyarıcı da geldi. Öyleyse tadın, artık zalimlerin hiç yardımcısı yoktur.”² Cehennemde ceza görenler oradaki işkencenin dayanılmazlığından dolayı ölümü isteyecekler ama ölemeyecekler, çünkü orada ölüm yoktur: “Doğrusu onlar kıyamet saatini yalanladılar. Biz, o saati yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık. O ateş, onları uzak bir yerden gördüğü zaman onun öfkesini ve uğultusunu işitirler. Elleri boyunlarına bağlanmış olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar. Bugün bir tek ölüm çağırmanın, birçok ölüm çağırın.”³ “Eğer öğüt yararlı olacaksa öğüt ver. Korkan kimse, düşünüp öğüt alacaktır. Bahtsız kimse ise ondan uzaklaşacaktır. O, en büyük ateşe girecektir. Sonra orada ne ölür ne de yaşar.”⁴ Cehennemde ölüp yok olmak olmadığı gibi can yakıcı ateşe alışmak da yoktur. Suçluların azabı tekrar tekrar tatmaları için derileri, her yanışının ardından yenilenmektedir: “Kuşkusuz ki ayetlerimizi inkâr edenleri ateşe girdireceğiz. Derileri piştikçe, azabı tatmaları için derilerini öncekinden başka derilerle değiştireceğiz. Kuşkusuz ki Allah üstündür, bilgedir.”⁵ Cehennemde ölüm olmadığı gibi azabın hafifletilmesi de yoktur: “Ateşin içinde tartışırken güçsüzler büyüklük taslayanlara derler ki: ‘Kuşkusuz ki biz, size uyan kimselerdik. Şimdi siz, ateşten bir kısmını bizden uzaklaştırabilir misiniz?’ Büyüklük taslayanlar dediler ki: ‘Kuşkusuz ki biz, hepimiz ateşin içindeyiz. Allah, kullar arasında hüküm vermiştir.’ Ateşin içindekiler cehennemden bekçilerine dediler ki: ‘Rabbimize yalvarın da bizden azabı bir gün olsun hafifletsin.’ Dediler ki: ‘Elçileriniz size apaçık belgeler getirmediler mi?’ Onlar: ‘Evet getirdiler.’ dediler. Bekçiler: ‘Öyleyse siz yalvarın, inkarcıların yalvarması ancak boşa gitmiştir.’ dediler. Kuşkusuz ki biz, elçilerimize ve inananlara hem dünya yaşamında hem de tanıkların ayağa kalkacakları günde yardım ederiz. O gün zalimlere, özür dilemeleri yarar sağlamaz. Lanet onlar içindir, yurdun kötüsü de onlar içindir.”⁶ İşte cehennem azabı, bu derece can yakıcı ve dayanılmaz çok

¹ Enbiya, 21/46.

² Fatır, 35/36-37.

³ Furkan, 25/11-14.

⁴ A’la, 87/9-13; Fatır, 35/36-37; Zuhuruf, 43/74-77.

⁵ Nisa, 4/56.

⁶ Mümin, 40/47-52.

korkunç bir azaptır ki, oraya girenler keşke her şey kendilerinin olsa da kurtulmak için bütün varlıklarını fidye verip bu korkunç işkenceden kurtulsunlar diye temenni ederler. Cehennemlikler sadece maddi varlıklarını değil en yakın akrabalarını bile fidye verip kendilerini kurtarmak isterler. Ama bütün bu arzular, hiçbir olumlu karşılık bulamayacak, hiçbir işe yaramayacak nafile temennilerdir. Çünkü artık imtihan dönemi bitmiş, yapılan işlerin karşılığını görme dönemi başlamıştır: “Hiçbir dost, bir dostu sormaz. Birbirlerine gösterilirler. Suçlu, ister ki o günün azabından kurtulmak için fidye versin; oğullarını, eşini, kardeşini, kendisini barındıran tüm yakınlarını ve yeryüzündeki kimselerin hepsini. Sonra da kendisini kurtarsın. Hayır, kuşkusuz ki o alevli bir ateştir. Deriyi çekip soyar, yakıp kavurur. Çağırır, arkasını dönüp yüz çevireni ve toplayıp biriktireni.”¹ “Kuşkusuz ki inkar edip de inkarcılar olarak ölenlerin hiç birinden yeryüzü dolusu altın fidye verse bile kabul edilmeyecektir. İşte onlar için acı verici bir azap vardır. Onların hiç yardımcısı yoktur.”²

Kur'an'da, cehennemin yedi kapısından ve en alt tabakasından haber verilmektedir. Bu da cehennemde farklı tabakaların, farklı azap yerlerinin ve türlerinin olduğunu gösterir. Ceheneme giden herkesin yanlışlıkları ve kötü eylemleri eşit değildir. Dünyadayken birçok yanlış inançlara ve birçok kötülöklere saplanmış kişi de kurtuluşu kaybedip cehenneme gider, bazı yanlış inançları ve kötölükleri olan kimse de -eğer amellerin değerlendirilmesinde olumlu tarafı ağır gelmezse- cehenneme gider. Ama aralarında derece farkı olur. Çünkü Allah, hiç kimseye haksızlık yapmaz ve kimsenin en küçük bir doğru inanç ve davranışını boşa çıkarmaz. Eğer Allah, cehenneme giden herkese, değerlendirme sonucunu dikkate almadan aynı muameleyi uygularsa adaleti gerçekleştirmemiş olur. Herkes dünyadaki inanç ve eylemlerinin tam karşılığını görmemiş olur. Kur'an'da cehennemin, “nar, leza, sair, sekar, haviye, hutame, cahim, siccin” gibi çeşitli ad ve sıfatlarından söz edilmektedir.³ Bunlar da cehennemdeki farklı dereceler ve azap türlerini ifade ediyor olabilir, cehennemin farklı adları da olabilir. “Halimi’ye göre bu kelime veya terkipler bütünüyle cehennemin adı olmayıp amellerine göre cehennemliklere azap edilecek tabakaları veya azap çeşitlerini gösterir.”⁴ Cehennemin yedi kapısından, farklı adlarından ve azap türlerinden bahseden ayetler,

¹ Mearic, 70/10-18.

² Al-i İmran, 3/91; Maide, 5/36-37; Yunus, 10/54; Rad, 13/18; Zümer, 39/47; Hadid, 57/15.

³ Bakara, 2/24, 119; Nisa, 4/10, 55; Kamer, 54/48; Mearic, 70/15-18; Karia, 101/6-11; Hümeze, 104/4-9.

⁴ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Ahiret” md., 7/227. Cehennemin yedi kapısının, üst üste katlar anlamına geldiği yorumu için bkz.: a.g.e., 7/229; Ateş; Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, 5/395, 8/43.

cehennemde herkesin aynı işkenceyi çekmeyeceğini, herkesin dünyadaki suçuna ve derecesine göre azaba çarptırılacağını gösterir.

Kur'an'ın zahir ifadelerine göre, cehennemdeki ceza ebedidir ve oraya giren bir daha oradan çıkamaz: “Kuşkusuz ki inkar edip Allah'ın yolundan alıkoyanlar uzak bir sapıklığa sapmışlardır. İnkâr edip haksızlık yapanları Allah bağışlayacak da değildir, onlara bir yol gösterecek de değildir. Ancak içinde sürekli, sonsuza kadar kalacakları cehennem yolunu gösterecektir. Bu, Allah'a çok kolaydır.”¹ “Kuşkusuz ki yeryüzündekilerin hepsi ve onunla birlikte bir o kadarı daha inkar edenlerin olsa ve kıyamet gününün azabından kurtulmak için hepsini fidye verselerdi onlardan kabul edilmezdi. Onlar için acı verici bir azap vardır. Ateşten çıkmak isterler ama oradan çıkacak değillerdir. Onlar için kalıcı bir azap vardır.”² “Kuşkusuz ki Allah, inkarcıları lanetledi ve onlar için alevli bir ateş hazırladı. Orada sonsuza kadar, sürekli kalacaklar. Ne bir koruyucu ne de bir yardımcı bulurlar. Yüzleri ateşin içinde çevrildiği gün: ‘Yazık bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, keşke elçiye itaat etseydik.’ derler. Dediler ki: ‘Rabbimiz! Kuşkusuz ki biz, efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik, onlar da bizi yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onlara büyük bir lanetle lanet et.’”³ “Yalnızca Allah'tan bir duyuruyu ve O'nun elçiliklerini ulaştırıyorum. Kim Allah'a ve elçisine karşı gelirse kuşkusuz ki ona içinde sonsuza kadar, sürekli kalıcılar olarak cehennem ateşi vardır.”⁴ “İnkâr edenlere kesinlikle şiddetli bir azap tattıracağız ve onlara yaptıklarının en kötüsüyle karşılık vereceğiz. Allah'ın düşmanlarının cezası işte bu ateştir. Ayetlerimizi bile bile inkar etmelerine karşılık onlar için orada süreklilik yurdu vardır.”⁵

Ayetlerde cehennem azabının sürekli olduğu ve oraya girenlerin bir daha çıkamayacakları açıkça bildirilmektedir. Hz. Muhammed'den yapılan rivayetlerde ise kalbinde zerre kadar imanı olan kimsenin cehennemde kalmayacağı, cezasını çekip cennete döneceği bildirilmektedir. Bir rivayete göre Resulullah (a.s.), şöyle buyurmuştur: “Kalbinde zerre ağırlığınca iman olan kimse ateşten çıkacaktır.” Ravi Ebu said, “bu haberden kuşku duyan ‘Kuşkusuz ki Allah, zerre ağırlığınca haksızlık

¹ Nisa, 4/167-169.

² Maide, 5/36-37.

³ Ahzab, 33/64-68.

⁴ Cin, 72/23.

⁵ Fussilet, 41/27-28.

yapmaz.’ (Nisa, 4/40) ayetini okusun” demiştir.¹ Bazı bilginlerse, Allah’ın rahmetinin gazabını geçmesi, çok merhametli olması vb. deliller ileri sürerek cehennem azabının çok uzun sürse de sonsuz olmayacağını ileri sürmüşlerdir.² Musa Carullah, Muhyiddin İbn Arabi’nin bazı görüşlerinden yola çıkarak, bazı akli ve nakli deliller de getirerek cehennem azabının sonsuz olmadığını ve herkesin sonunda mutlaka kurtuluşa erip cennete gideceğini ifade etmiştir.³ İbn Arabi’nin ise, bu konudaki görüşlerinden bazıları şöyledir: “Küfür ve isyan ehli cehenneme girseler de, orada kendileri için bir zevk ve lezzet vardır. O da onlar için bir cennettir. Ancak onların cennetleri Huld cennetlerinin nimetlerine benzemez. İkisi de birdir amma aralarında tecelli farkı vardır. Onların cennetine tatlılığından dolayı azab denir. Bu azab sözü onda gizli olan lezzet için bir kabuk gibidir. Kabuk ise özü koruyan bir şeydir.”⁴ İbn Arabi’ye göre kişinin inancı ne olursa olsun, kişi hangi dinden olursa olsun isabet etmiştir. Her isabet edene de ecir vardır. Ecre nail olan kimse ise saiddir ve kurtuluşa erip cennete girer: “Her inanan kimse isabet etmiştir. Her isabet eden için de ecir vardır. Ecir ve sevap kazanan kimse ise Said’dir. Her Said de Rabb’inin rızasını kazanmıştır. Her ne kadar ahirette bir zaman Şakî olsa bile yine Rabb’ı ondan razıdır. Said’ler zümresinin Hak ehli olduklarına bizim bilgimiz olmakla beraber inayet ehli olanlar da dünya hayatında elem ve ıstırap duydular. Şu hale göre Allah’ın kullarından bazıları da ahiret hayatında Cehennem denilen yerde bu azabı tatacaklardır. Bununla beraber işin hakikatini keşfeden ilim sahiplerinden hiç kimse onlar için cehennem denilen yerde kendilerine mahsus bir zevk ve nimet olmadığını kestiremez. Bu zevk ve nimet, ya çektikleri azabın ortadan kalkmasıyla olur ki bu suretle o azabtan kurtulmaktan duydukları rahat onlar için bir zevk sayılır. Yahut cennet ehli olanların nimet ve sıfatları gibi onlara ayrıca bir nimet verilir.”⁵ “Şu halde sakın ki itikatta hususî bir bağ ile bağlanmış olmayasın ve ondan başkasını inkâr etmeyesin; bu takdirde çok hayırdan mahrum kalırsın, belki işi hakikatıyla anlayabilmek ilmi de senden gitmiş olur. O halde sen itikadı lâzım gelen

¹ Tirmizi, Sıfatu Cehennem 10.

² Cehennemden veya cehennem azabının sonsuz olup olmadığı hakkındaki görüşler için bkz.: TDV İslâm Ansiklopedisi; “Ahiret” md., 7/231-232; Ateş; Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 4/332-339, 10/291.

³ Musa Carullah Bigiyef, bu konuda “Rahmet-i İlahiye Burhanları” ve “İnsanların Akide-i İlahiyelerine Bir Nazar” adlarıyla iki risale yazmıştır. Şeyhülislam Mustafa Sabri, Musa Carullah’ın bu konudaki görüşlerine reddiye olarak “Yeni İslâm Müçtehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi” adlı bir eser yazmıştır. Her iki yazarın zikredilen eserleri, “İlahi Adalet” adıyla Pınar Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

⁴ Muhyiddin-i Arabi; Fusus ül-Hikem, Çev. Nuri Gencosman, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 104; TDV İslâm Ansiklopedisi, “İbnü’l-Arabî” md., 20/519.

⁵ İbn Arabi; Fusus ül-Hikem, s. 139-140; William Chittick; Hayal Alemleri (İbn Arabi ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi), Çev. Mehmet Demirkaya, Kaknüs Yay., İstanbul 1999, s. 16, 148-154.

suretlerin hepsi için kendi nefsinde heyulâ (asıl, öz) ol. Çünkü Allah hakkında hiçbir itikat diğer bir itikadı tahdit ve şümülüne almaz. Allah bütün inhisar ve tahdidi kaplayan Ulu varlıktır. Çünkü Allah, kendi hakkında ‘Hangi tarafa dönerseniz Hakk’ın Vech’i orada zâhirdir’ (Bakara 2/115) buyurdu. Bir ciheti diğer cihetten ayrı göstermedi. Tanrı vechinin her yerde olduğunu zikretti. Bir şeyin vechi ise onun hakikatıdır.”¹ İbn. Arabî’ye göre, herkes Allah’ın tecellilerine göre Allah’a hizmet eder. Bu nedenle bütün itikatlar, kökenlerini hakikatte bulurlar ve hepsi doğrudur. Ne var ki her itikat insan olma yolunda aynı etkiye sahip değildir ve bu husus itikatları birbirinden ayırt etmede önemli bir mihenk taşıdır.² Bütün itikatların doğru olması, bu itikatların her birinin kayıtsız vücut tarafından kabul edilen sınırlamaları ifade ettiği anlamına gelir. Aynı zamanda tüm itikatların, sahiplerini en sonunda saadete ulaştıracağını anlatır.³ Muhyiddin İbn Arabî’nin görüşleri, insanları mutlu edecek ve onlara kurtuluşu erme umudunu çok güçlü bir şekilde verecek türden görüşlerdir. Ama Kur’an’ın açık anlamlarıyla ve Hz. Muhammed’den gelen rivayetlerle uyumlu değildir. Kur’an’ın bu konudaki ifadeleri, mecazi olarak kabul edilir veya eğitimde korku yönünün öne çıkarılıp mübalağa yöntemiyle anlatılması olarak değerlendirilirse, bütün insanlara cezalarını çektikten sonra bile olsa sonuçta bir kurtuluş umudu verilebilir.

¹ İbn Arabî; Fusus ül-Hikem, s. 138.

² Chittick; Hayal Alemleri, s. 207. Chittick, bu eserinin “Dinlerin Çeşitliliği” bölümünde, İbn Arabî’nin bütün dinleri ve itikatları doğru ve kurtuluşa erdirici gördüğünü bildirmektedir. bkz.: a.g.e., s. 157-220.

³ Chittick; Hayal Alemleri, s. 178.

SONUÇ

Kur'an'a göre Allah insanı yaratmış, ona doğruyu ve yanlış, iyiyi ve kötüyü seçme yeteneği ve seçtiğini yapabilme gücü vermiştir. Bundan dolayı da insanı, kendi özgür seçimine bağlı olan inanç ve eylemlerinden sorumlu tutmuştur. İnsanın doğru yola ulaşması ve bunun sonucunda kurtuluşu kazanması da, sapıklığa düşmesi ve bunun sonucunda kurtuluşu kaybetmesi de kendi özgür seçiminin sonucudur. İnsan, Allah'ın bilgisini ve mahiyetini, Allah için zaman kavramının ne ifade ettiğini tam olarak kavrayamaz. Bundan dolayı "Allah geçmiş, gelecek her şeyi biliyor, her şeye güç yetiriyor. Benim durumum da önceden bellidir ve Allah istese istediği değişiklikleri yapar. Öyleyse, benim kurtuluşa erip cennete gitmem veya kurtuluşu kaybedip cehenneme gitmem gerçekte bana değil Allah'ın dilemesine ve benim için önceden belirlediklerine bağlıdır. Bu durumda ben ne yaparsam yapayım, nasıl davranırsam davranayım sonuç değişmez, Allah'ın yazdığı neyse yalnızca o olur." vb. biçiminde düşünmek doğru değildir. Çünkü bütün bunlar gerçekten Allah'a bağlıysa, insan hakiki anlamda hiçbir şeyden sorumlu olmaz. Ama Allah'a bağlı değil de insanın kendi özgür seçimine bağlıysa o zaman insan, özgürlük alanı, sahip olduğu imkanları ve yapabilme gücü alanına giren her şeyden sorumlu olur. Bu nedenle insan kendisini zorlayan bir şey olmadığının farkına vararak, kendisinin tamamen özgür olduğuna inanarak ve aklını kullanarak, inancını ve amellerini belirlemeli ve en güzel biçimde uygulamaya çalışmalıdır. İnsan, kendine düşen görevleri sorumluluk ve görev bilinci içinde yapmalı, Allah'a ait olan yargılama ve sonuçla ilgili kaygılara kapılmamalıdır.

İnsanların, bütün evreni yaratıp düzenleyen ve idare eden, her şeye gücü yeten bir Yüce Varlık inancına ulaşmasında ve doğruluk, yardımseverlik vb. evrensel ahlaki değerlere sahip olmasında fıtrat dediğimiz içsel etkenler (doğuştan sahip olduğu akıl, mantık, vicdan vb.) çok etkili olmaktadır. Fakat kurumsallaşmış herhangi bir dine mensup olmasında ise içsel etkenlerden çok daha fazla dışsal etkenler (aile, arkadaş, dinsel simgeler, çevre vb.) öne çıkmaktadır. Öyleyse kişinin kurtuluşa ulaşmasında bütün insanlığı kucaklayan içsel etkenlere işlerlik kazandıran ve bu sayede temel inanç esasları olan Allah'a (bütün evrenin sahibi bir Yüce Varlık'a) ve ahiret gününe inanan ve evrensel ahlaki değerlere sahip olup bunları uygulamaya çalışan her insanı, görünüşte hangi dine mensup olursa olsun geniş anlamıyla "müslüman" kabul edip kurtuluş olayının kapsamında değerlendirmek gerekir. Çünkü evrensel inanç ve ahlak değerlerine

aklı başında, düşünen her insan kendi başına ulaşabilir. Ama kurumsallaşmış din anlamında herhangi bir dine, ya anne, baba ve çevrenin etkisiyle ya da tebliğ faaliyetleri sonucunda mensup olunabilir. Çevresinde hazır bulup mensup olduğu dini bırakarak tek başına, bireysel olarak araştırmayla başka herhangi bir dine geçenlerin oranı çok düşüktür. Bu gerçeği görerek Allah'ın her şeyi kaplayan geniş rahmetini, küçük bir grupla sınırlandırmamak gerekir.

Kurtuluşa ulaşmak için kişinin aklıyla ve kendisine doğru tebliğ ulaşmışsa tebliği yine aklıyla değerlendirip gereğini yapmasıyla doğru inançlara sahip olması, Yüce Varlık'a ibadet edip birtakım ahlaki esaslara uyması gerekir. İnancın gereğini yerine getirmeden yalnızca inanmakla kurtuluş elde edilmemektedir. Herkes de yaptığına göre bir derece elde etmektedir. Kimsenin yaptığı en küçük bir doğru ve iyi davranış boşa gitmemekte, olumlu veya olumsuz yaptıklarının karşılığını mutlaka derece olarak görmektedir. Bu yüzden, “madem ki temel kurtuluş şartlarına sahip olununca kurtuluş gerçekleşiyor, öyleyse fazla çalışmaya gerek yok” vb. sözler söylemek doğru değildir. Nasıl ki dünya işlerinde, “yalnızca bir ekmekle de karın doyuyor, öyleyse ekmek kazandığımızda başka yiyecek için çalışmaya gerek yok” denilmiyorsa, ahiret için de “kurtuluş şartlarını yerine getirince cennete gidiliyorsa başka bir şey yapmaya gerek yok” denilmemelidir. İnsan, ahirette en yüce dereceleri elde etmek için çalışmalıdır. Bunun için de iyiliklerini artırıp kötülüklerini azaltmaya gayret etmelidir.

Elbette ki yargı gününün tek sahibi ve yöneticisi Allah'tır. Öyleyse kimseyi cennete veya cehenneme göndermek, herhangi bir insanın tasarrufunda olan bir şey değildir. İnsan, önce kurtuluşa ermek için zorunlu olan doğru inanç ve salih amel şartlarını en iyi biçimde yerine getirerek kendisinin kurtuluşa ermesi için çalışmalıdır. Sanki kendisinin kurtuluşu garantiymiş de, merhametinden dolayı başkalarının da cehennemde azap çekmeyip kendisiyle birlikte cennette olmasını istiyormuş gibi bir tavır takınmamalıdır. Tabi ki herkes, doğruluğuna inandığı inançları ve amelleri hem kendisi uygulayıp hem de başkalarına tebliğ edebilir, yanlış gördüğü hususlarda diğer insanları uyarabilir. Kurtuluşa erip erememe ve cennete veya cehenneme gitme konusunda ilkeleri ve kuralları tespitle yetinilmeli, yargıda bulunmaktan kaçınılmalıdır. Bu araştırmada yapmaya çalıştığımız cennetlikleri ve cehennemlikleri tespit edip ayırmak ve devamında hak ettikleri yerlere göndermek değildir. Kur'an'da bu konunun nasıl ele alınıp açıklandığını tespit etmeye ve ulaşılan sonuçları ilgilenenlerin istifadesine sunmaya

çalışmaktır. Sonuç olarak bütün insanlara düşen, kurtuluşa erip cennete ve sonsuz ödüllere kavuşmak için nelere inanıyorsa onları en iyi biçimde yerine getirmeye gayret etmek ve yanlış yolda olduğunu düşündüğü insanlara inandığı doğruları tebliğ etmeye çalışmaktır. Bir insanın kendisine ulaştırılan bilgilerden sorumlu olması için tebliğin, anlayacağı dilde ve değerlendirme yapabileceği bir şekilde yapılması gerekir. Herhangi bir mesajı bir vesileyle duymuş olmak, o mesajdan sorumlu olmak için yeterli ve zorunlu bir şart değildir. Sorumluluk, kişinin mesajı anlayıp değerlendirme yapması ve seçim yapabilecek konumda olmasını gerektirir. Bir insanın kendisi gibi inanıp yaşamıyor diye başka insanları cehennemlik ilan etmesi hem yanlış bir davranıştır, hem de yargı gününün tek sahibi ve yöneticisi Allah'a ait olan bir hakka kendisinin de sahip olduğunu sanmasıdır. Böyle bir davranış, yalnızca Allah'a ait olan bir hakkı, yetkisi olmamasına rağmen O'nun adına kullanmaya teşebbüs etmektir. Bütün insanlar birbirlerine yargılayıcı ve dışlayıcı bir biçimde davranmaz ve yanlış yolda olduğunu düşündükleri insanlara sadece tebliğle yetinir, düşmanlıklara ve fiili müdahalelere yeltenmezse dünyada huzur ve barışa büyük katkı sağlanmış olur. Biz nasıl kendi dinimizi doğru ve ahirette kurtuluşa erdirici görüyorsak, öteki dinlerin mensuplarının da kendi dinlerini doğru ve kurtuluşa erdirici, kendi dinleri dışındaki dinleri ise yanlış gördüğü unutulmamalıdır. Bu yüzden herkes, başka dinsel kimliklere sahip insanlarla ilgili değerlendirme yaparken kendisini onların yerine koyarak değerlendirme yapmalıdır. Kendisi o kimsenin yerinde olsaydı, o kimsenin içinde bulunduğu şartlarda yetişseydi yine aynı inanca ve düşüncelere sahip olabilir miydi? Yoksa yanlış görüp eleştirdiği kişilerin durumunda mı olurdu? Değerlendirme yaparken kişinin sahip olduğu dinsel kimliğe hangi yöntemle; taklitle mi yoksa araştırma ile mi sahip olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Kur'an, kurtuluşa erip cennete gidebilmek için birtakım inanç, ibadet ve ahlak esasları ile toplumsal yasalar belirlemiştir. İnanç esaslarının başında Allah'a ve ahiret gününe iman gelmekte, tebliğe bağlı olarak da diğer inanç esasları; meleklerle, peygamberlere, kitaplara ve gayba iman gelmektedir. İbadetlerin başında her gün düzenli olarak yapılması zorunlu olan namaz, yılda bir ay tutulan oruç, imkanı olanların ömründe bir defa yapması farz olan hac ve mali bir ibadet olan zekat gelmektedir. Ahlaki kurallar olarak da doğruluk, adalet, güvenilirlik, çalışmak, namuslu olmak, yardımseverlik, sabırlı olmak vb. evrensel kurallarla yerel ve zamana bağlı olan zıhar ve haram aylara saygı gibi kurallar da vardır. Bunun yanında hırsızlık yapmamak, cana kıymamak, zina

etmemek gibi hem ahlaki hem de yapıldığında cezayı gerektiren toplumsal yasalar da bulunmaktadır. Kur'an'ın belirlediği inanç, ibadet ve ahlak kurallarına uyanlar, Kur'an açısından elbette kesin olarak cennete giderler ve kurtuluşa ererler. Ama bunlardan bazısına uyup bazısına uymayanların veya bunlara aykırı davrananların durumları ne olacaktır? Kur'an'ın açık ifadesiyle herkesin doğruları ve yanlışları ile yaptıkları iyilikler ve kötülükler yalnızca Allah tarafından değerlendirilecek (Araf, 7/7-8; Müminun, 23/102-111; Karia, 101/6-11) ve herkes cennet veya cehennemden nereyi hak etmişse oraya girecek ve değerlendirme sonucuna göre orada derece elde edecek (Nisa, 4/95-96, 145; Enam, 6/83, 132; Enfal, 8/4; İsra, 17/21; Ahkaf, 46/19). Böylece hiç kimsenin en küçük bir olumlu veya olumsuz davranışı karşılıksız kalmayacak (Zilzal, 99/7-8), hiç kimseye zerre kadar haksızlık edilmeyecektir (Nisa, 4/40; Yunus, 10/44; Kehf, 18/49; Al-i İmran, 3/182; Enfal, 8/51; Hac, 22/10; Fussilet, 41/46; Kaf, 50/29). Bu yüzden inanmış kimselere düşen, elinden geldiği kadar doğru ve iyi davranışlarını çoğaltıp yanlış ve kötü davranışlarını da azaltmaya çalışmaktır. En küçük bir iyiliği veya kötülüğü değersiz görmeyip derecesinin yükselmesine veya düşmesine sebep olacağı bilinciyle küçük de olsa iyiliği yapıp kötülükten uzaklaşmaktır.

Kur'an'a inanmakla birlikte onun öğretisinden uzak bir hayat yaşayıp günaha batanların durumu ise, “Kim, günahları kendisini kuşatmışsa ve tevbe etmemişse, o ebedi olarak ateş içindedir” (Bakara, 2/81) hükmü kapsamında değerlendirilir. Kur'an'ın kendisine ulaştırılmadığı kimseler ise, “Biz, elçi göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz” (İsra, 17/15) hükmüne göre değerlendirilir. Allah, kime ne nimet vermişse ondan sorumlu tutar (Tekasür, 102/8) ve “Allah, hiç kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemeyiz” (Bakara, 2/286) ayetlerine göre insan, Allah'ın verdiği en büyük nimet olan aklı doğru kullandığında inanç ve amel açısından hangi doğrulara ulaşması zorunlu olarak gerekiyorsa, onlardan kesinlikle sorumlu olur. Kendisine verilen nimetleri, doğruyu bulma ve uygulama amacıyla, iyi niyetle kullanan kimse, mutlaka evrensel doğrulara ulaşır. Eğer ulaşamazsa, kendine düşen görevi yaptığı ve yapacak başka bir şeyi de olmadığı için cezayı gerektirecek herhangi bir sorumluluğu olmaz. İnsan, mutlaka aklını kullanmalı taklit düzeyinde kalmamalıdır. Eğer taklit, kurtuluşa ulaşmada bir yöntem olarak kabul edilirse dünyadaki insanların büyük çoğunluğu din açısından taklitçi oldukları için kimsenin kimseye diyecek bir şeyi olmaz.

“Kuşkusuz ki İnananlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabîîlerden kim Allah’a ve ahiret gününe inanır ve iyi iş yaparsa onlara Rableri katında ödülleri vardır, onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.” (Bakara, 2/62; Maide, 5/69) ayeti, “Yahudi ve Hristiyan olanlardan başkası cennete girmeyecektir...” (Bakara, 2/111) diyenlerle, daha sonra ‘Müslümanlardan başkası cennete girmez.’ diyerek muhafazakâr bir tavırla genelleme yapan bazı kişilere verilen bir cevaptır. İslam’da amaç, hiçbir zaman ırka ve dine bağlı niteliksiz bir kimlik değil, Allah’a ve Ahiret gününe bilerek, kendi arzu ve iradesiyle iman etmek ve bu kalbî tasdikın gereği olarak salih işler yapmaktır. Bu ayette, böyle bir iman sonucunda kazanılacak olan ahlakî niteliğe ve gerçek mümin kişiliğine atıfta bulunulmuştur. Kişi, Allah katında makbul herhangi bir sebepten ötürü Müslümanlardan, Yahudilerden, Hristiyanlardan, Sabîîlerden, mecusilerden veya herhangi bir dine mensup zümreden olabilir. İslam’da nihâî değerlendirme onun mensubiyetine göre değil, kendisinde en ufak bir şirkin, inkârın ve sürekli isyanın yer almadığı imanına, ahlakî güzelliklerine ve bizzat yaptığı salih işlerine göredir. Yani, Allah’a ve Ahiret gününe iman edip, o doğrultuda hayatına yön veren ve salih iş yapan her kimse mümindir. Allah’ın, Hz. Adem’den başlayıp Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberlere gönderdiği dinin adı İslam’dır. Kur’an, Hz. İbrahim’i müslüman ve önder olarak adlandırmıştır: “Allah uğrunda gereği gibi cihad edin. O, sizi seçti ve size dinde hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim’in milletine / dinine uyun. Elçi size tanık olsun, siz de insanlara tanık olun diye sizi önceden de bunda da müslümanlar olarak adlandırdı. Öyleyse namazı kılın, zekatı verin ve Allah’a sarılın. Sizin mevlanız O’dur. O ne güzel mevla, ne güzel yardımcıdır!” (Hac, 22/78; Al-i İmran, 3/67). Buna göre, peygamberlerin mesajlarının ortak özelliklerine uyan herkes, zahirde din açısından hangi adla adlandırılırsa adlandırılınsın gerçekte müslümandır. Kur’an’a göre dinler arasında şeriat ayrılığı olabilir ve bu bir tartışma ve ayrışma noktası olmamalıdır: “Her topluluk için uygulayacakları bir ibadet yöntemi belirledik. Bu iş konusunda sizinle çekişmesinler. Sen Rabbine çağır. Kuşkusuz ki sen, doğru bir kılavuz üzerindesin. Eğer sizinle tartışılırsa: ‘Allah, yaptıklarınızı en iyi bilendir.’ de. Allah, ayrılığa düştüğünüz konularda kıyamet günü aranızda hüküm verecektir.” (Hac, 22/67-69). İnsanların bu tür bir ayrılıktan dolayı birbirleriyle çekişmeleri doğru değildir. Müslümanların diğer din mensuplarıyla ilişkileri, Kur’an’ın belirlediği şartlarda ve çerçevede olmalıdır. Kur’an, kitap ehlini kendi belirlediği ve akli kullanmakla da ulaşılabilecek temel esaslar üzerinde buluşmaya çağırmıştır. İnsanlar ortak noktalarda biraraya gelmelidirler: “De

ki: ‘Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda eşit olan bir söze gelin: Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah’ı bırakıp da bazımız bazımızı Rabler edinmesin.’ Eğer yüz çevirirlerse: ‘Tanık olun, biz müslümanlarız.’ deyin.” (Al-i İmran, 3/64). Kur’an’ın bu çağrısı aynı zamanda bir tebliğdir. Çünkü onları sahip oldukları yanlışlardan doğruya çağırmaktadır. Kur’an, din konusunda müslümanlarla savaşmayanlara iyilik yapmayı ve onlarla iyi ilişkiler kurmayı yasaklamaz, hatta teşvik eder: “Belki de Allah sizinle, onlardan düşman olduğunuz kimseler arasında bir sevgi vareder. Allah, güç yetirir. Allah bağışlayandır, acıyandır. Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmenizi ve onlara adaletli davranmanızı size yasaklamaz. Kuşkusuz ki Allah adaletli davrananları sever. Allah ancak din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş kimseleri dost edinmenizi size yasaklar. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerdir.” (Mümteherine, 60/7-9). Müslümanlara karşı düşmanlık beslemeyen, onlara kötülük yapmak için çalışmayan iyi niyetli olduğuna inanılan gayr-ı müslimlerle, barış, sevgi, kardeşlik gibi iyi işler için her zaman işbirliği yapılabilir. Hz. Muhammed, bunun gerekliliğini Medine’ye geldiğinde oradaki yahudilerle antlaşmalar yaparak uygulamalı olarak göstermiştir.

Hz. Muhammed’in ve önceki peygamberlerin en başta gelen temel görevi, Allah’tan aldıklarını insanlara ulaştırmak anlamındaki tebliğdir: “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun gönderdiğini ulaştırmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Kuşkusuz ki Allah, inkarcı topluma yol göstermez.” (Maide, 5/67; Ahkaf, 46/23; Cin, 72/28). Hz. Muhammed’in çağrısı, öncelikle muhatapları olan Araplar olmak üzere ulaştığı herkes içindir: “De ki: Tanıklık bakımından hangi şey daha büyüktür? De ki: Benimle sizin aranızda Allah tanıktır. Bu Kur’an bana, sizi ve ulaştığı kimseleri onunla uyarmam için vahyedildi...” (Enam, 6/19; Yasin, 36/5-6; Saffat, 37/167-170; Şura, 42/7). “Biz seni, bütün insanlara bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Ama insanların çoğu bilmez.” (Sebe, 34/28; Enbiya, 21/107). Hz. Muhammed, kitap ehli olan Yahudi ve Hristiyanlara da elçi olarak gönderilmiştir, kendilerine tebliğ ulaştığı zaman onların da Hz. Muhammed’e ve tebliğine uymaları gerekir: “Ey Kitap ehli! Elçilerin arasının kesilip bir boşluk olduğu zamanda: ‘Bize ne bir müjdeci, ne de bir uyarıcı gelmedi.’ dersiniz diye size apaçık anlatan elçimiz geldi. Size bir müjdeci ve uyarıcı geldi. Allah, her şeye güç yetirir.” (Maide, 5/19). Hz. Muhammed’in görevi, kendisine vahyedilen dini hem Araplara, hem kitap ehline, hem

de ulaştığı herkese tebliğ etmesidir. Hz. Muhammed'in dinine mensup kişilerin görevi de peygamberlerinin görevini devam ettirerek dinlerini Kur'an'ın belirlediği yöntemle ulaşabildikleri bütün insanlara tebliğ etmektir. Kur'an'ın tebliğde belirlediği yöntem hikmet, güzel öğüt ve en güzel tarzda mücadele etmektir: "Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et. Kuşkusuz ki Rabbin kendi yolundan sapanı da en iyi bilendir, doğru yola ulaşanları da en iyi bilendir." (Nahl, 16/125).

Allah, kurtuluşu hak edenlere altlarından ırmaklar akan, içlerinde her türlü nimetin bulunduğu, hiçbir sıkıntının ve rahatsızlık veren bir durumun olmadığı, girenlerin ebedi yaşayacakları, asla yok olmayacak cenneti vadetmiştir. İman edenler açısından dünyada en önemli düşünce, kurtuluşa ermek için gerekli olan doğru inanç, ibadet ve ahlak kurallarına uyarak ahirette bu eşsiz dl hak etmektir. Allah, kurtuluşa erenlerin dllandirileceği cennete karşılık, kurtuluşu kazanamayıp hüsrana uğrayanlara içinde ateş bulunan, her çeşit işkence ve sıkıntının olduğu, can yakıcı azaptan başka bir şey bulamayacakları cehennemi önceden bildirmiştir. İnsanların doğasında, kötülüklerden uzaklaşıp iyilikleri yapma yönündeki sorumluluklarını yerine getirirken, dlden daha çok ceza korkusu ağır basmaktadır. Kur'an da insanın bu yönünü dikkate alarak cehennemi ve oradaki cezaları çok korkunç olarak tasvir etmiştir. Cennet ve cehennem tasvirleri, insanların dünyada görüp bildikleri şeylere benzetilerek anlatılmıştır. Zaten böyle olmasa insanlar anlayamazlar. Bu yüzden cennet ve cehennemin gerçek durumunu ve mahiyetini yalnızca Allah bilir. Allah, insanlara doğruyu bulma yeteneği verip doğru yolu ve buna uyup uymamanın sonucunda gidecekleri yerleri; cennet ve cehennemi onların anlayabilecekleri biçimde tasvir etmiştir. İnsana bunlardan dilediğini seçme özgürlüğünü vermiştir. Dolayısıyla insan, cehennemi seçme zgrlğne de sahiptir. İster yanlışı ve ktlkleri seçip cehenneme, ister doğruyu ve iyilikleri seçip cennete gitmek için çalışır. Tercih etmek ve yapılan tercihin gereğini yapmak insanın kendisine ait bir sorumluluktur.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKİ Muhammed Fuad **el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru'l-Hadis, Kahire 1996.
- ABDULLAH TERCÜMAN **Reddiye**, Çev. Şahver Çelikoğlu, Hatiboğlu Yay., İstanbul 1982.
- ADAM Baki **Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler**, Pınar Yay., İstanbul 2002.
- _____ **Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrat'ın Rolü**, İslami Araştırmalar, cilt: 9, sayı: 1-2-3-4, yıl: 1996.
- _____ **“Yahudilik”, Yaşayan Dünya Dinleri**, DİB Yay., Ankara 2007.
- AHMED B. HANBEL **Müsned**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- ALUSİ Ebu'l Fadl Şihabuddin Mahmud, **Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Meani**, Daru'l Fikr Yay., Beyrut 1994.
- ARI Aydoğan; Yusuf KARABULUT; **Neden Müslüman Oldum (İhtida Öyküleri)**, DİB Yay., Ankara 2006.
- ARİEL David S. **What Do Jews Believe**, Schocken Books, New York 1995.
- ASİ Gulam Haydar **İslam'ın Diğer Dinlere Bakışı**, Çev. İbrahim Hakan karataş, İnsan Yay., İstanbul 2005.
- ASLAN Abdulgaffar **“İbn Rüşd'e Göre İnsan Hürriyeti”**, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt:15, sayı: 4, 2002.
- Asrımızda Hristiyan-Müslüman Münasebetleri**, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.
- ATAURRAHİM Muhammed **Bir İslam Peygamberi Hz. İsa**, Çev. Kürşat Demirci, İnsan Yay., İstanbul 1985.
- ATALAY Orhan **Doğu – Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama**, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., İstanbul 1999.
- ATEŞ Ali Osman **İslam'a Göre Cahiliye Ve Ehl-i Kitap Örf Ve Adetleri**, Beyan Yay., İstanbul 1996.

ATEŞ Süleyman

Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.

Kur'an-ı Kerim'in Evrensel Mesajı Yeniden İslama, Kur'an Okulu Yay., İstanbul 1997.

“Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir”, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt:3, sayı:1, Ocak 1989.

İşari Tefsir Okulu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998.

ATİK M. Kemal;

Ali BARDAKOĞLU; Celal KIRCA ve Diğerleri; **İslamî Kavramlar**, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay., Ankara 1997.

AYDIN Ali Arslan

İslam - Hristiyan Diyalogu ve İslamın Zaferi, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1977.

AYDIN Fuat

Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, Ataç Yay., İstanbul 2005.

AYDIN Mahmut

Monologdan Diyaloga, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.

“Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam” Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara 2004.

“Paradigmanın Yeni Adı: Dinsel Çoğulculuk”, Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları, Der. Mahmut Aydın, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005.

“Dinsel Çoğulculuk Üzerine Bir Müslüman Mülahazası”, Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları, Der. Mahmut Aydın, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005.

“Hristiyanlık”, Yaşayan Dünya Dinleri, DİB Yay., Ankara 2007.

AYDIN Mehmet

Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, Din Bilimleri Yay., Konya 2005.

-
- BAGAVATGİTA**
BAĞDADİ Ebu Mansur
BAHÇECİ Muhittin
BALJON J.M.S.
BAYRAKLI Bayraktar
BEHAR Rabi Nisim
BEHİY Muhammed
BESALEL Yusuf
BEYDAVİ, Abdullah b. Ömer
BIYIK Mustafa
BİHLMEYER K.; H. TUCHLE;
BİLGİN Nuri
BİLMEN Ömer Nasuhi
BİRCAN Hasan Hüseyin
- Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları**, TDV Yay., Ankara 1998.
Çev. Selçuk Caydı, RM Yay., İstanbul 2002.
Abdulkahir, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, TDV Yay., Ankara 2007.
Ayet ve Hadislerde Peygamberlik ve Peygamberler, Türdav Yay., İstanbul 1977.
Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler, Çev. Şaban Ali Düzgün, Fecr Yay., Ankara 1994.
Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, Bayraklı Yay., İstanbul 2001.
Dini Uygulama Rehberi (El Gid Para El Pratikante), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul 2004.
İslamî Düşüncede Oryantalist Etki, Çev. İbrahim Sarmış, Ekin Yay., İstanbul 1996.
Yahudilik Ansiklopedisi, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul 2002.
Tefsiru'l-Beydavi (Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil), Dersaadet Kitabevi, İstanbul ts.
"Presbiteryenler ve Metodistler", Yaşayan Dünya Dinleri, DİB Yay., Ankara 2007.
I-IV. Yüzyıllarda Hristiyanlık, Çev. Antun Göral, İstanbul 1972.
İnsan İlişkileri ve Kimlik, Sistem Yay., İstanbul 1996.
Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, Bilmen Yay., İstanbul ts.
İslam Felsefesinde Mutluluk, İz Yay., İstanbul 2001.

- BOLAY S. Hayri **Felsefî Doktrinler Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979.
- BUCAİLLE Maurice **Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim**, Çev. Suat Yıldırım, Türkiye Öğretmenler Vakfı Yay., İzmir 1985.
- BUHARİ Muhammed b. İsmail, **Sahihu'l-Buhari**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- BURSEVİ İsmail Hakkı **Ruhu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, Eser Kitabevi, İstanbul 1389 h.
- CANAN İbrahim **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yay., Ankara 1988.
- CANDAN Abdulcelil **Kur'an Okurken Zihne Takılan Ayetler**, Elest Yay., İstanbul 2004.
- CERRAHOĞLU İsmail **Tefsir Usulü**, TDV Yay., Ankara 1995.
- CEZÂİRÎ Ebu Bekir Cabir **Eyseru't-Tefasir** (Kur'an'ı Anlamanın En Kolay Yolu), Çev. Ziya Eryılmaz; Vahdettin İnce; Ahmet Özdemir ve Diğerleri, Mirac Yay., İstanbul ts.
- CHALLEYE Felicien **Dinler Tarihi**, Çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yay., İstanbul ts.
- CÜRCANİ Seyyid Şerif **Ta'rifat**, İstanbul 1308 h.
- ÇELEBİ Ahmet **Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik**, Çev. Ahmet M. Büyükçınar; Ömer F. Harman, Kalem Yay., İstanbul 1978.
- DARİMİ Ebu Muhammed **Sünen-i Darimi**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- DERVEZE İzzet **et-Tefsirü'l-Hadis**, Çev. Şaban Karataş; Ahmet Çelen; Mehmet Çelen ve Diğerleri, Ekin Yay., İstanbul 1998.
- _____ **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., İstanbul 1995.
- DİHLEVİ Şah Veliyyullah Ahmed İbn Abdirrahim; **el-Fevzu'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir**, Çev. Mehmed Sofuoğlu, Çağrı Yay., İstanbul 1980.
- DİNLER TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ**, Ansiklopedi Yay., İstanbul 1999.

- DUMAN M. Zeki **Beyânu'l - Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)**, Fecr Yay., Ankara 2006.
- EBU DAVUD Süleyman b. Eşas es-Sicistani, **Sünen-i Ebi Davud**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- EBU'S-SUUD Muhammed b. Mustafa el-Imadi; **Tefsiru Ebi's-Suud (İrşadü'l Akli's-Selim İla Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim)**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- EBU ZEHRA Muhammed **İslam'da Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Çev. Hasan Karakaya; Kerim Aytekin, Hisar Yay., İstanbul 1983.
- EFLATUN **Sokrates'in Savunması**, Çev. Niyazi Berkes, Hürriyet Yay., (Büyük Klasikler içerisinde), İstanbul 1973.
- EL-KİTABU'L-MUKADDES,** Daru'l-Kitabi'l Mukaddes, Lübnan 1993.
EL-KİTABU'L-MUKADDES, Daru'l-Kitabi'l Mukaddes, Lübnan ts.
 ERBARIŞTIRAN Tufan **Yehova Şahitleri (Kim Bunlar? Ne İstiyorlar?)**, Kule Kitapları Yay., İstanbul 1995.
- FARUKİ İsmail Raci **İbrahimi Dinlerin Diyalogu**, Çev. Mesut Karaşahan, Pınar Yay., İstanbul 1993.
- FAZLUR RAHMAN **Ana Konularıyla Kur'an**, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yay., Ankara 1993.
- FERRA Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, **Meani'l-Kur'an**, Daru's Surur Yay., Beyrut 1995.
- FIĞLALI Ethem Ruhi **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Ankara 1986.
- FİLİBELİ Ahmet Hilmi **Allah'ı İnkâr Mümkün mü?** Sad. Necip Taylan; Eyüp Onart, Çağrı Yay., İstanbul 1979.
- FİRUZABADİ Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub, **Kamusu'l-Muhit**, Daru'l-Fikr Yay., Beyrut 1986.
- GANDHİ Mohandas K. **Bhagavad Gita (Gandhi'ye Göre)**, Kaknüs Yay., Çev. Vecihi Karadoğan ve Seda Çiftçi, Kaknüs Yay., İstanbul 2004.
- GÖKBERK Macit **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985.

- GÖLCÜK Şerafeddin **Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri**, Kayıhan Yay., İstanbul 1979
- GRUDEM Wayne **Hıristiyan İlahiyatı**, Çev. Levent Kınran, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2005.
- GÜÇ Ahmet **Satanizm**, DİB Yay., Ankara 2004.
- GÜNDÜZ Şinasi **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ankara 1998.
- _____ **Sabiiler Son Gnostikler**, Vadi Yay., Ankara 1999.
- HAN Vahidüddin **İslam Meydan Okuyor**, Çev. Cihad H. Reşad, Sebil Yay., İstanbul 1996.
- HANÇERLİOĞLU Orhan **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977.
- HARMAN Ömer Faruk **“Hıristiyanların İslam’a Bakışı”**, Asrımızda Hıristiyan - Müslüman Münasebetleri, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.
- HAVVA Said **El-Esas Fi’t-Tefsir**, Çev., M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay., İstanbul 1989.
- HİCAZİ M. Mahmut **Furkan Tefsiri (et-Tefsiru’l Vadıh)**, Çev. Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul, ts.
- HOLY BİBLE** **(New King James Version)**, Thomas Nelson Publishers, Nashville (USA) 1982.
- ISFEHANİ Ragıb **Müfredat fi Garibi’l-Kur’an**, Kahraman Yay., İstanbul 1986.
- _____ **Tafsili’n-Neseteyn ve Tahsilü’s-Saadeteyn**, Çev. Mehmed Emre, Osmanlı Yay., İstanbul, ts.
- IŞIK Hidayet **Âmirî’ye Göre İslam ve Öteki Dinler**, İz Yay., İstanbul 2006.
- İBN ARABİ Muhyiddin, **Fusus Ül-Hikem**, Çev. Nuri Gençosman, MEB Yay., İstanbul 1992.
- İBN ATİYYE Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib, **el-Muharrarü’l Veciz fi Tefsiri’l-Kitabi’l-Aziz**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye Yay., Beyrut 1993.
- İBN İSHAK Muhammed b. İshak, b. Yesar, **Siretü İbn İshak**, Tah. Muhammed Hamidullah, Konya 1981.

- İBN KESİR Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Çağrı Yay., İstanbul 1986.
- İBN KUTEYBE Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, **Tevilü Müşkili'l-Kur'an**, Tah. Ahmed Sakr, Beyrut 1981.
- İBN MACE Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, **Sünen-i İbn Mace**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- İBN MANZUR Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisanü'l-Arab**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990.
- İBN MİSKEVEYH **Ahlaki Olgunlaştırma**, Çev. A.Şener, C.Tunç ve İ. Kayaoğlu, Ankara 1983.
- İZMİRLİ İsmail Hakkı **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'an)**, Eren Yay., İstanbul 1977.
- İZUTSU Toshihiko **Kur'an'da Allah ve İnsan**, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.
- KARAMAN Fikret; İsmail Karagöz; İbrahim Paçacı ve Diğerleri; **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yay., Ankara 2006.
- KARAMAN Hayreddin; Mustafa Çağrı; İbrahim Kafi Dönmez ve Diğerleri; **Kur'an Yolu**, DİB Yay., Ankara 2006.
- KATİP ÇELEBİ **Keşfu'z Zünun**, Daru'l Fikr, Beyrut ts.
- KAUFMANN Francine; Josy Eisenberg; **"Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik"**, Din Fenomeni, Der. ve Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya 1993.
- KAYA Korhan **Buddhistlerin Kutsal Kitapları**, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1999.
- KILIÇ Sadık **Kur'an'da Günah Kavramı**, Hibaş Yay., Konya 1984.
- _____ **Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an**, Nil Yay., İzmir 1993.
- _____ **Fıtratın Dirilişi**, Nehir Yay., İstanbul 1991.
- KIM Young Oon **World Religions**, Golden Gate, New York, 1976.
- _____ **Unification Theology Christian Thought**, Golden Gate, New York 1976.

KIRAATÎ Hacı Şeyh Muhsin

KIRCA Celal

KIRCA Celal;

KİTABİ MUKADDES'İN

KOÇYİĞİT Talat

KÖKSAL M. Asım

KÖSE Ali

KÖYLÜ Mustafa

KURT Ali Osman

KURTUBÎ Ebu Abdullah

KUTSAL KİTAP

KUTUB Seyyid

KUZGUN Şaban

Tefsiru Nur, Merkezi Ferhengi Dershane-i ez-Kuran, Tahran 1383 h. (şemsî).

Kur'an ve Bilim, Marifet Yay., İstanbul 1996.

M. Kemal ATİK; Ali BARDAKOĞLU ve Diğerleri; **İslamî Kavramlar**, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay., Ankara 1997.

DEUTEROKANONİK KİTAPLARI, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul 1987.

Cennet Müminlerin Tekelindedir, İslami Araştırmalar, Cilt: 3, Sayı: 3, Temmuz 1989.

Peygamberler Tarihi, TDV Yay., Ankara 2004.

Neden İslâm'ı Seçiyorlar, İsam Yay., İstanbul 1997.

“Dinsel Dışlayıcılık (Eksklusivizm)”, İslam ve Öteki Dinlerin Doğruluk / Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu, Kaknüs Yay., İstanbul 2001.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Din Değiştirme, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2004.

Muhammed b. Ahmed el-Ensari, **el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an**, Daru'l Fikr, Beyrut 1987.

Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.

Fizilali'l Kur'an, Çev., Emin Saraç; İ. Hakkı Şengüler; Bekir Karlığa, Hikmet Yay., İstanbul 1970.

Dinler Tarihi Dersleri, EÜ Yay., Kayseri 1993.

Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri, Ertem Matbaa Ltd. Şti., Ankara 1996.

Hazar ve Karay Türkleri, Alıç Matbaacılık Tic. San. A. Ş. Ankara 1993.

İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik, Se-Da Yay., Ankara 1985.

- KÜÇÜK Hasan **Mukayeseli İslam ve Batı Felsefelerinde Sistematik Problemler**, Dersaadet Yay., İstanbul 1974.
- KÜNG Hans; Karl - Josef Kuschel; **Evensel Bir Ahlaka Doğru**, Çev. Nevzat Y. Aşıkoğlu; Cemal Tosun; Recai Doğan, Gün Yay., Ankara 1995.
- MAĞRİBÎ Samuel b. Yahya **Yahudiliği Anlamak**, Çev. Osman Cilacı, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- MALİK b. Enes **el-Muvatta**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- MATURİDÎ Ebu Mansur **Kitabü't Tevhid**, Thk. Fethullah Huleyf, Mektebetü'l İslamiyye, İstanbul 1979.
- MERAGÎ Ahmed Mustafa **Tefsiru'l Meragi**, Mısır 1946.
- MEVDUDÎ Ebu'l-Al'â **Tefhimü'l-Kur'an**, Çev. Muhammed Han Kayani; Yusuf Karaca; Nazife Şişman ve Diğerleri, İnsan Yay., İstanbul 1991
- MİCHEL Thomas **Hristiyan Tanrıbilimine Giriş**, İstanbul, 1992
- MÜSLİM Ebu'l-Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri; **Sahihu Müslim**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- MİLNE Bruce **Tanrı Öğretisi (Hristiyan İnancının El Kitabı)**, Çev. Levent Kınran, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1995.
- MUSTAFA SABRÎ; MUSA CARULLAH; **İlâhî Adalet Rahmet-i İlâhiye Bürhanları**, Sad. Ömer H. Özalp, Pınar Yay., İstanbul 1996.
- NESAÎ Ebu Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb; **Sünen-i Nesai**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- NESEFÎ Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud; **Tefsiru'n-Nesefi (el-Medarik)**, Kahraman Yay., İstanbul 1984.
- NEW AMERICAN STANDARD BİBLE**, Red Letter Edition, Nashville (USA) 1977.
- NEW WORLD TRANSLATION OF THE HOLY SCRIPTURES**, Watch Tower Bible and Tract Society, New York 1984.
- OKUYAN Mehmet; Mustafa Öztürk; **"Kur'an Verilerine Göre Ötekinin Konumu"**, İslam ve Öteki Dinlerin Doğruluk / Kurtarıcılık ve

- Birarada Yaşama Sorunu, Kaknüs Yay., İstanbul 2001.
- OLGUN Hakan **“Protestanlık”**, Yaşayan Dünya Dinleri, DİB Yay., Ankara 2007,
- ORUÇ Mehmet **Dinlerarası Diyalog Tuzağı ve Dinde Reform**, Arı Sanat Yay., İstanbul 2003.
- ÖNER Necati **İnsan Hürriyeti**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- ÖRS Hayrullah **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.
- ÖZCAN Hanifi **Maturidi’de Dini Çoğulculuk**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1995.
- ÖZLER Mevlüt **İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti**, Nun Yayıncılık, İstanbul 1997.
- ÖZSOY Ömer; İlhami GÜLER **Konularına Göre Kur’an, (Sistemik Kur’an Fihristi)**, Fecr Yay., Ankara 2005.
- ÖZŞUCA Neyir **Bahai Dini**, Ant Matbaası, Ankara 1989.
- ÖZTÜRK Yaşar Nuri **Kur’an’daki İslam**, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1998.
- **Kur’an’ın Temel Kavramları**, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1998.
- PACKER J. I. **Tanrı’yı Tanımak**, Çev. Levent Kınran, Müjde Yay., İstanbul 1996.
- PAÇACI Mehmet **Kur’an’da ve Kitab-ı Mukaddes’te Ahiret İnancı**, Nun Yay., İstanbul 1994.
- PAZARBAŞI Erdoğan **“Mesuliyetin Kur’an-ı Kerim’den Dayanağı”**, Kur’an-ı Kerim’de Mesuliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- PAZARLI Osman **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- PARET Rudi **Kur’an Üzerine Makaleler**, Der. ve Çev. Ömer Özsoy, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1995.
- PEKER Hüseyin **Din Psikolojisi**, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.
- PÛR Ebu’l-Fez Behram **Nesim-i Hayat**, Hicret Yay., Kum 1385 h. (şemsî).

- RAZİ Fahreddin

Tefsiru'l-Kebir (Mefatihü'l-Gayb), Daru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- _____ **Kelam'a Giriş (El-Muhassal)**, Çev. Hüseyin Atay, KB Yay., Ankara 2002.
- RIZA Muhammed Reşid
Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim (Tefsiru'l-Menar), Daru'l-Menar, Mısır 1373 h.
- SAALEBİ Abdurrahman
el-Cevahiru'l Hisan fi Tefsiri'l Kur'an, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1996.
- SA'Dİ Abdurrahman Nasır
Tefsiru'l Kerimi'r Rahman fi Tefsiri Kelami'l Mennan, Tah., Muhammed Zühri Neccar, Alemü'l Kütüb, Beyrut 1993.
- SADR Mehdi
Ehl-i Beyt Ahlakı, Çev. Vahdettin İnce, İnsan Yay., İstanbul 2005.
- SAİD Havva
El-Esas fi't-Tefsir, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay., İstanbul 1989.
- SARIKÇIOĞLU Ekrem

Dinlerde Mehdi Tasavvurları, Sidre Yay., Samsun 1997.
- _____ **“İslam Dışı Dinlere Kur'an'ın Temel Yaklaşımı ve İbrahimî Din Ölçüsü”**, Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara 2004.
- SEMERKANDİ Ebu'l-Leys
Tefsiru's-Semerkandi (Bahru'l-Ulum), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- SOFUOĞLU Mehmed
Tefsire Giriş, Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- SÜLEMİ Ebu Abdurrahman
Tasavvufun Ana İlkeleri, Çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981.
- SÜLÜN Murat
“Kur'an'da Mesuliyetin Kavramsal Çerçevesi”, Kur'an-ı Kerim'de Mesuliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- ŞEHRİSTANİ Ebu'l-Feth
 Muhammed b. Abdilkerim; **el-Milel ve'n-Nihal**, Tah. Muhammed Abdulkadir el-Fadili, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2006.

- ŞEVKANİ Muhammed b. Ali b. Muhammed; **Fethu'l Kadir**, Daru'l Fikr, Beyrut 1983.
- ŞİRAZİ Ayetullah Mekarim; Muhammed Rıza AŞTİYANİ; Muhammed Cafer İMAMİ ve Diğerleri; **Tefsiru Nümune (Muhtasar)**, Daru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran 1377 h. (şemsî).
- TABATABAİ Muhammed Hüseyin; **el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an**, Müessesetü'l-A'lemi, Beyrut 1997.
- TABBARA Abdülfettah **Kur'an ve Modern İlim**, Çev. Celal Yıldırım, Uysal Kitabevi, Konya ts.
- TABERİ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir; **Camiü'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an**, Daru'l Fikr, Beyrut, 1988.
- TABRESİ Ebu Ali el-Fadl b. Hasan; **Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- TAFTAZANİ Ebu'l Vefa **Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri**, Ter. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul 1980.
- TANACH (THE TORAH / PROPHETS / WRITINGS)**, The Stone Edition (Mesorah Publications), New York 1998.
- TANYU Hikmet **Yehova Şahitleri**, DİB Yay., Ankara, 1980.
- TAYLAN Necip **Anahatlarıyla İslam Felsefesi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.
- THE HOLY BİBLE (New International Version)**, International Bible Society, Colorado Springs 1984.
- THE HOLY BİBLE (Today's English Version)**, American Bible Society, New York 1978.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri **Yunus Emre Divanı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986.
- TİRMİZİ Ebu İsa Muhammed b. İsa, b. Sevre; **Sünenü't-Tirmizi**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- TOKAREV Sergei Aleksandrovich; **Dünya Halklarının Dinler Tarihi**, Çev. Rauf Aksungur, Ozan Yay., İstanbul 2006.
- TOPALOĞLU Aydın **Ateizm ve Eleştirisi**, DİB Yay., Ankara 2004.

- TOPALOĞLU Bekir **İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbat-i Vacib)**, DİB Yay., Ankara 1998.
- TORA (BEREŞİT, TORA'NIN BİRİNCİ KİTABI)**, Çev. Moşe Farsi, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul 2002.
- TOYNBEE Arnold, **Tarihçi Gözüyle Din**, Çev. İbrahim Canan, Kayıhan Yay., İstanbul 1978.
- TUNÇ Cihat **Sistematik Kelam**, EÜ Yay., Kayseri, 1994.
- TÜMER Günay **Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini**, DİB Yay., Ankara 1986.
- TÜMER Günay; Abdurrahman KÜÇÜK; **Dinler Tarihi**, Ocak Yay., Ankara 2002.
- TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 1988-2007.
- ULUDAĞ Süleyman **İslam Düşüncesinin Yapısı**, Dergah Yay., İstanbul 1985.
- ULUTÜRK Veli **Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, Çağlayan A.Ş. Yay., İzmir 1985.
- UPANİŞADLAR** Der. ve Çev. Mehmet Ali Işım, Dergah Yay., İstanbul, 1997.
- URALER Aynur **“Hz. Peygamber'in Hadislerinde İnsanın Sorumluluğunun Boyutları”**, Kur'an-ı Kerim'de Mesuliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- UYSAL Mustafa **Hız. Peygamberimizin Buyurduğu Yetmiş Üç Fırka**, Uysal Yay., Konya 1980.
- VAKKASOĞLU Vehbi **Dünyada İslam'a Koşanlar**, Timaş Yay., İstanbul 1995.
- VARENNE Jean **“Budizm”**, Din Fenomeni, Der. ve Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya 1993.
- _____ **“Hinduizm”**, Din Fenomeni, Der. ve Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya 1993.

- WYSCHOGROD Michael **“Musevilik Açısından İslam ve Hıristiyanlık”,** İbrahimi Dinlerin Diyaloğu, Çev. Mesut Karaşahan, Pınar Yay., İstanbul 1993.
- YARAN Cafer Sadık **“Dinsel kapsayıcılık (İnkusivizm)”,** İslam ve Öteki Dinlerin Doğruluk / Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu, Kaknüs Yay., İstanbul 2001.
- _____ **“John Hick’in Din Felsefesinde Dinsel Çoğulculuk”,** İslam ve Öteki Dinlerin Doğruluk / Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu, Kaknüs Yay., İstanbul 2001.
- YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi; **Hak Dini Kur’an Dili,** Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935.
- YEPREM M. Saim **“İrade Kader ve Mesuliyet İlişkisi”,** Kur’an-ı Kerim’de Mesuliyet, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- YILDIRIM Celal **İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri,** Anadolu Yay., İstanbul 1986.
- YILDIRIM Suat **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık,** Işık Yay., İzmir 1996.
- YİTİK Ali İhsan **Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi,** Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1996,
- _____ **“Hinduizm”, Yaşayan Dünya Dinleri,** DİB Yay., Ankara 2007.
- _____ **“Budizm”, Yaşayan Dünya Dinleri,** DİB Yay., Ankara 2007.
- ZEMAHŞERİ Carullah Muhammed b. Ömer; **el-Kesşafu an Hakaiki’t Tenzil ve Uyuni’l-Ekavil fi Vucühi’t-Te’vil,** Matbaatı Mustafa Muhammed, Mısır 1354 h.
- ZERKANİ Muhammed Abdulazim; **Menahilü’l-İrfan,** Daru’l-Fikr, Beyrut 1988

ÖZGEÇMİŞ

1966 yılında Kayseri'nin Sarız ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Sarız'da tamamladı. 1984 yılında liseden mezun olup Hacettepe Üniversitesi Sağlık idaresi Yüksek Okulu'nu kazanıp bu okulda bir yıl okudu. Aynı yıl, yeniden üniversite sınavına girerek Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. 1990 yılında bu fakülteden mezun oldu. Aynı yıl Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda yüksek lisans çalışmasına başladı ve ve “Kıraatların Tevatürü Meselesi” adlı tezini tamamlayarak 1994 yılında mezun oldu. 1990 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Sarız Merkez İlköğretim Okulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliğine başladı. Daha sonra Karabük, Yozgat ve Mustafa Germirli İmam Hatip Liselerinde Meslek Dersleri öğretmeni olarak çalıştı. 1997 yılından beri de Kayseri'de Ali Rıza Özderici Anadolu İmam Hatip Lisesi'de Meslek Dersleri öğretmeni olarak çalışmaktadır.

İLETİŞİM BİLGİLERİ

ADRES: Mimarsinan Mah. Gerede cad.

Kat 3. No 3. Kocasinan / KAYSERİ

TEL: 0 352 2337261

CEP: 0 505 7611914

EMAIL: hazretmusa@gmail.com